

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ARI

İRAK VE HORASAN
SELÇUKLULARI TARİHİ

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
II. SERİ: - No. 4

İRAK VE HORASAN SELÇUKLULARI TARİHİ

İMAD AD-DİN AL-KÂTİB AL-ISFAHÂNÎ'NİN
AL-BONDÂRÎ TARAFINDAN İHTİSAR EDİLEN
ZUBDAT AL - NUŞRA VA NUHBAT AL 'USRA
ADLI KİTABININ TERCÜMESİ

**M. Th. Houtsma tarafından 1889 da Leiden'de
neşredilen metinden türkçeye çeviren
KIVAMEDDİN BURSLAN**

MAARİF MATBAASI, İSTANBUL

1 9 4 3

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Türk tarih kurumu reisi, üstadım Şemseddin Günaltay'ın emriyle tercüme [1] ettiğim, Bündârî'nin Irak Selçukilerine dair olan "Zübdetün-nusra ve Nühbetül-us:â,, adlı bu mühim eserin ehemmiyeti ve üç müellif kalemıyla nasıl meydana geldiği hakkında söz söylemeye lüzum yoktur. Zira bu husus, kitabın başında bir parça beyan edildiği gibi, bu eserin arapça metnini neşreden Hutsma'nın Fransızca mukaddimesinin tercümesini kitabın evveline koyduğumuzdan, bu hususları izah etmeye hacet kalmamıştır. Çünkü Hutsma eser hakkında ve arapça metni, zamanımıza kadar getiren nüshalar ve eserin müellifleri hakkında lâzımgelen malûmatı vermiştir. Yalnız, eseri ihtisar eden üçüncü, müellifin tercümei haline dair kâfi derece malûmat verememiştir. Zaten bu hususta fazla izahata tesadüf edilemiyor. Hutsma tarafından söylenmiş olduğundan tekrarına lüzum olmamakla beraber şunu söylemek isterim: Bu eser, Irak Selçukilerinin tarihine dair şimdiye kadar meydana çıkan eserlerin en mühimmidir. Zira üçüncü müellif nisbeten mütâahhir ise de, birinci müellif, yalnız kendisinin müşahedelerinin hâtıralarını kaleme almıştır, ikinci müellif de naklettiklerinin bir kısmını kendisi görmüş olduğu gibi bir kısmını da vakaya şahidolan kimselerden nakletmiştir. Kitapta, tenkidedilecek bir cihet varsa o da vakaların canlılığı, seci zevkine feda edilmiş olmasıdır. Seciinin icabettiği kelime oyunundan dolayı tercüme hususunda çekmiş olduğum müşkülâtı da kaydetmek mecburiyetindeyim. Müteradif (aynı mânada olan) kelimelerin her birine ayrı ayrı karşılık bulmak hususundaki güçlük, tercüme ile uğraşanlarca malûmdur. Bundan dolayıdır ki bazı tâbirlere karşılık bulamadığımdan, onları tercümede aynen almaya mecbur kaldım.

Bazı fıkraların harfiyen tercümeleri vazih olmadığı yerlerde kavis içinde diğer surette ifade etmeye çalıştım; iki surette tercüme edilmek ihtimali olan yerlerde, "yahut,, diye iki şekilde tercüme ettim; yalnız şu var ki, bunları her yerde kavis içine almayı düşünemedim, bazen metni harfiyen tercüme ettikten sonra kendi ifademi kavis içine aldığım halde, bazen kendi ifademe göre tercüme edip, metnin harfiyen tercümesini kavis içinde gösterdim. Bununla beraber, mümkün olduğu kadar metne

[1] Doğrusu « terceme » dir, lâkin dilimize « tercüme » şeklinde geçmiştir.

sadık kalmaya cehdettim, metnin, notların ve mukaddimenin tercümele-
rinde görülen fark, bu cehdin şahididir.

Kavis içine alınan kelime ve cümleler yalnız yukarıda zikrettikle-
rimden ibaret değildir. Bazen, metinde karşılığı olmadığı halde, tasrih
edilmesi lâzım görülen kelimeler ve bazı kelimelerin diğer tâbirleri de
kavis içine alınmıştır.

Tercümeysi, İbni Esir tarihinden bir çok notlarla tahşiye ettim. Bu
notların bazıları metindeki mephası teyit, bazıları tenvir ve izah edecek
mahiyette olduğu halde bazıları metindegine muhaliftir. Bunların muka-
yese ve muhakemelerini tetkik erbabına ve okuyuculara bıraktım. Kitaba
alınan notlarda vakaların seneleri zikredilmiş olduğundan alındığı yer-
leri göstermeye lüzum görmedim.

Tercüme ettiğim bu eser Tuğrul Beyin padişahlığı zamanından baş-
lamış olup eserde, Selçukilerin ilk hallerine dair malûmat azdır. Bu
boşluğu, kısmen olsun, doldurmak için, Selçukilerin ilk hallerine dair,
İbni Esir tarihinde bulunan bazı parçaları tercüme edip oldukları gibi,
kitabın evveline koydum. Bu parçalar, münakkah olmamakla beraber,
okuyuculara, Selçukilerin ilk hallerini bir dereceye kadar aydınlatırlar.
İbni Esir, mütaahhir bir müverrih olmakla beraber, naklinde müttehem
değildir.

Kitabın evveline, önsözden sonra, arabî metni neşreden Hutsma'nın
fransızca mukaddimesinin tercümesi, sonra İbni Esir tarihinden alınan
parçalar, kitabın sonunada indeks ile yanlış - doğru cetveli konmuş-
tur.

Tercümede nüsha farklarını gösteren notlar, metin naşirininidir. Me-
tinde nüsha farklarını gösteren notlar pek çoktur. Lâkin elinde arapça
metin bulunmıyan kimse için büyük bir kısmının lüzumu yoktur. Bundan
dolayı ben, yalnız isimlerin farkına dair notlarla, mânanın değişmesini
icabeden farkları gösteren notları aldım.

Türkçe olan isimleri, arap harflerinin gösterdikleri şeklin müsaade-
sine göre, Türk şivesine en uygun surette nasıl okunmak mümkün ise,
Türk harfleriyle, öyle yazılmıştır. Lâkin bunların başka türlü de okun-
maları ihtimal dâhilindedir. Bu ihtimallerin bazıları indekste gösteril-
miştir.

Sözümü bitirirken şunu da söyliyeyim; eserin tercümesi esnasında
yardımları dokunan zatların bazılarının adlarını şükranla anmayı ve bazı-
larına teşekkür etmeyi boynuma borç bilirim. Eserin tercümesi esnasında,
anıyamadığım veya şüphe ettiğim yerlerde, merhum üstadım Elmâlîli
Mehmed Hamdi, İsmail Saib ve şimdiki Diyanet İşleri Reisi Mehmed Şere-
feddin Yaltkaya'ya müracaat edip büyük yardımlarını gördüm. Fran-

sızcam zayıf olduğundan naşirin fransızca mukaddimesini tercüme ettikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi talebesi (o vakit mezuniyet imtihanına çalışıyordu) Ahmet Ateş'ten, tercümeyi gözden geçirmesini reca ettim. Tercümeyi, başından sonuna kadar karşılaştırıp mühim tashihler yaptı. Sonra Türk Tarih Kurumu Reisi Bay Şemseddin Günaltay, Bay Nusret Hızır'ın da bir defa gözden geçirmesini tensibetti.

Ankara: 7. 11. 1942

KIVAMEDDİN BURSLAN

NEŞREDENİN ÖNSÖZÜ

Burada ilk defa neşretmekte olduğum metin, uzun zamandan beri müsteşriklerce biliniyordu; Quatremère, linguistik'e dair notlarında bu metni çok defa zikrediyor. Defrémery, şark tarihi denemelerinde onu kullanıyor.

Bu kere, 1886 da, Baron von Rosen cenapları, Rusça tercümesiyle beraber bu metinden bir örnek neşretti [1]. Başında, eserin mahiyetine metnin, bize kadar geldiği vakit, içinde bulunduğu yazmaların kıymetine dair birkaç doğru mülâhaza vardır. Bündârî'nin eseri, Selçuk tarihini ilgilendiren bir metinler dergisinin dışında kalamazdı. Şüphe götürecek cihet yalnız şudur: Sonra gelmiş bir müellifin kaleminden çıkmış olan bu hulâsa yerine, İmadüddin'in asıl eserini neşretmek daha iyi olmaz mıydı? 1886 da bu derginin birinci cildini çıkartırken benim fikrim bu idi; fakat pek katî sebepler beni, fikrimi değiştirmeye sevk etti. Ümidedebilirim ki okuyucu, bu sebepleri göz önünde tutunca, bana hak verir.

Elimizdeki bu eser üç kişinin çalışmasıyla meydana gelmiştir: önce, Vezir Enûşirvan bin Halid فتور زمان الصدور وصدور زمان الفتور gibi tantanalı bir başlık vermiş olduğu birtakım hâtıratı Farsça kaleme almıştır. Flügel, bu başlığı şöyle tercüme ediyor: *tepor temporis hominum principum et homines principes temporis teporis*, yahut: vezirler zamanının fetreti ve fetret zamanının vezirleri. Bu hatırat, yalnız müellifin hayatında, yani Melikşah'ın hüküm sürdüğü zamandan Tuğrul bin Muhammed'in ölümüne kadar (1072-1134), geçen vakalara inhisar etmektedir. İmadüddin, bu hâtıraları arapçaya tercüme etti ve sefeinin sükûtle geçiştirdiği birçok teferruatı ona ekledi. Irak ve Horasan Selçuklarının tam bir tarihini içine alan bir mukaddime kattığı gibi, Tuğrul'un ölümünden sonra bu sülâlenin inkırazına kadar geçen vakaları zikretti ve bu esere: *نصرة الفترة وعصرة الفطرة*

[1] Rus İmparatorluk Arkeoloji Cemiyetinden *Zapiski*'lerin birinci cildinde (sa. 189-202). Benim tab'imda, neşredilen parça sa. 38-44'i işgal etmektedir; bundan maalesef ancak bu sayfaların tab'ında son haberdar oldum. Fakat birkaç notla bu önsözün sonunda buna avdet edeceğim.

adını verdi. H. Khal.nin bilgin naşiri, bu başlığı, *Auxilium languoris et refugium creaturarum*, diye tercüme etti. Hemen sonra gelen Hicrî asırda el - Bündârî onu kısalttı. işte bu son şekil, önümüzde bulunan زبدة النصر و نخبه المعصرة adlı kitaptır. Yani: *Nusra* kitabının kaymağı, *ûsra* kitabından seçme demektir. [1]

İlk iki müellif, bu kitapta şahsî hâtıralarını bize hikâye ettikleri gibi çok kere bize kendilerinin, babalarının ve dostlarının hususi maceralarından da bahsediyorlar. Bildiğime göre kimse bu iki müellifin hâl tercümesini yazmamış olduğundan, ben çok kibar insanlar olan bu ikisinin bu biyografyada görülen esaslı farik vasıflarını bir levhada toplamaya çalışırsam, iki müellife ve aşağıdaki sayfaları okuyanlara karşı vazifemi yerine getirmiş olacağıma inanıyorum. Böylece, çok defa, Selçuk tarihinin birçok noktasına temas etmek fırsatını da elde edeceğim. Bununla beraber, fazla teferruata dalmıyacağım. Zira o iş, basit bir önsöz çerçevesine sığmayacak kadar uzundur.

Herkesin kendine has görüşü vardır. Bana kalırsa, bir milletin edebiyat ve maarifinin inkişafında devamlı tesiri olan edib ve bilginler, ancak kendi hayatları müddetince büyük kuvvet sahibi olup eser bırakmayan padişahlardan ve muhariplerden ziyade tarihçilerin dikkatine lâ-yıktırlar.

I.

Enûşirvan'a inanmak lâzımgelirse, Emevî halifelerinden Abdülmelik şöyle demiş: «Bu İranlılara şaşıyorum. Bin yıl hüküm sürdüler; bir an bize muhtac olmadılar; biz isek bir asır devlet idare ettik, bir an olsun onlardan müstağni kalamadık». Bu sözlerde bir hakikat vardır. Onu, Türklerin ve Arapların tarihçileri inkâr edemezler. Bunun kat'î bürhanını Selçuk devletinin kuruluşunda görürüz. Şüphe yok, muharebeler Türk askerinin kahramanlığı ile kazanılmıştı. İslâm dünyasının büyük bir kısmı, galiplerin merhametine sığınmıştı. Galipler büyük bir sahayı kan ve ateşe boğabilmişlerdi. Lâkin devlet kurmak ve pâydar olabilecek gibi sağlam ve mağlûplara olduğu kadar galiplere de uygun olacak surette geniş mikyasta hükûmet idaresi teşkil etmek için, mağlûplara müracaat ve onların tecrübe ve marifetlerinden istifade etmek lâzımdır. Bu iş ise, dâhi bir adam istiyordu ve bu işi deruhde eden, Nizam-ül-Mülk diye tanıdığımız bir İranlı oldu. Bu mühim adamın hâtıratını neşre edecek adam bulunmadan onun hal tercümsini yazmak imkânsızdır [2]. Biz burada,

[1] H. Khal. III. 539 da ve başka yerde bu hulâsayı İmadüddin'in kendisine atfetmekle hataya düşmüştür.

[2] — Bay Ch. Schefar bunun neşriyle meşguldür.

kitabımızın verdiği malûmata göre, bu adamın memlekette kurduğu idari teşkilâtı tanıtmakla kalacağız.

Bu teşkilât, yeni bir tarzın inkişafından başka bir şey değildir. Şarkta bütün nüfuz ve iktidar, sultandan sudûr ettiği ve idare onun şahsî meziyetlerine bağlı olduğu için, idare sistemlerinin bu memleketlerde şansı yoktur. Yapılabilecek şey, zaruri malûmata sahip ve tecrübeli memurlar yetiştirmektir. Nizam-ül-Mülk, işte bunu yaptı. Bu maksatla, o, devlet hizmetine girmek isteyen bütün ehliyetli gençleri hükûmet dairelerine çekti. O zaman bu daireler beş tane olup bunların başında olanlar idari bir meratip silsilesi teşkil ederlerdi. Birinci daireye *vezir* ikinciye *müstevfî* (hesaplar âmiri), üçüncüye *tuğrâî*, dördüncüye *müşrif*, beşinciye *âriz ul-ceyş* (askerî umumi müfettiş) başkanlık ederdi [1]. Bu unvanların tercümesi, sahiplerinin vazifeleri hakkında ancak müphem ve az katî bir fikir verebilir. Meselâ *tuğrâî* kelimesi, sultanın fermanı üzerine *tuğra* (Türk mührü) vazeden kimseye delâlet eder. Fakat bu adamın, başı bulunduğu daire, bütün memleketin kançlaryasıdır. Bundan büsbütün ayrı olarak bu zat, sultanın, Türk ve Moğol emirlerinin hayatında mühim yer tutan ve bir nevi temrin ve eğlence olan avda bulunduğu zamanlar, vezir vazifesini görürdü,

Daireye alelâde bir kâtip olarak giren kimse, aşağı rütbeleri geçtikten sonra *âriz-ul-ceyş* olur, sonra *müşrif* naibi olur ve *müşrif* mertebesine çıkar. Sonra, kalan rütbelerden vezirlik rütbesine kadar böylece geçer. Fakat her vezir, bu muhtelif rütbeleri sıra ile geçmiş değildir. Çok kere vezir, yüksek rütbesini, sultanın haremde çevrilen entrikalara borçlu olurdu.

Bu idare makinesinin iyi işlemesi için dışarının menfûr nüfuz ve tesirinden mümkün olduğu kadar uzak kalması lâzımdı. İşte Nizam-ül-Mülk'ün mahareti burada gözüktüyor. İki sultan zamanında fasılasız otuz sene kadar makamını elinde tuttuğundan, durumunu o derece sağlamlaştırmıştı ki, kuvvetten düşmüş ihtiyar oluncuya kadar kimse onun mevkiine göz dikmeği hatırına getirmede. Bir kerre, dairede bulunan çok adette kâtipler bütün bütüne ona sadıktılar; çünkü tamamiyle ona tâbidiler. Sonra, daha çok olan taraftarları ve köleleri âdeta onun bir kolordusu gibi idi. Bundan başka, onun en azdan sekiz oğlu vardı ki, bunlara o, menfaatli ve yüksek mevkiiler temin etmesini bilmişti. Bunlardan hiçbirisi babaları

[1] Sa. 100. Görülüyor ki bu muhtelif kalemler, Abbasi halifeleri zamanındakilerden başka adlar taşımaktadırlar. Görünüşe göre Müstevfî kalemi, Divan-üz-zimam'a, Tuğrâî kalemi, Divan-ür-Resail ve'l-İnşa'ya, Âriz-ul-Ceyş kalemi, Divan-ül-Cünd veş'-Şakiriye'ye tekabül etmektedir. Mukayese ediniz: von Kremer, *Culturgeschichte des Orients* I. sa. 198 v. dev. Müşrif divanına gelince, onun da Müstevfî divanı gibi Maliye Vezaretine bağlı olmuş olması muhtemeldir.

ayarında olmamakla beraber, içlerinden bazıları sonradan vezirlik rütbesine kadar çıktılar. Belh mutasarrıfı olan büyük oğlu Cemal-ül-Mülk'ün tarihi, sultanın bile Nizam-ül-Mülk'ten ne derece korktuğunu gösteriyor. Sultanın sarayında Caferek (küçük Cafer) adında bir cüce vardı. Bu cüce, efendisini eğlendirmek için Nizam-ül-Mülk'ün taklidini yapar ve onunla alay ederdi. Cemal-ül-Mülk bunu haber alınca acele Belh'ten İsfahan'a geldi; orada sultanın huzurunda zavallı soytarıyı şiddetle takdir etti. Bununla da kalmadı, Divan dağıldıktan sonra Caferek'i yakalattı ve dilini kopararak vahşice öldürttü. Sultan bundan dolayı hiddetlendi, fakat hiddetini sakladı; biraz sonra da Nizam-ül-Mülk ve Cemal-ül-Mülk'le birlikte Nisabur'a hareket etti. Sonra, oradan dönerken, Nizam-ül-Mülk ayrıldıktan sonra, Sultan, Horasan, mutasarrıfını çağırdı ve ona, vezirin oğlunu öldürmesini emir ve emrini yerine getirmesse, kendi kafasının kesileceğini söyleyerek tehdid etti. Nizam-ül-Mülk'ten efendisi kadar korkan mutasarrıf bir hileye baş vurdu. Cemal-ül-Mülk'ün budala bir hizmetçisi vardı, onu, efendisine, öldürücü zehirli bir şerbet vermeye teşvik etti. Sultan, olup biten bu işten haber alınca, hiçbir şeyden haberi olmayan Nizam-ül-Mülk'e erişmek için hareketini çabuklattı. Ona, vakit geciktirmeden yaptığı taziye ziyareti esnasında, başka bir takım sözler arasında şunu da söyledi: "Müteessir olma; ben de senin bir oğlun olacağım," [1]. Sultanın tehditlerine karşı Nizam-ül-Mülk'ün söylediği iddia olunan şu azametli ve mağrurca cevap gayri varit görülemez: "Sultana diyiniz ki, onun tahtı ile benim hokkam-ki vezirin başlıca alâmetidir-biribirine sınıksız bağlıdır. Eğer o, berikini kaldırırsa, öteki ayakta duramaz., Nihayet bu ihtiyar alçak bir katle kurban gitti; ahbabları bunu Melikşah oğullarının veziri olan Tac-ül-Mülk Ebü'l-Ganâim el Merzüban b. Husrev Firuz'a isnadettiler. Bu haris adam, sultanın nimetlerine çok dalmıştı, sultan ona bir çok vazifeler vermişti; tuğrâî vazifesi bunlar içinde ihtimal ki en ehemmiyetsizi idi. Zira maliye veziri ve kethuda (sarayın umumi müfettişi) sıfatıyla tuttuğu mevki, ona her an sultanın huzuruna ve saray (harem) prenseslerinin yanına girmek fırsatını veriyordu. Eğer Nizam-ül-Mülk'ü deviren darbeyi gerçekten bu adam idare etmiş ise, öldükten sonra bile kuvvetli olan hasmının kuvveti hakkın da garip surette yanılmıştır. Çünkü Nizam-ül-Mülk'ün taraftarları ve maiyeti, tahtı Türkân Hatunun pek genç oğluna temin etmek için, Tac-ül-Mülk'ün, o hatunla çevirmiş olduğu entrikalara karşı koymasını bildiler. Kendisi ise, biraz sonra bunların intikamlarına kurban oldu. Memleketin idaresi, Nizam-ül-Mülk'ün oğullarıyla, onun nezareti altında teşekkül etmiş olan kâtipler heyetinin elinde kaldı.

[1] Sa. 180; İbn-ül Esîr, *Vakayiname*, X., 79,80 ilh...

Birincilere gelince, İzz-ül-Mülk ebû Abdillâh el-Hüseyn, Berkiyaruk'un veziri oldu; kardeşi Abdürrahim ise tuğrâî oldu: İmad-ül-Mülk ebû Kasım, Börîbars'ın veziri oldu; Müeyyed-ül-Mülk ebû Bekr Ubeydullah, evvelâ Berkiyaruk'un sonra Muhammed'in veziri oldu; Fahr-ül-Mülk ebû'l-Feth el-Muzaffer, Tutuş'un, Berkiyaruk'un ve nihayet Sencer'in veziri oldu. Ziya-ül-Mülk ebû Nasr Ahmed, Muhammed'in veziri oldu. Şems-ül-Mülk Osman, Mahmud bin Muhammed'in zamanında aynı makamı işgal etti.

Vakayinamemizin birinci müellifi olan Şerefüddin ebû Nasr Enûşirvan bin Halid bin Muhammed, Divan kâtipleri arasında idi. İbn Hallikân, bunun hal tercümesi için Vefiyât ül-Âyân'ında yer ayırmadı. Kâtip İmadüddin de, şairler için yazmış olduğu derginin başında vezirleri saydığı yerde onu zikretmiyor. Demek ki biz bu adamın şahsına ait bilgileri yalnız kendi hâtıratından çıkarmaya mecburuz. Hangi yılda doğduğunu bilmiyoruz; lâkin "el-Kaşanî," diye lâkaplanması, onun aslında Kaşanlı olduğunu zannettiriyor. Bu adamın 488 (1095) yılında kâhil bir genç oldğu muhakkaktır. Zira Berkiyaruk ile Tutuş arasında Dâşilû'da vukua gelen muharebede hazır bulunduğunu ve bu muharebede Tutuş'un öldüğünü bizzat kendisi bize anlatıyor [1]. Onun bu vakayı ve sonraki yılların tarihini anlatma tarzı, Nizam-ül-Mülk'ün önce zikredilen oğlu Müeyyid-ül-Mülk'e minnettarlık ve dostluk bağıyla bağlı olduğunu bize gösteriyor. Birçok meziyetlere sahip, fakat ateşli ve kinci olan bu genç, Berkiyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'a olan kını ile, birkaç yıl sonraki kendi ölümüne sebep oldu. Bu kadın, Berkiyaruk ile Muhammed'in muharebeleri esnasında Müeyyid-ül-Mülk'ün eline düşmek bedbahtlığında bulunduğu zaman, onun tarafından boğduruldu. Daha 494 (1101) yılında tali, Müeyyid-ül-Mülk'ün aleyhine döndü. Muharebelerin birinde Berkiyaruk'un askerleri tarafından esir edildi ve Berkiyaruk'un huzuruna getirildi. Berkiyaruk onu kendi eliyle öldürdü. Enûşirvan, Müeyyid-ül-Mülk'ün bu akıbetinin, pek yerinde olmakla beraber, kendisine çok keder verdiğini, hattâ devlet hizmetini terk etmeğe ve Basra'ya gidip edebiyatla iştigal ederek vakit geçirmeğe karar verdiğini bize anlatıyor. Enûşirvan orada, *Makamat'ını* kendisinin teşviki üzerine meydana getirmiş olan meşhur Harîrî ile tanıştı, ki bu zat bunu mukaddimede şu kelimelerle ifade ediyor: "tavsiyeleri emir yerine geçen, kendisine itaat etmek saadet olan bir kimse, beni, *Makamat'ı* yazmağa sevketti," [2].

[1] Sa. 85.

[2] Mukayese ediniz: İbn Hallikân, M. Wüstenfeld tabı, n. 546. Bu müellif, burada Harîrî tarafından işaret edilenin Enûşirvan olduğunda şüphe etmekte haksızdır.

Enûşîrvan, Basra'da üç yıl kalmıştı. O esnada Berkiyaruk ölüp Muhammed'in tahta çıkması, bu edibin güzel ve sâkin hayatına son verdi ve talihini değiştirdi. Yeni sultan, Müeyyid-ül-Mülk'ün dostunu unutmamıştı. O zamanlar Bağdat'ta bulunan sarayına onu çağırdı, ve mühim bir vazife olan maliye nazırlığını ona verdi. Enûşîrvan bundan dolayı lüzumundan fazla gururlandı; zira o, vezirlerle devletin diğer büyük adamlarının, sultanı, ancak umumî huzura kabul günlerinde görebildiklerini, kendisinin ise, onunla mahrem konuştuğunu ve sultanın onu, sırlarını tevdi etmek suretiyle şereflendirdiğini bize anlatmak ihtiyacını duyuyor.

Sonra, hususi bir vakadaki tavassutunun muvaffakiyetini bize naklediyor. Burada kendisinden mühim bir meblâğ gasbedilmek istenilen bir adam mevzuu bahistir. Halbuki bu, Enûşîrvan'a kurulmuş bir tuzaktı. Çünkü o adam, itibarlı bir Alevî idi. Dindar bir şiî olan müellifimiz, bundan dolayı büyük bir zora düşecekti. Sultanın bu emrini yerine getirmek hazinedara aitti. Fakat o, işin içinden kolaylıkla sıyrıldı.

Bundan sonra, daha pek büyük zorluklar baş gösterdi.

Şarkta müslüman cemaati pek ağır bir buhran geçiriyordu. Ancak O müthiş Haccâç gibi kanlı adamların şiddetli tedbirlerinin zoru ile İslâm'a boyun eğmiş olan (?) İranlılar, başlarındaki müstebit Arapların kuvvetten düştüklerini çoktan sezmişlerdi. Bununla beraber, onların kurtuluşları, İslâmın mânevi sultası ruhları üzerinde baki kaldıkça yarım kalacaktı. Yeni efendileri Türkler ise, çok daha az korkunç idiler. Zira Türk ve Moğol nesilleri, muhtelif dinlere karşı büyük bir bitarafılık göstermişlerdir ve tabiatları iktizası hiç de mutaassıp değildirler. Bu müsait şartlar sayesinde bu devirde Fars'ta yüksek sınıfın islâmiyeti, bir nevi panteizme döndü ki, dindar tabiatlı kimselerde bir nevi aşırı tasavvuf şeklini, ötekilerde ise tam bir Tanrısızlık şeklini aldı [1]. İbni Sinâ'nın ve bilhassa Ömer Hayyam'ın manzumeleri, mollalar ve İslâm müesseseleriyle nasıl alay edildiğini bize gösteriyor (?).

Hakiyî müslümanlar, şüphesiz bu işlerden son derece müteessir oldular. Ama zavahir muhafaza edildiğinden, mesele burada kaldı. Fakat Melikşah'ın ölümünden sora Enûşîrvan'ın bize dediği gibi, onunla aynı terbiyeyi alan ve aynı mektebe devam eden birtakım kimseler İslâm cemaatinden ayrıldılar ve gizli bir cemiyet kurdular. Bunların içinde Rey

Bu hususta elimizde bu sonuncunun oğlunun şehadeti vardır. Bu şehadeti, bu iki adam arasında mevcut ve şüphe uyandıracak mahiyette olmıyan dostluğu teyid etmektedir. İbn Hallikân, gûya Harîrînin elinden olup bazı toplantılara ait bir nüshada kendisinin gördüğünü söylediği bir kayda dayanmaktadır. Gûya bu kayda göre bunlar vezir Celâlüddin (Abû) Ali ibn Sadaka için kaleme alınmış. Fakat bu notun mevsukluğu hakkında bir hüküm vermek için ibn - Hallikân'ın otoritesi kifayet etmez.

[1] Din bakımından İran'ın bugünkü durumu, ta o eski zamanlardan kalmadır.

kasabasından bir adam vardı. Bunun sanatı yazıcılıktı. Bu adam, dünyayı dolaştıktan sonra yüzünden maskeyi kaldırdı. Birçok kaleleri eline geçirdi; birçok şiddetli hareketlerle kendini tanıttı.

Enûşirvan bu adamın adını söylemiyor, lâkin rivayete tamamen uygun olmamakla beraber, zikredilen teferruatın Hasan bin Sabbâh'ı anlamamak güçtür [1]. Muasır bir müellif ve yüksek bir memur olan Enûşirvan'ın onu böylece sükûtle geçiştirmesi pekâlâ izah olunabilir. Çünkü İsmailîlerin hareketleri derin ve umumi yeis uyandırmıştı; yalan şayialar, gerçek vakaları da bir kat daha büyütüyordu. Esasen Alparslan, Nizam-ül-Mülk'ün itirazlarına bakmıyarak, memleketin posta hafiye teşkilatını feshetmişti. Cereyan eden ahvalden pek az haber alınıyordu. Her tarafta İsmailîler görünüyordu. İnsan, kimin dost, kimin düşman olduğunu bilmiyordu. Cemiyetin temelini kazan bir kararsızlık vardı. Tehlike umumî idi. Bilhassa yüksek mevkide olan bir memur için lehte veya aleyhte olduğunu meydana koymak tehlikeli idi. Birinde fedai kılıcından korkulur, ötekinde, din düşmanlarıyla münasebet kurmuş diyerek sultana jurnal edilmek muhakkak gibi idi. Haris ve vicdansız kimseler, düşmanlarını ve rakîplerini öldürmek için çok kere jurnalcılığa baş vuruyorlardı. Bilhassa Abdullah - el - Hatîbî adında biri vardı; bu adam cahildi, fakat sokulganlığıyla, jurnalcılığı kendine sanat edinmişti. Desiselerinden kimse masun kalamıyordu. Eğer halife vaktinde duyup değerli bir hediye ile Hatîbî'nin ağzını kapatmamış olsaydı, Halifenin kardeşi bile onun entrikalarından kurtulamıyacaktı [2]. Bununla beraber,

[1] Nizam-ül-Mülk ile Ömer Hayyam ve Hasan ibn Sabbah arasında, Mirhond'da yazılı bulunan dostluk hikâyesi. *Not. et Extraits* IX, s. 143 ve dev. 192 ve dev. (ki bu hikâye sonraları tenkidî geçinen tarih ders kitaplarına da geçmiştir), iyi bir ışık altında görülmektedir. İslâm âleminin en yeni tarihçisi Bay Profesör A. Müller (Königsberg), (karşılaştırınız: *Der Islâm*, etc.. II, 97, III not 1.) görmüştür ki, İsmailî'lerin 518 de ölen meşhur müessisinin ta 408 de doğmuş olan meşhur vezirle birlikte mektebi ziyaret etmiş olması muhtemel değildir. Üstelik de vezir, daha erken çağda devlet hizmetine girmiştir, fakat bu kronolojik müşküle rağmen hikâyeyi kitabının metnine kabul etmiştir. Şunu kaydetmek isterim ki, Mirhond'un hikâyesi sırf Vesâyâyı (yahut Nasayihi) Nizam-ül-Mülk başlığını taşıyan, sahte epigrafik esere dayanmaktadır. Bu eseri birçok âlimler bizce «Kitabı Siyaset» yahut «Siyerül Mülûk» adı altında tanımış olan, Nizam-ül-Mülk'ün kendi hâtıralarıyla karıştırmaktadırlar. Şüphesiz, eğer hikâyeyi bu hâtıralarda okumuş olsaydık, kronoloji meselesini halletmek için her hangi bir vasıtaya müracaat etmek gerekirdi. Fakat hiç de böyle olmadığından, esasında pek hoş olan bu hikâyenin «Vesâyâ» müellifinin karihasının bir mahsulü olması kolaylıkla anlaşılır. Belki bu müellif, hikâyeyi uydururken, Enûşirvan'ın hâtıralarında, Enûşirvan'ın bize, mektebi, sonraları en birinci İsmailîler olmuş olan birkaç şahısla birlikte gezmiş olduğunu anlattığı parçasını düşünmüş olacaktır. Nizam-ül-Mülk'e atfedilen «Vesâyâ» hakkında, karşılaştırınız : *Cat. da Mus. Brit.* II. 446. Buna nazaran, eser Hicrî IX. asırdan kalmaz.

[2] Sa. 95.

görünüşe bakılırsa, Enûşirvan biraz sonra bir cinayete kurban giden bu adamın bedhahlığına uğramamıştır. Enûşirvan askerî müfettişlik vazifesinde de bulunmuştur. Bu vazife biraz sonra Nizam-ül-Mülk'ün oğlu Şems-ül-Mülk'e verildi. Bu adam, bu mesnet için sultanın hazinesine iki bin altın verdi. Enûşirvan'ın bu hâdiseyi anlatırken kullandığı tâbirlerle bakılırsa, böyle bir hareket o zamanda pek tabîî bir iş olup hiçbir vecih ile ayıp değildi. Bu para itaat (خدا) adıyla ödenirdi.

Bu vak'alardan biraz sonra sultan Muhammed, vezirliği Hatîr-ül-Mülk ebû Mansur Muhammed bin Hüseyin el-Meybüzi'ye [1] tevcih etti. Enûşirvan diyor ki; (sa: 103): Ne vakit bu adam Divan minderlerine otursasa, insan, doldurulmuş iki yastık gürdüğünü zannediyordu; son derece büyük cüssesine rağmen örümcek ağından daha ince (zaif) bir zekâsı vardı. Onun cahilliğini gösteren birçok hikâyeler naklederler. Hikâyelerin biri şudur: Günün birinde bu vezir, Bağdat'ta büyük bir alayda, sonradan Halife Müsterşid nezdinde vezirlik eden Celâl-üddevle ebû Ali bin Saddaka'nın yanında at üzerinde bulunuyordu. Birdenbire, büyük bir dinleyici kütlesi içinde yanındaki arkadaşına hitabederek şöyle haykırdı: Bir şey var ki onu bilmeği çok arzu ediyorum; livata eski bir müessese midir, yoksa yeni itiyadedilmiş bir şey midir? Orada hazır bulunanlardan biri bu iş Lût kavminin eski bir âdetidir diye cevap verdi. Vezir, Lût kimdir, diye sordu Allahın peygamberlerinden biridir, denildi. Bunun üzerine bizim peygamberimizden önce mi, yahut sonra mı yaşamıştır, dedi. Bizim peygamberimiz, peygamberlerin hatemi ve seyyididir; ondan sonra peygamber gelmez, diye cevap verildi.

Pekâlâ, peygamberimiz bu hususta ne demiş? diye sordu. - Allahı tealâ, Lût kavmi hakkında: şehvetinize uyup kadınları bırakıyor ve erkeklere geliyorsunuz. Gerçekten siz cahil bir kavimsiniz (Sûre 27, ayet 56), diye ayet indirdi, denildi. - İranlı olup Arapça bilmiyen vezir تهمال kelimesi ne demektir, dedi. - Siz cahilsiniz, demektir diye cevap verildi; bunun üzerine vezir, işte bu kâfi artık Mesele, mühim bir şey değilmiş. Bu işi yapan kimsenin mazereti, onun cahil olmasıdır. Ben bunun büyük bir cinayet ve pek çirkin bir iş olduğunu zannediyordum.

Enûşirvan, garip değil midir ki, bir sultan, vaşaklarını ve av köpeklerini seçmek hususunda son derece itina ettiği halde, müşavir ve memurlarını seçmekte bu derece lâkayt olsun? diye haykırıyor.

Ama bu defa Sultan Muhammed, işlerin fena gittiğini nihayet gördü ve buna çare olmak üzere bizzat kendisi Enûşirvan'ı çağırdı ve ona

[1] Bu isim kamusda neysir vezninde meybizi, Mu'cem-ül-Büldan'da Meybüzi şeklinde zabtedilmiştir. K.

vezir naibi vazifesini, yahut başka tâbirle, vezir muavinliğini verdi. Bu teklif karşısında Enûşirvan sultana olan hürmetini gösterdi ve birkaç mazeret ileri sürdü. Fakat sonunda sultanın arzusuna uydu ve teklifini kabul etti. Lâkin, kendi arzusuna aykırı olarak sultan tarafından nasbedilen vezir muavininin durumu pek zordu. O, sultan tarafından konulan menfur bir kontrol zannolunuyor ve onun bütün tasavvurlarına az çok bariz bir mukavemetle karşı geliniyordu. Ve ona, ne müstahak olduğu hediyeler ne de tahsisatı verilmiyordu. Fakat Enûşirvan'ın sevimli tabiatı bütün bu tezvirata karşı tahammül etti. Nihayet, vezir gözden düşünce, büyük memurlar, kendilerinin devlet işleriyle ilgili fikirlerini sultana arz etmek için, Hatîr-ül-Mülk'ün çekilmesini tasvibetmemesine rağmen, Enûşirvan'ı memur etmeğe karar verdiler. Enûşirvan diyor ki: Benim fikrim aşağı yukarı Halife Mu'tazid'in [1] fikri gibi idi. Mu'tazid, veziri Ubeydullah bin Süleyman'a karşı kendisini gücendirmeye uğraştıklarında şöyle demişti: Eski vezirin çekilmesi ile yenisinin tâyni arasında geçen zaman zarfında işlerin duracağını düşünürsem, eski vezir de kendi vazifesine kâfi ise, onu azletmek istemem[2].

Bununla beraber, meslektaşların arzularına boyun eğdi. Sultan, bu mevkie asaletle birini tâyin edinceye kadar, vekâleten memleketi idare etti. Bu mevkie kendisinin seçilmeyip halife Muktedi'nin eski veziri olan Ebû Şücâ'nın oğlu Rebîb-üd-Devle ebû Mansur'un nasbedilmesi, Enûşirvan'a karşı açık bir darbe oldu. Bununla beraber, bu vazife ile şereflenmeğe pek de istekli değildi. Zira sultan ölmek üzre idi. Hükümdarın değişmesi ise, büyük zorluklara sebeb olabiliyordu. Enûşirvan bir zaman merkezde kaldıysa da onun başına neler geldiğini bilmiyoruz. Belki yerine kaymakam konulup Bağdad'a gitmesine kadar askerî müfettişlik vazifesiyle iktifa etmiştir.

Henüz çok genç ve tecrübesiz olan Sultan Mahmud bin Muhammed'in tahta çıkması, ilk çağında, pek büyük hatalarla temayüz etti. Enûşirvan bu hataları on'a kadar çıkarıyor. Enûşirvan saydıktan sonra, onları burada da saymak bizi maksattan uzaklaştırır. Sözün kısası şudur ki, yeni sultan amcası Sencer'in [3] karşısında eğilmeğe mecbur oldu. Memleket de Selçuklulardan Alparslan ve Melikşah idaresinde iken ne idiyse onun gölgesi haline düşmüştü.

Biz şimdi İmadüddin'in amcası olup aynı zamanda Enûşirvan ile münasebette bulunmuş olan başka bir adamın siyasi hayatına göz atacağız. Bu zat, Ebû Nasr Ahmed bin Hâmid bin Muhammed bin Abdullah bin Mahmud bin Hibetullah Aloh diye anılır. El-Aziz diye tanın-

[1] Naşirin mukaddimesinde: Mu'taded şeklindedir.

[2] Sa. 114.

[3] Doğru olarak Sancar yazmak lâzımgelirdi.

mıştır; çünkü lâkabı Aziz-üd-Din'di. Bu adam kendi asrının en meşhur kâtiplerinden biri idi. Bunun hal tercümesi ibn Hallikân'da (M. Wüstenfeld tabı sa. 77 de) bulunmaktadır. 472 de doğmuş olan bu zatın siyasi hayatı Kemâl-ül-Mülk-es-Sümeiremi'nin siyasi hayatına sıkı surette bağlı idi. Sümeiremi önce, Sultan Muhammed'in karısı prenses Gevher Hatun'un hizmetinde idi. Sonra, bu kadının şefaati sayesinde imparatorluğun müşriflik vazifesini elde ederek Sultan Muhammed'in son günlerinde müstevefi rütbesine çıkmış ve nihayet 512 (1118) de vezir Rebîb-üd-Devle'ye halef olmuştu. El-Aziz bununla birlikte yükseldi. 515 yılında katledilen [1] Sümeiremi'nin ölümüne kadar onun naibi olarak vazife gördü, sonra müstevefi oldu. Birçok güzel müesseseleri el-Aziz'e borçluyuz. Bunlar içinde Enûşirvan'ın zikrettiği yetimler mektebi vardır, el-Aziz bunu Bağdat'ta bina edip buna zengin vakıflar tahsis etmişti. Bundan başka, seyyar hastaneyi ilk olarak o meydana getirmiştir. Hastanenin alât ve edevatını, ilâçlarını, çadırlarını, hekimlerini, hastabakıcılarını ve hastalarını taşımak için iki yüz deve zor yetiştiriyordu.

Bu adam, Nizam-ül-Mülk'ün oğlu ve Sümeiremi'nin halefi olan Şems-ül-Mülk'ün vezirlik ettiği günlerde gerçekten son derece nüfuzluydu ve tam o vakittir ki Enûşirvan'la hiç de hoş olmıyan ihtilâfları vuku bulmuştur. Enûşirvan Bağdat'ta bulunurken sultanın bir fermanını aldı. El-Aziz'in eliyle yazılmış olup, tuğrayı, vezirin mührünü ve aşağıdaki cümleleri taşıyordu: İtaat edilmesi gereken ferman şudur ki Enûşirvan eğer Bağdat ülkesinde bulunuyorsa orada Bâb-ül-Merâtip'teki evine kapansın; hısımları ve dostlarıyla ihtilât etmesin. Yok eğer Cebel eyaletine dönmüşse, Emîr Bursuk'un ülkesinde bulunan Küfraş kalesine şu şartla kapansın ki, artık memuriyet ve maaş isteginde bulunmasın ve kölelerini, emirlere dağıtılmak üzere, merkeze göndersin, tâki inzivası esnasında ona yük olmasınlar. Yine vezirin bir fermanı: Enûşirvan askerî müfettişlik vazifesinden çıkmıştır ve defterleri mühürlüyerek halefine göndermesi lâzımdır ilh... cümlelerini taşıyordu.

Enûşirvan, bir dereceye kadar öğrenmekle karışık olarak diyor ki: Eğer sultanın fermanına hürmetim olmasaydı, bunları bana getirenlere pek az ehemmiyet verirdim, ve onları, aradıkları adama rasladıklarını efendilerine söylemek üzere salıverirdim.

Bu vaka, 516 (1122) yılında oldu. Enûşirvan'a göre bu gözden düşmenin mürettibi el-Aziz'di. Bu, pek muhtemeldir, çünkü İmadüddin onu tebriye etmiye uğraşmıyor. El-Aziz, meziyetlerine rağmen son derece haristi. Vezirlik makamının güçlülüklerine mâruz kalmaksızın bu makamın

[1] İbn-ül-Esir, X 424. haksız olarak bu hâdiseyi 516 senesine sokuyor; çünkü Enûşirvan'ın şehadeti burada katîdir. Mukayese ediniz: sa: 135, 12 ve 141, 5.

şerefini elde etmek istiyordu. Çok geçmeden vezir Şems-ül-Mülk'ün işini bozmak için çok güzel bir fırsat çıktı. Yüksek makam sahibi olan bu adam Sencer'i kızdırmıştı. Sencer, kendi huzurunda tebriye etmesi için bu adamı Horasan'a göndermesini yeğeni Mahmud'dan istedi. İmadüddin'e inanmak caizse, o esnada Sencer yanında elçi olan Ebül-Kasım -ed- Dergezinî, Şems-ül-Mülk'ü Sencer'e çekıştirmişti. Sencer'in elçisi, Mahmu'da gelince, ona vezirini öldürmesi münasib olacağını söylediler. Eğer bu vaka hakkında İbn-ül-Esîr'in hikâyesini ele alıp karşılaştıracak olursak, haince tavsiyede bulunan bu kimsenin el-Aziz olduğunu okuruz (X, 433, 439).

Bu pek muhtemeldir; çünkü Şems-ül-Mülk'ün 517 (1123) de ölümünden sonra sultan, el-Aziz'e vezirliği teklif etti. Fakat el-Aziz işlerin idaresini üzerine almağa hazır olduğunu söylemekle beraber, mesuliyetten çekindi; şahsına sadık bir dost ve kuru bir lâkap sahibi elde etmek ümidiyle bu vazifeyi Dergezinî'ye yükletmek istedi; [1] işte burada, başkasına hendek açan, bazan oraya kendisi düşer, atalar sözünün doğruluğunu bir daha tecrübe edebildi. Şüphesiz, yeni vezirin el-Aziz'e minnettar olması için sebep vardı; çünkü hayatını ona borçlu idi. Sultan Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında, tedbirsiz bir hareketinden dolayı el-Aziz'in kardeşi ve İmadüddin'in babası Safiyüddin'in ricası üzerine [2] el-Aziz tavassut etmemiş olsaydı, vezir Sümeyremî tarafından az kalsın öldürülecekti. Lâkin, iyiliği takdir etmek pek seyrek bulunan bir fazilettir. el-Aziz, Dergezinî'nin hiçbir zaman yalnız ismen vezir olmağa niyeti olmadığını ve el-Aziz'in, Dergezinî hakkında reva görmediği şiddetli tedbiri, Dergezinî, Aziz hakkında reva göreceğini öğrenmekte gecikmedi. Ergeç ed-Dergezinî'nin kıskançlığına ve hırsına kurban olmak sırasının kendisine geleceğini önceden gören el-Aziz vaktinde kaçmağı kararlaştırdı. 517 yahut 518 yılında hacca gitmek için izin istedi. Ve hacca, büyük bir derebeyi tantanasiyle gidip geldi; bütün hacıların masraflarını cebinden çekti; bundan kazandığı, şairler tarafından fevkalâde surette methedilmesi olmuştur. [3]

El-Aziz, hactan döndükten sonra müstevfilikten istifa etti; bu vazifeyi, bir kere terkettikten sonra, istifa sözünü bile işitmek istemiyen sultanın arzusu karşısında, tekrar uhdesinde muhafaza etti. Bununla beraber, hazinedarlık ve sultan oğullarının vezirliğini de üzerine aldı. Zira biliyordu ki yüksekten gelen yardımdan kendisini mahrum etmesi, hayatını düşmanlarının eline teslim etmesi demektir. Gerçekten, Enûşirvan'ın

[1] Sa. 128, 137,

[2] Sa. 141.

[3] Sa. 147.

dediği gibi, bu vazifeler pek mühimdir. Çünkü onların başında bulunan kimse her an sultanın yanına girebilirdi; el-Aziz bundan istifade etmeği pekâlâ bildi. Sultan Mahmud'dan bir ferman çıkarttı. Bu fermanla Dergezîni vazifesinden azledilip el-Aziz'in eline teslim olunuyordu. [1]

El-Aziz için eski dostunu son parasiyle son nefesine kadar istismar etmek, onu, büyük bir meblâğ vermeğe mecbur etmek için işkenceye sokmak, en kolay bir işti. Lâkin onun zâfı, hasmından kurtulmak için onu başka çare aramağa sevketti: Vezir tâyin etmek maksadiyle Enûşirvan'ı Bağdat'tan çağırmaya sultanı kandırdı; kendisi de ona Dergezîni'yi teslim edecekti. Onun kanaatine göre yeni vezir, Dergezîni hakkında kendisinin cesaret edemediği işi yapmakta gecikmiyecekti. Şunu bilmek gerektir ki, Enûşirvan, Şems-ül-Mülk'ün ölümünden sonra hapisten kurtulmuştu. Hattâ sultan onu kendi sarayına dâvet etmiş ve ona mühim vazifeler vermek istemişti. Halbuki birçok dostlarının yardımını elde etmiş olan Enûşirvan, Sultan Mahmud'un yanına gelmiş idiyse de pek acı bir ders de almıştı. O, Bağdat'ta inzivada yaşamaya devam etmek müsaadesini elde etmek için ricasında ısrar etmiş, sultan da buna muvafakat etmişti. Ama bu defaki emirler katî idi. Enûşirvan 521 yılında vezirliği üzerine aldı. Fakat el-Aziz'in, Dergezîni hakkındaki ümidi hiçbir türlü gerçekleşmedi. Enûşirvan'ı hoş ve sevimli olan tabiatından dolayı bütün şiddetli tedbirlerden nefret ediyordu. Tam tersine, o mazul vezir için kendi sarayında bir çadır diktirdi ve orada dostlariyle görüşmesine izin verdi; bizzat kendisi de onu ziyaret etti. Sözü'n kısası, o Dergezîni'ye hürmetle muamele etti ki bu hareketi İmadüddin'in onu cesaretsizlikle ve kendi kendine karşı hürmetsizlikle ittihamına sebeb oldu.

Muhakkak olan şudur ki, tuğrâi Şihabüddin Esad'ın, müstevfi Ebül-Kasım'ın, mabeyinci Urgan'ın ve bunun sultanın sarayında kâhya olan karısının nüfuzları karşısında Enûşirvan iktidarsız kahyordu. Bundan dolayı o, kendisinin dediğine göre, bir yıl ve birkaç ay sonra istifa etti [2] ve mazul vezir ed-Dergezîni tekrar eski makamına geçti. Ne Enûşirvan ne de İmadüddin, Sencer'in Rey'de 522 yılında Mahmud ile görüştüğü esnada Dergezîni lehindeki tavassutunu zikretmemektedirler. Bunu İbn-ül-Esir zikrediyor. Bunların birincisi, ihtiyatlı bir tedbir olmak üzere, bile bile kaydetmemiş olup ikincisi ise gerçekten unutmış olabilir, çünkü böyle olması pek muhtemel görünüyor. Dergezîninin Sencer yanında kazanmış olduğu itibar, onun hakkında Enûşirvan'ın göstermiş olduğu nazikçe muamelenin sebebini izah eder. Şüphesiz Enûşirvan'ın istifası da,

[1] Sa. 141.

[2] İmadüddin şöyle diyor: Bir sene zarfında; İbn-ül Esir; X, 452 ye göre İsfahanda ancak on ay kalmıştır.

kendi ibarelerinin bize inandırmak istediği gibi kendi ihtiyarile değil, belki mecburiydi. Bundan başka Enûşirvan, Bağdat'ta Dicle kenarında yaptırmış olduğu evini bütün vezirliği müddetince nimetlere boğmuş olduğu Dergezî'nin, elinden çekip aldırmasından acı acı şikâyet eder; halbuki bu ehemmiyetsiz şeyle kurtulduğundan, kendisini bahtiyar görmesi gerekirdi. Dergezîni, el-Aziz'in başını istemeğe kadar da işi ileri vardi. Yeni vezir bu maksadına ermek için şu hileye baş vurdu: Mahmud, birbiri arkasından Sencer'in iki kızıyla evlenmiş ve bu kadınların ikisi de ölmüştü. Sencer, bunların mirasını istedi, halbuki mahmud'un vermeğe hiçde niyeti yoktu. Vezir, Sultan Mahmud'a şu mülâhazada bulundu: Sencer, senin mazeretini kabul etmez, itimada lâıyk bir adamdır diye Aziz'in şahitliğini ister. — Ve sözüne devam ederek: Tehlikeyi bertaraf etmek için onu hapsedmek lâzımdır, çünkü hapsedilmiş bir kimse sorguya çekilemez, dedi. Mahmud tereddüd ediyordu, ama kurnaz vezir, nasıl hareket etmek gerektiğini biliyordu; şöyle dedi: Peki, hapse konulmaktan ona ne zarar gelir sadef içinde bulunmak, inciye zarar ediyor mu? Siz onu hapsedtirir ettirmez size 300.000 dinar vereceğim. — Sultanın, bunun üzerine tereddüdü kalmadı. El-Aziz de önce Bağdat'ta, sonra Tekrit kalesinde hapsedildi. O orada iken büyük hâdiseler vukua geldi.

Sultan Mahmud 525 yılının Şevvalinde (Eylül 1131) öldü. Bundan sonra tahtın kimin hakkı olduğunda uyuşamadılar. İbn-ül-Esir'e göre (C. 10. s. 471, sene 525) vezir Dergezî'nin, Atabek Aksunkur el Ahmedi-linin ve başka büyük ricalin tasvibi üzerine Mahmud'un oğlu Davud sultan ilân edildi. Hemedan'da ve Cebel diyarının başka şehirlerinde bazı karışıklıklar oldu, fakat bunlar çabuk yatıştırıldı. Vezir de mallarını alarak emin bir halde, Sencer'in idaresinde olan Rey şehrine girdi. Asayiş geri geldikten sonra yalnız vezirin kendini emniyette hissetmemesi ve Sencer'in himayesi altında saklanması mânâsızsa da, biz bunu aynen İbn-ül-Esir'in eserinde okuyoruz Şüphesiz burada en doğru rivayet, bizim vekayina-memizdekidir [1] Mahmud'un ölümünden sonra Dergezîni, Tebriz'den çok uzakta olan Davud'u sultan olarak tanımaya yanaşmadı. Sencer'i beklemek ve kimin tahta geçeceği hakkında Sencer'in reyine baş vurmak için askerlerle birlikte çarçabuk Rey'e gitti. Orada beş aydan fazla bekledi; çünkü Sencer ancak 526 yılı ikinci Rebiinde (Mart 1132) Rey'e geldi. Orada, tahtı teslim etmek istediği Mahmud'un kardeşi Tuğrul'la görüştü. Hepsini birlikte oradan Hemedan'a ve orada üç gün kaldıktan sonra Nehavend'e yürüdüler. Çünkü Mahmud'un öteki kardeşi Mesud'un, Fars atabegî Karaca ile ittifak ederek tahtın kendi hakkı olduğunu kabul ettirmek için askerle gelmekte olduğu şayiisi dolaşmaktaydı. Şayia

[1] Sa. 156 ve dev.

doğru idi, çünkü İbn-ül-Esir'in bize bildirdiği üzere (C. 10. 376) halife Müsterşid Billah, Sencer'in hâkimiyetinden sıyrılmak için Mahmud Selçukşah, Karaca, Hille sahibi Dübeyş bin Sadaka ve Dimeşk sahibi Zengi ile ittifak etmişti. Fakat hareket zamanı geldiğinde, son ikisi mazaret beyan ettiler. Halife de kendi askerini çekti; öyle ki Mesud, yalnız kendisine sadık kalan müttetikleriyle, ötekiler olmaksızın, Sencer'in askerine karşı koymaya mecbur oldu. Mesud'un, Azerbaycan'a erişmek için sarfettiği cehit, Sencer'in enerjisi sayesinde hiçe indirildi. Sencer cebri yürüyüşle Nehavend yakınında Mesud'a erişti. Burada muharebe oldu. İbn-ül-Esir'e göre bu muharebe (8 Recep 526, 25 Mayıs 1132 de) onun عولان dediği bir yerde vukua gelmiştir. İmadüddin ise muharebenin olduğu yere Penc-Engüş [1] adını veriyor. Bu defa Mesud alta kaldı ve Tuğrul katî olarak tahta yerleşti. Mesud, bu defaki talihsizliğinden cesareti kırılmak şöyle dursun, biraz sonra Bağdad'a gitti ve orada halife tarafından sultan olarak tanındı. Bu aralık, İbn-ül-Esir'in (C. 10, sene 526) anlattığı vakalar olup bitti. Biz onları sükûtle geçiştiriyoruz, zira bu vakalar bizi alâkadar etmez, yalnız şu var ki Mesud'un bu yürüyüşü bizi yeniden el-Aziz'in ve Enûşirvan'ın hal tercümelerine götürüyor.

Mesud, Tekrit şehrinden geçerken maiyetinden bir cemaati şehrin valisi olan Necmüddin Eyyub'a, el-Aziz'i teslim etmesi için gönderdi; çünkü onu kendisine vezir yapmak istiyordu, Vakıa Necmüddin Eyyub, el-Aziz'i hapisten çıkardı, fakat onu, Mesud'un adamlarına geceye kadar teslim etmemek için bahane arıyordu. O zaman el-Aziz'in sabrı tükendi, her ne pahasına olursa olsun şehirden çıkmak istedi; ama kapıları kapalı buldu ve anahtarların kalede olduğu kendine söylendi. Anlaşıldığına göre vali Tuğrul'un, daha doğrusu pek kudretli olan vezir Dergezini'nin intikamından korktuğu için Mesud'u memnun etmekte tereddüt gösteriyordu. Ama vakit geçmekte idi. Hille valisi tarafından alalecele gönderilen bir Türk generali ertesi sabah Tekrit'e geldi ve el-Aziz'i

[1] Her iki tarihçi, tarih koyma hakkında da mutabık, degillerdir. Daha cemaziyül-âhırda Sencer Horasan'a doğru avdet etmiştir (sa. 160). Yer ve tarih hakkında aynı fark İbn-ül-Esir'e göre (XI, 39) Penc- Engüş'ta vukua gelmiş olan bir muharebe (532) hakkında da mevcuttur; bu muharebe İmadüddin'e göre (sa. 184.185) 531 senesinin sonlarına doğru Kûrşembe'de cereyan etmiştir. Bu parçadan şu netice çıkıyor: Penc - Engüş ve Kûrşembe adındaki yerler Dinavar şehrinin yakınında bulunuyor ve Mihond (*Selçukların Tarihi*, Vullers tabı, sa. 199) halife, Müsterşid Billah'la Sultan Mesud arasında vukua bulan cengi Penc - Engüş'ta tesbit etmekle, (529 da) yanılmıştır, zira her iki müellif de bu cengin Daymerk yahut Daymerc adlı bir yerde cereyan ettiğinde müttetikler; karşılaştırınız: Weil, *Geschichte der Chalifen* III, 230, not 1. Biliyoruz ki bu münasebetle halife esir düşmüş ve az sonra da fedailer tarafından öldürülmüştür. Ebü'l-Ferec'in bu fedailerin Sencer tarafından tutuldukları hakkındaki şehadeti, İmadüddin tarafından teyidolunmaktadır. Karşılaştırınız: sa. 178.

kaleye doğru götürdü; el-Aziz orada yeniden hapsedildi. Mesud'un adamlarına da, Mesud'un tahtı iyice sağlamlaşınca memnuniyetle onun emirlerine itaat edilecektir, ama şimdilik sultan Tuğrul'un emrine itaat etmek mecburiyeti vardır, denildi. Durumda hiçbir şeyi değiştirmeye kudreti olmıyan Mesud, bu cevabı alır almaz Bağdad'a doğru yürüyüşüne devam etti. Zavallı el-Aziz ise, çok geçmeden eski rakibi Dergezî'nin intikamının kurbanı oldu. Dergezîni, göstermiş olduğu sadakati için, Sencer tarafından, biri kendi yanında, diğeri yeğeni yanında iki vezirlikle mükâfatlandırılmıştı. Fakat o, Sencer yanında kendisini bir kaymakamla temsil ettirip Tuğrul yanındaki vazife ile meşgul olmayı tercih etti. Bununla beraber, acele durumlarda iş görebilmek için Sencer'in mührü ile mühürlü birçok boş (beyaz) ferman elde etmişti. Bunlardan birini, el-Aziz'in kafasını kestirmek için kullandı. Vakıa Tekrit şehrinin sahibi olan Eyyûbiler, katil emrini yerine getirmek istediler, çünkü onlar mahpuslarına muhabbetle bağlanmışlardı. Ama Dergezîni, tuttuğu işi bırakmadı. Sultan Tuğrul'un haberi olmaksızın hadımlardan Behruz'u, el-Aziz'in kafasını kesmesi için kati emirle Tekrit'e gönderdi. Eyyûbiler, bu defa bu idama karşı durmaya cesaret edemediler, İmadüddin'in amcası, böylece, 527 (1133) yılında ölüp gitti. İmadüddin, ömrünün sonlarına doğru, Suriye'de kendisine bir melce ararken, Eyyûbilerin, amcasına besledikleri sevgiden istifade etmiştir.

Enûşirvan'a gelince, itazarlarına rağmen, 526 yılında halife Müstersîd tarafından vezir nasbedildi (Mukayese ediniz : İbn-ül-Esir: C. 10, 480) Bu memuriyetinde çalışırken, Mesud halife tarafından resmen huzura kabul olundu; sultan, Arapça anlamadığından vezir, el-Müstersîd tarafından söylenecek nutku tercüme etmeğe memur edilmişti [1]. İki yıl sonra (mukayese ediniz. İbn-ül-Esir, 11, 9.) halife Enûşirvan'ın memuriyetten af talebini kabul etti; fakat tam o sırada yahut biraz sonra, Tuğrul'un ölümü üzerine [2] Mesud tahta çıkınca, bu zat sultan tarafından aynı vazife için dâvet edildi ve o vazifede 530 (1136) senesine kadar kaldı [3], İmadüddin diyor ki : Enûşirvan imparatorluğun işlerine bir nizam vermeye muvaffak olmadıysa bu, onda bulunan bir kusurdan değil, belki memleketteki umumi intizamsızlıktandır. Bu zat, az zaman sonra (İbn-ül-Esir'e göre 533 yılında) [4] Bağdat'ta öldü. Kendisine pek büyük bir cenaze alayı yapıldı; halifenin veziri ve başka büyük memur-

[1] Sa. 174

[2] Mesud'un tahta cülûsu senesi hakkında İbn-ül Esir ile İmadüddin arasında ufak bir ihtilâf vardır; çünkü İmadüddin 528 senesini (sa. 172) zikretmektedir, öteki müellif ise 529 demektedir (Vak. XI. 19)

[3] Sa. 181; İbn-ül Esir. XI, 29.

[4] El-Fahri, sa. 355 te 532 senesi kaydedilmektedir.

lar cenazede hazır bulundular. Önce cesedi, hayatta iken oturmuş olduğu evde gömüldü; sonra. Ali ibn Ebî Tâlib'in meşhedi yanında gömülmek üzere Kûfe'ye götürüldü.

Arap vakayinamecileri, Enûşirvan'ın vezir olarak ne gibi liyakatleri olduğundan hiç bahsetmiyorlar; buna karşılık, onu insan olarak son derece methediyorlar; vakayinameciler, bu hususta zamanın şairleriyle müttefiktirler. İbn-ül-Esir, Enûşirvan hakkında, bu adam akıllı, tiz, dindar ve doğru idi diyor. Aleyhinde hecviye yazan şairler bile onda haddinden fazla dindarlıktan başka hücum edecek bir şey bulamıyorlar. Bunlar arasında Ebü'l-Kasım Hibbetullah ibn-ül-Fazl adında biri, İmadüddin'e göre, kendi şiir dergisinde şöyle diyordu : [1] Senin pek tanınmış tevazuun, alçaklıktan gelmektedir; bundan dolayı seni kibirli sanıyorlar; sana ümit bağlayanlara ihsanda kusur ediyorsun ve onların önünde ayağa kalkıyorsun; halbuki arsız dilencilerin önünde değil, aleyhinde ayağa kalkarlar!.. Bir devlet adamı ki, kendisinde ayıplamak için nezaket ve dindarlıktan başka bir şey bulunmıyor, o adamın bundan başka methü senaya ihtiyacı yoktur. Bu adamın tarihini bilen bize gelince, biz onun yumuşak ve sevimli tabiatını takdir etmek fırsatını bulmuştuk. Fakat burada mevzuubahis olan, edebiyat adamı, kalem erbabı Enûşirvan'dır, bu adam bu sıfatla da, kendine hayranlık ve muasırı olan başkalarını çekememek hissi ile yazdığını ileri süren İmadüddin'in bizce haksız ithamlarına rağmen, bizim hoşumuza gitmektedir. Bununla beraber, İmadüddin de, asrın birçok şahsiyetleri hakkında Enûşirvan'ın yürütmüş olduğu mütalâalara, Sümeyremî hakkındaki mütalâası müstesna [2] ilâve edecek bir şey bulamıyor. Sümeyremî ise, İmadüddin'in amcası el-Aziz'in o derece tahrik edicisi idi ki, İmadüddin'in bu adam hakkında bitarafliğinden şüphe edilse yeri vardır. Enûşirvan'ın hâtıratının şahsî bir damga taşıdığı ve bu halin bu gibi eserlerden ayrılmadığı da inkâr edilmez bir keyfiyettir; üstelik de bu onun bütün cazibesini teşkil etmektedir. Yalnız şu var ki, Enûşirvan'ın asıl eseri meydanda bulunmayıp, onu ancak İmadüddin'in tercümesinden öğrendiğimize esef ediyoruz. Biz İmadüddin'in, vazifesini namusla yerine getirdiğini kabul etsek bile, esere ilâveler yaptığı ve -daha fenası...- eseri eksilttiği de inkâr edilemez. Enûşirvan'ın eserinin nerede sona erdiği de açıkça belli değildir. Çünkü İmadüddin kendi önsözünde, Enûşirvan, Tuğrul'un ölümüne kadar olan vakaları zikretmiştir, dediği halde, biz, Mahmud zamanındaki vezirliğini hikâyesinden sonra Enûşirvan'ın sözünü tefrik edemiyoruz. Bundan

[1] Leyden el yazması; n. 21 a. sa 226. Ufak değişikliklerle aynı mısralar el-Fahrî tarafından (sa. 354) İbn-ül-Habbariye'ye atfedilmektedir.

[2] Sa. 130.

sonraki hâdiseleri bize anlatan yalnız İmadüddin'dir. Bu meseleyi İmadüddin'in asıl Arapça tercemesine müracaat ederek halletmek zor ise, elimizde, bu tercümenin, daha sonra gelmiş bir müellif tarafından kaleme alınan hulâsasından başka hiçbir şey bulunmadığı zaman mesele'nin halli büsbütün imkânsız olur. İmdi, bu hulâsayı neşrederken, bu meselelerin doğru olarak halli ve ihtimamı şerefini İmadüddin'in eserini ileride çıkartacaklara bırakarak, yukardaki mülâhaza ile iktifa etmekte kendimi haklı sanıyorum.

II.

Herkesin, kâtip İmadüddin İsfahanî adı altında tanıdığı Muhammed, İbn Hallikân'a göre 516 (1125) yılında doğmuştur [1]. Bundan önce, Enûşirvan'ın hal tercümesinde, bu adamın İsfahan şehri yerlilerinden bir aileye mensub olduğuna işaret etmek fırsatını elde etmiştik. Bu aileden birtakım kimseler kâtiplik vazifesinde bulundukları gibi, idari meratip silsilesinde epey yüksek mertebelere çıkmışlardır. İmadüddin'in babası Safiyüddin Muhammed'e gelince, bu zat, biraderi Aziz'in 527 yılında ölümünden sonra sultanların hizmetinde bulunmamaya yemin etmişti. Yemininde durdu, ve kardeşinden sonra otuz yıl yaşadı [2] Vezir Dergezîni, el-Aziz'i hapsedmekle kalmadı; aynı zamanda, İmadüddin'in babası Safiyüddin'i ve amcası Ziyaüddin'i de sultana vadetmiş olduğu parayı ödeyebilmek için mallarını zaptettirdikten sonra, hapsedtirmişti [3]. Bununla beraber, Safiyüddin ailesini, İsfahan'da şehir dışındaki şato sahibi olarak görüyoruz. Bu payitaht, Sultan Mesud'un hükümeti zamanında pek büyük sıkıntılar çekti. 531 yılında Atabey Mengübars isyan etti. Sultan bunun yolunu kesmek için Atabey Karasunkur kumandası altında asker gönderdi. Son senelerin hasatları da bol değildi. Askerler bu illerde ne buluyorlar idiyse yiyorlardı. İmadüddin'in mensub olduğu aile de askerlerin taşkınlıklarından eziyet çekti. 1136-1137 kışını oralarda geçirdikten sonra çekilmekte iken Mengübars birdenbire şehre saldırdı; bu da şehir ahalisinin sefaletini çok arttırdı. Ahalinin talihi varmış ki askerler, Kûşembe'de Sultan Mesud'un askerleriyle harbetmek üzere şehirden çekildiler. Fakat kıtlık şehirde hüküm sürmeye başlamıştı. Bütün bu felâketler yetmiyormuş gibi, üstelik bu şehir, ertesi yıl (532), halife Raşid Billâh ve Sultan Mahmud'un oğlu Davud tarafından muhasara edildi. Biliyoruz ki bunlardan birincisi orada

[1] W. Wüstenfeld tabı, n. 715.

[2] Sa. 181.

[3] Sa. 154.

aynı yıl 26 ramazanda [1] Batiniler tarafından öldürüldü. Bu hadise Davud'u Rey'e doğru uzaklaşmağa mecbur kıldı. Bu muhasara esnasında İsfahan'da açlık son derece dehşetli idi. Şehrin ileri gelenleri, İmadüddin'in anası babası da bunların içinde bulunmak üzere, şehri terkedip Zenderud sınırında mezarlıklarda yaşadılar. Orada şehrin büyük ailelerine ait muhteşem binalar vardı. İmadüddin, bu büyük vakaların, hâfızasında canlı izler bıraktığını, eserini yazdığı zamana kadar bunları unutmadığını bize anlatıyor. Bundan başka bu hâdiselerin, İmadüddin'in hayatı üzerine tesirleri oldu. İmadüddin'in babası Safiyüddin prens Davud'un ricatinde onunla beraber gitti ve oğulları İmadüddin'le Ebûbekri beraberinde götürdü. Onları, Kuran ve edebiyat kitapları okumakla ilk tahsillerini yapmaları için Kaşan şehrinde bıraktı. Fakat orada ancak bir yıl kaldılar ve İsfahan'a döndüler; o esnada babaları uzun seyahatler yapmaktaydı. Biz bu müellifi daha sonra, 536 yılında, Bağdat'ta görüyoruz. Orada Sultan Mesud'un 1141-1142 kışını geçirmek [2] için Bağdat'a girmesinde hazır bulunuyor. Öyle görülüyor ki İmadüddin'in, divan memurları arasında birçok dostu olan babası, oğullarına şerefli bir mesnet bulmak için halifelik merkezine yerleşmiştir. İmadüddin'e gelince, o Bağdat'ta tahsiline devam etti; hususiyle fıkıh öğrenmeye çalıştı. 541 yılının sonbaharında Mesud Bağdat'a girerken biz onu fakihler arasında görüyoruz. Aynı yılda, meşhur hatip Ebû Mansur el-Muzaffer Erdeşir el-İbadî, Sencer tarafından halifeye elçi olarak Bağdat'a gönderildi. Bu zat çok büyük muvaffakiyet kazandı. Onun için Dicle kenarında bir kürsü kuruldu. Sultan onu sarayının tahtapoşlarının (bal-konlarının) birinden dinliyebiliyordu. Rey sahibi Emîr Abbas ise, onun tam karşısında bir gemi üzerinde bulunurdu [3]. Müthiş bir kalabalık bu hatibin etrafında toplanırdı. Halife onu öptü ve ona mümkün olan her hürmeti gösterdi ve onu sarayının mescidinde, kendisi görünmiyecek gibi, o şekilde oturturdu ki, ona görünmeksizin belîğ varızlarını dinliye biliyordu. Genç İmadüddin'in bu meşhur hatibi dinlemek fırsatını kaçırmadığını söylemek fazladır [4].

Ertesi yıl, İmadüddin, Musul'a bir sayahat yaptı. Orada şehir camisinde Gazi bin Zengî'nin veziri olan Cemalüddin el-Cevad Ebû Cafer Muhammed ibn Ali ibn ebî Mansur'un huzurunda bir mübahasade fıkıhtaki ustalığını gösterdi. Bu zat, bütün tahsilini İmadüddin'in amcası el-Aziz'e borçluydu. İmadüddin, bu adamla o kadar çok ilgileniyordu ki,

[1] Bu da 7 haziran 1138'e tekabül etmektedir. İbn-ül-Esir, XI,41 ondan sonra da Weil, *Gesch. der Chal.* III,260, bir gün evvelini (25 ramazan) ileri sürmektedirler.

[2] Sa. 193

[3] Bir çeşit gemidir, Dozi'ye bakılabilir Bündaride شغارة yazılmıştır.

[4] Sa. 216. İbn-ül Esir XI, 78

ilk yazdığı medihle dolu kasideyi ona sundu. Kitabımızın 213 üncü sayfasında bu kasidenin birkaç mısraı okunabilir. İmadüddin, buradâ kaldığı müddette Hucendî oğulları Sadrüddin Muhammed ve Cemalüddin Mahmud'la tanıştı. Bunlar İsfahan'ın asıl yerlilerinden olup, asıl bir ailedendiler. Vatanları olan bu şehiri, Buzâben'in ölümünden sonra terketmiş ve Gazi'den iyi bir kabul görmüşlerdi. Sonra, bunlardan birincisi İsfahan'a döndü, ikincisi ise hacce gitti; 543 (temmuz 1148) de dönüşünde [1] İmadüddin bu sonuncuyu Bağdat'ta tekrar gördü. Onunla birlikte kervania yola çıktılar. İmadüddin ile babası İsfahan'a, Cemalüddin ise Hemedan'a gittiler. Sonra, ihtimal ki 548 yılında, İmadüddin'in kendisi, Cemalüddin'nin yanında haccedip ikinci yılda Hamedan'a döndü. O sırada Mahmudun oğlu Muhammed, kardeşiyle bir mülakat dolayısıyla orada bulunuyordu. Aynı zamanda, oraya Kirman Selçukluları meliki olan Muhammed bin Arslanşah tarafından gönderilen bir elçiler heyeti geldi. O sıralarda karısı ölmüş olan sultan, elçilerin dönmesine izin verdi.; Kirman melikinın kızını zevceliğe istemek için onlarla birlikte Cemalüddin'i gönderdi. Cemalüddin, kendisiyle beraber gitmesini, bizim müellife teklif etti. Vakıa o da önce Cemalüddin ile birlikte yola çıktı, fakat yola çıktıktan sonra Kirman seyahatını az faydalı gördü ve bundan dolayı yoldaşından ayrıldı; Huzistan yoluyla de yeniden Bağdat'a döndü (sa.240; doğrusu 244) [2]. Askeri Mükrem'e geldi ve orada (544 te ölen) şair Kadı Errecânî'nin oğlu ile görüştü. Bu adam ona, ölmüş babasının bazı şiirlerinin müsveddelerini verdi. İmadüddin babasıyla birlikte Bağdat'a vardığı zaman, halife Becimza zaferini kazanmıştı. Biraz sonra İmadüddin, o devirde, halife tarafından himaye edilen ve saltanata istihkak dâvasında bulunan Melik Süleyman Selçukinin Bağdat'a girdiğini gördü (550 = 1155) [3]. Ertesi yıl da, Sultan Muhammed'in askeri tarafından Bağdat'ın muhasara edilmesine şahidoldu. İmadüddin, bu muhasaranın oldukça canlı bir tablosunu çizmiştir (sa. 246 - 255). Sultan, ağır kayıplardan sonra ricat borusunu çalmaya mecbur kalınca, İmadüddin, birkaç mısraı elimizdeki kitapta bulunan bir kaside ile [3] halifeyi tebrik etmeyi unutmadı. Bu methiye ona, halifenin veziri Avnüddin bin Hübeyre'nin mühim lütuflarını kazandırdı. Vezir onu Vâsit şehrinde kendisine naib tayin etti. Orada o, (554 yılı saferinde, 1159 martında) şanlı efendisinin ziyaretini kabul etti.. Ona büyük bir alâka göstermiş olan halife el-Muktefi, onu veziri İbnü Hübeyre'ye hararetle tavsiye etti. İbn Hallikân'dan öğreniyoruz ki, bu vezir 560 ta vukua ge-

[1] Sa. 243 ve dev.

[2] Sa. 24. O.

[3] Sa. 290. Birkaç tanesine onun şiir antolojisinde raslanmaktadır. (Leyde el yazmaları, 21 a. sa. 11 ve dev.)

len ölümüne kadar İmadüddin'i kayırmakta devam etmiştir [1]. Bundan sonra, İmadüddin, sıkıntılı iki yıl geçirdikten sonra 562 yılında Sûriye'de Eyyûbî prensleri yanında kendisi için başka bir melce buldu ve onların yanında 597 yılına kadar yaşadı; işte, onun hayatından, kendimize çizdiğimiz çerçeve dışında kalan hâdiseler . . . İmadüddin hakkında bizzat kendisinin verdiği malûmata dayanarak anlattığımız şeyler, hükümet hizmetine geç girmiş olmasına rağmen, durumunun, Selçuk tarihini yazmak için en müsait olanlarıncinden aşağı olmadığını göstermeye yeter. İmadüddin'in babası ve amcaları, sultanların veya zamanın prenslerinin yanında mühim vazifelerde bulunmuşlardı. Kendisi ise, bir çeyrek asır kadar bir zaman içinde mühim hâdiselerin şahidi oldu ve salâhiyetli kimselerden malûmat almak fırsatını bol bol elde etti. Onun eseri yine, gerek kendisi bizzat vakalara iştirak ettiği için, gerek Enûşirvan'ın hâtıratından nakillerde bulunduğu için, Irak ve Horasan Selçukları tarihinin en eskisi ve en mühimmidir. Yalnız şu var ki, bu eserde Selçuk sülâlesinin ilk ve son yıllarından hakkiyle derinleştirilerek bahsedilmemiştir. İlk devre ait malûmat, İbn-ül-Esir'de ve burada sayması uzun olacak olan başka eserlerde (meselâ Beyhaki'de) [2] pek çoktur. Son yıllara ait boşluk, el-Hüseynî'nin eseriyle doldurulmaktadır. Çünkü İmadüddin'in bizzat kendi söylediği gibi, [3] o Sûriye'de bulunduğu sırada, Irak'ta ve başka yerlerde geçen vakalara, bunlar hakkında kâfi bilgi verecek kadar vâkıf değildi. Mademki, sa. 136 da bulunan bir fıkradan anladığımız gibi, bu eseri 579 (1189) yılında kaleme almıştır, o halde 560 yılı ve sonraları için pek yavan bir hulâsa ile iktifa etmeye mecbur kalmıştır. Sa. 301 ve sonraki sayfalardaki son iki fasıl, sümmttedarük ilâve edilmiştir. O halde, bizim bu tab'ımıza zeyl olarak el-Hüseynî'nin tarihinin bu son devirden bahseden kısmını eklemek faydalı olurdu.

El-Hüseynî'nin kitabının bize kadar ancak bir nüshası gelmiştir. Bu derginin birinci cildinin önsözünde bir iki kelime ile bundan bahsettim. Baron von Rosen cenapları ondan bir nümune neşretti [4]. Bu nusha Britanya müzesindeki nusha olup, bunun kopyasını Cambridge'de profesör M. Wright bana verdi. Bu kopyanın metnini mütalâa edince müellifinin esas itibariyle İmadüddin'in kitabından ihtisar ederek başka bir hulâsa kaleme almaktan başka bir şey yapmamış olduğunu gördüm. Yalnız ilk Selçuk prensleri devri ki, orada başka tarihlerden faydalanmıştır, bir de son zamanlar, müstesnadır; bu son zamanlar için hemen

[1] Karşılaştırmız: İbn-ül-Esir XI, 211.

[2] Karşılaştırmız: Şimdi, bu müellif hakkında Menuçehri'nin divanının önsüzü (Kazimirski tarafından çıkarılmıştır).

[3] Sa. 304.

[4] Sa. IX. ve X.

hemen hiç bilinmiyen birtakım tafsilâta girişmiştir. Yalnız, bir tek nüsha üzerinde Arapça herhangi bir metni tabetmenin dikenli ve pek üzücü bir iş olduğunu tecrübe ile bilirim; onun için , M. Wright, sonsuz hatırsınasıyla bu defa yine bu nushayı kullanmama müsaade ettiği halde, şimdilik bu hulâsayı eklemekten vazgeçiyorum. Bu kararıma başka bir sebep de, bu derginin cilt adedinin hudutsuz olmasıdır. Başka yerde de ilân ettiğim gibi, benim plânım, üç ciltte kalmaktır. Fakat bu plân değişebilir. Eğer bu plânı tamamlamaya takatim yetmezse, daha iyi mücehhez ve yeni vesikalara sahip olan başkaları, onu tamamlarlar.

III

Seleflerinin eserine şimdi tabettiğimiz şekli veren el-Feth bin Ali bin Muhammed el-Bündârî, İmadüddin gibi, İsfahan'ın asıl yerlilerindendir. Fakat bu zat hakkında söyleyecek sözüm pek azdır. Bildiğime göre, hal tercümesi hiçbir yerde yoktur. Bu kitapta kendisinin bize naklettiği de hiç denecek kadar azdır. Bununla beraber, ehemmiyetli bir vak'ayı, yani hulâsasını Eyyübî prenslerinden Melik Adil'in oğlu Melik Muazzam'a ithaf etmek üzere hicrî 623 yılında yazmaya başladığını bize anlatıyor. Bu ad (yani Eyyübî adı), Haçlı seferleri tarihini işitmiş olan herkesin tanıdığı bir addır. Şunuda ilâve etmemiz gerekir ki Bündârî, İmadüddin'in البرق الشامی adlı eserini evvelce çıkartmış olduğundan, bu zor işine mükemmel surette hazırlanmış bulunuyordu. Bu kitap için Hacı Halife II, 43'e bakılabilir [2].

[1] Rus İmparatorluk Arkeoloji Cemiyetinden *Zupiski*, I, sa. 243-252. Umumiyetle el-Hüseynî, el-Bündârî'nin uslûbünü takib etmektedir; yani İmadüddin'in eserini kısaltmaktadır; fakat el-Hüseynî daha da ileriye gitmektedir. Öyle ki bazı parçalar tamamen anlaşılmasa da, fakat bu anlaşılmasa da parçalar el-Bündârî'nin yahut İmadüddin'in metinlerinden biriyle karşılaştırınca hemen anlaşılabilir.

[2] Hacı Halife'nin IV, 12 de bahsettiği Krallar kitabını el-Bündârî'nin tercüme etmiş olması bana şüpheli görünmemektedir İsim, tamamen aynıdır. Türk biyografına göre eseri ithaf ettiği Eyyübî prensinin adı, yani el-Melik el-Muazzam, bizim hulâsasımızın önsözünde zikredilen adın aynıdır; ancak, Hacı Halife tarafından bu tercüme verilen 675 tarihi yanlış olacak. Zira bu devirde bu adda bir prens yoktur. Mesele katî görünürdü, eğer Leyden el yazmasının şahadeti olmasaydı (Cod. 598, Cat. II, 109). Bu el yazması bu tercümenin bir hulâsasının bir cildini ihtiva etmektedir. Burada mütercim'in adı Ebü'l-Feth Ali İsfahânî, bu da Mohl'un Bibliothèque Nationale'de bulunan bir in folio el yazısı hakkında verdiği malûmatla tenakuz halindedir (No 624) Bu metinde müellif şöyle adlandırılmaktadır: Kıvamuddin Ebü'l-Feth İsa ibn Ali ibn Muhammed, İsfahan'da doğmuş, (*Krallar kitabı*, önsöz sa. LXXVIII), metinde eseri Melik el Muazzam'a ithaf ettiğini de ilâve etmektedir. Ben o kanaattayım ki Hacı Halife'de bulunan ad yegâne doğru olan addır. Bunu Bay H. Derenbourg'un lütûfkarlığı sayesinde isbat edecek durumdayım. Mumaileyh, Eskorial el yazmasında prensin adının أبو الفتح عيسى بن الملك العادل أبي بكر بن أيوب olduğunu, mütercimin ise أبو الفتح البنداي الطوسي olduğunu bana yazmaktadır.

Bu adamın, vazifesini, benim metihlerimi aşan bir şekilde yerine getirmiş olduğunu söylemek fazladır. Üstadının süslü üslûbunu bütün hususiyetleriyle kavrayan ve Arap tenkitçilerinin çok hoşlandıkları o üslûbun bütün güzelliklerinin değerini takdir etmesini bilen bu zat, asıl metnin tâbirlerini, kendi ifadeleriyle değiştirmiyerek, bize nakletmeye dikkat etmiştir. Bununla beraber, âlim olmak hasebiyle, hiç olmazsa benim nüshama göre meydana getirilen kitaba bazı hafif düzeltmeler sokmuştur. Kendisi, kitaba, kendi kaleminden çıkan ancak bir önsözle şahsi üç malûmat eklemiştir. O malûmatı, önlerinde kendi adını zikrederken, kitaptaki başka malûmattan (yani kendisinden olmıyan malûmattan) ayırmıştır [1]. Bunun tersine olarak o, selefinin bedîî sanatlarını, üzene bezene yapmış olduğu secileri, iddiaî teşbihleri ve birtakım şahsiyetler ve hususiyle şairler hakkında arasına yaptığı istitratları kitaptan çıkarmıştır. İtiraf ederim ki İmadüddin, eserinin, hulâsacı Bündârî'den gördüğü fena muameleden ötürü son derece kızardı. Çok kuvvetle sanırım ki İmadüddin'in durmadan tekerrür eden secilerinin ahenginden hoşlananlar, bu hulâsayı okurken, kendilerini, sözünü ancak arasına anladıkları meşhur bir hatibin nutkunu dinliyorlarmış sanırlar. Ama tarihî bir eseri, hususiyle ilgilendikleri hâdiseleri öğrenmek için okuyanlar, benimle birlikte Bündârî'yi İmadüddin'e tercih ederler ve onun kısa önsözünde İmadüddin'in kitabının belli başlı parçalarından hiçbir şeyi atlamadığını ve onun bedîî sanatları arasında bir seçme yaptığını teminat vererek bize söylerken doğru söylemiş olduğunu görürler.

Artık okuyucu, yukarıki sözlerden benim asıl metni değil de niçin bu hulâsayı neşrettiğimin cevabını bulabilir. Şuda var ki, İmadüddin'in eserinin bize kadar gelen ancak "Bibliothèque Nationale,, de Arapça olan tek bir nüshası vardır. Bu nüshada tarih yazılmamıştır. Fakat Bay von Rosen'in işaret ettiği gibi, bu nüsha yenidir ve en çok ancak yüz yıl önceye kadar çıkabilir. İhtimal ki bu, şimdi şark kütüphanelerinin birinde bulunan yazma nüshadan istinsah edilmiştir. Nüshanın oldukça doğru olan metni, asıl örnek ele geçtiği takdirde, basım için esas tutulacak derecede iyi bir metin olacağını bize ümid ettiriyor. Lâkin söylemeye hacet yoktur ki, bu gibi bir iş için Paris nüshası bütün bütün kifayetsizdir. Bu nüshayı İ işaretleriyle gösterdim. Bu derginin birinci cildinin önsözünü yazarken ben, Oxford Laud b. 113 nüshasının Uri kataloğunda (1.151, n. DCLXII) denildiği gibi, İmadüddin metninin başka bir nümunesini ihtiva ettiğini zennediyordum. Fakat bu el yazmayı inceleyince, Bündârî'nin hulâsasından ibaret olduğunu

[1] Sa. 107; 278; ve 304. Yalnız P el yazmasında mevcud olan son parçada isim yoktur.

derhal anladım. Bu yazma nüshayı Bodleien kutüphanesinin eski müdürü, lütfen Leyden'de bana verdi. Bundan dolayı ona en samimî teşekkürlerimi sunarım. Galiba katalogtaki yanlış, nüshanın ilk yapraklarının düşmesinden ve düşen yapraklar yerine şark kitapçılarının, üzerlerinde sahte ve mânasız bir önsöz bulunan birkaç yaprağı koyarak noksanını gizlemeye çalışmalarından ileri gelmiştir. Bizim tab'ımızda sayfa 3 te bulunan notu okumakla buna kanaat getirmek mümkündür, [1]

Bu nüshadaki metnin asıl başlangıcı 1. p nüshasında 8 de, i nüshasında 9 da başlıyor. Notlarda bu nüshayı O harfiyle işaret ettim. Bu nüsha, şarkta meşhur başpiskopos Laud tarafından alınmıştır. Bize bunu gösteren, şu kayıttır: Liber Guilielmi Laud Archiepi. Cant. et Cancellarij Universitatis Oxon. 1636. Fakat bu el yazısı daha çok eskidir. Çünkü kitabın sonunda şu fıkra bulunmaktadır:

تم الكتاب بقلعة ارزن خلد الله ملك مالکها بمحمد وآله والحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين وذلك لتسع ليال بقين من جمادى الاخرى سنة ٧٣٥.

Buna göre bu nüsha, Erzen (Erzurum) de milâdi 1325 te yazılmıştır. Nüsha, 245 yapraklı iyi bir el yazısı olup her sayfası ancak 13 satırlıktır. Yazısı gayet güzeldir; sesli harfler çok kere harekelidir. Metin de bu gibi eserler için lâzım olduğu derecede düzgündür.

Bununla beraber, Paris'teki Bibliothèque Nationale idaresi tarafından büyük lütufkârlıkla buraya Leyd'e bana gönderilen bir el yazması, metnin doğruluğu, yazısının güzelliği bakımlarından yukarda zikrettiğimiz nüshadan geri kalmaz, hattâ eskilik bakımından ondan üstündür. A. 767 numarada kaydolmuş olan bu nüsha 208 yapraktan ibarettir; sonunda şu ibare vardır:

اخرا الانتخاب وفرع من كتبه من نسخة بخط منتخبه الفتح بن علي بن محمد بن الفتح البنداری

[1] Naşirin not olarak metnin üçüncü sahifesine koyduğu diybaee şudur.

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله حمدا دائما دوام الشمس والافلاك والشكر على آله محمد عباد ونسك وشهد ان لا اله الا هو الاحد القديم الذي ليس له ولد ولم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد وصلى على المبعوث الى العرب والعجم سيد البلاغة والفصاحة الذي اشرفت انواره الساطعة وارسل الى سائر الامم بالشفقة والاباحة صلى الله عليه وعلى آله واصحابه وشرافهم وكرمهم .

اما بعد فهذا ابتداء دول الملوك السلجوقيين هو انه لما وقع (وقع) للامير شجاع الدين ما وقع والتس من عهد الملك المساعدة والاسعاف حيث جعل ساعته على الاستنجاد والالطاف وبحث عن درر غاييب تصانيف الاسلاف ثم توكل على الله ومنعه الوصية وقواه على الاجر بهذه الاراء المرضية فامتثل اوامره ونواهيه وسار الى من اناله الله الراى وجعل في البلاد مستشار وبث ماعنده اليه قيادر سريعا مقبلا عليه ونصحه واقاده ودعاه وقال له تقدم ولا تخف ولا تندم فانت اولى بها واحق فعند ماسمع نصحه وما افاده انقلب الى اهله وبلاده فاجتمعت اليه الجموع وازدحت الربوع وشاع خبره وذاع واقبلت جنودها وفرحت السلجوقيين بهذه العزيمة وبأهلها من غنية واطباء قلوب اهل ذلك الناد (الناد is) وانكشف الغطاء ورضى العباد طرافها (عينها) .

الاصفهانى المعظمى [1] رحه عمر بن خواجا امام الفارسى فى شهر المحرم سنة ٦٦٠ حمدا لله ومصليا على نبيه محمد وآله وصحبه ومسلما .

O halde, bu nüshanın tarihi, milâdî 1261 dir. Sonra bu, doğrudan doğruya Bündârî'nin nüshasından istinsah edilmiştir. Bu nüshayı P harfiyle gösterdim. İşte burada bir zorluk baş gösteriyordu. O ve P nüshalarını karşılaştırmca gördüm ki ikisi de aynı nüshanın ayrı yazılma tarzlarını ihtiva etmektedirler. O nüshasının yazısı, P nüshasının yazısından çok daha uzun, daha tamdır. Yalnız unutulmuş kelimeler mevzuubahis değildir; O nüshasında bulunan tam cümleler ve epey uzun parçalar P nüshasında bulunmamaktadır; nadiren P nüshasındaki metinde O nüshasından birkaç fazla kelime bulunuyor. Fakat nadir olmyan bir hal şudur: İmadüddin'in aynı şeyi ifade etmek için kullandığı iki tâbirden biri bir nüshada öteki ikinci nüshada bulunmaktadır. El-Bündârî'nin ilâvelerinden sarfınazar, bu iki metinde, İ de bulunmyan hiçbir şeye raslamadım, o halde, bu iki yazmanın her ikisinin asıl nüshadan meydana geldiği açıkça görülüyor.

Nüshaların farklarını, kâtiplerin dikkatsizliğiyle de, yazmaların en kısasının Bündârî'nin eliyle yazılmış nüshaya dayanmakta olmasıyla de izah etmek imkânsızdır. Bu iki nüshanın vücuda gelmesini nasıl izah etmeli? El-Bündârî'nin, P nüshasında bize kadar gelen yazmayı kaleme aldıktan sonra önceden çıkarılmış bazı kelime ve cümleleri ilâve ederek tekrar gözden geçirdiğini mi kabul etmeli? Ama bana kalırsa bunun aksi daha muhtemeldir. Yani O nüshası, en eski olan nüshadır. Müellif bunun üzerinde sonradan bazı hak ve silintide bulunmuştur ve böylece, P nüshasındaki daha kısa olan el yazması meydana gelmiştir. Bunun aksine olarak, P nüshasının, müellifin el yazmasına dayandığı ileri sürülemez; bir tesadüf eseri olarak ikinci el yazmanın en eski nüshada muhafaza edilmiş olması ve birinci nüshanın, daha yeni bir el yazmada bulunması farz edilebilir. Bunda imkânsız hiçbir şey yoktur. İhtimal ki daha haklı olarak şöyle de farz etmek mümkündür. Ukalânın biri, Bündârî'nin hulâsasını kendi zevkine göre yavan bularak buna İmadüddin'in kitabında bulunan birçok kelime ve cümleyi ilâve edip, o kitabı böylece güzelleştirmeyi kendine vazife bilmiş olabilir. Fakat bu kuru bir faraziye olur. Çünkü böyle olsaydı, kitaba bu gibi büyük değişiklikler sokan meçhul adam, kendi adını debdebeli bir önsüzle bize kadar erişirmeyi ihmal etmezdi. Sözü'n kısası şudur ki, ben kendimi, O nüshası en eskidir ve bizzat Bündârî'nin kaleminden çıkmıştır demeye haklı görüyorum.

Pek ehemmiyetli olmamakla beraber nüshalar meselesinde durmaz, lâzım olduğu fikrindeyim. Çünkü neşredenın gideceği yol, buna

[1] Bu isim «el-Melik el-Muazzam» dan iştikak ettirilmiştir. Karşılaştırmamız: el-Bündârî'nin önsözü.

dair soruya verdiği cevaba bağlıdır. İki nüshanın her ikisi de aynı derecede sahih olunca, basım için bu iki nüshadan hangisi esas tutulmalıdır? İlk önce P nüshasını tercih etmek istenebilir. Fakat böyle olunca sayfalar notlarla ziyadesiyle dolardı. Eğer O nüshasının ekleri metne alınacak olursa, her satırda, durmadan küçük yıldızlar koymak gerekirdi. Bu usulün de yalnız neşreden için değil, aynı zamanda okuyucu için de gerçek hiçbir faydası olmadığı halde, mahzurları olurdu. Bunun içindir ki ben, düzeltilmeye muhtaç yerlerini, P ile İ nüshalarına göre düzelterek O nüshasındaki metne sadık kalmayı doğru buldum. Sonra, notlarımda nüsha farklarının ancak seçilmiş birkaç tanesini ele aldım. P nüshasının farkları, ve daha mâkul olarak, O yazmasının farkları not edilmiştir. Fakat, mütemadiyen tekrar edilen *P. om.*'leri beyhude yere arıyacaksınız. Bu nisyanları ben ancak, bu son metnin farklarının yalnız O nun (ve İ nin) otoritesine dayandığını bilmenin ehemmiyetli olduğu yerlerde zikrettim. İ nüshasının arzettiği sayısız farklara gelince onları ancak Bündârî'nin iki nüshası birbirine uymadığı hallerde, bir de nadir bazı hallerde zikredip, başka yerlerde sükût ile geçiyorum.

Şu noktaya da işaret etmek isterim ki, sade virgöl olsun, noktalı virgöl olsun, bunları bile bile ihmal ettim-ki secili nesirle yazılmış Arapça metin neşr edenler, bunları durak yerlerinde bulunan kelimelerden sonra korlar-hem de kelimelerden hiçbirinin imlâsını değiştirmedim. Bana kalırsa bu işaretler lüzumsuz şeylerdir. Arapçayı orta derecede bilen bir kimse, bu secili kelimeleri hemen fark eder; metni yüksek sesle okumak isterse, kafiye "elifi memdüde," ile nasıl olacağını, ve "hâi sekte," ile ne hale geleceğini ... bilir.

Arapçanın sâit işaretleri doğru telâffuzu göstermek için tamamen kifayetsizdir. Bu maksat için İbranicede olduğu gibi karışık bir sisteme ihtiyaç vardır. Onun için ben şu esastan hareket ettim: Sâit işaretleri, neşreden tefsirine göre, müellifin kelimeleri hangi mânaya almış olduğunu gösterir şerh yerine geçmelidir. Yoksa kelimelerin nasıl telâffuz edileceğini göstermez.

Bu metni neşrederken, yukarda zikredilen muhtelif el yazmaları elimde bulunmıyordu. Ben bütün bütüne elimdeki mukabele edilmiş nüshaya güvenmek mecburiyetinde idim [1]. Bu öyle bir mahzurdur ki, metin neşretmeyi âdet edinenler, beni bu hususta tenkid edecek olurlarsa burada göz önünde tutmaları gerekir. İhtimal ki onlar da benim gibi bu

[1] Bütün meslekdaşlarımla birlikte çok teessüf ederimki, bir iki sene önce şark tetkiklerini her hususta teşci etmek ve kolaylaştırmakla iftihar duyan Oxford Bodleien kütüphanesi direktörlüğü, son zamanlarda tarzını değiştirip, bizim tetkiklerimizin büyük zararına olmak üzere, el yazmalarının ariyeten alınmasına engeller çıkarmaktadır.

mahzurların Bay de Goeje'nin lütufkârlığı ile kısmen bertaraf edildiğini kabul edeceklerdir. Bu zat, provaları, matbaadan çıktıkça okumayı ve mütâlâalarını bildirmeyi üzerine almak lütfunda bulundu. O halde, bazı notlarda bulunan de G. baş harflerini izaha hacet kalmadı, demektir. Bay de Goeje bana, başka birçok tashihler gösterdi; onlar yerine göre ya metinde kabul edilmiş, yahut da burada başka tashih ve mülâhazalarla birlikte arz edilmiştir. (Aşağıda "l," harfi, satır'a işaret eder.) Sa.5. l. 6. الريع Bay de G.'nin tashihi, el yazmasında والروع vardı. Ben bunu not etmedim, çünkü sayfanın altında yer kalmamıştı.

Sa. 10, l. 18. ضافت c. accus. Insolitum, sed si codd. habent السما non والسماء non ausim mutare (de G.)

S. 11, l. 6: قستنت قاعدته Ben şöyle tercüme ediyorum "ve onun işi kolaylaştırıldı,, ilh... Mukayese ediniz: قاعدة mânası hakkında, Dozy tarafından zikr edilen cümle, *Suppl. II*, 380 حتى أستقرت قواعد أهلها "sakinlerin işleri halledilinceye kadar,,.

Sa. 17, l. 20 باب النبوي Bay de G. bu tâbiri şu mümasaletle izah ediyor: الباب الصغير = باب الصغير El yazmalarında sâitlerle teşditler gösterilmemiştir.

Sa. 38, l. 15 ve dev. karşılaştırınız: *Zapiski*, Rus İmparatorluk Arkeoloji kurumundan. I., 193 ve dev. Bay von Rosen'in metniyle benimkini karşılaştırınca, görülür ki muhterem Rus müstesrikı P. el yazmasının metnini takib etmeyi tercih etmiştir; bu da metin farklarının çoğunu izah eder.

Sa. 40, l. 18 بحرى Bay von Rosen'le de mutabık olarak بحرى okuyunuz.

Sa. 42, l. 10 حلفاء Bay von Rosen خلفاء diye tashih etmiştir ki ben bunu lüzumlu görmüyorum, çünkü İmadüddin burada kılıçları, sazlara benzetilen başları yakan ateşle mukayese etmektedir, daha doğrusu, kılıçların mahvedici tesirini, bir sazlıkta ateşin tesirine benzetmektedir. حلفاء yerine خلفاء koyunca, artık نار البيض terkibi هامها ya uymamak-tadır.

Sa. 56,5 اسفهلار (el yazmalarında teşdit bulunmaktadır) Bay de G. beni şu noktaya bakmaya sevk etmektedir: سار İstakhri sa. 191, v.1, 2.

Sa. 65, l. 5 مفرس mihi subobscurum (de G.) - Bu kelimeyi ben "qui muliebria patitur,, ile izah etmekteyim. فرس 'in müstehcen mânası hakkında; mukayese ediniz: Bu kelime altında du (de) Lane'in lûgatinde zikr edilen mısraa bakınız.

Sa. 79, l. 7 كنكور (saitler, Yakut'a göredir) Nunc Kengowar dicunt (de G.)

Sa. 80, l. 8; ثالث اليوم an الثالث - aut quid? (de G.) - İ. el yazmasının içindeki farkı, şu ifadenin menşei göstermektedir: Bugünden itibaren hesap edilmek üzere üçüncü gün; ertesi gün değil, daha ertesi gün. Mutaakip bir "genitif," le sıra gösteren adetleri teşkil etmek kaidesinin (titizlerce yanlış) tatbiki.

Sa. 84, l. 12 ve b.: Verba I. in textum recipienda cen seo praesertim quia initium الا في وقت quoque P. habet, sed si êt O êt P. habent قرأ in verbis I. singularis reponendus est, itque اطلع رمى، وصله (de G.) - İmâdüddin'in metninin memnuniyet verici olmıyan bir şekilde kısaltılmış olduğu hakkında Bay de G. ile hemfikrim; bunun içindir ki bir istisna olmak üzere I. el yazmasının şeklini kaydettim; elimdeki metinlerin şekillerine bakarak, kabahatın müstensihlerde olmayıp da el-Bündârî'nin kendisinde olduğunu kabule kendimde salâhiyet görmüyorum.

Sa. 86 l. 7: An forte ويتضرع (de G.)

Sa. 105, l. 2. An forte الهندوى coll. l. 3 ابن هندو (de G.)

Sa. 106, note e, debet esse quod quis res aliter videt quam sunt. Contrahendo palpebram oculo dat formam triangularem, sed nihilominus non recte videt (de G.).

Sa. 110 والحصى يفتر برب مولا Splendidumproverbium (de G.).

Ibid. note e: Parum probabile videtur دارج e ortum fuisse Hoc forte derivatum est nomen a Persico کار sensu administratoris (de G.)

Şüphesiz, دارج ten iştikak ettirmek saçma olurdu. Fakat ben bunu notta söylemedim. Tabiidir ki kelimesinin Arapçaya tercümesidir. Bu da... کار kelimesinin bozulmuş bir şekli olabilir, (ekmek demek olan کاشت kelimesinin bir muştakı olmak üzere) fakat ekici kelimesini sadece izah etmek için, Farsçada ve Arapçada edat kullanılır (کارده). İmdi, دارنج kelimesi Farsçaya değil Türkçe lisanına aittir, buna harfi ilâve edilince Türkçedeki korrekt şekil elde edilmiş olur: ci. دارنجی tarancı = ekici.

Sa. 117., l. 19: 1 اغنياءهم "et ut veniam impetraret a pauperibus populi sui et divitibus." - Bence, bilâkis, O nun şeklindeki اغنياءهم terciha şayandır. Çünkü; 10. اشكاهم e daha iyi tevafuk etmektedir, fakat: Asıl 20: Sultan bu parayı zenginlere değil, fakirlere tahsis etmişti. Yani bu bir nevi صدقة idi, maksat da, ölmeden önce ahretle hesabı temizleme ve tebaasına karşı serbest olmaktı. Ben de şöyle tercüme ediyorum: Hem fakir tebaasına karşı serbest olmak, hem de onları zengin etmek için. Fakat

bu fakir tebaanın talihi yokmuş ki, para, Enûşirvan'a inanmak caizse, vezirle mabeyincinin elinde kalmıştır.

Sa. 131, l. 2: Nonne رجل ؟ (de G.). - Bu şekil her halde terciha şayandır, fakat رجل (= و رجل) ile tezatta bulunduğundan dolayı müdafaa edilebilir.

Sa. 144, l. 17: هروى üzerindeki teşdit hakkında. M. de G. şu mülâhaza bulunuyor: Bonum opinor, den. sive ا هراوة sive ا هروى pannus grossior.

Sa. 147, l. 19: شوكة . Burada شوكة nin cem'idir. Mânası da "mızrağın ucu," dur. Mukayese ediniz. اصابته شوكة القنا, tâbirini, bu kelime altında.

Sa. 150, l. 19: M. de G. : Bana النعل ve النعل şekillerini teklif ediyor.

Sa. 160, l. 14: Haereo quid dicam de verbis انشد Anforte الارشد (de G.) - Metinlerin tersi olarak نشد kelimesi benim metnimde de bulunuyordu; bu bana mânasız geldi; fakat, benim talebim üzerine P. metnini karşılaştırmış olan Bay von Gelder, hakikaten kelimenin bu metinde bulunduğu dair bana teminat verdi. Metni yeniden okuyan M. de G., bu tersin doğru olduğunu bana bildiriyor ve diyor ki: Doğrudur, çünkü şöyle tercüme etmek gerektir: "ve aradığı dalâlet yolundan ayrıldı,". نشد fiili, burada ilk mânasında, yani "söğüp sayarak kaybolmuş bir hayvanı aramak,".

Sa. 161, l. 9: Forte vera lectio est صابق a تصابق et pulvis elatus (de G.) - Bana kalırsa ben, I nin şeklini tercih ediyorum: و تصافق O nun müstensihinin neden dolayı bu şekli bozacağını anlamadığımdan, hiçbir şey değiştirmedim. M. de G. bana şu şekli de teklif etmektedir: تصافق = biribirine yaklaşmak.

Sa. 164, l. 12, و موقوف M. de G. tercih etmektedir.

Sa. 169, l. 8 Usus vocis شرب insolitus (de G.)

Sa. 192, l. 2. Lis عصره (de G.)

Sa. 194, l. 6. M. de G. بالطرد şeklini tercih etmektedir.

Sa. 199, l. 17. Lis شیرین Mukayese ediniz sa. 244, 11.

Sa. 230, l. 14 النيران okuyunuz النار (in cemi) تحويها şekline gelince, bu İbn Kemalpaşa'nın iddia ettiği gibi (Primeurs arabes, Arapçadan turfandalar'da) bir yanlış değildir; zira عن العرب تأييد المصدر و تذكرة fakat müzekker şekli tercihe şayandır (de G.). - Şimdi, M. de G. nin haklı olduğuna inanıyorum. Fakat ben Sure 55,4 hakkında غريب التفسير yüzünden yanlışla sürüklenmişim. ve (Tac-ül-Arus müellifinin bahsettiği)

حسبان kelimesini *gök yüzü* ile, buna ilâveten de ألتران 'i(P metninin şekli)= *güneş ve ay* la izah etmiştim.

Sa. 337, l. 3 Quid h. 1 خيش ? an umbra refrigerans hastarum intellegitur? (de G.). Bunu böyle izah etmem lâzım geldiğine kaniim.

Sa. 243, l. 12 جنن ad سل adaptum videri posset, sed طين cum gladio componi nequit. Suspicio itaque حفر aut حفر esse veram lectionem (de.G.). جنن kelimesi الجناء kelimesi ile seci teşkil etmek dolayısıyla tavsiyeye şa-yandır. M. de G. nin dikkat nazarlarını çekmiş olan müşkül جنن kelime-sini, جننة kelimesinin cemi olarak okumakla ortadan kalkardı.

Sa. 245, l. 8 واستقصى mirum videtur. Visne “e longinquo arcessivit?,” (İta est) Lectio P et İ magis placet. استقصى e dittographia praecedentis واستقصى ortum esse potest (de G.) — M. de G. nin belki hakkı var; fa-kat müsecca yazmak sevdası, müellifimizi çok kere acaip tâbirler seç-meğe sevketmiştir,

Sa. 247, l. 10, فرعن non intelligo. Forte فرعن quod de navibus non ineleganter dici potest (de G.). Ben راع kelimesini “firmus fuit,, mânasın-da almıştım; sebebi, mûtaakıp kelimelerdi راسيات كالرغن (Muhîf كذا راع فيدى كذا) Fakat bu mâna belki şüphelidir. فرعن kelimesinin saitleri O da bulun-maktadır ve Arap müellifleri bazan ريع yerine روع kullanırlar. İmdi راع (ريع) fiili, اضطرب mânasına olup meselâ serabın sallantılı hareketini ifade etmek belki de bir geminin sallantılı hareketini ifade için kullanılmak-tadır. O halde : فرعن = فرعن .

Sa. 274, l. 6 Mirum illud قادم (de G.)

Sa. 277, l. 10 ونما Bu coğrafya adını izah edemiyorum, hem bu keli-me bana ayın harfinden dolayı şüpheli görünmektedir, fakat kelime yal-nız her üç nüshada değil, ama el-Hüseynî'nin nüshasında da bulunmak-tadır .. اورخان (Not b) ismi de İslâm müelliflerinde bulunmamaktadır, sanıyorum. Bunda كورخان kelimesinin bir bozulmuş şeklini görüyorum, fakat hatanın İmadüdin'in kendisine atfedilmeyeceği kanaatinde de hiç değilim.

Sa. 283, l. 3 الطوقان M. de G. nin zekice bir tashihi; her nekadâr bir Türkçe kelimenin ان ile cemi (Arap diline geçmiş bir Türkçe kelimenin cem'i) bana biraz acaip görünüyorsa da . .

Sa. 286, l. 18; M. de G. اميرالدولة yerine اميرالدولة tashihnin lüzumsuz olduğunu bana bildiriyor. Hokkadâr'ın devletin yüksek memurlarından

biri olduğu anlaşılıyor; bu memur Tabarî'de zikredilmektedir (II, sa, 1928,4, صاحب الدواة unvanı altında).

Sa. 298, l. 11; M. de G. okumaya meyyaldir,

Birinci endekste isimlerin tertibi bahsine gelince, şunu kaydetmek lâzımdır ki تاج الدين yahut تاج الدولة nev'inden lâkaplara ve العزيز = العزيز الدين gibi lâkapların yerine geçen ikinci lâkaplara hiç ehemmiyet verilmemiştir. Bundan müstesna, neşredilen kitapta, mevzuubahs olan şahsın bundan başka bir isim taşımadığı, yahut da halifeler gibi umumiyetle lâkabıyla tanıldığı hallerdir. Şüpheli hallerde notlar vardır. *Konya*'lar hakkında aynı kaideye riayet edilmiştir.

Leyden, İlkteşrin 1888

M. Th. HOUTSMA.

İBN ÜL - ESİR'DE GUZ'LAR VE SELÇUKİLER'E DAİR PARÇALAR

Bu sene (420) de Yeminüddeve (Mahmut Sebüktekin) , dörtyüz yirmi senesinde Guz Türklerine darbe indirdi ve onları memleketin her tarafına dağıttı. Zira bunlar, bulundukları yerde fitne uyandırmışlardı. Bunlar Türk Arslan bin Selçuk'un kavmi olup Buhara sahrasında yaşıyorlardı. Yeminüddeve nehri geçip (Ceyhun'u mu?) Buhara'ya geldiğinde orasının Emiri Ali Tekin, ileride zikredeceğimiz veçhile, Yeminüddeve'den kaçtı. Selçuk oğlu Arslan, Yeminüddeve yanına geldi. Yeminüddeve onu yakaladı ve Hind şehirlerinden birinde hapsedti ve (Arslan bin Selçuk'un) kavmine (obalarına) çete (*seriye*) gönderilip bir çoğunu öldürdü. Büyük bir kısmı ise selâmet kaldılar bunlar Yeminüddeve'den kaçıp Horasan'a geçip bu sene orada fitne kaldırdılar ve orasını yağma ettiler. Bundan dolayı Yeminüddeve bunlar üzerine asker gönderdi; onları esir etti; ve Horasan'dan sürdü, bunlardan iki bin çadır halkı İsbahân'a gittiler; bunun üzerine Yeminüddeve, bunları yahut kafalarını göndermesi için (Alâüddeve'ye) mektup gönderdi. Alâüddeve, yemek hazır edip bunları davet ederek katletmesini, kendi *naib*'ine emretti

Bunun üzerine *naib* bunlara, askerlik için isimlerini kaydetmek istediğini söyledi ve Deylemlileri bahçelerde pusuya koydu. Guzlardan bir çok kimseler geldiler. Alâüddeve'nin kölelerinden bir Türk bunlarla buluşarak, meselenin iç yüzünü bunlara bildirdi. Bunu duyar duymaz geri döndüler, Alâüddeve'nin *naib*'i bunları dönmekten menetmeğe uğraştı; lâkin ikna edemedi. Bunun üzerine Deylem kumandanlarından biri Guzlardan birine hücum etti, o adam (guz) ok çekerek kumandanı öldürdü ve bu yüzden kavga koptu, bu ses ve gürültü üzerine pusudaki Deylemliler çıktılar, kasaba ahalisi de Deylemliler'e koşulup, Guzlarla harp ettiler ve Guzları buzdular, bunun üzerine Guzlar, çadırlarını yıktılar ve oradan uzaklaştılar, uğradıkları her köyü yağma ederek *Azerbaycan'a*, *Vehsözan* yanına vardılar. Vehsözan, bunlara riayet etti eksik ve geldiklerini tamamladı (hacetlerini yerine getirdi). İsbahân'a azimet edenlerin büyük bir kısmı Horasan'da kaldılar; yanında Harzem harabesinin (eski Harzem'in) bulunduğu Belcân dağına vardılar. Bunlardan

büyük bir kısmı dağdan şehirlere inerek, yağma ve şehirleri tahrip ettiler ve insan öldürdüler. Bundan dolayı Mahmud bin Sebüktekin bunlar üzerine, Tos emiri *Hacib* Arslan'ın kumandası altında asker gönderdi. *Hacib* Arslan büyük bir askerle bunlar üzerine yürüdü ve iki sene mütemadiyen bunları takip etti. Nihayet bunlar yüzünden, Mahmud bizzat kendisi Horasan'a yürümeye mecbur oldu. Bunları takip ederek Nisabur'dan Dihistan'a yürüdü. Bunu görünce Guzlar, Cürcan'a gittiler; sonra Mahmud bunları takipten avdet etti, yukarıda zikrettiğimiz veçhile (C: 9, S: 139 S: 27), oğlu Mesud'u Rey'e tayin etti ve Mesud, Guzlardan bir kısmını askerliğe aldı ki bunların reisleri, Yağmur idi. Mahmud bin Sebüktekin vefat edip oğlu Mesud Horasan'a yürüdükte bunlar Mesud'un yanında idiler. Mesud, Gazne'yi elde edince bunların Belcan dağında kalan kardeşlerinin inemlekete dönmeleri hakkında Mesud'dan rica ettiler. İtaat etmeleri ve doğruluktan ayrılmamaları şartı ile, Mesud bunların memlekete dönmelerine müsaade etti. Sonra Mesud, Ahmed Yenaltekin'in isyanı üzerine Hind diyarına azimet etti; bunlar o esnada tekrar fesada başladılar. Bunun üzerine Mesud, Alâüddeve'nin elinden Rey'i almak için Taşfıraş'ı bir çok askerle oraya gönderdi. Taşfıraş, Nisabur'a gelip Guzların fenalıklarını görünce, ileri gelenlerini çağırdı ve bunlardan elliden fazla adam öldürdü ki Yağmur dahi öldürülenlerin içinde idi. Mesud bunların yaptıkları fitne ve fesattan haberdar olunca, obalarını zapt etti ve bunları Hind diyarına gönderdi ve bir çoğunu da, el ve ayaklarını kesti ve astı.

Buraya kadar yazdıklarımız, Arslan bin Selçuk aşireti hakkında olan haberlerdir. Tuğrul-Bey'in ve Davud'un kardeşi Bigo'nun haberlerine gelince bunlar Maverâünnehr'de idiler, başlarına, ileride zikredeceğimiz haller geldi; zikredeceğimiz veçhile bunlar padişah oldular.

Sultan Mesud'un *Hacibi* Taşfıraş, Guzlara darbeyi indirince bunlar evvelce Azerbaycan'a giden Guzlara iltihak etmek için oraya gidiyoruz diyerek Rey üzerine yürüdüler. Bunlara Irak kolu (Irakiye) denir. Bu kolun, Köktaş, Fuka, Kızıl, Yağmur ve Nasıgılı namlarında emirleri vardı. Bunlar Damağan'a vardıklarında asker ve şehir ahalisi, bunların şehre girmelerine mani olmak için bunlara karşı çıktılar fakat mani olamadılar. Bilâkis, dağa çıkıp saklanmaya mecbur oldular. Guzlar şehre girdiler ve yağma ettiler; buradan Semnan'a gittiler; orada da aynı tarzda hareket ettiler. Rey diyarının Huvar kasabasına girdiler; oradada, evvelkilerde yaptıklarının aynını yaptılar; Rey mülhakatından olan "Müşküye," (yahud Müşküveyh) kazasına yürüdüler orasını da yağma ettiler. Bunun üzerine, Ebu Sehl-el-Hamduni ile Taşfıraş muharebeye hazırlandılar. Melik Mesud'a, Cürcan ve Taberistan sahibine yazıp ahvali bildirdiler ve yardım iste-

diler. Taşfıraş, silâhlanarak üç bin süvari ve nezdinde olan fillerle, Guz-lara karşı muharebe etmek için yürüdü; Guzlar, bundan haberdar olduklarında, kadınlarını, mallarını Horasan'dan ve yukarıda zikredilen şehirlerden yağma ettikleri ne varsa hepsini bıraktılar; süvari olarak Taşfıraş'la muharebe etmeye yürüdüler ve karşılaştılar. Taş, file atlandı ve iki asker beyninde muharebe vukua geldi. Muharebe, başlangıçta Taş'ın lehine inkişaf etmekte idi. Lâkin, Guzlar, Taş'ın maiyetinde olan kürtlerin reisini esir ettiler, öldürecek olduklarında bu reis, beni öldürmeyiniz, Taş'ın askerinde olan kürtlere sizinle muharebe etmemelerini emredeyim, dedi. Bunun üzerine, Guzlar onu öldürmekten vaz geçtiler. Kendisini salıvereceklerine dair söz verdiklerinde, bu reis, kürtlere adam gönderdi ve: eğer muharebe ederseniz benim öldürülmem muhakkaktır, dedi. Bunun üzerine Kürtlerin neşatı kırıldı (harp neşeleri gevşedi). Sonra, beş bin süvariden ibaret olan Guzlar, Taşfıraş ve askeri üzerine saldırdılar, kürdler bozuldu, Taş ve askeri ise sebat ettiler. Guzlar, Taş'ın altındaki fili öldürdüler; Taş filden düştü; onuda öldürdüler ve kendilerinden öldürülenlerin öcünü (intikamını) çıkarmak için parça parça ettiler. Taş ile birlikte pek çok Horasanlılar ve büyük kumandanlar da öldürüldü. Guzlar, kalan filleri ve askerin ağırlığını ganimet aldılar; sonra Rey üzerine yürüyerek, Ebu Sehl - el - Hamduni ve yanındaki askerler ve şehir ahalisi ile harp ettiler, Ebu Sehl - el - Hamduni, yanındakilerle Taberek kalesine çekildi (çıktı). Guzlar, şehre girip her tarafı yağma ettiler; hiç bir şey bırakmadılar; sonra Ebu Sehl ile muharebe ettiler. Ebu Sehl, Guz emiri Yağmur'un hemşirezadesi ve büyük kumandanlarından olan birisini esir etti. Guzlar, bunu esirlikten kurtarmak için Taş'ın askerinden aldıklarını iade edecek, esirleri serbest bırakacak ve bundan başka otuz bin altın verecek oldular, lâkin Ebu Sehl, Sultanın emri olmaksızın bu işi yapamayacağını söyledi. Guzlar şehirden çıktılar. Oesnada Gürcan askeri irişti. Bu asker Rey'e yaklaştıkta, Guzlar bunlar üzerine yürüyerek baskın yaptılar, reislerini ve onunla birlikte iki bin kimseyi esir aldılar, kalanları bozuldu ve yerlerine döndüler. Bu vak'a 427 senesinde vukua geldi.

Alâüddevle'nin Rey'e gelip Guzlarla ittifak etmesi ve Guzların tekrar onunla bozuşmaları :

Alâüddevle, Guzların Rey'den ayrıldıklarını ve Azerbaycan'a doğru yürüdüklerini öğrenince Rey'e gitti ve şehre girdi. Sultan Mesud'a itaat eder gibi görünüyordu; bundan dolayı Ebu Sehl - el - Hamduni'ye adam gönderdi ve üzerinde olan borcu mukabilinde ne miktar mal vermesi lâzımgeldiğini tesbit etmesini, ondan diledi. Ebu Sehl ise Alâüddevle'den korktuğu (Alâüddevle'ye itimad etmediği) için bu teklifi kabul etmedi.

Bundan dolâyı Alâüddevle, Hamduni'ye karşı kuvvetli bulunmak için, Guzlari (ittifaka) davet etti ve onlara *ikta*'lar verecek oldu. Guzlardan bin beş yüz kimse, başta reisleri Kızıl olduğu halde bu davete icabet edip döndüler; kalanları (yollarına devam ettiler) Azerbaycan'a gittiler. Guzlar geldikte, Alâüddevle onlara ikram etti ve onlara sım sıkı sarıldı. Onlar Alâüddevle'nin yanında kaldılar. Sonra Horasanlı kumandanlardan birinin Alâüddevle'ye huruç ve isyan etmek için, Guzlari davet ettiği haberi çıktı. Bunun üzerine Alâüddevle adam gönderip o kumandanı yanına getirdi ve yakalayıp Taberek kalesine hapsedti. Bunun üzerine Guzlar tevahhuş ettiler ve ürküler. Alâüddevle bunları teskin etmek için çok uğraştı; lâkin Guzlar kulak asmadılar; tekrar fitne ve fesada ve yol kesmeğe başladılar. Bundan dolâyı Alâüddevle, Taberistan'da olan Sehl-el-Hamduni ile tekrar muharebeye girişti. Rey meselesini, Mesudun taatını kabul etmek şartile, onunla kararlaştırdı. Ebu Sehl bunu kabul etti ve Nisabur'a gitti; Alâüddevle Rey'de kaldı.

AZERBAYCAN'DA OLAN GUZ'LARIN YAPTIKLARI VE ORADAN AYRILMALARI

Guzlardan bir tayfanın Azerbeycan'a vardıklarını yukarıda zikretilmiştik. Vehsözan bunların yardımlarını ve şerlerinin önüne geçileceğini ümit ederek bunlara ikram ve bunlarla sihiriyet (dünürlük) peyda etti. Bunların reisleri, Buka, Göktaş, Mansur ve Dana nam kimselerdi. Vehsözan'ın bunlardan beklediği boşa çıktı; zira bunlar, fitne fesad, katil ve nehipten el çekmiyorlardı. Bunlar Meraga üzerine yürüdüler ve yirmi dokuz senesinde şehre girdiler; camii yaktılar; ahaliyi ve Hezbaniye kürtlerini pek çok kırdılar; vak'a büyüdü, fitne şiddetlendi. Kürtler ve memleket halkı, başlarına gelen felâketi görünce, aralarında müsâlâha yaptılar ve Guzların şerrini defetmek için ittifak ettiler. Ebu'l-Heyca bin Rebibülddevle ile Azerbaycan sahibi *Vehsözan* barıştılar ve ittifak ettiler o memleketlerin halkı da bunlara iltihak etti. Bu suretle, Guzlardan intikam *alabilecek hale geldiler*. Guzlar, bütün memleket halkının kendileriyle muharebe etmek için birleştiklerini görünce, Azerbeycan'dan savuştular (yüz çevirdiler). Bunlar için orada kalmak imkânsız oldu. Lâkin bunlar iki kola ayrıldılar, bunlardan bir kol, Rey'deki Guzlar yanına gitti. Bu kolun reisi Buka idi. Mansur ile Göktaş'ın riyaseti altında olan diğer kol ise Hemezan'a gidip orasını muhasara etti. Orada Ebu Kâlicar bin Alâüddevle bulunuyordu. Bu adam, Guzlarla muharebe edip onları oradan defetmek için ahali ile ittifak etti; (muharebe vukua

geldi) her iki taraftan pek çok kimse öldü. Guzlar, Hemezan'ı uzun müddet muhasara ettiler. Ebu Kâlicar bin Alâüddevle, muhasaranın uzadığını ve Guzlara mukavemet edemeyeceğini görünce, Göktaş'a adam gönderip onunla müsalâha ve sıhriyyet tesis etti.

Guzların Rey'e azimet eden kolu ise, orasını muhasara etti; orada Alâüddevle bin Kâbüye bulunuyordu. Fena Husrev bin Mecdüddevle ile deylemi Kâmrüva, Alâüddevle'ye koşuldular; bu suretle bunların askerleri çoğaldı ve kuvvetleri arttı.

Fakat Alâüddevle, Guzların kuvveti gittikçe artmakta, kendisinin kuvveti ise zayıflamakta olduğunu görünce, kendi başını düşünmekle meşgul oldu. Recep ayında geceleyin şehirden (Rey'den) kaçıp çıktı ve İsbahan'a gitti. Bundan dolayı şehir halkı, ürktüler, dağıldılar, savaşmayı bıraktılar kaçmanın çaresine baktılar. Guzlar ise ertesi gün erkenden bunlara karşı muharebeye başladılar; fakat bunlar Guzlar karşısında tutunamadılar. Guzlar şehre girdiler, dehşetli surette yağma ve kadınları esir ettiler; bu hal beş gün sürdü, hatta hatunlar camie sığındılar. Halk, her tarafa dağıldı. Herkes, kendi başını kurtarmayı saadet bildi. Bu vak'a, bundan evvel de bir vak'a takaddüm etmiş olduğundan, imha (ifna) edici vak'a oldu. Hatta bazı bölüklerde (mahallerde) ancak elli kadar adam kalmıştı.

Alâüddevle, Rey'den ayrıldıkta, Guzlardan bir tayfa onu takip ettiler; lâkin irişemediklerinden Kerç tarafına saptılar, orasını yağma ettiler ve pek çirkin işler işlediler. Başlarında Nasıgı bulduğu halde, Guzlardan bir tayfa, Kazvin'e gittiler. Kazvin ahalisi bunlarla harp etti, lâkin sonra yedibin altın vermek ve Guzların taatini kabul etmek şartile sulh ettiler. Urmiye'de, Guzlardan bir tayfa vardı bunlar Ermen diyarına yürüdüler. Ermenlere darbe indirdiler; onlardan pek çok kimse öldürdüler, ganimet ve esir aldılar, ve Urmiyey'e ve Ebu'l-Heyca'nın idaresindeki kazalara döndüler; burasının kurtleri Guzların komşuluğu fena olduğunu bildiklerinden bunlarla muharebe ettiler; bu harpte pek çok kimse katledildi. Guzlar bu diyarın köylerini yağma ettiler ve kurtlerden pek çok kimse öldürdüler.

GUZLARIN HEMEZAN'I ELDE ETMELER

Guzların Hemezan'ı muhasara edip orasının sahibi Ebu Kâlicar bin Alâüddevle bin Kâbüye ile sulh akdettiklerini yukarıda zikretmiştik şimdi ise, Guzlar, Rey'i elde edince tekrar Hemezan'ı muhasara ettiler, Kızıl ve cemaatinden haşkaları, Rey'den Hemezan'a yürüdüler ve orada olan Guzlarla birleştiler. Ebu Kâlicar bunu işitince, bunlara mukavemet

edemiyeceğini bildi; yanında büyük tacirler ve şehrin ayanı bulunduğu halde Hemezan'dan Kinkiver'e gidip kapandı. Guzlar, 430 senesinde Hemezan'a girdiler, orada Guz rüesasından Göktaş, Buka ve Kızıl toplandılar. Bunların yanında bir çok Deylemlilerle, Fena Hüsrev bin Mücdüdevle bin Büveyh bulunuyordu. Bunlar, bu şehir halkına, evvelki muharebelerinden dolayı dargın (kinli) olduklarından, şehre (Hemezan'a) girdiklerinde, burasını o kadar fena surette yapmadılar. Bunların çeteleri, Esedabad üzerine ve Dinever köylerine yürüdüler. Bu nahiyeler ahali-sini tamamen helâk ettiler; bunların içinde en merhametsizce hareket edenler Deylemliler idi.

Dinever sahibi Ebü'l-Fettah bin Ebî's-Şevk, bunlara karşı muharebe etti ve galip geldi ve bir çok esir aldı. Bunun üzerine Guz emirleri, esiri salıvermesi için Ebu'l-Fettah'a adam gönderdiler. Ebu'l-Fettah ise sulh olmadan ve muahede akdedilmeden bunu yapamayacağını söyledi. Nihayet Ebu'l-Fettah'ın dediğini kabul edip müsalâha akdettiler. Ebu'l-Fettah da esirleri salıverdi.

Sonra Hemezan'daki Guzlar, Ebu Kâlicar bin Alâüddeve ile muharebere ve neticede müsalâha ettiler. Yanlarına inip (gelip) işlerini idare etmesini ondan istediler ve onun reyile hareket edeceklerini söylediler. Guzlardan evlenmiş olduğu karısını Ebu Kâlicar'ın yanına gönderdiler. Bunun üzerine Ebu Kâlicar, Guzlar yanına indi. Yanlarına iner inmez üzerine hücum edip malını ve yanındaki hayvanlarını ve diğer eşyasını yağma ettiler. Ebu Kâlicar'ın babası bu haberi işitince İsbahan'dan çıktı ve olup biten işleri görmek (müşahade etmek) için İsbahan'ın dağda olan kazalarına gitti. Orada pek çok sayılı olan Guz tayfasile harp etti. Guzlardan pek çok adam öldürdü ve esir aldı. Muzaffer ve mensur olarak İsbahan'a girdi.

TİBRİZ KASABASINDA GUZLARIN KATLEDİLMESİ VE AZERBEYCAN'I BIRAKIP HEKKÂRİYE'YE ÇEKİLMELERİ

32 senesinde Vehsözan bin Mehlan, Tibriz kasabasında Guzlardan kalabalık bir cemaati katletti; bu vak'a şöyle cereyan etmiştir: Vehsözan, Guzlardan büyük bir cemaati ziyafete davet etti; bunlar yiyip içtikten sonra, ileri gelenlerinden otuz kimseyi tevkif etti. Kalanlarının cesareti kırıldı. Vehsözan bunlardan pek çok adam öldürdü ve bunun üzerine, Urmiye'de oturan Guzlar toplandılar. Musul kazasından olan Hekkâriye diyarına gittiler, burasının kürtleri, Guzlara, karşı durdular. Guzlar, bun-

larla şiddetli surette muharebe ettiler. Kürtler yenildiler. Guzlar bunların Obalarını, mallarını ve çocuk çoluklarını esir aldılar. Kürtler dağlara ve kısıklara çekildiler. Guzlar, bunları takip edip yine muharebeye tutuştular. Bu defa kürtler Guzları yendiler. Guzlardan bin beş yüz kişi öldürdüler ve bir çok kimse esir ettiler ki bunlar içinde Guz ümerasından yedi ve eşrafından yüz kimse vardı. Kürtler, Guzların silâhlarını iğtinam ettikleri gibi, kendilerinden alınan ganimetleri de istirdat ettiler (geri aldılar). Bunun üzerine Guzlar, dağ yolunu tuttular ve dağıldılar. İbn Rebibüddeve, bu haberi işidince kalanlarını da imha etmek için bunların arkalarından asker gönderdi.

Sonra Rey'de ikamet etmekte olan Guzların reisi Kızıl, vefat etti. Sultan Tuğrul-Bey'in kardeşi İbrahim Yenâl, Rey'e gelmek için yola çıktı. Rey'de olan Guzlar, bunu işidince İbrahim Yenâl'ın önünden (yolundan) kaçtılar. Ondan korktukları için Cebel diyarını terkedip (Cebel diyarından ayrılıp) 33 senesinde Diyarıbakır'a ve Musul'a azimet ettiler.

GUZLARIN DİYARIBAKIR'A GİRMELERİ

Guzlar (4) 33 senesinde Azerbaycan'dan ayrıldılar, bunun sebebi de şudur: (Yukarıda zikredildiği veçhile) Tuğrul-Bey'in kardeşi İbrahim Yenâl Rey'e doğru yürüdü. Rey'de olan Guzlar bu haberi işidince onun önünden çekildiler ve ondan korktukları için Cebel diyarını bırakıp Azerbaycan'a gittiler. Lâkin ora ahalisine evvelce yapmış oldukları işlerden dolayı orada tutunamadılar. Orada ikamet etmeleri mümkün olmadığı gibi İbrahim Yenâl da bunların peşinde idi. Bunlar ondan korkuyorlardı. Zira bunlar, İbrahim Yenâl'ın ve iki kardeşi, Tuğrul ile Davud'un itbâi (raiyeti) idiler. Bunlar, yolbaşıcılık etmek için kürtlerden adam tuttular. Bu adam bunları, Zevezan nahiyesindeki sarp dağlardan götürdü. Bunlar İbn Ömer ceziresine çıktıklarında Buka, Nasıgılı ve başkaları, Diyarıbakır'a gittiler. Kareda, Bazabda, Hüseyiniye ve Nişabur'u yağma ettiler. Mansur bin Guzgılı (عزغلی), el-Cezire'de, şark cihetinde kaldı. Cezire'de ikamet etmekte olan Süleyman bin Nasrüddevle bin Mervan, Mansur'a adam dönderip sulh teklif etti. Kış geçip diğer Guzlarla birlikte Şam'a gidinceye kadar Mansur'un Cezire kazalarından birinde oturmasına müsaade edecek oldu. Bunlar barıştılar ve anlaştılar; lâkin Süleyman, Mansur'a gadretmeyi kalbinde saklayordu; bundan dolayı Süleyman gayet mükemmel bir ziyafet tertip etti. Mansur'u ziyafete çağırdı. Mansur Cezire'ye girer girmez, Süleyman onu yakaladı ve haps etti; Mansur'un etbâi her tarafa dağıldılar; Kırvaş, bundan haberdar olunca, Guzların arkasından külliyetli

asker gönderdi. Fenek kalesinin sahipleri olan Beşnuye kürtleri ve Nasrüddevle'nin askeri de Kırvaş'ın göndermiş olduğu askere iltihak ettiler. Guzları takip ederek arkalarından iriştiler ve onlarla muharebeye tutuştular. Guzlar elde etmiş oldukları bütün ganimetleri verip kendileri için aman satınalmak istediler; lâkin ötekiler kabul etmediler. Bunun üzerine Guzlar, hayattan ümit kesmiş kimseler gibi (ölümü göze alan kimseler gibi) muharebe ettiler, pek çok arapları yaralayıp dağıldılar (kurtuldular). Guzlardan bir tayfa, yağma etmek için Nüseybin'e gitmişlerdi; bu vak'a üzerine el-Cezire'ye döndüler ve orasını muhasara ettiler. Araplar kışı geçirmek için Irak'a gittiler. Bunun üzerine Guzlar Diyarıbekir'i yağma ve tahrip ettiler ve bir çok adam öldürdüler.

Nasrüddevle, oğlu Süleymandan, Guz emiri Mansur'u aldı ve Guzlara adam gönderdi; memleketinden uzaklaştıkları takdirde, Mansur'u serbest bırakacağını ve mal vereceğini arzetti. Guzların, bu teklifi kabul etmeleri üzerine Mansur'u salıverdi ve verecek olduğu malın bir kısmını gönderdi. Lâkin Guzlar sözlerinde durmadılar; belki fenalığı daha ziyade arttırdılar. Bunlardan bir kısmı Nüseybin, Sincar ve Habur'a gittiler, oralarını yağma edip döndüler; bir kısmı da, Cüheyn'e ve Merc ^[1] kazaları üzerine gidip yağma ettiler. Kırvaş ise, bunlardan korktuğundan Musul'a gidip kapandı.

GUZ'LARIN MUSUL ŞEHRİNİ ELDE ETMELERİ

Guzlar, Azerbaycan'dan, Nasrüddevle bin Mervan'ın idaresindeki kazalardan olan İbn Ömer ceziresine çıktıklarında, bir kısmı yukarıda zikredilen emirlerle, Diyarıbakır'a gittiler; kalanları ise Bak'a nahiyesine gidip Berka'id kasabasına indiler. Musul sahibi Kırvaş, fırsat gözetip bunlara baskın yapmak için asker gönderdi. Guzlar, bunu görünce Musul'a doğru ilerlediler. Bunun üzerine Kırvaş, Guzlara adam gönderdi, merhametini celbetmeye çalıştı, yumuşaklık gösterdi ve üçbin altın verecek oldu; lâkin Guzlar bunu kabul etmediler. Kırvaş bunlara ikinci defa müracaat etti. Bunlar onbeş bin altın istediler. Kırvaş bu meblâğı deruhde etti, şehir halkını topladı ve keyfiyeti onlara bildirdi. Bunlar para toplamakla meşgul iken, Guzlar Musul'a vasil oldular (iriştiler) ve Hasbay'a indiler. Bunun üzerine, Kırvaş ve askeri ve şehir halkı bunlara karşı çıktılar ve bütün gün muharebe ettiler. Gece olunca birbirinden ayrıldılar. Ertesi gün sabahleyin yine harbe tutuştular. Araplar ve şehir halkı bozuldular. Kırvaş ise, evinden gemiye binerek kaçtı. Az bir eşya alabil-

[1] Kitapta Fűr'üdür.

di, kalan bütün malını bıraktı. Guzlar şehre girdiler ve yağma ettiler. Kırvaş'ın mücevherattan, lüks eşyadan, elbiseden ve ev eşyasından nesi varsa hepsini aldılar. Kırvaş'ın kendisi ise, yanında bir adam olduğu halde (yanında bir adamla), gemide kurtuldu. Es-Sınn'e^[1] vardı ve orada ikamet etti. Celâlüddeve'ye adam gönderip keyfiyeti ona bildirdi ve yardım istedi. Keza Dübeys bin Mezyed'e, Arap ve Kürt ümerasından diğerlerine adam gönderdi ve onlardan yardım istedi ve başına gelen vak'alardan dolayı onlara şikâyet etti. Bu tarafta Guzlar ise, adam öldürmek, hürmet çiğnemek, mal yağma etmek gibi fenalığın her çeşidini yaptılar. Yalnız Ebu-Necih sokağı, Cessasa, Çarsök nehir sahili ve kasaplar kapısı gibi bazı mahaller, mal verdiklerinden selâmet kaldılar. Guzlar buralara el uzatmadılar.

MUSUL HALKININ GUZLAR ÜZERİNE HÜCUMU VE BUNUN AKİBETİ

Guzların Musul'u elde ettiklerini zikretmiştik. Bunlar, buraya yerleşince, şehir halkına yirmibin altın vergi tarhedip bunu topladılar. Sonra, tekrar ahaliyi sıkıştırdılar. Arapların malıdır diyerek, bir çok mallarını aldılar; sonra yine dörtbin altın tarhettile. Guzlardan bir cemaat İbn Fergan el-Musli yanına gelip onun nezdinde adamı sıkıştırdılar; edebe riayet etmedirler; fena sözler söylediler. Bundan başka, Guzlardan birisi, bir Musullu ile kavga edip onu yaraladı ve saçını kesti. Bunun, acı dilli anesi, yüzünü kana boyadı ve kesilmiş saç eline aldı ve: Allahdan ve müslümanlardan medet dilerim, oğlum öldürüldü, işte kanı, kızım öldürüldü, işte saç diye bağırarak çarşıları dolaştı. Bunun üzerine ahali, galeyana gelerek, ibni Fergan'ın evine yürüdüler. Onun nezdinde olan Guzlardan ele geçirdiklerini öldürdüler; sonra evi muhasara eden Guzlar evin damında durup muharebe ettiler. Musullu'lar evin duvarını delip bunların yanına girdiler ve hepsini öldürdüler. Yalnız yedi kimse kurtuldu. Kurtulanlar içinde Ebu Ali ile Mansur vardı. Mansur, Hasba'ye çıktı. Sağkalan Guzlar, buna iltihak ettiler (bunun yanına toplandılar). Göktaş ise, büyük bir cemaatle (askerle), Musul'dan ayrılmış bulunuyordu; buna adam gönderip keyfiyeti bildirdiler. Bunun üzerine Göktaş, yanına döndü, 35 senesi 25 recepte kahren (zorla) şehre girdi, şehir ahalisine öyle kılıç çaldı (yürüttü)lar ki pek çok esir aldılar ve pek çok mal yağma ettiler. Yağma ve katil oniki gün sürdü. Yalnız Ebu - Necih sokağı sağkaldı. Zira burasının halkı, emir Mansur'a iyilik yapmışlardı. Göktaş bunların

[1] Kitabda: Es-Seğn'dir.

bu iyiliklerine riayet etti. Ölümden kurtulabilenler, o sokağa sığındılar. Ölüler, defnedecek kimse bulunmadığından, yol üstünde kaldılar ve koktular; sonra, küme küme yığılıp çukurlara atıldılar. Bu Guzlar, halife ve Tuğrul-Bey namlarına hutbe okuyorlardı. Bunların bu memleketlerde kalmaları uzadığından ve onlar tarafından, yukarıda zikrettiğimiz hadiseler vukua geldiğinden Celâlüddeve bin Büveyh, Guzların neler yaptıklarını, Tuğrul-Bey'e yazıp bildirdi. Nasrüddevle bin Mervan da Tuğrul-Bey'e yazdı ve Guzlardan şikâyet etti. Bunun üzerine Tuğrul-Bey, Nasrüddevle'ye adam gönderdi ve: uşaklarımız, sizin memleketinize girmiş ve onlara mal verip hüsnü muamele etmişsiniz diye haber aldık, halbuki sen, hudut üzerinde bulunduğundan, kâfirlerle muharebede kullanman için, senin kendine mal verilmek lâzımdır, dedi. Nasrüddevle'nin memleketinden,, Guzları uzaklaştırmak için adam göndereceğini vadetti. Bundan sonra Guzlar, Ermen diyarına gidip yağma eder ve esir alır oldular. Hatta en güzel cariyelerin fiatı ancak beş altın ederdi. Erkek köleleri ise isteyen bile bulunmazdı. Tuğrul-Bey, Celâlüddeve'ye mektup gönderip itizar etti ve şöyle dedi: Bu Türkmenler bizim kullarımız, uçaklarımız, raiye ve tab'amız olup buyuruğumuzu tutarlar ve ve kapıya hizmet ederlerdi. Mahmut bin Sebüktekin ailesinin (hanedanının) işini tedbire kalktıığımızda ve Harzem meselesini tesviye (hal) için olan daveti kabul ettiğimtze bunlar, Rey'e yerleştiler, orada fesada başladılar. Bunun üzerine üstlerine yürüdük. Amanımıza iltica edeceklerini ve affımıza sığınacaklarını ümit ediyorduk, lâkin bunları korku istilâ etti ve haşmetimiz onları bizden uzaklaştırdı. Lâkin bunları baş eğdirerek bayraklarımız altına iade etmemiz, ister uzakta, ister yakında olsunlar, ister dağa çıksınlar, ister ovaya insinler, bu asilere şiddeçimizi tatırmamız lâzımdır, dedi.

MUSUL SAHİBİ KIRVAŞ'IN GUZLARA GALİP GELMESİ

Kırvaş'ın, Dicle ile, Sınn'e doğru indiğini ve yardım isteyerek etrafındakilerle muharebe ettiğini evvelce zikretmiştik. Melik Celâlüddeve yardım edemedi. Zira Türk olan askerleri, onun sözünü dinlemez olmuşlardı. Dübeys bin Mezyed ise, bütün Ukayl (عقيل) kabilesi de yanına toplanmış olduğu halde, Kırvaş'ın yardımına yetişti. Ebü-ş-Şevk'in, ibn Verram ve başkalarının yardımları da geldi; lâkin kasabaya yetişemediler. Zira Kırvaş, Ukayl ve Dübeys kabilelerini başına topladığı gibi Musul üzerine yürüdü. Guzlar bu haberi alınca Tell'afr'a, Bumariye'ye ve

ohavaliye çekildiler ve, Nasıgılı ve Buka'nın riyaseti altında olan Diyarbakır'daki Guzlara haber gönderdiler ve Araplara karşı yardımda bulunmalarını istediler. Bunlar, Musul Guzları yanına geldiler. Kırvaş, bunların geldiklerini işitti; lâkin cesaretleri kırılmasın ve kalplerini korku istilâ etmesin diyerek arkadaşlarına söylemedi (bildirmedi). Guzlara karşı yürüdü. Acac (عاج) denilen mahalle kondu. Guzlar da geldiler, Fürç (Merc?) kıt'asında Re's-ül-Eyl nam mahalle kondular. İki asker arasında ancak iki fersah kadar mesafe vardı. Guzlar, Arapları kolaylıkla yenecekleri ümidi ile ilerlediler; hatta Arap obalarına yaklaştılar. Ramazanın yirmisinde erkenden iki asker arasında harp başladı. Guzlar galip geldiler. Araplar çekildiler, obalarının yanında harp ettiler. Hatta Arap kadınları muharebeyi görüp duruyorlardı. Muzafferiyet öğleye kadar Guzlarda idi, sonra Araplara geçti. Guzlar bozuldular, üzerlerinde kılıç oynadı. Bunlardan pek çok adam katledildi ve ileri gelenlerinden üç kimse öldürüldü. Araplar, Guzların obalarını, çadırlarını ele geçirdiler ve mallarını tamamille iğtinam ettiler, akşam oldu; iki asker birbirinden ayrıldılar. Kırvaş, ölümlerden bir çoğunun kafalarını gemiye doldurup Bağdad'a yolladı. Lâkin gemi, Bağdad'a yaklaştığında Türkler bunları aldılar; hemcinslik gayreti tuttu. Bağdad'a götürmeye bırakmadılar, defn ettiler. Allâh Musul ahalisini Guzların şerrinden kurtardı. Kırvaş bunları Nusaybin'e kadar takip edip döndü. Bunlar Diyarbakır'a gidib orasını yağma ettiler; sonra Azerbaycan diyarına gittiler. Kırvaş etrafa mektup gönderip muzafferiyeti muştuladı (muzafferiyetini tebşir etti) ve Urmiye sahibi İbn Rebibüddeve'ye mektup gönderdi ve Guzlardan üç bin adam öldürdüğünü zikretti. İbn Rebibüddeve, elçiye şöyle dedi: Garip şey, bunlar benim memleketimden geçerken behemehal üzerinden geçmeleri lâzımgelen köprüye adam koyup bunları saydığımda dirintilerle beraber otuzbinden ziyade idiler, bu defa hezimetlerinden sonraki dönüşlerinde beşbine bile balığ olmuyorlardı, bunlar ya öldürülmüşlerdir, yahut başka bir suretle helâk olmuşlardır.

Şairler, Kırvaş'ı bu muzafferiyetinden dolayı methettiler. İşte Irak Guzlarının haberleri bundan ibarettir, devletleri, senelere göre ayrı zikredecek kadar uzun olmayup çabuk dağılan yaz bulutu gibi olduğundan sıra ile bir arada zikrettik. Selçukilerin vekayiini ise, senelere ayırarak zikredeceğiz, devletlerinin başladığı 32 senesinden başlayacağız (İbn-ül-Esir, c. 9, s. 157-163, Mısır 1301.

ABHAZ'LARIN TİFLİS'İ MUHASARA ETMELERİ VE MUHASARAYI TERKEDİP DÖNMELERİ

Bu senede (429), Abhaz meliki, Tiflis'i muhasara etti. Tiflis ahalisi teslim olmadıklarından, muhasarayı teşdid ve devam ettirdi. Bundan dolayı, yiyecek ve içecek bitti ve erzak gelmez oldu. Bunun üzerine Tiflis ahalisi Azerbaycan'a adam gönderip müslümanları yardıma davet ettiler; ve onlardan yardım istediler. Abhaz'lar, Guzların Azerbaycan'a yaklaştıklarını ve Ermenilere neler yaptıklarını işidince onlardan korktular ve Tiflis üzerinden kalkıp gittiler. Azarbeycan sahibi Vehsözan, Guzların kuvvetlerini, onlarla muharebeye gücü yetmeyeceğini görünce, yukarıda zikredildiği veçhile onlara hüsnü muamele ve onlarla sıhriyet tesis etti.

TUĞRUL - BEY'İN HORASAN'DA YAPTIKLARI

Bu senede (429) Rükneddin Ebu Talip Tuğrul-Bey Muhammed bin Mikâil bin Selçuk, Nisabur kasabasını zaptetti ve oraya girdi. Sebebi şu idi: Selçuk Guzları, Horasan'da baş gösterip (zuhur edip) ortalığı karıştırdıkları haberi Mesud bin Muhammed bin Sebüktekin'e irişince, hacibi Subaşı سبائی yi, otuzbin askerle bunlar üzerine gönderdi. Subaşı Gazne'den kalkıp Guzlar üzerine yürüdü. Horasan'a irişti. Guzlardan selâmet kurtulan memleketlerde ikamet etti ve onlara ağır yük oldu. Guzların tahribinden selâmet kalan yerleri de tahrip etti. Guzları tâkip ederek orada bir sene kaldı. Guzlar uzaklaştıkça arkalarından gider, dönerlerse, onlardan uzaklaşırdı. Bu işi muharebeden korktuğu ve muharebeye tutuşmamak için yapardı. Bu senenin başında Subaşı, Serhas arkasında bir köyde, Guzlar ise Tuğrul-Bey'le Merv açığında bulunuyorlardı. Guzlar, Subaşı'den haber alınca onun üstüne yürüdüler ve vardıkları gibi muharebeye tutuştular. Gece olup ortalık kararınca Subaşı, taşınması hafif, kıymeti ağır şeylerini alıp havassile (arkadaşlarıyla) kaçtı. Çadırlarını ve ateşlerini olduğu gibi bıraktılar. Subaşı bu işi Guzlarla haberleşerek yaptı diye de söylendi. Kalan asker de sabah olup meseleden haberdar oldukları gibi kaçtılar. Guzlar, bunların karargâhında ne buldularsa hepsini aldılar, kaçmıyan Hintlilerden pek çok kimse öldürdüler. Alp-Arslan'ın babası ve Tuğrul-Bey'in kardeşi olan Davud, Nisabur'a yürüdü; orada olan Ebu Sehl - el - Hamduni ve yanındakiler, Davud'un yürüdüğünü işitince oradan (Nisabur'dan) ayrıldılar. Davud yanında

kilerle birlikte Nisabur'a iriştı ve şehre muharebesiz girdi ve şehrin hiç bir işini değıştirmedı. Bunlardan sonra Tuğrul -Bey geldi, sonra bu esnada bunlarla halifenin elçisi geldi. Halife bunlara, ve Rey'de, Hemezanda ve Cebel diyarında olan Guzlara hepisine adam gönderip bunlara nasihat veriyor ve bunları, yağmadan tahribattan ve katilden nehyediyordu. Bunlar halifenin elçisine hürmet ve ikram ettiler ve onu ululadılar. Davud, şehri yağma etmek hususunu, Tuğrul -Bey'e arzetti. Tuğrul-Bey, Ramazan ayında bulunduklarını ileri sürerek bu işten menetti. Davud da kabul etti. Ramazan ayı çıktıktan (geçtikten) sonra, katı surette yağmaya azmetti. Tuğrul-Bey bu defa, halifenin elçileri ve mektubu geldiğini ileri sürdü. Lâkin Davud buna kulak asmadı. Bunun üzerine, Tuğrul-Bey bıçak çıkardı, eğer bir şey yağma edersen vallâh kendimi öldürürüm dedi. Bunun üzerine Davud, yağma fikrinden vaz geçti; taksite razı oldu. Nisabur halkına otuzbin altın tarhettılar ve topladılar. Tuğrul-Bey, bu meblağı arkadaşlarına dağıttı. Tuğrul-Bey hükûmet konağına yerleşti. Melik Mesud'un tahtına oturdu. Haftanın iki gününü, Horosan valilerinin âdetleri (kaideleri) üzere davaları (mezalimi) bakmaya tahsis etti. Kardeşi Davud'u Serhas'a gönderip orasını zaptetti, sonra Belh'den başka bütün Horasan diyarını elde ettiler. Göz boyamak için Sultan Mesud namına hutbe okuyorlardı. Bunlar Tuğrul-Bey, Davud ve Bigo üç kardeş olup İbrahim namında olan Yenâl ise, Tuğrul Bey ile Davud'un ana bir kardeşleri idi.

Sonra Mesud, Gazne'den hareket etti (çıkı) ve ileride zikredeceğimiz vak'alar meydana geldi (İbn-ül-Esir C: 9, S: 190, 191).

MELİK MESUD'UN HORASAN'A GELMESİ, SELÇUKİLERİ ORADAN SÜRÜP ÇIKARMASI.

Melik Mesud bu sene (430) nin saferinde Gazne'den Belh'e geldi. Haniye mülûkından (الملوك الحانية) korunduğu birinin kızını, oğluna aldı. Harzem'i, Şahmelik el-Cündi'ye ikta etti. Şahmelik, Harzem'e yürüdü; orada Harzemşah İsmail bin Altuntaş bulunuyordu; bu adam asker topladı, Şahmelik'e karşı durdu ve onunla harp etti, bunların aralarında muharebe bir ay kadar sürdü. Nihayet İsmail yenildi ve Selçuki Tuğrul-Bey ile kardeşi Davud'a iltica etti. Şahmelik, Harzem'i, eline geçirdi.

Mesud 28 senesinde Gazne'den hareket etmişti, şöyle ki: Guzların memleketleri istila ve ahalisini katil ve yağma ettiklerini işitince Gazne'den hareket etti; Belh'te kalarak dinlendi. Harzem ve (mülûkü) haniye meselelerini yoluna koyduktan sonra, kuvvetlensin, Guz meselesine

ihitimam edip onları tamamen helâk etsin diye, Hacib Subaşı'ya yardım için asker gönderdi. Lâkin Subaşı Hacib'de, Guzları tenkil edecek iktidar (cesaret) yoktu. Belki o, âdeti veçhile harbi uzatıp vakit kazanmayı iltizam ediyordu. Bundan dolayı Mesud bin Sebüktekin bizzat kendisi Belh'den hareket ve Serhas'a azimet etti. Fakat Guzlar, bununla karşılaşmaktan çekindiler; hile ve hud'a yoluna saptılar ve kendilerini Merv ile Harzem arasındaki çöle çekilmek azminde gösterdiler (çekilmek azmini izhar ettiler). Mesud'un askari bunları takip ederken bunlardan bir tayfaya rast gelerek muharebe ettiler ve bunları yendiler ve ekserisini öldürdüler. Sonra bu sene şaban ayında Sebüktekin, bizzat kendisi harp etti ve galip geldi, bunun üzerine guzlar Mesud'den uzaklaştılar sonra Merv nahiyesinde tekrar Mesu'da yaklaştılar. Mesud bu defa gene onlarla muharebe etti ve bu muharebede onlardan bin beşyüz adam öldürdü. Kalanları kaçtılar ve her zaman saklandıkları çöle daldılar bunun üzerine Nisabur ehâlisi, Nisabur'da olan Guzlara karşı kıyam ettiler, onlardan bir kısmını öldürdüler, kalanları kaçtılar çölde olan arkadaşları yanına gittiler.

Mesud, Guzları takip etmek ve nerede olurlarsa olsunlar peşlerini bırakmamak maksadile asker techiz etmek için Herat'a saptı. Bunun üzerine Tuğrul-Bey, Mesud'dan uzak yere kenâra çekildi ve oralarını fena surette yağma etti. Ahali etrafa dağılmış bulunduğu bol bol ganimet aldı. Bunun üzerine Mesud bin Sebüktekin, Tuğrul-Bey'i takip için hareket etti. Mesud yaklaşınca, Tuğrul-Bey, önünden (Nisabur'un bir nahiyesi olan) Üstüva'ya çekildi. Kış mevsimi olduğundan orada ikamet etti. Mesud'un kendisini takip etmesine kar ve soğuklar mani olacağını zannediordu. Halbuki Mesud, onu takip ederek Üstüva'ya yürüdü. Bunun üzerine Tuğrul-Bey, oradan ayrıldı. Tus yolunu tuttu, çıkılması imkânsız dağlara ve girilmesi çetin kısıklara saklandı. Bundan dolayı Mesud, Ahmed bin Muhammed bin Abd-üs-Samad'i, pek çok askerle, Tuğrul-Bey'i takip için gönderdi. Ahmed, Tuğrul-Bey'i takip ederek hafif suvari alayı ile yürüyordu. Tuğrul-Bey, bunun yaklaştığını görünce yerini bıraktı. Ebiverd nahiyelerine çekildi. Halbuki Mesud, Tuğrul-Bey, o tarafa gittiği takdirde onun önüne durmak için o tarafa gitmişti. Tuğrul-Bey Mesud'un pişdarlarına rastladı ve onlarla harp etti. Lâkin bunlar, Tuğrul-Bey'i yendiler, eshabından bir çoğu, düşmandan aman diledi. Tuğrul-Bey her taraftan takip edildiğini görünce tekrar Harzem'e doğru çöle çekildi ve pek içerlere daldı. Guzlar, Horasan'dan ayrılınca Mesud, Tus dağlarından, çıkılması imkânsız olan bir dağa azimet etti. Bu dağın halkı, Guzlara uyup (muvaafakat edip) onlarla birlikte fitne ve fesad çıkarmışlardı. Guzlar bu memleketlerden çekilince, bunlar dağlarının sarp ve çe-

tin olmasına güvenerek oralarda tahassun ettiler; bunun üzerine Mesud, hafif süvarilerle bunların üzerine yürüdü ve ansızın üstlerine çıkıverdi; bunlar çocuk çoluklarını ve mallarını bırakarak dağın tepesine çekilip saklandılar. Mesud'un askeri bunların mallarını ve toplamış oldukları eşyalarını ganimet aldılar. Sonra Mesud, askerin, dağın tepesine doğru ilerlemelerini emretti ve bizzat kendisi savaştı. Asker, dağ tepesine doğru ilerledi ve dağdakilerle misli görülmedik bir surette muharebe etti. Mevsim, kış olup dağda çok kar olduğundan pek çok asker dağ aralarında ve kısıklarda helâk oldular. Nihayet dağdakilere galip gelerek onlardan pek çok kimse öldürdüler ve esir aldılar, onların işlerini bitirdiler; müslümanları, onların şerhlerinden kurtardılar. Mesud, Guzların arkasından yürümek, çöllere saklanırsa dahi onları takip etmek için, hayvanlarını dinlendirmek ve kendileri dinlenmek maksadile 430 senesinde, Cemazilûla'da Nisabur'a geldi ve yazı bekledi. Guzları, Horasan'dan sürmek vak'ası ileride zikredeceğimiz veçhile, 31 senesinde vukua geldi. (İbn-ül-Esir, C: 9, S: 190, 191).

Sonra, 431 senesi girdi bu senede Melik Mesud bin Sebüktekin Horasan'da Guzlar elinde olan bir kaleyi fethetti, orada Guzlardan pek çok kimse öldürüldü. Bu senede, Guzlarla Mesud bin Mahmud arasında bir takım vak'alar cereyan etti ki, Guzların, Horasan'dan çöllere çekilmeleriyle nihayetlendi. Onları 30 senesi vekayii arasında zikrettik. İbn-ül-Esir, C: 9, S: 194.

SELÇUK DEVLETİNİN İPTİDASI VE SIRA İLE HABERLERİ.

Bu senede (432) Mikâil bin Selçuk bin Tukak (Takkak)ın [1] oğulları Sultan Tuğrul-Bey Muhammed'in ve kardeşi Cagri-Bey Davudun hâkimiyeti (saltanatı) kuvvetlendi. İlkönce bunun (Tuğrul-Bey'in) babalarını sonra kendisinin ahvalini ve ne gibi tahavvülât (takallûbat) geçirdiğini zikredeceğiz. Bununla beraber bunların bir çok hallerini, senelere ayırarak evvelce zikrettik, burada o haberleri toplu olarak zikretmemiz, onları, bir arada sıra ile bulundurmaya münasip gördüğümüz içindir.

Tukak, fevkalâde zeki olup rey ve tedbir sahibi ve Guz türklerinin reisi ve her hususta mürçileri idi. Bunun sözünden çıkmazlar ve emrine muhalefet etmezlerdi. Bigo adlı Türk padişahı günün birinde asker topladı ve İslâm memleketlerine yürümek istedi. Tukak bundan vaz geçirmeye çalıştı. Aralarında söz (münakaşa) uzadı. Nihayet Türk

[1] Yeni yay manasınadır (İbnülesir).

padişahı Tukak'a ağır söz söyledi. Bunun üzerine Tukak, Türk padişahına tokat (şamar) vurdu ve başını yardı. Padişahın uşakları Tukak'ın etrafını sardılar ve onu tutmak istediler. Lâkin Tukak teslim olmadı, belki onlarla mukatele etti. Arkadaşları toplanıp Tukakı müdafaa edince, padişahın uşakları ondan uzaklaştılar. Sonra, Tukak ile padişahın araları düzeldi. Tukak, padişah nezdinde ikamet etti ve Selçuk adlı bir oğlu oldu. Selçuk büyüdükte, onda necabet ve riyaset emareleri belirdi. Bundan dolayı Türk padişahı onu yükseltti ve asker kumandanı demek olan Subaş ile lakabladı. Lâkin pâdişahın zevcesi, Selçuk'un yükseldiğini ve halkın ona itaat ve inkiyad ettiğini gördüğünden, padişahı ondan tahzir ederdi ve onu öldür diye kandırıyor ve bu hususta ısrar ediyordu. Selçuk bundan haberdar olunca bütün kavim ve kabilesi ve kendisine itaat eden diğerlerle dâr-ı harpten İslâm diyarına geçti. İman saadetini ihraz etti ve müslümanlara komşuluk şerefine nail oldu. Siyadeti ve riyaseti arttı, halkın itaat ve inkiyadı ziyadeleşti. Cend [1] tarafında ikamet etti. Henüz islâmiyeti kabul etmemiş (islâmiyete girmemiş) olan Türklerle muharebe etti. Oralarının müslümanları, Türk padişahına harac veriyorlardı. Selçuk, Türk padişahının memurlarını kovdu ve oraları müslümanlara kaldı.

Sonra, Hârûn bin İlik-Han, Samani padişahlarından birisinin memleketinin etrafından bir parçasını zaptettikte, Samani padişahı, Selçuk'a adam gönderdi ve yardım istedi. Selçuk, oğlu Arslan'ın kumandası altında kendi kavim ve kabilesinden teşkil edilen askerle yardım etti. Bunların yardımı sayesinde, Samani padişahı, Hârûn'a galip geldi ve onun zaptetmiş olduğu yerleri geri aldı (istirdat etti).

Arslan, babası yanına döndü. Selçuk'un, Arslan, Mikâil ve Musa namlarında üç oğlu vardı. Selçuk, yüzyedi yaşında iken Cend'de vefat etti ve orada defnedildi, arkasında oğulları kaldı. Mikâil, henüz islâmiyeti kabul etmemiş Türklerden bazılarının memleketlerine gaza ve bizzat kendisi muharebeye mübaşeret etti ve allah yolunda şehit oldu. Bigo, Tuğrul-Bey Muhammed ve Cagri Davud namlarında üç oğul bıraktı ki kavim ve kabileleri (aşiretleri) bunlara itaat eder (bunların sözlerini dinler) emir ve nehilerinden hariç hareket etmezlerdi. Bunlar Buhara yanına, yani Buhara'dan yirmi fersah mesafede bir yere konular. Buhara Emiri bunlardan korktuğu için bunlarla iyi komşuluk etmedi. Bunları mahvetmek ve sille indirmek istedi. Bunun üzerine bunlar, Türkistan padişahı Buğra Hana iltica ve onun memleketinde ikamet ettiler. Lâkin Tuğrul-Bey ile kardeşi Davud, Buğra Hanın mekrinden korktuk-

[1] Cend, Türkistan diyarında Maveraünnehr'den Türk diyarına doğru büyük bir şehridir; Harzem'den on günlük mesafededir.

ları için, ikisi birlikte Buğra Hanın yanında hazır bulunmamayı, kendi beyinlerinde kararlaştırdılar. Birisi Han nezdinde bulunduğu zaman diğeri kabile içinde kalacak oldu. Buğra Han bunları bir arada toplamaya ne kadar uğraştı ise de toplanmadılar. Bir müddet bu hal üzere kaldılar. Nihayet Buğra Han, Tuğrul-Bey'i yakaladı ve esir etti. Bunun üzerine Davud, kendi kabilesi ve sözünü dinleyen diğerleri ile Buğra Hanın üzerine yürüdü. Buğra Han buna karşı asker gönderdi, iki asker muharebe ettiler, Buğra Hanın askeri bozuldu ve pek çoğu katledildi. Davud, kardeşi Tuğrul-Bey'i tutsaklıktan (esirlikten) kurtardı ve Buhara yanındaki Cend'e döndüler ve orada ikamet ettiler. Samani devleti münkariz olup İlik Han Buhara'yı elde ettiği esnada (ettiğinde), Tuğrul-Bey ile Davud'un amcası olan Arslan bin Selçuk'un nüfuzu pek büyüdü. İlik Hanın kardeşi olan Arslan Han, Ali Tekin'i haps etmişti, bu adam hapisten kaçtı ve Buhara'ya geldi ve orasını istilâ ve Arslan bin Selçuk ile ittifak etti, bu suretle kuvvetlendiler ve savletleri arttı (büyüdü), Arslan Hanın kardeşi ilik (Han), bunlar üzerine yürüdü ve bunlarla harp etti. Lâkin bunlar, ilik Hanı mağlûp ettiler ve Buhara'da kaldılar. Ali Tekin, Yeminüddeve Mahmud bin Sebüktekin'in civar (hemhudut) memleketlerine sık sık taarruz eder ve onun Türk padişahlarına gidip gelen elçilerinin yollarını keserdi. Yukarıda zikrettiğimiz veçhile, Mahmud, Ceyhun'u geçtikçe, Ali Tekin Buhara'dan kaçtı. Arslan bin Selçuk ve cemaati ise çöle ve kumluk araziye çekildiler ve bu suretle Mahmud'tan korundular. Mahmud, Selçukilerin kuvvet ve şevketlerini ve çokluklarını görünce, Arslan bin Selçuk'a mektup gönderdi, muhabbetini celbetmeğe çalıştı, tergiip ve teşvik etti. Bundan dolayı Arslan bin Selçuk Yeminüddeve yanına geldi. Lâkin gelir gelmez bunu, Yeminüddeve yakaladı, arkasına bakmaya fırsat vermedi, kalelerden birine hapsedti ve çadırlarını yağma etti. Arslanın kavim ve kabilesine ne yapmak lâzımgeldiği hakkında istişare etti. Mahmud'un en büyük havassından olan Hacib Arslan ok atamaz hale getirilmeleri için baş parmaklarını kesmelisin, yahut bunları Ceyhun nehrinde suya garketmelisin, dedi. Buna karşı Yeminüddeve: ne kadar da katı kalplisin dedi ve onları Ceyhun'un öte tarafına geçirmelerini emretti. Bunlar, nehrin ötesine geçince, Mahmud bunları, Horesan'ın etrafına dağıttı ve üzerlerine vergi tarhetti. Fakat Amiller (memurlar) bunlara zulm ettiler, bunların mallarını ve çocuk çokluklarını aldılar. Bundan dolayı bunlardan iki binden ziyâde adam ayrılıp Kerman'a, oradan da İsbahan'a yürüdüler. Bunlarla, İsbahan sahibi Alâüddeve bin Kâküye arasında muharebe vukua geldi, bundan dolayı Azerbaycan'a gittiler. Bu Arslan (bin Selçuk)'un cemaatidir (tayfasıdır).

Arslan bin Selçuk'un biraderzadelerine gelince, Buhara sahibi Ali Tekin bunları yenmek için hiyleye başvurdu. Tuğrul-Bey Muhammed ile Cagri Bey Davud'un amcazadeleri Yusuf bin Musa bin Selçuk'a adam gönderdi. Büyük vaitlerde bulundu, kendisine meylettirmeye çalıştı ve yanına çağırdı. Yusuf, Ali Tekin'in yanına geldikçe, Ali Tekin onu, memleketindeki bütün Türklere reis yaptı ve pek çok iktâ'lar verdi ve, "Emir İnanç Bigo,, diye lakaplandı. Ali Tekin'in böyle yapmaktan maksadı, Yusuf'un amcazadeleri Tuğrul-Bey ile Davud'a karşı, bundan ve bunun kavim ve kabilesinden istifade etmek ve onların aralarını açmak ve birini diğeriyle çarpıştırmak idi. Bunlar, Ali Tekin'in maksadını anladılar. Yusuf, Ali Tekin'in arzu ettiği hiç bir işi yapmadı. Ali Tekin, hiylesinin tesirsiz kaldığını ve onunla, arzusu yerine gelmiyeceğini görünce Yusuf'un öldürülmesini emretti ve emir İcra edildi. Yusuf'u, Ali Tekin'in emirlerinden Alp-kara adlı birisi öldürdü. Yusuf'un öldürülmesi, Tuğrul-Bey'e ve kardeşi Davud'a ve bütün kavim ve kabilelerine pek ağır geldi. karalar giydiler (zeyneti terkettiler) ve Yusuf'un intikamını almak için, Türklerden, güçleri yettiği kadar asker topladılar. Ali Tekin de asker topladı ve bunlara karşı gönderdi, lâkin Ali Tekin'in askeri mağlûp oldu. Dört-yüzyirmi senesi Muharrem iptidasında ve harpten mukaddem Davud'un oğlu Sultan Alp - Arslan doğmuştu, bunu hayra yorumuşlar ve uğurlu adetmişlerdi. Diğer bir rivayette Alp - Arslan'ın tarihi tevellüdü başka türlü gösterilmiştir.

421 senesi girince, Tuğrul-Bey ile Davud, Amcazadeleri Yusuf'u katleden Alp-kara üzerine yürüdüler ve onu katlettiler ve Ali Tekin'in askerinden bir tayfa ile muharebe edip onlardan da bin kadar adam öldürdüler. Bunun üzerine Ali Tekin askerini topladı, kendisi ve evlâdı ve eshabından eli silâh tutan her kimse Selçukîlerin peşine düştü. Memleket halkından pek çok kimse bunlara iltihak etti. Bu suretle Selçukîlere her taraftan hücum edip bunların başına büyük işler açtılar. Selçukî askerinin kısmı azamı katledildi, malları yağma, çocuk ve çolukları katledildi. Kadınları ve zürriyetlerinin çoğu alındı. Bunun üzerine Horasan'a geçmeye mecbur kaldılar. Bunlar Ceyhun'u geçtiklerinde, Altıntaşoğlu Harzemşah Hârun bunlara mektup gönderdi ve ittifaka davet etti. Bunun üzerine Tuğrul-Bey ve kardeşleri Davud ve Bigo, Hârun'un yanına gittiler. 26 senesinde, Harzem arkasına kondular (çadırlarını diktiler). Hârun'a inandılar ve ona itimad ettiler. Lâkin Hârun bunlara gadretti. Şahmelik'i bunlar üzerine gönderdi. Bu adam, yanında Hârun'un askeri olduğu halde bunlara geceleyin baskın etti, pek çok kimse öldürdü ve pek çok esir aldı ve yağma etti; hülâsa gadrın en fena şeklini irtikâp etti. Bunun üzerine Selçukîler, bütün kavim ve kabileleriyle, Har-

zem'den Nesa çölüne çekildiler. Yine bu senede Merv'e gittiler, lâkin kimseye fenalık etmediler. Çoluk ve çocukları esarete devam etti. Melik Mesud bin Mahmud bin Sebüktekin, yukarıda zikrettiğimiz veçhile bu sene Taberistan'da idi, orasını zaptetmişti, buna elçi gönderdiler ve aman talep ettiler. Memleketinde fitne ve fesat çıkaran tayfalara karşı harp edip onları memleketten süreceklere ve o tayfalara Mesud'un diğer düşmanlarına karşı ona en büyük yardımcı olacaklarına dair söz verdiler. Lâkin Mesud bunların elçilerini yakaladı ve külliyyetli asker techiz edip; İltuğdı adlı Hacibinin ve başka büyük emirlerinin kumandaları altında bunlar üzerine asker gönderdi. Bu asker Selçukilere doğru yürüdü ve iki asker, Nesa yakınında bu sene Şabanda karşılaştılar ve şiddetli surette mukatele ettiler. Selçukiler bozuldu, malları yağma edildi. Lâkin Mesud'un askeri arasında ganimet hakkında niza çıktı ve mukateleye müncer oldu. Bu esnada tesadüfi olarak şu iş vukua geldi, Selçukiler bozulunca Davud şöyle dedi: Şimdi Mesud'un askeri atlarından inmiş olup, mutmain ve takip olunmaktan emindirler. Bana kalırsa şimdi onlar üzerine yürürsek, maksadı elde etmemiz umulur, dedi. Bunun üzerine döndüler, Mesud'un askeri birbirile münazaa ve mukatele ederken üstlerine geldiler ve onlara darbe indirdiler ve onlardan pek çok kimse öldürdüler ve esir aldılar ve kendilerinden alınan malları ve esirleri istirdat ettiler. Bozulan asker, Nisabur'da olan Melik Mesud'un yanına döndüler. Melik Mesud, Selçukilerin taatini kabul etmediğine peşiman oldu ve bunların heybeti, kendi askerlerinin kalplerinde yerleştiğini ve askerinin hezimetinden dolayı Selçukilerin ümitleri arttığını, bunlar, evvelce Sultan askerinden korktukları halde şimdi onlarla harp etmeğe cesaretlendiklerini düşündü ve bu hâdisenin emsalinden (tekerrüründen) korktu. Bundan dolayı Selçukilere adam gönderdi ve onları tehdit etti. Bunun üzerine Tuğrul-Bey kendisinin imamına şöyle emir etti. Sultana şunu yaz: Ey mülük sahibi Allâh, padişahlığı istediğine verirsin ve istediğinden nez'edersin, istediğini aziz ve istediğini zelil edersin; hayır, senin elindedir; sen her şeye kadırsın, me'ailinde olan ayeti yaz, başka hiç bir şey yazma dedi. İmam, Tuğrul-Bey'in dediği gibi yazdı. Mektup Melik Mesud'a vasil oldukta, karşılığının yazılmasını emretti. Bunun üzerine, güzel vaitlerle dolu mektup yazıldı ve mektupla birlikte nefis hilatlar gönderdi. Ceyhun nehri sahilinde olan "Amül-üş-Şatt,, a nakletmelerini emir, fitne ve fesattan nehyetti. Davud'a Dihistanı, Tuğrul-Bey'e Nesa'yı ve Bigo'ya Ferave'yi ikta, olarak verdi ve her birini Dihkan diye lakapladı.

Selçukiler, elçiye ve hilatleri istihfaf ettiler ve elçiye şöyle dediler: eğer Sultanın, bizi ele geçirdiğinde diri bırakacağını bilseydik, ona ita-

at ederdik, lâkin biliyoruz ki bizi ele geçirdiği gibi evvelce yaptığımız işlerden dolayı mühlet vermeden (göz açtırmadan) helâk edecektir. Binaenaleyh ona itaat etmiyeceğiz ve inanmıyacağız dediler, fitne ve fesal işlemekte devam ettiler. Sonra bundan vazgeçtiler, fitne ve fesadı bıraktılar ve: eğer sultanla boy ölçüşebilirsek ne alâ, yoksa, dünyayı tahrip ve yağma etmenin bize lüzumu yok dediler ve Mesud'a adam gönderdiler, ona itaat etmiş ve fenalıktan çekinmiş görünerek onu atlattılar ve amcaları Arslan Bin Selçuk'u hapisten çıkarmasını ondan istediler. Mesud bunların bu taleplerine icabet etti. Arslan bin Selçuk'u, Belh'e huzuruna getirdi ve ona, biraderzadeleri Bigo, Tuğrul-Bey ve Davud'a adam gönderip doğruluk tavsiye ve fenalıktan nehyetmesini emretti. Bunun üzerine Arslan, biraderzadelerine adam gönderip, Mesud'un buyurduğu şeyleri emretti ve o adamla biz (dikiş aletlerinden bir alet) gönderdi ve onu, biraderzadelerine vermesini emretti. Elçi bunlara gelip elçiliği tebliğ ve bizi teslim ettikte, bunlar ürktüler, tiksindiler ve evvelki hallerine avdet ettiler; fitneye ve yağmaya başladılar. Mesud da Arslan'ı tekrar hapse iade etti ve kendisi Gazne'ye döndü. Bunun üzerine Selçukiler, yukarıda zikrettiğimiz veçhile, Belh, Nisabur, Tus ve Cûzecan üstüne yürüdüler. Davud, Merv şehrinde ikamet etti. Sultan Mesud'un askeri, bunların karşısında müteaddid defa mağlûp oldu ve kalplerini korku istilâ etti. Bu mağlûbiyetin ve korkunun başlıca sebebi de sultanın uzakta, Gazne'de bulunmasıdır, bundan dolayı, Mesud'un naiblerinin ve âmillerinin mektupları tevali ediyordu. Bunlar ondan yardım istiyorlar ve ona, şikâyet ediyorlar ve Selçukilerin memlekette neler yaptıklarını sayıp döküyorlardı. Halbuki sultan bunlara cevap vermiyor ve sözlerine kulak asmiyordu. Horasan'dan ve Selçukilerden i'raz edip Hindistan işleriyle meşgul idi. Selçukilerin Horasan'da şevketleri kuvvetlenip şanlı büyüyünce, Mesud'un vezirleri ve devletinde rey sahibi olanlar toplandılar ve Mesud'a şöyle dediler: Horasan'a ehemmiyet vermemek Selçukiler için en büyük saadettir; bu yüzden onlar memleketleri elde ederler ve padişahlıkları, yoluna girer ve biz ve akıl sahibi olan herkes biliriz ki eğer bunlar bu halde bırakılacak olursa, çar-çabuk Horasan'ı istilâ ederler ve oradan Gazne'ye yürürler, o vakit çabalamak fayda vermez, bataletten, lehû ve lu'ûpten dolayı hareket de edemeyiz. Bunun üzerine sultan Mesud, uykudan uyandı ve gafletten sonra doğru yolu gördü. Külliyyetli asker techiz edip en büyük emirlerinden olan Subaşı diye maruf Hacibi ile gönderdi. Yukarıda zikredildiği veçhile, evvelce bunu Irak Guzarına da göndermişti. Bu emirle beraber, Merdaviç bin Beşu namında diğer büyük bir emir gönderdi. Subaşı korkak idi, Herat ve Nisabur'da ikamet etti, sonra ansızın Merv üzerine akın

etti; o vakit Merv'de Davud bulunuyordu. Ciddiyetle yürüdü ve Subaşının arkasından irişt; lâkin askeri ve hayvanları yorulmuştu. Bundan dolayı Davud, Subaşının önünden mağlûp olup kaçtı (münhezim oldu). Arkasından asker irişt, Cûzecan sahibi Davud'un üzerine saldırdı. Davud onunla mukatele etti ve onu öldürdü, bunun üzerine askeri bozuldu. Bunun katledilmesi Subaşıya ve yanındakilere ağır geldi ve üzerlerine miskinlik çöktü. Selçukilerin kalbleri kuvvetlendi ve ümitleri arttı. Davud Merv'e döndü ve ahaliye hüsnü muamele etti. Merv'de dört yüz yirmi sekiz senesi Recebin ilk Cuma'sında Davud namına hutbe okundu, hutbede Melik-ül-Mülûk diye lakaplandı. Subaşı ise, işi uzatıp gün geçiriyor durmadan bir menzilden diğer bir menzile göçüp konuyordu. Selçukiler ise, tilki gibi kenar kesip bir beri bir öte yan çizerlerdi (tilki gibi bir bu tarafa bir o tarafa uğurlayın yamanıb saparlardı). Subaşının korkaklığından bu işi yaptığı söylendiği gibi, Selçukilerin buna mektup gönderip, gönlünü kendi taraflarına meylettirdikleri de söyleniyor, bundan dolayı işi gevşek tutuyor ve Selçukilere nefes almağa imkân veriyor deniliyordu. Memleket yağma edilmekte ve kanlar dökülmekte olduğu halde Subaşının ve askerlerinin ve Selçukilerin Horasan'da uzun müddet kalmaları yüzünden, bilhassa asker için erzak azaldı. Selçukilere gelince, onlar buna ehemmiyet vermiyorlardı, zira onlar, az bir şey ile iktifa ediyorlardı, bundan dolayı Subaşı, korunmayı (yanaşmayı= محازة) bırakıp muharebeye başlamağa mecbur kaldı ve Davud'un üzerine yürüdü. Davud ona karşı ilerledi; 428 senesi Şabanda Serhas kapısında karşılaştılar. Davud'un Savma'i denilen bir münecimi vardı. Bu münecim, Davud'a muharebeyi tavsiye etti ve galip geleceğini söyledi ve eğer dediği hata çıkarsa, kanının dökülmesine razı olduğuna, orada bulunanları, şahit kıldı (kanının mübah olduğunu işhad etti). İki asker harp ettiler; lâkin Subaşının askeri dayanamadı, pek fena halde bozuldu; zelim bir şekilde Herat'a gittiler. Davud'un askeri bunları Tus'a kadar takip ettiler, bunları öldürmez oldular, zira mukavemet etmediklerinden elle tutup alıyorlardı ve mallarını ganimet aldılar, işte bu vak'adan sonradır ki, Selçukiler, Horasan'a tam manâsile sahip oldular ve Horasan şehirlerine girdiler. Tuğrul-Bey, Nisabur'a girdi; orada Sazyah [1] da iktamet etti; Şaban ayında "Sultan-ı Muazzam,, diyerek orada Tuğrul-Bey adına hutbe okundu ve nahiyelere naibler gönderdi. Davud, Herat'a yürüdü, bundan dolayı Subaşı, Herat'tan ayrıldı ve Gazne'ye gitti. Mesud bunu tekdir etti ve yanından uzaklaştırdı (huzuruna kabul etmedi). Askeri telef ettin ve işi uzattın ki düşman o arada kuvvetlendi ve işleri yoluna girdi, memleketlerde istedikleri vaziyeti meydana getirdiler, dedi.

[1] Şazyah da Nisabur kasabasıdır, Horasan kasabalarının anasıdır..

Subaşı itizar etti ve: düşman üç kola ayrıldı, bunlardan her hangi birini takip edersem, o fırka önümde kaçmakta devam ediyor, arkamda (geride) kalan iki fırka ise, memleketi istediklerini yapıyorlardı, dedi. Bunun üzerine Mesud, bizzat kendisi Horasan'a yürümeğe mecbur kaldı, asker topladı ve onlara (askere) pek çok mal dağıttı; ufkı kaplıyan (dolduran) askerle Gazne'den hareket etti ve yanında çok miktarda fil de vardı. Mesud, Belh'e iriştikte onunla karşılaşmak için Davud da Belh'e geldi ve kasabaya yakın yere kondu, günün birinde, Sultanın askeri gafil iken Davud, az bir tayfa ile hafif suvari olarak kasabaya girdi ve Melik Mesud'un konağı kapısında olan büyük fili ve bir çok yedek atları aldı ve çıktı, bundan dolayı, Davud kalplerde büyüdü ve askerin bundan korkusu ziyadeleşti. Sonra Mesud 429 senesi Ramazan iptida-sında, gönüllülerden mada yüzbin suvari ile Belh'ten hareket etti ve Cûzecan'a yürüdü, Selçukilerin oradaki valilerini yakaladı ve astı; oradan kalktı Merv-üş-Şahcan'a vasil oldu. Davud, Serhas'a gidip kardeşleri Tuğrul-Bey ve Bigo ile bir araya toplandılar. Bundan dolayı Mesud, sulh için bunlara haber gönderdi. Bu elçiliğe cevap vermek için Bigo gitti. Mesud ona ikram etti ve onu hilatledi. Bigo'nun götürdüğü cevabın me'ali (mazmunu) seni gücendiren ve her biri sebebi felâket olan bu işleri yaptıktan sonra senin tarafından teklif edilen sulha güvenemiyoruz, demekten ibaretti. Bu cevapla, Mesud'un sulh hakkındaki ümidini kestiler. Bunun üzerine Mesud, Merv'den Herat'a yürüdü. Davud, Merv'e teveccüh etti. Lâkin Merv ahalisi, Davud'a şehri teslim etmediler. Bunun üzerine şehri yedi ay muhasara etti ve ahaliyi müzayakada bıraktı, anudane muharebe ile şehri elde etti. Mesud bu haberi işittikte Merv'den çıktığına peşiman oldu. Herat'tan Nisabur'a oradan da Serhas'a yürüdü. Selçukileri takip için her nereye varırsa, onlar, diğer bir yere giderlerdi; kış gelinceye kadar böyle devam ettiler. Kış geldikte ilkbaharı bekliyerek Nisabur'da kaldılar, ilkbahar geldikte, Melik Mesud, içki ve eğlence ile meşgul oldu, ilkbahar bu suretle geçti; yaz geldikte, vezirleri ve mukar-repleri, düşmana ehemmiyet vermediği için kendisini levm ve tevbih ettiler. Bunun üzerine Nisabur'dan kalktı, Selçukileri takip ederek Merv üzerine yürüdü. Selçukiler, çöle girdiler. Mesud da bunların arkalarından iki günlük (iki konak) yere kadar çöle girdi. Mesud'un askeri, seferleri uzadığı ve çocuk çoluklarından uzak düştükleri için harpten usanmışlar ve göçmek konmaktan bıkmışlardı; zira bunlar, bir müddet Subaşı ile, bir müddet te Melik Mesud ile olmak üzere üç seneden beri seferde idiler. Melik Mesud çöle girdikte suyu az bir menzile indi. Su, Sultana, hadem ve haşmine bile kâfi gelmedi. Davud, Selçukilerin büyük bir kitlesiyle (bir kısmıyla) Mesud'un karşısında idi. Davud'un askerinden bir

kısmı, Mesud'un askerinin dümdarları hizasında olup, geride kalan askerleri kapıveriyorlardı. Allah irade ettiği için şu hâdise vukua geldi: Mesud'un havaşisi, askerden bir cemaatle kavga ettiler, birbirini üzerine düştüler, aralarında fitne çıktı; yekdiğerini öldürmeye ve soymaya (yağma etmeye) başladılar. Bundan dolayı, asker kumandanları tevahhuş ettiler ve Mesud'dan uzaklaşmaya yekdiğerini teşvik ettiler. Davud bunların ihtilâf ettiklerini bildi ve ileriledi (ve yürüdü), bunlar münazaa, mukatele ve yağma ile uğraşırken üzerlerine hücum etti. Bunun üzerine, Mesud'un askeri o suretle bozuldu ve kaçtı ki öndeki, arkadakine dönüp bakmadı ve bunların pek çoğu katledildi. Sultan Mesud ve veziri, arkalarından, bunları çağırıyorlar ve dönmelerini emrediyorlardı, lâkin kimse dönmüyordu. Bütün asker kaçtı, lâkin Mesud yerinden ayrılmadı. Sultana: Ne bekliyorsun? Arkadaşların seni bırakıp kaçtılar, tehlikeli çöldesin, önünde ve arkanda düşman, binaenaleyh durmanın ne manâsı var, denildi. Bunun üzerine Melik Mesud, yanında yüz kadar süvari olduğu halde kaçtı, bir selçuki suvarisi, Mesud'u takip ediyordu. Mesud dönüp ona saldırdı ve öldürdü ve, hiç durmadan Garşistan'a[1] kadar yürüdü.

Selçukiler ise, Mesud'un askerinden, sayılmıyacak kadar ganimet aldılar. Davud bu ganimeti arkadaşlarına paylaştırdı (üleştirdi); kendisi almadı. Mesud'un çadırına indi ve kürsüsüne oturdu. Davud'un askerleri üç güne kadar at arkasından inmediler. Mesud askerlerinin dönüp gelmelerinden korktukları için ancak yemek ve içmek gibi zarurî işler için inerlerdi. Davud esirleri salıverdi (serbest bıraktı) ve bütün bir senenin vergisini affetti. Tuğrul-Bey, Nisabur'a yürüdü orasını ele geçirdi; 31 senesi nihayetinde ve 32 senesi iptidasında Nisabur'a girdi. Arkadaşları, halkı yağma ettiler. Bunlar hakkında bir çok şeyler nakil ediliyor. Ez-cümle Tuğrul-Bey'in badem halvası yediği ve: eyi katmaç (yahut: kutmac) قطماچmış, lâkin sarımsağı yokmuş dediği ve diğer Guz'larında Kâfûr görüb tuz zannederek: bu Merv'in tuzudur, dedikleri söyleniyor. Nisabur'da Ayyarların zarar ve ziyânı büyümüş kuvvetleri çoğalmış, bunlar yüzünden halkın sıkıntısı artmıştı. Bunlar mal yağma ederler, adam öldürürler, ırza geçerler ve istediklerini yaparlardı; kimse bunları bu işten menedemezdi. Tuğrul-Bey şehre girince Ayyarlar ondan korktular fenalık yapmaktan el çektiler. Ahali müsterih oldu; artık Selçukiler bütün memleketleri elde etmiş oldular. Bigo Herat'a gitti ve şehre girdi. Davud ise, Belh üzerine yürüdü. Orada Hacıp Altuntak, Melik Mesud tarafından vali bulunuyordu. Davud ona elçi gönderdi ve şehri, teslim etmesini istedi ve: efendin sana yardım etmekten âcizdir, dedi. Altuntak elçileri hapsedti; bunun üzerine Davud onunla harbe tutuştu ve şehri ku-

[1] Gürcistan

şattı. Altuntak, Gazne'de olan Melik Mesud'a adam gönderdi ve keyfiyeti (vaziyeti) anlattı, sıkı surette muhasara altına alındığını beyan etti. Bunun üzerine Melik Mesud, külliyetli asker techiz edip gönderdi. Bunlardan bir taife, Ruhhac'e, geldi ve burada olan Selçukilerle savaştılar. Selçukiler mağlûp oldu; bunlardan sekiz yüz adam katil ve pek çok kimse esir edildi. Bu kıta, Selçukilerden temizlendi. Mesud askerinden bir kısmı Herat'a yürüdüler; orada Bigo vardı onunla muharebe edip onu Herat'tan uzaklaştırdılar.

Sonra Mesud, bu askere yardım olmak üzere, oğlu Mevdud'u külli yetli askerle gönderdi, lâkin Mesud, ileride zikredeceğimiz veçhile, Horasan'da katledildi. Yardıma gönderilen bu asker 432 senesinde Gazne'den harekel etti. Bunlar Belh'e yaklaştıkta, Davud bunlara karşı bir bölük asker gönderdi; bunlar, Mevdud'un karakoliyle (Talia) harbe tutuştular; karakol bozuldu. Davud'un askeri bunları takip ettiler. Mevdud'un askeri bunları duyunca geri döndü ve durdu. Belh sahibi Altuntak bu haberi işidince, Davud'a itaat ve şehri ona teslim etti ve kilimine ayak bastı.

MELİK MESUD'UN YAKALANIP ÖLDÜRÜLMESİ VE KARDEŞİ MUHAMMED'İN PADİŞAH OLMASI

Mesud bin Mahmud bin Sebüktekin'in, Horasan'dan Gazne'ye döndüğünü yukarıda zikretmiştik. 431 senesi Şevvalinde Gazne'ye vasil oldu; yukarıda zikrettiğimiz veçhile Subaşıyı ve diğer bir kaç Emiri tevkil edip yerlerine başkalarını nasbetmişti ve Selçukileri, Horasan'dan menetmek için oğlu Mevdud'u kalan askerle Horasan'a göndermişti. Mevdud, Tuğrul-Beyin kardeşi Davud'u, Belh'ten çevirmek (kovmak) için Belh'e yürümüştü. Mevdud'un pederi Mesud işleri idare etmek için veziri Ebû Nasr Ahmed bin Muhammed bin Abd-üs-Samed'i, Mevdud'la birlikte göndermişti. Bunlardan yedi gün sonra Mesud kendisi pederi Mahmud'un âdeti üzere, kışlamak için Hindistan'a gitmiş ve kardeşi Muhammed'i de gözüne mil çekerek kendisiyle beraber götürmüştü. Hazinesi yanına almıştı; zira, Selçukilerle muharebe etmek için Hintlileri getirmeye azmetmişti; çünkü onların ahtlerine inanıyordu... (İbnülesir c. 9 s, 202).

... Tuğrul-Bey'in kardeşi Davud, yukarıda zikrettiğimiz veçhile, Belh kasabasını elde etmiş ve orasını mübah görmüştü (çiğnemişti). Mevdud bunun karşısında iken Melik Mesud'un katli vukua geldi; bunun üzerine Mevdud, Gazne'ye döndü ve pederini öldürenlerin hakkından geldi (cezasını verdi). Mevdud'un bu muvaffakiyeti üzerine Herat ahalisi, o şehirde olan Selçuk Guzlarına karşı kıyam edip onları şehirden çıkardılar ve

orasını Mevdud namına muhafaza ettiler. Gazne'de saltanat meselesi, Mevdud üzerinde tekarrür etti. Mevdud'un, kardeşi Mecdud meselesinden başka hiç bir düşüncesi kalmadı. Zira babası Mesud bunu 26 senesinde Hindistan'a göndermişti. Onun kendisine muhalefet etmesinden korkuyordu. O esnada Mecdud'un Hâvuz ve Meltan'a azimet edip her ikisini eline geçirdiğine, mal ve asker topladığına ve kardeşine isyan ettiğine dair haber geldi. Bunun üzerine Mevdud kardeşi Mecdud'la muharebe edip onu menetmek için asker gönderdi. Mecdud askerine yoklama yaptı. Kurban bayramında, namazda hazır bulundu. Bayramdan sonra üç gün yaşadı, dördüncü günü, Lehavur'da ölü olarak bulundu; ne suretle öldürüldüğü malûm olmadı. Bunun üzerine, bütün memleket, Mevdud'a itaat etti. Selçuk Guzları bunu işidince, Mevdud'tan korktular ve Maveraünnehrdeki Türk padişahı, inkiyat arz edip adam gönderdi.

Bu sene (432) de, Irak Guzlarının reisi Kızıl-Bey'de öldü ve orasının sancaklarından (amalinden) birinde (bir nahiyede) defnedildi.

433 senesinde, Tuğrul-Bey, Cürcan ve Taberistan'ı zaptetti; bunun sebebi şudur: Cürcan sahibi Enûşirvan bin Minûcihr bin Kabus bin Veşingir kendisinin askeri kumandanı ve üvey babası olan Ebû Kâlicar bin Veyhân-el-Kohi'yı annesinin yardımile tevkif etti. Bunun üzerine Tuğrul-Bey memleketleri zaptetmek için bir mânî kalmadı diye hükmetti ve Taberistan üzerine yürüdü ve Cürcan'a gitti, Tuğrul-Bey'in yanında, Merdaviç bin Besu vardı. Tuğrul-Bey, Cürcan'ın yanına konunca şehrin sahibi (şehirden oturan kimse), ona kapıları açtı. Tuğrul-Bey şehre girdi; kasaba ahalisine, sulh tarikiyle, yüz bin altın vergi tarh ve kasabayı Merdaviç bin Besu'ya teslim etti. Bütün nahiyelerin vergisi olmak üzere her sene için Merdaviç üzerine elli bin altın kararlaştırdı ve Nisabur'a döndü. Merdaviç, Sariye'de olan Enûşirvan yanına gitti. Enûşirvan, Merdaviç'e otuz bin altın vermek üzere aralarında sulh akdettiler. Bütün bu kıtalarda, Tuğrul-Bey namına hutbe okundu. Merdaviç, Enûşirvan'ın annesiyle evlendi. Enûşirvan, Merdaviç'e muhalefet edemez, ancak onun emrile hareket eder oldu. (İbni Esir, c. 9, s. 207).

SELÇUK TARİHİ

Allahın ulu nimetlerine ve büyük minnetlerine hamd ve onun hayrül-enam olan peygamberi *Muhammed*'e ve peygamberin kerim ve salih olan âline selât ve selâm.. 2

Diyorum ki: Muhterem İmam Kâtip *İmadüddin Muhammed bin Muhammed bin Hamidülisfehâni* nin «*Elberkuşşamî*» nam eserinden intihap yaptıktan sonra Selçuk Devleti vezirlerinin haberlerine dair yazmış olduğu («*نصرة الفتره وعصرة الفطرة*» *Nusretül fetre ve Usretül fître*) adlı eserini mü-talea ettim; gördüm ki: o, burada da, beyan meydanında, kalem dizginini salıvermekten yazıcı parmaklarının süslediği veşialardan ibaret olan mütevali karine (nazire) lerin eteklerini bollaştırmak hususundaki tanınmış yoluna sülûk etmiştir ki, maksat, çok seci' zamirlerinin katları (tezaifi) içinde gömülü kalmıştır. Çok kerre oluyor ki bu seci'lerin bedayiine dikkat etmek için bazı kulakların perdeleri kaldırılmıyor. Bu sebeple bu muhtasarı ondan intihap ettim ki bu, o kitaptaki bütün maksatları müştemil olduğu gibi, bedîî karinelerinin özünü ve fasih sözlerinin çiçeklerini muhtevidir.

Bu, kitabı öyle bir padişaha hizmet için hulâsa ettim ki o, bütün milletler Selâtini nezdinde teker teker (ayrı ayrı) bulunan faziletleri kendisinde toplamış ve diğer Arap ve Acem padişahlarının her biri birer tanesile süslenmiş olduğu hasletlere dizi olmuş olan büyük padişah *Mevlâna Essultan Ebülfeth İsa bin Essultanîl-Melikilâdil Ebubekir bin Eyyub* dur. Onun mearici devleti ikbal yollarında yükselsin ve atebatı mecdi uyûni îzam ve iclâle matmahı nazar olmakta devam etsin. İlminin ışıkları parlâsın, ilim peşinde koşanlar (Bal alıcılar) o ışıkla yollarını doğrultarak, zeyg ve dalâl karanlıklarından kurtulsunlar, onun nimet kaynakları daima fışkırsın, susamışlar, oradan yatıp ağızlarıyla su içerek emellerinin su-suzluğunu gidersinler. 3

Bu kitabın intihabına, Allahtan yardım istiyerek, kuvvet ve kudretinden medet dileyerek, ona yalvararak, bu işimde ve diğer bütün işlerimde kendisinin fazl ve rahmeti ile beni muvaffak etmesini ondan dileyerek 623 senesi Rebiülevvelde başladım.

4

Müellif (Rh.) kitabının mukaddimesinde şöyle diyor :

Selçukî padişahların vezirleri ve devletlerinin yüksek himmetli ve pak asıllı olan büyükleri hakkında bir kitap yazmak istiyor ve durmadan bunu düşünüyordum. Lâkin, zihnime hiç bir fikir gelmiyor ve tertibi için bâkir bir tertip doğmuyordu. Nihayet, vezir Enuşirevan bin *Halid* in farsça yazıp «فتور زمان الصدور و صدور زمان الفتور» adını vermiş olduğu kitabını mütalea ettim. Fakat, bu kitabı kendi zamanına yani *Nizamülmülk* zamanının ortasından *Muhammed* bin *Melikşah*ın oğlu *Tuğrul* Bey'in son zamanına ve onun padişahlığının geçmesi anına hasretmiş olduğunu gördüm. Hem de bu kitabını kendi garazına uygun ve hastalığına şifa olmak ve büyüklerin haysiyetinden öç (intikam) almak maksadına bina etmiş buldum. Tasnif ettiği eserde insaf etmemiş ve telif ettiğiyle hiç bir kalbi ülfet ettirememişti. Bu eserde o, yalnız mansıbındaki yorgunluktan şikâyet, ve taliinin, kendisine talebinde yar olmadığını hikâyet etti.

Bununla beraber, bu kitabı elde ettiğim gibi evvelce tasarladıklarımı derhal attım onlara acımadım ve onları bırakmadım (ibka etmedim). Sonra kitabı Arapçaya çevirdim, tercemenin aslına mutabık olmasına itina ettim. Kitabın arapçaya çevrilmesi tamam olup tenkîhi kemale geldikte bunun başı kesik, sonu eksik olduğunu ve fıkralarının tamamlanmağa ve tamamlık silkine dizilmeğe muhtaç olduğunu gördüm. Bundan dolayı ona bir kanat ekledim ve gecesine sabah ilhak ettim ve kitabın başlangıcına, *Amidülmülk Ebünnasarilkündürînin* vezirliğini koyarak, Selçukî devletinin iptidasından başladım ve bunu *Enuşirevan* kitabının başına ekledim. Sonunada kendi zamanımda gördüğüm hâdiseleri ve büyüklerin hallerini (kıssalarını) zeyl yaptım.

Gördüklerimin hulâsasını zikrettim ve zikri güzelleştirdim bedi ve bait olanı aradım ve bâkir fikirler meydana koydum.

SELÇUKİLERİN BİDAYETİ AHVALİNE DAİR PARÇALAR

5

Selçukîler esbab ve edevatları mükemmel, kuvvet ve servetleri yerinde olup kalabalıktilar. Kimseye itaat etmezler ve şehirlere yanaşmazlardı. Selçuk oğlu *Mikâil*, bunların tebcil edilen başbuğları ve herkesten üstün tutulan büyükleri idi. Bunlar Buhara mülhakatından «Nuri Buhara» denilen yerde ikamet ediyorlardı. Yekdiğerine, herkesten ziyade yardım edici arkadaşlar içinde revnaklı ve taze bir hayat yaşıyorlardı. Bunlar, hayvanlarını otlatmak için çayırları takip ediyorlar ve bolluk zamanlarda ortalığı dolduruyorlardı. Kimse bunları korkutmaz ve kimse de

(erbabı fesat) bunlara geri dur demezdi. Sultanlar, bunları ürkütmiyorlar, bilâkis, darlık vakitlerde lüzumları olur diye gözediyorlar, bunları kormuyorlar bilâkis mühim vak'alar için saklıyorlardı.

Nihayet *Sübüktekin* oğlu *Yeminüddeve Sultan Mahmud*, *Kadr Hana* yardım etmek için Buharaya geçtiğinde *Mikâili*, akıl ve dirayeti yerinde, cesur ve şecaatli görünce bunun mahabbetini kazanmak istedi ve onu kendisine çekmeğe rağbet etti. Bunu ve ehlini (etbainı) Horasana geçirip, düşmanlara karşı, Horasanın etrafını bunun silâhı ve tedbir-ü (zekâsı) ve necabeti ile muhafaza etmeği düşündü. *Mikâil* ise, geri durdu, *Mahmud*'tan yüz çevirdi ona meyl etmedi. Bunun geri durması Sultanı kızdırdı. Bunun üzerine *Sultan Mahmud*, *Mikâili* yakaladı ve bağliyerek arkadaşlarıyla (eshabile) beraber Horasana nakletti.

Hacib *Arslan*, sultana, ben bunlarda korkunç göz görmüyorum, bunlar, cür'et, kuvvet ve dirayet sahibi olmakla tanınmışlardır. Bana kalırsa, zararlarından emin olabilmek ve şerlerinden kurtulmak için, Horasana geçirecek olduklarından herbirinin başparmaklarını kesmelisin dedi. Sultan, bu mühim işte Arslanın sözünü dinlemedi ve ona, sen katı yürekliisin dedi. Bunlar Horasana yerleştiklerinde orasının emiri (Amidi) olan *Ebusehl Ahmet bin El-hasan El-hamdunîye* yaklaştılar ve ona üç Huttel âti ve yedi beyserek deve (*Buhti deve*) ve üçyüz Türk koyunu hediye ettiler. Bunların talii, onu, hediyelerini kabule sevketti. Bunlar, hayvanlarını otlatmak için çayırarda gezmelerine müsaade etmesini ve gediklerdeki dağ burunlarını bunların hayvanlarıyla doldurmasını istediler. *Ebü Sehl* bunlara «Dendanekan» çayırlarını tahsis etmesi üzerine orada ve o çayırlara yakın yerlerde yerleştiler. Bunlardan başkaları, oralara yaklaşıktan çekindiler ve oradan uzaklaştılar.

Sübüktekin oğlu *Mahmud*, bunların hallerinden hoşlanmadığı ve günün birinde korlarının alevlenmesinden korktuğu ve yapacakları fenalıkları kaza perdesi ötesinden gördüğü (bakığı) halde öldü. *Ebü Sehl* ise, bunlar hususundaki çetinliği kolay sandı ve bunlarla işini 6 çevirdiğinden, bunları arkadaş ve etba ittihaz etti.

Mahmud bin *Sübüktekin* in oğlu *Mesut*, *Gazne* den *Horasana* asker göndererek bunlara darbe indirdi. Birçoklarını öldürdü ve bir kısmını esir ederek *Gazneye* getirdi ki içlerinde *Bigu* [1] *Arslan* vardı. Bunlar *Mesud* a yalvardılar, fakat bunların yalvarmalarına kulak asmadı, şefekat ve merhamet dilediler, bunlara merhamet etmedi. Bunlar yakayı ele verip sıkı surette hapsedilince ümitlerini kestiler. Onlardan insanca muamele yerine, ehil ve taallukatlarının tahvif edildiğini gördüler. *Tos* subaşı

[1] Bigu بېغو toğana benzer şikâr kuşudur. (Süleyman Efendi Lûgati. Radlof Lûgatiinde C. 4, S. 1739 da)

(Şihne) sı bunların hayvanlarını sürüp götürmeğe gitti. Bunların sertliklerini yumuşak gördü. Çetinliklerini kolay addetti. Subaşı koyunlarla ve ganimetle döndüğünü ve azimet şerefini kazandığını zannediyordu. Halbuki bunlar hiddet ve kin üzerine binerek süratle koştular ve atlarını yorgalatıp dizginlerini *Tos* Şihnesi üzerine çevirdiler onunla karşılaştıklarında onu yere serdiler ve kaçanları takip ederek *Tos* a girdiler ve *Tos* u zaptettiler ve garet için *Tos* ubalarının ve evlerinin aralarını ve sokaklarını dolaşıp gezdiler ve kendi beyinlerinde meşveret edip, bu bizim yüzüp çıktığımız denizdir ve birinci defa kazandığımız fetihtir, artık *Tos*, bizi içinde barındıran bir şehir ve bizi muhafaza eden bir kaledir, biz buradan çıkmıyacağız ve açılıp uzaklaşmıyacağız dediler.

Ebü Sehl El-hamdunî ise hatasını telâfi etmeğe ve körü körüne attığı adımı geri almağa teşebbüs etti. Bunlar da ona güzel (mülâyim) cevap verdiler ve ona muavenet ve muzaharet edip yola gelmeğe yaklaşımlardı. Fakat *Nisabur* subaşısı aksilendi ve acele surette (ve tezelden) asker toplıyarak, ansızın Selçukîlerin hayvanlarına hücum edip sürüp götürdü. Menfaat elde etmeğe kalkıştı fakat sonu mazarratla neticelendi. Selçukîler bölük bölük olarak bunun arkasından atlandılar onlarla tutuşup harp ateşini alevlendirdiler ve onları mağlûp ettiler ve bozdular kimini öldürdüler ve kimini esir ettiler, *Nisanbur* a kadar uzanıp şehre girdiler ve onu halî bularak o fırsattan istifade ettiler. Bu vak'a, 429 senesi Ramazan ayında vukua geldi. El uzatıp şehri yağma etmek istediler. Bunların emirleri ve büyükleri olan *Tuğrul Bey Muhammed bin Mikâil*, bunları yağmadan vazgeçirmeğe çalıştı ve bunlara, biz eşhûri haramdayız onun hürmetini çiğnemiyeceğiz (yırtmıyacağız), ismetine halel getirmeyeceğiz, yağma ile maksat elde edilmiş olmaz. onunla ancak şöhret lekelenir ve çirkin nam şayi olur, dedi.

Bunun üzerine etbai, *Tuğrul Bey*in sözünden ürktüler (nefret ettiler), fiilin haram ve helâlini beyan hakkındaki fikrine güldüler. *Tuğrul Bey*, fikrinde ısrar etti ve ayın sonuna kadar sabrediniz. Bayramdan sonra, istediğinizi yapınız! dedi. Bu esnada *Emirülmüminin* (halife) *Kaim Biemrillah* dan mektup geldi ki bunları tahvif ediyor ve Allahı hatırlatıyor. Ahaliye güzel mamelede bulunmağa ve memleketi mamur etmeğe teşvik ediyordu.

Selçukîler, halifenin elçisi olan (ابوبكر الطوسي) ye (*Tuslu Ebubekire*) on üç kat hıl'at giydirdiler. Halifenin elçi göndermesile iftihar ettiler ve bununla, şevket ve itibarları bir kat daha arttı. Bayram günü olunca, Selçukîler uzaktan ve yakından cümlesi toplandılar ve yağma etmek istediler (yağmaya kalkıştılar). *Tuğrul Bey*, bunları yağmadan vazgeçirmek için atlandı ve ciddi surette menetti ve bu defa şöyle dedi:

Herkesin itaat etmesi vacip olan halifeden mektup geldi. Bizi dost tutmakla (bize tevcihi hitap etmekle), hak ve hakikatle bizi mümtaz kıldı, dedi. *Tuğrul* Beyin kardeşi *Davut Cağri* Bey, sözünde ısrar etti ve bıçağını çıkararak ya beni bırakırsın (bana yağmaya müsaade edersin) yahut elimle kendimi öldürürüm dedi. Bunun üzerine *Tuğrul* Beyin kalbine rikkat geldi ve *Davud* u teskin etti, yağmaya müsaade eder gibi göründü. Şehir ahalişi üzerine tarhettiği kırk bin dinarla *Cağri* Beyi razı kıldı (memnun etti) [1]. Bu meblağın büyük bir kısmını şehir ahalişi verdi, kalanını *Tuğrul* Bey kendi malından ödedi.

Tuğrul Bey, *Sübüktekin* oğlu *Mahmud* un *Nisabur* daki tahtına oturdu emr ve nehyetti, aldı ve verdi, tarsin etti ve bozdu, tahkim etti ve yıktı. Pazar ve Çarşamba günlerinde mazlûmların haklarını meydana çıkarmak adalet tevzi etmek ve bessi mekârim için meclis aktederdi (otururdu).

Tuğrul Bey, kardeşi *Davud* (*Cağri*) yi, *Serhase* gönderdi ve orasını elde etti ve ona adalet yolunu açık surette gösterdi o da *Tuğrul* Beyin çizdiği yolda yürüdü.

Tuğrul Bey, *Ebu İshakıl fukkaî* (ابواسحاق الفقاى) diye maruf olan nurlu yüzlü (parlak yüzlü) fasih sözlü adamı, merkezi hilâfete (Bağdada) mektupla elçi olarak günderdi. Mektubun muhtevası şundan ibaretti : *Yeminüddeve* oğlunu, iyilikten ve büyüklere yakışan işlerden yüz çevirmiş, fenalık ve taşkınlık ile meşgul görünce (gördüğümüzde) müslümanlar ve memleket için hamiyete (gayrete) geldik. Biz, halkı ve memleketi muhafaza hususunda Emirülmümininin köleleriyiz, adalet yolunu tuttuk (ihya ettik), fazilet zıyasını yükselttik. Zulüm merasimini iptal ettik ve haksızlık alâmetlerini giderdik.

Bunların elçileri Bağdada vardı ve istedikleri kabul edildi. Bunların, *Mesut* bin *Mahmud* bin *Sübüktekin* ile muharebeleri devam etti. Nihayet 430 senesinde *Mesudu* mağlûp ettiler. Bunun üzerine kuvvetleri çoğaldı,

[1] İbnülesir bu vak'ayı bundakine muhalif olarak şöyle diyor:

وخطب داود طغرلک فی نهب البلد فتعہ فامتنع واحتج بشهر رمضان فلما انسلخ رمضان سم داود علی نهبه فتعہ طغرلک واحتج علیه برسل الخليفة وكتابه فلم يلتفت داود اليه وقوى عزمه علی النهب فاخرج طغرلک سكيناً وقال له والله لئن نهبت شيئاً لاقتنن نفسي فكف عن ذلك وعدل الى التقسط فقسط علی اهل نيسابور نحو ثلاثين الف دينار وفرقها فی اصحابه (ابن الاثير ٩ ج ١٧١ ص) .

Davud, şehri yağma hususunda *Tuğrul* Beye müracaat etti. Fakat *Tuğrul* Bey onu yağmadan men ve Ramazan ayında olmakla ihticac etti. *Davud* da yağmadan sarfınazar etti. Ramazan geçince *Davud* yağmayı tasnim etti. *Tuğrul* Bey bu defa da men'e kalkıştı. Halifenin elçileri ve mektubu ile ihticac etti. Fakat *Davud* buna kulak asmadı yağma fikri kuvvetli idi. Bunun üzerine *Tuğrul* Bey bıçak çıkardı. *Davud* eğer bir şey yağma edecek olursan kendimi öldüreceğim dedi, bunun üzerine *Davud* yağmadan vaz geçti ve taksite razı oldu. *Nisabur* ahalişi üzerine otuzbin altın mikdarı tarhedip bu meblâğı arkadaşlarına taksim etti.

şevketleri kuvvetlendi. Bunlar Horasanı istilâ edip İraka geçtiler, Deylem devleti üzerine çıktılar ve onlar üzerine afet yağdırdılar, padişahlara galip geldiler eflâke iriştiler, memleketleri, beyinlerinde paylaştılar yeni ve eski ne varsa elde ettiler (ne varsa gördüler).

Müellif diyor ki, Ceyhun nehrinden *Nisabura* kadar olan saha, Mikâil bin Selçuk oğlu *Sultan Tuğrul Bey* ile kardeşi *Cağrı Bey* Ebu Süleyman bin Mikâil bin *Selçuka*, *Kuhistan* ile *Cürcan* ise *Tuğrul Beyin* karın kardeşi (anabir kardeşi) ve aynı zamanda amcazadesi olan *İbrahim bin Yenâl bin Selçuka*, Herat, Buşenc, Secistan ve Gur diyarı, Amcazadesi *Ebu Ali Hasan bin Musa bin Selçuka* ait oldu.

- 9 Müellif diyor ki, *Tuğrul Bey Rey* cihetine el uzattı (cihetine uzandı). Zira o cihette ne kadar memleket fethederse cümlesi onun olacağını kararlaştırmışlardı. *Rey* hakkında beslediği fikrin akıbetini iyi buldu. Bir kadar tehirle olsa dahi, taliinin cide (zenginlik) vadesi yerine geldi. Deylem illerinde o kadar define ve hazine buldu ki onlar sayesinde *Tuğrul Beyin* darlık (şedait) günleri sıyrılıp uğurlu günleri doğdu. Bu suretle *Tuğrul Bey* büyüdü ve mevkii sarsılmaz bir hale geldi, tutuşdurmak için tahrik ittiğinde, saadet çakmağı parladı (neye tutuşturmak istedise, saadet çakmağı parladı). *Tuğrul bey*, kendinin önünde, *Yenâl oğlu İbrahimi* gönderdi. *İbrahim Karmisinde* duraklayıp (karar edip) burasını, *Emir Ebüşşevk Faris bin Mehmed bin Annaz* elinden çekip aldı ve *Hulvana* kondu [1]. *Ebüşşevk*, 437 senesi ramazanda vefat etti [2].

Bu sene de (437) Reisürrüesa *Ebülkasım Ali bin El-hasan bin Mesleme* (halife) kaim *biemrillâhe* vezir oldu. Bu sene, Türklerin, İraka gelip oradan etrafa dağıldıkları ilk senedir.

[1] İbnülesir burasını şöyle hikâyet ediyor:

وكان أبو الشوك حينئذ بالدينور فصار عنها إلى قمرسين خوفاً واشفاقاً من ينال فقوى طمع ينال في البلاد وسار إلى دينور فلما سمعها ورتب أمورها وسار منها يطلب قمرسين فلما سمع أبو الشوك به سار إلى حلوان وترك بقمرسين من في عسكره من الديلم والاكراذ ... ثم إن إبراهيم ينال سار إلى حلوان وقد فارقتها أبو الشوك ولحق بقلعة السيوان (ابن الاثير ٩ ج ١٩٦، ١٩٧ ص)

Ebüşşevk bu esnada Diynever'de idi. Yenalden korktuğu için Diynever'den Kırmisin'e gitti. Bundan dolayı o memleketlerde Yenalin tamamı kuvvetlendi ve Diynever üzerine yürüyerek onu zaptetti, ve işlerini tertibe koydu ve oradan Kırmisine yürüdü. Ebüşşevk, Yenalin geldiğini işidince Hulvana gitti, Kırmisin de, askerinde olan deylemleri ve Kürtleri bıraktı. Sonra İbrahim Yenâl, Hulvan üzerine yürüdü. O esnada, Ebüşşevk Hulvandan ayrılmış ve Sirvan kalesine varmış bulunuyordu.

Buradaki tafsilden anlaşıldığına göre biri diğerini takip ederek hem Ebüşşevk ve hem İbrahim bin Yenâl her ikisi Hulvana varmışlardır.

[2] وفيها (سنة ٤٣٧) في آخر رمضان توفي أبو الشوك فارس بن محمد بن عاز بقلعة سيوان وكان مرضاً لما سار إلى السيوان من حلوان (ابن الاثير ٩ ج ١٩٧ ص)

Bu sene de (437) ramazan ahırında Ebüşşevk Faris bin Muhammed bin Annaz, Sirvan kalesinde vefat etti. Hulvandan Sirvana giderken hastalanmıştı.

Müellif diyor ki, halifenin elçisi *Ebu Muhammet Hibetullah bin Muhammet bin El-hasan, ibnüleme'mun Tuğrul* Bey yanında olup onu, ısrarla *Bağdada* davet ediyordu. Gecikmeğe bırakmıyordu. *Tuğrul* dan kat'î karar istiyor yakasını boşlamıyordu. *Tuğrul* Bey huzurunda uzun müddet kalarak nihayet onun azmini tahrik etti. *Tuğrul* Bey sefere (azimete) niyet etti ve sel gibi atıldı. Ordusunun (feylâkının) kaldırdığı toz, gündüze (Tan yerine) gece boyasını giydirdi (Gündüze gece rengini veriyordu). Türkler, her yere girdiler, her tarafı aldılar, içmedik su, ele geçirmedikleri yer, ölçerüp alevlendirmedik ateş bırakmadılar. Padişahlar, bunların gelmesinden ürküp kaçtılar, bunların ateşleri yürümekte olduğu yoldan uzaklaştılar. Bunlar, her hangi bir şehre geldilerse, orasının padişahını ele geçirdiler ve şehrin sokaklarını doldurdular, sakinlerini korkuttular, şehre korku iskân ettiler, şehirlerin valilerine galip geldiler, onların yerlerine, galiplerden (kendilerinden) vali tayin ettiler. *Bağdada* doğru yollarına devam ettiler, dehşetli yağma için her tarafa el uzatacakları şayiasını çıkardılar.

10

Sultan Rüküddevle *Tuğrul* Bey Ebü Şuca Muhammed bin Mikâil bin Selçuk 447³senesi 25 ramazanda *Bağdad'a* girdi. Yanında Selçukîlerin ilk veziri olan vezir Amidülmülk Ebü Nasr Muhammed bin Mansurül Kündürî bulunuyordu.

Müellif diyor ki: *Kündürî*, âkil, fasih, faal ve vekarlı bir zattı. Makamının bihakkın sahibi olup sultanı nezdinde itibarı büyüktü, hayrı umulur ve satvetinden korkulurdu. Kapısı ziyaretkâhı enam idi. Sultan, bunun kuşağı ile işidir ve bunun gözüle görürdü ve bunun izni ve esirgemesile yükseltir ve alçaltırdı. Bunun yüzünde heybet ve sözünde isabet vardı. (yüzü heybetli ve sözü isabetli idi). *Sultan Tuğrul* Bey *Bağdad'a* geldiği zaman bu zat yanında bulunuyordu. *İmam Kaim* biemrillâhin veziri reisürrüesa, sultanı istikbale çıktı. Yanında mansıp sahipleri ve büyük rütbeliler ve kadilkuzat ve şahitler ve bayraklarla askerler bulunuyordu.

Vezir, Bin بِن [1] nehrine vâsıl oldukça, sultanın mukarrep sahiplerinden birisi veziri karşıladı ve ona at takdim etti ve bu, sultanın bineğidir dedi ve yanına yaklaştırdı. Bunun üzerine vezir, katırından inip ata bindi. Bundan sonra, debdebeli ve haşmetli büyük alayla, *Amidülmülk Ebü Nasrinilkündürî* vezire karşı geldi ve vezirin gözükmesini bekliyerek durakladı. *Amidülmülk*, veziri görünce atından inmek istedi. Vezir inmesine müsaade etmedi at üzerinde kucaklaşıp esenleştiler (birbirine sarıldılar) ve iki alayı birbirine kattılar. Sultan *Bağdad'a* vâsıl oldukça

[1] Bin: Bâyi Meksüre ile *Bağdad'a* Dıfağ aralığında bir nehir dir (Kamus tercemesi).

Dicle üzerinde *İzzüddevle*'nin güzel heyetli ve korkunç heybetli olan su-bendi (seddi) yanına indi (Heyeti güzel ve heybeti korku ilka eden seddi yanına indi). Askerine yeryüzü dar geliyordu, bayraklarının püskülleri semaya uzanmışlardı.

11 *Tuğrul Bey, Aduddevle* neslinden olan *Melik* [1] *Rahim Ebūnasrinid-Deylemi*'yi tevkif edip *Rey* e yolladı. *Rey* yolunda, ecel, onun yolunu kesti (*Rey*'e giderken yolda vefat etti). *Deylem* memleketlerinin askerleri, dağılmalarını ilân etti. *Amidülmülk Ebu Nasrinilkündürî, Melik Ra-him*'in veziri en aziz vezir, olan *Ebüsa*'dı tevkif etti. Sonra, iktidarlı ve temiz namuslu olduğunu görünce hayatta ibka etti. Serbest bıraktı ve hal ve ıkt, hapis ve itlak hususlarını buna tefviz, *Irak*'a nezaret etmeği, uhdesine tevdi etti.

Müellif diyor ki, bu senede *Kadilkuzat Hüseyin bin Ali bin Makûle* vefat etti. Bunun üzerine *Amidülmülk Ebū Abdillāh Muhammet ibnüd-demegani*'nin *Kadilkuzat* tayin edilmesini arzetti. Bu suretle, mezkûr senenin *Zilka*'desinde, *Demeganin*in mevkii yükseldi. Göstermiş olduğu parlak yararlıklardan dolayı *Amidülmülk Demegane*'ye itina etti ve, bu zat *Horasan* da muktedabihimiz olup şöhreti dillerde dstandır, dedi. *Amidülmülk, Nevbetüşşerife* evinde (daïresinde) hazır bulundu ve ona, saraydan (*Darülhilâfeden*) lâtif bir menzıl tahsis edildi. Bu zatla Sultana kıymetli hil'atler ve değerli teşrifler gönderildi.

Müellif diyor ki: *Tuğrul Bey*, Dicle kenarında bir şehir bina edilmesini emretti. Bu şehir, bugüne kadar camii baki kalan şehirdir ki o zamanda bunun surları ve çarşıları vardı.

Müellif diyor ki, 448 senesi girdi. Halife, bu senenin muharreminde, *Tuğrul Bey* in kardeşi *Davud bin Mikâil*'in kızı *Arslan Hatun "Hatice"*, ile evlendi. Bundan maksadı, *Tuğrul Beyi* ululamak olduğu gibi bu rabıta ile düşmanlara, aralarındaki dostluğu bozmağa yol bırakmamak ta istedi.

BU AKDİN KEYFİYETİ

Muharremde *Emirülmüminin Kaim Biemrillah* meclis kurdu (sarayda oturdu). *Amidülmülk*'ü huzuruna çıkardı ve onu, bütün büyükler üzerine takdim etti. Huzura çıkarılmasını münasip gördüklerinden istediklerini ihzar etmesini ona emretti. Bunun üzerine *Amidülmülk* beline futa bağladı (belini boğdu) ve eline kamçı alarak vakarla adabı hizmete riayet

[1] Kitapta geçen *Melik* kelimelerini Şehzade veya Prens diye terceme edersek hata etmiş olmayacağımızı, kitabın mutaleası gösterir.

ederek yürüdü ve Sultanın büyük adamlarını çağırdı. Bunlar halifeye hizmet ettiler ve «Süddei şerife» yi [1] gördüler. Sonra, reisürrüesa nikâh aktine başladı. Dermeyan edildiği veçhile onu icra, nikâhı aktedilen kızın ismini ve mehri zikretmekten ibaret olan bütün şartlarını ifa etti. Sonra seyyidimiz efendimiz muvafakat etmek ve akti kabul etmekle müşerref edebilirler, dedi. Bunun üzerine halife, bu akti mezkûr mehirle kobul ettim, dedi. Bu suretle iki devlet, lâıyk olduğu üzere, birbirine karıştılar. Bu sayede bereket devam etti ve memleket istikrar buldu.

Müellif diyor ki: bu sene Cemaziyelevvel sekizde çarşamba günü seher vaktinde *Muktedi* dünyaya geldi ve *Abdullah* diye tesmiye edildi ve *Ebül-kasım* diye künyelendi. *Muktedi*'nin annesi, *Kaim Biemrillâhın* oğlu *Zahiretüddin Ebülabbas*'ın cariyesi idi. *Zahiretüddin* 14 yaşında iken 447 senesi Zilka'dede vefat etmişti. Bunun vefatı sebebile, *Kaim Biemrillahın* kıyameti kopmuştu. Zira bu, *Kaim*'in veliahdi idi ve bundan başka da çocuğu yoktu. Cariyesi, oğul doğurunca tekrar baht ve nik talih'e, baha ve berekete ve emniyete kavuştu. Reisürrüesa, tehniye kabul etmek için üç gün oturdu. *Amidülmülk* ve ümera taifesi, tehniyeye geldiler.

Müellif diyor ki: bu sene, *Amidürrüesa Ebü Talib bin Eyyüb* yetmiş yaşını ikmal edip vefat etti. Bu zat Halifeye 16 sene kâtiplik etmişti. Bunun sireti güzel olup iyiliği meşhurdur.

ZUHURA GELEN HÂDİSELER

Müellif diyor ki: *Tuğrul Beyin Musul ve Diyarbekir* de olan amca zadesi *Kutulmuş bin İsrail bin Selçuk* un işi düzgün (muntazam) ve gönlü hoş (sadrı geniş) idi. Günün birinde *Ebülharis Arslanülbesasirî*, *Kureyş bin Bedranil'ukaylî* ve *Nurüddevle Dübeyş bin Ali bin Mezyedil-esedî*, *Kutulmuş* ile harp etmek için birleştiler, buna ve etbaina darbe indirdiler. Bu vak'a *Sincar*[2]da vukua geldi. *Kutulmuş*, *Hemedan*'a kaçtı. Bundan dolayı *Tuğrul Bey*, *Bağdad*'dan ayrıldı ve *Musul*'a azimet etti. Bunun üzerine *Besasirî Rahbey*'e kaçtı ve memleketler, *Tuğrul Bey*'e münkat oldu arzusu yerine geldi. Araplar buna karşı olan ahitlerine riayet ettiler.

[1] Südde ve süddei şerife tabirleri kitapta pek çok tekerrür etmekle beraber neden ibaret olduğu kat'î surette kestirilemedi. Kamus tercemesinde südde kelimesi hakkında olan sözleri buraya nakletmeği münasip gördüm; Südde = konağın kapısına deniyor, seddolunduğu için.... şarih der ki zemaşşeri süddeyi saray kapısının üstündeki örtü ile tefsir eyledi ki sundurma ve saçak tabir ettikleri olacaktır. Ebü Amr, kapı önünde olan sofa ve sed ile beyan eylemiştir.

Ehli badiye indinde çadır kapısının finasıdır ki dergâh tabir olunur (Kamus tercemesi)

[2] Sincar, Musul şehrine üç konak mesafede meşhur bir şehirdir.

Emir Dübeys ile *Emir Kureys*, *Tuğrul Bey*'e itaat etti. Kardeşi[1] *Yakutî bin Davud Tuğrul Bey* e iltihak etti. Bundan dolayı kuvveti bir kat daha arttı ve şevketi insanları ürküttü.

Tuğrul Bey, Sincar ahalisine kin bağlamıştı. Zira bunlar, *Kutulmuş* askerinden harpte maktul düşenlerin kulak burun ve dudaklarını kesip bunları meydanda bırakmışlar ve başlarını, mızraklar üzerinde teşhir etmişler ve ahaliye elem erıştirmişlerdi. Bundan dolayı *Tuğrul Bey Sincar* üzerine yürüdü ve ahalisini helâk etti ve köklerini kuruttu. Nihayet *İbrahim bin Yenâl*, bunlar hakkında af diledi. *Tuğrul Bey* de, yeryüzünden eserlerini giderdikten (sildikten) sonra affetti, kana kana helâk ve ifna ettikten sonra elini çekti.

Müellif diyor ki bu senede *Ebül Alailmaarrî* أبو العلاء المعرى vefat etti.

SULTANIN BAĞDADA DÖNÜP HALİFE HUZURUNA ÇIKMASI

Müellif diyor ki: *Tuğrul Bey*, maksadını elde edip kuvveti çoğalmış olduğu halde *Bağdada* avdet etti. Halife, onu kabul etmek için meclis akdetti (oturdu). *Tuğrul Bey* Diclenin dalgaları arasında tayyaresini [2] (gemisini) yürüterek Dicleyi kat'etti. Nihayet *Süddei şerife* nin ve sarayın Rikka kapısına vâsıl oldu. Orada ona at takdim edildi. Ata binerek Sahnüsselâm ve Hısnüslâmın koridoruna (kapı aralığına) girdi sonra attan inip yürüdü. Ümera, bunun önünde silâhsız olarak makamı celâlete yürüyorlardı ki, orada imamet daim, nübüvvet mirası müstemir,

[1] P ve O nüshalarında *اخوه* yerine *ابن اخيه* yazılmıştır ki onlara göre : Birader zadesi Yakutî, *Tuğrul Bey*e koşuldu, diye terceme edilmek lâzımdır.

[2] Buradaki tayyare kelimesi gemi manasında olduğu makam karinesile anlaşıldığı gibi bunun gemi olduğunu İbnülesir diğer tabir ile tasrih ediyorsa da lûgat kitaplarında gemi manasında tayyare kelimesi zikrolunmuyor. Buradaki bu kelime Türklerin «Ücan» tabir edilen gemilerinin arapça tercümesi olsa gerek. Divani Lûgatittürkte, ücan = اُجَان = Kafcaq lûgatinde iki kanatlı gemidir deniliyor. (Divani Lûgatittürk 1 C 11 S 16 S).

İbnülesirde şöyle deniliyor: وجلس الخليفة يوم السبت لخمس بقين من ذي القعدة جلوساً عاماً وحضر وجوه عسكر السلطان واعيان بغداد وحضر السلطان في الماء واصحابه حوله في السميريات فلما خرج من السميرية اركب فرساً من مراكب الخليفة فحضر عند الخليفة (ابن الاثير ج ٩ ص ٢٣٧).

Halife Zilka'denin yirmi altısında Cumartesi günü umumî bir meclis akdetti. Sultan askerinin ileri gelenleri ve Bağdad eşrafı o mecliste hazır bulundular. Sultan nehirden geldi. Eshabı, Sultanın etrafında gemilerde idiler, Sultan gemiden çıkınca, halifenin bineklerinden bir bineğe bindirildi ve bu suretle halife huzuruna geldi.

mürvvet basi müstakir, baha perdesi kemali azametle *جر* (behu) tabir edilen mabeyn odasına sarkıtılmış, nesep tehareti cibilli olarak iftihar üzere olup *Kaim Biemrillah*, celâli barındıran ve zemini ikbal seması olan Eyvanda perdenin arkasında yüksek ve parlak süddeye [1] oturmuştu. Omuzunda Peygamberin Abası ve elinde de peygamber (A.S) mın deyneği (asası) bulunuyordu. Bu ikisi Hazreti Muhammede mensup taharet suyuna kanmışlardı (arılık suyuna kanıktı). *Kaimin* teşrifatçıları önde idi haber gitti ve muvafakat cevabı alındı.

Tuğrul Bey şerif makama ve perdeli basamağa yaklaşıp mabeyni humayun (selâmlık) odasının perdesi kaldırılıp Süddei şerife karartısından (kapısından) halifenin yüzü ay gibi parlıyarak gözüktükte, *Tuğrul Bey* farzı eda etti, yer öptü ve *Kaimbiemrillâh* için ayakta dikildi ve ne gibi merasim yapılmak lâzımgeldiğini anlamak için durdu. Reisür-rüesa, lâtif bir kürsüye (serire) çıktı. Halife ona, *Rüknüddeveyi* yanına çıkar ve onunla beraber, pek iyi anlatamadıklarını izah etmek müfessir ve mütercim olmak üzere *Muhammet bin Mansur El-kündüriyi* de çıkar dedi. Sonra, *Tuğrul Bey* için kürsü kurulup üzerine oturdu. *Amidülmülk* halifenin *Tuğrul Beye* tefvizi umur ettiğini tercüman olarak söyledi. Sonra *Tuğrul Bey* rif'at makamına ve hil'at giydirilen yere durdu. *İzzet* kuşağını kuşandı öründülenmek hil'atini giydi, başına taç giydirildi, boynuna sinebend (tavk) takıldı ve koluna bilezik geçirildi ve üzerine yakalarının kenarı aynı kordonda olan yedi siyah hil'at ifaze edildi. Bununla yedi iklim tevcih edildiğine işaret edildi ve bir de sırmalı (altın işlemeli) miski sarıkla şereflendirildi ki bu suretle *Tuğrul Beyde* arapların ve Arap olmıyan kavimlerin tacı cemolunmuş oldu. Bu ikisile şerefi yükseldi ve taçlı sarıklı (*المتوج المعمم elmüteveccülmuaammem*) diye tesmiye edildi ve altınla bezenmiş (mühalla) kılıç kuşatıldı. En güzel heyet ve en heybetli hazırlık üzere hil'at makamından çıktı ve dönüp kürsü üzerine oturdu. *Tuğrul Bey*, yer öpmek istedi fakat, başındaki tacı hüsrevan mâni oldu. Halife ile musafaha etmek talebinde bulundu, bunun üzerine halife, iki defa elini uzattı, *Tuğrul Bey*, halifenin elini öpüp gözüne

14

[1] Süddei şerifenin, kapı eşiği manasına olmayıp belki taht yahut seki gibi birşey olduğunu *İbnülesir*'in şu ibaresi göstermektedir:

فلما خرج من السميرة اركب فرسا من مراكب الخليفة فحضر عند الخليفة والحليفة على سرير
عالي من الارض نحو سبعة اذرع وعليه بردة النبي صلى الله عليه وسلم وبه القضيبة والخيزران
(ابن الاثير ج ٩ ص ٢٣٧)

Sultan gemiden çıkınca halifenin binek atlarından bir ata bindirildi ve bu suretle halife huzuruna geldi, halife ise, yerden yedi arşın kadar yüksek bir serir üzerinde olup üstünde Peygamber Aleyhisselâmın bürdesi ve elinde de hayzarandan ibaret olan değneği bulunuyordu (*İbnülesir* 9. S. 237)

koydu. Halife ona, önünde duran diğer bir kılıcı kuşattı. İki kılıç kuşatmakla, iki devletin idaresini uhdesine tevdi etmiş olduğundan, *Tuğrul Bey* e, şark ve garbın padişahı diye, hitap etti. Ahitnamesini ihzar ederek işte bu, bizim ahitnamemizdir onu sana, arkadaşımız (sahibimiz) *Muhammet bin Mansur bin Muhammet* okur, bu, bizim senin nezdinde emanetimizdir ki bunu hıfz ve hırsaset et zira o sikadır me'mundur. Allahın vermiş olduğu huzur ve refahiyette mahfuz ve hıfzılâhi gözüle melhuz olarak kalk! dedi.

- 15 Müellif diyor ki: *Ebülfazl* (*Surri-dür* = inci çıkısı) *Amidülmülk* hakkındaki kasidesinde şöyle diyor: öyle bir padişahdır ki atlarını azmü ciddiyetle sevkettiğinde o atlar, neşatla, pak nasiyeli yüksek burunlu zatı taşırlar, ef'al ve etvarı kerim zatı taşırlar ki alınının nurunu her defa gördüğümde, alnım, benden ona secde etmeyi talep ediyor. Onun in'am ve ihsanı bütün yeryüzünü kapladı ki zenginin şükriyle, miskinın duası, birbirine kavuştu (bitişt). Eğer bu, eski devirde olsaydı Kenzler bundan şikâyetçi olarak *Karun* eline giderlerdi.

Müellif diyor ki: 450 senesinde *Tuğrul Bey* in *Musul* meselesi karıştı (bozuldu). *Tuğrul Bey*, burada *Erdem* ve *Batekin* namlarında iki Emiri bırakmıştı. *Besasiri* ile *Kureyş bin Bedran*, bunlar üzerine yürüdüler ve dört ay muhasaradan sonra bunları, aman vererek *Musul* dan çıkardılar. Bunun üzerine *Tuğrul Bey* tedavisi müşkül olan hastalığı mualece için tekrar *Musul* a avdet etti ve çadırlarını *Nusaybin* üzerine dikti. *İbrahim bin Yenâl*, *Tuğrul Bey* in taatını boynundan atarak muhalefet etti. Düşmanlık etmek niyetile *Hemedan* a gitti. Bundan dolayı Sultan (*Tuğrul Bey*), *İbrahim* i takip ederek yedi günde *Nusaybin* den *Hemedan* a vardı. Veziri *Amidülmülk* ile zevcesi hatunu *Bağdad* a gönderdi. Sonra bunları çağırıp mektup yazdı [1] fakat halife bu ikisine sarıldı (bu ikisini bırakmadı). Tüyler ürpertici dedikodular, biribiri arkasından tevali ediyordu. Bazan *Besasirî* nin gelmekte olduğu bazan Sultanın kardeşinden, mağlûp olduğu söyleniyordu.

Müellif diyor ki: *Amidülmülk*, *Hatun* un oğlu olan *Enuşirevan* a, memleketin biatini almağa başladı. *Enuşirevan* ın meydanda olan ve gizli olan bütün malını sarfetti. Lâkin bir türlü muvaffak olamadılar ve işi muhkem kazığa bağlayamadılar. Hatun bu ikisini tevkif etmek istediğin-

[1] *zevcesi وارسل الى خانون زوجته و عبد الملك الكندى بأمرها بالاحاق فنهوا الخليفة من ذلك تمسكاً بها* Hatun ile Amidülmülk'e elçi gönderip kendisine iltihak etmelerini emretti fakat halife bu ikisine yapıştığından bunları seferden menetti (İbnülesir C. 9. S. 239).

den bunlar kaçtılar [1]. *Amidülmülk Ehvaza* indi ve *Hezare Sb bin Benkir bin Iyaz* yanında fakrû zarureten kurtuldu. *Enuşirevan* ise, Sultan yanına gitmekte olan valdesi Hatunun arkasından erişti. Bu fersiz devirde (bu fetret esnasında) *Besasiri* fitnesi kemalini buldu bu adam 450 senesi 6 Zilkadede *Bağdad* a girdi. 451 senesi 16 Zilka'dede çıktı. Bu sene uğursuz olup nuriilâhînin sönmesine sebep olayazdı. Zira *Besasiri*, *Mısır*daki soysuza muannidane bir surette ahaliyi davet ediyordu. Halife, imamet makarrı olan yerde, kendisi için barınacak mahal bulamadı. Bu vak'a yüzünden «*Hadise*» kasabasına gitti. Halifenin, *Tuğrul Bey* e gönderdiği yardım dileyen ve meded istiyen mektupları ve elçileri tevali ediyordu. *Tuğrul Bey* kardeşine karşı muharebe etmekle meşgul olup vaziyeti şayanı memnuniyet değildi. Askeri mağlûp ve talii meslûp idi.

16

Müellif diyor ki: *Besasiri*, Reisürrüesayi ve halifenin, evvelce Sultan *Tuğrul Bey* i çağırmağa gönderdiği Elçisi *Ebü Muhammed bin Me'mun* u astı (ipe çekti) ve *Kureyş bin Bedra* nın eshabından *Abdürrezzak* ve *Ebu Nasr Ahmet bin Ali* nam zatleri öldürdü. İslâmın şirazesi bozuldu selâmet yurdu hastalandı (Darülişlâm hastalandı). Halifenin gurbet devresi uzadı halkın kaygusu korkunç bir şekil aldı. Nihayet (rey) de olan Sultan, kardeşi *Davudun oğulları Alp Arslan, Yakuti ve Kavurd* dan yardım istedi [2]. Bunlar ona yardım ve arzusunu is'af ettiler ve kuvvetlendirdiler. *Tuğrul Bey*, bunlarla beraber *Rey* den çıkıp *Heftaze Bulan* da bulunan *İbrahim Bin Yenâl* üzerine yürüdü ve onu bozdu. Atı yorulup durmuş

[1] فعزمت خاتون وابنها انوشرون او الكندري على المسير الى همدان لانجد طغرلبك واضطرب امر بغداد اضطرابا شديدا وارجع المرجفون باقتراب البساسري فبطل عزم الكندري على المسير ففهمت خاتون بالقبض عليه وعلى ابنها لتركهما مساعدتها على انجد زوجها فقرا الى الجانب الغربي من بغداد وقطعا الجسر وراءها وانتهت دارها واستولى من كان مع خاتون من الفز ما تضمنت من العين والباب والسلاح وغير ذلك من صنوف الاموال ونفذت خاتون بمن ضوى اليها وهم جمهور العسكر متوجهة نحو همدان وخرج الكندري وانوشروان يومان طريق الاهواز [تاريخ حلب لابن العديم ج ٣ او ٧ ص ١١٩]

Bunun üzerine Hatun ve oğlu Enuşirevan ve Amidülmülk Tuğrul Beye yardım etmek için Hemedana gitmeğe azmettiler. Bağdad işi son derece bozuldu dedikoducular, *Besasiri* nin yaklaştığı şayiasını çıkardılar. Bunun üzerine Kündürinin sefer azmi bozuldu bundan dolayı Hatun Amidülmülkü ve kendi oğlu Enuşirevan'ı, zeveine yardım etmek hususunda kendisine muvafakat etmediklerinden, tevkif etmek istedi bu ikisi Bağdadın güneybatı tarafına kaçtılar ve arkalarında olan köprüyü kestiler. Bu ikisinin evi yağma edildi. Hatunun yanında olan guzlar (اوغوز uguz), bu ikisinin evlerinde olan altın, elbise, silâh ve bunlardan başka her türlü malları zaptettiler. Hatun kendisine ittiba eden cumhuri asker ile Hemedan tarafına teveccüh etti. Kündürî ile Enuşirevan ise Ehvaz yolunu tuttular.

[2] *Tuğrul Bey*, kardeşinin çocukları *Alp Arslan, Yakuti ve Kavurt* Beylerle mükâtebede bulundu bu vakit *Davut* ölmüş bulunuyordu (İbnülesir C. 9 S. 241..).

olduğu halde bularak onu esir etti. Şiddeti gazebinden ve öcünden dolayı kırı ile boğdu [1] ve bu suretle, onun arkasından koştuktan kurtuldu. *Tuğrul Bey* in, saadet günü avdet etti ve îdi said oldu silâhı ve askeri çoğaldı.

Amidülmülk, Hezaresp yanından, *Tuğrul Bey* yanına gitti. *Hezaresp* bunu, emsaline yaraşır bir surette teçhiz ve fazilet sahibi olduğu için emsaline tafzil etti.

Artık, *Tuğrul Bey* in, halifeyi yerine getirmekten ve gizli kaldığı yerden onu çıkarmaktan başka düşüncesi kalmadı, bunun için *Bağda* da azimet etti. *Besasirî Tuğrul Bey* in rüzgârını duydu 'dalga ve fırtınasına kanaat getirdi müşkül mevkide kaldı. *Selçuk* askerleri *Bağda* da yaklaşıncı *Besasirî Bağdad* dan uzaklaştı ve bunun kıyameti ayağa kalktı bir daha oturmadı. Halife ise, *Ane* (انه) «hâdis»inde idi. *Kureys bin Bedran*, amcazadesi *Mühâriş bin Mücellâ* dan onu istedi, lâkin *Mühâriş* halifeyi himaye etti, kimsenin, ona el uzatmasına imkân vermedi.

Müellif diyor ki: *Mühâriş* halife ile *Tella'fer'e* (تلغفر) gitti. *Bedr bin Mühelhil*, yanında *Fakih ibnü Fûrek* (بن فورك) olduğu halde, halifeyi istikbale çıktı [2]. Ve onunla kutulandı ve teberrüklendi. İşte bu hususudur ki ehli tevhit felâh bulup ehli şirk helâk oluyor.

- 17 [1] فانهزم ابراهيم ومن معه واخذ اسيرا هو محمد واحمد ولدا اخيه قاسم به فخلق بوترة نوسه تاسع جمادى الآخرة سنة احدى وخسين وقتل ولدا اخيه معه وكان ابراهيم قد خرج على طغريك مرارا فعفا عنه وانما قتله في هذه الدفعة لانه علم ان جميع ماجرى على الخليفة كان بسببه فلماذا لم يعف عنه (ابن الاثير ٩ ح ٢٤٢ ص ٠)

Bunun üzerine İbrahim ve yanındakiler mağlûp oldular. İbrahim ve biraderzadeleleri Mehmet ve Ahmet esir edildiler. Tuğrul Beyin emri üzerine, İbrahim, 51 senesi, Cemaziyelâhırde kendi yayının kırı ile boğuldu. Biraderzadeleleri de bununla birlikte katledildiler. İbrahim, Tuğrul Beye bundan evvel çok defa isyan etmişti lâkin Tuğrul Bey affediyordu. Halifenin başına gelenlerin bütünü bu bunun yüzünden olduğunu bilince bu defa da öldürdü, affetmedi (İbnülesir C. 9, S. 241, 242).

[2] ووصل طغريك إلى بغداد وكان قد ارسل من الطريق الامام احمد بن محمد بن ايوب المعروف بابن فورك الى قريش بن بدر ان يشكره على فعله بالخليفة وحفظه على صيانة ابنة اخيه امرأة الخليفة ويعرفه انه قد ارسل ابا بكر بن فورك للقيام بخدمة الخليفة واحضاره واحضار ارسلان خاتون ابنة اخيه امرأة الخليفة ولما سمع قريش بقصد طغريك العراق ارسل الى مهارش يقول له اودعنا الخليفة عندك ثقة بامانتك لينكشف بلاء الغز عنا والان فقد عادوا وهم عازمون على قصدك فارحل انت واهلك الى البرية فانهم اذا علموا ان الخليفة عندنا في البرية لم يقصدوا العراق ونحكم عليهم بما نريد فقال مهارش كان بيني وبين البساسري عهد ومواثيق نقضها وان الخليفة قد استحلني بهود ومواثيق لا مخلص منها وسار مهارش ومعه الخليفة حادى عشر ذى القعدة سنة احدى وخسين

derdi. Bunlarla birlikte döşekler (döşemeler) [1] Otağı şahiler (süradik) ve yarış atları yolladı. Bunlar, huzuru şerifte dikilip halifenin halini gördüklerinde, *Amidülmülk* bu halişerh ve gördüğü celâl ve mehâbeti vasfederek Sultana mektup yazmak istedi lâkin Halifenin önünde, hokka ve yazı için lâzım olan diğer aletlerden hiçbirisi yoktu. Bunun üzerine *Amidülmülk* kendi çadırından bir hokka getirdi ki üzerinde olan altın bin yedi yüz miskal idi. Bu hokkaya, tâb ve revnakı yerinde Musaykal bir kılıç katarak, işte bu, *Muhammed bin Mansur* un küçük bir hizmeti (hediyesi) dir, dedi, ve bu devlette kılıçla kalem hizmetini cemetti. Halife bunun hediyesini güzel surette kabul ve kendisine güzel sözlerle hitap ve şerif yazı ile, mektubunu tetviç etti.

Halife *Nehrevan* a geldikte Sultan da onun yanına geldi. Halifenin gelmesiyle ümitlerin ve memleketin yüzü güldü. *Amidülmülk*, Sultanın huzura girmesi için Halifeden izin istedi. Halife izin verdi, *Tuğrul Bey* girdi ve yedi defa yer öptü ve mümkün olan her hizmeti ifa etti. Halife, Sultana meclisin sadrından (destinden) bir minder takdim etti. Sultan o minderi öptü ve üzerine oturdu. Halife, gönül okşayıcı sözlerle Sultanı, kendisine alıştırdı Sultan dahi halifeye ünsiyet etti. *Amidülmülk*, bu ikisi beyinde tercümanlık eder ve Sultanın sözlerini izah ederdi. Sultan, kardeşinden öç almakla uğraşarak geç kaldığını söylemekle itizar etti. Halife bunun özrünü kabul ve kalbini teskin etti. Halife *Tuğrul Bey* e bir kılıç kuşattı ki onunla teberrükleniyordu, bu kılıç, 24 zilkadede pazar günü Halife ile beraber saraydan çıkmıştı ertesi (sene) saraya girince ve avdetile islâm hayatının taravetini iade edinciye kadar kalmıştı [2].

[1] Beşikler de olabilir.

[2] وقاد الخليفة بيده سيفاً وقال لم يبق مع أمير المؤمنين من داره سواء وقد تبرك به أمير المؤمنين فكشف غشاء الحركاه حتى رأى الأمراء فخدموا وانصرفوا ولم يبق ببغداد من اعيانها من يستقبل الخليفة غير القاضي أبي عبد الله الدمغاني وثلاثة نفر من الشهود وتقدم السلطان في السير فوصل إلى بغداد وجلس في باب النبوي مكان الحجاب ووصل الخليفة فقام طغرىك واخذ بلجام بقلته حتى صار على باب حجرته وكان وصوله يوم الاثنين لخمس بقين من ذى القعدة سنة احدى وخمسين وعبر السلطان إلى معسكره وكانت السنة مجدية ولم ير الناس فيها مطراً فجاء تلك الليلة وهاء الشعراء الخليفة والسلطان بهذا الامر (ابن الاثير ٩ ج ٢٤٣ ص)

Halife *Tuğrul Bey* kendi elile bir kılıç kuşattı ve Halifenin yanında saray eşyasından bundan başka hiçbir şey kalmamıştır bu kılıç Halifeye uğurlu gelmiştir, dedi. Sonra çadırını (حرگاه) perdesi kaldırıldı ki Emîrlar halifenin yüzünü görüp hizmet ettiler ve döndüler. Bağdad ayanından Kadı Ebü Abdillâhuddemeganî ve üç şahitten başka, Halifeyi istikbal edecek kimse kalmamıştı. Sultan, Halifeden önde giderek Bağdada vardı «نوبی» kapısında hacip yerine oturdu, halife eriştikte, *Tuğrul Bey* kalktı ve katırının yularını tutup hücre sine kadar götürdü, Halifenin vusulü 51 senesi, 25 Zilkadede Pazartesi gününde idi. Sultan, karargâhına geçti, bu sene kuraklık olup ahali yağmur görmemişlerdi o gece yağmur yağdı, şairler, bu mesele hakkında halifeyi ve sultanı tehmie ettiler.

Ertesi sabah, Sultan ilerledi ve باب النوى ye gidip Hâcib'in yerine oturdu. Halife yaklaştıkta yerinden kalktı ve halifenin bindiği katırın dizginini tutarak, hücresinin kapısına kadar yayan yürüdü. Bu vak'a 451 senesi 25 Zilkade pazartesi gününde idi. Nurlar doğmağa, yağmurlar yağmağa başladı. Şeref kendi vatanına kondu, kerem kendi ocağından feyezana etti.

Müellif diyor ki: *Besasirî, Dübeyş bin Ali bin Mezyed* obasına (Hille = mahalle) kaçtı. Talii, kendisinden yüz çevirmiş olduğundan, serbest olduğu halde ayakları bağlı gibi idi. Sultan, bunun arkasından asker gönderdi. Bu askerin kumandanları *Serhenk Savtekin, Enuşirevan, Tuğraî Humartekin* ve *Erdem* idi. Bunlarla beraber *Meniülhacacî* منيع الحفاحي oğlunu da gönderdi. Bunlar *Besasirî* ile harp edip ona darbeyi indirdiler. Atına ok isabet edip onu üstünden yere attı. Onu korumak isteyenler etrafını kuşattılsa da himaye edemediler (kurtaramadılar), yüzüne bir darbe erişip kanattı. *Gümüştekin El-Amidî*, acele ederek üzerine geldi ve esir etti, ve kafasını kesti, bu baş, *Bağdad'a* getirilerek باب النوى karşı-sına asıldı. Makamı nebevîye ârız olan kararsızlık neveti, *Besasirî*-nin [1] ortadan kaldırılmas ile, zail oldu, işler düzeldi, hoş koku intişar etti gam ve keder dağıldı, nimetler tevali etti. *Tuğrul Bey Vâsıt'da* idi 452 senesi safer ayında *Bağdad'a* geldi, bunun üzerine Halife *Reuşenüttac* da Sultan için bir sofraya hazırladı. Bu sofrada devletin büyüklerinden ileri gelenleri ve orta derecedekileri bulundurdu. Sonra, Sultan için, iki Rebiulevvelde diğer bir yemek (sofra) hazır etti ki Sultan bu ziyafetle, kendinden evvel geçen padişahlarla, fazl hususunda müsabaka ve mufahara edebilir. Mezkûr ayın beşinde Sultan *Cebel* memleketine gitti, bu esnada *Amidülmülk* huzura çıktı Halife onu ıstıfa mevkiine oturttu ve "*Seyyidülvezera*," diye lâkapladı.

Müellif diyor ki: 451 senesinde *Bağdad'da*, *Vezir Şâbur bin erdeşir in* vakfettiği ve iki sur arasında olan kütüphane yandı. *Amidülmülk*, ateş-ten kurtulan kitapları aldı, bu yangın meşhur iki yangından birisi idi.

وكان الباسرى مملوكا تركيا من ممالك بهاء الدولة بن عضد الدولة تقلبت به الامور [1] حتى بلغ هذا المقام المشهور واسمه ارسلان وكنيته ابو الحارث وهو منسوب الى بسا مدينة بفارس ... وكان سيد هذا المملوك اولاً من بسا قليل له باسرى لذلك (ابن الاثير ج ٩ ص ٢٤٣ ، ٢٤٤)

Besasiri, *Bahaüddeve bin Aduddeve* kölelerinden olup Türk idi. Dünya havadisî döndüre dolaştırta bunu bu, meşhur mevkiye çıkardı. Bunun ismi arslan ve künyesi *Ebül-haris* idi. Fars kasabalarından olan «Besa» ye mensupdur. Bu kölenin ilk efendisi «Besa» ılı olduğundan buna «*Besasiri*» denildi.

452 senesi Zilkade ayında *Zencanda*, Sultanın zevcesi hatun vefat etti [1]. Sultan, Bağdad'dan dönerken kardeşinin kızı ve halifenin zevcesi olan *Arslan Hatun*'u beraberinde götürdü. *Sultan*, *Rey*'e geldikten sonra gizli fikrini meydana çıkarmak istedi. *Rey* kadısı olan Ebu *Sa'di sâid'i Darülhilâfe*'ye elçi olarak gönderdi, bunun elçilik vazifelerinden biri de *Kaim*'in kızı Seyyideyi *Tuğrul Bey*'e zevceliğe istemek idi, bu vak'a 453 senesinde oldu. *Halife*, Ebu Muhammed bin *Temimi*'yi cevap vermeğe yani af talep etmeğe gönderdi, ve bu iş halifelerin âdetine muhaliftir diye söylemesini emretti. Eğer af talep etmek için bahane bulamazsan üç yüz bin dinar *Mehir* ve *vâsıt* sancağını iste denildi. *İbnütemimî* karargâha (Payitahta) vâsıl olduktâ, mes'eleyi *Amidülmülk*'e bildirdi. *Amidülmülk*, af talep etmek mes'elesine gelince, *Sultan* rağbet gösterdikten ve yalvararak istedikten sonra af talep etmek yakışmaz (yakışık almaz), mal ve kazalar (nahiye) istemek te çirkin olur, zira o, ümit sahiplerinin kalplerinde deveran edenden daha fazlasını kendiliğinden yapıyor, binaenaleyh böyle söylemekten sükût etmek daha iyidir, sen işi bana bırak kalbini bundan farig ederim, beni bırak ta şu işi idare edeyim dedi. *İbnütemimî* de, bildiğin gibi yap, sana itimat ettim, doğru olan senin tedbirindir, hakikî tedbirde, senin tasvip ettiğin şeydir, zira sen, sahibine nasıl hitap edeceğini ve nasıl cevap vereceğini daha iyi bilirsin dedi. Bunun üzerine *Amidülmülk*, Sultana mes'ele kolaylaştı, düğüm çözüldü, arzu edilen şey, imkân tahtına girdi, matlûp tahakkuk etti dedi. Sultan bu cevabı alınca, Halife kızını istediğini ilân etti, *Amidülmülk*'ün, Halife zevcesi *Arslan Hatun* ile birlikte *Darülhilâfe*'ye gitmesini emretti.

- Amidülmülk*, yanına, çokluk haddini tecavüz edecek miktarda çıkı çıkı altınlar ve kıymetli cevherler aldı. *Sultan*, *Arslan Hatun* ile birlikte büyüklerden ve şeref sahiplerinden bir kaç kimse gönderdiği gibi
- 20 *Deylem* büyüklerinden de *Feramerz bin Kâkûye* فرامرز بن کاکویه ve *sûrhab bin Kâmrevayi* سرخاب بن کامروا gönderdi. Bu sene, *mevdülvüzera ebülfeth Mansur bin Ahmed bin Darest* منصور بن احمد بن دارست *Halife*'ye vezir tayin edilmişti. Bu zat, misafirleri karşılamak için *Nehrevan* civarına çıktı, bu zat ve *Amidülmülk* ikisi at üzerinde musafaha ettiler. *Amidülmülk* Bağdad'a girdi, باب التوبى de oturdu (ikamet etti).

وفيها (٤٥٢) في ذي القعدة توفيت خاتون زوجة السلطان طغرل بك بن نجمان فوجد عليها وجدا [1] شديدا وحمل تابوتها الى الرى دفنت بها (ابن الاثير ج ١٠ ص ٥).

Bu sene (452) Zilkadede, Sultan *Tuğrul Bey*in zevcesi Hatun, Zencan da vefat etti, Sultan bunun için son derecede kaygulandı, kadının tabutu *Rey*'e getirilerek orada defnedildi.

Hatun Bağdad'a vâsıl oldukta, evine varıncıya kadar onun hizmetinde yürüdü, sonra *Beytünnevbeye* geldi. Vezir İbni *Darest*'in hokkasını aldı. kendisinin ve yanındakilerin geldiklerini ihbar ve tebliğ ve kendisine tevdi edilen elçiliği eda etti [1]. Halife bunun sözünden ürktü, hiddetlendi, bedeninin suyu çekildi ve kurudu, mes'eleden vazgeçmeğe azmetti. Sultanın maksadını is'af etmemeğe karar verdi, kapıyı kapadı, kapalı kapıyı açmadı.

Amidülmülk her çeşit söz söylemeğe ve her türlü tehditlere başlandı ve, niçin evvelce iktirah edip sonra imtina ettiniz? *niçin, talep hususunda o kadar ileri gidip sonra geri döndünüz* (caydınız). Sultan nezdinde benim kanımla oynadınız ileri sürdüklerinizle benim ilerlememe mani oldunuz, dedi ve çadırlarını *Nehrevan*'a çıkardı üzerinden kara elbiseleri çıkarıp beyazlar giymek suretiyle tehdit etti.

İbni Yusuf ile Kadıkuzat, bunları, birbirinin aleyhinde bulunmaktan vazgeçirmek ve barıştırmak için *Amidülmülk*'ü durdurdular ve bu hususta, mümkün olan nezaketi istimal ettiler. Bundan sonra *Amidülmülk*, yanında Emirlerden, Haciblerden, Kadı ve şahitlerden bir cemaat bulunduğu halde iki defa halife huzuruna çıktı, Halifeye hitapta pek ileri gitdi ve bu hususta bütün takatini sarfetti.

Bu vak'a 453 senesinde Cemazielahire de idi. Halife şöyle dedi: Biz *Abbasoğulları*, insanların hayırlısıyız riyaset ve imamet, kıyamet gününe kadar bizdedir, bize sarılan rüşd ve hidayet bulur bize düşmanlık eden yoldan ayrılır ve azar dedi.

Halbuki Halife evvelce, *Amidülmülk*'e mes'eleyi senin re'yine bırakıyoruz ve bu hususta senin diyanetine ve doğruluğuna itimat ediyoruz

[1] فلما وصل (عميد الملك) الى الامام القائم بامر الله واوصل خاتون زوجة الخليفة الى دارها [1] وانتهى حضوره وحضور من معه وذكر حال الوصلة فامتنع الخليفة من الاجابة وقال ان اعفينا والا خرجنا من بغداد فقال عميد الملك كان الواجب الامتناع من غير اقتراح وعند الاجابة الى ما طلب فالامتناع سمي على دم واخرج خيامه الى النهر وان فاستوقفه قاضي القضاة والشيخ ابو منصور بن يوسف وانتهى الى الخليفة عاقبة انصرافه على هذا الوجه وصنع له ابن دارست وزير الخليفة دعوة فحضر عنده (ابن الاثير ج ١٠ ص ٧).

Amidülmülk, halife *Kaimbiemrillah*'a vâsıl olup halifenin zevcesi hatunu evine götürüp kendisinin ve yanında olanların geldiklerini bildirerek evlenme mes'elesini zikrettiğinde halife bunu kabul etmekten çekindi ve, bu mes'eleden bizi affederseniz ne alâ yoksa Bağdadı terkederim dedi. Buna karşı *Amidülmülk* kabul etmiyecek olduktan sonra şerait dermeyan etmeden imtina etmeliydiniz, dermeyan ettiğiniz şartlar kabul edildikten sonra imtina etmek kan dökülmesine sayetmektir. dedi ve çadırlarını *Nehrevan*'a çıkardı. Lâkin *Kadıkuzat* ile *Şeyh Ebû Mansur bin Yusuf* bunu durdurdular ve halifeye, *Amidülmülk*'ün bu suretle dönmesinin âkıbeti ne olacağını bildirdiler. Halifenin veziri *İbni Darest*, *Amidülmülk* için ziyafet tertip etti. *Amidülmülk* ziyafete geldi.

21 diye yazmıştı, buna binaen *Amidülmülk*, şöyle dedi: *Emirülmüminin* efendimizin bundan evvel hayirhah hâdimleri (çâkerleri) Şahinşah *Rüknüddin*'i, arzu ettiği ve gönlünün istediği şeyi is'af etmek suretile şeref-lendirdiklerini hatırlamak lütfunda bulunmalarını istirham ederim (dilerim) dedi. Halife *Amidülmülk*'e lâzımgelen cevabı vermek istedi lâkin mez-kûr yazıyı hatırladı ve sözü mugalâtaya boğarak cevapta, kifayet ede-cek kadar yazılmıştır, dedi. Bunun üzerine *Amidülmülk* gücenerek ve dargın bir halde döndü ve yayan gitti. Malı, *Hemedan'a* gönderdi ve mes'e-leyi Sultana bildirdi. Halife, *Tuğraî Humartekin'e* طغرائی خمار تکین mektûp gönderip *Amidülmülk'* ten ve ısrarından şikâyet etmişti. *Humartekin* buna karşı cevabında, rıfk ve mülâyemet üzere bulunmayı nazi-kâne muamele etmeği işaret ve yavaş davranmayı tavsiye ediyordu. Bun-dan dolayı *Amidülmülk*, akıd hususundaki sözün inkıtaa uğramasını *Humartekin*'in işi karıştırmasına attetti. Bunun üzerine *Humartekin'e*, karşı, Sultanın kalbi değişti. *Humartekin* de korktu, kaçtı ve sür'atle uzaklaştı.

Sultan Kadıkuzat ile Şeyh *Ebû mansur bin Yusuf'a* sert ve acı tev-bihli mektûp gönderdi ve, *Kaimbiemrillah*'dan gördüğüm mükâfat bumu-dur? halbuki onun taati için kardeşimi öldürdüm ve onun bir saat vakti için ömrümü ve onun yoluna bütün malimi fida ettim. Kendim fakir kal-mak bahasına onun zenginleşmesini istedim böyle olduğu halde niçin hiç düşünmeden benim sözümü reddetti beni reddetmeğe dair söz söyledi maksadımı men ve beni menetmeği kasedetti, dedi, ve *Amidülmülk'e* mektûp gönderip, ıktaları اقطاع geri almasını, Halifenin elinde ancak eskiden kendi namına olanları bırakmasını ve halifenin göstereceği delil-lerin herbirine itirazı idame etmesini emretti. Bunun üzerine iraklar re'isi *Amidülmülk Beytünnevbeye* geldi, mektûbu gösterdi ve tekdiri tekrar etti. Buna karşı Halifeden şöyle cevap sudur etti:

Rüknüddin'in bunu yapacağını ummuyorduk ve vukua gelen bu hali beklemiyorduk, ıktalar اقطاع önündedir onları kes, artık onları bizden menetmek için bir mâni kalmadı men'et, dedi.

22 Müellif diyor ki: bu sene şöyle geçti *Kaimbiemrillahın* tevahhuşu (gam ve gussası) ise dâim ve ünsiyet gözü uykuda olup bu tevahhuşun esbabını izale etmiyordu. Halife 454 senesi muharreminde akit hususun-da muvafakat cevabı verdi ve *Amidülmülk* namına vekâletname yazdı, o vekâletnamede *Kadıkuzat* ile *İbni Yusuf*, akdin iki rûknünden biri olan icabı, Halifenin telâffuz ettiğini işittik diye, şehadet ediyorlardı, bu şehadetler yazile tesbit edildi. Halife *Ebûlganayim bin Mahleban*'ı elçi olarak gönderdi bu zat, vekâletnameyi birlikte götürdü. Bunun üzerine Sultan son derece sevindi ve ihtifal yaptı (ihtimam etti). Kader tekeffül

etmiş olduğu şeyi ona ifa etti. Akit, *Tebriz* açığında (arkasında) *Muhay-yem* denilen yerde (yahut: çadırdı) icra edildi. İraklar (iki Irak) Reisi karar-gâhda (Payitaht = Müasker) bulunuyordu, *Tuğrul Bey* onu, bir çok hediyelerle *İbnülmahleban* ile birlikte Bağdad'a gönderdi, yine onunla, Halife namına otuz at üzerinde delikanlılardan ve kızlardan otuz *Türk* genci ve iki hizmetçi ve kıymetli cevherlerle süslenmiş altın eğerli bir at ve on bin altın, seyyide (gelin hanım) namına da on bin altın, ve vefat eden Hatunun *İrak*'taki emlakile *Bakube*'nin tevkı ve her tanesi bir miskal ağırlığında olan otuz taneli inci gerdanlık, *Uddetüddin* [1] namına da beş bin altın, ve gelin hanımın valdesi Seyyideye üç bin altın gönderdi, bu vak'a mezkûr senenin şavvalinde idi.

İrakayn reisi, Bağdad'a yaklaştıkta, ahali bunu karşıladılar, hilafet ile saltanat beyninde uzlaşma husule geldiğine sevindiler. İrakayn reisi, باب النوبی ye eriştikte attan indi ve yer öptü, sonra halifenin zevcesi *Arslan Hatun*'un kapısına vardı ve onun farz olan hizmetini eda etti ve getirdiklerini ona verdi. Hatun, bunları sahiplerine bizzat kendisi teslim etti ilk evvel makamı Peygamberîye arz ve takdim etti.

HALİFENİN AVDETİNE KADAR VEZİRLİĞİNİ İBNI DAREST'İN DERUHDE ETMESİNİN SEBEBİ [2]

Bu zat 453 senesinde vezirlik etmiştir sebebi şudur: Halife, yerine avdet ettiğinde Vezirin öldürülmüş olduğunu gördü (Veziri meydanda yok buldu), idareyi deruhte edecek kimsesi bulunmadı. Bunun üzerine, *Hadise*'de حديثه kendisine hizmet etmiş olan *Ebû Turabinilesiri* nam kimseyi istihdam etmeği düşündü, bunun ef'ali halis olduğunu görünce bunu, 23 Hacıbülhuccap ve عزالامة diye lakapladı, inha etmek, alaylarda hazır bulunmak ve mühim işleri infaz etmek hususlarında bunu istihdam etti.

Müellif diyor ki: *İbni Yusuf* ile *El-esiri* arasında münaferet vardı. Bu münaferet, *İbni Yusuf*'un halife huzurunda *İbni Daresti* bu zat doğru olmasile beraber ikta اقطاع almadan hizmet eder ve hazineye mal toplar ve mal verir diye takdim ve methetmesine sebep oldu. Bunun

[1] في جمادى الآخرة منها (٤٥٢) ورد عدة الدين أبو القاسم المقتدى بإمر الله ولي العهد [1] ومعه جدته أم الخليفة وخرج الناس لاستقباله . (ابن الأثير ج ١٠ ص ٤)

Mezkûr senede Cemazielahirde, Veliht *Uddetüddin Ebûlkasım* muktedî Biemrillah geldi yanında büyük annesi yani Halifenin validesi bulunuyordu ahali bunu istikbale çıktı.

[2] Serlevhada Halifenin avdetine kadar vezirliğini deruhte etmesine sebep... dediği halde fasıl içinde buna delâlet edecek kayıt yoktur.

üzerine, *Şirazda* olan bu zatı çağırarak için müteaddit mektuplar gönderildi, lâkin af talep ederek cevap verdi, böyle olduğu halde *İbni Rıdvan*, *Zafer* nam hâdim ile beraber, bunu getirmeğe gitti. *İbni Yusuf*'un kayını *Ebûlkasım*, *İbni Daresti* gitmeğe teşvik etti, bundan dolayı kuvvetli azimle Bağdad'a geldi.

Sultan, *İbni Darest*'in çağırılmasından hoşlanmıyor, malı çok olmakla beraber kifayetsiz ve iktidarsız olduğu için onu istihdam etmeği kerih görüyor diye *Amidülmülk*, Sultan tarafından mektup gönderdi.

Buna karşı halife şöyle cevap verdi: *Vasıta* واسطه geldikten ve yurdundan ayrıldıktan sonra onu geri çevirmek doğru değildir halife *Vadinde* hulfetmez.

İbni Darest 453 senesi sekiz Rebiülevvelde Bağdad'a geldi. Rebiül-ahırın on beşinde Halifeye mülâkı oldu. Buna hü'at giydirildi ve, vezirlikle beraber diğer birçok işler de uhdesine tevdi edildi. Mezkûr mansıbdaki 454 senesi dört Zilhicceye kadar kaldı, ondan sonra bu mertebelerden uzaklaştırıldı. Daha doğrusu kendisi istifa ederek hizmeti terketti, nazik Cahini kaba gördü (istifa ederek ve yufka Cahini kaba addederek hizmeti terketti).

Müellif diyor ki: bunun vefatı, 467 senesi on bir şabanda *Ehvazda* vukua gelmiştir.

BU SENELERDE VUKUA GELEN HÂDİSELER

Müellif diyor ki: 450 senesinde, Kadı *Ebuttayyib Tahir bin Abdullah bin Tahirüttaberî* yüz iki yaşında iken vefat etti, işitmesi ve görmesi yerinde olup bütün âzası sağlam idi, ilmî meselelerde münakaşa eder fetva verir ve fakihlerin hatasını tashih ederdi, *Kündürî Amidülmülk*, bu zatın cenazesinde hazır bulundu bu zat *Bağdad'da* garb cihetinde *Ahmed Bin Hanbel*'in kabri yanında defnedildi.

24 Müellif diyor ki: bu senenin sonunda, Kadılıkuzat *Ebûlhasen Ali bin Muhammed bin Habibül Maverdî* vefat etti ilimin çoşan denizi ve şeriatın tolunayı idi, bu zat, fıkhi, dört bin yaprakta bast ettim derdi "*Elhavi*," nam eserini kasedederdi sonra onu kırk yaprakta ihtisar ettim derdi "*El-ikna*," nam eserini kasederdi.

Şayanı teessüftür ki bu ikisi iki deniz idi kurudular iki tolunay idiler gurub ettiler, iki yüksek dağ idiler yıkıldılar, yagan yağmur idiler durdular.

Müellif diyor ki: 453 senesinde *Kureys Bin Bedran* vefat etti, oğlu *Müslim*, *Beni Ukayl* kabilesi emirliğine tayin edildi. Bu senenin şevva-

linde *Nasrüddevle Ebû Nasar Bin Mervan*, seksen ve küsûr yaşında iken *Meyyafarıkın*'da vefat etti. 454 senesi arefe gününde, *Fahrüddevle Ebû Nasar Muhammed Bin Muhammed Bin Cehir* halifeye vezir tayin edildi, şöyle oldu; bu zat *Meyyafarıkın* da *İbni Mervan (Nasrüddevle Ebû Nasar)* yanında kadr ve izzet içinde olup emreder, nehi ederdi. Birdenbire himmeti uzandı ve saadeti yükseldi Halifeye yazarak, vezirlik için ziyaretlerle müşşerref olmak istediğini çok mal sarfedeceğini ve hazineye yükler getireceğini bildirdi. bunun üzerine buna, Darülhilâfeden Nakibünnükaba *Kâmil Ebülfevaris Tarrad Bin Muhammedüzzeynebî* كامل ابو الفوارس طراد بن محمد الزينبي gönderildi. bu zat (*Fahrüddevle*), kararlaştıracak hususları kararlaştırdıktan ve istediği tedbiri ittihaz etikten sonra, Nakibünnükaba, Bağdad'a dönerken onu teşyi için *Meyyafarıkın* den çıktı ve onunla yürüdü, bu suretle, *İbni Mervan*'ın elinden kurtuldu. *İbni Mervan*, bunun arkasından takib etti ise de yetişemedi.

Fahrüddevle, Bağdad'a eriştiği zaman ahali onu karşılamaya çıktılar. *Fahrüddevle*, "Harimi Tahiri,, ye indi küsûf geçip şerefın ışığı gelmeğe başlasın diye orada sekiz gün kaldı, arefe gününü uğurlu addederek o gün talii yar olduğu halde Beytünnevbe'de huzura çıktı (hazır bulundu), orada insanların her tabakasından, huzurları mutad olan kimseler toplanmıştı. Halife meclis akdetmek suretile bunun için ihtifal yaptı, bereket nuru, ufkundan doğdu. *Mevsalâ*'ya oğlu *Eminüddevle Ebû Sa'd*, bunun hakkında sadır olan tevkii (fermanı, menşuru) okudu.

SULTAN TUĞRUL BEY'İN DÖRDÜNCÜ DEFA BAĞDAD'A GELMESİ

Müellif (R. H.) diyor ki: 455 senesi muharreminde Sultan, zevcesine zıfâf etmek için *Urmiye*'den *Bağdad*'a azimet etti. *Fahrüddevle* bin *Cehir Bağdad*'tan çıktı Kufs قفس nam mahalde, büyük alay, göz kamaştırıcı debdebe ve parlak hazırlıkla Sultanı karşıladı. Sultanın askeri, Bağdad'ın günbatı tarafına indi bu yüzden zahmet çok oldu ve ahali ürkütü.

Amidülmülk, Şerife Seyyideyi (Gelin Hanımı) isteyerek Süddei Şerifeye geldi, gelini saraya دارالملكة nakil hususuna muvafakat edilerek cevap verildi. Seyyidei Şerife Yümn ve bereketle, sarayın şark tarafındaki hücrelerden birine indi, saferin on beşinci gecesinde gerdeğe kondu ve altınla kaplanmış serir üzerine oturdu ki, o serirdeki altının ziyası gözü kamaştırıyordu. Sultan, bunun üstüne girdi ve yer öptü ve Seyyideye hizmet etti ve onun hizasında (Tuşunda) gümüş ile kaplanmış serire oturdu.

Sultan, Halifenin zevcesi yani kardeşinin kızı ile nefîs ve kıymetli iki gerdanlık, halis altından Hüsrevanî cam, altınla işlenmiş ve çevresi inci danelerile süslenmiş ferace göndermişti, Sultanın gönlü, gelini sevdirmeye kefil (vekil) idi. Gelin sebebile, sultanın sevinci zahir oldu ve gelin yüzünden, şerefının zuhuru onu bir kat daha sevindirdi. Sultan bütün bir hafta hediye dağıttı, hil'at giydirdi, verdi, esirgemedi. *Amidülmülk* ve diğer emirleri hilâtledü büyüklere ve eşraf'a teşrifatda bulundu kendisiyle birlikde Bağdad'a gelmiş olan *Ebû Ali ibnülmelik ebi Kâliçar, Hezaresp, Feramerz Bin Kâkûye ve Sürhap Bin Bedir Bin Mühelhilden* herbirine fâhir hil'atler giydirildi ve münasip atiyeler ihsan edildi.

26 Müellif diyor ki: *Amidülmülk*, Rebiülevvelin dokuzunda Beytünnebe'de bulundu. Sultanın, memleketine dönmesi, Seyyide'yi ve hatunu beraber götürmesi için izin istedi ve gittikten sonra yakın zamanda tekrar geleceklerini söyledi. *Arslan* Hatun, kendisini Halifenin terketmesinden müteessir idi. Seyyide'ye (Gelin hanıma) gelince, Halife bunun gitmesini hoş görmedi, gidince, firakının acısı ile yandı, fakat iyi geçinmesi emelini mülâhaza etti.

Sultan, *Bağdad*'tan ayrıldıktan sonra, i'zaz ve ikramla, *Hezareseb'e Ehvaz'e* dönmesine izin verdi. zira bu zat, *Tuğrul Bey*'in kapısında (hizmetinde) üç sene kalmıştı, kapıdan ayrılmasına izin verilmiyor, ayrı düşmüş olan arzusu, vuslat ilân etmiyordu (visalden haber vermiyordu).

Sultan, Bağdad mültezimliğini elli sekiz bin altın mukabilinde *Ebû Saidil-Kayini*'ye havale etti. Bu adam, Irakayn Reisinin iptal etmiş olduğu haraç ve cizye (daribe) zararlarını ve naibe şerlerinin bütününü tekrar iade etti. bu adam, *Amidülmülk*ün Ustazdarı olup matbahın işlerini idare ediyordu, kader bunun rütbesini yükseltti (mertebesinin yükselmesi hakkında kader cari oldu).

REY'DE SULTAN TUĞRUL BEY'İN VEFATI

455 scnesi sekiz ramazanda cuma gün Rey'de *Tuğrul Bey* vefat etti, bunun vefatile devlet sarsıldı, bu esnada *Amidülmülk* Rey'den yetmiş fersah yerde idi. Sultanın vefatı haberi erişince, kargaşalık çıkmasından ve uygunsuzluk vukua gelmesinden korktuğu için bu mesafeyi iki günde katetti ve Rey'e geldi. Sultan öldüğü gibi duruyordu, defnedilmemiş kabre konmamıştı. Sultanı defnetti ve halkın sükûnetini ve emniyetini düşündü. Uşakları elbise yırtmaktan menetti. Hayvanlara varıncıya kadar, sultanın mülkünde olanın hepsini askere dağıttı. Sultanın biraderzadesi *Süleyman bin Davud*'u tahta çıkardı, bunun annesi,

sultanın nikâhında idi, amcası *Sultan Tuğrul Bey* veliahtlığı buna vasiyet etmişti, buna binaen, *Amidülmülk* memleketin idaresini *Süleyman*'ın eline verdi ve işi onda karar ettirdi.

27

TUĞRUL BEY'İN SİRETİ

Müellif diyor ki: bu zat kerim ve halim idi. taat ve ibadete mülâzım ve cemaate müdâvim idi her pazartesi ve perşembe günleri oruç tutardı, واداری [1] ve beyaz elbise giyerdi, siretinin güzelliğinden dolayı bunun günleri (zamanı) gül bahçelerine benziyordu. İnsan öldürmeyi reva görmez, kan dökmez, haram iş işlemezdi. Son derece tahammüllü ve doğru fiilli idi.

Akzalkuzat Maverdî, Sultan hakkında şöyle hikâyet ediyor: 433 senesinde *Kaimbiemrillah* tarafından elçi olarak *Tuğrul Bey* yanına gittim. oradan *Kaimbiemrillah*'a mektûp yazdım, mektûpta *Tuğrul Beyi* cerh ve ona ta'n, iyiliklerini inkâr ve kusurlarını (fenalıklarını) bastettim. bu mektûp, uşağımın elinden düşmüş ve sultana götürülmüş sultan bunun içinekinde vakıf olduktan sonra tekrar mühürleyip saklamış. bununla beraber, bana hürmet ve itibar etmek adetini değiştirmede.

Müellif diyor ki: Zikredildiğine göre, sultanın havâssından birisi, *Melik ebû Kâlicar*'a Mülletfat [2] yazarak orada ona bazı esrarı ifşa etmişti. Bu mülletfat sultanın eline geçmiş fakat sultan bunu gizli tutmuş, yazan adamın hatasını, hilmi ile tedavi edip tamir etmiş. Sultan pek çok tasadduk ederdi, mescit yapmak en kutsî emellerinden biri idi, ibadeti çoktu gece namazları kılardı, bir ev yapıp ta yanına mescit bina etmeğe, Allahtan utanıyorum, derdi.

Müellif diyor ki: *Amidülmülk* hikâyet ediyor, sultan hasta olduktan, benim bu hastalık halim yününü kırmak için ayakları bağlanan koyunun haline benzer, koyun kesileceğini zannedip ıztırap çeker, salıverdıklarında sevinir, sonra kesmek için el ayaklarını bağlarlar, bu defa yününü kırmak için bağladıklarını zanneder ve sakin durur ve zebholunur, işte benim bu hastalığım da zebh için el ayak bağlamaktır, dedi ve dediği gibi oldu.

Müellif diyor ki: Sultan yetmiş yaşında iken vefat etti.

Müellif diyor ki: *Amidülmülk* şöyle hikâyet etti: *Tuğrul Bey* bana dedi ki, *Horasan*'da ilk meydana atıldığımda (iptidai emrimde) rüyada semaya refolduğumu gördüm bana, ne istegin varsa istel kabul olunur,

28

[1] نوب واداری = Semerkand yakınında «Vezar» denilen köyde dokunan ve aynı zamanda Horasan dibacı da denilen kıymetli bir kumaştır (Dozy Lûgati).

[2] مصلحات Masalihu umumiye ve umuri siyasiyeye dair tahrirat...

denildi. benim için uzun ömürden daha sevgili hiçbir şey yoktur, dedim. bunun üzerine senin ömrün yetmiş senedir, denildi.

Müellif diyor ki : *Amlidülmülk* şöyle diyor : sultandan, doğduğu seneyi sordum, *Maverayinehir*'de Filânca *Han*'ın huruç ettiği senede doğmuşum diye cevap verdi. Sultan vefat ettikten sonra (mezkûr hanın hurucundan sultanın vefatına kadar geçen) müddeti hesap ettim, tam yetmiş sene idi.

Müellif diyor ki : Sultanın ölüm haberi Bağdad'a eriştikte vezir *Fahrüddeve Bin Cehir*, yirmi altı ramazanda Sahnüsslâmda (saray salonunda) taziye kabul etmek için oturdu.

SULTAN ADUDEVLE ALP ASLAN EBI ŞUCA, MUHAMMED BİN DAVUD BİN MİKÂİL BİN SELÇUK'UN TAHTA CÜLÜSÜ

Müellif diyor ki : *Alp Arslan*'ın pederi *Davud* 450 senesinde *Belh* de, vefat etmiş ve *Alp Arslan* onun yerine kaim olmuştu. *Tuğrul Bey*'in vefatından sonra Reyde, *Alp Arslan*'ın kardeşi *Süleyman* namına hutba okununca [1] ارسعن ile اردم *Kazvine* gidip *Alp Arslan* namına hutba okudular, bu haber, *Amidülmülk*'e eriştikte o da, hutbede evvelâ *Alp Arslan* adını, sonra *Süleyman*'ın ismini zikretti [2]. *aduddeve* *Alp Arslan*, *Nisabur*'dan

[1] Bu kelime, İbnülesirde Bağrı sıyan şeklindedir : اختلف الامراء فبضى باغى سيان و اردم الى قزوين. Emirler ihtilâf ettiler, bağrı sıyan ile Erdem Kazvin'e gittiler.. (İbnülesir C 10 S 11).

Bağrı basan, bağrı sıyan şekillerinde kullanılan bu kelimenin Türkçeye uygun şekilleri yağrı sıyan ile yağrı basan'dır. Birincisi düşman bozan (kıran), ikincisi düşmana baskın yapan demektir.

[2] لما مات السلطان طغرل بك اجلس عميد الملك الكندري في السلطنة سليمان بن داود جفرى بك اخى السلطان طغرل بك و كان طغرل بك قد عهد اليه و كانت والدة سليمان عند طغرل بك فلما خطب له بالسلطنة اختلف الامراء فبضى باغى سيان و اردم الى قزوين و خطبا لعصا الدولة آل ارسلان محمد بن داود جفرى بك وهو حينئذ صاحب خراسان ومعه نظام الملك وزيره والناس مائلون اليه فلما رأى عميد الملك الكندري انعكاس الحال عليه امر بالخطبة بالرى للسلطان آل ارسلان و بعده لآخيه سليمان

Sultan Tuğrul Bey vefat ettikte, Amidülmülkülkündüri عميد الملك الكندري, Sultan Tuğrul Beyin kardeşi Davud Cagri Beyin oğlu Süleyman'ı, saltanat tahtına oturttu. Filhakika Tuğral Bey bunu veliaht tayin etmişti. Süleyman'ın validesi, Tuğrul Bey nezdinde (nikâhında) idi Süleyman namına hutbe okununca ümera beynine ihtilâf düştü, bağrı sıyan ile Erdem Kazvine gittiler. Aduddevle Alp Arslan Muhammed bin Davud Cagri Bey namına hutbe okudular o esnada Alp Arslan, Horasan sahibi olup yanında veziri Nizamülmülk bulunuyordu ahali buna meylediyordu. Amidülmülk, işin ters çevrildiğini görünce, Rey'de evvel Sultan Alp Arslan namına sonra kardeşi Süleyman namına hutbe okumasını emretti.

(İbnülesir, C. 10 S, 10, 11)

hareket etti düz ve çetin yerleri katederek dadanmış (kanıkmiş) Arslan ve akan derya gibi yürüdü. pederinin amcasının [1] gerde - göhde olan oğlu Kutulmuş bin İsrail padişahlık ümidine (tamana) düşmüştü, bu tama onu helâklik çukuruna götüreceğini bilmiyordu, askerile Alp Arslan'a karşı durdu. karşılaştılar harp ettiler. muharebe, Kutulmuş'in katlile nihayetlendi. Kutulmuş'in ölümüne sebep atı sürünciyerek onu³ düşürmesi olmuştur [2]. Alp Arslan Türkmenlerden pek çok adam öldürdü bunların mallarından külliyyetli miktarda ganimet elde etti ve bu malları sürerek, askeri muzaffer ve talii yar olduğu halde Rey kazasından olan Huvar خوار köyüne erişti, yanında da veziri Nizamülmülk Ebû Ali Hasan bin İshakuttusî bulunuyordu.

29

[1] Diğer nüshada amcasının oğlu.

[2] سمع آلب ارسلان ان شهاب الدولة قتلش وهو من السلجوق ايضاً وهو جد الملوك اصحاب قونية وقصريه واقصرا وملاطيه يومنا هذا قد عصى عليه وجمع جوعاً كثيرة وقصد الرى ليستولى عليها فجهز آلب ارسلان جيشاً عظيماً وسيرهم على المفازة الى الرى فسبقوا قتلش اليها وسار آلب ارسلان من نيسابور اول المحرم من هذه السنة فلما وصل الى دامغان ارسل الى قتلش ينكر عليه فله وبناه عن ارتكاب هذه الحال و يأمره بتركها فانه يرى له القرباة والرحم فاجاب قتلش جواب مغترين معه من الجموع ونهب قري الرى واجرى الماء على وادى الملح وهى سبخة فتعذر سلوكها فقال نظام الملك قد جعلت لك من خراسان جندا ينصرونك ولا يخذ لونك ويرمون دونك بسهام لانخطي وهم العلماء والزهاد فقد جعلتهم بالاحسان اليهم من اعظم اعوانك وقرب السلطان من قتلش فلبس نظام الملك السلاح وعبا الكتائب واصطف العسكريان وكان قتلش يعلم علم النجوم فوق ونظر فراى أن طاعه في ذلك اليوم قد قارنه نحوس لا يرى معها ظفر فتعذر الحاجة وجعل السبخة بينه وبين آلب ارسلان ليتنع من اللقاء فسلك آلب ارسلان طريقاً في الماء وخاض غمرته وتبعه العسكر فطلع منه سالماً هو وعسكره فصاروا مع قتلش واقتتلوا فلم يثبت عسكر قتلش لعسكر السلطان وانهمزوا لساعتهم ومضى منهمزما قلعة كردكوه وهى من جملة حصونه ومعاقلة واستولى القتل والاسرى على عسكره فاراد السلطان قتل الاسرى فثبغ فيهم نظام الملك فغفا عنهم واطلقهم ولما سكن الغبار ونزل العسكر وجد قتلش ميتاً ملقاً على الارض لا يدري كيف كان موته قبل انه مات من الخوف والله اعلم فيكي السلطان لموته وقعد لقزائه وعظم عليه فقده ففلا نظام الملك ودخل آلب ارسلان الى مدينة الرى آخر المحرم من السنة ومن العجب ان هذا قتلش كان يعلم علم النجوم قد اتقنه مع انه تركى ويعلم غيره من علوم القوم ثم ان اولاده من بعده لم يزالوا يطلبون هذه العلوم الاولى ويقربون اهلها فتالهم بهذا غضاضة في دينهم وسيرد من اخبارهم ما يعلم منه ذلك وغيره من احوالهم

(ابن الاثير ج ١٠ ص ١٣ ، ١٤)

Alp Arslan, zamanımızda Konya, Kayseri, Aksara, Malatya sahipleri olan padişahların ceddi ve Selçukilerden olan Şahabüddeve Kutulmuş'in kendisine isyan ettiğini ve birçok asker toplayarak Rey'i istilâ kasdettiğini iştirince büyük bir asker techiz edip çöl üzerinden Rey'e gönderdi bu asker, Kutulmuş'den evvel Rey'e eriştiler. Alp Arslan kendisi mezkûr senede muharrem iptidasında Nisabur'dan hareket etti. Demagan'a vâsıl oldukta Kutulmuş'a elçi göndererek yaptığı işin fena olduğunu söyledi ve bu gibi iş irtikâp etmekten nehi ve bu işten

Amidülmülk, Alp Arslanı, hadem ve haşemi davul ve alemleri, Arap ve Acemi içinde olarak istikbal etti ve onu serire (tahta) oturttu, adeti veçhile onun nezdinde tedbiri umur etti. *Nizamülmülk*, Amidülmülkün müstakillen hareket etmesini çekemedi (kıskandı), bunu tevkif ve hapsedirmek hususunda çareler düşündü. 456 senesi Muharremde, *Amidülmülk* ünsiyet peyda etmek ve itiraz etmek için *Nizamülmülk*'ü ziyaret etti ve önünde, beş yüz altın çıkılı bir mendil bıraktı. *Nizamülmülk*'ün yanından döndüğünde, askerin ekserisi bununla beraber gitti, bunun üzerine *Nizamülmülk*, bunun akıbeti korkunç olacağını söyleyerek sultanı tahvif etti buna binaen sultan, *Amidülmülk*'ün tevkif edilmesini emretti ve *مرورود* e gönderdi orada mahbus olarak bir sene kaldı, sonra bunu öldürmek için iki uşak gönderdi, bu iki uşak, sıtmaya yakalanmış olan *Amidülmülk*'ün yanına girdiler, ölmek mukarrerdir dediler ve bir müddet mühlet verdiler, bunun üzerine *Amidülmülk* yıkandı, abdest aldı ve tevbe etti helâllaşmak için ailesi yanına girdi ve mescide çıkarak iki rekât namaz kıldı uçunde helâklık olan kazaya teslim oldu [1]. mezkûr iki uşak buna şiddetli muamelede bulundular ve her ikisi kılıcla vurdular ve başını alarak *Kirman*'da olan sultana getirdiler cesedi ise, *Kaim*

vazgeçmesini emretti zira onun karabetine kardeşliğine riayet ediyordu, fakat Kutulmuş ise yanındaki askere mağrur kimsenin vereceği cevabı verdi, Rey köylerini yağma etti, Tuzlu dereye su akıttı burası çorak olduğundan gırlımiyecek hale geldi. Bunun üzerine *Nizamülmülk* Alp Arslan'a şöyle dedi: Horasan'da senin için öyle bir asker hazır ettim ki bunlar sana yardım ederler, yardımsız bırakmazlar ve senin için, hiçbir zaman hedeften sapmayacak, ok atarlar, bunlar da âlimler ve zahitlerdir. Bunları, in'am ve ihsan ile sana en büyük yardımcı kıldım. Sultan, kutulmuşa yaklaştı, *Nizamülmülk* de silâhını giydi, askerleri ta'biye etti ve iki asker karşı karşıya geldi. Kutulmuş ilmi nücum biliyordu durdu ve baktı ve talîne nuhuset iktiran ettiğini gördü ki o nuhuset yanında zafer görmedi. Bunun üzerine muhaceze kastetti çoraklık erazi, kendisile, Alp Arslan arasına düşecek mahalde durdu, muharebeyi kabul etmemek istedi. Alp Arslan suya girdi ve yüzdü, asker de arkasını takip ettiler, askerle beraber sudan selâmete çıktı ve Kutulmuş ile aynı sahada oldular ve harbe tutuştular. Kutulmuş'in askeri, Sultanın askeri karşısında tutunamadı derhal bozuldu ve münhezim olarak Kerdeköh yolunu tuttular. Kerdeköh, Kutulmuş'in kalelerinden idi. Kutulmuş askerinin kimi katl ve kimi esir edildi. Sultan esirleri katletmek istedi ve *Nizamülmülk* bunlar hakkında şefaatte bulunduğundan affetti, bunları salıverdi. Toz dinip askerler attan indikte, Kutulmuş ölü olarak yüzüstü yattığı halde bulundu, ne suretle öldüğü bilinmedi, korkudan ölmüş olduğu söylendi. Sultan bunun ölümüne ağladı, bunun için mateme oturdu. bunun fikdanından son derece müteessir oldu. *Nizamülmülk* sultanı tesliye etti. Alp Arslan aynı sene Muharrem ahırında Rey'e girdi. Şurası gariptir ki, bu Kutulmuş, ilmi nücum biliyordu. Türk olduğu halde bu ilmi mükemmel surette elde etmişti.

[1] Alp Arslan'ın Amidülmülk'ü tevkif edip katletmesi ve kısmen tercümei halî ibnüleirde C 10 S 11, 12 dedir. Oradaki bahsin sonunda :

ولما قرب للقتل قال للقاصد إليه قل لظام الملك بشما عودت الاتراك قتل الوزراء واصحاب الديوان
ومن حفر قليبا وقع فيه ولم يخلف عميد الملك غير بنت. deniliyor.

biemrillah'ın şerif elbiselerinden Debikî [1] gömlege ve Peygamberin hırkası üzerine sarılmış kumaşa sarıldı ve *Künder*'de babasının kabri yanında defnedildi. *Amidülmülk* mezkûr kumaşı, hediye olarak *Kaim Biemrillah*'dan isteyip almıştı. bu zatın vezirlik müddeti sekiz sene ve bir kaç aydan ibarettir, bu müddet içinde onun kadr ve itibarının âlâmetleri meşhûr ve meşhûd idi. Hini vefatında kırk kûsûr yaşında idi, Mahasini tafdil ve fazaili tahsin edilirdi, lâkin, işe mübalâtsizca saldırarak ve işi kolay görerek tedbiri gevşek tuttuğundan ve sui tedbirde (tedbiri ihmalde) pek ileri gittiğinden, haddi zatında uzun olan eli, katı kalpleri kendisine meylettirmek, serkeş vak'aların önüne geçmek hususlarına kısa geldi. Bu zat, hasep şeref, edep ve fazilet sahibi idi: ölüm acidir, fakat nefsim yüksekliğe teşne olduğu zaman onu içmeyi de tath bulurum, riyaset hülyaları (sevdaları) kafamda yumurtlamış olup bunlar kafamda dolaşıyorlar korkarım ki onu devireceklerdir, diyen bu zattır.

Müellif diyor ki ; *Amidülmülk* hadım (Hası) idi, sebebi şudur: Sultan *Tuğrul* Bey, iptidai emrinde ve ikbalinin gür çağında bir kadını istemek için bunu elçi olarak göndermişti fakat kadın ile kendisi evlendi *Tuğrul* Beyin emrine mahalefet etti, Sultan bunu eline geçirdikte, hayelerini çıkarttı fakat vazifesinde ipka etti. Bu zat hanefi mezhebinde olup, mezhebine ve mezhepdaşlarıyla yürümekte pek ziyade müteassıp idi, sonraları taassup-tan ayrılde, her iki cemaati cemetti ve her iki mezhebin doğruluğu hakkındaki reyî güzel oldu [2]. *Amidülmülk*'ün, *Tuğrul Bey* ile muarefesi

Amidülmülk'ün katli yaklaştıkta (*Amidülmülk* katli için yaklaştırıldı) kendisini öldürecek adama şöyle dedi : Türkleri, vezir ve divan erbabını öldürmeğe alıştırmam ne fena şeydir. Bir kimse bir kuyu kazarsa oraya düşer, diye *Nizamülmülk*'e söyle ! bu zat arkasında yalnız bir kız bıraktı.

[1] مديق Mısırda bir karyedir siyabi Debikî نواب مديق oraya mensuptur (Mu'cemülbüldan)

[2] وكان شديد التعصب على الشافعية كثير الواقعة في الشافعي رضي الله تعالى عنه بلغ من تعصبه انه خاطب السلطان في لمن الرفضه على منابر خراسان فاذن في ذلك فامر بلعنهم و اضاف اليهم الا شعرية فاتفق من ذلك ائمة خراسان منهم الامام ابو القاسم القشيري و الامام ابو المعالي الجويني وغيرهما فافارقوا خراسان و اقام امام الحرمين بمكة اربع سنين الى ان انتقضت دولته يدرس ويفتي فلهذا لقب امام الحرمين فلما جاءت الدولة النظامية احضر من انتزع منهم و اكرمهم و احسن اليهم و قيل انه تاب من الواقعة في الشافعي فان صح فقد افلح و الا فعلى نفسها (اهلها) برافقش يعني ... (ابن الاثير ج ١٠ ص ١٢)

Amidülmülk Şafiilere son derece düşman idi, Şafiye çok dil uzatırdı. Bunun taas-subu şu dereceye vardı ki, Horasan minberlerinde, Rafizîlere lânet etmek hususunu Sultana arzetti, Sultan izin verince, onlara lânet etmeği emretti ve Eş'arileri'de Rafizîlere kattı. Horasan âlimleri ezcümle İmam Ebülkasımül Kuşeyrî imam Ebülmaâli Cüveynî ve başka-ları bu hakareti kabul etmediler ve Horasan'dan çıktılar imamülharemeyn (Ebülmaâli), *Amidülmülk*'ün günleri geçinceye kadar tedris ve ifta ile meşgul olarak dört sene Mekkede

şöyle olmuştur: *Tuğrul Bey Nisabur'a* gelince, Arapca ve Farsçada fasih bir kâtime muhtaç oldu. *Ebû Sehl'in* pederi *Muvaffak* ona *Amidülmülk'ü* gösterdi.

Tuğrul Bey bunu ele geçirmekle, tecrübe ve malûmatı kuvvetli bir genç elde etmiş oldu.

NİZAMÜLMÜLK

Amidülmülk, azledilip ve işten el çektilirli hapsedildiği yere nakle dilince *Nizamülmülk'ün* işi yoluna girdi (düzeldi). güneşinin ziyası parladı, nefsi, isteklerini elde etti, sancağı (yahut: dağı) yükseldi kalemi yürüdü mevkii yüceldi, siyadeti dal budak saldı kılıcı kesti ve bulutu şimşeklendi.

PADİŞAH OLDUKTAN SONRA ALP ARSLANIN BAŞINA GELENLER

31 Müellif diyor ki: *Alp Arslan'ın* kardeşi *Kavurd bin Davud*, amcası *Tuğrul Bey* zamanında 447 de *Kirman'ı* istilâ etmişti, 455 senesinde de *Şiraz'ı* elde etti ve orada olan bütün *Deylemiler'i* öldürdü kan döktü perde (hürmet) yırttı kahr ve tedmir etti, memleketi ıssız bıraktı ve nihayet kardeşi *Alp Arslan'a* muhalefet ederek (isyan ederek) ondan tahaffuz için *Kirman* da *Berdeşir* adlı kesabaya kapandı. *Alp Arslan* bunun üstüne yürüdü ve buna aman verdi ve *Istahur* kalesini aldı bu kalenin muhafızı, misli görülmedik bir takım firuzeler ve zümrüt kâseden ibaret hediyeler ile *Alp Arslan'ın* yanına geldi. devletin ihsanı, adaleti, Faris memleketini kapladı.

Müellif diyor ki: 457 senesinde *şerefüddevle Ebülmekâr'im müslim bin Kureys*, *Alp Arslan* yanına geldi. *Alp Arslan* bunun kapıya gelmesini hürmetle karşıladı ve pek çok in'am etti. bunun iktaları انطاغ meyanına *Hit*, *Enbar*, *Harba*, *Sin* ve *Bevazici* kattı. *Şerefüddevle* aynı senede Rebiülahirde *Bağdad'a* erişti (geldi). vezir *Fahrüddevle bin Cehir*, onu

kaldı. Bundan dolayı İmamülharemeyn diye lâkablandı(?). *Nizamülmülk* hükûmeti meydana geldikte, *Nizamülmülk*, memlekette uzaklaşanları vatanlarına getirdi, onlara hürmet ve ihsan etti. *Amidülmülk'ün*, Şafii'ye dil uzatmaktan tevbe ettiği söyleniyor, eğer bu söz sahibise felâh bulmuş demektir yoksa cinayeti kendisine aittir.

istikbal etti. *Şerefüddeve*'nin teveccühünden dolayı kendisi için iyi bir yardımcı (arka) kazanmış oldu [1].

Müellif diyor ki: Sultan *Alp Arslan*, *Nahcüvan* tarikile, *Hazer* [2] memleketine pek içerlere daldı, imanın yardımcıları çoğaldı. *Ephaz Meliki Bukrat bin Geyüregi*'yi sulh talep etmeğe ve kızını zevceliğe arz etmeğe mecbûr etti. Sultan bununla sulh etti ve kızile evlendi ve hediyelerini kabul edip aman verdi (emniyetini temin etti). Sonra Gürcü Prensesini (Melikesini) tatlik edip onu *Nizamülmülk*'e tezviç etti. *Alp Arslan* yurdu ve *Âni* memleketini aldı, memleketler buna baş eğdi, halk bunun tâatını kabul etti, belâ ve mihnetler defedildi, insanlar sevindi.

MÜSTEVFİL - MEMLEKE ŞEREFÜLMÜLK EBÜ SA'D MUHAMMED BİN MANSUR BİN MÜHAMMED'İN BAĞDAD'A VUSULÜ

Bu zat 459 senesinde *Bağdad*'a geldi. Bunun nesebi şerif ve hasebi tahir idi hayır, kerem, kesreti fazl, iktidar, rıf'at, zenginlik ve parlaklık cihetinden bu gibisi Selçukîlere vezirlik etmemiştir.

32

İmadüddin (R. H.) diyor ki: anam tarafından ceddîm olan *Emî-nüddin Aliyülmüstevfi*, Sultan *Muhammed* bin *Melikşah*'ın hazinesine kâtip oluncaya kadar, ömrünün taşkın çağında, meydana atılmasının ilk anlarında *Şerefülmülk*'ün kâtibi olmuştur. çok ihtiyar olan bu zat, çocukluğumda bana *Şerefülmülk* hakkında, onun asaletine ve siyadetine delâlet eden şeyleri hikâye ederdi.

Zikredildiğine göre bu zat, fazlile beraber cömert ve güzelliğile beraber şık giyinirmiş, hikâyet edildiğine göre senenin günleri, sayısına göre ayrılmış, fâhîr libaslardan tam üç yüz altmış elbisesi varmış dört mevsim günlerinden her güne münasip elbise giyermiş, bunlardan birini,

[1] وفي هذه السنة (٤٥٧) سار شرف الدولة مسلم بن قريش بن بدران صاحب الموصل الى السلطان آلب ارسلان فاقطعه الانبار و هيت و حربى و السن و البوازيج و وصل الى بغداد فخرج الوزير فخر الدولة بن جهمير في الموكب فلقبه ونزل شرف الدولة بالحریم الطاهرى و خلع عليه الخليفة... (ابن الاثير ج ١٠ ص ١٩)

Bu senede, Musul sahibi *Şerefüddeve Müslim* bin *Kureyş* bin *Bedran*, *Alp Arslan*'a geldi. *Alp Arslan* buna *enbar*, *Hit*, *harba*, *Sin*, *Bevazic'i* *ikta* ıttı. sonra bu, *Bağdada* gitti vezir *Fahrüddeve bin Cehir* alayla çıkup bunu karşıladı, bu zat (*Şerefüddeve*) harimi tahiriye indi, halife bunu hil'atledi.

[2] Diğer nüshada : ebhaz ıttır.

başkasına hil'at olarak giydirirse yahut hibe ederse, hâzini (kâhyası), hazineye onun yerine başkasını tedarük edip kormuş.

Bu zat *Bağdad*'a vâsıl oldukça on iki saferde *Beytünneube*'de hazır bulundu, bunun elçi (sefir) olarak gelmesiyle Kabul'ün yüzi güldü ve aydınlandı, *Halifeye*, hediye olarak kıymetli bir mushaf ve mendil içinde Blahş taşı ve siyah bir çanta içinde, sultanın mektûbunu takdim etti. dostlar sevindi ve düşmanların fenasına gitti.

Müellif diyor ki: *Şerefülmülk*, *Bağda*'da geldikte vezir *Nizamülmülk*'ün naibleri medresenin (Nizamiye medrese'sinin) binasına başlamışlardı, bunlara iktida edebilmek fırsatını ganimet bilerek *Babûtak*'ta *Ebû Hanife* kabrine meşhet (türbe)ve *Ebû Hanife* ashabına medrese bina etti, amel defterini, bu amelile de süsledi (sevap sevbini bunun aletile de âlâmetlidi).

33 Müellif diyor ki: *Şerif Ebû Caferinilbeyazî*, kubbe üzerine şunu yazdı: biliyorsun ki (görmedin mi) bu ilim dağınık idi, lahitte gizlenen (kaybolan) şu zat onu topladı, tıpkı bunun gibi bu yer dahi ölü idi, Amid *Ebû Sa'd*'in ihsanı onu ihya etti (dirilti).

Müellif diyor ki: Halifenin zevcesi *Arslan Hatun* 459 senesi Cemaziel-ulâ başında *Bağdad*,a vâsıl oldu. Vezir *Fahrüddevle*, birkaç fersah yerden onu karşıladı bu yüzden, *Fahrî*'nin sabahı bir kat daha aydınlandı dağ gibi sabit olan vakarı zahir oldu. Birbirine yaklaştıklarında, hatunun alayı, *Fahrüddevle* için durduruldu. *Fahrüddevle*, atı üzererinde hatuna hoşamedı etti (dua ile hizmet etti). hatun *Bağdad*'a yüzlendi, istikbali kabul etti, sarayına girdi, halvet etti, saadet, âdetine kavuştu.

VUKUA GELEN VE (GÖZE) ÇARPAN HÂDİSELER, TESADÜFLER VE TEVAFUKLAR

Müellif diyor ki: 458 senesi ramazanda, *Hanbelî*'ler şeyhi ve bunların işlek yollarının saliki olan *Muhammed İbnülhüseyin İbnülferra* vefat etti ve bu senede Medresei Nizamiye tamam oldu ve ahvali düzeldi. (işleri intizama girdi). Şeriat hamillerinden hakikî manasile adamlar, oraya yerleşti, Şeyh *Ebû İshakîşşirazî* orada ders okutup ortadan kaybolmuş ilimleri diriltti ve hakkı batıldan ayırt etti, asılları şerh edip enlardan dal budak çıkardı ve delilleri izah edip onları nevilere ayırdı.

460 senesinde Şeyh *Abdülmelik Ebû Mansur Bin Yusuf* vefat etti. Bu zat *Bağdad*'ın âyanından ve fuzalâsından olup, dehrin büyük hâdiseleri ânında kendisine müracaat edilirdi, bütün halk bunun salâhına ve

reyinin cevdet ve rüçhanına kail idi. Bunun iyiliklerinden birisi de, harabe yüz tutmuş ve üzerine naip, birtakım belâ ve felâketler yağdırmış olan *Bimaristanı Adudî'yi* ele almasıdır, bu zat bunu tamir etti ve tabakalara ayırdı güzel bir surette tertibe koydu ve buna üç haznedar (hâzin خازن) ve yirmi sekiz tabip tayin etti.

Müellif diyor ki: *Surri Dür*, bu zat için mersiye olarak bir kaside söyledi ki evveli şudur:

Kayıb edilen bu zat hakkında tesliye kabul etmeyiz. Dehir, bu zat- 34
tan sonra ister iyilik ister fenalık etsin.

Müellif diyor ki: bu sene de *Ebülcevaizül Vasıfî* vefat etti. Bu zat, zamanının şairi ve meydanının süvarisi (işinin adamı) idi. Yine bu senede, *Emirülmüminin Ali* [عليه السلام] meşhedinde *Ebû Caferüttusî* vefat etti, bu zat, *Şia*'ların imamı idi. Tefsir yazarak *Şia*'ların ağır işlerini kolaylaştırdı. Bu sene Cemazielevvel de, *Filestin* kıt'asında hareketi arz olup memleketi helâk ve telef, binaları harap etti ve yele savurdu, yine bu ayda Zimam Divanının *İbni Cemile* diye maruf olan sahibi *Ebû Nasr Muhammed Bin Ahmed* vefat etti. *Ebûlfazl* bunun için mersiye olarak bir kaside söyledi ki aşağıdaki parça ondandır:

Eğer hayanın suyu olsaydı o suyun bulutu ancak o yüz olurdu. *Musaykal Kılıc'a* esef ederim ki nasıl oldu da taşlar o kılıca kın olabildi, zahirelerin nefisi için esef ederim ki kaybolmasından emin olunmadı. Bundan dolayı, saklamak için yere tevdi edildi.

Müellif diyor ki: bu zat ölünce, zimam divanına, *Ebülkasım Bin Fahrüddevle Bin Cehir* tayin olundu ve *Amidürrüesa* diye lâkaplandı, ictiba (mümtaziyet) hil'atini giydi, *Ebûlfazl* bunu bir kaside ile methetti ki evveli (matlâ) şudur: o gözü sabahleyin yaş, geceleyin uykusuzluk ziyaret ediyor. Göz bebeği bu ikisinin arasında nekadar dayanabilir (nekadar müddet baki kalabilir.)

On iki recepte, *Ebülabbasül Havâfî* Amid olarak ve bütün câhile metholunarak *Bağaad'a* geldi.

Müellif diyor ki: *Fahrüddevle Bin Cehir*, Mihircan gecesinde, قاضى القضاء ابو عبد الله الدغاني huzurunda halifenin tevkii ile azledildi. Bunun üzerine *Fahrüddevle*, *Fellûce* [1] de olan *Nurüddevle Dübey's'in* yanına gitti. *Nurüddevle* bunu yanına aldı kadr ve hürmet ile müsafir etti. *Heza- 35*
resb Bin Benkir'in kâtibi ve vezir *Ebû Şüca'nın* pederi olan *Ebû Ya'lâ'ya* vezirlik tevcihi kararlaştırıldı. *Bağdad'a* gelmesi hakkında mektup gönderildi ve vezir diye hitap edildi, fakat, kaderin garip cilvesi-

[1] büyük fellûce ve küçük fellûce aynüttemr yanında Bağdad ve Kûfe sevarında iki büyük köydürler. Aşağı fellûce ve yukarı fellûce de denir.... (Mu'cemülbüldan).
Selçuk tarihi 3

dir ki, *İbni Cehir* işten el çektirildiği gün bunun hastalandığına ve *Fellâce*'ye eriştiği gün vefat ettiğine dair haber geldi (Tasadüf ve tevafuklar?). Halife 461 senesinde, vezirliği, *Ebülhasan İbni Abdurrahim*'e tevcih etmeği düşündü, lâkin ahali ayaklandı, onun zulmünden cahîm azabı çekmeğe vaktimiz (takatimiz) yoktur, dediler, zira, Besasirî'yi getiren ve bu suretle dehrin musibetlerini körükliyen o idi (bu suretle belâ ve musibeti artıran, bu idi). Hatun dahi, benim malımı yağma eden budur, dedi, bundan dolayı, işe başlamadan işten el çektirildi, tarif edilmeden tenkir edildi. Halife, kimi vezir tayin edeceğine dair düşünüyordu. Nihayet *Nurüddeve (Dübey)*, *İbni Cehir* hakkında mektup gönderdi ve o, en iyi vezirdir ve en hayırlı yardımcıdır dedi. Halife, *İbni Cehir*'i tekrar vezirlik makamına getirmeğe razı oldu. *İbni Cehir*, on iki saferde Bağdad'a geldi, Halife bunun için *Tac* da meclis akdetti (oturdu). *İbni Cehir*, emel ve arzusunu, yerine gelmiş ve kilidi açılmış buldu. Halife ona, şöyle dedi: dağıldıktan sonra işi bir araya toplıyan ve koptuktan sonra ipi ekleyen Allah'a hamdolsun.

Surri Dür Ebülfazl bu defa *İbni Cehir*'i bir kaside ile methetti ki matla'ı şudur :

Tahkik hak aslına rucu etti, herkesten evvel sen, ona lâıyıkısın.

Sonra *İbni Cehir*, iki oğlu ile atlanarak alayla, *Bağdad*'ın garp tarafındaki bütün mahalleleri dolaştı. *Kerh* ahalisi bunun üstüne keselerle gümüş ve altın saçtılar, bunun hakkında *İbni Mevsalâya* inşasile, tevki sudur etti (tevki çıktı). Bu zat için, yüksek mertebelere çıkmak yolları açıldı.

Müellif diyor ki: bu sene Şaban ortasında *Dimeşk* Camii yandı, bunun felâkete uğramasına müslümanlar acıdılar, ateş, bu camiin mihrabında namaz kıldı, ateşin yanmasından, kubbenin tepesi beyaz olarak parladı. Dehir o kubbeyi bu güne kadar beslemişti, bu gün onu yedi, Kartal (nesir), yalından ibaret olan kanadile uçtu [1]. Beytullahiharamın kalbi, bunun için tutuşup yanmaya ramak kaldı (yanayazdı). sanki, cahîm ^{عنه} bu camiye iltica edib eteğine yapıştı, yahut, sanki gündüz, bunun nezdinde olan öcünü hatırladı da onun gecesine hücum etti. Şayanı hayret derecede güzel idi o mescit ki, secde edenlerin nefeslerinin nefhası onu yaktı Erbabı vecdin kalplerinin alevi ona yapıştı, bunun hüs-nüne göz deydi denildi ve bunu yakmakla, *Mısır* emirleri ittiham edildi, sonra Allahın lûtfu erişti ve ateşi söndürdü mahvolmağa yaklaştıktan

[1] Bunlar birtakım istiarelerdir, cami yanarken evvelki rengi gidib ateş sardığını, kartal yalın kanadile uçtu diye ifade etmiştir. Keza sonraki gündüz . . . onun gecesine hücum etmiştir tabirile de yanmadan evvelki rengi ile yangın esnasındaki rengi ifade edilmiştir.

sonra ona şifa verdi, bu kadar yanması ve kökünün kazınması (istisal edilmesi) yetişir dedi bu hususta ey ateş soğuk ve selâmetlik ol dedik, kavlini gerçekledi (kavlinin misdakını meydana getirdi).

Müellif diyor ki: 462 senesinde Rum köpeği, askerlerle yürüdü, *Menbic*'de olan ehaliyi helâk ve kasabayı harap ve müdafilerini esir etti, fena işler meydana getirip *Kostantaniye*'ye döndü, dinin intikam hissi kaynaklı. Bu senede *Nizamülmülk*, Vezir *Fahrüddeve İbni Cehir*'in oğlu *Amidüddeve Ebû Mansur Muhammed*'e kızını tezviç etti. Onunla sıhriyet peyda etmekle kendisi için kuvvetli bir arka edinmiş oldu. *Amidüddeve* elçilikle *Rey*'e sultan yanına gelmişti, izzet ve ikramla karşılandı mezkûr sıhriyet te bu esnada olup bitti ve muzaheret teessüs etti [1]. *Amidüddeve* recep ayında *Bağdad*'a döndü (vâsıl oldu), yanında *Muhammed Bin Ebîhaşim*'in elçileri bulunuyordu. *Muhammed İbni Haşim*, *Mekke*'de namlarına hutbe okunacağını sultana bildirmek için bunları göndermişti [2]. Halife, *Beytünnebe*'de *Amidüddeve*'yi hil'atledi, bunun üzerine *Amidüddeve* etekleri yere sürüyerek eda ve hırâmanla, ihsan, (ıstina = امطاع) libasları içinde yürüdü. Halife haberleri tebliğ, mutalea beyan etmek ve iktalara bakmak hususlarını buna tevcih etti. Bunun hakkında, *İbnülmevsilâ*'ya inşasile tevki okundu. Bununla yükselmeğe başlamak imkânını elde etti (yükselme kızlığını bozmak imkânını elde etti). Meclisin sadrinde (töründe) 37 visadeye oturdu, siyadete tasaddi etti (seyyitlik sadedinde bulundu).

Bu senede, *Tacülmülûk Hezaresb* bin *Benkir* bin *Iyaz* sultan kapısından dönüşünde vefat etti. *Huzistan*'a gitmek kastile *İsfahan*'dan çıkmıştı, şanı yükselmiş cahi (kadr ve itibarı) büyümüşü, sultanın hemşisi-

[1] وفيها (٤٦٢) تزوج عميدالدولة بن جهر بآبنة نظام الملك بالرى وعاد الى بغداد (ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٢)

Bu senede (462) *Cehir*'in oğlu *Amidüddeve* *Rey*'de *Nizamülmülk*'ün kızile evlenib *Bağdad*'a döndü.

[2] وفيها (٤٦٢) ورد رسول صاحب مكة محمد بن ابي هاشم ومعه ولده الى السلطان آلب ارسلان يخبره باقامة الخطبة للخليفة القائم بامر الله واللسلطان بمكة واسقاط خطبة العلوى صاحب مصر وترك الاذان بحى على خير العمل فاعطاه السلطان ثلاثين الف دينار وخلعا نفيسة واجرى له كل سنة عشرة الاف دينار وقال اذا فعل امير المدينة مهنا كذلك اعطيناه عشرين الف دينار وكل سنة خمسة الاف دينار ..

Mekke Emîri, *Muhammed bin Ebi Haşim*'in elçisi, *Sultan Alp Arslan* yanına geldi elçinin yanında *Muhammed bin Ebi Haşim*'in oğlu vardı. Elçi, *Mekke*de halife *Kaim biemrillah* ve sultan namına hutbe okunduğunu, *Mısır* sahibi *Alevî* namına hutbe okunmaz olduğunu, *حيى على خير العمل* diye ezan okunmak terkedildiğini haber verdi, bunun üzerine sultan *Muhammed bin Haşim*'e otuz bin altın verdi ve her sene için onar bin altın tahsisat bağladı ve, eğer, *Medine* Emîri *Müheenna* böyle yaparsa ona yirmi bin altın veririm ve her sene için beşer bin altın tahsisat bağlarım dedi. (İbnülesir c. 10 s. 22)

resile evlenmiş olup, sultan nezdinde büyük itibar kazanmıştı. *Hezarsb'*den sonra, sultan hemşiresi olan mezkûr kadınla *Müslim bin Kureş* evlendi ve *Hezarsb* rütbesine yükseldi. [1]

Ve bu senede, *Haremeyn* emîri *Muhammed bin Ebîhaşım*, sultan yanına gitmek niyetile *Bağdad'a* vâsıl oldu. Halife bunu teşrif ve tefîl ettikten sonra, bununla, sultana mektup gönderdi, bu zat 463 senesinde pek çok mal elde ettiği ve sultana pek çok hamd-ü-sena kazandırdığı halde sultanın Âmid آمد kapısındaki karargâhından döndü.

ALP ARSLANIN DİYARİBEKİR VE ŞAMDAKİ AHVALI

Müellif diyor ki: *Alp Arslan*, *Diyaribekir'e* teveccüh ettikte *Nasr bin Mervan* ona karşı çıktı ve yüz bin altın getirdi. *Alp Arslan* bunun hediyesini kabul etti ve halinden sual edip hacetini ödedi (istediğini verdi). Söylendiğine göre *Alp Arslan'a*, o malın taksit suretile ahaliden toplanmış olduğu söylenmiş, bunun üzerine *Alp Arslan*, malın reddedilmesini emretmiş, perhizlik edip ondan çekinmiş ona el sürmenin vahametinden korkmuş.

Alp Arslan aynı hızla Âmide آمد vardı, onun sınırını geçilmez bir halde ve surunu yüksek görünce, teberrüklenmek için elini onun suruna sürüp göğsüne koydu sonra oradan Şama teveccüt etti.

Yolda *Rehâ* üzerinden geçti, lâkin onu fethetmek mümkün olmadı, sonra Halep üzerine kondu ve onu muhasaraya başladı, bu vakitte Halep sahibi *Mahmud bin Salih bin Mirdas* olup o sene Beni Abbas (halifesi) namına hutbe okumuştı. Bu esnada, halifenin taltifinden dolayı sevinç arkasında koşuyor, Celâl elbiseleri ve Cemal hil'atleri içinde eda ve hırâmanla yürüyordu, yanında da, halifenin memuru (elçisi), Nakibünnükaba kâmil

[1] وفيها (٤٦٢) في شهر رمضان توفي تاج الملوك هزار سب بن بنكير بن عياض باصهان وهو غائد من عند السلطان الى خوزستان وكان قد علا امره وتزوج باخت السلطان وبني على نور الدولة دبس بن مزيد واغرى السلطان به لياخذ بلاده فلما مات سار دبس الى ساطان ومعه شرف الدولة مسلم صاحب الموصل فخرج نظام الملك فلقبهما وتزوج شرف الدولة باخت السلطان التي كانت امرأة هزار سب وعادا الى بلادهما ... (ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٢)

Bu sene ramazanda, Tacülmülük Hezarsb bin Benkir bin İyaz İsfehanda vefat etti, Sultan yanından Huzistana dönüyordu şânı büyümüştü, sultanın hemşiresile evlenmişti. Nurüddeve Dübeyş bin Mezyed'e fenalık kasdetmiş, bunun elinden memleketlerini çekip almak için sultanı teşvik etmişti, bu ölünce, Dübeyş sultan yanına geldi, yanında da Musul sahibi Şerefüddeve bulunuyordu. Nizamülmülk karşı çıkıp bu ikisini karşıladı, Şerefüddeve sultanın Hezarsb zevcesi olan hemşiresile evlendi. Her ikisi Hemedandan memleketlerine döndüler.

کامل ابوالوارس طراد بن محمد الزیني ebül Fevaris tarrad bin Muhamedüzzevnebi bulunuyordu. Alp Arslan Mahmudu sıkıştırdı (muhasarayı teşdit etti), can alır noktasından tuttu yollar üzerine durdu (her taraftan yolları kesti).

Nakibünnükaba, Alp Arslan yanına çıkarak, Mahmud'un üstünden, ikram gölgesinin kaldırılmamasını, nimet suvatlarının bulandırılmamasını istirham etti, lâkin, Alp Arslan kendisini, methederek affını dileyerek ve taatını kabul ederek gelip kilimine ayak basmadıkça, Mahmudtan razı olmadı. Mahmud da, Alp Arslan yanına çıkmadı bunun üzerine, mukatele şiddetlendi, suvari muharebesi alevlendi, muhasara uzadı, taşlar uçtu, sultanın atına bir taş isabet etti bunun üzerine sultan, son derecede hiddetlendi (استشاط).

Mahmud, muzayakada kaldığını görünce, mesele daha büyüyüp tamirinden âciz kalacağını düşünerek, yanında validesi, Vessabünnümevri kızı Menia منه bulunduğu halde geceleyin çıkıp Alp Arslan yanına geldiler ve boyun büküp yalvardılar. Mahmud'un annesi sultana: İşte oğlum onu sana getirdim beyendiğini yap! bildik ve itiraf ettik ki bizim selâmetimiz seninle musaleha etmeksizin tamam olmuyor dedi.

Müellif diyor ki: Sultan bunları affetti, kadr ve itibarı şayanı kayt olduğu halde Mahmud'u yerine iade etti. Mahmud tevazula yükseldi ve hudu خضوع sebeble yüceldi, asker emin ve halk sakin oldu.

RUM PADİŞAHININ MUHAREBEYE ÇIKMASI, BOZULMASI, KAHİR VE ESİR EDİLMESİ

Rum padişahı Ermanus'un sayılmıyacak miktarda asker ile çıktığı haberi sultana erişti. Bu haberi, iştince, sür'atle Azerbaycan'a yürüdü zira Rum Meliki Halat semtini tutmuş (Halat semtine müteveccih) olduğunu işitmişti. Bu esnada sultanın yanında ancak hassa askerleri bulunuyordu, askerini birikdirmek, her taraftan dinî fırka ve kabileleri cihada çağırmak için memlekete dönmeyi münasip görmedi. Veziri Nizamülmülk'ü ve zevcesi hatunu, ağırlıklılarıyla beraber Tebriz'e gönderdi. Kendisi seçme adamlarından on beş bin süvarile kaldı. Herbir süvarinin, bindiği atından başka yanında yedek atı bulunuyordu. Rum Meliki yanında ise üç yüz binden ziyade asker bulunup bunlar, Rum, Rus, Guz, Kıpçak, Gürçü, Ebhaz, Hazer, Frenk ve Ermeni'den ibaretti. Sultan, asker toplamak maksadile yavaş davaranacak olursa vakit kaybedeceğini, belâ büyüyeceğini halkın yükü ağırlaşacağını, görünce, güzide askerile atlandı ve has camaatile muharebeye teveccüh etti ve, nefsimi Allah yoluna feda edip ecir bekleyeceğim eğer şehit olmak saadetine nail olursam, uçan toz

yığınınından teşekkül eden kabrim, yeşil kuşların havsalasındadır [1]. Eğer, galip olursam ne bahtiyarım ki bugünüm dünümden hayırlı olarak geceye girmiş olurum [2], dedi. Sonra Allaha tevekkül etti ve bu kuvvetli ve kat'i niyet ve keskin azimle yürüdü.

Rum Meliki, yirmi bin süvari ile, ileri gelen *Rus* reislerini, önden göndermişti. En çetin, büyükleri ve en büyük haçları bunlarla beraber idi. Bunlar, belâ yağdırarak, yağma ederek ve esir alarak *Halat* diyarına eriştiler. *Halat* askeri bunlara karşı çıktı, bu askerin reisi *Sandakuttürki* صدق التركى (*Türk Sandak*) idi [3]. Bu zat, tozdan teşekkül eden karanlık geceye, Ak kılıçlılar sabahını yağdırdı. İzzet ve şerefe varmak için, sıvanarak alevli yangın ateşinde yüzdü, düşmandan pek çok kimse katletti ve kumandanlarını esir ederek el ve ayağı kelepçeli ve kederli bir halde sürdü. Sultan, bu kumandanın burnu kesilmesini, katli tehir edilmesini emretti. Bu vak'a 463 senesi dört zilkadede salı günü vukua geldi, ele geçirilen haçı, İslâmın selâmeti ile muştulayarak çabuk *Darüsselâm* olan *Bağdad*'a gönderilmesi için alâlecele *Nizamülmülk*'e yolladı. *Rum* askeri gelmekte devam etti ve *Halat*'ı muhasara ederek kondular.

Halat ahalisi, her vakit dinine yardım eden Allah'a itimat ediyorlardı. *Rum Meliki* ise, Hıristiyanlığın (hıristiyanlığının) yardımcıları ve mamudiyesinin direkleri (أبواب كليس) ile birlikte *Menazkerd*'e kondu. *Menazkerd* 40 sakinlerinin rahatları kaçtı, *Menazkerd*'in rükünleri sarsıldı, başlarına gelen belâya, karşı durmağa takatleri olmadığı ve kâfir kılıçlarla, kanları döküleceği muhakkak olduğunu bildikleri için aman dilediler çıktılar ve şehri teslim ettiler. *Rum Meliki* o gece onları şehrin kaldırım taşları üzerinde muhafaza altında geceletti. Çarşamba günü sabah oldukça, bunların hepsini esir olarak memleketine yolladı ve yanlarına, büyük miktarda asker kattı ve kendisi, müteassıp dindaşları ve muhafızlarıyla birlikte bunları teşyi'e çıktı. Bu iş, sultan askerinin ilk taburları eriştiği zamana tesadüf etti, gözgöze geldi, iki askerin çakırları, muharebe için toplandı, süvariler koştu, sel taşı, yerden semaya etek çekildi (toz kalktı). *Rum*'ların bozulması tahakkuk edip o bozgunluk bunları helâk eyledi ve maksatlarından çevirdi çadırlarını kurmuş oldukları yere döndüler, *İslâm*'ların elde ettikleri düğünden matem ile uzaklaştılar. *Menazkert*'liler birer birer savuşmağa başla-

[1] Şehitler ervahı cennette yeşil kuşların havsalasındadır denilen hadisi kastediyor.

[2] Bugünü dününden hayırlı olmyan kimse mağbundur denilen hadise işaret ediyor.

[3] فلما قارب العدو جعل له مقدمة فصادفت مقدمته عند خلاط مقدم الروسية في نحو عشرة آلاف من الروم فاقتلوا فانهزمت الروسية واسر مقدمهم وحمل الى السلطان (ابن الاثير ج ١٠ ص ٤)

Düşman yaklaştıkta, Alp Arslan onları karşılamak için pişdar gönderdi. Alp Arslan'ın pişdarı, *Halat* civarında, on bin kadar Rumun başında olan Rusya Reisine rastladı, muharebe ettiler Ruslar mağlûp oldu ve reisleri esir edilerek Sultana getirildi.

dılar. Rum'lar bunlardan eceli erişenleri öldürdüler, kalanları kurtuldular. Rum'lar, ölüme uğrayacaklarını bildiklerinden, bunların melikleri çadırlarına döndü, davullar vurularak ve borular çalınarak bu geceyi geçirdi, perşembe günü sabahleyin, sultan Alp Arslan erişti ve nehir üzerine indi, yanında Türk savaşıçılarında, katil ve tenkilden (kahırdan) başka bir şey bilmeyen on beş bin suvari vardı.

Rum köpeği, Halat ile Menazkerd arasında Zühre diye maruf bir yere inmişti yanında da kara kalpli ve sıyrık yüzlü iki yüz bin süvari var idi [1]. iki asker beyninde ancak bir fersah, tevhit ile teslis arasında ancak bir berzah bulunuyordu.

Alp Arslan Rum Melikine elçi gönderdi. Elçiye bir takım sualler ve meseleler tahmil etti, lâkin maksadı, Rumların iç yüzlerini anlamak ve hallerini öğrenmek idi. Rum Melikine eğer sulh istiyorsan sulh ederiz. Eğer sulha râğbetin yok ise azmimizde Allaha tevekkül ve azmimizi tashih ederiz, diyordu. Rum Meliki, Alp Arslan'ın elçi göndermesine sebep, kuvvetsizliği olduğunu zannettiğinden bu teklifi kabul etmedi gururlandı geri durdu ve aksiledi. İleride Rey kasabasında bu teklife cevap veririm dedi akıldan uzaklaştı ve sapıklığın nihayetine vardı.

41

Sultan bunun üzerine hiddetlendi, aralarında mükâleme kesildi, münasebet koptu. Perşembe günü iki asker, muharebeye hazırlanmak ve ölüm davetçisine icabet etmekle meşgul oldu. Güneş, Kinlilerin göğüs geçir-mesinden yükselen solukların hararetinden şikâyet ediyordu. Sanki, güneşin ziyası, yukarı çıkan bu solukların dürtmeleri sebebiyle güneşin afaka akıttığı kandan ibaret idi. İnce karakollar (gözetçiler) yüksek yerlerde, ölümler dağ aralıklarında bekliyorlardı. Sultanın azmi, düşmanla karşılaşmaya uzanmıştı (boynunu uzatmıştı), harbe geçmeye hazırdı.

Bu esnada Alp Arslan'ın imamı Fakih Ebû Nasr Muhammed bin Abdülmelikül Buhariyyül Hanefî, Alp Arslan'a şöyle dedi: Sen, Allahın üstün edeceğim diye vadettiği dini için harp ediyorsun binaenaleyh bu düşmanlarla cuma günü zevalden sonra, halk sana minberlerde dua ettikleri vakit harbe tutuş.

Cuma gün sabah oldukta, gıriv ve feryattan yer çalkalandı, toz sebebinden kök yüzü kapandı, orta yaşlı harp bilenmiş çelik kılıçlara ve başı boş otlanmış aygırlara gebe kaldı. Silah giymiş himayeci pehlivanlar, ölüm korusunu himaye ediyorlar, öç, intikam ve kin etrafında dolaşıyorlar, Talialar طليع talialarla tutuşuyor, keskin kılıçlar, keskin kılıçlara çalınıyordu.

[1] في هذه السنة خرج ارمانوس ملك الروم في مائتي الف من الروم والفرنج والغرب

والروس والبيضاك والكرج وغيرهم من طوائف تلك البلاد (ابن الاثير ١٠ ج ٤ ص)

Bu senede Rum meliki Armanus iki yüz bin askerle çıktı, bunlar, Rum, frenk, garpli, Rus, Beenağ gürc ve o memleketlerde bulunan başka kavimlerden ibaret idi.

42 kılıçlar, öttü, biraz yumuşak olan metin mızraklar raksetti kargılar bü. küldü, suvariler cevelân yaptı, ölüm kâseleri dolaştı, başlar uçtu, yiğitler durmadan, sağa ve sola koşuştular. Kargılar doğrulup saldırdı, bu hal devam edip nihayet zeval vakti yaklaştı, düşman muharebe, din muhabbetine itaat etti, hatiplerin seslerinden, minberlerin ağaçları öttü, cuma namazındaki halk, sıtku hulûs ile dua ettiler. Bu esnada *Alp Arslan* atından indi, ihtiyat için kolanını sımsıkı bağladı eğeri, dizgin ve yularını düzelitti, sonra tekrar atına bindi kalbini tesbit ve gönlünü takviye etti, ve askerin kalp kolunu tesviye etti ve ashabını dört fırkaya ayırdı, her fırkayı, bir yere pusuya koydu. Yanında koruyucusu *Ruhulemin* (*Cebraîl*) olduğu halde yürüdü. Pusudakilerin iyice yerleştiklerini ve kalbi, mukadder olan zaferi görerek şehadet ettiğini bildikte hür olan yüzile, harp ateşini karşıladı, uruşmayı ve sancışme tadını lezzetli buldu.

Rum Meliki, askerile birlikte, yer yüzünü kaplayarak hücum etti, karar kılıcık yer arıyan seyl ve gündüzü nez'eden gece gibi yürüdü. *İslâm* süvarileri orada sebat etti, sıçradı ve cevelân yaptı korkmadı, *Rum*'ları, pusudakiler arkalarında kalacak, ölüm bunların hizasına gelecek bir surette ileri çektiler, sonra pusudakiler *Rum* askerinin arkasından çıktı, düşmanın karşısındakiler (ikdam sahipleri) de önden hücum etti. Kılıçların ateşi, *Rum* askerlerinin başlarından ibaret olan Kandre (yakı otu) otluğuna düştü, çok geçmeden, *Rum* askeri inhizamını ilân etti. Tamiri kabil olmıyan bir surette bozuldu, bunlardan bir tayfa harbe dayanamadı, sebat etmedi, bir tayfa ise, sebat etti, lâkin kılıçla katledildi. Bu binlerden *Ahat* bile kurtulmadı, *İslâm* düşmanlarından birkaçı bile selâmet kalmadı. *Rum Meliki* elde edildi. El ve ayağı kelepçelendi ve ölüme yakın bir halde sevk edildi, esir düştü, kendisi için yardımcı ve himayeci bulunmadı. *Müslüman*'lar, *Rum*'ları yakından takip ettiler, fertler, bunların binlerini öldürdü, yeryüzü bunların katmerli pisliklerinden temizlendi ve cesetleriyle döşendi. Münhat (ubruk) yerler, maktüllerin azalarile tepe halini aldı, çıplak sahra, karğı kırıklarından ormana benzedi.

43 Müellif diyor ki: *Rum*'ların yüklerini ve ağırlıklarını taşıyan üç bin arabaları vardı bu arabalara yükletilen mancınıklar içinde bir tanesi vardı ki en büyüğü ve en ağırlı olup sekiz oku vardı. Atarken bu mancınık, bin iki yüz adam çeker ve yürürken yüz araba taşırdı. Bu mancınık büyük halat ölçüsile (tartısile) bir kantar [1] ağırlığında taş atrdı, bu mancınık gök'e çıkmış dağ gibi idi.

[1] Kantar evzandandır. Kırk okka altın veznine deniyor, Alâ Kavlin iki yüz adet dinar yahut bin iki yüz okka altın yahut yetmiş bin dinar yahut seksen bin dirhem yahut bin yüz Rıtl altın yahut olumiktar gümüş yahut bin dinar yahut bir öküz derisi dolu altın veya gümüşe ıtlak olunur.

Müellif diyor ki: *Rum* askerinden öldürülmiyen yahut esir edilmiyen kimse kalmadı, bunların emvali (eşyası) açıkta, metrûk bir halde kaldı ki kimse el uzatmıyordu, satılığa çıkarılmış mal gibi bir halde idi, lâkin kimse müşteri çıkmıyordu. Mevaşi, silâh ve meta, o kadar ucuzladı ki on iki tugulga (miğfer) altıda bir dinara, üç zırh درع bir dinara satıldı.

Rum Melikinin esir edilmesine dair hikâyet edilen şeyler içinde garibi şudur: *Sadüddeve Gûhrayin*'in bir kölesi var idi. Onu hediye olarak *Nizamülmülk*'e vermişti, *Nizamülmülk* onu *Gûhrayin*'a reddetmiş ona bakmamıştı, bunun üzerine *Gûhrayin*, köleyi kabul ettirmek için *Nizamülmülk*'ü çok teşvik etti. Nihayet *Nizamülmülk*: bundan ne beklenir? Kim bilir belki de *Rum Melikini* esir edip bize getirir, dedi. Bu sözü, köle ile alay ederek, kadrini küçük görerek ve şanını tahkir ederek söylemişti, halbuki garip tesadüften olarak *Rum Meliki* bu uşağın eline esir düştü ki *Nizamülmülk*'ün sözüne tevafuk etti.

Sultan, bu köleyi hil'atledi ve, ne istersen söyle vereyim dedi, köle, *Gazne* bişaretini istedi (*Gazne*'yi istedi).

Sultan, erkânı devleti ve askerile *Azerbaycan*'a girdi. *Rum Meliki*, sultanın şikârı olup, bağlanmış idi. Yaptığı işe peşiman ve cehlinin kurbanı olmuştu, Fena hile, sahibinden başkasına gelmez. Bu herif, dünyayı fethetmek, dini söndürmek (öldürmek), sultanları kahr-ü-tenkil ve şeytanlara yardım etmek niyetile çıkmıştı. Nihayet, izzetten sonra zelil ve hakir oldu. Bütün görüp gözettikleri iptizale uğradı. Sonra, sultan, *Rum Meliki*'nin hesabını görmek istedi ve onu, önüne getirtti ve, doğru olarak niyetini ve galib geldiğin takdirde yapacak olduğunu şeyi söyle dedi. *Rum Meliki*, sizden esir alacaklarımı köpeklerle hapsetmeyi ve esirleri elbiseleri soyulmuşlar cümlesinden kılacağımı düşünüyordum. Seni esir ettiğim takdirde, kahrım pek fenadır, senin için bir fırın yapacaktım, dedi. Bunun üzerine Sultan, fena fikrinin içyüzüne muttali olduk, şimdi biz sana ne yapalım?. Biz senin hakkında, bize yapmak istediklerinle iktifa etmiyeceğiz, dedi. *Rum Meliki* de, fena niyetimin akıbetine bak ve günahımın celbettığı ukubeti intihab et, dedi. Bunun üzerine *Alp Arslan*'ın gönlü yumuşadı, bunu salıverdi ve bağını çözdü ve ihsan etti, ve büyük hürmetle onu memleketine yolladı.

Rum Meliki Armanus, meyus olarak memleketine döndükte, halkı bunun ismini padişahlar sırasından çıkardılar, ve resmini sildiler, artık bu padişahlar sırasından sakittir, *Mesih* buna dargındır, dediler [1].

44

[1] İbnülesir'de burası biraz farklıdır (İbnülesir C. 10 S. 25.).

463 VE 464 SENELERİNDE VUKUA GELEN HÂDİSELER

463 senesi nihayetinde, *tarihi Bağdad* (nam eserin) müellifi Hatip ve muhaddis *Ebû Bekir Ahmed bin Ali bin Sabit* vefat etti. Bu zat, Dehri-
nin allâmesi ve asrının âlimi idi. Sultan 464 senesinde *Aytekin - üs - Süley-
manî* denilen birisini, *Bağdad şihneliğine* tayin etmişti. Bu adam, Rebi-
ülevvelde *Bağdad*'a geldi, fakat halife bunun tayinine razı olmadı, zira
bunun oğlu saray uşaklarından birisini öldürmüştü [1]. Bundan dolayı,
sultan, onu çevirdi, yerine *Sadüddevle Gührayin*'i gönderdi (onu *Sadüd-
devle Gührayin*'le değiştirdi). *Gührayin*, çalkanan deniz gibi askerle,
Rebiülahirde *Bağdad*'a geldi, bunun gelmesine ihtifal yapıldı (ihtimam
edildi) ve etbai için istikbal tertip edildi. Ahali bunu istikbal etmeğe
tabaka tabaka olarak çıktılar, bunun yükselmesi mukadder oldu. Halife
bunu kabul etmek için *Arslan Hatun* evinde meclis akdetti (oturdu).
Bunun tedbiri sayesinde, *Bağdad* halkının ahlâkı düzeldi ve bunun
hamiyeti (gayreti) sayesinde, halifenin himayesi mükemmelleşti.

Rebiülahirin nihayetinde, vezir *Ebül alâ Muhammed ibnülhüseyn*, sul-
tanın hil'atlerini giymiş olduğu halde *Bağdad*'a geldi. Sultan bunu, halifenin
zayıf gördüğü rabitaları takviye ve halifeye hizmet etmek için gönder-

[1] في ربيع الاول من هذه السنة (٤٦٤) ورد ابتكين السلياني شحنة بغداد من عند السلطان
الى بغداد فقصده دارالخلافة وسأل العفو عنه واقام اياما فلم يجب الى ذلك وكان سبب غضب الخليفة
عليه انه استخلف ابنه عند مسيره الى السلطان وجعل شحنة بغداد قتل احد الممالك الدارية فافذ
قيصه من الديوان الى السلطان ووقع الخطاب في عزله وكان نظام الملك يعني بالسلياني فاضاف الى
انطاعه تكريت فكتب واليها من ديوان الخلافة بالتوقف عن تسليمها فلما رأى نظام الملك والسلطان
اصرار الخليفة على الاستقالة من ولاية شحنة بغداد سير سعدالدولة كوهرايين الى بغداد
شحنة وعزل السلياني عنها اتبعا لما امر به الخليفة القائم بامرالله ولما ورد سعدالدولة خرج الناس
لتلقيه وجلس له الخليفة (ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٦)

Bu senenin (464) Rebiulevvelinde sultan tarafından Bağdad şihnesi olarak
Bağdada geldi, darülhilâfeye müracaat edip kendisinin affedilmesini istedi, birkaç gün bek-
lediği halde muvafakat cevabı alamadı ve halifenin buna güvenliğine sebep şu idi : (evvelki
şihneliğinde) sultana giderken yerine oğlunu bırakmış ve onu Bağdada şihne tayin etmişti.
Bu esnada bunun oğlu, saray kölelerinden birisini öldürmüştü. Buna binaen halife divanından
sultana kölenin gömleği gönderildi ve Aytekin'in azli istenildi, fakat Nizamülmülk Aytekine
itina ediyordu. Bundan dolayı, azletmek şöyle dursun belki iktasına Tikriti de ilâve etti,
fakat halife divanından Tikrit valisine Tikriti teslim hususunda acele etmemesi (tevakkufl
etmesi) için yazıldı. Nizamülmülk ile sultan, halifenin Aytekini Bağdad Şihneliğinden azil
hususunda ısrar ettiğini gördüklerinden, Sâdüddevle Şihne olarak Bağdada gönderildi.
Kaim Biemrillâhın emrine itiba ederek Süleyman şihnelikten azledildi. Sadüddevle Bağ-
dada geldikte ehali bunu, karşılamaya çıktı ve halife bunun için meclis akdetti.

miş (çağırmış), bunu sevmiş, in'am ve ihsan ile mümtaz kılmış ve vezir-rülvüze diye lâkablamış, ve vezir *Fahrüddeve* bin *Cehir* ikta'nının yarısını buna tahsis etmişti.

Halife, bu zat, *Bağdad*'a vasil oldukça, bunun istikbal edilmemesini teveccüh ettiğinde buna ihtifal yapılmamasını (buna ihtimam edilmemesini) emretti ve binaenaleyh bu zat, باب التوبى ye vâsıl oldukça hayvanından indi, yer öptü ve döndü, kabulüne müsaade edilmedi, hiçbir işe mübaşeret etmedi, birkaç gün *Bağdad*'ta ikamet edip ondan göç etti. *Bağdad*'ın hayrı azlığından şikâyet ederek *Mezyediyye* obasına (hillesine) indi, bunun kardeşi *Ebülmaali*'de haciplikten uzaklaştırıldı. Hacip ve yakın iken, mahcup ve irak oldu.

Aynı senenin saferinde, vezirin oğlu *Amidüddeve Ebû Mansur*, halife tarafından hil'atlerle *Alp Arslan*'a *Nisabur*'a azimet etti. Bu zat, *Muktedî*'ye *Alp Arslan*'nın *Seferiye Hatun* diye maruf olan kızını tezviç etmeğe, Halife tarafından tevkil edilmişti [1]. Bunun kadr ve itibarının yüzü, safer ayındaki bu seferi sayesinde güldü (parladı). Bu zat *Nisabur*'a vâsıl oldukça büyükler tarafından istikbal edildi ve bunun büyük yere indirilmesi ve bunun için büyük ziyafet tertip edilmesi emredildi. *Muktedî* için, sultan kızının akdi, en uğurlu saatte ve en güzel âdet üzere icra edildi. O gün, büyük bir gün oldu. Padişahlar saçü (nisar) olarak gevher saçtılar. *Amidüddeve*, *Bağdad*'a dönerken *Isfehan* yolunu takip etti. *Isfehan*'da sultanın oğlu

45

[1] ذكر تزويج ولي العهد ابنة السلطان في هذه السنة (٤٦٤) ارسل الامام انقائم بامرالله عميد الملك بن جهير ومعه الخلع للسلطان ولولده ملكشاه وكان السلطان قد ارسل يطلب من الخليفة ان يأذن في ان يجعل ولده ملكشاه وليعهده فاذن وسيرت له الخلع مع عميد الدولة وامر عميد الدولة ان يخطب ابنة السلطان آلپ آرسلان من سفرى خاتون لولى العهد المقتدى بامرالله فلما حضر عند السلطان خطب ابنته فاجيب الى ذلك وعقد النكاح بظاهر نيسابور وكان عميد الدولة الوكيل في قبول النكاح ونظام الملك الوكيل من جهة السلطان في العقد وكان النثار جواهر وعاد عميد الدولة من عند السلطان الى ملكشاه وكان ببلاد فارس فلقه باصهان فافاض عليه الخلع فلبسها وسار الى والده وعاد عميد الدولة الى بغداد فدخلها في ذى الحجة (ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٦)

Veliâhdin, sultan kızile evlenmesi: 464 senesinde Kaim Biemrillâh, Amidüddeve bin Cehiri, sultan ve oğlu Melikşaha hil'atlerle gönderdi. Sultan, Melikşahı kendisine veliaht etmek hususunda izin isteyerek halifeye elçi göndermişti. Halife izin verdi ve Amidüddeve ile Melikşaha hil'at te gönderdi ve Amidüddeve'ye, sultanın seferi hatundan olan kızını, veliaht Muktedî Biemrillâh için istemesini emretti. Amidüddeve sultan huzuruna çıktıkta, kızını istedi ve muvafakat cevabı aldı, nikâh, Nisabur açığında aktedildi. Nikâhı kabulde Amidüddeve vekil oldu. Nizamülmülk ise akitte sultan tarafından vekil idi. Bu mecliste sacü, mücevherat idi (bu akitte Gevher saçtılar). Amidüddeve, sultan yanından, Melikşah yanına gitti (döndü). Melikşah Faris diyarında idi, ona Isfehanda rastladı ve halifenin hil'atlerini ona verdi. Melikşah onları giydi ve pederi yanına gitti. Amidüddeve ise Bağdada döndü, zilhiccede Bağdada girdi.

ve tahttan indi, inerken sürünerek yüzü koyun düştü. O esnada Yusuf, birdenbire Alp Arslan üstüne yürüdü ve boş büğrüne bıçak sapladı[1].

[1] ذکر قتل السلطان آلپ آرسلان فی اول هذه السنة (٤٦٥) قصد السلطان آلپ آرسلان واسمه محمد وإنما غلب عليه آلپ آرسلان ما وراء النهر وصاحبه شمس الملك تکیین فقد علی جیحون جسرا وعبر علیه فی نیف وعشرين يوما وعسكره یزید علی مائی الف فارس فاتاه اصحابه بمستحفظ قلعة يعرف بیوسف الحوارزی فی سادس شهر ربیع الاول وحمل الی قرب سریره مع غلامین فتقدم ان تضرب له اربعة اوتاد وتشد اطرافه الیها فقال له یا محنت مثلی یقتل هذه القتلة فغضب السلطان آلپ آرسلان واخذ القوس والنشاب وقال للغلامین خلیاه ورماه السلطان بسهم فاختاه ولم یکن یخطی سهمه فوثب یوسف یریده والسلطان علی سدة فلما رای یوسف یقصده قام عن السدة ونزل عنها فعثر فوقع علی وجهه فبرک علیه یوسف وضربه بسکین كانت معه فی خاصرته وكان سعد الدولة واتقا جرحه یوسف ایضا جراحات ونهض السلطان فدخل الی خيمة اخرى وضرب بعض الفراشین یوسف بمزربة علی رأسه فقتله وقطعه الاتراك وكان اهل اسمرقند لما بلغهم عبور السلطان النهر وما فعل عسكره بتلك البلاد ولا سبأ بناروا اجتمعوا وختموا ختات وسألوا الله ان یکفیم امره فاستجاب لهم ولما جرح السلطان قال مامن وجه قصده وعدو أردته الا استعنت بالله ولما کان امس صعدت علی تل فارنجت الارض تحتی من عظم الجیش وکثرة العسکر قتل فی نفسی انا ملک الدنیا وما یقدر احد علی فجعزنی فی الله باضعف خلقه وانا استغفر الله تعالی واستقیله من ذلك الحاطر فتوفی عاشر ربیع الاول من السنة فحمل الی مرو ودفن عندایه ومولده سنة اربع وعشرين واربعمائه وبلغ من العمر اربعین سنة وشهورا وقیل کان مولده سنة عشرين واربعمائه وكانت مدة ملكه منذ خطب له بالسلطان الی ان قتل تسع سنین وستة اشهر وایاما ولما وصل خبر موته الی بغداد جلس الوزیر فخرالدولة بن جهر للعزابه فی محن السلام ... (ابن الاثیر ج ١٠ ص ٢٧ و ٢٨)

Sultan Alp Arslan'ın öldürülmesi, bu senede (465), Sultan Alp Arslan - asıl ismi Muhammed'dir fakat Alp Arslan diye şöret bulmuştur - Maverainehre azimet etti. Maverainehr sahibi Şemsülmülk Tekin idi. Ceyhun üzerine köprü yaptı. Yanındaki askeri iki yüz bin süvariden fazla olup, mezkûr köprüden yirmi ve küsur günde geçti. Alp Arslan'ın arkadaşları (eshabı) rebiülevvelin altısında bir kale mühafızını getirdiler ki Yusufülharezmi diye maruf idi. Bu adam, iki uşakla kaldırılarak Alp Arslan'ın seriri yanına getirildi. Alp Arslan, dört direk dikilerek el ve ayakları onlara bağlansın diye emretti. Bu emir karşısında, Yusufülharezmi, Alp Arslana ey muhannes, ben gibisi, bu türlü ölümle öldürülür mü? dedi. Bunun üzerine sultan hiddetlendi, eline ok ve yay aldı, mezkûr iki uşağa da onu bırakınız, dedi ve ona ok attı.

Lâkin isabet ettiremedi, halbuki hiçbir zaman oku hata gitmezdi. Yusuf Alp Arslana doğru atıldı. Alp Arslan serir (südde) de idi, Yusufun kendisine yürüdüğünü görünce kalktı ve serirden indi, inerken süründü, yuzu üzerine düştü. Yusuf onun üstüne düştü yanında olan bıçağı, Alp Arslan'ın hasiresine (böbrek, böğür) sapladı. Sadüddevele ayakta duruyordu, Yusuf onu da birkaç yerinden yaraladı, sultan kalkıp diğer çadıra girdi, ferraşlardan birisi topuzla, Yusufun başına vurarak öldürdü, Türkler, Yusufu parçaladılar.

Sultanın nehri geçtiği ve askerinin o memleketlerde hususile Buharada yaptıkları, Semerkand ahalisine eriştikte bunlar, toplandılar, birkaç hatim indirdiler (birkaç defa kuran hatmettiler) ve sultanın hakkından gelmesi için Allaha dua ettiler. Allah bunların dualarını kabul etti. Sultan yaralandıktan sonra şöyle dedi: her nereye azimet ettimse

Sadüddeve Gührayîn, ayakta duruyordu. *Yusuf* onu da birkaç yerinden yaraladı. Sultan mecruh olduğu halde diğer bir çadıra kaldırıldı. *Yusuf*'ü *Harzemi*'ye gelince, *Ermeni* bir ferraş, demir çomakla tepesine (ümmüresine) vurdu ve o zarbe, *Yusuf*'un nefesini kesmeğe kâfi geldi.

- 47 *Alp Arslan*, [1] *Nizamülmülk*'ü huzuruna getirip ona vasiyet ve onu vasi tayin etti, mühim işlerin hakkından gelmek (mühim işleri başarmak) ve belâları defetmek hususlarında ona itimat ve oğlu *Melikşah*'ı veliaht tayin edip kendinden sonra padişahlığı ona tefviz etti. Oğlu *Iyaz*'e ise, babası *Davud*'a ait olan *Belh*'deki şeyleri, ve beş yüz bin dinar tahsis etti ve *Iyaz*'a, kardeşi *Melikşah*'a yardım etmesini emretti. *Belh*'deki kaleyi *Melikşah*'a verdi. *Melikşah*'a, eğer *Iyaz* bunlara razı olmazsa, onu sıkıştır kendisi için tahsis edilen malı, onunla muharebeye sarfet, dedi. Kardeşi *Kavurd Bey* ibni *Davud*'a *Farıs* ve *Kerman* amalini vasiyet

ve herhangi düşmanı kasdettimse, Allahtan yardım dilerdim, dün ise, bir tepeye çıktım, askerin büyüklüğünden ve Çerinin çokluğundan altımda yer titriyordu. Kendi kendime, ben dünyanın padişahıyım, kimsenin bana gücü yetişmez dedim, işte Allahü taâlâ beni, halkını en zayıfı katında âciz bıraktı, Allaha istiğfar eder, kalbimden geçen bu düşünceden beni affetmesini dilerim.

Sonra *Alp Arslan*, aynı senede *Rebiülevvelin* onunda vefat etti. *Merv*'e götürülerek pederi yanına defnedildi. *Alp Arslan* 424 senesinde doğmuştur, kırk sene ve birkaç ay yaşamıştır, bir rivayete göre 420 senesinde doğmuştur, sultan diye namına hutbe okunmasında katledilinceye kadar müddeti saltanatı dokuz sene altı ay ve birkaç gündür. *Alp Arslan*'ın ölüm haberi *Bağdada* eriştikte vezir *Fahrüddeve İbni Cehir*, *Sahnusselâm* da mateme oturdu (ta'ziye kabul etmeğe oturdu).

[1] ذكر نسب آل ب أرسلان و بعض سيرته آل ب أرسلان هو محمد بن داود جفرى بك بن ميكائيل بن سلجوق وكان كريما عادلا عاتلا لا يسمع السعيات واتسع ملكه جدا ودان له العالم وبحق نيل له سلطان العالم وكان رحيم القلب رفيقا بالفقراء كثير الدعا بدوام ما انعم الله به عليه اجتاز يوما بزو على فقراء الخرائين فبكى وسأل الله تعالى ان يغنيه من فضله وكان يكثر الصدقة فيصدق في رمضان بخمسة عشر الف دينار وكان في ديوانه اسماء خلق كثير من الفقراء في جميع ممالكهم عليهم الادارات والصلات ولم يكن في جميع بلاده جناية ولا مصادرة قدتق من الرعايا بالحراج الاصلى يؤخذ منهم كل سنة دفتين رقتابهم وكتب اليه بعض السعاة في نظام الملك وزيه وذكر ماله في ممالكهم من الرسوم والاموال وترك على مصلا فاختدوا قراها ثم سلمها الى نظام الملك وقال له خذ هذا الكتاب فان صدقوا في الذى كتبوه فهذب اخلاقك واصلح احوالك وان كذبوا فاغفر لهم زتهم واشغلهم بهم يشتغلون به عن السعاية بالناس هذه حالة لا يدكر عن احد من الملوك احسن منها وكان كثيرا ما يقرأ عليه تواريخ الملوك وادابهم واحكام الشريعة ولما اشتهر بين الملوك حسن سيرته وحافظه على عهوده اذ عنوا له بالطاعة والموافقة بعد الامتناع وحضروا عنده من اقصى ما وراء النهر الى اقصى الشام وكان شديد العناية بكف الجند عن اموال الرعية بلغة ان بعض خواص ممالكه سلب من بعض الرستاقية ازارا فاخذ الملوك وصلبه فارتدع الناس عن التعرض الى مال غيرهم ومنافبه كثيرة

ve maldan muayyen miktar ihsanı şahane tahsis etti, şehitlik rütbesini ihraz ederek ve saadete erişerek *Rabbi* civarına intikal etti. 424 senesinde doğmuştu, kırk yaşına balığ oldukça şehit oldu, dokuz sene ve bir kaç ay padişahlık etti.

Müellif diyor ki: Hikâyet edildiğine göre, vefatı anında ve ölümü gözüle gördükte şöyle demiştir: Her hangi bir tarafa azimet edersem yahut her hangi bir düşman üzerine yürüyecek olursam, Allaha tevekkül eder ve ondan yardım dilerdim. Bu defa ise, yüksek bir tepeden baktım ve askerimi, en mükemmel bir halde gördüm ve, benim ile boy ölçüşecek ve bana karşı koyabilecek kim var? Ben, bu asker ile *Çin*'in nihayetine erişirim, dedim, işte ölümüm, pusudan üzerime çıktı verdi.

Müellif diyor ki: *Alp Arslan* halka ihsan idici olub onun evinden ahalîye ihsan akardı, her gün mutfağında, asker ve ümera sofrası için tahsis

لا ياتي بهذا الكتاب اكثر من هذا القدر منها وخلف آل أرسلان من الاولاد ملكشاه وهو
السلطان بعده واياز وتكش و بوري برس وتتش وأرسلان ارغون وسارمو عائشه وبنا اخرى...
(ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٨)

*Alp Arslan*ın nesbi ve siretinden bir kısmı. Nesebi şöyledir: *Alp Arslan* bin *Davud Çağrı* bey bin *Mikâil* bin *Selçuk*. Bu zat kerîm, âdil ve âkil idi siayet (jurnalcilık) edenleri dinlemezdi. Memleketi son derecede genişlemiş, bütün dünya buna inkıyat etmiş idi. Haklı olarak buna sultanülâlem denmişti. Merhametli ve fukaraya şefekatli idi, kendisine Allahın vermiş olduğu devletin devamı için çok dua ederdi. Bir gün, *Harâin* fukarası yanından geçerken ağladı, fazlile zengin (ihtiyaçsız) kılmasını Allahahtan diledi, çok tasadduk ederdi, ramazanda on beş bin altın sadaka verirdi. Bunun divanında fukaradan pek çok kimsenin isimleri mukayyet olup bütün memlekette bunlar için varidat ve tahsisatı vardı. Memleketinin hiç bir yerinde cinayet ve musadere vaki olmazdı, tebeadan asıl haracı almakla iktifa ederdi bu da halka kolaylık olmak için senede iki defa taksitle alınırdı. Jurnalcılardan birisi *Alp Arslan*ın veziri *Nizamülmülk* hakkında jurnal yazdı. Sultanın memleketlerinde ne gibi vergileri ve ne kadar malı olduğunu zikretti. Bu Jurnal (siayet), *Alp Arslan*ın nemazgâhına bırakıldı. *Alp Arslan* bunu a'dı ve okudu, sonra *Nizamülmülk*e verdi ve, şu mektubu al, eğer bu yazanlar, yazdıklarında gerçekseler, ahlâkını tezhib et ve ahvalini düzelt, eğer yalan yazdırlarsa bunların kusurunu affet ve onları mühim işlerle meşgul et ki insanları jurnal etmeğe vakit bulamasınlar, dedi. Bu öyle bir Haslettir ki, padişahların hiç birinden bundan daha iyisi hikâyet edilmemiştir. Ekseriya, buna padişahların tarihleri ve Padişahların edeplerine ve şeriat ahkâmına dair olan kitaplar okunuyordu.

Bunun güzel sireti ve ahdî muhafaza ettiği padişahlar arasında şayi olunca, bunun taatini kabul ettiler, evvelce imtina etmişken buna uydular. *Maverainehir* nihayetlerinden şam nihayetine kadar olan yerdeki bütün padişahlar bunun yanına geldiler (hızuruna geldiler). Askerini, tebeanın malına el uzatmaktan menetmeğe çok itina ederdi. Has kölelerinden birisinin köylü bir kadından bir don (izar = don) çekip aldığı *Alp Arslan*a erişti. O saatda köleyi tuttu ve astı bunu görünce halk başkasının malına el uzatmaktan çekindi, bu zatın menakibi çoktur, bu kadardan fazlasını bu kitap almaz.

Alp Arslan, arkasında, kendisinden sonra sultan olan *Melikşah*, *ayaz*, *Tekiş*, *Tutuş* *Börbars Arslan*, *Argun* namlarında oğlanlar ve *Sare* ve *Ayşe* namlarında iki kızla daha başka bir kız bırakmıştır.

edilenden başka, fukara için elli koyun pişerdi, eğer bina yapmak emrederse, o binanın en âli ve en yüksek bina olmasını ve en şerefli ve en ziyadar yerde olmasını emrederdi, bu eserlerimiz [1] himmetimizin yüksekliğine ve servetimizin çokluğuna delâlet eder, derdi.

Alp Arslan arkasında, *Melikşah*, *Tekiş*, *Ayaz*, *Tutuş*, *Arslan*, *Argun* ve *Böribars* namlarında bir kaç oğul bırakmıştır.

SULTAN CELÂLÜDDEVLE EBÜLFETH MELİKŞAH BİN ALP ARSLAN'IN PADİŞAHLIK TAHTINA OTURMASI

48

Alp Arslan Merv'de babasının kabri yanında defnedildikte *Ayaz Belh*'te yerleşti (Belhte kaldı). *Melikşah* askerle avdet etti.

Kavurd, kardeşi *Alp Arslan*'ın vefatını işitince, padişahlığa göz dikerek, *Rey* üzerine yürüdü. Fakat *Melikşah Kavurd*'dan evvel *Rey*'ye yetişti ve korktuğundan emin oldu ve *Rey*'den kalkarak *Kavurd*'la karşılaşmak ve onu reddetmek ve onun keskinliğini körletmek (hiddetini kırmak) için yürüdü, dört Şabanda, *Hemedan* yakınında karşılaştılar. *Melikşah*'ın askeri amcası *Kavurd*'a meylediyorlar ve onun sözünü söylüyorlardı. İki asker karşılaştıkta, *Kavurd Melikşah*'ın sağ koluna hücum etti ve o kolu çiğnedi ve pek çok adam öldü. *Şerefüddeve Müslim bin Kureys* ve *Bahaüddeve Mansur bin Dübey*s, yanlarındaki Araplar ve Kürtler ile, *Kavurd*'un sağ koluna hücum edip çiğnediler ve o kolu yardılar [2]. *Melikşah*'ın am-

[1] Burası metinde انار هذه تدل ... olduğu halde p. nushasında doğru olarak.... انارنا هذه تدل dir ve bu nushaya göre terceme edilmiştir.

[2] ذكر الحرب بين السلطان ملكشاه وعمه قاورت بك. لما بلغ قاورت وهو بكرمان وفات اخيه آلپ آرسلان سار دالمبالرى يريد الاستيلاء على الممالك فسبقه اليها السلطان ملكشاه ونظام الملك وسارا منها اليه فالتقوا بالقرب من همدان في شعبان وكان العسكر يميلون الى قاورت بك فحملت ميمرة قاورت على ميمنة ملكشاه فهزموها وحمل شرف الدولة مسلم بن قريش وبهاء الدولة منصور بن ديبس بن مزيد وهما مع ملكشاه ومن معهما من العرب والاكراد على ميمنة قاورت بك فهزموها وتمت الهزيمة على اصحاب قاورت بك ومضى المهزومون من اصحاب السلطان ملكشاه الى حبل شرف الدولة وبهاء الدولة فتهبوا غيظاً منهم حيث هزموا عسكر قاورت بك ونهبوا ايضا ما كان لتقيب النقيب طراد بن محمد بن الزينبي رسول الخليفة وجاء رجل سوادى الى السلطان ملكشاه فاخبره ان عمه قاورت بك في بعض القرى فارسل من اخذه واحضره فامر سعد الدولة كوهرائين فحنقه واقراق كرمان بيد اولاده وسير اليهم الخلع وانقطع العرب والاكراد اقتطاعات كثيرة لما فعلوه في الوقعة. وكان السبب في حضور شرف الدولة وبهاء الدولة عند ملكشاه ان السلطان آلپ آرسلان كان ساخطا على شرف الدولة فارسل الخليفة

casının bozulması, *Melikşah* eshabının fenasına gitti (eshabını darılttı, gücendirdi) ve, bize bu felâket, ancak bu Araplar'dan ve Kürtlerden geldi, *Kavurd*'un askerine hücum ederek bizim maksadımıza mani oldular dediler. Bundan dolayı, *Melikşah* askerinin hezimete uğrayanları, Arap obalarına gidip onları yağma ettiler ve üzerlerine hücum edip neleri varsa aldılar.

Köylülerden bir adam gelerek, amcası *Kavurd*'un, kendisine yakın bir köyde bulunduğunu ve askerinden ayrı olduğunu *Melikşah*'a ihbar etti. *Melikşah* oraya giderek *Kavurd*'u yakaladı, şiddet ve kahrının hükmünü ona infaz (icra) etti. Onu boğmasını *Gührayîn*'e emretti. *Kavurd* yalvarıyor ve kıvranyordu, bu halde iken tek gözlü bir ermeni uşağı onu boğdu.

Müellif diyor ki: *Melikşah* padişah oldu, yükseldi, emirlerinin umurunu, hilmile yüklendi, onların rızasile (muvafakatile) hükmetti ve hükmü ile onları memnun etti. *Nizamülmülk*'ü hil'atledi ve onun sayesinde mem-

نقيب النقباء طراد بن محمد الزينبي الى شرف الدولة بالموصل فاحذره وساربه الى آلب أرسلان ليشفع فيه عند الخليفة فلما بلغ الزاب وقف على ملطقات كتبها وزيره ابو جابر بن صقلاب فاحذرها شرف الدولة . ففرقها وسار مع طراد فبلغهما الخبر بوفاة آلب أرسلان وسيرابته ملكشاه فيما اليه واما بهاء الدولة فانه كان قد سار بمال ارساله ابوه الى السلطان فحضر الحرب بهذا السبب (ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٩)

Sultan *Melikşah* ile amcası *Kavurt* bey arasındaki muharebe: *Kerman*'da olan *Kavurt* beye, kardeşi *Alp Arslan*'ın vefatı haberi eriştikte, memleketi istilâ etmek isteyerek *Rey* üzerine yürüdü. Fakat *Melikşah* ile *Nizamülmülk*, *Kavurt*'tan evvel *Rey*'e vardılar, ve oradan, *Kavurt* üzerine yürüdüler. Hemenan'a yakın yerde Şaban ayında karşılaştılar, asker, *Kavurt* beye meylediyordu. *Kavurt*'un sol kolu *Melikşah* askerinin sağ koluna hücum edip bozdu. *Melikşah*'ın maiyyetinde olan *Müslim bin Kureys* ve *Bahaüddeve* *Mansur bin Dübeys bin mezyed* yanlarındaki Arap'lar ve Kürtler'le, *Kavurt* beyin sağ koluna hücum edip bozdular. *Kavurt* beyin askeri temamilen bozuldu. Sultan askerinden olup ta bozguna uğrayanlar, Şerefüddeve obalarına gidip yağma ettiler, zira, *Kavurt* beyin askerini bozduklarına darılmışlardı. Halifenin elçisi olan *Nakibünnükaba Tarrad bin Muhammedüzzeynebi*'ye ait olan şeyleri de yağma ettiler.

Köylü (*Sevadi*) bir adam sultan *Melikşah* yanına gelerek, amcası *Kavurt* beyin, köylülerden birisinde olduğunu söyledi, *Melikşah* bunu yakalamak için adam gönderdi, huzuruna getirerek *Sa'düddeve Gührâin*'e emretti o da *Kavurt*'u boğdu. *Kerman*'ı *Kavurt*'un çocuklarının elinde bıraktı ve onlara hil'atler gönderdi. *Melikşah*, mezkûr vak'ada gösterdikleri yararlıklardan dolayı Araplara ve Kürtlere birçok iktalar اقطاع verdi.

(Bu vak'ada) Şerefüddeve ile *Bahaüddevenin*, *Melikşah* yanında bulunmalarının sebebi şu idi: *Alp Arslan*, Şerefüddeve'ye dargın idi, bundan dolayı halife, *Nakibünnükaba*'yi *Musula* Şerefüddeve'ye gönderdi, halife tarafından şefaatçi olmak için, *Nakibünnükaba*, onu alıp, *Alp Arslan* yanına teveccüh etti. Şerefüddeve «*zab*» eriştikte, veziri *Ebü Cabir bin Saklabın* yazmış olduğu tahriratı siyasiyeye (Mültefat ملطقات) vakıf oldu onları aldı ve suya attı, *Tarrad* ile yürümekte devam etti, bu esnada bunlara *Alp Arslan*'ın vefatı ve oğlu *Melikşah*'ın (muharebeye) yürümesi haberi erişti. Bunun üzerine *Melikşah*'a teveccüh ettiler. *Bahaüddeve*'ye gelince bu işe, babasının sultana göndermiş olduğu mahî götürüyordu. Bu suretle muharebede hazır bulundu.

49 leketi ve deviet idaresini eski haline koydu (İntizama koydu). Vezirliği kabul etmesi ve büyük mansıpları üzerine alması hususunda ona güvendi (itimat etti). Başbuğ (Serhenk ve serdar) *Savtekin*'e amcası, *Kavurd* hissesinde olan kaza ve sancakları verdi ve onun lâkabile *İmadüddeve* diye lâkabladi, ve *Kavurd*'un vazifelerine (vilâyetlerine) onu tayin etti. *Kavurd*'un mancanıklarını davullarını, onun idaresine verdi. Arap ve Kürd emirlerine mühim ihsanlarda ve büyük teşriflerde bulundu ve iktalarını büyüttü.

466 senesi girdi, bu senenin saferinde, *Sa'düddeve Gührâin*, *Bağdad*'a geldi. *Halife Kaim Biemrillah*, saferin ikisinde, *Sa'düddeve* için meclis aktetti, *Uddetüddin Muktedi* ise, *Halife*'nin yanı başında, ayakta duruyordu, on sekiz yaşında (delikanlı) idi. *Halife*, *Gührâin*'e hilâfet ahitnamesinin, başını okuyup teslim etti [1]. Ahitnamenin mazmunu: Padişahlık emrinde ona güveniyorum, demekten ibaretti. Bu gün havas ve avam için, *Halife* yanına gelmeğe umumî surette müsaade edilip saraya girmekten hiçbir kimse menedilmiyordu.

Sultanın kardeşi "*Ayaz*," ın vefatı haberi geldi, amcası hakkında, sultanın düşünmesine hacet bırakılmıyarak iş görüldüğü (bitirildiği) gibi, bunun da işi bitirildi. Sultanın gönlü bununla meşgul olmaktan fârig ve kalbi bunu düşünmekten müsterih oldu.

Müellif diyor ki: bu sene *Bağdad*'ı su bastı, *Halife* sarayı ile sarayın şerif süddesi civarından başka yer selâmet kalmadı, *Saman Kapısı* باب‌البن deki *Meşhed* su altında kaldı, mamur olan suru yıkıldı ve harap oldu. *Şerefüddeve*, *Müslim*, *Bin Kureys*, bunu tamir etmek için bin altın gönderdi, bu para ile yeniden tamir edildi, bu esnada *Nizamülmülk*'ün oğlu *Müeyyedülmülk Ebû Bekr Ubeydullah Bağdad*'a geldi, su yükselmekte idi. *Diçle*'nin *Yağrını* yüksek *örküçlü* olup bütün yollar kapanmış idi. Bu Maniadan dolayı *Müeyyedülmülk*, istikbal edilemedi [2].

Şanına lâyük olmıyan bir surette *Bağdad*'a girdi (kendisine münâsip bir surette *Bağdad*'a giremedi). Kayığa binerek Meratip Kapısına doğru indi. *Tac* hizasına gelince vacibi eda için ayağa kalktı, yerine yerleştikten sonra, *Halife* beni kabul etmek istemediği için, istikbal edilmemi

[۱] وسلم الخليفة الى كوهرايين عهدالسلطان ملكشاه بالسلطنة وقرأ الوزير اوله وسلم ايضا لواء عنده الخليفة . . .

Halife, *Sultan Melikşahın* saltanatı hakkındaki abitnameyi *Gührâine* teslim etti. *Vezir* bu ahitnamenin evvelini okudu. Yine *Halife Gührâine*, kendi elile akdettiği bir bayrak teslim etti. (İbnülesir C. 10 S. 34)

[2] *Bağdadı* su basmasının tafsilâtı (İbnülesir'de C. 10 S. 34 dedir.)

emretmedi diye düşündü. Nakipler (iki nakib) ve *Kadıülkuzat* bunun yanına gittiler, onları kabul etmedi, reddetti, çevirdi, tahkir edildim, aleyhime ittifak ettiniz dedi. 50

Bunun üzerine *Halife*, onun yanına, özür beyan edecek adam gönderdi, hil'atler göndererek onun senâ ve şükrünü elde etti.

Müeyyedülmülk, *Bâbülmuratibten* ata binmek için, *Halife*'den izin diledi [1]. *Halife* buna izin verdi ve her emelini yerine getirdi.

Müellif diyor ki: Vezir *Fahrüddeve*'nin oğlu *Amidüddeve Ebû Mansur*, *Celâlüddeve Melikşah*'ın in'am ve ihsanına gömülerek (gark olarak) *Rey*'den *Bağdad*'a geldi. *Müeyyedülmülk* hakkındaki sebepten dolayı, onun gibi bu da istikbal edilmedi.

Bu senenin sonlarında, *Abdürrahim*'in oğlu *Zaimülmülk Ebülhasan*, *Mezyediyye* obasında vefat etti. Bu zat yüksek mansıplar için yetiştirilmişti.

KAİM BİEMRİLLAH (R. H.)'IN VEFATI VE MUKTEDİ BİEMRİLLAH'IN HİLÂFETE GEÇMESİ

Kaim Biemrillah 467 senesi on üç şabanda vefat etti, ömrünün ekini biçilmişti (biçilecek vakti gelmişti). Ömrünün bu anında uğradığı bir hastalıkta itidalle hareket etmedi kan aldırды, yanında kimse bulunmadığı halde uykuya yattı, katı uykuya daldığında kan aldırдыğı yer açıldı, çok kan akarak kuvvetsiz kaldı uykudan kalktı ki, kuvvetsizliği iki kat olmuş, ölüm yaklaşmış idi. Bunun üzerine, itimat ettiği kimseleri çağırды. *Uddetüddin*'i huzuruna celbederek ona birtakım nasihatlerde (vasiyetlerde) bulundu ki o nasihatler sayesinde, *Uddetüddin*, *Kaim Biemrillah* yerine kaim olabilir. Ve nakipleri (iki nakibi), *Kadıülkuzat*'ı *Kadı Ebülhasan İbnülbeyzavî*'yi ve *Kadı Ebû Muhammed Bin Talhatüddomeganî*'yi طلاح الدامغانى huzuruna getirdi. Vezir ayakta dikiliyordu. *Kaim* ise parmaklığa (şebekeye) *Süykenerek* dayanmış olup, sonundan hareket zuhur etmiyeceğini iş'ar eden sükûnet içinde idi, bu kâğıtta olan şeye şahit olunuz ki buraya kendi elimle iki satır yazı yazdım dedi ve ruhunu teslim etti. *Kaim Biemrillah*'ın, *Zâhire Ebülabbas Muhammed* nam oğlunun oğlu, yani torunu, *Emirülmüminin Muktedî Biemrillah Ebülkasım Abdullah*, hilâfete geçti, dedesi vefat ettiği gün buna biat edildi. *Muktedî*, üzerinde beyaz gömlek, lâtif beyaz sark ve onun üzerinde inci dizisinden *Tarrahe* عصابة olduğu halde "*Darüşşecere*," de

[1] Belki, hürmet ve riayet yüzünden *Babülmeratib*'ten ata binilmiyordu. *Müeyyedülmülk* kendisine bir imtiyaz olmak üzere orada ata binmek için izin istemiştir.

kürsü üzerine oturdu. Vezir *Fahrüddevle Ebûnasr* ve mahdumu *Amidüddevle Ebû Mansur* içeri girdiler. *Nizamülmülk*'ün oğlu *Müeyyedülmülk*, iki nakib ve Kadıkuzat cümlesi çağrıldılar, devletin mertebe ve kudret sahibi olan eşrafı (âyanı) hazır bulundu, *Nurüldevle Dübeyş Bin Aliyyülmezyedî* علی المزیدي ve mahdumu *Bahaüddevle ve Ebû Abdillâh Muhammed Bin Hammadülesedî* حماد الاسدي orada bulunuyorlardı, cümlesi *Muktedî*'ye biat ettiler, itaat etmek hususunda söz verdiler ve ona tâbi oldular. *Muktedî*, *Sahanüsselâm*'da ahali ile ikinci namazını kıldı, ona iktida ettiler. Sonra *Kaim Biemrillah*'ın cenaze namazını kıldı, matem için, *Bağdad* kapıları üç gün kapalı kaldı.

Vezir *Fahrüddevle* ve mahdumu *Amidüddevle*, taziye kabul etmek için üç gün oturdular.

Amidüddevle, *Melikşah*'dan, *Muktedî*'ye biat almak için gitti ve *Halife*'nin *Melikşah* hakkındaki saltanat ahdini beraber götürdü [1] ve 468 senesinde *Bağdad*'a döndü, *Halife* bunu huzuruna kabulle müşerref kıldı (şerif meclisinde bulundurdu), lâtif ikramile bunu taltif etti.

Divandan, Kadı *Ebû Abdillâh Muhammed Bin Muhammedülbeyzavî* محمد البيضاوي, *Müeyyedülmülk*'le birlikte *Nizamülmülk*'e gönderilmişti ki, oradan *Gazne*'ye gönderilecek ve *Gazne* sahibinden, *Halife* için biat alacaktı, bu zat dahi zengin ve toprak sayısı kadar mal (servet) sahibi olarak ve bütün rütbelerin fevkine çıkarak avdet etti, fakat servete konduğu gibi kabre konuldu (toprağa girdi). Bu zat 470 senesi rebiül-evvelde vefat etti, *Şafii* mezhebinde olup, fâzıl pâk ve zeki idi.

52 Müellif diyor ki: 468 senesinde kıtlık, şiddetli oldu, kuraklık yerleşti, yağmur yağmamaya karar verdi (yağmursuzluk *Rahlini* indirdi), ku vvet bitti, erzak bulunmaz oldu, nihayet Cenabı Hak, gamı giderdi ve belâyı defetti.

Müellif diyor ki: Bu senede, *Halep* sahibi *Nasr bin Mahmud*, *Rum*'lardan *Menbic* kalesini aldı ve onu *Rum*'ların elinden ve zulümlerinden kurtardı. 469 senesinde, *Ali bin Ebi Mansur Feramerz bin Alâüddevle Ebi Cafer bin Kâkûye*, *Kaim Biemrillah*'ın zevcesi ve *Davud (Cağri)* nin kızı olan *Arslan hatun*'la evlendi. *Arslan hatun*, kardeşi *Alp Arslan*'ın vefatını işittikte *Bağdad*'dan çıkmış ve oradan ayrılmıştı.

[۱] وسير عميد الدولة بن فخر الدولة بن جهر الى السلطان ملكشاه لاختد البيعة وكان مسيره في شهر رمضان وارسل معه من انواع الهدايا مايجل عن الوصف (ابن الاثير ج ۱۰ ص ۳۶)

Halife Amidüddevle Bin Fahrüddevle Bin Cehiri, biat almak için *Sultan Melikşah*'a gönderdi. Bunun *Sultan* yanına gitmesi ramazan ayında idi. *Halife* bununla hediyelerin her çeşidini gönderdi ki bunları tavsif kabil değildir.

Kaim Biemrillah, bunu boşamamış olduğu halde vefat etmişti. Nihayet *Arslan hatun*, *Kureyşî* yerine *deylemî*, imam yerine ümmî bir hoca elde etmiş oldu.

Bu senede, şeyh ve imam *Ebû Nasr İbnülüstaz Ebilkasimilkuşeyrî* (R.H.) *ابى القاسم القشيري* hacce gitmek niyetile, *Bağdad*'a geldi (Hacce giderken *Bağdad*'a uğradı). Yüksek iktidarile, bir menheci ilmi'yi izah etti, medresei nizamiyede ve Ribatı sofiyede vâza oturdu. *Eş'arilik* şiarını (prensibini) izhar etti. Zu'muna göre, ehli tenzih olan erbabı tevhidin delillerini tahkik ve mücessimelerin şüphelerini iptal ediyordu. Bunun üzerine, avamı nas fitne uyandırdı. *Hanbelî*'ler, medrese çarşısına yürüdüler ve bir çok adam öldürdüler ve pek çirkin işler işlediler.

Nizamülmülk'ün oğlu *Müeyyedülmülk*, karargâhdan (Muasker, paytaht) henüz gelmişti, Fitnecileri defedemedi, bunları menetmeğe gücü yetmedi. *Nizamülmülk*, *Cehir* evlâdını, bu fitneyi çıkarmakla ittiham etti ve bunlara karşı kalbinde kin sakladı. Tesadüf olarak 470 senesi Şaban ayında *Nizamülmülk*'ün kızı yani *Amidüddeve*'nin zevcesi de vefat etti. Babasına hürmeten bu kadın, hilâfet sarayında defnedildi (Darülhilâfede defnedildi). Halbuki Darülhilâfede defnetmek adet değildi. Bu suretle *Nizamülmülk* ile bunlar arasında alâka kalmadı (münasebet kesildi), nesep kulpu kopacağını ilân etti [1].

471 senesi muharremde, *Sa'düddeve* Gührain کهرائین şihnelikle *Bağdad*'a geldi, kapısı önünde üç namaz vaktinde davul vuruldu (çalındı), halbuki böyle şey âdet değildir denilerek evvelce bu işten menedilmişti. Bunun arkasından da *İbni Cehiri* vezirlikten azletti (bu işin arkasını da *İbni Cehiri* vezirlikten azletmesi takip etti), şöyle oldu: *Gührain* *Bağdad*'a geldiğinde sultandan halifeye, vezirin azline dair bir mektup getirmişti [1].

53

[1] وفي شوال منها (٤٧٠) توفيت ابنة نظام الملك زوجة عميد الدولة بن جهر نساء بولمان من يومه و دفنا بدار الخلافة و لم تجر بذلك عادة لاحد فعل ذلك اكراما لابيها و جلس الوزير فخر الدولة بن جهر وابنه عميد الدولة زوجها للعزاء في دار العامة ثلاثة ايام (ابن الاثير ج ١٠ ص ٤٠).

470 senesi şevvalde, *Nizamülmülk*'ün, *Amidüddeve*deki kızı, doğduğu günü ölen çocuğuna nifas görürken öldü, bunlar her ikisi Darülhilâfede defnedildiler kimse için böyle bir âdet yoktu, kadının babasına hürmet için bu iş yapıldı vezir *Fahrüddeve* ve kadının kocası olan oğlu *Amidüddeve*, taziye kabul etmek için *Dariammede* üç gün oturdular.

[2] ذكر عزمل بن جهر من وزارة الخليفة في هذه السنة (٤٧١) عزل فخر الدولة ابو نصر بن جهر من وزارة الخليفة المتقدي بامر الله ووزر بعده ابو شجاع محمد بن الحسين وكان السبب في ذلك ان ابا نصر القشيري ورد الى بغداد على ما تقدم ذكره وجرى له الفتن مع الخناقلة لما ذكر

Buna cevapta: *İbni Cehir* vezir değildir, belki oğlu *Amidüddeve* vezirdir. *Amidüddeve*, sizin tarafınıza karargâha (muasker, ordu) gitmiştir,

مذهب الاشعرية ونصره وغاب من سواهم وفعلت الحنابلة ومن معهم ما ذكرناه فنسب اصحاب نظام الملك ماجرى الى الوزير فخرالدولة والى الخدام وكتب ابو الحسن محمد بن على بن ابى الصقر الواسطى الفقيه الشافعى الى نظام الملك : يا نظام الملك قد حل ببغداد النظام

فلما سمع نظام الملك ماجرى من القتل وقصد مدرسته وقتل بجوارها مع ان ابنه مؤيد الملك فيها عظم عليه فاعاد كوهرائين الى شحنة العراق وحمله رسالة الى الخليفة المقتدى بامر الله يتضمن التكمى من بنى جهير وسأل عزل فخرالدولة من الوزارة وامر كوهرائين باخذ اصحاب بنى جهير وايصال المكروه اليهم والى حواشيهم فسمع بنو جهير الخبر فسار عميد الدولة الى المعسكر يريد نظام الملك ليستعطفه وتجنب الطريق وسلك الجبال خوفا ان يلقاه كوهرائين ويثاله فيها اذى فلما وصل كوهرائين الى بغداد واجتمع بالخليفة و ابلاغه رسالة نظام الملك فامر فخر الدولة بلزوم منزله ووصل عميد الدولة الى المعسكر السلطانى ولم يزل يستصلح نظام الملك حتى عاد الى ماله منه وزوجه با بنة بنت له وعاد الى بغداد فى العشرين من جمادى الاولى فلم يرد الخليفة اباه الى وزارته وامرها بلازمة منازلهما واستوزر ابا شجاع محمد بن الحسين ثم ان نظام الملك راسل الخليفة فى اعادة بنى جهير الى الوزارة و شفع فى ذلك فاعيد عميد الدولة الى الوزارة و اذن لابيه فخر الدولة فى فتح بابه وكان فى صفر سنة اثنى وسبعين (ابن الاثير ج ١٠ ص ٤٠ ، ٤١).

471 senesinde, Fahrüddeve Ebû Nasr bin Cehir, hâlife Muktedî Biemrillahın vezirliğinden azledildi bunun yerine Ebû Şüca, Muhammed ibnülhüseyn vezir tayin edildi. Bunun sebebi şu idi : Yukarıda zikredildiği veçhile Ebû Nasrın ilkuşeyrî Bağdada geldi, bu zat, Eş'arî mezhebini izah edip müdafaa ve diğer mezhebi cerhettiğinde, bunlara hanbeliler arasında bir takım fitneler cereyan etti. Hanbeliler ve bunlara iltihak edenler yukarıda zikrettiğimiz işleri yaptılar. Nizamülmülk eshabı, olup biten bu işleri, vezir Fahrüddeve ve hâdimlere nisbet ettiler. Ebülhasan Muhammed bin Ali bin Ebi Sakrinilvasıtî elfakihüşşafî bu ahvalı tasvir ederek Nizamülmülk : Ey Nizamülmülk, Bağdada intizam kalmadı (çözüldü) diye başlayan bir kıt'a yazdı. Nizamülmülk, olup biten fitneleri ve medresesinin üzerine yürüdüklerini ve oğlu orada bulunduğu halde, medrese civarında insan öldürdüklerini işittiğinde, bu işi pek büyük gördü. Gühraini tekrar Irak şihneliğine getirdi aynı zamanda bunu halife muktedî Biemrillaha elçi etti ki o elçilik beni Cehirdeu şikâyeti ve Fahrüddevenin vezirlikten azledilmesi talebini muhtevi idi ve Gührain'e, beni Cehir eshabını tutup onlara ve etbalarına işkence etmesini emretti. Beni Cehir bu meseleden haberdar olunca, Amidüddeve, Nizamülmülkten merhamet dilemek için karargâha (paytahta) Nizamülmülkün yanına gitti. Yolda Gührain rastlayıp eziyet etmesin diyerek caddeyi bıraktı dağ yolunu ta'kip etti. Gührain Bağda'da vasil olup halife ile görüşüp Nizamülmülk'ün emrettiği elçiliği eda etti. Bunun üzerine Fahrüddeveye, evine kapanması emredildi. Amidüddeve, karargâhı Sultanîye vasil olup Nizamülmülkü yola getirmeğe uğraşdı, peşini bırakmadı, nihayet Amidüddevenin, ondan görmeğe alıştığı hale avdet etti ve kızının kızını (torununu) Amidüddeveye tezvîc etti. Amidüddeve cemaziyelevvelin yirmisinde Bağdada döndü, fakat halife, bunun babasını tekrar vezirliğe tayin etmedi bunların ikisine de evlerine kapanmayı emr ve Ebû Şüca Muhammed bin Hüseyini vezir tayin etti, sonra Nizamülmülk, beni Cehiri tekrar vezirliğe getirmek hususunda halife ile muhaberede bulundu ve bu hususta şefa'at etti, bunun üzerine Amidüddeve vezirliğe getirildi ve pederi Fahrüddevenin de kapısını açmasına müsaade edildi, bu vak'a yetmiş iki senesi saferinde oldu.

o gelinceye kadar pederi onun yerine niyabet etmektedir, denildi. Filhalka *Amidüddeule*, zevcesi vefat ettikten sonra, karargâha gitmişti, *Gührain* yolda rastladığı takdirde, kendisini çevireceğini bildiğinden, dağ yolunu tuttu, göçe kona yoluna devam etti.

Saferin on beşinde, *Gührain*, sarhoş bir halde *Firdevs* kapısına geldi, içeri girip kapıyı kapadı, atlarını oraya bağladı, gece ve gündüz orada kaldı, bana veziri teslim etmekten başka çare yoktur, tehire müsaade etmem dedi.

Fahrüddeule, meselenin bu şekle girdiğini görünce, *Gührâin*'den ricada bulundu (*Gührâin*'e sual arzetti) çekileceğini söyledi, *Gührâin*, bunun çekilip evinde oturmasına izin verdi bu hususta *Gührâin*'e tevki sudur etmişti.

Muhammed bin Muhammed bin Cehir, Celâlüddeule (Melikşah) ile *Nizamülmülk*'ün, kendisinin azlını talepte ısrar ettiklerini görünce, kendi hakkında mükâtebede bulununcuya kadar evinde oturmağa izin istedi. *Amidüddeule* durmadan *Nizamülmülk*'ün merhametini dileniyor ve kalbini te'lif etmeğe (yatıştırmağa) çalışıyordu, nihayet *Nizamülmülk* merhamet etti, kalbi ülfet etti eski haline geldi ve *Amidüddeule*'ye minnetini yükletti, bunun oğluna, kızını tezviç etti [1]. ve *Gührâin*'e mektup gönderip bunu eski hizmetine iade etmesini ve hörmetini arttırmasını emretti, ve halifeden de, bunun kusuruna karşı göz kapamasını diledi, (fakat) bu zat *Bağdada* erişikte halife bunu vazifesinden azledip mertebesinden indirdi ve evine gönderdi, vezir Ebû Şuca' *Muhammed bin Hüseyin*'i divan naibi tayin etti. Bu zat, makamına mindersiz oturdu.

Sonra 472 senesinde, *Amidüddeule bin Cehir, Muktedî* halifeye vezir tayin edildi ve üzerine hil'at giydirildi ki, ululandığını (tebcil edildiğini) gösteriyordu. Taltif ederek bunun hakkında sudur etmiş olan tevki, *Emînüddeule İbnülmusalaya* okudu.

Kâtip İmadüddin Muhammed bin Muhammed bin Hamidülisfahanî (r. H.) şöyle diyor: Burada vezir *Enûşirevanın* telif ve benim arapçaya terceme ve tehzib (tenkih) ettiğim kitabın iptidasına geldiğimden, şimdiye kadar yazdıklarımı, o kitaba ekledim ve onun kapısına girmek için mukaddime kıldım, lâkin her sultanın devri tamam oldukça (zamanı geçtikte), onun

[1] Burada ibare bir az karışıktır. Yukarıda zikredilen üçüncü batındaki Mahammedin *Amidüddeule* olması lâzım geldiği halde, biraz aşağıda *Nizamülmülk*'ün merhametini dilenen kimsenin *Amidüddeule* olduğu tasrih ediliyor. Halbuki daha aşağıda bunun oğluna, kızını tezviç etti deniliyor ki bundan ve daha aşağıdaki: fakat bu zat *Bağdada* erişikte halife bunu vazifesinden azletti dediği fıkradan anlaşıldığına göre, merhamet dilenen zatın *Fahrüddeule* olduğu anlaşılıyor. Diğer bir mesele daha vardır ki, *İbnülesirde* kızının kızını (torununu) tezviç etti denildiği halde burada, kızını, oğluna tezviç etti deniliyor.

asrında vukua gelip te, Enûşirevanın zikretmediği hâdiseleri zikrettim. İşte şimdiden sonra, Enûşirevanın başladığı yerden başlayacağız [1] ve bunu Arapçaya çevirmek ve izah etmek hnsusunda son derece itina edeceğiz.

EMİRÜLMÜMINİNİN SAĞ ELİ OLAN SULTAN CELÂ- LUDDÜNYA VEDDİN EBÜLFETH MELİKŞAH BİN ALP ARSLANIN GÜNLERİ (ZAMANI)

Melikşahın Padişahlık sancağı, *Kaim Biemrillâh* zamanında aktedilmişti. *Kaim*'in devri hilâfeti, sonuna yaklaşmış olup tükenmek üzere idi, vefatı anında şu iki beyti tekrarlıyordu:

Amrûn annesine sorunuz! Onun esiri, geceyi nasıl geçirdi? Onun çevresindeki esirler saliveriliyordu o ise, bağlı idi. Eğer öldürülmeğe mahkûm ise, katilde rahat vardır (ölüm istirahatden ibarettir), eğer kendisine ihsan edilecek ise, saliverilmiş olması lâzımdı.

Kaim Biemrillahtan, sonra Emirülmüminin *Muktedî Biemrillâh* -allah onun burhanını aydınlatsın - hilâfete geçti Sultan *Melikşah* buna da biat etti.

55 Müellif diyor ki, *Melikşah* öyle bir padişah idi ki sireti (zahırı), adaletten ve seriresi (içî), insaf ve faziletten ibaret idi, cesur, mukdim, rey ve tedbirinde isabetli idi, taç, mühür ve tahta hakkile lâyük idi. Selçukî günleri içinde, *Melikşah*'ın zamanı (günleri), gerdanlıkta olan vasıta [2] gibidir, güzellik cihetinden, bunun zamanının başı ve sonu aynidir, ikbal cihetinden, fatihasile hatimesi birdir, her hangi bir iklime teveccüh ettiyse, orasını feth ve düşmanını kahretti ve ezdi, Şam ve Antakya cihetine azimet ettiğinde, Kostantaniye hududuna erişti ve bu vilâyetlere bir milyon [3] kırmızı altın vergi tarh etti ki bu mal, *Melikşah*'ın hazinesine (hizanesine) getirilirdi. *Melikşah*, Rumlardan fethettiği nahiyelerde, elli islâm minberi vazetti ve Rey'e döndü, ve *Semerkind*'e azimet etti, bu işlerin cümlesi iki aydan fazla sürmedi, *Semerkind*'e vâsıl oldukça onun yanına kondu ve şehri muhasara altına aldı ve hanını, memleketinin tam merkezinde, ele geçirdi. *Melikşah* ile han arasında büyük mu-

[1] Mukaddimeye müracaat S. 217

[2] Gerdanlıkdaki vâsita = Büyük inci = şehdane.

[3] Burası (İ) nüshasına göre terceme edilmiştir Doğrusu da bu olabilir. Kitabın içindeki metne göre terceme edildiği takdirde: bu vilâyetlere bin kırmızı altın vergi tarhetti demek lâzımdır.

harebe cereyan etti. Bu muharebede *Melikşah*, hanı bozdu ve kırdı ve ona galip gelerek onu esir aldı. Han, *Melikşah*'ın, eğer örtüsünü غاشية omuzuna yüklenerek, Türklerin büyük hakanı (Türk padişahlarının padişahı) *Afrasiyabın* tahtının bulunduğu yerden [1] (payitahtından), kendi tahtının bulunduğu yere kadar, özengisi (Rikâbı) yanında yürüdü. *Melikşah*, bunu esir etti, el ve ayağı bağlı olduğu halde (esir olduğu halde muhafaza altında) Irak'a götürdü, sonra azat etmek lütfünde bulundu ve Padişahlığına iade etmek, işlerini yoluna koymakla buna ihsan etti [2].

Sultan, ikinci senede, Özkend'e azimet etti. Antakyanın vergisi, *Melikşaha* Özkende geldi. Türk padişahı, *Melikşah*'a inkiyat etti. *Melikşah*, onu İsfahana götürdü sonra hürmet ve ikram ederek Türk diyarındaki makarrına iade etti.

İşte bu saadetlerin (bu muvaffakiyetlerin) cümlesi, Emirülmüminin'in muhibbi (mardısı), geniş gölgeli ve çok faziletli büyük vezir Hoca *Büzzürk Kıvamüddin Nizamülmülk Ebû Ali Hasan Bin Ali Bin İshak*'ın saadeti (bereketi) sayesinde. Bu zatın vezirliği, devlete süs ve güzelliği memleketi bezek (zinet) idi, sanki Allah bunu, devlet ve azameti temsil etmek için yaratmıştır, sanki, ikbalî, buna muallim ve zaferî buna müzahhar kılmıştır. Arap Sultanı, *Müslim Bin Kureys*, bunun rikâbında yürüdü ve bindiği hayvanın tırnağını öptü (yahut: hayvanının bastığı yeri öptü). Rum, Gazne ve Maveraünnehir (dere ötesi) padişahları, bunun himayesi gölgesinde ve riayetinin kanadı altında idi, etraf ve civar padişahları, bunu ululadıklarından mektuplarını öperlerdi. Bunun hil'atini giymeyi, kendileri için şeref sanırlardı, bunlar düşmanlarına karşı, *Nizamülmülk*'ün yardımcısı idiler. Büyük asker ve kalın çeri *Nizamülmülk*'ün emrine tabî idi. Vezirlik makamında otuz sene kaldı.

56

Nizamülmülk şöyle diyor: ilk çağımda (halimde), *Horasan* isfihsalârı Emir *Beycir* عجم in hizmetinde idim. Günün birinde, kendisine hizmette bulunduğum yerden muhafaza altında beni aldırdı فاشحنى الیه ben ümitsiz ve kalbim müteessir olarak arık ve yürümez bir at üzerinde, ona, gidiyordum, atın yürüyüşü beni yoruyordu. Bu ata binmekten, pek büyük rahatsızlık duyuyordum. Bu suretle giderken, sahra tarafından (sahra türünden) bir Türkmen, gözükdü öyle bir rahvan yürüyüşlü at üzerinde idi ki akarsu gibi yürüyordu, rahatsızlığımdan canım sıkılarak, bu gibi ata binmiş olmamı temenni ettim.

[1] Demek o günlerde, *Afersiyabın* tahtının bulunduğu yer herkesce malûm idi.

[2] İbnülesirde *Melikşah*'ın *Semer kand*'i fethetmesi hakkındaki bahis pek uzun olup onuncu cüz de 63 sahife iptidasından 64 sahife sonuna kadar olup tam bir varaktır.

Türkmen bana yaklaştı ve benim muhafızlarıma karışarak onlarla konuştu, sonra bana dönerek atını, benim atımla değiştirmeye niyetin varmı dedi. Evvel emirde, benimle alay ediyor zannettim, sonra kendi kendime, bu gibi mihnette olduğumdan, istihza etmemiş te olabilir, dedim. O saat atından indi ve atını bana verdi ve benim atımı kendisine aldı, işte bugün otuz senedir o Türkmen'e rast gelmek istiyorum ve soruşturuyorum lâkin bir türlü bulamıyorum.

Müellif diyor ki: *Nizamülmülk*'ün alâmeti (mühründeki nakşi), (nimetlerinden dolayı Allaha hamdolsun demek olan) Elhamdülillâhi alâ niamihi الحمد لله على نعمه idi. *Nizamülmülk* teyidi ilâhiye mazhar olup işlerinde muvaffak bir zattı. Allahü taalâ, insanlar içinden onu, nusrat feth ve zaferle mümtaz kılmıştı, onun günlerinde her taraf sükûnet içinde idi, din ehli, ilim ve fazilet ehilleri onun nimetlerinde yüzüyorlardı.

57 Müellif diyor ki: onun zamanında memlekette necip nesil yetişti. Babaların, çocuklarını, *Nizamülmülk* meclisinde bulundurup ona tekar-rüple mahzuz olmak için, onları talim ve terbiye etmelerine saik kuvvetli oldu. Zira o, her kimseyi, onda görülen fazıl ve rüşde göre, lâyük olduğu mertebeye çıkarırdı (hazırlardı). Herhangi bir belde, ulûmda temeyyüz ve tebahhur etmiş bir kimse görürse, onun için medrese bina eder ve o medreseye vakıf tahsis eder ve orada kütüphane bulundururdu.

Müellif diyor ki: *Ebüzziyail hamsi* أبو الضياء الحمصي ilerdeki sözile sanki bunu kastetmiştir:

Allahın kulları içinde senin nazırın yoktur, senin ellerin ancak dört şey için halkolunmuştur: (Kınından) kılıç çekmek, atıye vermek, dizgin tutmak ve öpülmek için.

Müellif diyor ki: bunun memleketleri idare hususundaki tedbirleri, *Süleyman Bin Abdülmelik*'in: bu acemlere şaşıyorum, bin sene padişahlık ettiler, bir saat bize muhtaç olmadılar, biz ise yüz sene padişahlık ettik, bir saat olsun onlardan müstağni kalamadık, dediği sözünün manasını aydınlatmıştır (meydana koymuştur).

İyi yazıcıların her tabakası, bunun zamanında yetişip büyük mansıplara çıkmışlar ve yüksek mevkiler işgal etmişlerdir. bunun kapısı fauzlâ derneği (mecma'ı) ve ülema yatağı (melcei) idi. Bu zat basiretli ve nüfûzü nazar sahibi idi, âlim ve fazılların ahvalini teftiş eder, her birinin iş çevirmek kabiliyetini, ilim ve tecrübesini sorup araştırır idi. Her hangi birinde idare kabiliyeti hissederse, onu vali tayin eder, hangi birini yükseltmeye müstahak görürse, onu, yükseltirdi. Kimisini, ilminden istifade etmeye şayan görürse, onu zengin eder, vaktini ifade ve istifadeye ve neşri ulûme hasredebilsin için, kendi malından ona kifayet edecek

kadar tahsisat bağlardı, çok kerre olurdu ki böylelerini, ilimden mahrum iklimlere gönderip, orasının eksikliğini bunlarla doldurur ve orada hak ve hakikatı diriltip fâsit ve bâtil olan şeyleri giderirdi.

Bu zat, vezirliği deruhde ettiği zamanda, yani *Deylem* devletinin nihayetinde ve *Türk* devletinin başlangıcında, devlet idaresinin nizamı bozulmuş, dinin ahkâmı değişmiş, sonuncuların ikbali, evvelkilerin idbari, arasında memleket harap olmuş ve hâli kalmış ve üzerine mütecaviz eller musallat olmuş ve kökleşmiş, memleketin etrafında sağı-
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

[1] Sağı = ağlama, feryad, nevhadır.

ierini, sultana olan hizmetlerini tevali ettirmelerini, külliyetli askerle gelerek hizmet etmelerini, onlara ilzam etmişti.

59

Nizamülmülk'ün, bir çok evlâdı yetiştirdi ki bunlar, kendi zamanında büyüdüler, *Nizamülmülk* bunları, etba, hadem ve haşem sahibi kıldı ve rütbelerini yükseltti.

Hazinenin malını ve askeri çoğalttıktan sonra, bu maldan, erbabı ulûm ve eshabı istihkak için tahsisat bağladı ki bu tahsisat, vaktinden ne teahhür ve ne de tegayyür etmezdi. Sultanın ihsanını, ehli ilim, beyninde miras gibi kıldı ki onu, istihkaklarına göre alırlardı, istihkakları arızaya uğramıyacağından emin idiler.

Elhasıl, *Nizamülmülk*'e, çetin işler boyun eğdi, arzuları kolaylıkla hasıl oldu, şark ve garp ona itaat etti.

NİZAMÜLMÜLK ZAMANINDAKİ BÜYÜKLER VE KÂTİPLER: ELKEMAL, EŞŞEREF, SEYYİDÜRRÜESA, İBNİ BEHMENYAR VE TACÜLMÜLK

Müellif diyor ki: *Nizamülmülk*, devletini takviye eden emin iki arkadaşıyla destekli (müeyyed) idi. Bunlardan biri, divanı inşa ve tuğra sahibi *Kemalüddevle Ebürradi Fazlullah bin Muhammed*, diğeri ise divanı zimam ve istifa sahibi *Şerefülmülk Ebû Sa'd Muhammed bin Mansur bin Muhammed*'tir, bunlar ikisi de re'y ve tedbir, cah mal ve deha sahibi olup fazl ve atâ kaynağı idiler. Bunların ikisinin de naipleri vardı. *Kemal*ın naibi, oğlu *Seyyidürrüesa Ebülmehasin*'dir. Bu zat mukbil ve makbul olup sultan, bunu kendi hizmetine tayin ve kendisine nedimliğe ihtiyar ve sırrını tevdi için ona itimat etmişti. Sultanın bunu ihtiyar etmesi, o dereceye varmıştı ki, hiç bir kimse ve hiç bir celis o dereceye ve o mertebeye erişmemiştir. Sultan, bir defa buna, seyrek ziyaret ettiğinden şikâyet ederek kendi elile Farsca bir beyit yazmıştı ki manası şundan ibaretti: Sen, benden uzak olmakla müteessir olmuyorsun, zira sen, benden başka ünsiyet edecek adam bulabiliyorsun, ben ise, senin gaybûbetinden müteessir oluyorum çünkü ben, senden başkasile ünsiyet edemiyorum.

60

Müellif diyor ki: sonra bu zat, *Nizamülmülk*'e damat oldu. *Nizamülmülk*'ün kızı ile evlendi, bu evlenme dahi, onun mertebesini yükseltti ve onun için otağı şahane *سرادق* dikildiği gibi, kendisine mahsus davul, bayrak, asker ve etbai da oldu.

Şerefülmülk'ün naibi ise, Kum فم اhalisinden ustaz Ebû Galip Beravistanî براوستانی ve Necip Cerbazekanî نجب جرباذقانی idi. Son zamanda, Ebû Galip, naiplikten çekildi ve onun yerine naipliğe El'aazzül Kâmil Ebül Fazl Esat bin Muhammed bin Musa Beravistanî geçti ve üstatlık rütbesine erişinceye kadar naiplikte kaldı ve Şerefülmülk'ten sonra Mecdülmülk diye lâkaplandı. Hiçbir sultan, zabıt, ihtiyat, tezekkür ve tekayyüt, kavanini hafız devavini tedbir hususlarında, Ebül Fazl gibi müstevfiye malik olmamıştır. Bu da evvelkiler gibi, zamanın fuzelâsı için melce olup onlara bol bol ihsan ederdi.

Elhasıl, sultan kapısında ve divanında fâzıl yazıcılar (kâtipler), iktidarlı büyük zatlar, âlim ve zeki naipler vardı.

Sonra, Fars emirinin (mütevellisinin), Behmenyar oğlu denilen bir veziri vardı Amidüddeve diye lakaplanıyordu, bu zat yüksek himmet sahibi olup, idare işlerine vukufu kâmil idi, bu da sultan hizmetine geçti ve mertebesi yükseldi, bununla, Seyyidürreşa arasında, itihat, sadakat ve dostluk vardı, bunların ikisini bir araya getiren şey, vezir Nizamülmülk'e düşmanlık hastalığı idi, ona düşmanlık hususunda sadakatle birleşmişlerdi. Fakat, talii gerilemekte olan kimse, talii ileri yürüyen kimseye (talii yar olmıyan kimse, talii yar olan kimseye) düşmanlık ederse, akibeti ne olabilir! bunlar, buna düşmanlıkta devam ettiler, nihayet nekbete uğradılar tahkir ve tard edildiler. Bu derece takarrüpten sonra terk edildiler ve bu derece mehabbetten sonra menfur (mebguz) oldular. Hapse atıldılar, kalabent oldular, hapsedildiler ve gözlerine mil çekildi. Mahdumu gözden düşmekle, Kemalüddeve'de itibardan düştü. Bunalık çağı da erişti ve mihnete uğradı. Malından, sultan hazinesine üçyüz bin altın vermeğe mecbur edildi. Nizamülmülk'ün celâleti ise, o ikisinin düşmanlığı yüzünden kat kat yükseldi. Nizamülmülk'ün, oğlu Müeyyedülmülk, Kemalüddeve'nin mevkii olan, tuğra ve inşa divanını işgal etti ve bir müddet bu mevkide kaldı. Ebülmuhhtarüzzevenî'yi kendisine naip edindi. Sonra, Müeyyedülmülk bu vazifeden isti'fa edince, Ebülmuhhtarüzzevenî ابوالمختارالوزنى asaletle bu vazifeye tayin edildi. Ve Kemalülmülk diye lâkaplandı. Bu zat, Kemalüddeve Ebürradi'nin naiplerinden ve etbandan idi. Görüldüğü veçhile onun mansabına erdi. Müteakıben, Rabbinin civarına intikal etti.

Reis Tacülmülk Ebülğanayimilmerzüban bin Husrev Firuz تاج الملك ابو الغانيم المرزبان بن خسرو فيروز ise Fars veziri evlâdından olup bir müddet Serhenk Savteki'nin hizmetinde bulunmuştu. Savtekin ise, devletin büyük adamlarından olup nafizülkelim idi (Devlete mütehakkim idi). Bu zat, sultan huzurunda Tacülmülk'ü methetti. Sultan hizmetine lâynk olduğunu.

söyledi. Şimdiki günde hazinem ve mallarım üzerine mutemedimdir dedi, *Tacülmülk*, şerif, asil, mürüvvetli, yakışıklı ve fasih bir zattı :

Onun öyle himmetleri vardır ki büyüklerine uç yoktur. Onun en küçük himmeti dehirden büyüktür. Onun bir avucu vardır ki eğer o avucun cömertliğinin onda biri karaya yayılsa idi, Kara, denizden daha nemli olurdu.

Sultan, bu zatı kabul etti ve ona hüsnü teveccüh gösterdi. Melik olan (Prens olan) oğullarının vezirliğini buna tevcih, hazinesini buna teslim, evlerinin ve harem dairelerinin işlerine bakmağı, buna tefviz etti. Bununla beraber, Tuğra ve inşadivanını da bunun uhdesine tevdi etti.

Allah buna yükseklik elbisesi iksa etti ki o elbise ona ne uzun ve ne de kısa gelmedi (uydu). *Elkeya Mücîrrüddeve Ebülfeth Ali bin Hasanül -erdistanî* *الكيا مجير الدولة ابو الفتح علي بن الحسن الاردستاني* *Tacülmülk*'e naiplik etti ve resail kâtibi oldu. Bu zat, asrında yegâne olup nazirsiz idi. Sakin ve hüsnü siret sahibi olup her türlü yararlığa malik ve sebatlı idi.

Tacülmülk, sultan nezdinde makbul siması *وجاهتى* ve sultanın ona kulak asması sayesinde, memleketin bütün evzânı tağyir etti. Ve *Nizamülmülk*'ün, memlekette vücade getirdiği intizamı bozdu ve *Hasan*'ın memlekete vermiş olduğu güzelliği değiştirdi ve sultanın kalbinden, vezire karşı olan hüsnü teveccühü giderdi. Sultanda bıkkınlık eserleri zahir oldu. Suyun safiyeti (duruluğu), içindekini ve dibindeki çakıl taşlarını gösterdiği gibi, sultanın alnındaki çizgiler de esrarından haber veriyorlardı. Bununla beraber, sultan, *Tacülmülk*'ü kendisine yaklaştırdıkça, *Tacülmülk*, veziri ululamak ve hürmetini tefir etmek suretile ona takarrübünü arttırıyordu. Zira *Amidüddeve* ile *Seyyidürrüesa*'nın uğradığı akıbetten ders almıştı. Sultana yakın olduğuna mağrur olup açıktan açığa düşmanlık etmiyordu. Lâkin vezir aleyhine hileye baş vuruyor, bunun akrepleri, çıyanları, gizlice, vezire doğru yürüyordu.

Tacülmülk, *Müstevfi Mecdülmülk*'e hürmet ve onu sultan nezdinde methederdi. *Sedidülmülk Ebülmeali Elmüfaddal bin Abdürrezzak bin Ömer*, asker müfettişi *عارض الجيش* idi. *Tacülmülk* onu da kendisine yaklaştırmak adamları sırasına ithal etti ve bu ikisi sayesinde mal biriktirdi ve vilâyetler elde etti. Bunlar, *Nizamülmülk*'ü indirmeğe ve ona muhalefet etmeye ittifak ettiler (bunlar memleketin nizamını çözmeğe ve *Nizamülmülk*'e muhalefet etmeğe ittifak ettiler). Bunun vezirliği hakkında, sultanın fikrini çeldiler. Bu büyük dağı ortadan kaldırmağa ve eseri olan muntazam diziyi dağıtmağa karar verdiler.

Nizamülmülk ise, ihtiyarlamış, yaşı ilerlemiş, kuvveti, zaiflik sınırına ermiş, evlâtlarının necabetinden ümit kesmiş, pek çok yaşamış olup,

hayattan bıkmış ve felâketlere alışık olup müteellim olmaz olduğundan, bunların, kendisi aleyhindeki sailerine ehemmiyet vermedi. Ve bunlara iltifat etmedi. Mekirlerinden müteessir olmadı. Onların ne amirlerini ve ne de zeydlerini vezne çekmedi. Bundan dolayı bir gün, bir zındığın bıçağı ile ansızın öldürüldü. Bunun defnedilmesile, cûd, krem ve din lahde konuldu. Bu vak'a 485 tarihinde vukua geldi. Sultan ise, vezirin katlin-den otuz üç gün sonra vefat etti. *Tacülmülk* dahi vezirden sonra telâş ve korku içinde ancak üç ay yaşayabildi sonra, katledildi ve parçalandı. Sebebi şu idi: *Nizamülmülk*'ün kulları, *Tacülmülk*'ü *Nizamülmülk*'ün katili olmakla ittiham ettiler. Cümlesi buna düşman olarak bunu öldür-düler [1].

63

Bundan, halk anladı ki, devletin ve devlet ricalinin ve sultanın selâmeti, o ihtiyarın selâmetliğine bağlı olup ancak onun korumasile duruyormuş.

Müellif diyor ki: Sultan, *Nizamülmülk*'ün (vezirlik) müddetinin uzamasından ve gittikçe nüfuzu artmasından bıkarak elçilikle, *Tacülmülk*'ü, ona gönderdi, padişahın sözleri hatır ve gönüle bakılmadan, harfiyen icra edildiğini görmek için, kendi havasından büyük bir adamı, gözci olarak gönderdi. Elçilik şundan ibaretti: Sen benim devletimi istilâ ettin, mem-leketimi, oğulların, damatların ve kulların arasında öyle taksim ettin ki, sanki sen devlette benim şerikimsin! İster misin, önünden vezirlik hokkasının kaldırılmasını emredeyim ve halkı senin tahakkümünden kurtarayım!

Nizamülmülk, metanetini ve soğuk kanlılığını muhafaza ederek şaşala-madan ve korkmadan tereddüdsüz cevap verdi ve, sultan benim, mülkte şerik ve devlette ona ortak olduğumu bugün mü biliyor! Benim hok-kamla onun tacı, yekdiğerine bağlıdırlar. Ne zaman hokkayı kaldırırsa, taç da kalkar ve ne zaman hokkayı selbederse taç da selbolunur, sultana böyle söyleyiniz dedi.

[1] وذكر ان السلطان لما مات اجتمع مماليك خواجه بزرگ وكانوا سبعة آلاف مملوك مزوجين الى سبعة آلاف مملوكة فقتلوا تاج الملك على ما تذكره في ترجمة تاج الملك (تاريخ حلب لابن العديم ج ٨ ص ٢٩٨)

Zikredildiğine göre, sultan ölünce, hoca Büzürk'ün köleleri toplandılar, *Tacülmülk*'ün, tercemei halinde zikredeceğimiz veçhile, *Tacülmülk*'ü öldürdüler. Bunlar, yedi bin carie ile evlenmiş yedi bin köle idi.

İbni Adim bu fıkrayı İbni Münkız'ın *ابن منقذ* tarihinden nakil ve mezkûr tarihin *Nizamülmülk*'ün katli Bağdad'da olmuştur, Deddiğini reddediyor.

Sultan bu sözü işittikte, hiddeti ve alevlenmesi ziyadeleşti, *Nizamül-mülk* üzerine cereyan eden gadır, sultan tarafından reva görüldü, kararlaştırıldı ve tedbir alındı [1].

Müellif diyor ki: *Ebülmaali Nuhhas* ابوالعالي نوحاس farsça iki beyit tertip ederek Sultana hitap ediyor, beytin maali şudur: Dvletin, *Ebû Ali*, *Ebu Said* ve *Eburradi*'ler ابوالرضى yüzünden yükselmekte ve saadette olduğundan, herkes ondan memnun idi. *Ebulanayim*, *Ebulfadl* ve *Ebülmaali*'ler eline geçince, güzellik libasından çıplak kaldı, diyor.

Evvelkilerden (evvelki isimler), *Nizamülmülk*, *Müstevfi Şerefülmülk*, *Münşi* ve teşrifatçı *Kemalüddeule*'yi ve sonrakilerden Vezir *Tacülmülk*, *Mecdülmülk* ve *Münşi Sedidülmülk*'ü kastediyor.

64 Bununla beraber bu zatlar da zamandaşların Efdali idiler. *Tacülmülk*, bütün hayatını oruç tutmakla geçirir görünürdü.

Müellif diyor ki: *Tacülmülk*'ün keseler içinde ihsan için ayırmış olduğu on beş bin altınını gördüm.

Müellif diyor ki: herkes nezdinde makbul ahlâkları, parlak hasletlerle beraber bunlar, muasırlarının dillerinden kurtulamadılar. Bunlara da heciv pençesi saplandı, şairlerin dilleri, bunları zemmetmekle uğraştı.

[1] ... جاء السلطان ملكشاه بفتحده ويتوجه له فقال خواجه يا سلطان العالم كبرت في دولة ابيك ودولتك (لو) كنت تمهلت على ما بقي من عمري الا القليل او صرفتني ولا امرت ان يفعل بي هكذا فاخرج السلطان مصحفا في تقليده وحلف له بما فيه انه لم يعلم ثم قال كيف استجيز هذا وانت بركة دولتي وبعزلة ابي

Sultan, *Nizamülmülk*'ü kaybettiğine müteessir olarak yanına geldi ve ona acıdığını izhar etti. Bunun üzerine *Nizamülmülk*, sultana şöyle dedi: Ey sultanelâlem, pederinin ve senin devletinde ihtiyarladım. Biraz beklesen ne olurdu şimdiden sonra ne kadar ömrüm kalmıştır? Yahut vezirlikten azletse idin de, bana böyle yapılmasını emretmemiş olaydın?

Bunun üzerine sultan mushaf çıkararak yemin etti! Bu işi ne emrettim ve ne de bundan haberim var dedi. Sonra, bu işi nasıl reva görebilirim ki sen, devletimin bereketi ve bana babam yerindesin, dedi.

Şöyle de bir rivayet var:

وتحدث الناس ان قتل نظام الملك كان برضا من السلطان وتدبير تاج الملك ابي الغنام واشارة تركان خاتون لانهم كانوا عزموا على تشييت خاطر المقتدى وكان نظام الملك يمنعهم من ذلك (تاريخ حلب لابن العديم)

Halk, *Nizamülmülk*'ün katledilmesi, sultanın rızası ve *Tacülmülk*'ün tedbiri ve *Türkân hatunun* tensibi ile vukua geldi diye konuşuyorlardı. Zira bunlar, Halife Muktedi'nin hatırını teşviğlendirmek istiyorlardı. *Nizamülmülk* bunları bu işten menediyordu.

(Tarihi ibni Adim Feyzullah Efendi Kütüphanesinde 1404 No. da mukayyetir.)

Ebû yâ'la ibnülHebbariyye ابويعلى ابن الهباريه [1] bunların bütünü bir kasidesinde topladı ki orada şöyle diyor :

Nefsim (benliğim) olsa idi, Uğradığım belâlardan dolayı, kaçırdım. Lâkin nefsim (benliğim) yok. Ne oldu bana ki? uzun boynuzlu, kısa ve yassı burunlu [2] bodurlar nezdinde, duruyorum. Ben, onların kötü hareketlerinden dolayı matem içindeyim. Benim medihlerimden dolayı onlara, düğün oluyor. Halbuki ben, onlar nezdine, medih fidanını, ümitle dikmişim. Fakat bu fidan, Ebû Cehil karpuzu verdi. Onların gözbebekleri ve seyyitleri olan şeyh, bunaktır ve ömrüme kasem ederim ki soğuk ve can sıkıcıdır (Ruha siklet verir), asasına dayanarak, arkasından papazlar (kissisler) dolaşan *Casilik* [3] gibi koşar. *Nasihî Gandur* [4] ise, necaset gibi vezirin yanına çömelmiştir. *Ebül Fütuhu* ابوالفتح zaten biliyorsun. *Süheyl* ise, köpek gibi siniyor. Habis *rey Hali-fe*'sine gelince, onun, keçi tekesine fazla yakınlığı ve ünsiyeti vardır.

Ebûlganayim ise, parmağındaki yüzüğü, konuştuğu adama karşı tutup hamakatini ilân ettiği halde yükseliyor, lâkin mazisi yoktur. *Zevzenî* ise,

65

[1] İbnül Hebbariyye, Şerif Ebû yâ'lâ Muhammed bin Muhammed bin Salih olup nesebi, Abdullah ibni Abbas'a müntehi oluyor. İbni Hebbariyye diye marufdur. Nizamüddini Bağdadî diye mülâkkaptır, belîğ şair idi. Lâkin dili habis olup herkesi hecvederdi. Kimse bunun dilinden kurtulamamıştır. Alp Arslan'ın ve mahdumu Melikşah'ın Veziri Nizamülmülk Ebû Ali Elhasan bin Ali bin İshak'ın hizmetine mülâzemet eder, Nizamülmülk de buna bol bol in'am ederdi,... bunun *تاج القلطة* nam kitabı vardır ki Kelile ve Dimne'yi nazmetmiştir. Bunun divanı büyük olup dört cilt teşkil eder. Bunun garip nazımlarından biri de, *Kitarüssadihi velbağım* كتاب الصالح والباغم nam eseridir ki bunu Kelile ve Dimne üslûbunda nazmetmiştir, bu eser tamamen ürceze olup iki bin beyitten ibarettir. On senede nazmetmiştir. Bu kitabı tamam ettikten osnra kendi çocuğu vasıtasile Hille sahibi Emîr Ebi Elhasan sadaka bin Mansur bin Dübeyssül Esedî'ye göndermiştir. İbnühebbariyye 504 senesinde vefat etmiştir. (Dairetü'l Maarif C. 1, S. 726 - 727).

[2] Her kavimde olduğu gibi, Araplarda da, kısa ve yassı burun mezmumdur, toğan burunluluk memduhtur. Evvelkisine *فطس* derler, türkçesi «Bargan»dır. (D. L. T. C. 1 - S.365) ikincisine şemem derler, toğan burunluluktur. Hassan [R. A.] Şam Gassanî Hanedanını methedrken *من الطراز الاول* *شم الانوف* *بيض الوجوه كريمة احسابهم*, diyor ki, yüzleri ak hasepleri pâk, burunları uzun düz olup birinci çeşittendirler, demektir.

[3] Casilik: nasâra taifesinin bilâdi islâmdan medinetüsselâmda yani Bağdadda mütemekkin olan reislerine deniyor ki Antakyada olan Patrik'in tahtı yedinde yani anın tarafından nasb edilir. Eski zamanda Darülhilâfe, Bağdad olmakla, Antakyada olan Başpapaz, yani Patrik tarafından, Bağdadda bir Keşiş ikamet eder idi. Casilik'ten rütbesi dun olan papaza mitran deniyor ki Casilik tarafından mansup olur ve andan sonra üsküfüdür ki mitran tarafından her beldeye irsal olunan Keşiştir, sonra Kıyssis ve Şammas gelir.

[4] *غندور* etli canlı, ter ve nazik beden, genç irisi civana denir (Ukyanos). Dozy lûgatına göre gandur... süslenmeyi seven kimsedir. Burada nasihi gandurden murad reyde kadılık eden ve 484 senesinde vefat eden Nasih Ebû Bekir bin Abdullah bin Hüseyindir.

kendisinde bürüdet ve yübüset olan ölüm gibi soğuk ve çirkindir. Eğer güneşin nuru, bunun elinde olsaydı, cimriliğinden dolayı, güneş tulu' etmezdi, tekellüfle kendisini hafif göstermeğe çalışır, yani ben mülâyim meşrebim demek ister, halbuki *Necit*'te bir dağ olan *Kudüs*, onun harekâtından daha hafiftir. Kasap *Muhammed*'e gelince, onun dübüğü, *Nesa* şehri kasaplarının zekerlerine mezar olmuştur. Bunun hazinedarı kunduracı *Hureybe* ise, dübüğünün kirişi gevşemiş ve tırmalanmıştır, yer yüzünün malı bunun elinde cabadır, halbuki kendi başının kıymeti bir akçedir. İşte devlet işlerinin bütünü, bundan ibarettir. Devletin saadeti, bunlar yüzünden, nühusete dönmüştür. Bunlardan uzaklaşmayı, metin ve neşatlı devenin beni alıp götürmesini (koşmasını) düşündüm, lâkin bütün insanların aşağılandıklarına vukufum, beni, bunlardan ayrılmaktan sarfınazar ettirdi. Kime teveccüh edipte menfaatini ümit edeyim, belâ her tarafı kapladı, herkes birbirine benzedi, seçmek güç oldu. Miskin *Muktediye* gelirse, onda ne akıl ne fikir ve ne de his (tecessüs) hiç biri yoktur, yapar, yaptığını bozar, yellenen (osuran) mütebahhir gibidir, bu böyledir. Bunun şihnesi *Gührain* ise, köpek gibidir hilekârdır, lâkâcina لاكاجنه (küçük bir hayvan) dır, soğuktur, erkektir, zekeri yoktur, kadındır, ferci yoktur. Ebü Şücaa gelince, bu adam, vezirlik sayesinde küp gibidir, belki de küp ondan döndür. *Cehir* oğullarından mı menfaat bekliyeyim? Bunlar, daha düne gelinceye kadar, koyu renkli avamdan idiler, bunların en yüksek işleri (bayramları), tarhuz (salamura balığı) sürümlü ve pekmez bahalı olduğu zamandır. Allaha yemin ederim ki, bütün semaya malik olsalar dahi, ne ihsan ederler, ne de ihtizaza gelirler ve ne de yumuşarlar. Yoksa *Ibrahim*'in kapısına mı teveccüh edeyim? Heyhat! bütün ümitlerim zan ve hadslerim husrana uğradı, boşla çıktı demektir, bu adam mahbusdu ve cömertliği vardı, mahbusluk ile cömertlik ikisi birlikte zail oldular. Yahut, değerli bir şey ümit ederek, onun, biraderzadesine mi gideyim ki bunun arkası kalkandır ve dübüğünü, Türklerin zekerleri öyle tokmaklamıştır (atmıştır) ki, biz onu, pamuk zannettik [1].

İSMAILİLERİN BAŞ GÖSTERMELERİ

Müellif diyor ki: felâketler geldi, acayip haller zuhur etti. Bizim içimizden bir tayfa, cemaattan ayrıldı, halbuki bunlar bizimle aynı ahlâkta yetişmişler ve bizim mantıkımızla düşünüyorlardı. Aynı zamanda mektebde bizimle beraber bulundular, büyük miktarda edep ve ilim, fıkıh

[1] Bu kıt'a, eski asrın âlim geçinen büyük şairlerinin dilleri ne derece nezih olduğunu gösteren şah eserdir.

elde ettiler. Bunlar içinde, *Rey* ahalisinden bir adam vardı, bunun san'atı yazıcılıktı, yeryüzünde seyahat etti, bu suretle hali ve şanı gizli kaldı, nihayet meydana çıktı baş kaldırdı, fitne kıyametinin bütün envaını ayağa kaldırdı, elde edilmeyecek kaleleri ve müstahkem mevkileri, az bir müddet zarfında zabtetti, katil ve fetk gibi feci işlere başladı, bunların halleri ahaliye gizli kaldı, devletin casus teşkilâtı olmadığından, gizli surette devam ederek büyüdü (kemale geldi).

67

Deylem devletinin ve onlardan evvelki padişahların âdetleri şöyle idi ki, memleketin hiçbir tarafını, haberciden (casusdan) ve postadan hali bırakmazlardı. Bundan dolayı Irakdaki ve yakındakilerin, âsî ve mutiîn haberleri, olanra gizli kalmazdı. Nihayet Selçukîlerden, *Alp Arslan Muhammed bin Davut*, tahta çıktı, *Nizamülmülk*, haberciler nasbetmek hususunu, *Alp Arslan*'a arzetti, *Alp Arslan* şöyle cevap verdi: habercinin bize lüzumu yoktur, dünyanın her kıt'asında (şehirinde) dostlarımızda, düşmanlarımız da bulunur. Haberci bize bir haber getirdiği zaman kendinin bir garezi varsa, dostu düşman, düşmanı dost suretinde gösterebilir, dedi ve kendi fikrile bu âdeti kaldırdı, neticede mezkûr kavmin, ka'ideleri muh-kemleşmiş ve vaziyetleri sağlamlaşmış olduğu halde, birdenbire meydana çıkuklarını gördü. Bunlar yollardan emniyeti selbettiler, büyüklere ölüm yağdırdılar. Bunlardan bir tek kişi, kendisinin öldürüleceğini bile bile, bir cemaate hücum eder ve onları âşikâre öldürürdü. Padişhlardan hiçbiri, kendini, bunlardan korumak için çare bulamadı. Halk bunlar hakkında ikiye ayrıldı, bir kısmı açıktan açığa düşmanlık etti ve bunlarla cenkleşti. Bir kısmı da, sulh ve müsâlemet üzere yaşamak için bunlarla muahede akdetti. Düşmanlık izhar edenler, onların tecavüzüne maruz kalmaktan korkarak yaşadılar, onlarla müsâlemet halinde yaşayanlar ise, şirklerinde, onlara şerik olmakla ittiham edildiler, halk her iki surette de bunlar tarafından büyük muhataraya maruz bulunuyordu. Bunlar, ilk evvel *Nizamülmülk*'ü öldürdüler, sonra yarık genişledi, delik büyüdü. Bunlar, halkın her sınıfından toplanmış olduklarından, ahalinin hiç bir sınıfı tühmetten kurtulamadı, günahsızlara da tühmet sirayet etti, kimsede, bu taifeden korunmak düşüncesinden başka düşünce kalmadı. Sultan, avamın ve din erbabının, *Kirman* meliki hakkında olduğu gibi, kendisini ilhada ve itikat bozukluğuna nisbet etmelerinden korumak için, İsmailî'lere, açıktan açığa düşmanlık ilân etmeğe mecbur oldu. Zira, *Kirman* ahalisi, padişahlarını, İsmailî'lere meyletmekle ittiham ederek yakaladılar ve öldürdüler, yerine başkasını geçirdiler. İş başına geçen padişahlar zamanındaki bazı haller, ileride zikredilecektir. Tahta geçen, hiçbir sultanın, kendi havassına itimadı kalmadı. Garaz erbabı, padişahın havâssı hakkında siayette bulunuyorlardı. Halk, sultanın, İsmailîleri ortadan

68

kaldırmağa ciddî surette teşebbüs ettiğini gördüklerinde, yekdiğerini jurnal etti, aralarındaki eski düşmanlıktan dolayı, zındıklıkla (ilhadla) lekelemek ve kılıçtan gayrısı temizlemeyecek alâmetle tevsim etmek istedi, haksızlığa baş vurmaktan başka çare bulamadı, pek çok halk, bu çarpışmalar ve müsademeler içinde kaldı. Büyükler de, başlarına gelen bu belâyı defetmek için, hiçbir fikir ve hiçbir tedbir bulamadılar.

Müellif diyor ki: bir sene sonra, *Emirülmüminin Muktedi Biemrillah* vefat etti, sultanın, vezirin ve bütün devlet erkânının vefatı bir sene içinde vukua geldi, zati bariden başka herşey helâk olucudur.

Muhterem *İmam kâtip İmadüddin Muhammed bin Muhammed bin Hamidülisfehanî* diyor ki:

MELİKŞAH ZAMANINDA VUKUA GELİP TE VEZİR ENUŞİREVANIN ZİKRETMEDİĞİ HADİSELER

69 Müellif (R. H.) diyor ki: *Melikşah*, 447 senesi Cemaziyelevvel dokuzda doğdu ve 485 senesi Şevval altıda vefat etti, yaşı 38 sene ve bir kaç aydan ibaret idi, âdil sultan diye maruf oldu, adaleti cümlesinden biri şudur ki bir ağıhyan şikâyetciyi gördü, şikâyetine ba'is olan şey'i ve ağlamasının sebebini sordu. O adam, bir kaç dirheme, bir kaç kavun almıştım, ondan kazanacağım kâr ile, hem çocuk çoluğuma bakacaktım, hem sermayemi yerine koyacaktım. Halbuki, bazusu kuvvetli olan birisi, o kavunları benim elimden aldı, onun almasına mani olamadım, o adam, uğradığım belâyâ gülerek beni bıraktı gitti, ben ise ondan gördüğüm dürüş muameleden dolayı ağhıyarak kaldım (ağhıyorum) dedi.

Sultan ona, merak etme, çekinmeyi bırak, bana ünsiyet et! o adamı tanıyor musun? dedi, hayır tanımıyorum, dedi.

Bu vak'a kavunun ilk turfanda çağlarında idi, şehirde kavun zor bulunuyordu, sultan kendi havâssından birine: canım kavun istiyor, hiç olmazsa bir tane olsun elde etmeğe çalış! dedi. Bu adam kavun ararken emîrlerden birisi bende kavun var, kölem getirdi, dedi. *Melikşah* bunu öğrenince, şikâyetciyi çağırdı ve, bu emîrin eline yapış! bu, benim kölemdir, onu sana hibe ettim, dedi. Emîr, kendisini kavuncunun elinden üçyüz altın yoluk (fidyei necat) verip kurtardı, kavuncu, yoksulluktan sonra zengin oldu.

Melikşah, av avlamağa çok severdi. Söylendiğine göre, bütün avladıklarını saymış, bunların adedi on bine balığ olduğundan on bin altın tasadduk etmiştir. Memleketi imar etmeğe, binalar yaptıрмаğa, ziyade ihtimam ederdi, bu yolda mal sarfetmeğe adeta âşık gibi idi, nehirler

kazdırdı, kasabaların surlarını tahkim etti, çöllerde hanlar (*Ribat*'lar) ve yolcuların geçmesi için köprüler yaptı. Memleketi imar hususundaki güzel işlerinden birisi, *Mekke* yolunun sarnıçlarını صريج ve konak yerlerini tamir etmesi ve *Mekke* yolunun kafile için çetin olan yerlerini düzeltmesidir.

Bir senesi *Melikşah*, hacıları teşyi için *Kûfe*'den çıktı ve *Uzeyb* عذيب nam mahalli geçip *Vakısa* yanındaki *Sübey'a* سبيعة ye vâsıl oldu, orada bir minare bina ettirdi ki, minarenin taşları arasına, oraya giderken avlanmış olduğu geyiklerin, boynuzlarını ve yabani eşeklerin tırnaklarını, 70 sokuşturdu. Bu minare, bugüne kadar baki olup boynuz minaresi (*Minaretülkurun* منارة القرون) diye maruftur.

Melikşah, ava çıkmıştı, şevval üçte döndü, av etini çok yediğinden, yakıcı sıtmaya yakalandı, ayın on altısında vefat etti. Bunun ölmesiyle, devletin beli kırıldı. O günlerde, *Melikşah* ile *Halife* beyninde, tatsızlık tahaddüs edip bir takım suizanlara ve *Melikşeh*'in vefatını da o tatsızlığın şeametine atfetmeğe sebebiyet verdi.

Bu tatsızlığa sebep, *Melikşahın*, *Muktedi halifeye*, *Bağdad*'dan göç etmesini, *Hicaz* ve *Dimişak*'ten hangisini ihtiyar ederse, oraya gitmesini teklif edişi ve *Halife*'nin, *Melikşah*'tan, lâzım olan hürmet ve ikramı görmemesi olmuştur. *Halife*, bu teklif karşısında, mühlet istedi, fakat, rivayat erbabına hafi olmadığı veçhile, göç etmeğe hacet kalmadan işi düzeldi.

Müellif diyor ki: *Melikşah* bütün dünyayı fethetmeği, zihnine koymuş ve *Emîr Bursuk*'u امير بورسق, *Rum* cihetine tayin etmişti. *Bursuk*, *Rum*'ları sıkıştırarak, *Kostantaniye* üzerine, her sene sultana, üçyüz bin altın vermesini ve *Rum Meliki*'nin cizyesi olarakda horluk ve zilletle otuz bin dinar daha eda etmesini kararlaştırdı.

Melikşah, kardeşi *Tacüddevele Tutuş*'u Şam'a gönderdi. Onunla da *Mısır* ve mağrip bilâdını fethetmeği kararlaştırdı. *Reha Emiri Būzan* ve *Halep Emiri Sunkur* namındaki iki kölesine, bu işte *Tutuş*'e itaat ve o maksadın meydana gelmesine yardım, etmelerini emretti. *Sa'düddevele Kūhrain*'e *Yemen* memleketini fethetmesini, *Zubeyd* ve *Aden*'i kurtarmasını emretti. *Kūhrain Yemen*'e *Türşek*'in kumandası altında asker gönderdi. *Türşek*, *Yemen*'e gitti ve orasını istilâ etti ve yükseldi, yetmiş yaşında iken çiçek çıkararak *Yemen*'de vefat etti. *Türşek* yerine, *Hac Emîri Kutlugun* arkadaşı *Yerinkuş* geçti ve *Türşek*'in tuttuğu yol üzere istilâyâ devam etti. *Melikşah*, *Türk* diyarında pek içerilere girdi, htta *Tiraz* sahibi, 7 *Melikşah*'a itaat etti. Bu suretle, devletin libası, *Tiraz celâlinin celâleti* ile *Tirazlanmış* (süslenmiş) oldu.

473 senesinde *Melikşah*, askeri teftiş etti (gözden geçirdi). Türk kıyafetini taşıyan yedi bin Ermeni'yi, askerlikten çıkardı. Bu Ermeniler, *Melikşah*'ın *Venec* kalesindeki kardeşi *Tekiş*'in yanına gittiler. *Tekiş* bunlar sayesinde kuvvetlendi, isyan ederek *Melikşah* camiasından, ayrıldı [1]. *Melikşah*, bununla uğraştı durdu, bazan bununla musalaha eder, bazan muharebe ederdi, nihayet 477 senesinde bunu elde etti, lâkin buna eziyet etmemeğe ahdetmiş olduğundan, bunun hakkından gelmeği, oğlu *Ahmede* havale etti, o, *Tekiş*i tuttu ve gözüne mil çekti [2].

[1] ذكر استيلاء تكش على بعض خراسان واخذها منه. في هذه السنة (٤٧٣) في شعبان سار السلطان ملكشاه الى الري وعرض العسكر فاسقط منهم سبعة آلاف رجل لم يرض حالهم فغزو الى اخيه تكش وهو ببو شنج فقوى بهم واظهر العصيان على اخيه ملكشاه واستولى على مرو الروذ ومرو الشاهجان وترمد وغيرها وسار الى نيسابور طامعا في ملك خراسان وقيل بان نظام الملك قال للسلطان لا امر باسقاطهم ان هؤلاء ليس فيهم كاتب ولا تاجر ولا خياط ولا من له صنعة غير الجندية فاذا اسقطوا لا تأمن ان يقيموا منهم رجلا وقالوا هذا السلطان فيكون لنا منهم شغل ونخرج عن ايدينا اضعا فمالهم من الجارى الى ان نظفر بهم فلم يقبل السلطان قوله فلما مضوا الى اخيه واظهروا العصيان ندم على مخالفة وزيره حيث لا يسمع الندم واتصل خبره بالسلطان ملكشاه نار مجدا الى خراسان فوصل الى نيسابور قبل ان يستولى تكش عليها فلما سمع تكش بقربه منها سار عنها وتحصن بترمد وقصده السلطان فحصره بها وكان تكش قد اسر جماعة من اصحاب السلطان فاطلقهم واستقر الصلح بينهما ونزل تكش الى اخيه السلطان ملكشاه ونزل عن ترمذ (ابن الاثير ج ١٠ ص ٤٣)

473 senesi şabanında, sultan *Melikşah*, Rey'e gitti, askeri teftiş etti, hallerinden hoşlanmadığı yedi bin kimseyi askerlikten çıkardı. Bunlar, *Melikşah*'ın *Buşaneda* olan kardeşi *Tekiş* yanına gittiler, *Tekiş* bunlar sayesinde kuvvetlendi ve kardeşi *Melekşaha* isyan, *Mervirrevez*, *Mervişahcan*, *Tirmiz* ve diğer kasabaları zabetti. *Horasanı* elde etmek ümidile, *Nisabura* yürüdü. Söylendiğine göre sultan, mezkûr adamların, askerlikten çıkarılmalarını emrettikte, *Nizamülmülk* ona şöyle demiş: Bunların içinde ne kâtip, ne tacir ne terzi ve ne de askerlikten başka diğer bir sanat sahibi yoktur, bunlar askerlikten çıkarıldıkları takdirde, içlerinden birini sultan nasbedip, işte sultan budur demelerinden emin olunmaz, o takdirde bunlarla uğraşmaya mecbur kalırız ki, onları elde edinceye kadar, şimdi onlara sarfettiğimiz bir kaç mislini sarfetmeğe mecbur oluruz. Lâkin sultan, *Nizamülmülk*'ün sözünü dinlemedi. Ötekiler, kardeşi yanına gidip te, o isyan edince *Nizamülmülke* muhalefet ettiğine pişman oldu, lâkin pişmanlık faide vermedi. İsyani haberi sultan *Melikşaha* eriştikte, sür'atle *Horasana* yürüdü, *Tekiş*, istilâ etmeden evvel, *Nisabura* erişti. *Tekiş* *Melikşah*'ın *Nisabura* yaklaştığını işittikde, oradan gitti, *Tirmize* kapandı. Sultan bunun üstüne yürüyerek *Tirmizde* onu muhasara etti. *Tekiş*, sultanın eshabından bir taifeyi esir etmişti onları salıverdi bunun üzerine aralarında sulh tekarrür etti. *Tekiş*, kardeşi sultan *Melikşah* yanına indi ve *Tirmizden* çıktı. [2] ذكر عصيان تكش على اخيه السلطان ملكشاه. قد تقدم ذكره وذكر مصالحته للسلطان فلما كان الآن ورأى بعد السلطان عه عاود العصيان وكان اصحابه يؤثرون الاختلاط لغسوا له مفارقة طاعة اخيه فاجابهم وسار معهم فملك مرو الروذ وغيرها الى قلعة تقارب سرخس وهي لسمود ابن الامير ياخر وقد حصنها جهده فحصره بها ولم يبق غير اخذها منه فاتفق ابو الفتح

471 de *Eliksis* (atsız), *Alp Arslan*'ın oğlu *Tacüddeve Tutuş*'e inanarak ve ona muhalefeti terkederek, onu, *Dimişk*'a çağırdı ve onu selâmlamak ve hükmüne inkıyat etmek için onu karşılamağa *Dimişk*'tan çıktı. *Tutuş*

الطوسي صاحب نظام الملك وهو بنيسابور وعبد خراسان وهو ابو علي ان يكتب ابو افتوح ملطفا الى مسعود بن يا خز وكان خط ابن الفتوح اشبه شئ بخط نظام الملك يقول فيه كُتبت هذه الرقعة من الرى يوم كذا ونحن سايرون من الغد فاحفظ القلعة ونحن نكبس العدو في ليلة كذا واستعدنا فيجا يثقون به واعطياه دنانير صالحة وقالوا سر نحو مسعود فاذا وصلت الى المكان القلاني فاقم به ونم واخف هذا اللطف في بعض حيطانه فستأخذك طلائع تكش فلا تعترف لهم حتى ضربوك فاذا فعلوا ذلك وبالعوا فاخرجه لهم وقل انك فارقت السلطان بالرى ولك منا الحباء والكرامة ففعل ذلك وجرى الامر على ما وضعوا واحضر بن يدى تكش وضرب وعرض على القتل فاظهر اللطف وسلمه اليهم واخبرهم انه فارق السلطان ونظام الملك بالرى في العساكر وهو سائر فلما وقفوا على اللطف وسمعوا كلام الرجل ساروا من وقتهم وتركوا خيامهم ودوابهم والقدر على النار ولم يصبروا على ما فيها وعادوا الى قلعة ونج وكان هذا من الفرج العجيب قتل مسعود واخذ ما في المعسكر ورود السلطان الى خراسان بعد ثلاثة اشهر ولولا هذا القتل لنب تكش الى باب الرى ولما وصل السلطان قصد تكش واخذه وكان قد حلف له بالايان انه لا يؤذيه ولا يناله منه مكروه فافتاه بعض من حضر بان يجعل الامر الى ولده احمد ففعل ذلك فامر احمد بكمله فكحل وسجن (ابن الاثير ج ١٠ ص ٥٠)

Kardeşi Sultan Melikşah'a karşı, Tekiş'in isyanı.

Bunun isyanı ve sultanla sulh ettiği evvelce zikredilmişti. Bu defa, sultanın, kendisinden uzak olduğunu görünce, tekrar isyan etti. Bunun arkadaşları, karışıklığı tercih ettiklerinden, kardeşine itaat etmemeğe bunu teşvik ettiler. Tekiş, bunların sözlerini kabul etti ve bunlarla yürüdü ve موالروذ ve Serahs yakınındaki bir kaleye kadar diğerlerini elde etti. Serahs yanında olan kale ise, emir Yahız'ın oğlu Mes'ud'un elinde olup takati yettiği kadar, burasını tahkim etmişti. Tekiş ve arkadaşları, Mes'ud'u bu kalede muhasara ettiler. Kalenin zaptı yaklaşıyordu. Bu esnada, Nizamülmülk'ün Nisabur'da olan sahibi Ebülfütuh ile Horasan Amidi ebü Ali, Yahız'ın oğlu Mesu'da mülettafat ملطفات (mektup) yazmayı kararlaştırdılar. Ebülfütuh'un yazısı, Nizamülmülk'ün yazısına son derece benziyordu. Mektupta Nizamülmülk'ün ağzından şöyle diyorlardı: Bu mektubu, filân günü Rey'den yazıyorum. Yarın sana doğru yürüyeceğiz. Kaleyi muhafaza et. Filân gecede düşman üzerine şebhun yapacağız.

Bunlar, kendilerince şayanı itimat olan bir sâiyi çağırdılar ve ona mühim miktarda altın verdiler ve, Mes'ut yanına git! filân yere vardığında, orada kal! ve uyu mektubu oradaki duvarlardan birine sakla! Tekiş'in adamları seni yakaladıklarında, seni döğmedikçe hemen ikrar ediverme ve fazla döğdüklerinde mektubu çıkar ve sultandan Rey kasabasında ayrıldım, de. Biz senin hizmetini boş bırakmıyacağız dediler. Sâi, bu işi yaptı ve mes'ele, bunların tasavvur ettikleri veğhile cereyan etti. Sâi, Tekiş'in önüne getirildi, darb olundu ve katille tehdit edildi. Bunun üzerine mektubu çıkarıp teslim etti ve sultan ile Nizamülmülk'ün yanından, Rey'de ayrıldığını ve onların asker ile yürümekte olduklarını söyledi. Tekiş ve eshabı mektuba muttali olup Sâi'nin sözünü işittiklerinde o saat kalkıp gittiler, çadırlarını ve hayvanlarını bıraktılar. Yemek tencereleri, ateş üzerinde kaldı, Venec وُغ kalesine döndüler.

kılıcla bunun boynunu vurdu, gadr edip çıplak olduğu halde sahrada bıraktı, müstakil olarak şehre girdi, bu suretle devlet yenileşti.

72 Ve bu senede, *Şerefüddeve Müslim bin Kureyş*, Halebi zabtetti. 473 senesi muharremde, sultan *Melikşah*, *Kirman*'dan *İsfahan*'a döndü. *Kirman*'a, bundan evvelki senede gitmişti. *Melikşah*'ı karşılamaya, amcazadesi sultan *Şah bin Kavurd* çıktı. *Melikşah* bununla muahede yaptı ve sulh akdetti ve sözünde durması için yemin ettirdi. Bu sene saferde, *Müeyyedülmülk Tekrit* şehrini ve kalesini, *Mihriyat*'tan [1] tesellüm etti ve bunu tahkim ve mükemmel surette techiz etti. Şevvalin onunda pazar akşamı, *Dubeyis bin Ali bin Mezved* vefat etti. Bu zat, altmış yedi sene emirlik etmişti. Sonra yerine, *Bahaüddeve Mansur* geçti ve sultan yanına gitti. Mevkiini sağlamlaştırıp 474 senesi on saferde avdet ve her sene kırk bin altın vermeği teahhüt etti.

474 senesinde, *Muktedi*, *Cehir* oğlu vezir *Fahrüddeve*'yi hil'atledi. Bu zat, halifeye, sultanın kızını istemek için, onun yanına gitti, bunun arkasından, *Ebü Şüca Muhammed İbnülhüseyn*, orduya (karargâha) azimet etti. Zira *Nizamülmülk*, bunun uzaklaştırılması hakkında yazıyordu, halife ise, kifayetinden dolayı ondan vazgeçmek istemiyordu. Bundan dolayı halife, kendi hattı destile, *Nizamülmülk*'e yazarak, *Ebü Şüca* hakkında mutat yola avdet etmesini emretti ve onunla birlikte hadimi *Muhtas*'ı gönderdi. *Ebü Şüca*, 475 senesinde büyük hörmet ve göze çarpan haşmetle, Bağdada döndü.

Vezir *Fahrüddeve* ise, karargâha geldiğinde tazim ve tebci edildi. *Nizamülmülk*, bununla beraber, *Türkân Hatun* yanına giderek, halifeye kerimesini istediler. *Türkân Hatun*, *Gazne* padişahı ve *Haniye* padişahları (ve *mülükülhaniye*), oğullarına istediler ve her biri dört yüz bin altın verecek oldular, eğer halife bu miktarı verirse, onun şerefini tercih ederim (şerefi için onu tercih ederim), o, ihtiyar edilenlerin en şerifidir dedi.

73 Bunun üzerine, *Kaim Biemrullah*'ın zevcesi *Arslan Hatun*, kızını halifeye vermekle ne büyük şeref kazanacağını, *Türkân Hatun*'a anlattı. levend *fakih* الفقيه المشط meselenin künhünü izah etti, ötekiler, halifenin kullarıdır, halifeye karşı mal istemekle mukabele edilmez dedi. Bunun üzerine *Türkân Hatun*, muvafakat etti, hedefe doğru yürüdü ve isabet

Bu iş beklenilmeyen bir kurtuluş oldu. Mes'ut kaleden indi, Tekiş'in karargâhında ne buldu ise aldı. Sultan ise Horasan'a ancak bu vak'adan üç ay sonra geldi. Eğer bu hileyi yapmamış olsalar idi, Tekiş, Rey önüne kadar oralarını yağma ederdi.

Sultan erişince, Tekiş'i takibetti ve onu yakaladı. Lâkin ona eziyet etmeyeceğine dair evvelce yemin etmiş idi. Orada bulunanlardan birisi, Tekiş'in ta'zibini, oğlu Ahmed'e havale etmesi hususunda fetva verdi. Bunun üzerine Tekiş'i, oğluna teslim etti. Oğlu Ahmed, bunun gözüne mil çekilmesini emretti ve gözüne mil çekilip hapse atıldı.

[1] Diğer nüshalarda: Mihribat olduğu gibi ibnülesride de böyledir,

etti [1]. *Fahrüddeve*, sultanın elini tutarak akdetti. 475 senesi saferde, Bağdada döndü.

Bu sene Cemazielevvelde, *Müeyyedülmülk*, *İsfahan*'dan *Bağdad*'a geldi ve kendi evine indi, kapısı önünde, üç namaz vaktında davul vuruldu. Bu hal bid'at, ve münker görüldü. Atiye verilerek, bunu terk etmeğe muvafakatı alındı, davul vurması durduruldu. Bu atiye (ihsan), mü-nasebatın, tekrar eski haline avdetini ilân etti.

Bu sene, şaban ayında, *Müeyyedülmülk* kardeşi *Cemal* hakkında taziye kabul etmeğe oturdu. *Fahrüddeve* ile *Amidüddeve*, atlanarak, taziye için bunun yanına gittiler. *Fahrüddeve*, üçüncü günde, alayla gidip, *Müeyyedülmülkü*, matemden kaldırdı.

NİZAMÜLMÜLKÜN OĞLU CEMALÜLMÜLK EBÜ MANSUR

Cemalülmülk, *Nizamülmülk*'ün büyük oğlu olup, daha, cür'et, izzeti nefis ve nahvet sahibi idi. *Alp arslan* zamanında, babası buna, *Alparslan*'ın oğlu *Melikşaha*, vezir olmayı teklif etti. Serkeşlikle imtina etti, benim gibisi, bir sabiye vezirlik etmez dedi. Sonra *Belh* mütevellisi oldu ve o

[1] ذكر خطبة الخليفة ابنه السلطان ملكشاه. في هذه السنة ارسل الخليفة الوزير فخر الدولة ابا نصر بن جهر الى السلطان يخطب ابنه نفسه فسار فخر الدولة الى اصفهان الى السلطان يخطب ابنه فامر نظام الملك ان يضى معه الى خاتون زوجة السلطان في المعنى فضا اليها فخطابها فقالت ان ملك غزنه وملوك الخانيه بما وراء النهر طلبوها وخطبوها لاولادهم وبذلوا اربعمائة الف دينار فان حمل الخليفة هذا المال فهو احق منهم ففرقتها ارسلان خاتون التي كانت زوجة القائم بامرالله ما يحصل لها من الثرف والفخر بالاتصال بالخليفة وان هؤلاء كلهم عبيده وخدمه مثل الخليفة لا يطلب منه المال فاجابت الى ذلك وشرطت ان يكون الحمل المعجل خمسين الف دينار وانه لا يبقى له سرية ولا زوجة غيرها ولا يكون مبيته الا عندها فاجبت الى ذلك فاعطى السلطان يده وعاد فخر الدولة الى بغداد (ابن الاثير ج ١٠ ص ٤٤)

Halifenin, sultan Melikşah kızını istemesi: Bu senede halife kendisine sultanın kızını istemek için *Fahrüddeve* Ebü Nasır bin Cehiri gönderdi. *Fahrüddeve*, *İsfahana* gidip sultanın kızını istedikte, sultan *Nizamülmülke*, *Fahrüddeve* ile, zevcesi *Türkân Hatuna* bu husus için gitmesini emretti. *Türkân Hatun* yanına gidip kızını istediler. Hatun şöyle dedi: Gazne padişahı ve *Maverainnehir*deki *Haniye* padişahları oğullarına kızını istediler ve dört yüz bin altın verecek oldular. Eğer halife bu mali verirse o diğerlerinden ziyade lâyiktir, dedi. Bunun üzerine, *Kaim Biemrillahın* zevcesi olan *Arslan hatun*, halife ile sıhriyet peyda etmekle kendisine ne büyük şeref hasıl olacağını ve ötekilerin ise halife kulları ve hizmetçileri olduğunu ve halifeden bu şekilde mal istenemeyeceğini anlattı. Bunun üzerine *Türkân Hatun* muvafakat etti. Lâkin, mihri muaccel elli bin dinar olacağını, halifenin *Türkân hatun* kızından başka, hiç bir karısı ve cariyesi kalmamasını, ancak *Türkân Hatun* kızını yanında geceliyeceğini şart etti, bu şartlar kabul edildi, akıt için sultan elini uzattı, sonra *Fahrüddeve* Bağdada döndü,

memleketleri istilâ (o memleketlere tahakküm) etti. Bu esnada, sultanın cücesi (maskarası) olan Caferegin (Caferek جعفرک), İsfahan'da, pederi Nizamülmülk aleyhinde söylendiğini ve vezirliğin, Behminyar بهمنیار oğluna kararlaştırıldığını işitti. Bunun üzerine hiddetlendi, galeyana geldi, Belh'ten süratle yürüdü. Sultan yanına geldi. Cafereği, sultanın huzurundan aldı ve kafasını yarıp dilini çıkarmalarını emretti. Caferek, o anda öldü [1]. Sonra, Behminyar بهمنیار oğlu hakkında tedbir aldı, onu

[1] في هذه السنة (٤٧٥) في رجب توفي جمال الملك المنصور بن نظام الملك وورد الخبر بوفاته الى بغداد في شعبان فجلس اخوه مؤيد الملك للعزاء وحضر فخر الدولة بن جيهن وابنه عميد الدولة معزيين وارسل الخليفة اليه في اليوم الثالث فاقامه من العزاء وكان سبب موته ان مسخرة كان للسلطان ملكشاه يعرف بجعفرک يحاكى نظام الملك ويذكره في حلواته مع السلطان فبلغ ذلك جمال الملك وكان يتولى مدينة بلخ واعمالها فصار من وقته يطوى المراحل الى والده والسلطان وهما باصهان فاستقبله اخواه فخر الملك ومؤيد الملك فاغلظ لهما القول في اغصائهما على ما بلغه من جعفرک فلما وصل الى حضرة السلطان رأى جعفرک يسارره فانتهره وقال مثلك يقف هذا الموقف وينسبط بحضرة السلطان في هذا الجمع فلما خرج من عند السلطان امر بالقبض على جعفرک وامر باخراج لسانه من فقاؤه وقطعه فات ثم سار مع السلطان وابيه الى خراسان واقاموا نيسابور مدة ثم ارادوا العود الى اصهان وتقدمهم نظام الملك فاحضر السلطان عميد خراسان وقال له ايما احب لك رأسك ام رأس جمال الملك فقال بل رأسى فقال لئن لم تعمل في قتله لاقتلنك فاجتمع بخادم بخص بخدمة جمال الملك وقال له سرا الاولى ان تحفظوا نعمتكم ومناصبكم وتدبروا في قتل جمال الملك فان السلطان يريد ان ياخذنه ويقتله ولان تقتلوا اتم سراً اصلح لكم من ان يقتله السلطان ظاهراً فظن الخادم ان ذلك صحيح ففعل له سراً في كوز ققاع فطلب جمال الملك ققاعا فاعطاه الخادم ذلك الكوز فشربه فات فلما علم السلطان بموته سار مجدداً حتى لحق نظام الملك فاعلمه بموت جمال الملك ابنه وعزاه وقال انا ابنك وانت اول من صبر واحتسب (ابن الاثير ج ١٠ ص ٥٠)

475 senesi recebte, Nizamülmülk'ün oğlu Camalülmülk Ebû Mansur vefat etti. Bunun vefatı haberi, şabanda Bağdad'a vâsil oldu. Kardeşi Müeyyedülmülk, matem için oturdu. Fahrüddeve bin Cehir ve oğlu Amidüddeve, taziye için geldiler. Üçüncü günde halife, bunu matemden kaldırmak için, adam gönderdi. Cemalülmülkün ölümüne sebep şu idi: Sultanın, Caferek diye maruf bir maskarası vardı. Bu maskara sultanla تنها kalınca, Nizamülmülk'ün taklidini yapar ve Nizamülmülk hakkında söylerdi. Bu haber Belh ve Amal'inin mütevellisi olan Cemalülmülke eriştiğinde hiç eğlenmeden merhaleler tayederek, İsfahan'da olan babasile sultan yanına yürüdü. İki kardeşi Fahrülmülk ile Müeyyedülmülk, bunu karşılادılar. Caferek hakkında, haber aldığı şeylere göz kapadıkları için bunları takdir etti. Sultan huzuruna vardığında, Cafereğin, sultanla gizli konuştuğunu gördü ve onu azarladı ve, senin gibisi, bu gibi makamda dursun da bu cemaatin içinde sultanla inbisat itsin! olur şey değil, dedi. Sultan yanından çıktıkta, Cafereği yakalayıp dilini kafasından çıkarmalarını ve kesmelerini emretti, bu suretle Caferek öldü. Sonra Cemalülmülk, sultan ve pederlerle Horasan'a yürüdü. Nisabur'da bir müddet kaldılar. Sonra İsfahan'a dönmek istediler. Nizamülmülk bunlardan evvel hareket etti. Bu arada sultan, Horasan Âmidini huzuruna getirdi ve, senin için hangisi daha sevgilidir? Kendi başını mı yoksa Cemalülmülkün başını mı dedi. Amid, kendi başım daha sevgilidir, dedi. Bunun üzerine sultan buna, eğer Cemalülmülk

yakalıyarak gözüne mil çekti. Sonra pederi ile, sultanın hizmetinde *Horasan*'a gitti. *Nisabur*'da kaldılar ve işleri yoluna koydular. Sultan oradan gidecek oldukça, *Horasan Âmid*'i *Ebû Ali*'yi çağırdı ve, ben sana gizli bir sır tevdi edeceğim, dedi. *Âmid*, her ne emredersen son derece doğrulukla ifa ederim, dedi. *Melikşah*, kendi başını mı daha ziyade seviyorsun yoksa *Hasan oğlu Ebû Mansur*'un başını mı dedi. *Âmid*, kendi başım daha sevgilidir, onun, hangi hastalığını mualece etmeği emredersen, onu yaparım diye cevap verdi. *Melikşah*, eğer onu öldürmezsen, seni öldürürüm, hayattan el çektirir ve azledirim, dedi. Bunun üzerine *Âmid*, *Melikşah* yanından çıktı. *Cemalülmülk*'ün hususî hâdimine rastladı ve aklında bir parça kusur olduğunu hissetti. Sultan, sizin efendinizi tutup yarin öldürmeğe azmetti. En iyisi, siz kendiniz onu helâk edip ilelebet hürmetinizi sıyanet etmektir, dedi. sahil akıllı hadim, bunu sahil birşey zanntı, düşünmek bilmedi ve cahilcesine düşündü. Bu oğlan (*Cemalülmülk*) yüzünden, *Nizamülmülk* ailesinin dağılacağından korktu. Fukka' (şerbet) kabına zehir attı. Efendisi, gece kalkıp fukka' istedikte zehirli kabı verdi. *Cemalülmülk* ondan içtiği gibi ölümünü hissetti. Vasiyet etmek için hemşiresini çağırdı, fakakt onu görmeden vefat etti. *Melikşah* buradan göç etmişti, *Nizamülmülk* ise önde gidiyordu. *Melikşah*, dört konak yolu sür'atle yürüyerek, *Nizamülmülk*'e erişti ve yanına girdi. *Nizamülmülk*, oğlunun ölümünden haberdar değildi. Veziri taziye etti, ben senin oğlunum kaybettiğinin halefiiyim, sen sabredip sevap bekleyenlerin en iyisisin, dedi.

Müellif diyor ki, 475 senesinde, *Şeyh İmam Ebû İshak*, *Halife Muktedî* tarafından, Sultana elçi olarak gitti. *Halife Ebû İshak*'ı, huzuruna çağırıp şifahen konuştu. Ve *Amid Ebülfeth bin Ebi Leys*'in sefatinden şikâyet etti [1]. *Ebû İshak*, *Horasan*'a vâsıl oldu, *İmam Ebül-*

mülkü öldürmenin çaresine bakmazsan seni öldürürüm dedi. Bunun üzerine *Âmid*, *Cemalülmülk*'ün, kendi hizmetine has olan hâdimi ile görüştü ve ona gizlice şöyle dedi: nime-tinizi ve mansıplarınızı muhafaza edip *Cemalülmülkü* öldürmek hususunda bir çare düşün-meniz evlâdır. Zira sultan onu yakalıyarak aşikâre öldürmek istiyor, gizlice sizin öldürmeniz, açıktan açığa sultanın öldürmesinden, sizin için daha iyidir, dedi. Hâdim bunu sahil zannetti ve fukka, (şerbet) kabına zehir koydu. *Cemalülmülk*, fukka, istedikte, hâdim mezkûr kabı verdi. *Cemalülmülk* onu içtiği gibi vefat etti. Sultan, bunun öldüğünü bilince sür'atle yürüdü. *Nizamülmülk*'ün arkasından yetişip oğlunun öldüğünü haber verdi ve taziye etti ve, ben senin oğlunum, sen sabredip sevap bekliyenlerin hayırlıslısınsın, dedi.

[1] في هذه السنة (٤٧٥) في ذي الحجة اوصل الخليفة المقتدى بامر الله الشيخ ابا اسحاق الشيرازي الى حضرته وحمله رسالة الى السلطان ملكشاه ونظام الملك تتضمن الشكوى من العميد ابي الفتح بن ابي الليث عميد العراق (ابن الاثير ج ١٠ ص ٤٦)

Bu sene zilhiccede halife Muktedî, şeyh ebû İshakşiraziye huzuruna çağırıp sultan Melikşah ile Nizamülmülke elçi olarak gitmesini emretti. Elçilik, Irak amidi Ebülfeth bin Ebilleys'den şikâyeti tezammün ediyordu,

mealîi Cüvvenî ile münazara etti. Yanında, büyük talebeleri, Şaşı, ibni Kanan قنان ve Taberî bulunuyordu. Şeyhin yanında bunlardan başka, 75 Cemalüddevle ile Hâdim Afif bulunuyordu.

Şeyh Ebû İshak, Bağdad'a avdet ettikte, kalbler, onun huzuruna müştak ve gözler, onun gıyabından dolayı mütevahhiş idi. Şeyh - Allah ruhunu pâk etsin - 476 senesi cemaziyelahirde vefat etti. Müeyyedülmülk bunun yerine müderris olarak müteveli Ebû Sadi tayin etti. Nizamülmülk, Buna razı olmadı, tedris vazifesini "Eşşamil, Müellifi, Şeyh ve imam Ebû Nasrüs-sabbag'a tevcih etti. Bugünlerde, Müeyyedülmülk, Bağdad'tan çıktı, müteveli dahi, bununla birlikte çıktı. Müteveli olarak, terakki rütbelerinde (basamaklarında) yükselerek döndü ve Şerefülümme diye lâkaplandı. Bu esnada Ebû Nasrüs-sabbag müderris idi. Bu zat, şaban ortasında perşembe günü vefat etti, sonra müteveli, 478 senesi şevvalde vefatına kadar [medrese'î nizamiyede], müderris olarak kaldı. Amidüddeve, Halife'den sudur eden mektupla, 476 senesi saferde azledildi. Cehir oğulları, aile ve hizmetcileri, gençleri ve ihtiyarlarıyla çıkıncıya kadar, Hacıp Yaruk, Şihne, Amid ve Müeyyedülmülk'ün ashabı, Ammuriyye kapısına toplandılar, sonra karargâha giderek parlak mansıplar elde ettiler. Zira Sultan, Fahrüddevle bin Cehire, Diyaribekir sancağını akdetti, onu hil'atledi ve ona davul ve bayrak verdi, kendisi için hutbe okumasını ve ismine para kesilmesini ilzam etti (yahut kendi namına hutbe okumağa ve para keşmeğe izin verdi) [1]. Sonra Sultan, 477 senesinde, Hulvan sahibi Urtuk bin Eksebi, Türkmen'lere reis tayin ederek,

[1] وفي هذه السنة (٤٧٦) في صفر عزل عميد الدولة بن جهر عن وزارة الخليفة ووصل يوم عزل رسول من السلطان ونظام الملك الى الخليفة يطلبان ان يرسل اليهما بنى جهر فاذن لهما في ذلك وساروا بجميع اهلهم ونساءهم الى السلطان فصادفوا منه ومن نظام الملك الاكرام والاحترام وعقد السلطان لفخر الدولة بن جهر على ديار بكر وخلع عليه واعطاه الكوسات وسير معه العساكر وامره ان يقصدها ويأخذها من بنى مروان وان يخطب لنفسه ويذكر اسمه على السكة فصار اليها ولما فارق بنو جهر بغداد رتب في الديوان ابوالفتح المظفر بن رئيس الرؤسا

Bu sene (476) saferde, Amidüddeve bin Cehir, Halife'ye vezirlik etmekten azledildi. Bu azledildiği gün, Sultan ile Nizamülmülk'ten Halife'ye elçi geldi ki, Cehir oğullarını, kendilerine göndermesini istiyorlardı. Sultan'ın ve Nizamülmülk'ün, talepleri is'af edildi. Bunun üzerine, bütün aileleriyle, Sultan yanına gittiler. Saltandan ve Nizamülmülk'ten hürmet ve ikram gördüler. Sultan, Fahrüddevle'ye Diyaribekir sancağını akdetti ve onu hil'atledi ve ona davullar verdi ve onunla birlikte asker gönderdi ve Diyaribekir'e gidip orasını Mervan oğullarının elinden almasını ve namına hutbe okumasını ve parada ismini zikretmesini emretti. Fahrüddevle, Diyaribekir'e yürüdü. Cehir oğulları, Bağdad'dan ayrıldıkta, Reisürriyesa'nın oğlu Ebülfeth Elmuzaffer divan riyasetine tayin edildi. (İbnülesir C, 10 S, 48)

Fahrüddeve'ye yardıma gönderdi [1]. *Fahrüddeve*, bunlar sayesinde, adedçe çoğaldı ve esliha kuvvetlendi. *Diğaribekir sahibi ibni Mervan*, *Şerefüddeve Müslim bin Kureş'i* yardıma çağırması ve yardım ettiği takdirde *Amid* آمد i ona vereceğini vadetmişti. *İbni Cehir*, sulha meyil etti, benim yüzümden *Arap*'ların başına belâ gelmesini istemiyordum dedi. *Türkmen*'ler, *Fahrüddeve*'nin fikrini anladılar ve arzusuna muhalefet ettiler. Geceleyin [2] atlandılar ve *Arap*'ları kuşattılar. *Arap*'lar korkup kaçtılar, nereye gittilerse, arkalarından takip edilerek yağma edildiler.

İbni Cehir ile *Urtuk*, bu vak'ada hazır bulunmadılar. Bu vak'anın ateşine, ancak emir *Çabuk* yandı. *Arap*ların kanlarını dökmekten korudu, bütün develerini istilâ etti [3] halkın eli, bunların mallarıyla oynadı (mallarında yüzdü). *Şerefüddeve Müslim*, *Amid* آمد Fasiline iltica etti, bunu yakalamak için çare bulunmadı. *Fahrüddeve bin Cehir*, *Emir Urtuk'a*, *Müslim*'in yolunu kesmesini tavsiye etti ve, eğer *Şerefüddeve* (Müslim)i elde edersek, sultan için memleketler açmış, yeni ve eski ne varsa bütününü elde etmiş oluruz, dedi. Lâkin *Şerefüddeve*, kendisine yol açsın için, *Emir Urtuk'a* mal verecek oldu. *Emir Urtuk* mala meyletti. Tahakkümünden dolayı, *Fahrüddeve*'ye olan dargınlığını meydana çıkardı. *Müslim*'in boğazını boşladı. Bunun üzerine *Müslim*, *Rebiülevvel* on birde *Rakka*'ya gitti. *Fahrüddeve* ise, *Meyyafarikın*'e azimet etti, yanında büyük emirlerden *Bahaüddeve*'nin oğlu *Seyfüddeve Sadaka*, *Ayaz*, *Türşek* ve *Gührain* askerinin başında olan *Humartaş* bulunuyordu. *Fahrüddeve Hala*'a gitmeğe niyet edince, mezkûr, ruesa ondan ayrıldılar ve *Irak*'a döndüler.

479 senesinde, *Diğaribekir*, *Fahrüddeve*'nin idaresinden çıktı. Sultan orasını *Amid ebi Aliyyil Belhî*'ye verdi.

[1] فلما كانت هذه السنة (٤٧٧) سیر السلطان الیه (الی فخرالدولة) ایضا جيشا فیه الامیر

ارتق بن اکسب وامرهم بمساعدته (ابن الاثیر ج ١٠ ص ٤٩)

Sultan, bu sene (477) de *Fahrüddeve*ye asker gönderdi, bu askerin başında *Urtuk* bin *Ekseb* idi, bu askere *Fahrüddeve*ye yardım etmelerini emretti.

[2] Burada asıl metin: وركبوا البلاد dir. Buna göre tercemesi, belâyâ atlandılar, demektir. i nüshasında وركبوا لیل dir. İbnüleisirde de (C 10 S 49): وركبوا لیل واتوا الى العرب واحاطوا بهم dir. Bundan dolayı, asıl metni değil de diğer nüshadaki metne göre gecede atlandılar diye terceme ettim.

[3] *Arap*ların kanlarını dökmekten ictinab edip develerini zabtedenin, kim olduğu açık anlaşılmıyor. Yoksa ibarede eksiklik mi var? İbnüleisirde bu vak'alardan birinde, sultan askeri, *Arap* obalarını istilâ edip mallarını yağma ehil ve evlâtlarını esir ettiklerinde, *Seyfüddeve Sadaka bin Mansur bin Mezyed*, çok mal sarfetti beni akıl esirlerini karılarını ve çocuklarını esaretten kurtardı, her birinin havayicini tedarük edip memleketlerine gönderdi ve bu suretle pek büyük iş yaptı. Şairler bunu, bu işinden dolayı pek çok methettiler... deniliyor. (İbnüleisir C. 10 S. 49).

Şerefüddeve ise, *Rakka*'ya eriştikte, çektiği meşakkatin akıbetini iyi buldu. *Urtuk*'a, verecek olduğu meblâğı saydı, vadini ifa etti, malı gönderdi, sözünde durdu. *Şerefüddeve*'nin haberi, sultana eriştikte, sultan, bunun yakalanmış ve muhkem olan işi bozulmuş olduğunda şüphe etmedi. *Amidüddeve bin Cehir*'i hil'atledi ve *Diyaribekir*'e vali olarak gönderdi [1] ve *Türkmenlere* yazarak, *Amidüddeve*'ye itaat etmelerini emretti. Emir *Aksunkuru* da Halep Emiri olmasından evvel *Amidüddeve* ile göndermişti. Emir *Aksunkur*, *Amidüddeve*'nin yanında yürüdü. Emir *Urtuk* da bunun yanına geldi ve bunun ma'yyetinde oldu.

77

Amidüddeve, *Musul*'a vardıkta ahalişi ona itaat etti. Çetin ve düz yerlerin cümlesi, kolaylıkla onun eline geçti. Sultan, en kuvvetli kalp ve en cesur askerle, *Müslim bin Kureyş* (*Şerefüddeve*) diyarına yürüdü. Bunun sağ olduğunu, kurtulduğunu ve hile ile elden çıkmış olduğunu öğrenince, *Nizamülmülk*'ün oğlu *Müeyyedülmülk*'ü ona göndererek, yeminle teminat verdi ve zarar görmeyeceğini sağlam ahitle te'kit etti. *Müeyyedülmülk*, onü, sultana getirdi. Sultan, o esnada *Bevazic* de idi. Sultan ona, mahsuldar cenabının meyvesini, tatlı tatlı iktifat ettirdi ve güzel Murat sahrasında onu otlattı (yani sultandan bol bol istifade etti ve maksadını ele geçirdi). Bunun eski zenginliği kalmamış, malları yağma edilmiş idi. Ödunc alarak, sultana hediye getirdi ve *yılıksını* (atlarını) takdim etti, ilerisini vermiyen (önüne at geçirmiyen) meşhur atı Beşşar da bu *yılıksının* içinde idi. Amid vak'ası gününde, bunu kurtaran o attı, takipçileri geride bırakıp, sıçrayarak hendegi atlamıştı. Bu atı diğer atlarla yarıştırmak için, sultan *Şerefüddeve* ile bahse girişti, yarışta bu atın alının beyazı, tan yerinin ağarması gibi, karanlık tozun içinden gözüktükte, sultan taaccübünden naşı ayağa kalktı ve Ikram için kalkmış gibi gösterdi [2].

[1] لما بلغ السلطان ان شرف الدولة انهزم و حصر بآمد لم يشك في اسره فخلع على عميد الدولة بن جهير و سيره في جيش كشف الى الموصل (ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٩)

Şerefüddevenin, mağlup edilip Amid'de muhasara edildiği haberi sultana eriştikte, sultan bunun esir edildiğinde şüphe etmedi, bundan dolayı *Amidüddeve bin Cehir* hil'atledi ve kalın askerle Musula gönderdi.

[2] فارسل مؤيد الملك بن نظام الملك الى شرف الدولة وهو مقابل الرحبة فاعطاه اليهود والمواثيق واحضره عند السلطان وهو بالبوارج فخلع عليه آخر رجب وكانت امواله قد ذهبت فافترض ما خدم به وحمل للسلطان خيلا رائقة من جلتها فرسه بشار وهو فرسه المشهور الذي نما عليه من المعركة من آمد ايضا وكان سابقا لا يجارى فامر السلطان بان يسابق به الخيل فجاء سابقا فقام السلطان قائما لما بداخله من العجب (ابن الاثير ج ١٠ ص ٤٩ ، ٥٠)

Bunun üzerine sultan, *Nizamülmülk*'ün oğlu *Müeyyedüddeve*'yi *Şerefüddeve*ye gönderdi. Bu esnada *Şerefüddeve*, *Rahbe* karşısında idi. *Müeyyedüddeve*, yeminle teminat

Şerefüddeule, 478 senesi saferde, ölüm şerbetini içti. Kendi hâdimi, bunu, hamamda katletti.

Müellif diyor ki, *Cehir* oğulları, (*Bağdat*'tan) çıktıktan sonra, *Elmuzaffer Ebûlfeth ibni Reisirrüesa*, halife divanına tayin edildi. *Ebû Şüca'* vezirliğe tayin edilinceye kadar her iş, Elmuzafferin elinde idi.

476 senesinde *Ebû Şüca' Muhammed ibnül Hüseyin*, halifeye vezir tayin edildi, halife buna vezirlik hil'ati giydirdi ve bunu *Zahirüddin Müeyyiddüddeule Seyyidülvüzerâ Safiyü Emirillümünin* diye lakabladi. Bunun hakkında *Ebu Sa'd ibnül-musalâ*'ya inşasile, tevki sudur etti.

(Bu senede) *İmadüddin Serhenk Sautekin*, *vasita* vâsıl oldu. Ondan, ramazan ayında *Nile* vardı ve iki *Şerif meşhedi* ziyaret etti, bu iki *meşhedde*, eşrafa büyük miktarda mal dağıttı. *Hacılar*'dan, *Yasak baha* خافرة الحاج alma-ğı kaldırdı. Uzun bir zamandan beri harap bir halde olan *El-Alkamî*'yi kazdırdı ve *Bağdad*'a geldi, *Vezir Ebû Şüca'* bunu istikbal etti. Sekiz zil-hicce çarşamba gecesı, *Halife* huzuruna çıktı. *Halife*, buna hil'at giydirdi ve ihsan etti. Bu zat kuru hastalığa (*Sil*) yakalandı. Bundan dolayı hiç eğlenmeden *İsfahan*'a gitti, 478 senesinde, *İsfahan*'da vefat etti.

Cemalüddeule Afif, *Halifenin*, *Sultan* kızile olan aktını tamamlamak için, *İsfahan*'a gitmişti, bu günlerde *Bağdad*'a döndü. *Halife Ebû Şüca*'ın, henüz on iki yaşında olan oğlunu hil'atledi, *Rebibüddeule* diye lakabladi ve *Cemalüddeule Afifi* karşılamağa çıkardı [1].

vererek onu, *Bevazic* de olan sultan yanına götürdü. Sultan buna receb nihayetinde hil'at giydirdi. Şerefüddeulenin elinde malı kalmamıştı, Sultana hediye vermek için karz almıştı, ve hediye olarak, sultana cins atlar getirmişti ki içlerinde, kendisini harp meydanından ve Âmidten kurtaran atı *Beşşar* da vardı. Bu at, hiçbir zaman önünü vermezdi. Sultan, bu atın diğer atlarla yarış etmesini emretti. Birinci olarak gelince, sultan, taaccübünden ayağa kalktı.

[1] ذكر زفاف ابنة السلطان الى الخليفة في الحرم نقل جهاز ابنة السلطان ملكشاه الى دار الخلافة على مائة وثلاثين جلا مجللة بأنواع الديباج الرومي وكان اكثر الاحمال الذهب والفضة وثلاث عماريات وعلى اربعة وسبعين بغلا مجللة بأنواع الديباج المسكى واجراسها وقلاندها من الذهب والفضة وكان على ستة منها اثنا عشر صندوقا من فضة لا يعد ما فيها من الجواهر والحلي بين يدي البقال ثلاثة وثلاثون فرسا من الخيل الرائقة عليها مراكب الذهب مرصعة بأنواع الجواهر ومهد عظيم كبير الذهب وسار بين يدي الجهاز سعد الدولة كوهرايين والامير برسق وغيرهما ونثر اهل نهر معلى عليهم الدنانير والثيراب وكان السلطان قد خرج عن بغداد متصيدا ثم ارسل الخليفة الوزير ابا شجاع الى ترکان خاتون زوجة السلطان وبين يديه نحو ثلثائة موكبية ومثلها مشاعل ولم يبق في الحرم دكان الا وقد اشعل منها الشمعة والانتان واكثر وارسل الخليفة مع ظفر خادمه محفة لم ير مثلها حسنا وقال الوزير لترکان خاتون سيدنا ومولانا امير المؤمنين يقول ان الله يأمرکم ان تؤدوا الامانات الى اهلها وقد اذن في نقل الودیعة الى داره فاجابت بالسمع والطاعة وحضر نظام الملك فن دونه

Ebü Şüca, şecaatte cür'etli ve cür'ette şecaatli, hörmet ve itibara lâyık ve *Zimmî* lere düşman olarak vezirlikte devam etti. *Zimmî* lerin büyüklerine *gıyar* غيار giymeği ve hor olarak cizye vermeği mecburi kıldı ki, *gıyar* giymeği âr görerek ve safahati ahvalindeki hristiyanlık tozlarını silerek, reis *Ebü Galip bin Isbagî* müslüman olduğu gibi, divani inşa sahibi reis *Ebü Sa'd İbnülalâ İbnülhasan İbnü Vehap İbnülmusalaya* ile, bunun biraderzadesi, reis *Ebü Nasır ibnü Sahibilhaber* müslüman oldular. *Ebü Nasr*, yücelikte, *Ebü Sa'd binülalâ* avarında (rütbesinde) idi. Bu vak'a 484 senesi on dört saferde oldu.

من اعيان دولة السلطان وكل منهم معه من الشمع والمشاغل الكثير وجاء نساء الامراء الكبار ومن دونهم كل واحدة منهن منفردة في جماعتها وتجميلها وبين ايديهن الشمع الموكيات والمشاغل يحمل ذلك جميعه القرسان ثم جاءت الخاتون ابنة السلطان بعد الجميع في محفة مجللة عليها من الذهب والجواهر اكثر شيء وقد احاط بالحفة مائتا جارية من الاتراك بالراكب العجيبة وسارت الى دار الخلافة وكانت ليلة مشهودة لم ير ببغداد مثلها فلما كان الغد حضر الخليفة امراء السلطان لسياط امر بعمله حتى ان فيه اربعين الف من السكر وخلع عليهم كلهم وعلى كل من له ذكر في السكر وارسل الخلع الى الخاتون زوجة السلطان والى جميع الخواتين وعاد السلطان من الصيد بعد ذلك (ابن الاثير ج ١٠ ص ٥٩ ، ٦٠)

Muharremde, sultan Melikşah kızının cehazı, yüz otuz deve ve yetmiş dört katı üzerinde Darülhilâfeye nakledildi, develer üzerine çul yerine rumî ipek örtülmüştü. Katırlar da Dibacı melikinın her çeşidile örtülmüş olup boyunlarında altın ve gümüşten çanlar ve gerdanlıklar bulunuyordu. Yüklerin kısmı âzamı altın ve gümüşten ibaret olup develer üzerinde üç mahmil عمارية vardı. Katırlardan altısı üzerinde on iki gümüş sandal vardı ki içlerindeki ziynet eşyasına ve mücevherata kıymet biçmek kabil değildi. Katırları önünde cins atlardan, mücevherat kakılmış altın eğerli otuz üç at ve pek çok altın büyük beşik bulunuyordu. Cehazın önünde, Sadüddeve Gührain, emîr Bursuk ve başkalar yürüyorlardı. «Nehri Mulla» ahalisi, bunlara saçı olarak altın ve elbise saçtılar. Sultan bu esnada av avlamak için Bağdad'dan çıkmıştı. Sonra halife, vezir Ebü Şüca'ı, sultanın zevcesi Türkân hatun nezdine gönderdi, vezirin önünde üç yüz, alay feneri ve o kadar da meşale vardı. Harım höcrelerinin her birinde en azı bir iki mum yanıyordu? Halife, hadimi zaferle, güzellikte misli görülmemiş mihafe (mahmil) gönderdi. Vezir, Türkân hatuna: mevlamız ve seyyidimiz Emirülmüminin, diyor ki Allah, emaneti ehline telism, etmenizi emrediyor, dedi. Vedianın, evine nakledilmesini istediğini bildirdi. Hatun baş üstüne diye icabet etti. Nizamülmülke varıncaya kadar, sultan devletinin eşrafı hazır bulundular. Bunların her birinin yanında pek çok alay feneri ve meşaleler bulunuyordu. Her tabakadan emirlerin karıları geldiler ki her biri kendi cemaati ve kendi debdebesile ayrı ayrı geliyorlardı. Her birinin önünde alay fenerleri ve meşaleler bulunuyor ve bu fenerleri atlılar taşıyorlardı. Sonra sultanın kızı hatun bir mihafe üzerinde geldiki, mihafe örtülü olup üzerinde altın ve mücevheratın hesabı yoktu, mihaffeyi acib mahmillerle iki yüz Türk cariyesi kuşatmıştı, bu suretle hilâfet sarayına yürüdü.

Bu gece büyük bir gece oldu ki Bağdad'da misli görülmemişti. Ertesi gün, Halife, Sofra kurulmasını emir ve o sofraya, sultanın emirlerini davet, etti. Hikâyet edildiğine göre, o sofrada, kırk bin batman şeker varmış. Halife, burada olan emirlerin cümlesini hil'atledi, asker içinde nam kazanmış efradın her birine hil'at giydirdi. Sultan zevcesi hatuna ve diğer bütün hatunlara hil'at gönderdi. Sultan, bundan sonra avdan döndü.

Vezirin şiddeti ve dinî işler hakkında müsamahasızlığı, büyük ve küçük herkese ağır geldi ve bu esnada da, vezirin azline dair sultandan mektup geldiği gibi, halife de vezirin işlerinden usanmıştı. Bundan dolayı, vezirlikten ei çektilmesine dair, on dokuz saferde tevkî sudur etti. Vezir de evine döndü, giderken şu beyiti okuyordu: vezirliği deruhde etti, o vakit hiçbir düşmanı yoktu. Hiç dostu kalmadığı halde ondan ayrıldı. Bunun günleri, en parlak günler ve yılları, en güzel yıllar idi. Azledildiğinin ertesi cuma günü, yayan olarak, ve şahit gibi etrafına dikkatle bakınarak camia çıktı. Ahali başına üşüşerek, bununla musafaha ettiler. Lâkin buna yapılan bu iş, hoş görülmedi, evinden çıkmamağa mecbur edildi. Halife buna, özür sahasını daralttı (Bahane bulmağa meydan bırakmadı). Sonra mevsimde hacce gitti, 488 senesi cemaziyelahirde ortasında *Medine*'de -sâkinlerine selâm olsun- vefat etti. *Baki*'de بقيع [1] (Hazreti Peygamberin Mahdumu) *İbrahim* (A. S.) yanında defnedildi. Bu zat, 437 senesinde *Kinkiver*'de doğmuştu.

Ebû Şüca, vezirlikten azledilince, divan nazırlığını, *Ebû Sa'd ibnül-musalâya*, deruhde etti. Bunun şanı büyük ve ihsanı çoktu. 430 senesinden sonra, Divanülînşayı ديوان الإنشاء üzerine almıştı. *Muktedî* ve *Müstazhir* (halifeler) in zamanında, vezir naibi oluncıya kadar yaşadı. Sonra vezirlik, 484 senesi yirmi yedi zilka'dede, tekrar *Amidüddeve*'ye verildi. Sultan, bu esnada *Bağdad*'da idi. Bundan dolayı, *Nizamülmülk*, *Tacülmülk* ve bir çok büyük emîrler, kendisini tazim, ve mansıbı ikbalini tebci için, *Amidüddeve*'nin evine gittiler.

482 senesi muharrem onda, *Ebû Bekrinişşâî*, *Taciye*'ye müderris tayin edildi (*Taciye*'de ders verdi). Cemaziyelahired., Medresei Nizamiye Müderrisi, *Şerif Ebûlkasımdebbusî* أبو القاسم الدبوسي vefat etti. 483 senesi muharremde, *Şeyh Ebû Abdillahirtaberî*, *Nizamülmülk*'ün menşurile, Medresei Nizamiye Müderrisliğine tayin edilip, *Bağdad*'a geldi. Sonra bunun arkasından, yine Medresei Nizamiyede tedris etmek için, *Kadı Ebû Muhammed Abdülvehhabışşirazî* geldi. Bu ikisinin kizikle, [2] yani, bir gün biri, ikinci gün diğerinin, ders vermesi kararlaştırıldı. 484 senesinde *Şeyh Ebû Hamid El gazalî*, *Nizamiye*'de ders okutmak için geldi. Bu zat, ilimde taşkın deniz ve parlak tolunay olup, bunun garaibi şark ve garpta parladı. Gece ile gündüzün heybelerini doldurdu, insü cinnin omuzlarındaki yükü ağırlaştırdı.

SULTAN MELİKŞAH'IN BAĞDAD'A GİRMESİ

Sultan Melikşah, birinci defa 479 senesi zilhicce dördte, *Bağdad*'a girdi. Vezir *Ebû Şüca*, onu istikbal ve hakkında lâzımgelen tazim ve tekrimi

[1] *Medine*'i Münnevve makberesi. [2] Kizek = Münavebe = sıra.

ifa için çıktı. Sultan, geldiğinin üçüncü gününde koşu yerine gitti ve top oyunu oynadı. Halife sultana atlar gönderdi ve lûtf gösterdi, aralarında samimiyet izhar edildi ve her taraftan hediyeler taati edildi. *Nizamülmülk*, medreseyi ve medresenin kütüphanesini, ziyaret etti, sonra, oğlu *Müeyyedülmülk*'ün evine döndü ve orada iki gün kaldı.

480 senesi, on yedi muharremde halife, Hadim *Zafer*'i göndererek, sultanı, huzuruna davet etti, bunun üzerine, sultanın yüzü güldü. Gemi ile aşağı doğru indi. *Garebet* kapısına باب الغربة vâsıl olduğunda, buna halifenin bineklerinden, bir at getirdiler. Nihayet *Sultan*, *Süddei Şerife*'ye vâsıl oldu. Halife, sultana oturmasını teklif etti. Sultan çekindi, oturmadı, tevazu gösterdi. Fakat daha yükseldi. Halifenin, illâ oturacaksın diye yemin etmesi üzerine oturdu. Halife, sultanı kendisine ısındırmağa çalıştı, sultan'da ünsiyet etti, alıştı. *Nizamülmülk* ise, emîrleri, birer birer südde hizasına (karşısına) getirir ve ilk evvel, yer öperek alnını tozlandırması için, emîre: bu, Emirülmüminindir, der, sonra halifeye hitap ederek bu, filandır, şu kadar askeri vardır, vilâyeti şunlardır, diyordu. Takdim edilen bu emîrler, kırtan fazla olup, sultanın dayısı *Aytekin* dahi, bunlar içinde idi. Bu adam (*Aytekin*), kibleye karşı durdu, iki rek'ât namaz kıldı. Her iki yüzünü, teberrüklenmek için, sarayın köşelerine sürdü. Sultan, üzerinde yedi kat hil'at, boynunda sinebent ve kolunda bilezik olduğu ve büyüklük eserinin nurları zahir olduğu halde, (hil'at giydirilen yerden) döndü ve süddei şerife önünde ayakta dikildi, müteaddit defa yer öptü. Halifenin emretmesi üzerine, hadimi *Muhtas*, sultana iki kılıç kuşattı.

81

Vezir Ebû Şüca, sultana şöyle dedi: *Ey Celâleddin!* Allahü taâlânın, aziz halifelik ve şerif imamlık için seçmiş, ümmeti islâmiyeyi kendisine tevdi etmiş, din ve millet için halife nasbetmiş olduğu Efendimiz, emaneti, senin nezdine mahalline koydu ve ihsan mahalli olarak seni, intihap etti (seçti). Allahın düşmanlarına karşı, kuvvetli olman için, sana, iki kılıç, kuşattı. Öteberi gezip, düşmanın diyarını dolaşır ve boyunlarını eğdirirsin, halkın maslahatı hakkında, kusur etmez, belki onun için bütün himmetini sarfedersin. Halifeye itaat etmekle, her cihetten iyilikler (hayırlar) sana teveccüh eder, bereketler senin üzerine, bulutlarından yağarlar.

Sultan, halifenin elini öpmek için, müsaade istedi, lâkin halife müsaade etmedi, sonra, tazim ve tebcil için, yüzüğünü öpmek istedi.

Müellif diyor ki: *Melikşah*, safer ayının ortasında, *Horasan*'a gitmek üzere, *Bağdad*'dan çıktı.

Melikşah'ın, *Bağdad*'a ikinci defa girmesi ise, 484 senesi ramazan yirmide olmuştur. Yanında *Nizamülmülk*, *Tacülmülk* ve memleket ricalinin

ve devlet erkânının büyükleri bulunuyordu. *Eminüddeve ibn-ül-Musalaya*, bütün ahvalinde, vezir gibi olarak, sultanı istikbale çıktı. Sultan, *Kasimüddeve* قسم الدولة *Aksunkuru Haleb'e*, emîr *Buzan'ı*, *Reha ve Harran'a* yolladıktan sonra, 485 senesi saferde *Bağdad'dan* çıkıp, *Huzistan'a* gitti.

Üçüncü defa ise, 485 senesi yirmi dört ramazanda, *Nizamülmülk* öldürdükten sonra [1] *Bağdad'a* girdi. Yanında *Tacülmülk* bulunuyordu. Şevval ayında orada vefat etti.

HÂDİSELER

Müellif diyor ki: 478 senesi recep yirmi altıda, cumartesi günü, *Kadilkuzat Ebû Abdillâh Muhammed bin Aliyiniddemeganî*, vefat etti. 398 senesinde doğmuş ve 419 senesinde *Bağdad'a* gelmişti. Bunun yerine, *Kadî Ebû Bekirinilmuzaffer bin Bekran-il-Hamevîyüşşami* الحموي الشامي *Bağdad* kadılığını deruhte etti. 483 senesinde, *Fahrüddeve*, *Ebû Nasr Muhammed bin Cehir*, *Musul'da* vefat etti. 398 senesinde orada doğmuştu.

İmadüddin (R. H.) diyor ki: tekrar *Enûşirevan* kitabını tercümeyle avdet ediyoruz.

EMİRÜLMÜMİNİN'İN BURHANİ, EBÜLMUZAFFER BERKİYARIK BİN MELİKŞÂH'IN SALTANATI ELDE ETMESİ

Sultan Melikşâh'ın Berkiyarık, Muhammed, Sencer ve Mahmud namlarında, dört oğlu var idi. *Mahmud* sabi olduğu halde, sultan olmak üzere ona biat edildi. Zira bunun annesi *Türkân Hatun'un*, *Melikşâh'ın* günlerinde, memlekette sözü nafiz idi. *Melikşâh* öldükten sonra da memleket, bunun hükmü altında kaldı. Diğer cihetten, bütün emîrler ve vezirler bu kadının nimetile perverde olmuş adamlar olduklarından, bunun oğlunu ihtiyar ettiler. Diğer bir sebepte şudur ki, bu hatun padişah evlâdından idi [2], bundan dolayı da, çocuğunu tercih ettiler.

[1] i nüshasında : *Nizamülmülk* şehit olduktan sonradır.

[۲] وكان السلطان آلب ارسلان قد تزوج ابنة قدر خان [ابن بغرا خان] وكانت قبله عند مسعود بن سبكتكين وتزوج شمس الملك بن طغاج خان ابنة آلب ارسلان وزوج بنت عمه عيسى خان من السلطان ملكشاه وهي الخاتون الجلالية ام الملك محمود الذي ولي السلطنة بعد ابيه وستذكر ذلك ان شا الله ثم اختلف آلب ارسلان وشمس الملك وستذكره سنة خمس وستين عند قتل آلب ارسلان (ابن الاثير ج ۹ ص ۱۱۴)

Sultan Alp Arslan, *kadir hanın* kızile evlenmişti. Bu kadın, evvelece, *Mes'ud bin Mahmud bin Sübüktekin'in* nikâhında bulunuyordu. *Tuğgaç hanın oğlu Şemsülmülk*, *Alp*

Evet *Berkiyarık*'ın annesi de, *Selçukîlerden* idi. Fakat *Bağdad*'da, *Sultan Melikşah*'ın oğullarından, *Türkân* hatunun sabi çocuğundan başkası hazır bulunmuyordu. Bundan dolayı, o çocuğa biat ettiler ve *İsfehana* götürüp, onu tahta çıkardılar. Eskiden birikmiş malları, eski ve yeni bütün müdeharatı çıkardılar ve hatunun emrile, onları dağıttılar,

Müellif diyor ki: bunun ilk tahta çıktığı esnada, *Nizamülmülk*'ün kulları, *Tacülmülk*'ü, öldürdüler. Zira *Tacülmülk*, *Türkân Hatun*'un ve çocuğunun veziri idi. Bunlar, *Türkân Hatun* ile çocuğunun *İsfehana* azimet ettiğini işittiklerinde, *Berkiyarık* ile *İsfehandan*, *Rey*'e çıktılar ve 83 *Mahmud* aleyhine, asker toplamağa başladılar. Bunları bu işe sevkeden şey, eskiden kalplerinde, *Tacülmülk*'e karşı olan, kinleri idi. Çünkü *Nizamülmülk*'ün katlini, ona isnat ediyorlardı.

Bu işin başlangıcında, *Mustazhirbillâh* hilâfete geçti. Ondan, *Mahmud*'a biat aldılar, sonra *Berkiyarık*, *İsfehan*ı muhasara etmeğe geldi. Bunun yanında, devlet erkânından kimse yoktu. Zira büyükler cümlesi, muhasara altında idiler. Bundan dolayı, *Berkiyarık* yanına, yeni yetişenlerden (*Ebnayi dehirden*) tanınmıyan bir cemaat toplanmıştı. *Berkiyarık*'ın, *İsfehan*'da olan *Zübeyde Hatun* nam annesi, mahdumunun, kendisine doğru yürüdüğünü işidince, oğlunun bu seferinden dolayı yüzü güldü,

Aradan bir sene geçmeden, *Mahmud* ve annesi vefat ettiler. Padişahlık tamamile, *Berkiyarık*'a kaldı [1].

NİZAMÜLMÜLK'ÜN OĞLU İZZÜLMÜLK EBÜ ÂBDİLLAH İL-HÜSEYN'İN VEZİRLİĞİ

Müellif diyor ki: *İzzülmülk*, içkiye müptelâ olup daima, içeri, doğru düşünemez, tedbir bilmez, iktidardan uzak, azgınlığa yakın

Arslan'ın kızile evle miş ve amcası *İsa* hanın kızını *Melikşah*'a vermişti ki bu kadın, pederinden sonra saltanata geçen *Mahmud*'un validesi *Celâliye* hatundur. Bunu inşaallah ileride zikrederiz. Sonra *Alp Arslan* ile, *Şemsülmülk*'ün araları açıldı. Bunu da altmış beş senesi hadiseleri arasında, *Alp Arslan*'ın katlini zikrederken söyleriz.

[1] وفيها (٤٨٧) في رمضان توفيت تركان خاتون الجلالية باصبيان وهي ابنة طغاج خان من نسل فراسياب التركي وكانت قد برزت من اصبيان لتسير الى تاج الدولة تنش لتتصل به فرض وعادت وماتت واوصت الى الامير انز والى الامير سمرق شحنة اصبيان بحفظ المملكة على ابنها محمود ولم يكن بقى بيدهما سوى قصبة اصبيان ومعها عشرة آلاف فارس اترك (ابن الاثير ج ١٠ ص ٨٩)

487 senesi ramazanda, *Celâliye Türkân hatun* *İsfehanda* vefat etti. Bu kadın *Türk Efrasyap* neslinden olan *Tuğça hanın* kızıdır. Bu kadın *Tacüddeve Tutuş*'a gidip ona

maâlidenden mahrum, kusur, aciz ve tenbellik ile maruf idi. Devlet idare makinesinin bozukluğu, *Nizümülmülk*'ün fıkdanından dolayı ziyadeleştiğinden, bunun oğullarından birisini iş başına getirmekle, devlet işi, yoluna gireceğini zannederek, bunu vezir tayin edip, ululadılar ve tebciil ettiler. Bunun alâmeti, *Allah*'a hamd ve şükür ederim manasında olan *الحمد لله والشكر* idi. Bunun *Abdurrahîm* namında, küçük bir kardeşi var idi, ona tuğra mansıbını verdiler. Bu mansıp fazilet istemez (fazilete ihtiyacı yoktur), bu yalnız, kavis şeklinde olan hattı, çizmekten ibarettir, dediler.

Berkiyarık tahta geçince, evvelce, kendisinin mürebbsi ve atabek'i ve *Gümüştekin*'in veziri olan *ustaz Ali bin Ebi Aliyyinilkummi*'nin sözü geçer oldu ve emri yürüdü, hattâ padişahlık ta *Berkiyarık*'a şerik gibi oldu. *Ustaz Ali*, istifâ divanını deruhdde etti. Bunların idareleri altında, uygunsuz işler, münasebetsiz haller cereyan ediyordu. Herhangi bir iş, yolunda ise bu, *ustaz Ali*'nin iktidarı sayesinde, zira bu zat keskin zekâlı olup düşünceli ve yakışıklı idi. Kalanları put gibi olup, ne zarar edebilirler ve ne de menfaatleri dokunurdu. Sultanın annesi ise, yularını başından atmış, candar *Gümüştekin* ile işi uydurmuş olup onunla şarap içmekte idi. Sultan ise, oyuna ve birçok sabilerle işrete meşgul idi. Vezir dahi, hemdemler (dostlar), maskaralar ve pek yüzlüler (mâcinler) ile içkiye dalmıştı. Bunlar, *Bağdad*'a vardılar ve orada ikamet etmeği ihtiyar ettiler. Orasının gönül alıcı mahalleri ve güzel kızları, bunları meftun edip avundurmuştu. İdare işi, yüz üstü bırakılmış ve adaletten tegafül edilmişti.

Büyük emîrlerden, kadr ve itibarları yüksek ve hududu muhafazaya yarar (muktedir) *Aksunkur* ile *Buzan* nam iki emîr, Mısır ve Şam hududunda idiler. Bunlar, durmadan sultana elçi ve mektup göndererek amcası *Tutuş bin Alp Arslan*'ın, isyan (huruç) ettiğini ihbar ediyorlar, *Tutuş*, *Dimeşk*'ten çıktı ve *Türkmen*'lerden asker topladı, diyorlardı. Sultan, bunların mektuplarını ancak mezkûr iki emîr, ümitlerini kestikleri ve helâklık çukuruna düştükleri zaman okudu. Bu iki emîr, *Tutuş*'a mukavemet edeceklerini zannettiler. Bunun yoluna durdular. Lâkin *Tutuş*'un eline düştüler ve siyaset kılıcı ile öldürüldüler.

Tutuş, *Rey*, *Hemedan*, *Kum* ve *Cerbazekan*'a azimet etti. *Berkiyarık* devletinin emîrleri ise, her biri bir şehirde, yemek içmek ve eğlenti ile meşgul idiler.

Müellif diyor ki: Bu iki emîrin katli hakkında, asrın fuzalâsından birisi olan *Ebû Mansurînil-abî*'nin, fursce olarak söylediklerinden bir par-

çıkarak almak için İsfehandan çıkmıştı hastalandı ve İsfehana döndü ve öldü. Emîr Anz ile İsfehan şihnesi Emîr Sürmez'e, memleketi oğlunun elinde muhafaza etmelerini vasiyet etmişti. Bu kadının elinde ancak İsfehan kasabası kalmış olup maiyetinde de on bin Türk süvarisi vardı.

85 çanın manası şudur: içkiye ve sarhoşluğa öyle daldık ki, *Sunkur* ve *Buzan* hakkında düşünmeğe vakit bulamadık (hakkında düşünmedik). oyunda beyzekul-ferdi kazanamadık, lâkin iki ruhhu verdik (kaybettik).

Müellif diyor ki: askerler, hallerinin ıslah edilmesini talep, ettiler. *Berkiyarık*'ı bırakarak, amcası yanına gittiler. *Berkiyarık*, *Isfehan*'a geldi, orada (*Türkân*) Hatun devletinin adamlarından, kuvvetli bir cemaat vardı, Bunları bozdular ve hapsedtiler. Bunlardan bir kısmı hapiste öldü ve bir kısmının malı, musadere edildi.

Müellif diyor ki: *Horasan* ahvali de karışık idi. *Alp Arslan*'ın iki çocuğu *Börübars* ile *Argu* beyninde muharebeler oluyordu. *Müeyyedülmülk Ebûbekir Übeydüllah bin Nizamülmülk* بن نظام الملك أبو بكر عبيد الله bu kargaşalıktan (yahut: *Horasan*'dan) *Isfehan*'a kaçtı. *Isfehan*'dakiler, bunu o esnada, vezirliğe lâyük gördüler ve vezire yakışır bir surette onu, hılatlediler. Onun sayesinde, devletin revnakı yerine geldi. Bu zat, hem kılıç ve hem kalem sahibi idi, Arap ve Fûrs lisanlarını biliyordu. (siir:)

Bunun süngüler, halis çelik kılıçlar arasında ve maâli sahasında şerefi makameleri (yararlıkları) vardır ki bunun için at üzerinde, yahut yatakta ölmenin ehemmiyeti, yoktur.

Nizamülmülk evlâdı içinde, bundan muktedirleri yoktu. Bu zat, kendi asrının yegâue adamı olup, nazım ve nesirde beliğ idi. İşe başladı, dağınık olan bu işleri tanzim etti, yayılmış olan seyyieleri dürdü (sarp bağladı). Bunun alâmeti, nimetler mukabilinde *Allah*'a hamdolsun manasına olan الحمد لله على نعمه idi. Bundan sonra *Tutuş*, ile muharebye azimet etti. *Isfehan*'da bir köşeye çekilmiş olan *Mecdülmülk Ebülfazl*'a: kalk bana arkadaş ol dedi. *Mecdülmülk*: sen ve Rabbin gidip muharebe ediniz! biz burada oturacağız, dedi. Muharebeye tutuşunca, *Tutuş*, bozuldu ve harp meydanında katledildi. Memleket yalnız *Berkiyarık*'a kaldı. *Berkiyarık*, bu zaferi vezirin uğurluluğuna atfetti.

86 *Nûşirevan* diyor ki: mharebede *Müeyyedülmülk* ile beraber bulun-
dum. Bu vak'a, 488 senesi on yedi saferde, *Rey*'den on iki fersah mesa-
fede bulunan *Daşilo* داسيلو denilen köy yanında cereyan etti. Muharebe
meydanında, *Müeyyedülmülk*, sultan yanına geldi ve zaferle, tebrik etti. Sultan, *Allah*'ın ona verdiği nimetlere sevinerek gülümsedi ve vezire: bunların cümlesi senin bereketin ve uğurluluğun sayesinde, dedi. Bunun üzerine ahali, *Müeyyedülmülk*'ün makbul vezir olduğuna, azledil-
miyeceğine kanaat getirdi. Bunun, vezirliği 487 senesinde Zilhicce ayında idi. Bu vak'adan sonra *Rey*'e vasil olduklarında, *Mecdülmülk Ebülfazl*, *Isfehan*'dan *Rey*'e koştu. İlkevvel, sultan valdesinin kalbini kendisine meylettirdi ve devlette mevkiini, sağlamlaştırdı, ve müstevfi *ustaz Ali*'yi yakaladı (tevkif etti), sonra gözüne mil çekti ve gözü kör oldu. *Müey-*

gedülmülk, yalnız kaldı. Ve hergün belâ beklerdi ve : daha ak öküz yenildiği gün yenildim diye, temessül ederdi.

Müeyyedülmülk'ün, kendisinden büyük kardeşi *Fahrülmülk Ebülfeth il-Muzaffer* فخر الملك ابو الفتح المظفر bu esnada *Rey*'de olup, vezirliğe son derece teşne idi. *Mecdülmülk* bunu, kardeşinin mevkîine ümitlendirdi. Ve o mevkii elde etmesine yardım etti. *Müeyyedülmülk*, zincirbend edildi ve hapse atıldı. *Fahrülmülk*, vezirlik rütbesine geçirildi. Ve makama oturtuldu [1].

Sultanın valdesi, *Mecdülmülk*'e itina ettiğinden, *Müeyyedülmülk* aleyhine, ona, yardım etti. Bundan dolayı *Müeyyedülmülk*, *Hatunun* şefkatini celbetmek için hapisneden fürsce beyitler yazdı ve ona yalvardı. *Mecdülmülk*, istifa divanını müstakil olarak idare etti, vezirlik makamında tahakküm etti. *Fahrülmülk*, manasız bir suret olarak kaldı. Zaten bu adam, iktidar, fazilet ve edepden mahrum idi. Nesebinden başka, hiçbir haslatı, yoktu. *Mecdülmülk*'ün tasarrufatına esir ve fikrine tâbi' idi. Vezirlik levazımından elinde الحمد لله على نعمائه (ninnetleri mukabilinde *Allaha* hamd olsun) denilen alâmetten başka hiçbirşey yoktu.

Müeyyedülmülk, bunun hakkında fürsce iki beyit söyledi, ki *İmadüddin* onları arapcaya çevirdi. İşte onlar: Bütün ayıpları ve nekayisi (kendisinde) toplıyan kimseyi müdafaada ne diyebilirim. Babamın, iftihar edilecek meziyetleri, bunun mansıbının şumluğundan dolayı, şetmedilecek hasletlere döndü.

87

[1] وفيها (٤٨٨) عزل بركيارق وزيره مؤيد الملك بن نظام الملك واستوزر اخاه فخر الملك وسبب ذلك ان بركيارق لما هزم معه تنش وقتله ارسل خادماً ليحضر والدته زبيدة خاتون من اصحابها فاتفق مؤيد الملك مع جماعة من الامراء و اشاروا عليه بتركها فقال لا اريد الملك الا لها وبوجودها عندي فلما وصلت اليه وعلمت الحال شكرت على مؤيد الملك وكان مجد الملك ابو الفضل البلاساني قد سحبا في طريقها وعلم انه لا يتم له امر مع مؤيد الملك وكان بين مؤيد الملك واخيه فخر الملك تباعد بسبب جواهر خلفها ابوها نظام الملك فلما علم فخر الملك شكرام السلطان على اخيه مؤيد الملك ارسل وبذل اموالا جزيلة في الوزارة فاجب الى ذلك وعزل اخوه وولى هو. (ابن الاثير ج ١٠ ص ٩٤)

Bu senede (488), Berkıyarık, veziri Müeyyedülmülk bin Nizamülmülk'ü azledib onun kardeşi Fahrülmülk'ü, vezir edindi. Sebebi şu tur: Berkıyarık, amcası Tutuş'ü mağlub edib katledince, valdesi Zübejde hatunu İsfehan'dan getirmek için bir hâdimi gönderdi. Müeyyedülmülk, emırlerden bir camaatle ittifak ederek sultana, valdesini terketmesi münasib olduğunu söylediler. Fakat Berkıyarık, padişahlığı, ancak onun için ve o nezdinde bulunduğuna için isteyorum, dedi. Kadın, oğlu yanına gelib mes'eleye vakıf olunca, Müeyyedülmülk'e kin bağladı. Meeddülmülk Ebülfazlilbelâsanî ابو الفضل البلاساني yolda kadınla beraber idi ve Müeyyedülmülk var iken, hiç bir şey yapamıyacağını biliyordu. Müeyyedülmülk ile kardeşi Fahrülmülk beyninde, babalarının bıraktığı mücevheratdan dolayı, düşmanlık vardı. Fahrülmülk, kardeşi Müeyyedülmülk'e, sultan valdesinin kin bağladığını bilince, adam gönderdi ve vezirlik için çok mal sarfetti. Bunun matlubu is'af edilerek kardeşi azl ve bu nasbedildi.

Müellif diyor ki: *Müeyyedülmülk*, hapisden kurtuldu. Uzun bir müddet, büyüklerden bazılarının himayesinde, vaktini ibadete hasretmiş gibi görünerek, bazen *Nehavend*'de bazen de *Müşkân*'da ikamet etti. sonra *Cenze*'de olan *Melik Muhammed*'in payitahtına azimet etti. Zira *Muhammed*'in ilerlemekte olan talii, *Berkiyarık*'ın gerilemekte olan taliine galip olduğunu binaenaleyh *Muhammed*, kardeşinin mülküne ya varis olacağını veyahut onu elinden çekip alacağını görüyordu. *Muhammed*'in gönlünde padişahlık istemek fikri vardı. *Müeyyedülmülk*, bu fikri, kuvvetlendirdi ve bu husustaki ümidini, meydana gelmiş birşey gibi (tahakkuk etmiş birşey gibi) gösterdi. Bundan dolayı *Muhammed*, *Müeyyedülmülk*'ü kabul ve ihtiyar etti, hususî konuşmaları için bunu emin itihaz etti ve fikirlerinde buna danışdı. Nihayet vezirliği de buna teslim etti. Bunun takarrübünü, canü dilden arzu etti ve bunu kalbinin en derin yerine yerleştirdi.

Müeyyedülmülk'ün kalbi ise, intikam hissine saplanmış olup, bütün düşüncesi, o meramın mermilerini, gizlemekten ibaret idi. Daima, uzak olan şeyleri, sultana, yakın ve çetin olan şeyleri kolay, gösterir; ciddiyete teşvik eder (ciddiyeti sevdiren), lehviyattan nefret ettirirdi. Nihayet, bunun sakın olan iradesini, harekete getirdi ve bununla birlikte *Erran*'dan, az bir camaatle yürüdü ve az bir müddet içinde payitahta, *İsfahan*'a vardı ve orada, sevincinin seririne yerleşti ve sevincinin yenisini giydi, askerleri, *Muhammed*'e meylettirdi, sözünü dinletti. *Berkiyarık*'ı, ortadan çekilip, etrafa sığınmağa mecbur etti ki gurbette körkörüne, gezdi.

Müeyyedülmülk, *Zübeyde Hatunu* tevkif etti. *Hatun*, *Rey* Kalesine hapsedildi. Sonra *Müeyyedülmülk*, *Hatunu* boğdurmağa sayetti, bunun üzerine *Hatun* boğuldu. Fakat onu öldürmenin günahı, *Müeyyedülmülk*'ü sardı ve kuşattı (*Müeyyedülmülk*'ün helâkine sebep oldu). *Mecdülmülk*'e gelince, *Müeyyedülmülk* ve arkadaşları, buna karşı askerın gönlünü bozdular ve askeri, ona zarar etmeğe teşvik ve onun gaflet vaktini kollamağa, tergip ettiler. Bundan dolayı askerler, halkın gözü önünde, onun azâlarını, parçaladılar ve müçelerini tevzi ettiler. Bu vak'a 492 senesinde oldu, o zaman *Mecdülmülk* elli bir yaşında idi. Buzat, hayrata, oruca, namaza ve gece ibadetine ve zekât vermeğe muvazabet eder idi. Her vakit inam ve ihsanda bulunurdu, kimsenin kanını döktürmeğe sayetmemiş ve kimsenin zararı için bir adım atmamıştır.

EMİRÜLMÜMİNİN'İN ŞERİKİ SULTAN EBÜ ŞUCA MUHAMMED BİN MELİKŞAH'IN GENCE كنج VE ERRAN'DAN REY, VE İSFEHAN'A ÇIKMASI

Müellif diyor ki: bu sultan, teyyidi ilâhiye mazhar olup, işlerinde muvaffak idi. Kimsenin ümidini boşa çıkarmaz, belki yerine getirirdi.

Nefsi uğurlu idi. Genç olmasına rağmen takvâya riayetkâr idi. Ulüvvü himmette ve memleketi idare hususunda, dedesi *Alp Arslan*'a iktida etmeyi severdi. Vakarlı, mehâbetli, zeyrek ve akıllı idi. Babasının ve dedesinin tahtına geçip de devlet kavaidini, kardeşinin idaresi altında bozulmuş ve akıdleri çözülmüş görünce, dağınık şeyleri topladı, karışık işleri intizama koydu, kavaidi tahkim etti ve vaziyeti düzeltti. *Müeyyedülmülk*'ü, babasının mansıbı olan, vezirlik mevkiine getirdi. Siyadet ufkunu, bunun ziyasile doldurdu. Bunun üzerine bu vezir, geniş göğüs, parlak zekâ ve düzgünlük malzemesini şamil olan tedbir ile, işe başladı. Devlet bunun sayı sayesinde, düştüğü yerden kalktı ve sürçme sırasını atlattı (savdı).

Müeyyedülmülk, düşmanlarından öcünü almış, kininin hararetini teskin etmiş olduğu halde, bir kaç sene vezirlikte kaldı. *Mecdülmülk*'ün malını, eline geçirdi. Ve *Zübeyde* hatunun katline sayetti. Fakat cürmüne rehin oldu ve zulmünün zulmetinde, ayağı sürdü. İki kardeş arasında, *Hemedan* hududunda, cereyan eden savaşta, *Berkiyarık*'ın askeri, bunu tutsak etti. *Berkiyarık* bunu, huzuruna getirerek, elini arkasına bağladı, ve öldürmek için gözlerini bezle sardı (kapadı), bu zat, yüksek sesle şahadet getirdi. Ağlamadı, innemedi ve zaiflik göstermedi. *Berkiyarık*, kendi elile, bunun boynunu vurdu. Sultan valdesine kast ve onun kanını dökmek için sayetmesi, bunu helâk ve nazirsiz olan bu gibi şahsı yok etti. Mezkûr cürüm, bu vezirin boynunu kesmeğe koştu. [1]

89

[1] قد ذكرنا فيما تقدم تنقل الاحوال بمؤيد الملك عبدالله بن نظام الملك وانه كانه عند الامير انز فحسن له عصيان السلطان بركيارق فلما قتل انز سار الى الملك محمد فاشار عليه بمخالفة اخيه والسعي في طلب السلطنة ففعل ذلك وقطع خطبة بركيارق من بلاده وخطب لنفسه بالسلطنة واستوزر مؤيد الملك واتفق قتل مجد الملك البلاساني واستباحش العسكر من بركيارق وفارقوه وساروا نحو السلطان محمد فلقوه بحرقان فصاروا معه وساروا نحو الري وكان السلطان بركيارق لما فارقه عسكره سار مجداً الى الري فاتاه بها الامير ابنال انوشتكين الحسامي وهو من اكابر الامراء ووصل اليه ايضا عز الملك منصور بن نظام الملك وامه ابنة ملك الانجاس ومعه عساكر جمة فبلغه مسير اخيه محمد اليه في العساكر فسار من الري الى اصفهان فلم يفتح اهلها الابواب فسار الى جوزستان على ما تذكره وورد السلطان محمد الى الري ثانياً ذى القعدة فوجد زبيدة خاتون والدة اخيه بركيارق قد تخلفت بعد ابنها فاخذها مؤيد الملك وسجنها في القلعة واخذ خطها بخمسة آلاف دينار واراد قتلها واشار عليه ثقائه ان لا يفعل ذلك فلم يقبل منهم وقالوا له العسكر يحبون لولدها وانما استوحشوا منه لاجلها ومتى قتلت عدلوا اليه فلا تغتر بهؤلاء الجند فانهم غدروا بن احسن اليهم اوثق ما كان بهم فلم يصغ الى قولهم ورفعها الى النلعة وخنقت وكان عمرها اثنتين واربعين سنة فلما اسر السلطان بركيارق مؤيد الملك رأى خطه في تذكرته بخمسة الاف دينار فكان اعظم الاسباب في قبله (ابن الاثير ج ١٠ ص ١٠٧).

Zamanın, dehâ, zekâ, re'y, haya, lûtf, zarafet, mülâyemet ve merhamet hususlarında, bunun gibi bir şahsı yetiştirmesi, uzaktır.

Müellif diyor ki: ustaz *Abdülcelîliddehistanî*, *Berkiyarık*'a vezir oldu. Bu adamın methe değer bir işi, iktidar ve liyakat gösterdiği bir günü yoktur. Belki fenalığı gittikçe büyümekte idi. Hattâ ahalinin emlâkini ikta' suretile dağıttı. Zulm hususunda eli ve kulacı uzundu. Lâkin vezirlikte uzun müddet kalmadı. Bir batınî, *İsfahan* kapısı önünde, karını yardı.

Müellif diyor ki: *Sultan Muhammed*, *Müeyyedülmülk*'ün hukukunu unutmadı, her vakit riayet etti. Bundan dolayı, *Nasirülmülk*'ü, *Müeyyedülmülk*'ün necip mahdumu olduğunu ve onu vezirliğe tayin ederse, babasının hakkını eda etmiş olacağını, zannederek, oğullarına vezir tayin etti.

Halbuki köpek bunun denaetini, baykuş ta bunun şomluğunu, kabu etmeğe arlanır. Bu adamın, ayıpları sayısız, rûsvalığı hududsuz idi. Bu adamda, mütekaddimîn ulûmu ile iştilgal etmek fikri uyandı. Bu iştilgal neticesinde, tatil (nefyi sani نفي مانع) hududuna vasıl oldu, delillerin tered-

Müeyyedülmülk'ün muhtelif haller geçirdiğini ve emir Anız yanında bulunub onu, sultan *Berkiyarık*'a karşı isyan etmeğe teşvik ettiğini, yukarıda zikretmiştik. Anız, katledilince, *Müeyyedülmülk*, Melik Muhammed yanına gitti ve onu kardeşine muhalefet ve saltanat talebetmeğe tergîb etti. Muhammed bunun dediğini yaptı, idaresi altında olan memleketlerde (Erran'da). *Berkiyarık* namına hutbe okumayı kesti, sultan diyerek kendi namına hutbe okuttu ve *Müeyyedülmülk*'ü kendisine vezir edindi. Bu esnada *Mezdülmülk Belasanî*'nin katli hadisesi ve asker, sultan *Berkiyarık*'dan tevahhuş etmesi ve çekinmesi vukua geldi. Bundan dolayı asker, *Berkiyarık*'ı bıraktılar, sultan Muhammed tarafına azimet edib, Harkan'da, ona mülâki oldular ve ona iltihak ettiler ve Rey'e doğru yürüdüler. Sultan *Berkiyarık* asker kendisini bırakınca sür'atle Rey'e gitmişti. Orada, onun yanına Emir İnal bin Enüştekinilhüsamî geldi. Bu adam büyük emirlerden idi. Yine bunun yanına Nizamülmülk'ün oğlu İzzülmülk Mansur geldi. Bunun annesi, Abhaz padişahının kızı idi, bunun yanında külliyetli asker vardı. Kardeşi Muhammedin, asker ile yürümekte olduğu haberi erişince, *Berkiyarık* Rey'den *İsfahan*'a yürüdü. Fakat, *İsfahan* ahalişi ona kapıları açmadılar, bundan dolayı, ileride zikredeceğimiz veçhile, Huzistan'a yürüdü. Sultan Muhammed, iki Zilkadede Rey'e geldikte, kardeşi sultan *Berkiyarık*'ın annesi Zübeyde hatunu orda buldu. Oğlu ile gitmemiş, orada kalmıştı. *Müeyyedülmülk*, bunu tuttu ve kaleye hapsetti ve beş bin dinar vereceğine dair yazısını aldı ve öldürmek istedi. *Müeyyedülmülk*'in itimat ettiği adamlar, bunu, öldürmemesini tavsiye ettiler ve, asker bu kadının oğlunu seviyorlar. Askerin *Berkiyarık*'dan yüz çevirmesi, ancak bu kadın içindir, ne vakit kadını öldürürsen asker, tekrar *Berkiyarık* yanına avdet eder, bu askerlere güvenme! bunlar, kendilerine ihsan eden kimseye, en ziyade güvendiği zaman, ihanet (hiyanet) ettiler, dediler. Fakat, *Müeyyedülmülk* bunlara, kulak asmadı ve sözlerini dinlemedi. Kadını kaleye kaldırdı ve kadın orada boğuldu. Kırk iki yaşında idi. Sultan *Berkiyarık*, *Müeyyedülmülk*'ü esir ettikte, tezkeresinde beş bin dinar hakkındaki yazısını gördü. Bu iş, *Müeyyedülmülk*'ü katil sebeplerinin en büyüğü oldu.

düt ettiği (hayrette kaldığı) yerde duruverdi. *Ebû Tahirinilhatunî*, bunun hakkında bir kitap telif edip *الخزير الوزير* adını verdi. Bu adam, *Müeyyedülmülk*'den sonra, onun zamanındaki intizamı (tertibî) bozdu. Günler, buna karşı çini-cebinlik göstermeğe (surat asmaya) başladı. *Muhammed* ile *Berkiyarık* arasında, muharebeler, senelerce devam etti ve bir çok korkunç vak'alar ve afetler olup bitti.

Enûşirevan diyor ki: *Müeyyedülmülk*'ün helâk olmasına son derece acıdım. Acıklı felâketi, kalbime fena tesir etti. Kalbimden gitmek bilmeyen kederi, orada kalmama müsaade etmedi. Bundan dolayı kendimi, Basraya attım, orada üç sene kaldım. Sadık arkadaşlara tesadüf ettim ki, bunlardan birisi "makamat,, müellifi ebû *Muhammedinilkasım bin Aliyyinilharrî* idi. Bu zat gerek şaka ve gerek ciddi olsun, her hususta bana muvafakat eder, benim gözümle bakar ve benim kulağımla işitirdi. *Basra*'da ikamet ettiğim esnada, *Berkiyarık* vefat etti. Bunun vefatı, sel ve basur hastalıkları yüzünden olup 498 senesi Rebiülahırda *Bürocerd*'de vukua geldi. Öldüğü zaman, yirmi beş yaşında ve sultan ismini aldığı zaman, on iki yaşında idi. Bu zat, muharebe ve diğer karışıklıklardan, kimsenin çekmediği zahmet ve meşakktleri çekti. Bundan sonra, kardeşi *Muhammed*, padişahlıkta yalnız kaldı. İki şark buna inkiyad etti. Zamanın dizginini, eline aldı.

90

Enûşirevan diyor ki: günün birinde bana, Havasdan bir emîrin elinde, sultanın tevkii geldi ki, beni çağırıyordu. Bunun üzerine, *Sadülmülk-ebül Mahasin Sâd bin Muhammedinilâbî*'nin *سعد الملك ابراهيم بن محمد الآبي* vezirliği esnasında, *Bağdad*'a geldim. Bu esnada sultan, *Bağdad*'ta idi.

Sa'dülmülk, uğurlu ve güzel siyretli, sakın ve isabetli, muktedir ve dirayetli bir vezir olup, bütün askeri, sultana itaat ettirdi, şeytanî fitne ateşini söndürdü (durdurdu).

İsfihşalar Emîr Ayâz *اسفہسار امير آياز* *Berkiyarık* askerinin reisi idi. Bu zat, *Berkiyarık* öldükte, onun oğlu *Melikşah*'a atabek olup onu, babası yerine oturttu ve *Melikşah* namına, Devlet işlerini, yoluna koydu (eski vaziyetine iade etti). *Sadülmülk*, bunu elde etmeğe gayret ve canına kıymıyacıklarına yemin etti. Lâkin teslim olduğu gibi öldürdüler[1].

[1] ذکر قتل الامير آياز. في هذه السنة (٤٩٨) ثالث عشر جمادى الآخرة قتل الامير آياز قتله السلطان محمد وسبب ذلك ان آياز لما سلم السلطنة الى السلطان محمد سارفي جلته و استحلته لنفسه فلما كان ثامن جمادى الآخرة عمل دعوة عظيمة في داره وهي دار كوهرائين ودعا السلطان اليها وقدم له شيئا كثيرا من جلته الحبل البلخشي الذي اخذه من تركة مؤيد الملك بن نظام الملك وقد تقدم ذكر ذلك وحضر مع السلطان سيف الدولة صدقة ابن مزهد وكان من الاتفاق الردى ان آياز

Berkiyarık'ın oğlu *Melikşah*'a gelince, onu tutup gözüne mil çektiler. Bu vak'a 499 senesinde idi, bu suretle gürültü bitti ve kavga durdu. Bu işlerde (hiylelerde), vezir *Sadülmülk*'ün parlak yararlıkları vardır.

قدم الى غلمانہ ليلبسوا السلاح من خزائنه ليعرضهم على السلطان فدخل عليهم رجل من ابر بنطاب معهم ويضحكون منه مع كونه يتصوف فقالوا له لا بد من ان تلبسك درعا وتعرضك فالبسوه الدرع تحت قميصه وتناولوه بايدهم وهو يسالهم ان يكفوا عنه فلم يفعلوا فلشدة ما فعلوا به هرب منهم ودخل بين خواص السلطان معصباهم فرآه السلطان مذعورا وعليه لباس عظيم فاستتراب به فقال اغلام له بالتركة ليلمسه من غير ان يعلم احد فرآى الدرع تحت قميصه فاعلم السلطان بذلك فاستنهر وقال اذا كان اصحاب العمام قد لبسوا السلاح فكيف الاجناد وقوى استنهاره لكونه في داره وفي قبضته فنقض وفارق الدار وعاد الى داره فلما كان ثالث عشر الشهر استدعى السلطان الامير صدقة واياز وجكرمش وغيرهم من الامراء فلما حضروا ارسل اليهم انه بلغنا ان قلعج ارسلان بن سليمان بن قتلش قصد ديار بكر ليملكها ويسير منها الى الجزيرة وينبئ ان تجتمع اراءكم على من يسير اليه لئتمه ويقايله فقال الجماعة ليس لهذا غير الامير اياز فقال اياز ينبئ ان اجتمع انا وسيف الدولة صدقة بن مزيد على هذا الامر والدفع لهذا القاصد فقبل ذلك للسلطان فاعاد الجواب يستدعى اياز وصدقه والوزير سعد الملك ليحرر الامر في حضرته فنهضوا ليدخلوا اليه وكان قد اعد جماعة من خواصه ليقتلوا اياز اذا دخل اليه فلما دخلوا ضرب احدهم رأسه فابانه فلما صدقة فطى وجهه بكفه واما الوزير فانه غشى عليه ولف اياز في مسح والى على الطريق عند دار الملكة وركب عسكر اياز فنهبوا ما قدروا عليه من داره فارسل السلطان من حماها من الذهب وقرق اصحابه من يومهم وكان زوال تلك النعمة العظيمة والدولة الكبيرة في لحظة بسبب هزل ومزاح فلما كان الغد كفته قوم من المتطوعة ودفعوه في المقابر المحيورة لقبر ابى حنيفة رحمه الله وكان عمره قد تجاوز اربعين سنة وهو من جملة ممالك السلطان ملكشاه ثم صار بعد موته في جملة امير آخر فاتخذوه ولدا وكان غير المروءة شجاعا حسن الراى في الحرب واما وزيره الصغى فانه اختفى ثم اخذ وحمل الى دار الوزير سعد الملك ثم قتل في رمضان وعمره ست وثلاثون سنة وكان من بيت رياسة بهذا (ابن الاثير ج ١٠ ص ١٤٥).

Emir Ayazın katli: Bu sene (498), on üç Cemazielahire'de emir Ayaz katledildi. Bunun sultan Muhammed katletti. Sebebi de şu idi: Ayaz, saltanatı, sultan Muhammed'e teslim edip ona tâbi oldu. Kendisi için, sultan Muhammed'i yemin ettirdi. Sekiz Cemazielahirede kendi sarayında - ki, bu saray evvelce Gührain'in idi - büyük ziyafet, hazırladı ve sultanı davet etti ve sultana pek çok şey takdim etti ki içinde Müeyyedülmülk bin Nizamülmülk'ün terikesinden alınmış olan balhas بلخس dizisi var idi.

Bunu yukarıda zikrettik (ibnüleir c. 10 S. 113: içinde, ağırlığı kırk bir miskal çeken balhas parçası vardı (منها قطعة بلخس وزنها احد واربعون مثلاً). Bu davete sultanla beraber. Se'fuddevle Sadaka' bin Mezyed de geldi. Fena tesadüfatdan şu vak'a oldu: Ayaz, sultana göstermek için, uşaklarına, kendisinin hazinesinden, silâh geymelerini emretti. Bunlar arasında Ebher ابهر kabileli bir adam girdi, sofı olmasına rağmen bu adam uşaklarla şakalaşıyor, bunlar da onunla eğleniyorlardı: çare yok sana da silâh geydireceğiz ve seni de arzedeceğiz dediler ve gömleğinin altından zirh geydirdiler. Her taraftan bunu çimdiklediler, bu adam bırakınız diye yalvarıyordu. lâkin bırakmadılar, çok çimdikledikle-

(Enûşirevan) diyor ki: *İsfehana* gittiklerinde, hizmetlerinde beraber gittim. Bu vezir, sultanın hizmetinde bulunduğu müddetçe, şayan medih işler, meydana getirdi ve doğru fikirler izhar etti. Bunun (mühründeki) alameti الحمد لله على نعمه (nimetleri mukabilinde Allaha hamdolsun) idi. Bu zat, batınîleri kahr ve tenkil etmiştir, Şahdiz شاذيز kalesinin fethinde, bunun bayrakları yükselmiştir. Bu kale, *İsfehan* dağında, tepesi simâk yıldızına kavuşmuş ve eflâke karışmış, sağlam (muhkem) bir kurgan olub, batınıye taifesi taşkınlarından, Ahmed bin *Abdilmelik bin Attaş*, korunmak için taifesile birlikte, buraya kapanmış idi. *İsfehan*'ın ve çiftliklerinin bundan çek-medikleri zulum, kalmamıştı. *Sa'dülmülk*, saib re'yı, sakib azmi, sayesinde, bu kaleye yükseldi (uzandı). Bunu fethetmek, milleti islâmiyenin isteği ve ihtirai veçhile, içindekileri kaleden indirmek hususunda, ince tedbirler kullandı. Bu sayede, Ahmedî kaleden (tahassungâhinden), tutsaklığa indir-diler ve ona, ümitler yerine ecel şerbetini verdiler. Bu kaleyi, yer ile yeksan ettiler. Bu suretle katran, tam, keçiğin üstüne konmuş oldu. Keza Hanû-lencan kalesi de fethedildi. Bu da *İsfehan* kurbünde idi. Bu vilâyetler, mezkûr kaledekile in, ahaliyi taciz etmesi yüzünden, harap olmuştu.

rinden, dayanamadı bunlardan kaçtı ve sultanın havassı arasına girdi. Sultan bunu, korkmuş ve büyük elbiseli görünce, bundan şüphelendi, uşaklarından birine, Türkçe olarak, kimseye duyurmadan üstünü tutup bakmasını emretti, uşak bunu tutup bakdıkda, gömleği altında zirh, bulunduğunu gördü ve bunu sultana bildirdi bunun üzerine sultan, korktu sarıklılar, silâh giymiş ise asker ne haldedir, dedi ve korkusu büyüdü. zira Ayaz'ın sarayında ve onun avucu içinde idi. O saatde kalktı ve saraydan ayrıldı, kendi sarayına geldi Sultan, ayın on üçünde Emîr Sadaka'yı Ayaz, Cekirmiş جكرمش ve diğer emîrleri saraya çağırdı. Bunlar gelince, adam göndererek: kılıc Arslan bin Süleyman bin Kutulmuş, zabt etmek için Diyaribekir üzerine yürüdüğünü ve oradan da Cezireye yürüyeceğini haber aldık, bununla harbetmek ve bunu maksadından menetmek için gönderilecek adamı beyni-nizde kararlaştırmamız lâzımdır, dedi. Toplanan bu cemaat, bu iş için Ayaz'dan başka münasib kimse yoktur, dediler. Ayaz, bu işi başarmak ve bu mütecevizi defetmek için Seyfûddeve Saddaka bin Mezyedin, benimle bulunması lâzımdır dedi. Müzakerede cereyan eden bu sözler, sultana arzeldikde, meseleyi sultan huzurunda kararlaştırmak için, Ayaz, Saddaka ve vezir, huzura çağırılmak sureti'e cevap geldi. Bunun üzerine bu üçü huzura girmek (çıkma) için kalktılar. Sultan, Ayaz'ı ölürmek için kendi havâssından adamlar koymuştu. Bunlar girerken, mezkûr adamlardan birisi Ayaz'ın boynuna vurdu ve başını bedeninden ayırdı. Bu hal karşısında Sadaka, kolile yüzünü kapadı vezir ise bayıldı. Ayaz, palas'a (çula) sarılarak, hükûmet konağı yanında yol üzerine atıldı. Ayaz'ın askeri atlanarak, ellerinden geldiği kadar, Ayaz'ın sarayını yağma ettiler. Sultan, sarayı muhafaza ve yağmadan menetmek için adam gönderdi. Ayaz'ın arkadaşları, daha o gün dağıldılar. bir şaka yüzünden, Bu büyük nimetin ve ulu devlet'in dağılması, bir lâhzada olup bitti. Ertesi gün, gönüllülerden متطوعة bir cemaat, Ayaz'ı. imamı azâm kabrinin yanındaki mezarlığa defnettiler. Yaşı, ancak kırkı geçmişti. Sultan Melikşah'ın kölelerinden idi, o ölünce, emîr Ahır'ın köleleri meyanına geçti. Emîr Ahır bunu kendisine evlat edindi. Bu zat son derece müruvvetli, cesur ve harp hususunda re'y sahibi idi. Veziri Safi منى ise saklandı, sonra yakalanarak vezir Sadülmülk'ün evine getirildi. Sonra Ramazanda, otuz altı yaşında iken öldürüldü. Bu zat, Hemdanda sülâleden idi.

İsfahan'da, Abdullah-il-Hatibî denilen bir reis vardı ki bu adam, kasabanın hakimi (emîri) olup, kasaba riyasetini elinde tutuyordu. Bu adam, cahil, ilmin bütün envaından mahrum idi. Hilekâr idi. Yalandan zühd ve takva izhar edip kendisini ehli diyanet olarak gösterirdi. Bunun cüsse-sinden ve kaba büyük sakalından başka, hiç bir meziyeti yoktu. Kendisi her nekadar ümmî ise de, siması makbul (sevimli), zehirli sözü magsul idi (sözü her nekadar zehirli ise de yıkanmış idi). Bu adam, vezir *Sa'dülmülk*'den korkuyor, ve fenalığının iç yüzüne vakıf olduğunu, biliyordu. Bundan dolayı, sultanla, تنها konuşmak talebinde bulundu. Halvette, mütedeyyin görünerek, sultanı aldattı (kandırdı) ve onun nezdinde, telbis pazarını kızdırdı. Münafıklığının sürümü رواجی kemale geldikte, gizlediği yerden yalanlarını, yavaş yavaş meydana çıkarmağa başladı. *Sa'dülmülk* hakkın-da çektiği zahmetlerden bahsetti. Ve neticede sultana, şu kanaati verdi ki, *Sa'dülmülk*, bu adamın sadık dostu ve uygun arkadaşıdır. *Sa'dülmülk*'ün bir kusuru varsa o da, batınlara mail ve onların itikatlarına kail olmasıdır. Bu adam, o gibi fâzıl ve nebîl kimselerin, bozuk itikatta olmalarına razı olmadığından, onun kalbinden, o itikadı çıkarmağa ve hayır-hahlıkta mübalâğa etmeğe (kusur etmemeğe) çalışıyor. Sultan, hatibi sözlerinin doğru olduğuna itikat ve bu sözler garazdan hali olup farzolan hayirhahlığı yerine getirmekten ibaret olduğunu zannetti.

Hatibî, bir müddet geçtikten sonra, tekrar sultan yanına geldi. *Sadülmülk*'ün, söz kabul etmesinden, sultanı meysus etti ve *Sadülmülk* nezdinde recası kabul edilmediğine esef etti. Aynı zamanda sultandan şefaât diledi. *Sadülmülk*'e olan mahabbetinden dolayı, onun alelacele cezaya çarptırılmamasını ve işinin tehir edilmesini istirham etti ve veziri batını itikadındadır diye sebbetmek için, sultanın havassından, adamlar (sabiler) da koymuştu. *Sadülmülk* hakkında o kadar uğraştı ki, nihayet onu hapse attırdı. Vezirin el ve ayağı kelepçelendikte, sultan sarayında, kadının قاضی hazır bulunduğu ümera mecmuında, ayak takımından veziri teşnî' edecek bir cemaat hazırlamıştı. Bunlardan herbiri, vezir hakkında o, kâfirdir, mülhid'dir diye bağırıyorlardı. Ve cezalandırılmasını, sultan-dan, ısrarla talep ediyorlardı. Nihayet sultan, veziri, divanının bir kaç büyükleriyle birlikte, düşmanının iftirası üzerine, asdı. [1].

[1] فی شوال من هذه السنة (٥٠٠) قبض السلطان محمد علی وزیرہ سعد الملك الى المحاسن واخذ مله و صلب علی باب اصهبان و صلب معه اربعة نفر من اعيان اصحابه والمتسبين اليه اما الوزير نسب الى خيانة السلطان واما الاربعة فنسبوا الى اعتقاد الباطنية وكانت مدة وزارته سنتين و تسعة اشهر وكان ابتداء حاله يصحب تاج الملك ابا الغنائم و تعطل بعده ثم استعمله مؤيد الملك بن نظام الملك فجعله علی ديوان الاستيقا و خدم السلطان محمداً لا حصره اخوه السلطان بركيارق باصهبان خدمة حسنة و لما فارقها محمد حفظها الحفظ التام وقام انتقام العظيم فاستوزره محمد ووسع له في.

Zikredildiğine göre vezir, düşmanının mekrine muttali olunca, ona karşı bir hiyle düzdü, fakat, kurmuş olduğu tuzaga kendisi düştü ve helâk oldu. Şöyle ki: vezir, Hatibî ile, batıniye reisi *Ahmet bin Abdülmelik bin Attaş* arasında, mükâtebeler olduğundan, daha başlangıcında iken, haberdar ve hatibinin sırrına vakıf idi. Bundan dolayı, o mektuplardan birini, hatibî yazısına benzeyen yazı ile isteyip alarak, sultana: bu adam kendi kabahati ile, beni ittiham ediyor, işte bu mektubu, benim sözüme huccet ve burhandır, diyecekti. Bu mühim iş için, itimat ettiklerinden bir adamı gönderdi. Eline de, mürur için kendi yazı ile yazılmış mürur tezkeresi (tevki) verdi. Fakat, yolda sakınarak gitmesini tavsiye etmeği unuttu. Kale yolunu beklemeye ve oraya erzak göndertmemeğe müekkel olan askerler, vezirin gönderdiği adamı ele geçirdiler. Yanında da vezirin hattı destile yazılan mürur tezkeresini buldular ve onu aldılar. İşte bu yazı, bu müthiş felâketin en büyük sebeplerinden oldu. Zira sultan, bu yazıyı, vezirin tevkif edildiği güne kadar muhafaza etti. Sonra, yazıyı göstererek kendi yazısı, felâkete maruz ettiğini kendisine söyledi. Yazısı gösterildiği zaman vezir, hiçbir cevap vermedi ve bir söz söylemedi, ağzını bile açmadı, zaten söylese, sözü dinlenmez, özür etse özürü kabul edilmez, reddedilirdi. Bu suretle, başına gelen geldi, vezir, Allah huzuruna gitti. Namusu temiz, tabiati kerim, vezirlik için lâzım olan bütün evsafı haiz, sadaret kalemine ve hokkasına bihakkin lâyük bir zat idi.

93

Müellif diyor ki: *Sa'dülmülk*'ün sultana vezirlik ettiği zamanda, *Zeynülmülk Ebû Sa'd bin hendu*, müstevfi idi. Bu adamın ne sabit kökü

الاقطاع وحكمه في دولته ثم نكبه وهذا آخر خدمة الملوك وما احسن ما قال عبد الملك بن مروان
انم اناس عيشا من له ما يكفيه وزوجة ترضيه ولا يعرف ابوابنا هذه الحبيبة فتؤذيه
(ابن الاثير، ج ١٠ ص ١٦٤)

500 senesi Şevvalde, sultan Muhammed, veziri Sadülmülk ebül mahâsin'i tevkif etti, malını aldı, ve İsfahan kapısında asdı. Bununla birlikte, ileri gelen arkadaşlarından ve buna müntesiplerden dört kimseyi asdı. Vezir, sultana ihânet etmekle, diğerleri, batını itikadında olmakla ittiham edildiler. Bunun vezirlik müddeti iki sene dokuz aydan ibaret idi. İlk çağında Tacülmülk Ebülğanayimin تاج الملك yanında, bulunuyordu. Ondan sonra bir müddet, muattal kaldı. Sonra bunu, müeyyedülmülk istihdam etti, divanı istifa riyasetine getirdi. Sultan Muhammed, kardeşi sultan Berkıyarık tarafından İsfahan'da muhasara edildikte, ona pek büyük hizmetlerde bulundu. Sultan Muhammed İsfehandan ayrıldıkta, İsfahanı tam muasile muhafaza etti ve büyük yararlıklar gösterdi. Bundan dolayı, sultan bunu vezir etti. Pek çok ikta verdi devletinde bunu, hakimi mutlak kıldı, sonra felakete uğrattı. Padişahlara hizmet etmenin sonu böyledir. Abdülmelik bin Mervan'ın: hayatta en mes'ut kimse, kifayet kadar esbabı maişeti, kendisini memnun eden zevcesi olup, bizim habis kapımızı bilmeyen ve binaenaleyh bizim eziyetimize uğramıyan kimsedir, dediği, ne güzel bir sözdür.

ve ne de yukarı uzanan dal ve budağı (ne nesbi ve ne de hasebi) yoktu. Müstevfi olduğunda, mal sarfetti, istihrac etti, (mal çıkarttı) hesap etmeden mal, aldı ve onu israf etti. *Sa'dülmülk*'ün işi bittiği gün, bunun aleyhine, bir çok davalar ikame edildi. Yakalanıp hapse atıldı. Malları musadere ve evleri yağma edildi. İşleri altüst oldu, senelerle hapiste kaldı, azabı mühine uğradı.

Sadülmülk'ün günlerinde, divanı inşa sahibi, *Nasirülmülk Muhammed bin Müeyyedülmülk*, idi. Bu adam, cahil ve her türlü faziletten mahrum olmakla beraber, bunun sayesinde divanülînşanın, revnaki azameti ve mehâbeti var, idi. Bunun da ayağı kaydı ve kimse de elinden tutmadı. Hecvedilerek menfur, kederile mehcür olarak kaldı. *Sadülmülk*'ün vezirliği zamanında, sultanın vekili deri, *Zeki* diye maruf *Emiriyül Kazvini* olup bu adam, zeki bir tacir idi. *Rey reisi Ebu Müs'im*'den kaçarak, *Sadülmülk*'e iltica etmişti. Vezir bunun, mühim meseleler hakkında, sultan ile kendi beyninde, dolaşıcı, müşaverelerin ve mektupların cevabını getirici olmasını istedi. Bu vazifeyi deruhde edenlere Fürsçe, vekili der (kapı vekili) denir. Bunun mertebesi, hacibin mertebesinden daha hususîdir. Bu vazifeye tayin edilen kimse, çeneli ve söze usta ve mazayıkı kelâm gussalarına katlanmağa alışkın, lüzumu anında huccet ikamet etmeğe muktedir, semahate mensup sözler kullanıp semacetten içtinap eden, sultanın, rıza ve gazeb, inbisat ve inkıbaz hallerindeki ahlâkına muttali olup, inunkabız olduğu zaman onu, parlak ve nezdinde revaclı sözlerle, neşatlandırmayı bilen kimse olması lâzımdırki, eğer onda kabul siması görürse maksadını söyler, yoksa mutadı üzere, geçer, Söylemez. Halbuki *Kazvini*'de, bu sıfatların hiç biri yoktu. Bu vazifeyi *Sadülmülk*'ten reca etmiş, oda, kalbinin saflığından bunun recasını kabul ve arzusunı muvafakat etmişti. Bunun, avamı nasdan olup dükândan, *Barigâhi* sultana atladığını, mevki ve iktidar sayesinde, devlet ricaline müzâhamet ettiğini düşünmedi.

Bu adam, ne vakit sultanla konuşmağa başlarsa, ucüblenerek bir takım tavurlar takınır (sülpüklenir) ve şaşırır, başladığı sözden haice çıkar ve sözünde dağ keçisi ile deve kuşunu, ahu melemesile at harıltısını bir araya toplar, Söylediği zamanda, behemehal zararlı ve ahaliye fenalık getiren söz, söyler. *Sadülmülk*'ün buna karşı hiçbir fena niyeti olmadığı halde, bu beceriksiz tarafından mutazarır oldu. *Sadülmülk*'ün boğula-cağı lpi örmekten büyük ne zarar olabilir.

Sadülmülk'ün vezirliği gününde, ordu müfettişi عارض الجیش Ebül me-fahirul kummî ابوالمفاخر الغمى idi. Avam ve havâs arasında, bunun ismi, Tartanbil طرطنيل idi. Buni ancak, söylenmesi güç olan, bu isimle, tanıyorlardı.

Bu adam, *Sa'dülmülk*'ün günlerinde vazifeden el çektirildi. Bunun vazifesini *İzzülmülk ibnül Kâfiyil İsfahanî* deruhde etti ve bu vazifede ancak bir kaç ay kaldı. *Sa'dülmülk* tevkif edilirken bu da tevkif edildi ve her ikisinin asımları bir vakitte oldu.

Sa'dülmülk'ün vezirliği günlerinde, *Muhtassülmülk Ebû Nasrinilkâşî* 95 davet edildi. Bu adam, divanülînşada iş başına getirilip, *Muhammed bin Müeyyedülmülk*'e, o işten el çektirildi. Öteki kabul edildi, beriki tardedildi, öteki (makama) oturtuldu, beriki kaldırıldı.

Müellif diyor ki: *Hatibî* için meydan hâli kaldı, bir kimsenin müslüman olup olmadığını bilmek için mehek taşı o oldu. Sultan nezdinde sözü makbul olup, sultanın eshabı, bundan korkar ve kapısına koşarlardı. Sultan, filan kimseyi diyanet hususunda nasıl biliyorsun diye buna sordukta, bazan, hiç bilmiyorum, bazan, tanımıyorum, bazan, bir kaç gün mühlet veriniz, tetkik edeyim der, bazan, o kimsenin kanını heder edecek şeyle, şahadet ederdi.

Müellif (*Enûşirevan*) diyor ki: *İmam Müstazhir*'in امام مستظهر bana hikâyet etti ve şöyle dedi: bu *Hatibî*'nin, *Bağdad*'ta büyüklerle görüşmesi eksik olmıyordu. Hattâ hilâfet sarayının kahramanesini (*Kâhya* kadını) görmüş ve ona, sultan ile aramızda, halifenin kardeşi *Harun*'un lâfı geçti, sultan benden onu sordu demiş. Kahramane, saraya gelip *Hatibî*'nin söylediği sözleri, halifenin kulağına erişirmiş, bunun üzerine halifenin işi bitti (kıyameti koptu). Korku tamame kalbine yerleşti. Ve o saat vezire yazarak, *Hatibî*'ye gitmesini ve halifenin kardeşini diline dolamaktan vazgeçmeğe teşvik etmesini ve ona altı bin emirî altın götürüp şerrini defetmesini emretti.

Vezir diyor ki: *Hatibî* yanına geceliyin gitmem için, halifeden izin istedim, zira gece karanlığında kimse görmez (gece karanlığı kabahati gizler) dedim. Lâkin sabredemedi, kararı kalmadı. Çaresiz *Hatibî*'ye, o saatte gittim. Götürdüğüm şey ile, gönlünü aldım, *Harun* lâfından vazgeçmesini istirham ettim, vaz geçirdim.

Müellif diyor ki: böylece *Hatibî*, sultanın havassından lekelemedik ve hakkında sultanın fikrini bozmadık ve teşviş etmedik kimse bırakmadığı gibi, havas ve avamdan kara sürmedik yahut, hakkında sükût edip minnet altına koymadık insan bırakmadı.

Sultan bir gün buna, pederimin ve dedemin divanındakilerin diyaneti nasıl idi, onların imanlarına ta'n edildiği işidilmiyor, bu çirkef nasıl benim zamanıma ve benim divanımdakilere hâs oldu, dedi.

Buna cevap olarak, onlar *Horasan*'lı olup, din ve ihsan sahibi idiler. Bunlar ise *Irak*'lı olup, ilhad ve nifak sahibidirler, dedi. Sultan bunun

sözünü doğru zannetti ve hayalinde (fikrinde), *Horasan*'lıları yaklaştırıp *Irak*'lıları uzaklaştıрмаğı kurdu. *Irak*'da müslüman bulunmadığı, şarklılar olmazsa, devletin ufku karanlık olduğuna itikat etti. *Irak*'da da, *Horasan* ahalisinden, bir cemaat vardı ki, hem cahil, hem meçhul ve şöhretsiz takımından, olup, mahrum ve metrûk idiler. Bir köşeye inziva etmiş ve bir zaviyeye çekilmişlerdi. Riya ile kendilerini mütedeyyin gösterirler, kimya ile uğraşırlar, işsiz güçsüz olup, dedikoduculuk ederler ve bunu kendilerine san'at edinmişlerdi. Bunlar sultanın, *Horasan*'lılara meylettigini duyunca, başlarını kaldırdılar, kendilerini arzettiler, rütbeler istediler ve mansıplar dilediler.

Fakat bunlar ve sultan, şundan gaflet ettiler ki, *Horasan*, *batını* mezhebinin yuvası olup *batinîlik* orada yumurtladı, yavru çıkardı ve oradan taşıp döküldü. Fethedilmedik kaleleri, bir damla suyu çekilmedik (el dokunmadık) kaynakları oradadır.

Sa'dülmülk zamanı çabuk geçti, bu zat, açıktan açığa mekir yüzünden *yere* serildi (çalındı). Gürlük ve ikbal çağında olan devlet, korkunç bir *şekil* aldı.

ZİYAÜLMÜLK EBÜ NASR AHMED BİN NİZAMÜLMÜLK'ÜN VEZİRLİĞİ

Sa'dülmülk felâkete uğrayınca, herkes vezirlik mansıbına göz dikti. Onun felâkete uğradığı gün, emir *Zıyaülmülk* ve *Hatîrülmülk* ebû *Mansur Muhammed* bin *Hüseynilmeybüzî* خطير الملك ابو منصور محمد بن حسين الميبيذى sultan kapısına geldiler. *Hatîrülmülk* *Farstan* çağrılmıştı, bundan dolayı, bu ikisi hakkında, fikirler ihtilâf etti. Sultan, her iki tarafın hatırına riayet etmeği münasip gördü ve her ikisinin, iş başına getirilmesini emretti, vezirlik mevkiini, *Nizamülmülk*'ün oğluna (*Nizamiye* = *Zıyaülmülk*'e), istifa mansıbını ise *Meybüzî*'ye verdi. Bunları böyle telif etmekle, havasının gönüllerini de telif etmiş oldu. Kendinin halis eshabından kılmakla, bunları, mümtaz etti. Devleti idare etmenin, tamamilen hakkını verdi. İhsanının ziyasile, devletin ufkunu aydınlattı. Hükemanın dediğine göre, siyasetin dört derecesi vardır 1 — İnsan kendisini idare edebilmek 2 — Ehil ve evlâdını ve ev içindekileri hüsnü idare 3 — Deruhte etmiş olduğu bir şehri 4 — Bütün devleti idare etmektir. Bir kimse bunlardan her hangi, birini idare etmekten âciz ise, ondan sonrakini asla idare edemez.

Şüphe yok ki bu vezir, nesebi sayesinde, mezkûr vazifeye, ta'yin edildi [1].

Lâkin bu zâtın, vezirlik mesleğinden haberi yoktu ve bu vazife onun işi (san'atı) değildi. Bunun alâmeti الحمد لله على نعمه (nimetleri mukabilinde Allâha hamdolsun) idi. Dâhileri ve muktedir adamları âciz bırakacak vazifeyi, bunun eline vererek, hakkını ödedi [2].

Ebû *Cehil*, cehaletten dolayı nebî ismini iddia ettiği gibi, *Hatîr'e* de, müstevfî ismi verildi. Bu adam, mübarek mevki olan bu makama, lâyük değildi. Divanı resail reisi *Muhtassülmülk* te, bütün faziletlerden mahrum bir adamdı, bununla beraber ötekilere nisbetle, en mahir yazıcı idi. Halbuki Arabça şöyle dursun, Farsca bile, beş satır, yazmaktan âciz idi.

Enûşirevan diyor ki: Sultan, beni, hazineye tayin ve hususî meclisine davet etti ve ikramile beni müşerref kıldı. Memleketteki bütün hazinelerini, bana teslim etti. Diğer büyükler sultana, ancak barigâhta amme için olan cülûsunda mülâki oldukları halde, hususî sohbetini bana tahsis ve kendisile konuşmak şerefile beni mes'ut etti. Onu, karşı karşıya, görmek sayesinde, kadr ve itibarım, pek büyüdü. Devlet erkânının büyükleri

[۱] ولا قبض الوزير (سعد الملك) استشار السلطان فبين يجمعه وزيرا فذكر له جماعة قتال السلطان ان ابائى دروا على نظام الملك البركة ولهم عليه الحق الكبير واولاده اغذياء نعمتنا ولا معدل عنهم فامر لاني نصر احمد هذا بالوزارة ولف القاب ابيه قوام الدين نظام الملك صدر الاسلام وكان سبب قدومه الى باب السلطان انه لما رأى انقراض دولة اهل بيته لزم داره بهذان فاتفق ان رئيس هذان وهو الشريف ابو هاشم آذام فسار الى السلطان شاكيا منه ومتظلما لقبض السلطان على الوزير و احمد هذا في الطريق فلما وصل اليه ذكره و خلع عليه خلع الوزارة و حكمه و مكنه و قوى امره و هذا من الترح بعد الشدة فانه حضر شاكيا فصار حاكما.

(ابن الاثير ج ۱۰ ص ۱۶۴ ، ۱۶۵)

Sultan Muhammed, vezir (Sadülmülk) ü tevkif ettikten sonra, vezir tayin edeceği adam hakkında, istişare etti. Birkaç kimseyi zikrettiler, lâkin sultan, benim ecdadım Nizamülmülk üzerine bereket yağdırmışlardır ve onun üzerinde büyük hakları vardır çocukları bizim nimetimizle perverde olmuşlardır bunlardan ayrılmak münasip değildir dedi. Ebû Nasr Ahmed'in vezir olmasını emretti ve babasının lâkabile Kıvamüddin Nizamülmülk Sadrulislâm diye lâkabladı.

Bunun, sultan kapısına gelmesinin sebebi şudur: bu, ailesinin (Ehlibeytinin) devleti münkariz olduğunu görünce, Hemedan'da evine kapanmıştı. O esnada Hemedan Reisi, Şerif ebû Hâşim, buna eziyet etti. Bunun üzerine, şikâyet etmek için, sultan kapısına gitti. Sultan veziri tevkif ettiği esnada Ahmet, yolda idi. Ahmet geldiği gibi onu zikretti, vezirlik hil'atile hil'atledi, mevkiini tahkim etti ve vaziyeti kuvvetlendi. İşte bu, şiddetten (darlıktan) sonra genişlemek cümlesindendir.

[2] Yukarıda devleti idare etmenin tamamen hakkını verdi diyordu burada neler söylüyor.

benim mertebeme haset ettiler. Benden, bir hata sudur etmesini ve ayağımın kaymasını, beklediler.

98 Bu sırada şu vak'a vukua geldi, *Hemedan* reisi emir *Seyyid ebû Hâşiminilhüseyinî*'ye karşı sultanın fikri değişti. Zira devlet ricalinden bir cemaat, yekdiğerine yardımlaşarak hile ile, çıyanlarını bunun üzerine yürüttüler. *Mütevvec* bin ebi *Sâdil Hemedanî*'yi, *Hemedan* eyaleti reisliğini, elde etmek ümidine düşürdüler. Bu *Mütevvec*, reis tarafından felâkete uğratılmış ve işten el çektirilmiş idi. Bunu, reise, muhafet etmeğe kaldırdılar, onunla muharebe etmeğe, bunu koydular. Emir *Seyyid*'in ve oğullarının üstünden, evlerinin kapısını kilitlediler ve kaçacak yolunu kapadılar. Hısaba sığmıyacak eşya ve levazımdan başka yedi yüz bin kızıl altın ödemesini ilzam ettiler.

Enûşirevan diyor ki: Sultan bana, bu meblağı istifa etmek için, *Hemedan*'a gitmemi emretti, çok ihtiyar olan *Seyyid ebû Hâşim*'in gözleri zayıflamış, görmesi bozulmuştu. Üzerine ilzam edilmiş olan bu meblağ, ona pek büyük gözüktü ve bunu çok gördü. Bunun için ona, hayırhahlık gösterdim. Maksadını elde edeceğine tekeffül ettim, yardım edeceğime söz verdim. İşini düzeltmeğe ve emelini yerine getirmeğe sayedeceğime ahdettim. Yalnız kendi hazinesinden, yedi günde, yedi yüz bin eski altın verdi. Hemşehrilerinden kimsenin yardımına, müracaat etmedi. Bizi, çabuk gitmeğe teşvik etti, az müddet bile, kalmamıza razı olmadı. Bu malı, *İsfahan* hazinesine isal edip, sultanla görüştüğümde, meselenin iç yüzünü anlattım. Garaz sahipleri (garazkârlar), bunun hakkında asıl ve astarı olmıyan şeyi uydurdıklarını, söyledim. Bunun üzerine sultan, onu, tekrar reisliğe ve Seyyitlik mansıbına getirmeği emretti ve ona, kıymetli hilatler ve şerefine lâyık teşrifler gönderdi ve yeni şeref ilâve ederek eski şerefini ihya etti.

Müellif (*Enûşirevan*) diyor ki: mezkûr meblağ, hazineye konduktan sonra, sultan bunu, bana teslim ve bunu muhafaza etmek ve harcamak hususunda bana itimat etti. Bu suretle, hazineyi, deruhte ettim. *Zeki*, hazine muhasebeci ذوكبة olup, hazinenin kethüdalığı ona ait ve işleri onun emanetine bağlı idi. Sultan *Bağdad*'a gittikte, *Zeki Bağdad* pazarında öldürüldü. Katil, o saat katledildi. *Zeki*'nin ne için öldürüldüğü meçhul kaldı.

99 Müellif diyor ki: *Hatibî*'nin tühmetinden, *Muhtassülmülkül Kâşî*'den başkası kurtulmadığını yukarıda söylemiştik, bu da, aynı halde kalmadı. *Hatibî*, sultan nezdinde bunun da diyanetine ta'n etmeğe, fenalığını, bunun ayağı altında dolaştırmağa (ayağı altına karpuz kabuğu koymağa) başladı. Sonra, *Batınî*'yi, *Batınî*'den başkası bilmez fikrini sultanın zihnine

yerleştirdi. Sonra *Batınî* bulmaya çalıştı. Nihayet buna, korkudan gizlenmiş ve bir köşeye sinmiş, bir *batınî*'nin yerini söylediler. *Hatibî*, bu *Batınî*'yi, huzuruna celbetti, emin olabileceğini söyledi, cesaret vermek için ne yapmak mümkün ise onu yaptı ve, sana zarar erişmez ve senin, eziyet görmene imkân yoktur, dedi. Ve sultan, hâdimlerinden ve şehirlerin eşrafından yüz isim söyledi ve ona, *batınîlerden* kimleri biliyorsun diye sorulursa, bunları söyle ve sıra ile bunları say dedi. Sonra yerine gönderdi, ve sakın korkma, eğer yakalanırsan, ben seni kurtarıyorum, eğer senden mal alırlarsa, ben öderim, dedi. Bu adam gizlendiği yere gittikten sonra, *Hatibî*, sultan yanına geldi. Ve, filân yerde bir *batınî* bulunduğunu öğrendim, olabilir ki *batınî*'ler hakkında bize bir parça malûmat verir, dedi. Sultan o saat, *Batınî*'yi yakalamaya adam göndermesi için hâcibe emretti. *Batınî* yakalanarak ihzar edildi. Memlekette ve asker içinde bildiği *batınî*'ler hakkında, malûmat talep edildi. Bu adam, *Hatibî*den öğrendiklerini tekrar etti. *Muhtassülmülk ebû Nâsr'ı* ve divanı istifada *Hatir'in* naibi olan *Ebül fazlissafiyil Kummî*'yi de zikretti ve maruf adamlardan yüze karip adam saydı. Bu adamlar yakalandılar ve *Türkler*'e teslim edildiler. *Türkler*, bunların evlerinde ve mallarında istedikleri gibi, tasarruf ettiler. Bu adamların ehl ve evlâtları, dağıldı ve yuvaları bozuldu. Bu mekr ve hileler esnasında *Hatibî*'nin başına da büyük bir iş geldi. Ansızın bıçakla vuruldu ki o bıçak, onun his ve hareketini durdurup, o zamanın havas ve avamını, cümlesini sevindirdi, üzerlerine iftira edilen zavallılar, aylarca hapiste (hapishanede) kaldılar.

100 Allâh, bunlara iftira eden kimseden, intikam aldı.

Hatibî katledildikten sonra, onun yalancı ve *İbahiyye*'den *اباحیه* olup hile ve mekr babında yegâne olduğu ve mezkûr *Batınî*, bütün söylediklerini, *Hatibî*'nin öğretmesi üzerine söylemiş olduğu, *Sultana*, tebeyyün edip, iş isten geçtikten sonra, bütün yaptıklarına pişman oldu. Öteki zavallıların, hapisten çıkarılmalarını emretti. Sultan bundan sonra, akide hususunda söylenen sözleri dinlemez, bir Müslümanı, itikatsızlığa nisbet ettiklerinde, inanmaz oldu. *Batınîler* lâfı açıldığı zaman, onlar kalelerindedirler, mahalli orasıdır, biz oraya gideceğiz ve dibinden koparacağız, derdi. Filhakika, *Batınî*lerin müstahkem mevkillerini ve kalelerini fethetmek arzusu, kalbini istilâ etmişti. Ve o kadar çok, kaleler fethetti ki eğer o kaleler şimdiye kadar *Batınî*'ler elinde kalmış olsa idi kâfirlik, bütün dünyayı kaplamış olurdu.

Müellif (*Enûşirevan*) diyor ki: Vezirin kardeşi *Şemsülmülk bin Nizamülmülk*, bu esnada (orduda) hazır bulunuyordu. Asker müfettişliği benim üzerimde idi. Bu mansıp benden alındı. *Şemsülmülk*'ten, hazineye iki bin dinar hediye (hizmet) alındıktan sonra, ona tevcih edildi. Sultanın

kalbinde, *Muhtassülmülk* hakkında, bir parça şüphe, daima kaldı, zira her hangi bir söz işiden kimsede şüphe kalır. Artık kadının hiyleleri işidilmez (zahir olmaz) oldu [1]. Sultan, *Muhtass*'ın kendisine hususiyetini gidermeğe ve meşguliyeti (vazifesi) için lâzım olan aletlerini birer birer elinden almağa başladı, *Bağdad* amidi olan *Emîr Amid Muhammedül cûzekanî*'yi عمدا الجوزقانی çağırdı. *Muhtass*'ın mansıbını, ona verdi. Ve bu vazife hususunda ona itimat etti, bu mansıp, *tuğra* mansıbı idi. Vezirlikten sonra, istifa mansıbından başka, bundan büyük mansıp yoktur. İstifa mansıbından sonra *tuğra* mansıbıdır ki, divanı resail ve divanı inşa bunda dahildir. Sonra işraf mansıbı, sonra ârizülceyş عارض الجيش mansıbıdır.

Tuğra sahibi, av esnasında vezir bulunmadığı için, o esnada sultanın veziridir. Bu esnada ona itimat ederler,

İşte *Emîr Amid*, bu halde (mertebede) olan *tuğra* mansıbına geçti. Halbuki kendisi, fazilet kisvesinden âri idi. Aynı zamanda, sultanın zevcesi ve *Fmîr İsmail bin Yakutî*'nin kızı olan *Gevher* hatunun da, veziri oldu. Bu hatunun vezirliği de *Muhtass*'ın yedi iktidarında idi. Bu vazifelerin ikisinden de el çektirildi, her iki mansıbı da, *Emîr Amid* elde etti. *Cûzekan*'lı bu adam, *cûzekan* hatibinin oğlu olup, *Horasan*'da doğmuş ve orasının yerlisi idi. Zaten buna meyledilmesi, *Horasan*'lı olduğu için idi. İnsanlığı için değildi. Sultan nezdinde, hanefî mezhebinden olması ve o husustaki mücadeleleri ve hanefiler beynindeki taassubile mümtaz olarak tanınmıştı. Bir kimse, buna selâm verirse, İslâm mezhepleri içinde hangi mezhebdensin ? demeden selâm almak lütufkârlığında bulunmazdı. İnsanın kusurunu, fena surette yüzüne vurur, hacet erbabını münasebetsiz sözlerle reddeder ve pek yüzlü olup, utanmak bilmezdi. Renkden renge girmesinde (televvünde) *Ebû Brakaş* ابو براکش [2], döneklğinde saksığan, insan üzerine saldırmada kurt gibi ve taassubu ise fevkalâde idi.

Müellif diyor ki: *Zegnülmülk Ebû Sa'd bin Hindu*, hapisten kurtuldu, işsiz ve güçsüz payitahtta (karargâhda) oturdu. Sonra divan sadırları (reisleri) arasına sokuldu, mevki elde etti ve itibar kazandı. Kendisinde fehim denilen şey, hiç yoktu, hiçbir şey bilmezdi. Cehaleti şu derecede idi ki: divanda verilen karara imza için, önüne kararname takdim edildikte (keza istakarre كذا استقر) yerinde كذا الاستقر diye elif

[1] Kadı dediği, Hatibî olacaktır. Zira onu, İsfahan'ın hâkimi, diyordu. Belki o günde, bugün olduğu gibi hâkim, kadıya itlak edilmiştir.

[2] *Ebû Brakaş* ابو براکش kirpiye şebih bir küçük tairi berriye itlak olunur ki yeleklerinin yukarısı gayet ak ve ortası kırmızı ve aşağısı siyah olur. Bir nesneden korkup beklemedikte tüyleri kabarıp tavus gibi günagün elvanla mütelevvin olur. Bu cihetle, televvün tabiatı olan adama: *Ebû Brakaş* derler (Kamus tercemesi).

lâm ile [1] yazmış, ismini ve babasının ismini yazacağı yerde (nümunelerde olduğu üzere), filân bin filân diye yazmıştır.

Yüzü koyun kapanası zaman! Meydana garip şeyler getirdi. İlim ve edebin bütün envanını sildi süpürdü. Öyle yazıcılar yetiştirdi ki eğer onlar hakkında hükmüm yürüse idi, hepsini tekrar ilkmekteplere iade ederdim.

Vezir *Ziyaülmülk*, sehlülmahacce ve sadıkkullehçe bir adam idi. Vezirlik makamına oturupta, sadırlar bunun siyadet yastığını kuşattıklarında, desti (makamı), nurlanır ve semti güzelleşirdi. Yukarıdanberi saydığımız mezkûr adamlar, toplandıklarında acı lisanla bunu incitirler, vezirlik makamında olan kimsenin, müstakil olması lâzım iken, bunun istiklâline mâni olurlardı.

Müellif diyor ki: esasen, vezirliği kabul etmesi doğru olmadığı ve emelleri, hüsnü neticeye iktiran etmediği için, bunun reisliği, uzun müddet devam etmedi. İşinden el çektirildikten sonra, on iki yıl hapiste kaldı. Görmüş olduğu hörmetlerden katkat fazla horluk gördü. Zamanından ve arkadaşlarından, hıyanetten başka bir şey görmedi (hain olmıyan zamana ve arkadaşına rastlamadı).

Müellif diyor ki: *Hemedan Reisi Emîr Seyyid Ebû Haşiminil Hasenî* vefat etti. Bunun hazinesinden, sultana eda ettiğinden başka, sultan hazine sine iki yüz elli bin dinar nakledildi (Yahut üzerine kararlaştırılan miktarı eda ettikten sonra, bunun hazinesinden sultan hazinesine iki yüz elli bin dinar nakledildi). Bu miktarı nakil, onun ailesinin vaziyetini sarsmadı. Kabilesi, bunun ölüsünü ululama merasimini ifa etti. Sultan, bunun oğlunu, kendisine daha ziyade yaklaştırdı. Şehrinin reisliğini, sağlam surette eline verdi.

Arap padişahı *Sadaka Bin Mansur Bin Dübeyş Bin Ali Bin Mez-yedil esedî*'de صدقة بن منصور بن دبیس بن علی بن مزید الاسدی isyan etmek âlâmetleri görüldü. Bu vak'a beş yüz senesinde oldu. Bunun üzerine sultanın, *Sadaka* hakkında fikri bozuldu. Nihayet üstüne asker sevketti. Ve onun hayatının safiyetini giderdi. Aralarında muharebe vukua geldi. Bu muharebede sultan onu yendi ve onu öldürdü [2]. Memleketini kendi memleketine koşdu (ilhak etti). Elinde olan memleketini eline aldı. Bunun iklimini, divan kalemile, kendi iklimine zammetti. Sultan hükûmetinin kâtipleri, o iklimi öyle tasarruf ettiler ki, israfları yüzünden, o hısapsız malların altından girip üstünden çıktılar ve sui tedbirleri yüzünden, o kıymettar ülkeleri harab ettiler.

Müellif diyor ki: bu sultana, son derece taaccüb ediyorum, av köpeklerini ve parslarını intihap etmek hususunda çok itinalıdır. Onlardan

[1] Deminki yerine kullanılan ve isme mahsus olan ل harfi tarifini fiile ithal etmiştir.

[2] *Sadaka bin Mansurun* katli hâdisesi İbnülesirde pek mufassal olup 10 uncu cüzde 165 inci sahifeden 169 uncu sahifeye kadardır.

103 ancak maksada elverişli gördüklerini iktina eder (asrar) av köpeğinin soyunu sopunu (usulünü, fûruunu), kimden çıkmış kimin eline geçmiş olduğunu araştırıyor. Şu halde neden kendi divanı ve hükûmet makamları için, muktedir fâzıllardan, fâzıl sadırlardan, hoş kokusu dağılan, gittikçe iyiliği artan, aslı kerim, şerefi kadîm, tuttuğu yolu müstakim kimseleri, seçmiyor. Halbuki berikilerin dikkatle seçilmeleri ve uzun tecrübelerle tâbi tutulmaları daha ziyade lâzımdır. Zira bunlar, memleketi idare hususunda emniyet ettiği adamlardır, devletin de vekilleridir ve hidmetin de sefirleridirler.

HATÎRÜLMÜLK EBÜ MANSUR MUHAMMED BİN HÜSEYNÜLMEYBÜZİ'NİN VEZİRLİĞİ

Peygamber aleyhisselâm: devletten (zenginlikten) başka herşey akla muhtaçtır, demiştir.

Müellif diyor ki: malûm olduğu üzere, bu adamda, vezirlik için lâzım olan evsafdan, hiçbirisi yoktu. Kalem silmeye, hokkaya pamuk koymağa (yahut mürekkebinin islâh etmeğe) bile lâıyk değildi. Tepen, tek dizgin giden, râkibini eslemiyen, ısıran, çifte atan, harınlık eden, bethu ve serkeş eşşek idi. Münafıklık ve fesat ocağı, mekr ve hiyle kaynağı idi. Evvelce de bir defa vezirlik etmişti ve iktidarsızlığı pek fazla olduğu görülmüştü (olduğunu bilmişlerdi). Lâkin bu defa vezirlik mevkiine gelmek için, ibni *Cehir*'in, *Nizamülmülk*'e yaklaşmak için baş vurduğu vesileye benzer bir sebebe müracaat etti. Fakat beriki meşru bir vesile değildi. Bununla beraber, ibni *Cehir*'in baş vurmuş olduğu vesile gibisile, *Hatîrülmülk*'ün işi, meydana geldi. İbnü *Hebbari*'ye, ibnü *Cehir*'in vezirliğe geçmesindeki bu noktaya işaret ederek, şöyle diyor: Vezire söyle! ululansa ve mansıbı sebeble kendisini yüksek tutsa dahi, onun heybeti (azemeti) seni korkutmasın ona, şöyle de! şeyhin kızı olmasa idi, ikinci defa vezir olamazdın, binaenaleyh, şükret o ferce ki, onun sayesinde vezir efendimiz oldun.

Hatîr, tabut kadar iri cüsseli, aklı ise örümcek ağından daha zaif idi. Divanda mindere (mesnedine) dayandığında, minderle ikisi, içi doldurulmuş iki minder, zannolunuyorlardı.

Bir vezirdir ki, et ve yağ içine gömülmüştür. Fakat akıl ve fehm ile hiç bir veçhile alâkası yoktur. Beyaz giyerse, pamuk dengi oluyor, siyah giyerse, kömür yığını oluyor.

Bunun alâmeti الحمد لله المنعم (nimet veren Allâha hamdolsun) idi. Bu adamın, cehalet hususunda, dillere destan olan garibeleri ve soğuk bediheleri vardır. Bunlardan biri şudur: bu adam bir gün *Bağdad*'ta, mükem-

mel şekilde, büyük alayla atlanmıştı, *Müstersid*'in veziri olan *Celâlüddin Amidüddeve* ebû *Ali* bin *Sadaka*, bununla birlikte yürüyordu. Askerler, bunun sözünü dinliyor ve gözlerini, bunun yüzüne dikmişlerdi. Bu esnada vezir *Hatîr*, yanındakinin yüzüne baktı ve: bir müşkülüm var onu halletmek ve kalbimi onun bağından kurtarmak lâzımdır. Bu livâta, eskilerin yapmış oldukları eski bir işmidir, yoksa sefihlerin sonradan ihdas ettikleri bir âdet midir, dedi.

İçlerinden birisi - eskidir, *Lût* kavminin âdetidir, dedi.

Hatîr - *Lût* kimdir, dedi. *Lût*, Allâhın peygamberlerinden bir peygamberdir, dediler.

Hatîr - hangi zamanın peygamberidir, peygamberimizden evvel midir yoksa sonra mıdır dedi. Bizim peygamberimiz nebîlerin sonudur (sonuncusudur) ve seyyididir, ondan sonra peygamber yoktur, dediler. O halde, *Lût* kavmi hakkında ne buyurdu, dedi. Allahütaâlâ, *Lût* kavmi hakkında, siz, şehvetinize uyduğunuzdan, kadınlar dururken erkeklere varıyorsunuz (erkeklere geliyorsunuz), siz cahil kavimsiniz [1] diye, âyet indirdi, dediler.

Hatîr, *مجهول* ne demektir, dedi. Bu adam, *Arap* olmadığından hiç bir kelime arapça bilmiyordu.

— Bilmiyorsunuz demektir dediler.

Hatîr, şöyle dedi: işte bu kâfidir. Artık mes'elenin halli kolaylaştı. Bunu yapan kimse mazurdur, onun özrü cahil olmasıdır. Ben ise bunu en büyük bir günah ve en çirkin bir hal diye itikat ediyordum dedi.

İşte bu vezirin, dalâlet vadisindeki cehaletine ve vezirliğe liyakatinin azlığına dikkat ediniz. Bu adamın söyledikleri hep manasız idi. Bununla beraber, çok söyler, ayıbını örtmek bilmez ve pot kıracağını düşünmez idi. Bu haller (kusurlar) kâfi gelmiyormuş gibi, *Elkâfiyülsifehanî*'nin, *kâmil* diye lakaplanan oğlu nakıs'ı kendisine naip tayin etti. Bu adam uzundur lâkin faidesizdir. Leimdir, kerim adamlar nezdinde, alçaklığı meşhurdur. Alaycıdır, her kesi tayip eder ve herkese güler. Bunun sadr naibi olması, dehrin belâlarından bir belâdır. Hemşiresi, vezirin nikâhında olmasına güveniyordu. Zaten mevki iktidara gelmesi ve itibar kazanması bu sebeple idi. *İbnül Hebbariye*, *İsfahan* şehrini zem hususundaki beyitlerinde, bunlar hakkında şöyle diyor.

Öyle bir şehirdir ki, *Amîdi*, alçak *Ebülfeth*'dir (alçak *Ebülfeth*, *Amîdi*'dir). Reisi de *Kasım Bin Fazl*'dir, deniliyor. O şehrin centilmeni (zarifi), uzun *kâfi*'dir. Şeyhi ise, mahallî kirli olduktan başka, şehrin hasisidir. Rütbesi (mahallî mevkii) küçük olan *İbni Hatibî*, kadı olup, *Men-devî*'nin enciği (köpek yavrusu), bunun celisidir.

[1] Sûre 27, âyet 56.

Bütün bunlar, *Zeynilmülk Ebû Sa'd bin Hindu* aleyhine birleştiler. (*İbni Hindu*'yi zem ve gıybet etmeğe ittifak ettiler) ve buna, istedikleri fenalığı, yapabildiler. Sultana bunun sırrını, ifşa ettiler. Günâhından dolayı tecziye etmeğe, sultanı kandırdılar. Bunun hakkındaki siayetleri (bunun aleyhinde saileri), sultan nezdinde ancak, bunun servetini çok göstermekle, revac buldu. Sultana, biz bunun hazinesinden, devlet hazinesine iki yüz bin altın naklederiz, dediler. Sultan, bunun, yakalanıp *Altıntaş*'a teslim edilmesini emretti, şiddetle kavrayıcı (*Battaş بطاش*) olan bu herifin pençe-sine, verildi. *Altıntaş* bunu, *İsfahan*'dan *Save* şehrine götürdü ve cuma günü, şehrin sokağında astı. *Zeynül-mülk* katledilince, onun malını sarfettiler, onun malı helâl olduğunu itikat ettiler (diyanetce helâl gördüler). Sultana iki yüz bin altını unutturdular. *İbni Kâfi*, bu mal üzerine tahakküm etti. *Kâmil* ise malı, tamamen kavradı. İstifa divanı, *Hatîr*'in vezirliği gün-lerinde tekrar, *Mu'inüddin Muhtassül-mülk*'e verildi. Bir defa azledildikten sonra, tekrar nasbedildi, iş başına getirildi. *Ebû Tahirinilhatunî*, farisi beyitler tertip ederek, bunlarla oynamıştır.

İmam İmadüddin diyor ki: bu beyitlerin bir parçasını Arapçaya çevirdim, şöyle dedim:

Bunlar öyle vezirler (sadırlar) dir ki, devlet, bunlarla ne ileri gidebilir, ne geri dönebilir. Bunlar öyle hafifdirler ki, eğer üflersen, post-larından uçarlar, bunların nasıl idiklerini gördüm ve ne olduklarını da biliyorum.

Üstaz *Muvaffak Ebû Tahirinilhatunî*, devletin sadırlarından, memleke-tin eşrafından, asrın fuzalâsından ve dehrin büyüklerinden olup nesir ve nazımda fasih, lâtif, zarif ve dirayetli bir zattı. Padişahlara hizmet için lâzımgelen bütün evsafı haizdi. İş başarmak yollarını, bizzat tecrübe etmek suretile biliyordu. İşlerin yüzünü ve tersini çevirmiş, kuvvet ve zaiflik hallerini tecrübe etmişti (tatmıştı). İlk gençliğinden, ahır ömrüne kadar, büyük sadır olarak ve parmakla gösterilerek ve doğru fikir vererek yaşamıştır. Hayatı müddetince, hatunun müstevfisi olarak kalmıştır. Sultanın divanı, bunun kifayeti (iktidarı) sayesinde, başkasına muhtaç olmamıştır.

Bu, iş başına gelince, ötekiler, bunun fazlı yanında, kendi noksanlarını ve beraatdeki yüksek mahalli yanında, kendi mertebelerinin aşağı kaldı-ğını, bildikleri gibi, bunların kusurlarına karşı göz kapamıyacağını, eğer onunla muaraza veyahut mukaraza edecek olurlarsa, bunlara karşı olan borcunu, kendi metaları cinsinden ödiyeceğini bildiklerinden, bunu, tezyif ve tenkit etmeği düşündüler. Bunu, uzak bir yere atmak için her türlü çareye baş vurdular. *Cürcan*'da bir vazife uydurdular ve bunu o vazifeye ehil buldular, *Cürcan*'a gönderdiler. En büyük hörmet ve itibardan sonra en hakir yere nakledildi.

İmam İmadüddin (r. h.) diyor ki: bu zat (*Ebû tahirinilhatunî*) Farisî beyitler tertib ederek, taliinin tutukluğundan ve kekelemesinden ve kaleminin revacsızlığından şikâyet etmiştir ki onları, Arapçaya çevirerek şöyle dedim: köpeğin mertebesi, bizim bulunduğumuz rütbeye nisbetle şereflidir. Kalem erbabı felâh bulmaz, felâh, Davul ile Def'indir.

Müellif diyor ki: *Muhtassülmülk*, kirpiklerinden dolayı göz kapağını sıvamıştı. Gözünün kapağı, bir müselles halini almıştı. Bundan dolayı *Elmuvaffakulhatunî* onun hakkında, bedîî bir mana ihtiva eden fürsce bir beyit söyledi ki, manası: müselles gözile, insanlara terbi, bakışı bakıyor, demektir. Ben şöyle dedim: Sadırın göğsü geniş olmakla beraber dardır, o, kusurdan kemal bekliyor (ümit ediyor). Gözü müselleştir. Lâkin işleri murabba görüyor (işlere terbiî bakıyor).

Vezir, *Muvaffak* hakkında siayet edenlerin sözlerine kulak verir, 107 sem'inin çayırında jurnaleci hayvanlarının, başı boş gezmelerine müsa'ade ediyordu. Siayetçiler *Muvaffak*'ı, vazifede kusur, işlerinde karışıklık, ifrat ve tefrit bulunmakla ittiham ettiler. Vezir, buna yüz bin dinar yükletti. Bunun işini görmek için fırsat bekledi, bunu *Cürcan*'dan çağırmak için izin istihsal etti. Bu suretle onu celbetti ve şiddetle sıkıştırıp bütün malını aldı. Bu hal, onu fakirletti.

Bu kitabı hulâsa eden *İşfehan*'lı *Feth Bin Ali El-bündarî* diyor ki: dedemin el yazısıle, *Muvaffakuddevle*'nin bu halini tasvir ederek söylemiş olduğu, Arapça selis beyitlerini gördüm, o beyitlerden bir parçası şudur: *Bağdat*'da, kazandıklarımı yağma ettiler, karagün için biriktirdiklerimi ve her vakit için lâzım olan eşyayı, kendilerine mübah gördüler. Ben bugünde, doğum saatinde olduğum gibi sakalsız ve dişsizim, şimdi bu ikisi, tehdit ve tahvif altında, biri çekilmeğe ve diğeri yolunmağa mahkûmdur.

Müellif diyor ki: bunun üstüne ihâle edilen havâleler, onu, borçlanmaya mecbur etti. Elindekiler bittikten maada, boynuna borç ta yüklendi. Ustaz *Muvaffak* ile *Kemali Sümeyremî* arasında muarefe, samimi dostluk ve sefa kâsesile içilen saf meveddet vardı. *Kemal*'i, ileride *Muhammed* devrinde, Divanı işraf, ona müntehi olduğunu ve *Mahmud*'un günlerinde vezirlikte müstakil kaldığını beyan ederken, zikredeceğiz.

Bu zat, Sadırların en geniş kalplisi ve kadri en yüksek, tedbiri en güzel ve tesiri en büyük olanıdır. Bu, *İzzüddin* diye lâkaplanırdı, mansıbı meşhur, cömertlik hususunda tuttuğu yol meşkûr idi (*Şayanı şükran* idi).

Muvaffak, fakir kalınca *Sümeyremî*'ye, bir takım beyitler yazarak hizmetinin hukukunu hatırlattı ve talii yar olmadığını zikretti ve o beyitlerde, halinden şikâyet, veziri ve emsalini, hecvetti.

108 *İmadüddin* diyor ki: bu beyitleri, Arapçaya çevirmek elimden gelmedi, beyitte olan garip kelimelere, ünsiyet hasıl olmadı, bunların nazirleri bana serkeşlik ettiği için, onu kalıba dökmekten sarfınazar ettim.

Muvaffak'ın, halinden şikâyet yollu söylediği beyitler vardır ki, onların manasını, kendi üslûbu üzere, Arapçaya çevirdim ve dedim:

Nice beydaklar, bir saat şaha hizmet etmekle (bir saat şahın hizmetinde olan nice beydaklar), yedinci deste gelince, firzan oldular. Ben ise, sultana yetmiş senedir hizmet ediyorum, işte ben, diriyim lâkin nisbeten (kısmen) ölü gibiyim.

Müellif diyor ki: *Hatîr* denilen bu vezir, rüsvaylık anbarlarını doldurdu. *Kâmil* bin *Kâfi* dahi, ona muvazi olup onun ayarında idi. Allahdan haberi olmadığı gibi, kalbinde, dinden eser yok idi, müddeti, uzadıkça Allahın peygamberine karşı, kibir ve nahveti artıyordu. Bunun fenalık binaları teessüs etti, öyle kesipleri kendisine reva gördü ki mecnunlar bile, o kesiplerin semerelerini iktitaf etmeğe, razı olmazlar (o kesiplerin kazançlarını, iddihar etmeğe razı olmazlar). Sultan, bunlardan hoşlanmazdı, ne yaptıklarını kalbi, sezerdi.

ŞEREFÜDDİN ENÜŞİREVAN BİN HALİD'İN VEZİR NAİBİ TAYİN EDİLMESİ

Enüşirevan diyor ki: Sultan, bana has hâdimini, gönderdi ve vezirin çapraşıklık itiyat etmesinden şikayet etti. Bu vezirin, adam olacağından meyus oldum, bunun düzeleceğine ümit kalmadı. Her vakit benim evime, *Kâfi* oğullarından, kifayetsiz birini musallat ediyor. Ne vakit kâmil bir zat istesem, yontulmamış birini (kaba birini) getiriyor. Ey *Enüşirevan*! senin hakikatini ve tutmuş olduğun yolu biliyorum. Benim tarafımdan, vezir naibi olmanı ve aramızda elçiliği (sefaretî) hakkile tamir etmeni, isteyorum, dedi. Yer öptüm, hizmetini ifa ve nimetine şükretmek hususunda, vacib olan şeyi yaptım. Hal ve zamana münasip özür beyan ettim. Özümlü reddettiğini görünce, alelacele, teklifini kabul ettim.

109 Sultan, kerim ve halim idi. Kendisine hainlik eden kimsenin haline muttali olduğu halde, onu cezalandırmakta acele etmezdi. Bundan dolayı, *Kâfi* oğlunun naipliği hususunda, vezirin hatırını sakladı. Çarptığı mallar için, cezalandırmak, gönlünden geçtiği halde, vezirin kalbine riayet ve hörmetini muhafaza için, onu naiblikten azletmedi.

Müellif (*Enüşirevan*) diyor ki: Vezirin hoş görmemesine rağmen sultanın naibi oldum. Sultanın, vezire hörmet etmesi, onu ululadığı için değil, belki münasip vakti beklemek için idi. Sultan beni, tekrimle divana

oturttu ve sadırların fevkine çıkardı. Lâkin vezir, beni, kendisini mûrakabe için sultanın tayin ettiği casus diye, telâkkı etti ve beni, alacaklısı yahut kendisine intikamı olan kimse gibi, istiskal eder oldu. Benimle, istemiyerek musahabe ederdi.

Vezirin sağında ve solunda olan sadırlar, onun sözünü söylerlerdi (onun yolunu tutarlardı). Bana güler yüz gösteriyorlar, fakat kalplerinde fenalık saklıyorlardı. Tabiatları başka başka olmakla beraber, bana düşmanlık hususunda birleştiler ve bana düşmanlık etmekle, istekleri hasıl olacağına, itikat ettiler. Bunların sakallarına iki arpalık olsun kıymet vermedim (iki arpaya bile satın almadım). Onların gece ve gündüz durmayıp düşündüklerini, hatırıma bile getirmedim. Beni, tuzağa düşüremeyince, rusum ve fevaidi ta'vika, divandan benim istihkakımı göndermekte, yavaş davranmağa, başladılar ve sultanın bana tahsis etmiş olduğu ihsanlarını kesmek hususunda ittifak ettiler. Ben de şairin: Allahı taâlânın, bizim otlamamız için, senin mer'andan başka mer'aları ve senin suyundan başka da suları vardır. Allahın, mahlûkat için öyle lûtufları vardır ki, analara ve babalara tekaddüm etmiştir, dediği sözile, kendimi tesliye ederdim.

Müellif (*Enûşirevan*) diyor ki: *Zıyaülmülk*'ün ve *Hatirülmülk*'ün vezirliklerindeki, iki naipliğimde de, bir cemaatin garazkârlığına, maruz kalmaktan kurtulamadım. Bana bunlar tarafından, eziyet acısı, eksik olmadı.

110 Vezir *Hatir* ile *Muhtas* beyninde, birbirini çekememezlik, düşmanlık, vahşet ve münâferet vardı. Yekdiğerini düşürmeği, son derece arzu ettikleri halde, hiçbirisi muvaffak olamıyordu. Her ikisi de, hasedini ve kalbindeki acıyı gizliyordu. Nihayet vezir, *Kemalülmülk essümeýremî*'ye meyletti. Bunlar, *Muîn* aleyhinde birbirine muavenet ve bu kaynağı bulandırmak hususunda, müşaveret ederlerdi. En sonunda *Hatir*, burulan (hadım olan) kimse, efendisinin (dostunun) ile iftihar eder, kabilinden (*Sümeýremî* sayesinde), arzusuna erdi. Bunu ileride beyan ederiz.

Tuğrai emir *Amid*, *Hatir*'in vezirliği zamanında, öldü. Fenalığının, etrafta intişar eden kıvılcımı, söndü. *Tuğra* divanında, sadrı inşaaya, bunun yerine, ustaz ebû *İsmailil kâtibiyilisfehanî* oturdu. Bu zat, son derece fâzıl ve edip idi. Emîr *Amid* hayatta iken, *Tuğra*'da, niyabet suretile, münşî idi. Sonra yükseklik makamının törine (saderine) geçerek, mezkûr vazifeyi, asaletle deruhde etti. Fâzıl ve edip olmakla beraber, bunun kalemi pek batı ve za'if, yazısı sakat ve karışık idi. Ebû *Tahirinilhatunî*, nazmında, bunu, diline doladı (bunu ilân etti) ve sefiî hecvinin, bunun hilmine musallat kıldı. Bunun elindeki kaleme işaret ederek: sanki bu

bir mücrimdir, Ebû İsmail onu ayağından çekerek cezalandırıyor, diyor.

Evet, bu zatın hazır cevaplığı yok idi, tefekkürü yavaştı, uzun zaman ağır ağır düşünür hatırının dibine (denizine) dalardı. Sonra bedîî mânalar, garip istiareler meydana getirirdi. Bunun ahvalini, vezir *Hatîr*'in de talii kendisinden yüz çevirdiği günkü ahvalini, ileride zikredeceğiz.

KEMALÜLMÜLK ALİYÜSSÜMEYREMİNİN İLK HALİ VE SULTAN MUHAMMED BİN MELİKŞAH DEVLETİNİN İŞRAFINI DERUHDE ETMESİ

Müellif diyor ki: *Kemalülmülk Ali bin Ahmed, İsfahan* yakınında *Sümeylem* denilen bir şehirdendir. Bu şehrin ahalisi, zeki (pakize) fıtratl ve ateşin fitnatlı idi. Bu kasaba, sultanın zevcesi *Güher* hatunun arpalığı (medarı taayyüşü) idi. *Kemalülmülk*'ün pederi, mezkûr kasabanın ekini üzerine memur olup hasılatını toplardı. Bu esnada *Güher* hatunun veziri, 111 Emir *Amid* idi. *Kemal* ise, pederinin hizmetini görmek ve işlerini yerine getirmek için, vezir yanına gider gelirdi. Bu zat, sevimli, müteşebbis ve işinde doğru idi. Emîr *Amid*, bunu, dikkatle tecrübe edince, cesur, muktedir, ve iyi buldu. Bunun doğruluğu tebeyyün, felâket anlarında iş başarabileceği tevazzuh edince, bunu kendisine, hususî naip, tayin etti. *Kemal, Amid*'in malını çoğalttı, işini semeradar etti. Onu, gözlere mehabetli görünür ve kalplere korku ilka eder bir hale getirdi. Emîr *Amid*'de işlerinde, *Kemal*'den başkasına itimat etmez ve kalbi, bundan başkasına, mutmain olmaz oldu.

Emir *Amid*'in, imar vazifesini deruhte etmek için, *Bağdad*'a gitmesi lâzımgeldikte, dergâha mülâzemet edip *Güher* hatuna, vezirlik edecek ve *Amid* namına hizmet edip ismi ve mertebesini devam ettirecek, bir naip tayin etmeğe mecbur oldu. Bunun için, *Kemal*'i en muvafık ve en itimatlı buldu. Bunu, Sadra geçirmek için, en az mahzurlu gördü. Bunun üzerine *Kemal*'i, müşkilât karşısında kaldığı zaman, *Aziz*'den başkasından istiânet etmemek şartile, kendisine naip tayin etti. Amcam *Aziz* Ebû *Nasr Ahmed bin Hâmid*, bu esnada, belâgat sahasında kılıcı kesmeğe başladığı, gönlü yükseklik muhabbetine bağlandığı, parmakları kalem kullanmayı, dili fasih konuşmayı, öğrendiği ilk yiğitlik çağında olup, hatunun divanında asaletle naip olarak, icrai hükm ediyordu. İhtiyar sadırlar yanında genç idi, fakat onun bildiğini, o sadırlar, bilmiyorlardı.

Kemal, Güher hatuna vezir naibi tayin edilince, *Aziz* ona inzımam etti, ve *Kemal*'in dağınık işlerini dertop etti, eserini güzelleştirdi ona ted-

bir öğretti ve onu irşat etti. Hatunun divanı, *Amid*'in vezirliği günlerinde sönük ve şöhretsiz olup, muayyen revatıbından, mürettep vazifesinden, mutat maaşından ve malûm avaidinden başka bir şeyi yoktu. Bu divan naiplerinin, diğer hususlarda emr ve nehileri yürümezdi. Bu divana bağlananlar için, yukarıda saydıklarımızdan başka, bir varidat menbâi yoktu. Hatun ise, sakın yaşamaya razı, yükselmeği düşünmüyordu. 112 *Kemal* buna, şöhretsizlik yüzünden devletin revnaki gider, kudret muat-tal kalır dedi. Bu hatun *Azerbaycan*'dan, büyük şanlı, melik *İsmailülbe-gani*'nin kızı idi. Ona, sultana şöyle söyle dedi: *Azerbaycan* askerleri, pederimin nimetile, perverde olan etbaidir. Şimdi bunlar, metbu oldular, evvelce, babamın etbaından idiler. Bunların, benim idarem altında olduk- arına, maişet meseleleri, benim emrimle halledileceğine dair, menşur yazmanı isterim, de.

Sultan, hatunun sualine muvafakat cevabı verdi ve kadın için ferman yazdı. Sultanın mektupları, her tarafa gönderildi. *Azerbaycan* ümerasının, hatuna hizmet etmesi emredildi. Bunun üzerine, rütbe ümidile, hatunun eşiğini öpmek için, kapısına koştular, hediyeler ve tuhfelerle geldiler, hatunun kapısında, padişahlar elçisinin kalabalığı, eksik olmadı. Onun cihetine giden yol, daima işlekti. Hatun, şimdiye kadar gözü görmediği devleti, gördü ve hiçbir zaman otlamadığı nimet bahçelerinde otladı. Ve *Kemalülmülk*'ü uğurlu (kademli) saydı.

Emir Amid, kendi naibinin cah ve mertebe kazandığını ve dudaklar onun elini öptüğünü işidince, ne yapacağını şaşırdı, (oturdu kalktı, şim-şek gibi çaktı ve gürledi) ve naiplikten el çektilmesi, bir parça aşağı baktırılması, yaptığı işlerinin teferruatı hakkında, hesap sorulması, icraa- tının cetvelini yapıp takdim etmesi hakkında, emir yazdı. Hatun, onun yazdığı söze iltifat etmedi ve ehemmiyet vermedi. Ve cevap olarak şöyle yazdı: Ben bu naipten memnunum, bunun hukukuna riayet oluna- caktır. Bunu işten el çektilmeğe hakkın yoktur. Belki hakkını itiraf ederek kendine denk görmen (insaf etmen) lâzımdır. Eğer, iyice düşün- cek olursan, o senin naibin değil, belki, şerikindir. Eğer tarafınızdan ona bir fenalık kastedilirse, yahut incitilirse, seni red hususunda emir vermemiz karibdir. Ey *Amid*! sen bilirsin ki, harem daireleri muhkem olup taarruzdan masundur, sağlam olup büyüklük kaideleri vardır. Binaenaleyh, her saatte, başka bir yabancı gelip orasının vazifesini, deruhde etmesi caiz değildir. Ve her anda, orada, naip değişmesi lâıyk değildir. İşte sana bu kadar izah ettim. Evlâ olanı, onu vazifesinde ipka etmektir. Senin cahın bakî kalmak için, ona, vazifesini vermektir, dedi [1].

1] Burasında metin والأتقى (ve illâ bekiye) şeklinde olub, hatâdır, doğrusu والأتقى (velebka) dır.

Bunun üzerine *Emîr Amid*, iş işt en geçmiş olduğunu anladı ve *Kemal*'in tekrar vazifesine tayini için, menşur (yerlig) yazdı. *Kemal* için açmış olduğu fenalığı, kapadı (*Kemal* için meydana atmış olduğu, fenalığı topladı). Ve hatuna şöyle yazdı: şimdi emelim, daha ziyade, kuvvetlendi, zira naibim beğenilmiş, sohbeti takdir edilmiştir. Ben onu, işten el çek-tirmek, istemedim. Belki onu, tehzip ve tecrübe etmek istedim. Ona rusumun sülüsünü veriyorum ve malûm fer'in aslında (fer'in malûm as-lında), onu kendime şerik ettim.

Bu suretle *Kemal*, müstakil oldu, kuvveti arttı, sevinci tekrar avdet etti, vaziyeti sağlamlaştı. *Kemal*, müstevli müteveli, müsta'li mütegalip, olarak, *Emîr Amid* ölünceye kadar kaldı. O öldükten sonra, hatun bunu, asaletle, vezirliğe tayin etti. İdareyi eline vermekle, mümtaz kıldı. Sonra hatun, sultan nezdinde bunun için taassup gösterdi, nihayet işrafi mem-lekete tayin etti. Bütün millet buna inkıyat etti. Hadem ve haşem, etrafını sarıdı. Sultan buna kendi hattı destile yazarak, sevinçli ve kederli hal-lerini, bildirir oldu. En sonra bu, sultan kalbinin, mansıp erbabına karşı olan safiyetini, giderdi. Hattâ veziri *Hatîre* karşı bile, sultanın kalbi değişti. Onun suvatını bulandırdı, onu, ebnaî cinsinin arasından çıkarıp, hapisane binasına gönderdi. Hürmet ve izzet meclisinden, azl hapsine gönderdi. Bunu, memuriyetinden uzaklaştırıp, malını müsadere ederek, müfredat defterine geçirmek için, *Karatekin*'in oğlu hacip *Emîr Ömer*'e teslim etti.

Müellif diyor ki: *Ebû Tahirinilhatunî*, farsca iki beyit nazmetmişti. Onları Arapçaya çevirerek şöyle dedim: Vezirimiz eşek idi, geçti gitti. Fakat onun gitmesile devlete hiçbir eksiklik (halel) gelmedi. Bununla beraber, devletimizin sadırları içinde, bu eşeğin yerini tutacak (bu eşeğe bedel) yoktu.

- 113 *Şemsülmülk Osman Bin Nizamülmülk*, bu vezirin zindanında, yedi sene kalmıştı. Veziri, günahlarından haberdar etmek ve adımlarını, teh-lükeye yaklaştırmak için, bu adam, hapisten çıkarıldı. Vezirin hapsedil-mesi, buna ferec ve hapise girmesi buna mahreç oldu.

Sultan, memleket emîrlerini ve divan erbabını toplıyarak, vezir tayin edeceği adam hakkında meşveret etti.

Enûsirevan diyor ki: bunların hepsi, kendi taraflarından benim söyle-memi ve sultana benim hitap etmemi münasip gördüler. Benim reyim ise, *Mu'tazid*'den nakledilen fikre mayıl idi. *Mu'tazid*'i, *Übeydullah Bin Sü-leyman* aleyhine teşvik ve onun zararına sayetmişlerdi. *Mu'tazid* bu hususta şöyle demişti: bir veziri işten el çektirip diğerini asbedinciye kadar geçen müddet arasında bozulan tedbirleri ve zay olan iş

düşünüyorum (düşünürsem), iş başındaki vezir iktidarlı ise, onu nekbete uğratmaktan sarfınazar ediyorum.

Bunun üzerine ümera, her işe benim nezaret ve cumhurun mesalihini deruhde etmeme, bütün emirleri infaz, edip büyüklerin ve küçüklerin hallerini düzeltmeme, münşi ile müşrif, ancak benim hattım ve fermanım ile, iş, göreceklerine ve vazifelerinde ancak, benim bırakmamla, kalabileceklerine ve bu suretle, her mühim iş görüleceğine ve her âfet defedileceğine, karar verdiler.

Bu suretle tebea iyi idare edildi. Halk icraattan memnun oldu, karanlık durdu, yer yüzünde herkes, emin oldu, vezirin hapis müddeti, uzadı, uzun müddet, mihnet çekti.

Zaman, *Kâfi* evlâdından, kılıçtan kalan, ölümden kurtulan, iki kimse, bırakmıştı. Sultan bunları, vezirin zevcesi olan hemşirelerle, birlikte yüz elli bin dinar aldıktan sonra, vezir yanına hapsetti. Müsadere esnasında, bunlara, tattırmadık horluk ve hareket bırakmadı. Bu suretle sultan, vezir hakkında gönlünde saklayıp şimdiye kadar ızhar etmediklerini, meydana 115 çıkardı, şimdiye kadar setrettiklerinin üzerinden, örtüyü kaldırdı. Ve vezire, *Kâfi*'nin kızı olan zevcesini boşamayı emretti, bunu boşatmakla, felâketin en büyüğü, ona attı.

Müellif diyor ki: Bu sultanın devleti kesilmeğe ve bitmeğe yaklaşmış ve nihayetine yanaşmış olduğundan, ilerileme adımları, kısalmıştı. Sultan, uzun süren hastalığa yakalandı. Bu hastalık, onu, zaıflattı ve kuruttu ve devlet işleriyle meşgul olmaktan, alıkoydu. Devletin emîrleri ve memleketinin büyükleri de kalmamıştı. Sultan hastalıktan erimiş olup, hayatı kederle geçiyordu. Bundan dolayı, bir vezir tayin edip veliahdını, ona tavsiye ve büyük meseleleri onun yedi iktidarına tevdi etmek istiyordu. Zira kendisinden sonra, yerine, kaim olacak kimsenin, kendi başına, iş göremeyeceğini biliyordu.

REBİBÜDDEVLE EBÜ MANSUR İBNÜL VEZİR EBİ ŞUCAİN VEZİRLİĞİ

İmadüddin (r. h) diyor ki: rahmetli pederin zikrettiğine göre, mansıp erbabı, sultanın, mühim işleri başaran, intizamı muhafaza eden, büyük işleri deruhde eden bir vezir tayin etmek istediğini bildiklerinde, sultan sebatı kalble coşan ve şiddetle kavrayan dürüş bir adama meyil eder de bize kin besleyen yahut bizden korkan birisi iş başına getirilir ve biz onun kendine uğrarız diye korktuklarından, sultanı, hilâfet sarayında terbiye görmüş bir vezir aramaya teşvik ettiler. Zira, sultan kapısında, bu mansıba lâıyk kimse yoktu. Bunun üzerine sultan, *Rebîbüddeve*'yi, *Bağdat*'tan

İsfahan'a çağırıldı ve mezkûr mansıba, bunu geçirdi vezirlik ismi, irsen, buna intikal etti. Hasta ve mülevves olan bu devlete, bu adam lâıyktı. Bunun alâmeti الحمد لله على النعم (nimetler mukabilinde allaha hamd olsun) idi.

Müellifin dediğine göre *Enûşirevan* şöyle diyor: sultanın ancak kırk yahut elli gün kadar ömrü kalmıştı. Ekini biçilmiş ve şeriatı nesh edilmişti. İşte o esnada idi ki, bu sanemi, getirdiler ve makama oturttular. 116 Bunu mezkûr mevkie çıkarıp uğraşmakla, vakit kazanmak istediler. Bu esnada muktedir kimseler kalmamış, ölüm ipi, onların cümlesini kuşatmış olup, sonbahar yaprakları gibi dökülmüşler ve yaz bulutu gibi dağılmışlar, kısa bir müddet içinde, meşhurlardan ismi okunacak bir büyük ve büyük emîrlerden maruf bir emîr, kalmamıştı. Etbalar usul, aktalar اقطاع, nusul, yıldızlar güneş, kuyruklar baş olmuştu. Devlet ricali içinde eskilerden ancak *Muhtassülmülk* ile *Ustaz* ebû *İsmaillettuğraî* kalmıştı. *Muhtassülmülk*'ü azl ve hapsedtiler. Hazineye elli bin altın teslim etmeği, üzerine ilzam ettiler. Sonra hayatta kaldığı müddetçe, bir daha hükûmetten vazife istemiyeceğine ve hiç bir emelinin meydana gelmesi için sâyetmiyeceğine, elinden yazı alarak salıverdiler. Bunun tekrar zenginleşmesine yol bırakmadılar. Elinde avucunda ne varsa aldılar, hiç bir şeyi kalmadı, canı, ağzına gelmiş bir halde kurtuldu. Bu belâlardan, selâmet kurtulmasını, büyük bir nimet bildi.

Bunun üzerine, *Kemâlülmülk essümeýremî*, istifa divanını, deruhde etti. Şanı büyüdü, acılar tatlılandı, mustakil kaldı, ayağa kalktı, yükseldi. Vezir ise yumuşak ve kolay olup, işi sıkı tutmaktan aczi, meydanda idi, binaenaleyh, *Kemâlülmülk*, o meydanın fârisi ve o divanın hakimi idi.

Ustaz Ebû *İsmaillettuğraî*'ye gelince, ötekiler, bu zatın fadlına taan edecek bir yer, ilmini kadh edecek bir vecih, bulamadıklarından, bunun sahir olup, sihirde pek mahir olduğunu ve sultanın hastalığı dalii; bunun sihrile olması ihtimal dahilinde bulunduğu şayiasını, çıkardılar. Eğer bu adam, işten el çektilirilmmezse, bundan emin olunmaz, dediler, bunu açığa çıkarıp, muattal bıraktılar, azledip bundan uzaklaştılar. Evvelce vezir olan *Hatîr*, bu defa, tuğra çekmeğe (çizmeğe) tayin edildi. Derecesi, vezirlik rütbesinden dun olmasında, beis görmedi. Emîrler, büyükler, 117 sultan kapısında (dergâhda), hazır değillerdi. Bunlar, büyük emîr *Enûştekin şirgir* اوشتكين شيرگیر yanında, *Elâmut* kalesini muhasara etmekle meşgul idiler. *Şirgir* شيرگیر şiddetli, cesur, doğru giden ok, düşman için zehrikatil, ehli ilhad ve utuv için, acı ölüm idi. Eğer sultanın mevti hadisesi, araya girmese idi, mezkûr kaleleri, behemehal fethederdi (fethetmek fırsatını kaçırmazdı). İşte bu emîr, mezkûr kaleyi muhasara etmekte ve Allah ona, yardım etmekte iken, sultan, *Ömer* oğlu emîr *Ali*'yi, büyük hâcip

tayin etti, mümtaz mevkiini yükseltti. Bu adam evvelde, emîribar, yani izin emîri idi.

Emîribar, büyük küçük emîrler (kapıya) toplandıklarında, sultanın iznini tebliğ eden kimsedir. Emîr hâcîp ise, sultanla, ağız ağıza konuşup, sultanın sözünü, vezire tebliğ ederek emrû nehyeden kimse, odur.

Müellif diyor ki: Bir ay sonra sultanın hastalığı ağırlaştı, onun hakkındaki ümit, yeise münkalip oldu (onun hakkında ümit kesildi), yok olacağı hissedildi. Nefesi sayılı kaldı. Hicabı emretti, emîrlere gözükmez oldu. Artık kader, ona, riayet etmiyeceğini bildi. Hâcîp *Ali bin Ömer bin Sürme*'den *حاجب امير على بن عمر بن سمره* başka kimse, sultanın yanına giremez oldu. Sultanın sözünü, ancak o işidir ve onun emirlerini tebliğ ederek, o infaz eder idi ve sözlerini, sultanın vasiyeti, derdi ve kendisi, vasi tavrunu takındı. Sözüne inananları, muti, şüphe edenleri, âsî saıyıyordu.

Sultanın eceli yaklaşıp, hayatından ümit kesildikte (korku yerleştikte) emîr hâcîp, sultan, hasımlarını razı kılmak, şikâyetlerini gidermek, fakir teb'adan helallik istemek ve onları zenginleştirmek için, hazineden iki yüz bin altın çıkarılmasını, emretti diyerek, bu meblâğı kabz ve tesellüm ve kendi maksadına uygun surette sarf ve tevzi etti.

Bu günde, büyük emîr olan hâcibin veziri, *Ebül Kasım eddergezini* 118 *ابو القاسم الدرگزینی* olup, *Zeynüddin* diye, lakaplanıyor idi. İşte bu adam, bu malla, zengin oldu ve kölelerini çoğalttı. Bu mal, onun zenginliğinin başlangıcı ve ümitleri yerine gelmesinin, en feyizli (gür) çağı olmuştur.

Büyük hâcîp, veliahde biat ve ona itaat etmelerini, askere, emretti ve veliahd, tahta oturarak kendisini göstermesi ve ümeranın, onun başı ucunda durması lâzımdır, dedi.

Sultana, senin hastalığın sihirdendir, zevcen seni sihirlemiştir, bundan dolayı hastalığın müşkül olup, tedavisi imkânsız olmuştur, denildi. Sultanı teşvik ettiler nihâyet, gözüne mil çekerek, zevcesini dar bir evde hapsetti. Hatunun etbaından bir kaçını ve cariyelerinden bir cemaati itlâf etti. Sonra sultanın mühürünü çıkardılar, hatunu boğmayı emretti, dediler. Boğazını kirişle sıkacak kimse, hatunun yanına girdi.

Kaderin garip tecelliyatındandır ki, koca ve karı, ikisi aynı saatte, helâk oldular. Hatun, kendi evinde boğuldu, sultan ise, yatağında kendi kendine can teslim etti. Bu vak'a 511 senesi nihâyetlerinde idi.

Bu sultanın günleri, dul kadınlar için yümn ve bereket ve yetimler için, aynı merhamet idi, vergi ve rusumu mutedil olup, zalimane değildi, hükümleri herkesin, kabul edeceği gibi olup, incidici değildi, akli metin olup, ağır başlı idi. Diyaneti muhkem, şeriat ile amel etmek için, ulûmu şer'iyesi mükemmel idi. *Selçukîlerin* kâmil bir adamı ve azı dişini yarmuş

aygırı idi. Asârı hamidesi ve ârai sedidesi meşhurdur. Siyreti güzelleştiği, devleti kemale geldiği, semasından kara bulutlar sıyrılıp, havası iyileştiği, suyu durulduğu ve nimetleri, fakiri zenginleştirmeye, eksikli kimsenin gediğini (eksliğini) doldurmağa, esiri azad etmeye, asiri kef etmeye, İslâma yardım etmeye, zulmeti taretmeye, mülhidlerin kalelerini dibinden koparıp, muvahhitlerin bayraklarını yükseltmeye, elverdiği (yaradığı) zaman, kaza (kader) bunun elini tuttu, müddetini ve emelini kısalttı, denizinin suyunu kuruttu ve tolun ayını ortadan kaldırdı (gurup ettirdi) [1] . şiir :

Yassı taşlar ve topraklar arasında reyhan vardır ki, bir müddet onun yakınlığından istifade etmişim. Çürüme işi, senin yüzünün güzelliğine neler yaptığını düşündükçe, def'i mümkün olmıyan haller, başıma geliyor.

Müellif diyor ki: *Sultan Muhammed*'in (R. h) vefatından, az zaman, sonra, *Emirülmüminin Elmustazhir Billâh* vefat etti, bu suretle, iki devlet birden tahavvül etti ve iki cümle, birbirinden ayrıldı.

Sultan Muhammed, beş oğul bıraktı ki bunlar, *Mahmud*, *Mes'ut*, *Tuğrul*, *Süleyman* ve *Selçuk*'dur. Bunların her biri, *Selçuk*'dan gayrileri, sultan oldular. İnşaaallah bunları, ileride zikredeceğiz.

EMİRÜLMÜMİNİN'İN SAĞ ELİ SULTAN MUGİSÜD- DÜNYA VEDDİN EBÜL KASIM MAHMUD BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH'IN TAHTA ÇIKMASI

Müellif diyor ki: *Mahmud* tahta, babasının yerine oturdu ve devletin en büyük postunda istikrar etti. Ve devletin kavaidini mühkemleştirdi. Ahali, tabaka tabaka olarak, Tehniyeye geldiler ve sultanı, rif'at ve ziya postunda gördüler. Yer öptüler, resmi tazimi ifada, vacip olanı, eda ettiler, ulular ve büyükler, mertebelerine göre iki saf (iki kanat), olarak durdular ve intizar basamaklarında, derecelerine göre dizildiler.

Enûşirevan diyor ki: *Vezir Rebib*, Tehniye için, herkesten evvel, serire çıktı, el öptü ve indi, bunun arkasından, evvelce vezir olduğunu, binaenaleyh, *Rebib* gibi yapması lâzımgeldiğini, düşünerek, *Hatîr* kalktı. Herhalde şeyhliğine ve kıdemine riayetle, tebcil edilerek takdim edilmesi, lâzımdı. Lâkin, *Kemali Sümeýremî*, buna müzahamet etti ve onu, geri çekerek kendisi ilerledi, onun kıdemine ve devlete olan hizmetine riayet etmedi. Bundan dolayı *Hatîr*, Tehniye merasimini *Kemâl*'den sonra, ifa etti. Bu makamda, kimse, haddini tecavüz etmedi. Ben de kalktım Tehniye merasimini hakkile ifa ettim.

[1] Burada İ. nushasında : Enûşirevan, bunun mersiyesinde Riyâsînin beyitleriyle istiş-had etti ki ezcümle... maâlinde, bir fıkra var.

Sultan bu esnada, *Düş azmak* (bülüğ), çağlarında olup, zekâsı, dağ tepesindeki ateş gibi parlamakta idi. Yaşının, küçük olmasına rağmen, 120 yüzünde büyüklük eseri, parlıyor idi.

Bu devletin başlangıcında halifelik, *Mustazhir Billâh*'in oğlu *Emirül-müminin Elmusterşid Billâh*'a intikal etti (geçti). Ve ona, biat, edildi *Musterşid Billâh*, meşru şartlar ve ötedenberi cereyan eden adet üzere (ötedenberi yapıla gelen merasim üzere), sultanın taklidini yeniledi. Sultan hükûmetinin adamları, toplanarak, yemin için konuştular. Düzgünlük üzere olmağa yemin ettiler ve yekdiğerine yardımda bulunmak için söz verdiler.

Enesabazî Ebülkasım Dergezini, *Emîr Hâcîp Ali Barın* veziri olup, efendisine, telkinatta bulunuyor ve onu parslandırıyor (bebrlendiriyor), dalâlet yoluna sevk ediyor ve kendisini, mürşit gibi gösteriyor ve şöyle diyordu: Vezir ile müstevfi, senin emrin altında bulunmalıdırlar. Bu sultan küçüktür, bu da, senin boyunduruğun altında olup ancak, senin emrinle, emretmelidir.

Nihayet, *Ali barın* kafasına, en sonunda ancak kılıçla çıkacak, bir fikri koydu. *Ali barın* ilk tedbiri, şu oldu: Sultana, senin devletin. salâhı, amcanı bozmakta (ifsad etmekte) dir. Sen onu şüphe yok, yeneceksin dedi.

Mahmud'un amcası, büyük *Sultan Sencer* ise, âli *Selçuk*'un direği olup devleti, *Horasan* kıt'asında *Irak'a*, *Maveraünnehire*, *Gazne*, *Harezm* ve *Türk* diyarına kadar yayılmış büyümüş ve terakki etmişti. *Sencer*, *Selçuk* ailesinin şeyhi ve büyüğü olup, o sülâlenin izzet ve şerefini muhafaza ve idame ettiren, o idi.

Bunlar, inşa kâtibi *Şihap Esad*'ı ihzar ederek, *Semerkind* hanına (mektup) yazmasını emrettiler ve *Semerkind* hanına, şöyle dediler: Biz, sultan *Sencer* üzerine yürüyeceğiz, şüphesiz ki, o bize karşı çıkacaktır. Bize karşı çıktığında, arkadan senin hücum etmen (yürümen) münasiptir ki düşman, iki arada kalır ve helâk olur.

İşte bu düşüncesiz tedbir, idbarı, yavaş yavaş yaklaştırıp, debûr rüzgârını estiren, ikbal bezeğini (ziynetini) silip, sevincini gideren şeyin birincisi, olmuştur.

121

Menhus tedbirlerinden biri de şudur: Arap meliki emîr *Dübeyş Bin Sadaka Bin Mansur Bin Dübeyş Bin Ali Bin Mezyedül esedi*, on sene-denberi, sultan kapısında (hizmetinde) idi. Kendi memleketini unutmuş, elinde ne varsa, ona, kanaat edip, sultanın hoşnutluğunu istiyordu (kanaat edip istediği sultanın rızası idi). Babasının mülkünden ümidini kesmişti, *Hille* diyarı ve (diğer) vilâyetler, sultan naiplerinin elinde idi. Emîr *Mücahit* yani hadım *Behruz*, *Bağdat*'ta sultanın naibi idi. Ahali, emniyette olup eza ve cefa korkusu yoktu. Nimetler hazır (daim), ahd

ve zimmetler ise şükürlerine merbut idi. İşte bu kaideleri değiştirdiler ve bu düğümleri çözdüler (Bu vaziyeti değiştirdiler). Emîr *Dübeys*'den, rişvet aldılar ve onu, *Irak*'a gönderdiler. Bu suretle muharebe vukua geldi. *Behruz*'u tevkif edip hesap sormak, zenginliğinin sırrını meydana çıkarmak için, tahrirat (mülâttafa) yazdılar. Bu işlerin hepsi, fena netice verdi ve menfaati ifsad ve faideyi mahvetti ve bereketi giderdi.

(Bunların meydana getirdikleri) üçüncü mefsede şudur: *Fars* diyarı, en güzel nizam üzere olup, istenildiği gibi idi. Ahalisi muti olup, herkes, itaat üzere idi. Hasılatı, mebzul olup, her vakit, oradan, hamule gelmekte idi. Tesadüf olarak, *Fars* âmili, o günlerde *İsfahan*'da, bulunuyordu. *Dergezini*, *Fars* âmilini, tevkif edip hasılatı talep etmesini, efendisine tavsiye etti. Bunun üzerine *Alibar*, âmili tutup işkence etti. Mal *Fars*'da hazırdır, dediğine inanmadı, belki tekzip etti. Bu haber, *Fars* emîrine vâsıl olunca, *Fars* emîri, büyük miktarda olan bu mala tama etti ve onu vermek istemedi. Bunlardan tevahhuş edip, açıktan açığa fena surette, isyan etti. Sultanın, o memleketlerde, kırdı otlayan, iki sürü hayvanları vardı. Onları sürüp, kendisine, aldı ve seçme hayvanları vardı, onları, sultanın mülkünden, çıkardı. İşte bu fena maksatlar ve yavuz fikirler yüzünden, *Fars* vilâyetlerinin nizamı bozuldu.

Dördüncü mefsede şudur: *Mazenderan* ümerasından bir cemaatle, *Fars* diyarı cihetindeki kurtler cinsinden, bir kavim, olan *Şebankâriye* ümerasından bir taife, sultanın hizmetinde idiler (Yahut: *Mazenderan* ümerasile *Şebankâriye* ümerasından bir taife sultanın hizmetinde bulunuyorlardı. Bunlar, *Fars* diyarı cihetindeki kurtler cinsinden bir kavim idiler). Bunların memleketleri sarp ve kaleleri yüksek idi. Sabık sultan, ihsanile bunların gönüllerini avlamış, silâh istimal etmeden bunları idaresi altına almış idi. Zira bunlar yüzünden yollarda emniyet kalmamıştı. Bunlar, fenalık yapmağa alışık idiler. *Dergezini* ve efendisi ve bu ikisinin yordakçıları (yardımcıları), bu cemaate, fena muamele ve zulmettiler. Bunun üzerine bunlar, ürtküler kalelerine dönerek, gizli olan fenalığı, meydana vurdular ve sakin olan fitneyi, harekete getirdiler.

Beşinci mefsede şudur: *Selçukîlerden* hiç bir kimse, sultan *Muhammed*'in bıraktığı kadar altın, gümüş, ve ev eşyası, bırakmamıştır. İşte bu malları, elde ettiler ve paylaştılar, iki aydan az bir müddet zarfında hazineyi bomboş bıraktılar. Altınlar, bittikten sonra, gümüşlerin, üzerindeki mühürü, bozarak, onları da dağıttılar. Kârlı muamele yolları buldular, o gümüşleri, altına tahvil ettiler. Sonra dökme ziynet eşyasına ve kap kaçağa, el uzattılar (Sonra ziynet eşyasından ve kap kaçaktan ibaret olan, dökme eşyaya, el uzattılar). Sonra, sıra ile mücevheratı, elbiseyi, kırdı otlayan arap atlarını, sonra develeri, paylaştılar, hiç birşey bırak-

madılar. Döl için beslenen koyunlara, koçlara ve keçilere varıncıya kadar paylaştılar, Mamur olan devleti, bu suretle, çırpıplak bir hale, koydular, zenginlikten sonra fakirlendirip, bel kemiğini zayıflattılar (Kırdılar).

Altıncı mefsede şudur : Sultanın köleleri bize gönül hoşluğile (istekle) itaat etmiyorlar ve bize mütabaatten zevk duymıyorlar diyerek, bunları, dağıtmanın çaresini, düşündüler. Bunlardan her oku, bir hedefe ve her 123 sehmi, bir tarafa atıldılar.

En büyük mefsede olan, yedincisi de, şudur : *Elamut* kalesini, muhasara etmekte olan asker, kaleyi fethetmeğe yaklaşmış ve muhasaranın maksada muvafık surette neticeleneceğini müşahade etmiş iken, *Dergizini*, mülhitlere (*batınılara*) meylinde ve onlara yardım etmeğe, söz vermiş olduğundan, askeri dağıtmağa başladı. Ve askerin reisi olan büyük *Emir Enüştekin Şirgir*'i tevkif etmeğe emir (izin) çıkarttı. Bunun üzerine asker, muhasarayı bırakarak, intizamsız bir surette, çekilmeğe başladılar. *Elamut*'dakiler, bunları takip ederek, bir kısmını, katlettiler, kalanları şarka ve garba dağıldılar [1].

Kale ahalisi, ikiyüz binden ziyade dinar kıymetinde esliha ve erzak naklettiler.

[1] فلما بلغ بهم الامر الى حد الذي لا مزيد عليهم بلغهم موت السلطان محمد قنوت نفوسهم وطابت قلوبهم ووصل الخبر الى العسكر المحاصر لهم بعدهم بيوم وعزموا على الرحيل فقال شيركير ان رحلتنا عنهم وشاع الامر نزلوا اليتنا واخذوا ما اعدناه من الاقوات والذخائر والرأى ان نقيم على قلعتهم حتى نفتحها وان لم يكن المقام فلا بد من مقام ثلاثة ايام حتى يتقدمنا قلنا وما اعدناه ونحرق ما نعبز عن حمله اثلا ياخذ العدو فلما سمعوا قوله علموا صدقه فتعاهدوا على الاتفاق والاجتماع فلما امسوا رحلوا من غير مشاورة ولم يبق غير شيركير ونزل اليه الباطنية من القلعة فدافعهم وقتلهم وحمى من تخلف من سوقة العسكر واتباعه والحق بالعسكر فلما فارق القلعة غنم الباطنية ما تخلف عندهم (ابن الاثير ج ١٠ ص ١٩٩)

Muhasaradan dolayı, bunların, sıkıntıları son haddine vâsıl oldukça, Sultan Muhammedin ölümü haberi, bunlara erişerek nefisleri kuvvetlendi ve kalpleri hoş oldu. Bunları muhasara eden askere ise bu haber, bunlardan birgün sonra erişti. Asker, muhasarayı bırakarak kalkıp gitmek istediler. Lâkin Şirgir şöyle dedi : Eğer biz kalkıp gidersek, mesele de şayi olursa, kaleden, bizim üzerimize, çıkarlar ve biriktirmiş olduğumuz, erzakı ve zahireleri alırlar. Binaenaleyh kaleyi fethedinceye kadar, burada kalmamız, eğer kalamıyacaksak hiç olmazsa esliha ve erzakı geçircinceye kadar üç gün kalmamız zaruridir. Nakledemiyeceğimiz eşyayı ise, düşman eline geçmesi için, yakarız.

Asker, Şirgirin sözünü işittiklerinde, bunun, doğru söylediğinin, farkına vardılar, toplanmak ve birleşmek için muahede ettiler. Fakat gece olunca, müşavere etmeden kalkıp gittiler, Şirgir'den başka hiçbir emir kalmadı. Ertesi sabah batıniler, bununla muharebe etmeğe kaleden indiler. Şirgir bunlara karşı müdafaa ve bunlarla muharebe etti. Askerin saka ve etbandan olup geride kalanları, himaye etti ve askere, iltihak, etti. Şirgir, kaleden ayrıldıktan batıniler, Bunlardan kalan eşyayı yağma ettiler.

Bu sırada, büyük emir *Kündgudı*, sultan kapısına geldi. Bu zat büyüklerden olup, akıl ve dirayet sahibi idi. Bunu, sultanın kardeşi, *Melik Tugrul'a*, atabek, tayin ettiler. Sonra sultana, bundan korunması, lâzım olduğunu söylediler. Bunun üzerine *Kündgudı*, kendisine ve terbiyesinde olan *Melik'e* bir hal olmasın diye korktu, *Melik'i* alarak, geceleyin savuştu ve gizlenerek gitti. Bundan sonra bu ikisi, yani sultan *Mahmud* ile *Kündgudı*, bir arada toplanmadılar. En sonunda bu iş, kalplerin meşgul olmasına ve fitne ateşi tutuşmasına, sebep oldu.

Sekizinci mefsede de şudur: *Sakı Karaca'nın* yanına sultanın kardeşi *Melik Selçuk'u* vererek, onu *Fars* diyarına, tayin ettiler. Evvelce *Fars* vilâyetine tayin etmiş oldukları emir *Kayser*, *Karaca'nın* gelmekte olduğunu işidince, kaçtı, içi kin ile dolu olduğu halde, *Horasan'a Sencer* yanına gidip, içini, ona boşalttı,

Dokuzuncu mefsede şudur : Sultanın, ay gibi parlak küçük köleleri var idi. Bunlar üzerine has ağlardan bekçiler (mürakabeciler) ve kendi cinslerinden, nakipler bulunuyordu. Her biri, bunlardan bir kaç tanesini aldılar, parlak çocukları paylaşarak, fışk pazarının, bin çeşidini kurdular.

Onuncu mefsede de şudur : Coşturucu cariyeleri ve şarkı söyleyici 124 eineleri (muganniyeleri) harem dairesinden çıkarıp, kendi evlerine, naklettiler, kendilerinin bulundukları meclislerde, bunların da hazır bulunmalarını istediler, fışk ve fücurun, her çeşidini irtikâp ettiler, rûsvaylığın her tarafını boyladılar. Sultanın üzerine düştüler ve meydana koydukları işleri, ona teklif etmeğe kadar, cür'et gösterdiler. Sultanın, o işlere mail olmasile, bunların teklif ettikleri, her şey, revaç buldu.

Enûşirevan diyor ki : Bana söylendiğine göre, sultan *Muhammed* vefat edince, emir *Alibar*, sultanın hazinesine girmiş, nefis mücevheratı, kıymetli yakutları, sandıklarile almış ve bunları, veziri olan *Dergezin'i*ye tevdi etmiş, ileride zikredileceği üzere, emir *Alibar* katledildikte, bunlar *Dergezin'i*nin elinde kalmış, kimse onları sormamış.

İmadüddin diyor ki : bu *enesabazi* انسابذی hakkında, bir parça beyanatta bulunacağım. *Enesabaz* انساباذ *a'lem* ikliminde bir çiftlik olup, *Dergezin'e* yakındır. Bu adam kendisini *Dergezin'e* nisbet etti. Zira *Dergezin*, mezkûr vilâyetin en büyük kariyesidir. Ahalisinin büyük bir kısmı, ehli ibahat ve ehli dalâlettir. Bunların ekserisi, *Müzdek* ve *Babekülhurremi* mezhebinde olup ahali beyninde, şerleri şayidir. *Dergezin'i*nin babası, bunlardan bir çiftçi idi, oğlunu *İsfahan'a* getirdi. Ve bunu yazıya, cür'ete ve kılıç çalmağa (yahut yüzüzlüğe) alıştırdı. Daim mutasarrıflarla ihtilât ederdi. Tecrübesiz cahil ve kindar idi. Fenalıkta bir tane olup, intikamcı idi. Kim, ona, iyilik etti ise, onu, öldürmüştür. Herhangi bir dağda barındı

ise, onu, tezelzüle uğratmıştır. Bunu, ilk evvel, istihdam eden kimse, *Kemalülmülkissümeğremî* ile amcam el *Aziz* olmuştur. Bunların her ikisini, en acı felâketlere, uğratmış ve iyiliklerine fenalıkla mukabele etmiştir.

Müellif diyor ki: Vaktin veziri bu minval üzere, ifsat etmekte devam etti. Ve arzusuna, kimsenin, muhalifet ettiğini görmedi. *Dergezin'i* ve eshabının hamakat ve belâhetlerinden biri de şu idiki, *Alibar'a* sultanın vasisi diye hitab ederlerdi ve bu ismi, onun has lâkabı kılmışlardı. Zira *Alibar* bunu, onlara, ilzam etmişti ve, benim böyle lâkaplanmam lâzımdır demişti.

Hatırı, tuğra vazifesinden azledip, *Emîr Karaca Sakî* ile, *Fars'a*, 125 gönderilen, *Melik Selçuk'a*, vezir yaptılar. Maksatları, onu, dergâhdan uzaklaştırmak ve onunla, karşıkarşıya gelmemek, idi. İşte bütün bu yaptıklarında, sultanın fikrini sormuyorlar, ondan izin istemiyorlar. Onu hakir ve zayıf görüyorlardı. Bu, rüsvaylıkların haberleri, tevatür etti ve bu kabayihin katları, üstüste yığıldı. Bunun üzerine, *Sultan Sencer*, bunların yıkmaya başladıkları beytine (evine, hanedanına) teveccüh ve azimet etti. Şefekatlî öz biraderinin oğluna karşı, amcanın şefekati harekete geldi.

HALİFENİN SAĞ ELİ BÜYÜK SULTAN ULU ŞAHİNŞAH MUİZÜDDÜNYA VEDDİN EBÜL HARİS SENCER BİN MELİKŞAHIN HORASANDAN IRAK HUDUDUNA GELMESİ, ZAFERİ, AF EDİP DÖNMESİ

Müellif diyor ki: âdil ve hayâsı kâmil ve şamil, huy ve tabiatı sevimli olan bu sultana, biraderzadesi *Mahmud'un* işi iyi olmadığı, eğer telâfi edilmezse, bunun devleti, mahv ve münkariz olacağı haberi, erişti. Açılmak üzere olan zahmet ve mihneti dürmek için, bayrağını *Rey'e* tevcih etti ve sancağını açtı. Maşrıktan doğan ve ufkunda parlıyan güneş gibi, yürüdü (oldu). *Sencer'in* askeri, *Irak'a* yaklaşmış, tozu âfakı tuttuktan, sultan *Mahmud*, çadırlarını dikti (kurdu) ve askerini çıkardı. Bu defa, askerden, kimse tahallüf etmedi. Çalkanan deniz gibi olan askerin dalgaları, birbirine çarpı. Sultan *Mahmud* askerinin en ileri gelen kumandanları, *İsfehşâlâr Alibar* ve *Mengûbars* nam iki emir idi. Bu ikisi bey-ninde münâferet ve düşmanlık var idi. Şüphesiz, reyleri birbirine muhalif ve birinin arzusu, diğerinkine zıt olduğundan, hiç bir tedbir, doğru ve dürüst olmadı. Ve doğrultmak düşünülmedi. Mesalihin, hangisi takdim 126 ve hangisi tehir edileceği, tavazzuh etmedi (masalihin hangisi mukaddem ve hangisi muahhar olduğu, tavazzuh etmedi). Vezir *Rebib* bu günlerde

vefat edip ölüm korusuna yerleşti. Vezirliği, *Kemalülmülk Ebülhasan Ali Bin Ahmed essümevremi*, deruhde etti. Bu vak'a, 512 senesinde, iki sultanın harbe tutuşmasından, üç gün, mukaddem, vukua geldi. Bu suretle, *Kemalülmülk*'ün işi, intizamsızlık anında, nizam üzere yürüdü. İki asker, harp hazırlıklarıyla meşgul idi. İki cemaat, birbirile karşılaşp, iki toz, birbirine karıştıktı, *Mahmud*'un askeri, yenildi ve bozuldu. Bundan dolayı, *Mahmud*'un cesareti kırıldı, pervanesi, ateşten inhiraf edince, yatağı, ateş üzerine, serilmiş gibi oldu. Günahsızlardan bir taife, muharebe meydanında katledildi, kabahatli olanlar kurtuldu [1].

Sencer, sabaha çıkınca, biraderzadesini sordu. Huzuruna gelmekte teahhur etmesi, hoşuna gitmedi. Bunun üzerine *Mahmud*'un korkusunu gidermek ve özrünü kabul etmek için, elçi, gönderdi ve kalbini riayet ve yakınlığı ile ünsiyet etmeği ve kederini gidermeği, tercih edeceğini ve kusurlarını, telâfi ederek, arzusunu, yerine getireceğini, ve o hatalardan tamamilen uzaklaşmak, ancak tasafi ile olabileceğini, beyan ettikten sonra, şöyle dedi: Allahtan hayır iste! geç kalma, sana mülâki olmaya hiç bir şeyi tercih etmiyen kimseye, mülâki olmayı, ihtiyar (tercih) et.

Öteki çirkefler (mülevvesler), Sultan *Mahmud*'un etrafını sarmış olup, bunu, doğru işe göndermiyorlar ve hidayete doğrultmıyorlar, kana kana düşünmekten menediyorlar, düşünmekle susalığını kandırmaya, meydan vermiyorlardı.

Bu esnada, emîr *Alibar*'ın arkadaşı (şahibi), *Ebülkasım Dergezini*, herkesten erken davranarak, efendisinin işini yoluna koymak için, kapıya gitmişti. Sultan hazinesinden çarpmış olduğu maldan bir miktarını, beraber götürmüştü. Onları, bol bol, dağıttı ve korktuğu şeyi, rişvet vererek bertaraf etti.

127 Meyancılık eden, iş görmek ve iş bitirmek hususunda, söz söyleyen, kendisi olmak istedi. Sultan ise, halka yük olmasından ve zararı dokunmasından korktuğu için, uzun müddet kalmak istemiyordu, ve beytini (hanedanını) desteklemeden, yıkılacak bir halde, bırakıp gitmek de istemiyordu. İş bitirip, dönmek istiyordu. *Mahmud*'un teahhuru, sultana uzun gelmişti. Kapısına, *Dergezini*'nin, geldiğini duyar duymaz, maksadın tam özünü elde etmiş gibi, oldu ve huzuruna getirilmesini, emretti. Gözü, *Dergezini*'ye düştüğü gibi, *Alibar* nerededir, ben evlâdımı ondan isterim, (Benim evlâdıma o, kefilidir) dedi. Bunun üzerine, *Dergezini*, sen yerinden kalkmadan ben, onu, sana getiririm. Ben kuvvetliyim ve emanetliyim, me'alinde olan, ayeti, okudu.

[1] *Sencer* ile *Mahmud*'un muharebesi, İbnülesirde buradakinden tafsilli ve biraz farklı olup C. 10 S. 207 - 209 dadır.

Sultan, oğlum nerede, dedi: *Dergezini*, ben onu, göz kırpmadan evvel, sana, getiririm, lütuf ve merhametiniz, onu, sığdırır (içine alır) dedi. Bunun üzerine, Sultan, *Dergezini*'ye, *Mahmud*'u getirmek için, *İsfahan*'a gitmesini emretti ve işleri, onların, iradeleri veçhile yürütdü.

Kemâlmülk Essümeýremî, *Dergezini*'nin, sultan *Sencer* ile konuştuğunu ve cür'et edip huzura çıktığını işidince, düşündü ve bu işte herkesten evvel davranmağı, yırtmak ve yamamak işlerini kendisi başarmasını, münasip gördü. Bunun üzerine sultana, şöyle dedi: *Sencer*, senin amcan olup, baban, yerine, kaimdir. Senin üzerinde, onun, birçok hakkı vardır, ona isyan etmek, günahdır, onun merhametini dilemek ve rızasını tazelemek, hüsnü edebdendir. İşte ben onu yemin ettirmek ve tamimle razı kılmak için, gidiyorum dedi. *Dergezini* dönüp geldiği takdirde, hal ve akt işlerini *Alibar* görüp, kendisi işten muattal kalacağından, tâbi mahalline düşeceğinden, revnakı gideceğinden, *Dergezini* cahının revnakı artacağından, korktu. *İsfahan* yakınındaki *Cey* nam kariyeden, *Rey*'e azimet etti. Neşr ve tay ederek, yolu, katetti. *Dergezini*, buna yolda rasladı ve *Sencer*'den, sağlam söz aldığını ve kendi dahi kat'i surette söz verdiğini söyledi. Fakat, *Kemâl*, onun sözüne, ehemmiyet vermedi. 128
Sonra *Dergezini*, ben işi bitirdim, boşuna yorulmayınız sulha meylimiz olmadığını söyledim, binaenaleyh, sulha meyletmeyiniz dedi. Yolundan çevirmek için elinden geleni yaptı, lâkin *Kemâlmülk*, buna, kulak asmadı, ehemmiyet vermedi, durmadı. Sür'atle yolunda devam etti.

Sultan *Sencer*'e, vezir *Kemâlmülk* geldi, biraderzadeniz pişman olduğundan, özür dilemek için onu göndermiştir diye, haber erişti. *Sencer* buna, sevindi ve ümerasına, *Kemâlmülk*'ü istikbal etmelerini, emretti ve ikbalini tamamlamak için, ihtifaline ehemmiyet verdi. Vezire, hâtır ve hayaline gelmedik ta'zimi gösterdi. *Alibar* vezirinin yaptığı işler, silindi ve mahvoldu ve bina ettiği yapı, yıkıldı ve yuvarlandı.

Kemâlmülk, biraderzadesinin vaziyetini sağlamlaştırmak için, *Sencer*'den, söz aldı, sulh ve vifakın arzu edildiğini ve beklenildiğini bildirdi.

Fırsatı kaçırılmış şeyleri, iyice düşünüp hatırladıktan sonra, onları da söyledi. Sultandan taleb ettiği her husus için teminat aldı. Vezir orada kaldı ve elçi göndererek, sultanını çağırdı ve çabuk gelmeğe teşvik etti. ve amcasının, ancak *Sultan Mahmud*'u beklediğinden, burada eğlendiğini ve bu vakta kadar kaldığını bildirdi. *Mahmud*, vezirin yaptığını istihsan ederek, amcasını ziyarete teveccüh etti, bunun ziyareti, ikramla karşılandı. Arzusu, yerine getirildi. *Alibar*, *Mahmud*'un arkasından gitmemeğe çare bulamadı, çaresiz olarak, hazır oldu.

Mahmud yer öpmek için, kapandı ve günahını itiraf etti şefekatli *Sultan*, safhın yüzünü gösterdi ve yarlıkladı (af etti), cezaya çarptırmadı.

129 Sonra, *Sultan Mahmud*'un hattı hareketini kararlaştırmak için *Kemâlûlmûlk* ile *Alibar* ve veziri (*Dergezini*) toplandılar. Amcası *Sencer*'e hörmət için, *Sultan Mahmud*'un saltanat merasimini, terketmesi ve *Sencer* burada bulunduğú müddetce onun hükmü altında bulunması lâzımgeldiğİne karar verdiler. Şöyle ki: sultanı istikbal edince, teeddüben, onun yedek atına biner. Devletin alâmeti olan kırmızıyı bırakarak, *Sencer* devletin alâmeti olan beyaz ve siyaha (beyazlı siyaha) intikal eder, sultan burada kaldığı müddette davul vurulmaması emredilmelidir, amcası yanına girdikte yer öpmelidir. Onun önünde, ayakta durmalıdır, bargâhdan çadıra kadar amcasının üzengisi (rikâbı) yanında yayan, yürümelidir, amcasından ayrı, kendi başına bir çadırdaki (sürâdik) bulunmayıp, belki amcasının çadırları yanında evlât ve haremi yerinde bulunmalıdır. Amcasının uzaklaşmış, olan, merhameti yerine avdet etmek için, yirmi gün, bu hal üzere, kalmalıdır.

Müellif diyor ki: *Sencer*'in hilmi şu derecede idiki, kendisini gücendiren kimseye karşı göz kapar, ve zararı dokunan kimseye bile, menfaat dokundururdu. Bundan dolayı, bunların iç yüzlerine muttali olduğı halde büyük kabahatlerini afetti ve bunları hilatledi, her birini özerdi ve her birine ihsan etti. Vezir *Kemâlûlmûlk*'ün vezirlikte kalması için, menşur, yazdığı gibi *Alibar*'ın da emirlikte kalması için menşur yazdı. *Ebülkasim Dergezini*'ye, tuğra ve inşa mansıbını tevcih ederek menşur yazdı.

Sonra bunlar, *Sencer*'den, تنها görüşmek talebinde, bulundular ve bu görüşme esnasında onu, kan dökmenin her envainına teşvik ettiler. Temiz ve pâk olan kimseleri ona, lekeli gösterdiler. *Emîr Mengûbars* ile *Kasap Karatekin* bu yüzden boyunları vurulanlardandırlar.

Sonra, *Sultan Sencer*., *Horasan*'a döndü. Adil ve ihsan üzere bulunmağı, bunlara, ilzam etti. Vezir, kemali azamet ve celâl sahibi, oldu. *Dergezini*, divanı tuğraya, *Şemsûlmûlk Bin Nizamûlmûlk*, istifa divanına, yerleşti.

130 Müellif diyor ki: Bu esnada amcam *Aziz*, vezirlik ve istifa naipliklerinde bulunuyordu. Vezir *Kemalûlmûlk* ise, Kemale doğru, yürüyordu. Kendi vazifesinden başka hiçbir işe bakmıyordu. Daha doğrusu, sultan ancak, onunla, ünsiyet ediyor ve ancak, onun sözünü dinliyordu.

Müellif diyor ki: Bahtının gerilemesi, durmaz mizacının, hasta taliden dolayı, inhirafı, şüphesiz, *Enûşirevan*'a ağır gelmiş olacak ki, yerine düşmiyen birtakım beyitlerle Vezir *Kemalûlmûlk*'e tariz, ve soğuk bir takım temsillerle temessül etmiştir. Sanki *Enûşirevan*, *Kadı Ebû Bekir Errecanin*, daha *Kemalûlmûlk* vezir olmamış, belki memleketin müşrifi iken, onun hakkında söylediğı kasideyi işitmemiştir. Mezkûr kasidede *Errecani*, şöyle diyor:

Menfaatsiz sağ ile solu bırak, önüne doğru yürül yolların müntehasını ara (taleb et)! bil ki sen, deveye, cömertlik denizine doğru yürü dersen, ben *İzzüddin*'den başkasına gitmem, denizin, çeşit çeşit isimleri vardır, lâkin, ümit erbabının istilâhında, onun en meşhur ismi, *Ali* avucudur (Keffü *Ali*'dir).

İmadüddin (r. h.) diyor ki: Peder (R. D.) den işittiğime göre, *Selçuk* devleti vezirleri içinde hazamet, celâdet ve zekâ cihetinden, *Kemalülmülk*'ten daha kâmilî yokmuş. *Fars* lisanı üzere olan kitapları, onda pek çok ilim ve fazıl bulunduğunu gösteriyor. Vezirlik kaide ve kanunları, bu kitaplardan öğrenilir. Bu kitaplar, mütalea edenler için, çiçekleri terütaze olan ve reyhanları, kokliyanlara, hoş koku neşreden bahçelerdir (Bu kitaplar öyle bir bahçelerdir ki temaşa edenler için çiçekleri terütazedir, kokliyanlar için reyhanları, hoş koku, neşreder).

Müellif diyor ki: *Enûşirevan* şöyle diyor: Vezir *Kemalülmülk*'ün, kendi vezirliği, hususunda, ilk yaptığı iş, *Horasan*'dan *İsfahan*'a vâsıl olduğu gibi, *Irak* hakkında kendisine verilmiş, olan menşuru, okumayı emretmesidir. Sonra, emir *Ahmed Bin Bugrayi*, öldürmek hususunda, çare düşündü ve *Alibarı* katletmeğe, sultanı, teşvik etti, *Alibar* kaçıp kurtuldu. Korkusundan gece kaçtı ve bütün gece yürüdü. *Kemalülmülk*, bunun arkasından, başını, bedeninden ayıracak ve canını, teninden çıkaracak, kimseyi gönderdi. *Alibar*'ın veziri *Dergezinî*, için de adamlar tayin (tevkil) edip onu, kalebend kıldı. Ve öldürmek istedi.

131

İmadüddin (r.h.) diyor ki: pederim şöyle diyor: o günlerde, *Dergezinî* benim dostum idi. Beni yanına çağırdı ve beni gördüğü gibi: Bana yazıklar oldu, diye, bağırdı, ve bana iltica etti. Eteğime yapıştı ve, öldürüleceğime kanaat getirdim. Ölümünden kurtulmam hususunda tavassut et, sen yardım etmezsen, bana yardım edecek kimse yok, dedi. Bunun üzerine, kardeşim *Azizüddin*'e söyledim. *Azizüddin*, bunun hakkında, *Kemalülmülk*'e, ısrarla söyledi. Ve nihayet kurtardı. Bu meş'um kuşun kafesini açtı. Halâ yolu üzerinde, bir yerde, mahpus olan bunu, salıverdi. Halbuki Allah bu adamın, kendisine şefaât eden kimseyi, on sene sonra katledeceğini takdir etmiş. Ne pederim ve ne de amcam, onu kurtarmakla kendi evlerini yıkmağa (ocaklarını söndürmeğe) sayettiklerini ve onun işini kolaylaştırmakla, kendi işlerini, müşkülleştirdiklerini, bilmiyorlardı. *Ebülkasım* (*Dergezinî*), kan dökücü olup, asilzadelerin düşmanı idi. Vezir *Kemalülmülk*, ondaki fenalığı teferrüs etmiş ve bunun gailesinden (şerrinden) halkı kurtarmak istemişti. *Kemalülmülk*, doğru düşünmüştü, lâkin düşündüğü olmadı. *Dergezinî* helâk olmuş olsa idi, Ondan sadır olacak şeyler, sadır olmamış olurdu. Lâkin kadere karşı gelmek ve yazılanı bozmak mümkün değildir.

Vezir *Kemalülmülk*, *Aliba'rı* öldürmekle, bir taifenin kalbini, tamir etti. Ve onları itaate meylettirdi ki bunların gönüllerinde, *Alibar'a* karşı kin vardı. Onun tasallütü yüzünden, bunlara birçok mihnetler çökmüştü. Onun sarsılmasile, bu taife sebat ve onun katledilmesile bunlar hayat buldular.

- 132 Emir *Kayser* ilerledi ve mertebesi yükseldi. Devlet idare etmek hususundaki yararlığı, kendisini gösterdi. Evvelce aşağı kalan bir takım emirler yükseldi. Bunlar, sultana itaat etmek ve onun tarafını (ve onu), iltizam edip amcası *Sencer'in*, maksat ve matluplarından yüz çevirmek hususunda, kendi beyinlerinde, yemin ettiler.

Enûşirevan diyor ki: vezir, musadereye başladı, musadere divanını, müfredat divanı diye, tesmiye etti.

İmadüddin diyor ki: mes'ele *Enûşirevan*'ın dediği gibi olmayıp onun inkârı (tezyifi), yerinde degildir. Belki, vezir, emir *Alibar*'ın malı hakkında, eshabını, mütalebe etti (sıkıştırdı). Ve âmillerinden hesap sormayı ve ahval ve esbabını teftiş etmeği emretti. *Irak* saltanatının revnakını, iade etti, perakende işlerini nizama koydu. *Bağdad'a* gitmek için, sultan ile birlikte *İsfahan*'dan çıktı. Sultan bunu, devlet umurunda, hakim kılmış, ve nafiz emrini bunun eline vermişti.

Dergezinî tevkif edilip azledildikte vezir *Kemalülmülk*, tuğra mansıbını kendi kardeşi *Nasîre* verdi, bu büyük mansıbı ona bağladı. *Nasîr*, metîn ve ağır tabiatlı ve vakarlı idi. Onda, kardeşi *Kemalülmülk*'te olan nezaket, tatlı dillilik ve merhamet yoktu. Bundan dolayı ahali, Nimelmevlâ ve Bi'sennasîr *نم المولى وبس النصير* (Mevlâ ne iyidir, nasîr ne fenadır) derlerdi.

- Müellif diyor ki: 513 senesinde, *Sultan Mahmud* ile kardeşi *Mes'ut* beyninde, *Hemedan* yanında, muharebe, oldu. Bu muharebede, Sultan, kazandı. Şöyle oldu: *Melik Mes'ut*, *Emîr Cavuşbek'e* [1] *امير جوشبك* teslim edilmişti. *Cavuşbek*, *Musul*'da *Mes'ud*'un atabeki idi. *Şam* ve *Diyaribekir* askerleri, bunun hizmetinde, idi. Bu zat, memleketinin bulunduğu yere nisbetle, garp meliki, diye tavsif edilirdi. Bunun atabeki olan *Cavuşbek*, pek çok, asker, topladı ve saltanatı almak ümidine kapıldı. *Ustaz Ebû İsmail Müeyyedüddain Tuğrai*'yi, *Mes'ud*'a vezir, tayin etti. Lâkin bu harpte kazanamayacağını (مسعوده = siyadeti kadimeye uzanamıyacağını) bilmedi. *Sultan Mahmud*, *Cavuşbek*'in asker topladığını öğrenince, askerile karşı geldi. *Cavuşbek* dahi, çadır (شمسية) altına koyarak *Mes'ud*'u getirdi. İki asker saf bağladığı ve iki deniz birbirine girdiği, saflar birbirine karışmaya yaklaştığı sırada, *Mes'ud*, kardeşi *Mahmud*'u gördü ve onun için (ona) inledi. *Cavuşbek* bunu zaptemeğe uğraştı, fakat *Mes'ud* ona iltifat etmedi. *İci, ici* diye bağırdı. Bu kelime, büyük kardeş

[1] O nushasında hoşbek خوشبك, P nushasında Cuşbek جوشبك dir. İbnülesir C. 10. s 224, 230 da جوشبك dir.

hakkında söylenen, Türkçe, bir kelimedir. Bunun üzerine, *Cavuşbek*'in yapmış olduğu bütün tedbirler, alt üst oldu. *Mes'ud* gidip, *Mahmud*'un yanında durdu. Askerlerden ve kölelerden ne varsa, cümlesini yağmaya uğrattı [1], yakalananların birincisi *Mes'ud*'un veziri *Ustaz Ebû İsmâile-tuğraî* idi. Bunun ele geçtiğini, Vezir *Kemalülmülk*'e, ihbar ettiler. *Kemalülmülk*, o esnada *Nasîr*'den niyabetle *Tuğra* vazifesini idare eden *şihap Es'ad'a*, bu adam mülhidtir dedi. Bunun üzerine Vezir (*Ebû İsmail*), mülhid olan kimse, katle müstahaktır, dedi. Bunun üzerine, haksız yere katledildi. Yine büyük fazıllardan, *Bursıkî*'nin veziri olan, *Zegnül Kûfat Ebülfütüh* زين الكفاه ابو الفتح katledildi. *Mahmud* kardeşi, *Mes'ud*'a iyi muamele ve tekrar evvelki büyük mevkiine iade ve atabek olarak, bir başkasını, hizmetine tayin etti.

Müellif diyor ki: *Deylem* padişahları bakayasından (ahlâfından) *Aduddin Alâüddeve Ebû Kâlicar Gerşasf bin Müeyyedüddeve Ali bin Şemsülmülûk feramerz ibnil âdil Alâüddeve* عضد الدين علاء الدولة ابو كاليجار Sultan *Mah-mud*'un hizmetinde idi. Sultan bunu kardeş yerine tutup, pek yüksek mertebeye çıkarmıştı. Bununla beraber bu zat, hasitlerinden sakınıp, *Yezd* kasabasındaki evinden çıkmıyordu. Buna, sultan kapısına gelmesi münasip olduğunu, durmadan söylediler, seyrek gelmek hususundaki fikrini tahtie ettiler. Bunların dediklerine meyledip atlandığı ve sultana 134 mülâkatla kederlerini izale etmeğe yaklaştığı zaman, üç yüz süvari ifraz (tecrit) ettiler. Bu müfreze *Ebû Kâlicar*'ın yoluna çıkarak, bunu yakaladılar. Hiyanet ve gadrini gizliyerek, dostluk izhar edip, bunu yakalayan kimse, *Emîr Kayser* oldu, idaresi altında olan, *Ferrezin* denilen kaleye götürüp, bunu kalebend etti. El ve ayağına, muhkem surette ve ağır kelepçeler vurdu. Burası, muhkem bir kale ve yüksek bir tepe olup, yıldızlar bunu, kendi hemzadesinden, sema bunu kendi basamaklarından addediyordu. Allah *Kâlicar*'a lûtfedip, kaçmak yolunu ilham etti, şöyle oldu: bu zat kaçmağa teşebbüs etti. Gece karanlığında sûr üzerine çıktı, ümidini kesip, hayata el silkmiş adam gibi, yüksek yerden kendisini aşağı attı, sağ kalması memul olmıyan yerde, Allah, onu muhafaza etti. Buludun yuvarladığı, yağmur tanesi (damlası) gibi, yere indi. Yokuşlar aşarak dağ aralarından gizlice geçerek, memleketine vardı. Şehrine dönmesile, sürur ve ferah avdet ettiğinden, ahali sevindiler ve felâket adımları (felâketler), kendi salâhiyetleri hududu içinde kaldıkça, bunun sabit ve payidar olan şerefine, dokunamıyacağını bildiler.

[1] Sultan Mahmud ile Mes'ud beyninde cereyan eden vak'a, İbnülesir tarihinde 514 senesi vekayinde olmak üzere gösterilmiştir. Lâkin buradakinden çok farklıdır. (İbnülesir C. 10 S. 213, 214)

Emîr Kayser'in akıbetine gelince, *Bağdad*'da bunun boynu vuruldu. Akıbeti, ukubet tarikile ölmekten ibaret oldu.

Enûşirevan diyor ki: devlet (memleket), *Sultan Muhammed* devrinde, bütün bir kül halinde olup, kimse ona tama' edemiyordu. Oğlu *Mahmud*'a intikal edince, toplu olan memleketi parçaladılar. Geniş memleketi daralttılar. Devlette, başkasını ona şerik ettiler ve onun için, devlette tutunacak yer bırakmadılar. Bu işler, *Sencer* geldiği zaman oldu. En evvel *Sencer*, kendisi için *Mazenderan*, *Taberistan*, *Kumis*, *Damegan*, *Rey*, *Dü-bavend* [1] ve amalini ikta etti [2]. *Melik Rüknuddin Tuğrul bin Muhammed* için *Save*, *Abe*, *Sarek*, *Saman*, *Kazvin*, *Ebher*, *Zencan*, *Ceylan*, *Deyalim*, ve *Talekan*'ı ayırdılar. *Mahmud*'un kardeşi *Melik Selçuk*'a ise bütün *Fars* vilâyetini, *İsfahan*'ın yarısını ve *Huz*'un yarısını ayırdılar. *Emîr Dübeyş bin Sadak*'a bin *Mansur* ise, *Basra*'ya ve kazalarına ve ona mülhak olan *Batayih*'a tegallüp etti. Bunun gibi, *Hit*, *Enbar*'e, *Fırat*, *Rahbe*, ve *Gane* sancaklarına, *Musul*, *Nasıybin* ve *Habur* kazalarının her birine, bir emîr tegallüp etti. Sultan hissesine düşeni, kâmilan ikta suretile verildi. Hasılâtı muhafaza edilmedi. Bu suretle varidatı azaldı. Sultana has emlak kalmayınca, sultanın âmilleri de kalmadı. Divan, bozuldu ve bozukluk çoğaldı zira, divanın, zenginlerin malını almak (musedere etmek) ve fakirlik ateşini körüklemekten (alevlendirmekten) başka işi kalmadı.

İmadüddin, vezir *Kemalülmülk*'ten bahsederken şöyle diyor: *Kemalülmülk*, vezirliğinin gür zamanında, saadetinin ilk (gençlik) çağında, devletin tam satvetli anında iken, kader acele ederek, ansızın geldi, bütün sevinçler bir an içinde kayguya döndü. Bu vak'a 515 senesinde vukua geldi ve şöyle oldu: Sultan, *Hemedan*'a dönmek için *Bağdad*'dan çıktı, vezir ise, ertesi gün sultana erişmek fikrile bir gün, ondan sonraya, kaldı. Ertesi sabah atlandı (ata bindi), alay tertip edilmişti, yalın kılıçlar, vezirin önünde olup, iki tarafında, eğerinin örtüsünü kaldıranlar, yürüyordu. O esnada, dükkânlardan bir grup, vezirin üstüne atılarak, onu bıçakla vurdular. Vezir yaralı olarak kaldırıldı. Pazar çardaklarından birinin hücresinde kaldı ve bunu tedavi edecek adam, getirildi. Doktor yaranın ehemmiyetsiz olduğunu söyledi. O esnada ansızın tavandan bir adam atladı, ölüm bıçağıle, vezir üzerine indi ve canını telef

[1] P. nushasında: *Dunbavend*'dir.

[2] واعاد عليه جميع ما أخذ من البلاد سوى الرى وقصد باخذها ان تكون له في هذه الديار لئلا يحدث السلطان محمود نفسه بالخروج (ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٠٩)

Sultan *Sencer*, Sultan *Mahmud*'tan alınmış olan memleketlerin *Rey*'dea başka hepsini iade etti. *Rey*'i almaktan maksadı, Sultan *Mahmud* tekrar isyan etmeği hatırlatma getirmesin diye, bir elini bu memleketlerde bulundurmak idi.

etti ve zamandan, onun verdiği güzelliği sildi. Amcam *Aziz*, bunun vereselerini (arkasında bıraktıklarını), muhafaza etti, bu suretle, sefih zamanın keskinliği, onlara karşı yumuşamış oldu. Vezir şehâdet şerbetini içtikte iki çocuğu kaldı ki biri *Aduddin Muhammed*, diğeri *Fahrüddin Mahmud*'dur. Amcam *Aziz*, çok fazilet, nurlu itikad, sağlam diyanet, yakîn ve ilim sahibi olan büyük çocuk hakkında, taassup gösterdi (çocuk hakkında yar ve yaverlik kaydında bulundu). Bundan dolayı sultan onu, en şerif mansıba ve en yüksek mertebeye tayin etti. Lâkin, eline geçtiği halde, dünyadan yüz çevirdi, inkisar yolunu tutarak, ekmek parçasına, kanaat etti.

İmadüddin diyor ki: 579 senesinin bugününe kadar, güzel siyretinde ve temiz kalpliliğinde ve yavan maişetinde devam etti. Üzerine, çürümüş eski elbise giyer, تنها meskeninde barınır, emri maruf eder, muztar olan mazlumun elinden tutar, dünyaya, nefret gözile, bakardı. Ahirete mukbil idi. Perhizkârlığı, kendisine, haşyet şiarını, giydirmişti.

Bunun kardeşi *Fahrüddin Mahmud* ise, son vaktine kadar, büyük memuriyetlerde bulundu ve kıymeti bilindi ve iktidarı zâhir oldu. Zâhit *Aduddin* ise, bundan yüz çevirmiş olup bunu, câh ve mertebeden vaz geçirmeğe çalışıyordu. Dünyada, bu ikisi beyinde meveddet ve mahabbet değil, belki münâferet ve mübayenet vardı. *Aduddin*'de vâfir fazilet ve üzerinde hak ve hakikat okunan sima vardı.

İmadüddin diyor ki: *Enûşirevan*'ın zikrettiği şeylere avdet edelim!

ŞEMSÜLMÜLK BİN NİZAMÜLMÜLK'ÜN VEZİRLİĞİ

Enûşirevan, mesel olarak, bu hususta şu beyiti okudu: Alçaktır, alçaklık, kendisinden fışkırmıştır, anasından ve babasından gelmiş değildir.

Müellif diyor ki: *Enûşirevan* şöyle demiştir: *Kemalülmülk*, yere serilip, meydan boş kalınca (genişleyince), *Şemsülmülk*'ün himmeti, vezirlik istemeye, kızlık bozmaktan âciz olmasına rağmen, onunla evlenmeye, uzandı. Nihayet, vezirlik libasını, giydi. *Şemsülmülk*'ün güneşi, vezirlik mataliinden parlayarak doğdu. Şiddetli susalıktan sonra, içmek için, çok sulu olan, vezirlik suvatına vardı.

Azizüddin Ebû Nasr Ahmed Bin Hâmid, istifa mansıbına tayin olundu. Bu zat, fazilet ve iktidar cihetinden, bütün akran ve emsaline faikti. Bunun meydana getirdiği hayrattan biri şudur:

Bu zat, sultanın karargâhı için, bir bimaristan (hastahane) yaptı ki 137
bunun alât ve edevatı, çadırları ilâçları, tabib ve hademeleri ve hastaları

iki yüz deveye yük oluyordu. Hayratından biri de şudur ki *Bağdad*'da *Attabi*'ler mahallesinde, yetimler için, mektep bina etti ve ona, geliri daimi olan, vakıflar tahsis etti. Yetimlerin, bülûğ çağıları gelinceye kadar, adâp öğrenip, Kur'an hıfzedip helâl ve haramı marifet edinceye kadar, yiyip içmeleri, elbiseleri, mezkûr vakıfların gelirinden, temin edilmişti. Bu zat, idare işlerinde vezir üzerine tahaküm etti.

Tuğra ve inşa divanına, *Şihap Esad* tayin edildi. Bu adam, sultanın, pederi günlerinde, muallimi idi. Sultanın: elime saltanat geçtiği gün, seni Tuğra ve inşa divanına tayin edeceğim dediği va'di, bugün yerini buldu. Bir kere vazife başına geçinc, bunun mevkii değişmedi. Hayatının sonuna kadar, Tuğra divanı, bunun elinde kaldı.

Ebûlkasımilenesabazi Arzülceş عرض الجیش divanını, deruhde etti. Asıl müfettiş (ariz), *Enûşirevan* olup o, bulunmadığı için, onun yerinde naib idi.

Enûşirevan diyor ki: bir işi yerine getirmek ve bir buyruğu, infaz etmek için, *Bağdad*'da, kalmıştım. Bu camaat, toplanmışlar, benim gaybubetimi, ganimet bilerek, beni tevkif ve seferden menetmek için ferman çıkartmışlar, yaptığım işleri takbih etmişler, lâkin çirkin iş yapmışlar. Sultan fermanının muhtevası şu idi:

İtaat edilen buyruk - Allah onu üstün etsin - şudur ki: eğer *Enûşirevan*, *Bağdad* hududu dahilinde ise, "Babı meratip," deki evinde oturması, evinden çıkmaması, lâzımdır. Akrabasile de yabancılarla da görüşmesi, yasaktır. Eğer *Cebel* diyarına girdi ise, Emîr *Bursuk*'un vilâyetinde *Kefraş* كفرش kalesinde otursun. Mansıp ve maaş istememesi ve kölelerini kapiya göndermesi şarttır. Taki onlar, has emirler eline intikal ederler, münzevi olan *Enûşirevan*'dan, bu suretle, onların yükleri, kalkmış olur.

Müellif (*Enûşirevan*) diyor ki: ferman, *Aziz*'in yazısı ile olup, bu fermana, *Tugrayı*, *Ahemt* çekmişti. Fermanda vezirin alâmeti احمد الله على نعمه (nimetleri mukabilinde, Allaha, hamdederim) olup sultanın tevkii ise, اعتصمت بالله idi.

Hakkımda tertip edilen bu işi, *Aziz*'den başkasına atfedemedim. Zira kalanları, *Aziz*'e, tâbi idiler. Zira bunlar içinde, temyiz ve tefevvuk ile teferrüd eden, yalnız, odur.

Vezir kâtibinin yazısıle, şöyle yazılmıştı: teftiş (arz), vazifesi, büyük *Amid Zeynüddin Zahirüddeule Ebulkasım* kardaşa, yani *Dergezinî*'ye tevcih edilmiştir, binaenaleyh, ona teslim edilmek için, bütün arz evrakı ve defterleri, mühürlenerek, gönderilmelidir.

Müellif (*Enûşirevan*) şöyle diyor: yoluma, süvarilerden, bir cemaat, koymuşlardı. Eğer sultanın muta' emrini ululamamış olsa idim, bu alçakların sözlerine kulak asmazdım. Yaptıkları işten dönerler ve çetin bir adama rastladıklarını, görmüş olurlardı (hikâyet ederlerdi) ve korkulardan, geceleyin kaçarlardı. Lâkin buyruğa boyun eğdim, nem varsa (bütün mevcudumu), onlara verdim, hamurdan çekip çıkarılan kıl gibi, bütün malımdan sıyrıldım. Güzide kimse, leimlerin tevkiile, yere çalındı. Kendimi hapse teslim ettim, meselem kapalı kaldı.

Müellif diyor ki: *Şemsülmülk bin Nizamülmülk* meselesine, dönelim! müellif (*Enûşirevan*) diyor ki: devlet işleri, bunun sayesinde, bir parça, yoluna girer gibi oldu, bunun iktidarına bir parça itminan edildi (gövenildi). Lâkin zulüm ve müsadere sevgisini, dümedi (kaldırmadı). Yekdiğerleriyle yarış ederek, tecavüz ve teaddiye cür'et eden elleri, zulümden, menetmedi. Ahali, bunu sevmezlerdi, onların düşmanlığına maruz idi. Bunlar yetişmiyormuş gibi, ahalinin nefret ettiği birisini, kendisine naip tayin etti. Hastalığını, tedavi için, bir hastaya müracat etti ki, o da, yukarıda, *Hâtir*'in vezirliği günündeki rüsvaylığı zikredilen ve tedbirsizlik, meş'umiyet ve uğursuzluk ile tavsif edilen *Kâmil bin el-Kâfiyilisfehane* dir. Bu *Kâmil*, kime naiplik etti ise, o kimsenin başına büyük felâket gelmiştir. Bu adam, *Übeydullah*'ın hâcibi *Sa'd* hakkında, *Buhtürî*'nin dediği gibidir. (Bu adam, *Buhtürî*'nin âtideki kavlinde (beyitlerinde) kastettiği *Übeydullah Hacibi Sa'd* gibidir).

Ey *Sa'd*, sen, üç kimseye, hizmet ettin, bunların her biri, senin yüzünden, göze çaracak surette, dağıldılar, şimdi de görüyorum ki, mahvetmek için, dördüncünün hizmetinde bulunuyorsun, bari buna acı (yumuşak davran)! zira bu ihtiyar, iyi bir ihtiyardır. Ey vezirler hâcibil sen bunlar nezdinde *Sa'd* sın, lâkin adam kesici *Sa'd* sın (*Sa'dü zabih*sin).

139

Bu naib'in ilk işi, şehid vezirin vârislerini (arkasında bıraktıklarını), sıkıştırmak oldu. Vezirin hazinesi yağma edilmiş, zahireleri dağılmış ve vereseleri beytülâhzan (baykuş yuvasında)da kalmış olup padişahın merhametini bekliyorlardı. Bunların bu yoksulluklarına kanaat etmedi, bunları hapse attı, mihnetlerini iki kat etti, kemiklerinin etini sıyırdı ve düzenlerini bozdu.

Sonra bu adam, sıylaları (rûsum ve tahsisatı), istirdad etmeği emretti. Yalnız sıylaları (rûsum ve tahsisatı) kesmekle iktifa etmedi. Belki, sadaka erbabının, iki senelik sadakaları istirdad edilmek hususunda, memleketin her tarafına, ferman yazdı. Eline geçen sadaka ile, mal satın almış kimseler dahî, altın iade etmeğe mecbur tutuldular. Âyan ve eşraf üzerine adamlar tayin ettiler. Kanat altına sığınarak, geçinen zayıflara, kuvvetli zabita memurlarını, musallat kıldılar.

Müellif diyor ki: sultan bu sene, gaza etmek niyetinde idi. Onu, bu fikrinden, vaz geçirdiler. *Şirvan* memleketi emîrlерinden birisinin mektubunu, sultana gösterdiler ki içinde: *Şirvan* memleketini, sizin için, hazırladım. Memleketin halkı, sultanın sancağını bekliyorlar. Melik *Şirvanşah*, muhasara altındadır, onun için kurtuluş yoktur. Eğer hazineler ele geçirmek, defineler çıkarmak, memleketler zaptetmek isterseniz, dizginleri, *Şirvan* memleketinden yana çeviriniz, süngüleri, o cihete uzatınız, deniliyordu.

Bu suretle, sultanın azmini, *Şirvan* memleketi cihetine çevirdiler. Sultan, *Şirvan*'a vâsıl olduktaki, mes'ele, başka şekilde olduğunu gördü.

140 Melik *Şirvan*, *şah*, kendisi için, bayram olduğunu, şimdiye kadar, âtlı kalan boynu, inam ve ihsan sinebendile, süsleneceğini ümit ederek, sultana karşı çıktı. Zira bu adam fakir idi. Ahali, bunun padişahlığına kanaat etmişler ve bunun silkine dizilmeğe alışmışlardı. *Şirvanşah*, sultanın kilimine ayak bastığı gibi, bisatı düürldü ve neşatı bağlandı, ayağından çekilerek hapse atıldı. Zavallı, ümidinde aldandı. Kasaba ahali, *Şirvanşah*'ın, teşrif ve tekrim edilerek ve mükemmel padişah olarak, avdet edeceğini, bekliyorlardı. Mes'eleyi öğrendiklerinde, dehşetli surette ağladılar, bağıştılar, feryadü figan ettiler, erkek ve kadınları, ayağa, kaldırdılar. Camii, tahrib ettiler, minaresini, attılar şehri, karma karışık ettiler, mamuriyetini giderdiler. Bunların hiç birinden faide görmediler, öyle büyük facialar cereyan etti ki büyükler, ondan arlanırlar (istinkâf ederler) ve öyle ulu günahlar irtikâb edildi ki ulular, bundan çekinirler. Bu hâta (kargaşalık), diğer bir kargaşalığı celbetti ki O kargaşalık, ne yaş bıraktı ve ne kuru şöyle ki: Hududda olan kâfirlerin tamamı kuvvetlendi, kazaları yağma ve tahrib ettiler, müslümanlardan bir cemaati öldürdüler. Ve otuz bin süvari ile, sultanın karşısında iki fersah yere indiler. Lâkin iki lâfı bir araya getirip söylemesini bilmiyen bu askeri bozmakla, Allahı taâlâ, İslâmı son nefesinde kurtardı. Sultan *Mahmud*, pek mükemmel bir surette bunlara karşı durdu, bunları bozmak için lâzım gelen bütün cehdini, sarfetti. Sultan *Mahmud*, muzaffer ve mes'ut oldu. [1]

[1] ذكر ظفر السلطان محمود بالكرج. في هذه السنة (٥١٧) اشتدت نكابة الكرج في بلد الاسلام وعظم الامر على الناس لا سيما اهل دربند شروان فسار جماعة كثيرة من اعيانهم الى السلطان وشكوا اليه ما يلقون منهم واعلموه بانهم عليه من الضعف والعجز عن حفظ بلادهم فسار اليهم والكرج قد وصلوا الى شياخي فتزل السلطان في بستان هناك وتقدم الكرج اليه فخافهم العسكر خوفاً شديداً و اشار الوزير شمس الملك عثمان بن نظام الملك على السلطان بالعود من هناك فلما سمع اهل شروان بذلك قصدوا السلطان وقالوا له نحن نقاتل مهما انت عندنا وان تأخرت عنا ضعفت نفوس المسلمين وهلكوا قبل قولك واقام بمكانه وبات العسكر على وجل عظيم وهم

Şirvanşah, hapsedilince, ahaliyi, müsadereye başladılar. Fakat, hiç bir menfaat temin edemediler ve hiç bir şey ele geçiremediler. Halbuki Şirvan âmalinden hazinei sultaniyeye, mukataa suretile, her sene, kırk bin altın, gelirdi. Yerine batıl şey ikamet etmekle, bu mukavelede batıl oldu. Belâyı def ve mesa'ibi ref etmek için, burada, uzun müddet kalmak, icab etti.

Şirvan üzerine tarh olunan bu vergi, Melikşah bin Alp Arslan zamanından kalmıştı. Zira Melikşah, Errana geçdiğinde, Şirvan Sahibi Feriberz فربرز evvelce imtina ettikten sonra, hizmetine gelmiş Hazineye yetmiş bin dinar getirmeği, iltizam etmişti. Sultan tarafından edilen musamahalar, karara dahil edilmekte devam ederek, nihayet kırk bin dinarda durmuşdu.

Bütün bu işlerin günahı, vezire yükledildi. Vezir bednam oldu. Bir sene, süren vezirliğinde, Enûşirevan'ı haps ve Şirvan'ı harap etmekten başka, zikredilecek bir iş yapmadı.

Sultan, işleri bozuk ve menleketi karışık görünce, vezir Şemsülmülk bin Nizamülmülk'e hiddetlendi ve kılıç ile katletti. Bu vak'a 517 senesi Beylekan kapısında Rebiülevvel ahırında vukua geldi. (1)

بنية المصاف فاتاهم الله بفرج من عنده والقي بين الكرج وقجاق اختلافا و عداوة فاقتتلوا تلك الليلة ورحلوا شبه المنزمن وكفى الله القتال واقام السلطان بشروان مدة ثم عاد الى همدان فوصلها في جمادى الاخرة (ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٣٤ ، ٢٣٥)

Sultan Mahmudun, gürcülere, galebesi. Bu senede (517), gürcülerin islâm diyarında zararları (nikâyetleri), çok oldu, halık, bilhassa Şirvan derbendinin ahalisi, bunlardan çok eza ve cefa çekti. Bunun üzerine, Şirvan âyanından bir cemaat giderek, gürcülerden çektiklerini, sultana şikâyet ettiler ve islâm diyarını muhafazadan âciz olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine sultan bunlara gitti, gürcüler şamahiye vasil olmuşlardı. Sultan orada bir bostana indi ve gürcüler, sultan üzerine yürüdüler. Asker bunlardan son derece korktu. Vezir Şemsülmülk Osman bin Nizamülmülk, buradan dönmeği, sultana tavsiye etti. Şirvan ahalisi, bunu işittiklerinde, sultan yanına geldiler ve, sen bizim yanımda bulundukça biz muharebe ediyoruz. Sen bizden ayrılırsan, Müslümanların kalbine, korku geliyor ve helâklarına sebep oluyor, dediler. Sultan, bunların sözlerini, kabul etti yerinde kaldı. Askerler, büyük korku içinde gecelediler, harbe tutuşmak niyetinde idiler. Lâkin Allahı tâalâ bunları, feraha çıkardı. Gürcülerle kıvcaklar arasına, ihtilâf ve düşmanlık saldı. O gece kendi beyinlerinde mukatele ettiler ve mağlûplar gibi kalkıp gittiler, Allah, harbe bacet bırakmadı, Sultan, Şirvanda bir müddet kaldı, sonra Hemedana döndü, cemazilahirde Hemedana vasil oldu.

[١] في هذه السنة (٥١٧) قبض السلطان محمود على وزيره شمس الملك عثمان بن نظام الملك وقتله وسبب ذلك انه لما اشار على السلطان بالعود عن حرب الكرج وخالفه وكانت الحيرة في مخالفته تغير عليه وذكره اعدائه عنده بسوء ونهبوا على تهوره وقلة تحصيله ومعرفة بمصالح الدولة فقسد رأى السلطان فيه ثم ان الشهاب ابا المحاسن وزير السلطان سنجر قد توفي وهو ابن اخي نظام الملك ووزره بعده ابو طاهر القمي وهو عدو للبيت النظامي فسمى مع السلطان سنجر حتى ارسل الى السلطان محمود يأمره بالقبض على وزيره شمس الملك فصادف وصول الرسول وهو متغير عليه فقبض عليه وسلمه الى طغايك فبعثه الى بلده خلخال فحبسه فيها ثم ان

Enûşirevan diyor ki: Benim hakkımda, *Hülvan* kapısında, cereyan eden tevkif ve müsadere de, 516 senesi Rebiyülevvel ahırında, vukua gelmişti: Bir kimsenin başkalarında gördüğü hal, kendisinde de görülür, dehre güvenilmez.

İmadüddin diyor ki, bu vezirin katline sebep şudur: *Ebülkasım Enesabazî*, *Sencer* yanına elçi olarak gitmişti. Sultan *Sencer*, biraderzadesi Sultan *Mahmud* meselesinde ne kararlaştırdı ise kararlaştırdı. *Ebülkasım*, *Sencer*'e devletin mehâbetini gideren, askerin cemiyetini dağıtan, düzgünlük ipini koparan, vezirdir diye söyledi. *Sencer*'i kandırmak için her çareye baş vurdu. Nihayet Sultan *Sencer*, veziri istiyerek, biraderzadesine, mektup gönderdi veziri göndermesini emretti. Bu mektup karşısında, *Mahmud*, hayrette kaldı, gönderse, Sultan *Sencer*'i, kendisinin sırrına

ابنصر المستوفى الملقب بالعزيز قال للسلطان محمود لا تأمن ان يرسل السلطان سنجر يطلب الوزير ومتى اتصل به لا تأمن شرا يحدث منه وكان بينهما عداوة فامر السلطان بقتله فلما دخل عليه السيف ليقتله قال امهلنى حتى اصلى ركعتين ففعل فلما صلى جعل يرتعد وقال للسيف سبى اجد من سيفك فاقتنى به ولا تعذبى فقتل ثانى جمادى الاخرة فلما سمع الخليفة المسترشد بالله ذلك عزل اخاه نظام الدين احمد من وزارته واعاد جلال الدين ابا على بن صدقه الى الوزارة واقام نظام الدين بائسمة التى فى المدرسة النظامية ببغداد واما العزيز المستوفى فانه لم تطل ايامه حتى قتل على ما نذكره جزاء لسعيه فى قتل الوزير.
(ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٣٤)

517 senesinde, Sultan Mahmud, veziri Şemsülmülk Osman bin Nizamülmülkü yakaladı ve öldürdü. Sebebi şu idi: Bu adam, sultana, gürcülerle harp etmeyip dönmeği, tavsiye ettikte, sultan buna muhalefet edip, muhalefeti hayırlı olduğunu görünce, bunun hakkında fikri değişti. Bunun düşmanları da bunu sultan nezdinde fenaladılar, bunun tehevürüne ve ilminin ve masalihi devleti marifetinin azlığına sultanın dikkatini, celbettiler. Bunun üzerine vezir hakkında, sultanın fikri, bütün bütüne bozuldu. Sonra, sultan Sencerin veziri Şihap Ebül Mahasin vefat etmişti ki Nizamülmülkün kardeşinin oğlu idi. Bundan sonra Ebû Tahirilkummi vezir oldu. Bu adam, Nizamülmülk ailesine, düşman idi, Sultan Sencer'e siayet etti. Bunun üzerine Sencer, Sultan Mahmud'a elçi gönderip, vezir Şemsülmülkü tevkif etmesini, emretti. Sencer elçisinin gelmesi, Sultan Mahmud'un vezire darıldığı zamana tesadüf etti, o saat yakaladı ve Tagayerk'e teslim etti. Tagayerk, bunu, kendi kasabası olan Halhal'e gönderdi ve orada hapis etti. Sonra, Aziz diye lâkaplanan müstevfi Ebû Nasr, Sultan Mahmud'a, Sultan Sencerin, adam gönderip, veziri istemesinden emin olunamaz, vezir oraya vardıkdan sonra, bir fenalık çıkarmıyacağına da hükmedilemez, dedi. Zira, bu ikisi beyninde düşmanlık vardı. Azizin söylediği söz üzere, sultan, vezirin katlini emretti. Yanına cellâd girdikte, mühlet ver iki rekât namaz kılayım dedi. Cellâd izin verdi namaz kılınca vezir, titremeğe başladı ve cellâda, benim kılıcım seninkinden daha iyidir, binaenaleyh beni onunla öldür beni ta'zip etme dedi Cemazielahırın ikisinde katledildi. Halife Müstersit Billâh, bu hadiseyi işidince, Şemsülmülk'ün kardeşi Nizameddin Ahmedî, kendine vezirlik etmekten azledip Celâlüddin Ebû Ali bin Sadaka'yı tekrar vezirliğe getirdi. Nizamüddin Bağdad taki medresei nizamiyenin müsemminesinde ikamet etti. müstevfi Aziz'e gelince, bu da, uzun zaman yaşıyamadı, vezirin katline sayının cezası olarak, ileride zikredeceğimiz veçhile, katledildi.

muttali kılacağından, göndermezse, emrine muhalifet etmiş olup, amcasını, gücendireceğinden korktu. Bunun üzerine veziri öldürüp, başını göndermesini, tensip ettiler. Bu suretle vezir yaşamak ümidi en kuvvetli olduğu bir zamanda, birdenbire, ümitsizlikle, karşılaştı.

İmadüddin diyor ki: Memleketin bütün işi (hükümü), *Azizüddin* ebû *Nasr Ahmed* bin *Hamid*'in elinde kaldı. Bu adam, o günlerde müstevfiyül - memleke olup, memleketin dizginini çeken ve intizamını elinde tutan kimse, bu idi. Sultan, buna, itminan ve itimat etmişti. Vezirliği, buna arzetti, lâkin bu, kabul etmedi. Fakat, memleketin maliyesini düzeltti ve sultan'a, senin işlerini yürütür ve emirlerini infaz eder, varidat ve masarifi tevazun ettiririm, hiçbir maslâhatın durmasına meydan vermem, hiçbir menfaati kaçırmam, lâkin vezirlik ismini kabul etmem, vezirin işlerini, deruhde etmekle beraber, günahını yüklenmem, dostum *Ebülkasım* *Enesabazî* dönünce, vezirlik postuna, onu getiririm, dedi. Lâkin, döndüğü zaman, onun dostluğu, düşmanlığa münkalip olacağını ve tatlı zannettiğinden, zehir acısı tatacağını, bilmiyordu. Bu suretle (*Aziz*), mansıplarda yalnız ve mertebelerde tek başına olarak, bir sene kaldı. Sultan, zafer elde ettiğinden dolayı sevinerek ve yaptığı işlerden dolayı, hamdü şükranı mazhar olarak, payitahtına, avdet etti. *Tuğraî Şihap Esad*'da, inşa ve tuğra mansıplarında devam ediyordu. *Dergezini* dönünce, *Aziz*, sultana şöyle dedi: İşte vazifeyi deruhde, hal ve akde kifayet edecek kimse geldi, bunu vezirliğe, tayin et ben bu vazifenin günahını, yüklenmiyeceğim, beni bırak, başka hizmette devam edeyim. Bu vazifenin zararlarını bana yükletme, ben vezirlik isminden hâli olsam dahi, bu vazifeyi nazarımdan uzak tutmam. Bu mevkii, başkasiyle tahkim et, ben hükmümle, ona, yardımcı olayım. *Ebülkasım*, benim şerikim olsun, onu mesalihde yatırıp (oturtup) kaldıran ben olayım, dedi. Buna karşı sultan, ben, senden başkasını tanımam, ancak senin aklına ve huccetine itimat ediyorum, dedi. Bu mesele ileride zikredilecektir.

142

Enûşirevan diyor ki: Bu esnada sultan beni, kapısına, çağırdı, ağırlık günlerim, nihayete erdi, kalebentlik müddetim geçti, lûtfu ilâhi, beni, düşmanların keydinden kurtardı, tecrübeler, kaderden kaçıp kurtulmak, imkânı olmadığını, bana öğretti. Zillet zamanında, izzet aramanın, faidesi olmadığını, kıtlık senelerde, bolluk bulunmadığını, bildim. İnzivaya çekilmeği, kat'î surette kararlaştırdım, kerem, fazıl ve ilim sahibi olan *Âli Mühelleb* nezdine gittim. şîir:

Kıtlık senesinde, kışlamak için, vatandan uzak olarak, *Âli Mühelleb*'e gittim (indim). Bana ihsan etmeleri, beni yoklamaları, bana lûtufları, hiçbir zaman eksik olmadı, hattâ bunları kendi kabilem (ehlim) zannettim.

143 Müellif diyor ki: *Enûşirevan*, *Âli Mühelleb* demekle, *İsfahan*'da olan imam *Sadrüddin Abdüllâtîf* bin *Muhammed* bin *Sabitil Hucendî*'yi kasdediyor. Bu zat büyüklerin en cömerdi, cömertlerin en büyüğü idi. *Enûşirevan* buna, müsafir oldukta, onu kabul etti, barındırdı. Ve hurmetle müsafir etti.

Müellif diyor ki: *Enûşirevan* şöyle dedi: Dostlar, bana, ihtimam ettiler. Onların ikramları, benim nezdimde, keremi, tahakuk ettirdi. Yabancı bir tacirden, bir mikdar para, ödünç aldım ve bu borca karşı eline sened yazıp verdim. Bir zaman sonra, bir adam gelerek: Efendim *Azizüddin* [1], size selâm söyledi ve bu senedi (vesikayı), size gönderdi. Senedi iptal etsin, borç eda edildi. Sahibi razı oldu, dedi. Bu nimeti bana erişirmek ve bana iyilik etmek için, bu türlü çareyi, nasıl buldu diye taaccüp ettim. Bu müsafirlik hayatında, korkudan emin, afetten salim olarak, bir müddet kaldım.

Nihayet, veziri öldürdükten sonra, sultan, beni çağırdı. Ve idare için beni ehil gördü, birkaç gün imtina ettim, tehlikeden uzak kalmak istedim, (tehlike olmadığı hakkında teminat istedim). Dergâha eriştiğimde, herkesin, elbet bir iş için çağrılmıştır, elbet bir lüzum üzere getirilmişdir, dediğini, öğrendim.

Müellif (*Enûşirevan*) diyor ki: Bunu görünce, düşündüm ve geldiğime pişman oldum ve devlet memuriyetleri, âriyet kabîlinden olup, birgün istirdad edilmeleri ve giyilen elbise olup çıkarılmaları, zaruridir. Eğer, buradan kurtulup gidersem, sevinirim, bir köşeye, çekilmek hayırımı, Allahdan dilersem, rahat ederim, dedim.

Sultan bana izin vermek hususunda mütereddid idi. Ben isem yalnızlığa ve ayrılığa meyletmış, himmetimi, yalnız bu muradın elde edilmesine, hasretmiştim. İzin alıncıya kadar, bu muradın peşinde oldum. Nihayet, dönmeme izin verdi ve atıyeyi cemilelerini vait etmek lûtfunda bulundu.

Devlet ricali, ağırlığımı yükliyen at ve diğer hayvanlar, ve yüklerimi ağırlaştıran erzak ve diğer şeyler vermek suretile, bana yardım ettiler. *İsfahan*'dan *Bağdad*'a azimet ettim. Sığınacak yer için, lezzetleri, terk ettim (kaçırdım). Huzuru hilâfete vasil olduğumda, in'am ihsan ve hurmet 144 gördüm.

518 SENESİNDE DERGEZİNİ'NİN VEZİRLİĞİ

Müellif diyor ki: Bu adama, vezirlik ismi, verildiği gibi, çokluklar (bolluklar) azlığa münkalip oldu. Bu adam, çiftçilikle uğraşmayı bırakıp, kendisine Türk illerini (kazalarını), itaat ettiren ve öküzleri salıverip,

[1] O nushasında: İzzüddin'dir

devlet postuna geçen, ilk fellâhdır. Katletti, haysiyet yırttı, kan dökmeyi reva gördü ve döktü. Münkeratı meşru kıldı, meşruatı münker gördü, asaletli kimselere düşman oldu, intizamı bozdu, *batınîler*'e yardımda bulundu. Cahiliyet adetini, izhar etti. Ahrarı, öldürmeğe ve perdeleri yırtmağa başladı.

Bunun katlettiklerinden, birisi de kadı, *Zeynülislâm ebû Sa'd Muhammed bin Nasr bin Mansurilherevî*'dir. Bu zat, kendi asrında yegâne olup, eşi, yoktu. İn'am ve ihsan etmekle maruf, âciz kalan kimseye, düşmanlarına karşı, yardımı me'mul idi. Bu zat, dünya âlimi ve ilim denizi, olup, adaletle hüküm ve hükümde adalet edici idi. Sultanlar kalbinde, mevkii, büyüktü. Sultanlar, bunun sözünden ve işaretinden udul etmeği, caiz görmezlerdi. Amcam Aziz'in, mutaassıp, ahabından olup fazl ve ihsanda, üstünlük ile, temayüz edenlerden idi.

Dergezinî, vezir olduktan sonra, bu zatın, elçilikle büyük sultan *Sencer*'e gitmesi, takarrür etti. Göz kamaştırıcı baha ve kâmil cemal ile *Horasan*'a gitti. Bu hal *Dergezini*'ye ağır geldi, kalbi perişan oldu. Bu zat, buraya döndüğü gün, kendisinin, perdesi yırtılacağını bildi. Zira sultan *Sencer* nezdinde, ahvalini gizlemiş, telbis edip yaldızlıyarak göstermiş ve tedlis etmişti. Biliyordu ki *Herevî*, buru (hallaç pamuğu gibi) didecekti ve telbis libasını üzerinden soyup çıplak bırakacaktı. Bundan dolayı, birkaç *batınî* ile uyuşarak, *Herevî*, *Horasan*'dan döndükte, onu öldürmelerini, kararlaştırdı. *Herevî*, avdet edip namaz kılmak için camiye çıktıkta, sultana, mülâki olmadan, şehid edildi. Bu vak'a, 518 senesinde idi.

Müellif diyor ki: Bu esnada *Musul*'da, gazi, mücahit, tekva sahibi ve pak, *Ak Sunkurul Bursukî*, bulunuyordu. Şakî vezir, bu sait zatın da, kanına, girdi. Zira bu zat, mülhitleri kahr ve tedmir etmişti. Doğruluk kapısını kapamış olan bu vezirin meselesi, *Bursukî*'yi düşündürüyordu. (Bunu bilen) vezir, *Bursukî*'yi azletmek hususunda, sultan, nezdinde, teşebbüsde bulundu, elinden gelen hiyleleri geri bırakmadığı halde, teşebbüsünde, muvaffak olamadı. Bu zatın hakkından gelmekte âciz kalınca, *batınî* kardeşlerini davet etti. Bunlar, *Musul* camiinde, dervişler (sofular) kıyafetinde olarak, oturdular ve *Bursukî* üzerine sıçırarak, bıçakla vurdular. Bu vak'a 520 senesi zilkadede oldu [1].

[1] وفي هذه السنة (٥٢٠) ثامن ذي القعدة قتل قسم الدولة اقتصر البرسقي صاحب الموصل بمدينة الموصل قتلته الباطنية يوم جمعة بالجامع وكان يصلي الجمعة مع العامة وكان رأى تلك الليلة في منامه ان عدة من السكّاب ثاروا به فقتل بعضها ونال منه الباقي ما آذاه فقص رؤياه على اصحابه فاشاروا عليه بترك الخروج من داره عدة ايام فقال لا اترك الجمعة لشي ابدأ فقبلوا على رأيه ومنعوه من قصد الجمعة فعزم على ذلك فاخذ المصحف يقرأ فيه فاول ماراى (وكان امرالله قدراً مقدورا) فرك الى الجامع على عادته وكان يصلي

Bu zamanda, sultan *Sencer*'in veziri, büyük *Muinüddin Muhtassülmülk ebû Nasr Ahmed bin Fazl bin Mahmud* idi. Bunun fazlı ve keremi

فی الصف الاول فوثب علیه بضعة عشر نفساً عدة الكلاب التي راها فجرحوه بالسكاكين فجرح هو بيده منهم ثلاثة وقتل رحمه الله وكان مملوكاً تركياً خيراً يحب اهل العلم والصالحين ويرى العدل وفعله وكان من خير الولاة يحافظ على الصلوات في اوقاتها ويصلي من الليل متهجداً ولما قتل كان ابنه عزالدین مسعود بحال يحفظها من الفرج فارساً اليه اصحاب ابيه بالخبر فدار الى الموصل ودخلها اول ذی الحجة واحسن الى اصحاب ابيه بها واقرب وزيره المؤيد اباعال بن عبدالحالق بن عبدالرزاق على وزارته واطاعه الامراء والاجناد واتحدروا الى خدمة السلطان محمود فاحسن اليه واعاده ولم يختلف عليه احد من اهل بلاد ابيه ووقع البحث عن حال الباطنية والاستقصاء عن اخبارهم فقبل انهم كانوا يجلسون الى اسكف بدرب ايليا فاحضر ووعده الاحسان ان اقر فلم يقر فهدد بالقتل فقال انهم وردوا من سنين لقتله فلم يتمكنوا منه الى الآن قطع يداه ورجلاه وذكره ورجم بالحجارة فمات ومن العجب ان صاحب انطاكية ارسل الى عزالدین بن البرسقي يخبره بقتل والده قبل ان يصل اليه الخبر وكان قد سمعه الفرج قبله لشدة عنايته بعرفة الاحوال الاسلامية

(ابن الاثير ج ١٠ ص ٢٤١، ٢٤٢)

520 senesi sekiz zil'adede, Musul sahibi Kasimüddeve Aksunkurul - Bursukî, mezkûr kasabada, katledildi. Bunu, cuma günü, camide, batiniler, katlettiler. Cuma namazını, ehâli ile birlikde kılıyordu. Kat'edileceği gece, rüyasında, bir kaç köpeğin, kendisine hücum ettiğini, onlardan bir kaçını öldürüp kalanları buna zarar ettiklerini, görmüştü. Rüyasını arkadaşlarına hikâyet ettiğinde, birkaç gün sarayından çıkmamasını tavsiye ettilerse de, hiç bir veçhile, cumayı bırakmam dedi. Fakat bunu ikna ettiler ve cumaya çıkmaktan vazgeçirdiler, artık evde kalmıya azmedip Kuran okumak için mushafı eline aldı, ilk gözüne ilişen şey, *وكان امر الله قدراً مقدوراً* ayeti oldu. Bunun üzerine, âdeti veçhile, hayvana binerek camiye gitti. Ön safda namaz kılıyordu, rüyada görmüş olduğu köpekler sayısında olan on ve küsur kimse, bunun üstüne hücum edip bıçaklarla yaraladılar, kendisi de onlardan üçünü yaraladı - Allahın rahmetine ulaşsın - ve katledildi. Türk kölelerinden olup hayırlı bir zattı, ehli ilmi ve iyileri severdi. Âdil idi adaletten ayrılmayı reva görmezdi valilerin en iyisinden idi namazları vakitlerinde eda eder, gecelerde teheccüd namazları kıları. Bu zat öldürülürken, oğlu İzzüddin Mes'ud Ha'epte idi, Frenkelere karşı, Halebi, muhafaza ediyordu. Babasının eshabı, buna haber gönderdiler. Bunun üzerine, Musula, geldi zilhicce iptidasında şehire girdi. Ve babasının, burada, olan arkadaşlarına ihsan etti. Babasının veziri Müeyyed ebi Galip bin Abdülhalik bin Abdürrezzakı, vezirlikte ipka etti. Asker ve emirler, buna, itaat ettiler babasının memleketi ahalisinden, hiç bir kimse, buna muhalefet etmedi. Sultan kapısına, gitti. Sultan Mahmud, buna ihsan edip yerine iade etti.

Bursukî'yi öldüren batiniler hakkında tetkikat yapıldı. Bunların, ilya kapısında *درب ايليا* bir iskâf yanında oturdukları söylendi. Bunun üzerine iskâf çağırılarak ikrar ederse kendisine ihsan edileceği söylendi, lâkin ikrar etmedi. Katl ile tehdid edilince, bunların, Bursukî'yi öldürmek için, bir kaç sene evvel geldiklerini ve bugüne kadar rast getiremediklerini (muvaffak olamadıklarını) söyledi. Bunun üzerine o adamın iki eli ve iki ayağı ve zekeri kesildikten sonra linç edildi.

Şurası acibtirki, Antakya sahibi, İzzüddine, babasının katli haberini, göndermişti. Halbuki İzzüddine henüz haber erişmemişti. İslâmların ahvalini öğrenmek için, şiddetli surette itina ettiklerinden, frenkler, bu haberi, İzzüddinden evvel iğitmişlerdi.

sultan *Mahmut* devrinde, istifa divanına tayini, zikredilmişti. Bu zat, reca erbabının, mercii idi. Kadı *Errecani*'nin medh ettiği adamlardan olup, *Errecani*'nin bu zat hakkında, sat kafiyeli, bir kasidesi vardır. Şöyle başlar: Bir saat kadar, develerin arkalarını, dinlendiriniz (istirahat ettiriniz), bu arsada tevakkuf etmeği unutmayınız! Ey benim Ekyal ائبال oğullarının eşrafından سرافة ve beni *a'yas*'ın ak alınlılarından olan dostlarım, bana yardım ediniz (muvasat ediniz), zira dostlar, eskiden beri, musibet zamanlarında yardımlaşmayı, yekdiğerine tavsiye etmişlerdir. Dur! musibetten ne diye şikâyet edeyim, halbuki yeryüzü mülkünün muhtassına intisabım (iltihakım) yakın kaldı. Büyük (hümam), ebû *Nasr*'dan yardım istenirse, serkeş geceler, bize boyun eğer (itaat eder). Öyle hümam ki ihsan sahibi 146 olup atiyeleri, boşanan yağmur gibi dökülür ve parlak yıldız gibi ziya sahibidir. Öyle yazıcı parmakları vardırki, kuru ناكل kalemin, dalgalanan süngüden efdal olduğunu, sana gösterir.

Müellif diyor ki: bu zat, *Dergezini*'nin Irakta vezirlik etmesini, istemi-yordu (ar görüyordu). Zira devlet için son derece hayırhah idi.

Dergezini, *Ebülfazl*'ın fazileti yanında, kendi naksı zahir olacağını ve vaziyeti yalnız, dehrin, bundan gafleti esasına bina edilmiş olup sağlam olmadığını, bildiğinden, onu, nekbete uğratmak için hiyleye baş vurmaktan geri durmadı. Hiyle ile, bu dağın, tepesine çıkmağa uğraştı. Ve onu öldürmek için, gizlice *Batinîlerle* görüştü. Bütün fikrini, bu hususa sarfetti. Lâkin *Ebülfazl*'ı, sakıngan ve uyanık buldu. Binaenaleyh bunun için her tarafa tuzak kurdu ve şerrini, yavaş yavaş, *Ebülfazl*'a doğru yürüttü. *Horasan*'a birkaç mülhid gönderdi. Bunlardan biri, vezir *Muhtassın* atlarının seyisi olarak, ahır hizmetine tayin edildi. Vezir, bir gün, atları gözden geçirmek istedi. Bu seyis, çıplak olarak, orada bulundu. Halbuki bıçağını, aygırın alına saklamıştı. Aygırı salıverdikte aygır şahlandı. O esnada, aygırın alından bıçağı çıkardı, sıçrayarak vezirin can alacak yerine sapladı. Asiller için bu musibet (zıya), pek elîm oldu. Seyis, o saat parçalandı. Bu vak'a 521 senesi rebiülahr ayında oldu.

Bu suretle *Dergezini*, büyüklerin peşinde idi. Kimini sultanın iznile açıktan açığa, kimisini öteki yardımcılarından kullandığı kimseler vasıtası-le, gizlice öldürüyordu.

Müellif diyor ki: *Batinîlerin*, *Dergezini*'ye meyletmelerinin sebebi şu idi Emir *Şirgir* (r.h.) *Elemut* kalesini, muhasara etmekle, meşgul idi, kaleyi fethedip ele geçirmeye ve ümitler, yerine gelmeğe, yaklaşmıştı. Sultan *Muhammed* vefat edip mahdumu *Mahmud* tahta geçip, *Dergezini*, devlet işinde yer tutunca, *Şirgiri* geri çağırarak hususunda hiyleye baş urdu. Kalenin buğazına basan şeyi kaldırıp, nefes almak imkanını, verdi. Sonra, daha mahirane hiyleler tertip etti. Nihayet kendisinin uydurduğu

kabahatlerle, *Şirgir*'i, sultan nezdinde kabahatli gösterdi. Bu Emîri, mahdumu *Şerefüddeve* ile ikisini, kalebend etti. Sultanın sarhoşluk ve ayıklık vakitlerinde, bu ikisi hakkında, onu kandırmaya uğraşıyordu. Nihayet bunların, dökülmesi haram olan, kanlarını dökmek için, izin aldı. Bunları öldürmekle, islâmın kuvvetini giderdi, bu işle ehli ilhada iyilik etmiş olup, onlardan, birçok a'van kazandı.

Müellif diyor ki : Amcam *Aziz* onu, insan addediyor ve iyiliğe karşı ondan iyilik geleceğini zannediyordu. Şerrinin kıvılcımını, zararının dadanıklığını his edince, bir tarafa çekilmek ve bu ehval ve ehvadan kurtulmak yolunu düşündü. Haç için, izin istedi. 517 senesinde, hacca, gitti. O sene hacıların hepsi, onun ziyafet ve inamında bulundular, onun, ihşanı cümlesine erişti. Reis *Ebül Harisil Bağdadî*, onun hakkında şöyle dedi:

Ey İslâm kâbesi: ne oldu bana ki, cömertlik kâbesinin seni ziyarete geldiğini görüyorum. Sen senede bir kere ziyaret ediliyorsun, bu yeğitin ise, ziyaret edilmedik hiç bir günü yoktur, (Bu yeğit ise, hiç bir gün ziyaret edilmeden kalmaz).

Bu zatı hacdan avdetinde, kadı *Ebübekirilerrecanî*, meşhur kasidei nuniyyesile tehnie etti ki evveli şöyledir :

Yanakların alı ki ondan biride kana [1] denilen diken vardır. Şu halde onun iktitaf edileceğini, kim hatırından geçirir, ona ellerini uzatma! zira yalnız göz attığımız için nice zamandan beri, harp ateşini tutuşturdular. Rüyada ziyaret eden tayfu hayale, hiç bir zaman vefasızlık etmedim, yalnız bir gecede, vefasızlık (hata) ettim ki o gece, kabile, münhananın yukarı tarafına konmuşlardı. Hayal geldikte, gecenin bir vaktinde, zihnimi, *Azizüddin*'in medhile meşgul ettim. Öyle gecedeki karanlığın meşaleleri olan yıldızlar, benim hikmetlerime haset ettiler, halbuki onlar gecenin ziyneti idiler. Mezkûr gecede kalemim ve meşalem üçümüz, sabaha kadar, seni medhetmekle meşgul olarak geceledik. Nihayet, karanlığın askerine, kınından kılıç çeker gibi, dillerimizi teşhir ettiğimizde, karanlığın askerini bozduk. Benim kesmekliğim, kalemim ile mumumu ifna etti (Bitirdi). Ben de geceyi uyanık geçirdiğim halde, karanlığı ifna ettim. Üçümüzde sabaha çıktık, lâkin içlerinde en ziyade mes'ud olan ben idim. Allah için, bu ulu zatın kudumu, ne büyük şeydir, onun gelmesi, başımıza gelen felâketleri def eder oldu. Düşmanları, onun fenalığı, dokunmıyacağından emindirler, zira yaradıldığı gündenberi, iyilik yapmaktan başkasını becerememiştir. Parlak gazalarını, haccinle, tetvic ettin (Mahmud gazalarından sonra hac ettin). üzerinde olan farizei haccı, eda etmiş oldun, pek içkilere dalarak, Habise Kadın oğullarını çiğneyip ezerek, arkalarından,

[1] Metinde Kana كانه dir. Katad كانه olsa gerek.

asker yürüttün. Hatta o ıssız sahralar, habise kadınlar evlâdının leşlelerinden (cesetlerinden), minanın kurban kesilen yerleri gibi oldu.

Müellif diyor ki: *Aziz*, hacden avdet ettikten sonra, memuriyetinden (vazifesinden) çekilmek için, sultana, müracaat etti. Sultan, bunun maksadına uygun cevap vermedi ve ayrılmasına müsaade etmedi. Âdet üzere, evvelki mansıbına, iade etti ve onun sebebile, saadet matla'ı parladı.

Vezir ise, mekrinin cevelângâhında dolaşüyor, kalbi, ne ile meşgul olduğunu, *Asiz*'den saklıyordu. Evvelki dostluklar, düşmanlığa, muarefeler, münâferete, münkalip olmuştu. Bu hal üzere, aradan hayli zaman geçti. Lâkin *Aziz*, istifa mansıbını terketmek hususundaki kararında (istifasında), devam etti. Bunun üzerine sultan ona, şöyle dedi: behemehal istifa edeceksen, müstevfi olmayı kabul etmiye ceksen, o halde hazinem ile evlâdımı, sana, teslim edeyim ki, benim için, onlardan daha aziz, hiçbir şey, yoktur. Bu suretle, her ikimizin muradı, hâsıl olmuş olur.

Aziz, müstevfilikten feragat edip mansıbı boş kalınca, bunun divanını, *Essaîfî ebûl Kasım il-Cenezi* الصفي أبو القاسم الجزى deruhte etti ve *Aziz*'in yerine oturdu. Bu adam ve vezir ve bunlardan başka bir cemaat, birbirine yardım ederek, *Aziz*'in aleyhine, çalıştılar. Lâkin hiçbir veçhile ona zarar eristiremediler ve hiçbir hata ve kusurunu bulamadılar. *Dergezinî*, vezir olalı üç seneyi geçmişti, lâkin adalet, mevkii tatbika konmadı, devlet işleri intizama girmedi, akitlar gevşek ve kaideler esassız idi (vaziyet sağlam değildi).

Aziz, devlet idaresinin karma karışık ve çirkin bir halde olduğunu ve bu yüzden, her bir iyi iş dahi, çirkinliğe munkalip olduğunu, sultana, söylemeğe fırsat bulabildi. Bunun üzerine sultan, veziri tevkif edip kalebent etmeyi (hapis etmeği) emretti İnsanları, bunun şerrinden ve gadrinden kurtarmak maksadiyle bunu, *Aziz*'e teslim etti. Lâkin *Aziz*, bunu kendi elile öldürmeği ve insan öldürmekle yad edilmeği, çirkin gördü, zira bu gibi iş, onun san'atı değildi. Bundan dolayı, bir vezir tayin edip, *Dergezinî*'yi, ona teslim etmek çaresine girişti ve yeni vezir, kendisinin mansıbına, onun, el uzatacağından korkarak, onu, öldürür diye, düşündü. *Enûşirevan* bin *Halid Muhammed*'i, *Bağdad*'dan çağırtmak için çalıştı. Bu adam gelip vezir olunca, *Dergezinî*'yi olduğu gibi vezirin yurduna kaldırmak, orada, kalebent etti. *Enûşirevan*'da, pek zâhir, bir za'iflik, vardı, Yükseklik ahlâkını (yüksek hulku), makhur eden, bir aşağılık (bayağlık) (yüksek ahlâka galip gelen bir adilik) vardı. Bu adam, *Dergezinî*'yi teslim alınca, yurdunda, onun için, bir çadır (hağâh = tirmi) dikti ve *Dergezinî* ashabından her birine, onun yanına girip, onunla görüşmeğe, müsaade etti. Kendisi de, hergün, *Dergezinî* yanına girer ve önünde oturarak ona, ya mevlâna diye hitap eder, sultanın bize vermiş ve bize

tahsis etmiş olduğu mansıba, sen, bizden evlâsın, der, idi. Bu suretle, itibarı düştü, heybeti (vakarı) kalmadı, vezirliği alçaldı ve kendisinin aşağılığı, meydana çıktı. Selâmet kalınca, *Dergezini*'nin, tekrar mansıba gelmesinden korkuldu (gelmesi ümidi hâsıl oldu). Bundan dolayı, arkadaşları (tarafatları), bunu, eski mansıbına getirmeğe, teşebbüs ve bunun talimatı (idaresi) üzere hareket, ettiler. *Dergezini*, *Enûşirevan*'ın yurdunda oturuyor, ahali, onu, vezirlik mevkiine getirmek için, yanına girip çıkıyorlardı. *Enûşirevan*'ın haberi bile olmadı. *Dergezini*'yi, bunun yurdundan çıkardılar ve kararı üzere mevkiine (makarrına), getirdiler. *Enûşirevan*'a, yerine dönmeğe ve kaynağına çekilmeğe, izin verildi. Bu hal karşısında, ganimeti avdetde gördü, hesapta olmyan (umulmyan) sağlığı, ganimet bildi.

150

Müellif diyor ki: ileride kendi babında (mahallinde), zikredeceğimiz veçhile, bunun vezirlik müddeti, bir sene olmuştur. Şimdilik kitabında, kendisi hakkında söylediklerini zikrederim!

ŞEREFÜDDİN EBÜ NASR ENÜŞİREVAN BİN HALİD'İN VEZİRLİĞİ

Enûşirevan diyor ki: *Darüsselâm* alan *Bağdad*'ı, kendime mahalli ikamet edinmiştim, Allahın hıfzında, en mükemmel emniyet içinde, idim. O esnada, Sultan *Mahmud*'un mektubu ve mührü geldi. Elçisi ve hadimi erişti. Bunlar, sultan yanına gitmeğe, beni, teşvik ve huzurunda mesûle (dâkil-meğe), beni, tacil ediyorlardı. Sultanın hizmetine hazır olduğumda, vezirliği, bizzat kendisi şifahen, bana, teklif etti. Ve müekked emrini, bana tevcih etti, beni mümtaz ve müşerref kıldı. Benim hakkımda, vezirlik teşrifini ve hil'atlerini, müzeyyen ve murassa aletlerini, tekmil etti, altın hokkayı ve cevher (gevher) le murassa kılıcı, hazır etti. Vezirlikte, bir sene ve birkaç ay oturdum. Hiçbir maslahat hususunda, ağız açıp, bir söz söylemeğe kadir olamadım, bariz olan faydayı, söyleyemedim sağ ve solumda, *Şihap Esadüttugraî* ile *Safî Ebûlkasilmüstevfi* idi. Bu esnada, büyük hacib, Emir *Urgan* olup, bunun zevcesi, perde arkasında Sultan evinin, buyrukçusu (kethudası = kahramanesi) idi. Bunları, tuttukları yollarında müttefik görünce, kendi kendime, nakışlar içinde fazlım zahir olmaz. Bunlarla yapılan nefil ve farzdan hiçbirini, kabul olunmaz, dedim. Azl edilmeği, vazifede bulunmıya tercih ettim. Nefsimi, memuriyetten vaz geçmek için, taziye ve tesliye ile keskinleştirdim, bunların akadaşlıklarına el silk-tim, türbeniz de rütbeniz de, yok olsun dedim.

Dergezinî, tekrar vezirlik mevkiine geldi [1]. Zira, hâcip *Urgan*'ı, rüşvetle kendi tarafına, çekti. Onunla, maksadını yürüttü ve nihayet, maksadı, yürüdü. Kuduz köpek ve kösnemiş (kızmış) katır, gibi, olarak, mevkiine avdet etti. Şimidiye kadar korkmıyanlar, ondan korktular. İçi denilik ve fesadla dolmuştu.

Müellif *Enûşirevan* diyor ki: Issızlığa alışmış ve yalnızlığa ülfet etmiş olduğum halde, *Bağdad*'a, döndüm. *Dergezinî*, *Bağdad*'a, geldiğinde bana, zarar, eriştirmeğe çalıştı. Fakat Allah, beni bunun şerrinden ve mekrinden korudu. Benim aleyhime çalışması, benden gördüğü bir fenalık olup ta, ondan dolayı, kalbinde yerleşmiş, bir kinden, naşi değildir. Zira ben, bunun, vezirlikten azledilip, hapse atıldığında, buna iyilik ettim. Ve boy-nuna minnet yüklettim, buna iyilik etmek hususunda, mümkün olanı, geri bırakmadım. 151

Allah beni, bunun şerrinden muhafaza edince, elini benim malıma uzattı. Benim medarı taayyüşüm olan şeylere, felâket eriştirdi. *Dicle* sahiline ev (yurt) yaptırmıştım, bunu, mülkü olmak üzere, iddia etti. Bir takım şahitler getirdi ki, onun mülkü olduğuna, yalandan şehâdet ettiler, şer'i hükmile, yurda intikal etti (şerait hükmile yurda yerleşti), batıl davasını, hem asılda hem fer'ide (her veçhile) yalan olan beyyinesil'e, haklı gösterdi.

Müellif diyor ki, *Dergezinî*, cürüm işlemeğe, günah irtikâp etmeğe, asillerin kanlarını dökmeğe, cür'et etti. Bazen, alevilerin kanlarını dökmekle sünñlik izhar ederdi ve bazen, sünñ eimmeyi öldürür, şilik davasında bulunurdu. Yok edilmesini kast ettiği ve kanını döktüğü adamlardan biri de, *Hemedan* reisi *Alâüddeve*'dir. Bu zat güzel bir genç olup nesebi şerif ve hasebi kerim idi. *İsfahan*'da va'z meclisinde hazır bulunuyordu. *Dergezinî* ashabından birisi, kalkarak, bıçağıle, bunu, vurdu ve şah damarını kopardı.

Dergezinî'nin katlettikleri cümlesinden biri de, *Hemedan*'daki *Aynül Kuzat miyançı*'dır [2]. Bu zat, büyük imamlardan ve keramet sahibi veli-

[۱] وكان الوزير ابو القاسم الانساباذى قد قبض السلطان محمود عليه فلما اجتمع بالسلطان سنجر امر باطلاقة فاطلة وقرره سنجر في وزارة ابنته التي زوجها بالسلطان محمود فلما وصل معه الى بغداد اعاده محمود الى وزارته في الرابع والعشرين من الحرم وهي وزارته الثانية .

(ابن الاثير ج ۱۰ ص ۲۴۸)

Sultan Mahmud, vezir Ebül Kasım enesabaziye tevkif etmişti. Mülâkatları esnasında, sultan Sencer, veziri salıvermesini, sultan Mahmuda emretti. Bunun üzerine sultan Mahmud, veziri salıverdi. Sencer bunu, sultan Mahmuda vermiş olduğu kızına, vezir tayin etti. Birlikde, Bağdada vasil olduklarında, Mahmud, onu, tekrar, 24 muharramde, kendisine vezir tayin etti. Bu, Enesabazının ikinci vezirliğidir.

[2] O ve i nüshalarında, Miyancı yerinde: Menayihîy'dır.

lerden idi. Dinî eserler meydana getirmekte, ebû *Hâmidilgazâlî*'ye halef, idi. Ülema kıyafetinde olan, bir takım cahiller, buna haset ettiler. Bunları, *mıyançı* aleyhine, *Dergezîni*, teşvik etmişti. *mıyançı*'ye eziyet etmeğe başladılar, mesele büyüdü. Nihayet vezir, *mıyançı*'yi, *Hemedan*'da asdı. Bu hususta ne Allahı, ne de imanı, düşünmedi.

Keza, *Yezd*'de olan melik *Alaüddeve*'nin kanını dökmeğe ve hurmetini, ayak altına almıya, sa'yetti. Keza *Save* reisini, kalebent etti ve nihayet öldürdü. Büyük aileleri, takip ederek, dibinden kal' etti. Ve
152 büyük dağları sarstı.

Bunun, çirkin işlerinden ve devlete yüz karalığı olan fena sözlerinden biri de, 520 senesinde sultan *Bağdad*'a geldiğinde, asker ile darülhilâfeye (hilâfet sarayına) yürümeye, onu, teşvik etmesidir. Bu hususta söylenmesi çirkin işleri yaptılar ve ağıza alınmaz sözler söylediler, şöhreti çirkin ve günahı büyük işlere, teşebbüs ettiler. Bu esnada, halife *Müsterşid bill'âh*'ın veziri, *Celâlüddin* ebû *Ali el-hasen* bin *Ali* bin *Sadak*'a idi. Bu zat iktidarile tavassut etti, dirayetile (hidayetile) bu dalâleti defetti. Bu zat, amcam *Aziz*'in dostu idi. Islâhı beyn için, birbirine yardım ederek, yarayı tedavi ettiler. Ve sultanı, halifesine tekrar itaat etmeğe, buyruk ve hükümleri üze e hareket etmeğe, kadınırdılar (teşvik ettiler). Bu vak'a, 520 senesinde Zilhicce nihayetlerinde yahut, 521 senesi, muharrem iptidalarında idi. Sultan, *Bağdad*'tan hareket edeceği sıralarda, hastalandı, o yüzden cismi ve kalbi zaıfladı. Bunu, halifeye muhalefet etmenin şeametinden, diye itikat, etti. Bundan dolayı, mihafe'ye (sedyeye) oturdu (bindi). Harem kapısının önünde, mevakıfı şerifede, durarak halifeyi ululadı ve ona hurmet gösterdi ve af talep etti. Bunun üzerine, en güzel cevap ve en lâtif hitapla, halifeden, tevki, sudur etti. Sultanın gönlü, hoş oldu ve bu yüzden iyileşme ümidi ve ünsiyeti arttı. *Hemedan*'a vâsıl oldukça, hastalıktan kurtulmuş ve sıhhati, yerine gelmiş, bulunuyordu. Mihnet zâil olup, nimet, avdet ettiği için, allaha şükür etti.

İmadüddin (r.h.) diyor ki: bu senede, yukarıda zikredildiği veçhile, *Dergezenî*, azledilip yerine, *Enûşirevan*, tayin edildi. Sonra bir sene geçtikte, *Enûşirevan*, azledilip, *Dergezîni*, tekrar yerine getirildi. Amcam *Aziz*, vezirin şerrinden, bu ana kadar, masun kaldı. En sonra, amcam *Sencer*, iki kızının mirasını ve cevherlerini istemek için adam göndermiş diye sultana, haber verdiler. Zira sultan, evvelâ *Sencer*'in bir kızile, o vefat ettikte.
153 ikinci kızile, evlenmişti ve o da vefat etmişti.

Sultana bu haber eriştikten sonra, *Dergezîni*, başka bir adam vasıtasile, şöyle söyletti:

Bu mücevherat için, amcamın elçisi şüphesiz gelecektir. O elçi göstereceğin özürleri kabul edip geri dönmez. *Sencer*, bu hususta ancak, *Aziz*'in

şehâdetine razı olur, zira o zat, emin ve doğru sözlüdür. Sultan *Sencer*, onun sözünün sıhhatine inanır, bize kalırsa, gaileden masun bir halde, onu bir kaleye, haps etmelisin. Elçi gelip elçiliği eda ve *Aziz*'in tanıklığını talep ettikte, elçiye, bu adam bizim sahibimizdir, bunu bir hususta kabahatli gördük (bunun bir işini kerih gördük). Bundan dolayı, mesnedinden azil ve tevkif edip kaleye kapadık, artık tanıklık hususunda, ona, müracaat etmez olduk, zaten, mahpustan sual etmek, hilâfı adettir demelisin!

Bunun üzerine, sultan, düşünce kaldı (durakladı), bu işi, yakıştırmadı tereddüt etti, nihayet, *Dergezinî*'ye danıştı, o ise sultana, meselenin ehemmiyetsiz olduğunu, söyledi ve müşkül cihetini kolaylaştırdı. Şöyle dedi: Eğer, o adama, itina ediyorsan, masun bir halde oturmasında, ona, bir zarar yok. İncinin sadef içinde durması, hazinenin, mahzende bulunması, bunlar, için bir ayıp teşkil etmez. Eğer onu haps edecek olursan, ben, sana, kendi malımdan üçyüz bin dinar veririm, onu, hapse attığın (oturttuğun) gibi, malı, tediye başlarım dedi.

Bunun üzerine sultan, mala meyletti ve yalana inandı (yalan etrafında dolaştı). Amcam *Aziz*'i, evinden, çağırttı ve maksadını ona söyledi. Sonra güzellikle muhafaza altına alınmasını emretti. Bu vak'a 525 senesi ibtidalarında, Sultan *Bağdad*'ta iken, vukua geldi.

Bir zaman geçtikten (sonra) sultana, münasip olan, bunu, kalelerden birine göndermektir, zira elçinin gelmesi yaklaştı, dediler. Bunun üzerine *Aziz*, *Bağdad* şihnesi hâdim *Behruz*'e, teslim edildi ki o adam, *Aziz*'i, *Tekrit*'e gönderdi. Bunu haps ettikten sonra çok geçmedi, sultan, filancayı dost tutmamış olaydım, mealindeki ayeti, defalarla okudu. Zira amcasından elçi geldiği zaman, onun elçiliği hakkında evvelce söylenen sözlerin, hiç birini, elçiden, işitmedi. Bundan vezirin yalan söylediğine istidlâl etti vezire adam göndererek mezkûr malı, istedi. *Dergezinî*, sultanın matlabından kenara saptı ve bahane bularak, tediye, tehir etti ve *İsfahan*'a adam göndererek pederim *Safiyüddin* ve amcam *Ziyaüddin*'i tevkif edip, *İsfahan* kalesine, haps ettirdi. Mallarını, yağma etti. Ve bu suretle, bizim emlak ve emvalimizi zaptetti.

Amcam *Aziz*'e gelince, sultan ona *Tekrit*'e mektup göndererek güzel vaatlerde bulundu ve sabır tavsiye etti. Vezirin vermekte olduğu malı, tamamiyle aldıktan sonra, elbette seni salıvereceğim ve veziri kale bent edeceğim diyordu. Vezir arasına bir parça altın verir (tartar) ve onu, kendi malından vermiş gibi gösterirdi. Sultan, onun, müsadere mallarını toplayıp getirdiğini, bilmiyordu. (Bir parça verdikten sonra) kalesini, *Hemedan*'da vereceğini vadetti. Halbuki sultanın, ezelde takdir edilen ömrü, nihayetine varmış ve helâk olma zamanı, gelmiş idi. Sultan

Bağda'tan göç etti ve yolda hastalandı. Ve hastalığı şiddetlenerek, can cesedinden (cevheri, arazından) ayrıldı. Bu vak'a 525, senesi şevvalde vukua geldi. Vezir, bunun taamina, zehir katarak, zehirlediği, söylendi. Demek oluyor ki, mezkûr malı tediye kusur ettiğini ve akıbeti fena olacağını gördüğünde, hiyle yoluyla sultanı, helâk etmeğe, teşebbüs etmiş ve ümidi, meydana gelmiştir.

Müellif diyor ki; Sultan *Mahmut*, *Bağdad'a* gitmeden evvel, 521 senesinde sultan *Sencer*, *Rey'e* gelmişti. Sultan *Sencer*, *Horasan'a* dönerken, *Mahmud'un* kalbini hoş kılmak için (tınçlandırmak için), prensleri, yani *Mahmud'un* iki kardeşi *Tuğrul* ile *Mesud'u*, beraber alıp, götürdü. *Mahmud*, payitahtına avdet etti, vezir memleketi idarede yalnız kaldı.

Acip tesadüflerden ve garip vak'alardandır ki, bu esnada, sultan *Sencer*, ve dört kardeşi sultan *Mahmud*, *Mesud*, *Tuğrul* ve *Süleyman* ve *Dergezini* ve *Sencer'in* veziri *Nasîr Mahmud bin ebi Teube*, bir çadırda, 155 (hargâhda) bulunuyorlardı. Burada, zarif (yahut arsız) nedimlerden, *Felek* denilen bir adam, vardı. Bu adam kalktı, iki rekât, namaz kıldı ve elini semaya kaldırarak allaha dua etti, yalvardı, ibtilhal ve huşu, etti. *Sencer*, bunu çağırarak, bu namaz ve dua ne oluyor diye sordu.

Nedim — allaha dua ettim ve, bu çadırın altında toplanan bu camaat, fitnenin kökü, belâ ve mihnetin başıdır, bu buk'ayı, bunlarla beraber, yer altına geçir, bu sahayı bunlardan temizle ki, halkın selâmet olsun ve hakkın teslim olunsun, dedim dedi.

Bunun üzerine *Sencer* güldü, masharacı *Nedim'i* hoş gördü (Masharacı *Nedim'in*, hafif meşrepliği, *Sencer'in* hoşuna gitti).

Mahmud, *Sencer* yanından avdet edince, *Bağdad'a* gitti. İnsan öldürmeğe, ahaliyi, renc ve zahmete ilka etmeğe, münafıkane olmasına rağmen, nezdinde revaclı olduğundan, vezirin sözile amel etmeğe (iş görmeğe), başladı. Şüphesiz, halkın ömürlerini katettikten sonra, kendisi de ömründen, çok istifade edemedi. Zulmü ve kibri ile birlikte, cebbari müteâlin civarına, intikal etti.

Müellif diyor ki: *Gıyasî hâdim Necmüddin Reşid'in* hikâyet ettiğine göre, bu adam, sultan *Mahmud*, ölüm yatağında ölüm esrikliği halinde bir taraftan bir tarafa dönerken, yanında bulunmuştur. Sultan o zaman, *Şirgir* ile oğlunu, benden, uzaklaştırınız, bu ikisi, beni, öldürmek için, üzerime kılıç çekiyorlar, diyordu ve bu sözü ölünceye ve rabbine mülâki oluncıya kadar, tekrar etti.

Bu günahı, ona, ancak vezirin asabiyeti, doladı (sardı), zira vezirdir ki, sui tedbir yüzünden, sultanın idbarını, ta'cil etti. Çünkü sultan *Mahmud*, kendi haline bırakıldıkta, tabiatı güzel ve siyreti sevimli idi. Lâkin a'vanı

tarafından, her nevi belâyâ, düçar edildi. Bunlar, onun, saltanat suvatını (meşra'ını), bulandırdılar. Devletin başlangıcında, babasının hazinesini, dağıttılar. Sultanı, zayıf görerek, istedikleri gibi, ellerinde oyuncak etmek istediler.

Müellif diyor ki: Amcam Aziz (r. h) ın hattile, yazılmış, bir tafsil (müfredat defteri) bulunmuştur ki, orada, şöyle deniliyordu: Hazanei gıya-siyei Muhammediye'de (sultan Muhammed Gıyasüddin'in haznesinde) dökme âlet ve edevattan ve kıymetli cevherlerden, madenî elbiselerden (zırhlardan) başka on sekiz milyon altın bulunuyordu. Sonra hazinenin hali o dereceye indiki, şerbet (fükkâ) yapmak istediklerinde, bunun için lâzımgelen mevaddı bulamadılar, şerbetçiye, hazine sandıklarından, bir kaç boş sandık çıkardılar. Şerbetçi (fükkağı) onları, satabildiği fiata sattı. Yine bir gün, sultan Mahmud, hazine memuru Şabur'dan [1] galiye (bir çeşit koku) istedi. Şabur, birkaç gün mühlet ver dedi galiye'nin azlığından bahsetti. Sonra otuz miskal galiye getirdi. Bunun üzerine sultan, babasının da haznedarı olmuş olan, Şabur'a, babamın haznesinde, ne kadar galiye bulunduğunu, şu cemaate, söyle dedi. Bunun üzerine, Şabur, şöyle dedi: İsfahan kalesinde altın, gümüş, billûr ve çini kaplar içinde yüz seksen rıtl [2], galiye vardı. Bizim yanımızda seyyar hazinede (suhbet hazine-sinde) otuz rıtl miktarı vardı. 156.

Bunun üzerine, sultan, orada bulunanlara, iki hal beynindeki tefavüte ve iki asır beynindeki başkalığa, dikkat ediniz! dedi.

Müellif diyor ki: Sultan, arapçayı mükemmel (kuvvetli) surette bilirdi, birçok şiirler ve edebî meseller, hıfzında idi. Tarih ve siyere vakıf olup, ibretli tahavvülâta, dikkat ederdi.

SULTAN MAHMUD VEFAT ETTİKTEN SONRA PADİ- ŞAHLIK TUĞRUL'DA TAKARRÜR EDİNCİYE KADAR VUKUA GELEN HADİSELER

Müellif (r. h) diyor ki: Vezir, sultan Mahmud'un öleceğini, diriler meyanında sayılmıyacağını, teferrus etmişti. Sultan, evinden ayrılıp, kefe-nine arkadaş olduğu gibi, vezir, Irak askerini, beraberinde, Rey'e götürdü. Bunlar ittifak tezahüratı gösterdiler. Irak askerinin ümerası, Bursuk, Kızıl, Kara Sunkur, Kara Togan ve başkaları idi. Bunlar, kışı orada geçirdiler, sultan Sencer'i beklediler (sultan Sencer'i beklemek üzere, kemend gerdiler). Mahmud'un vefatı gününden, Sencer'in gelmesine kadar,

[1] O ve p nüshalarında s ile sabur'dur.

[2] Rıtl: 480 dirhemdir.

- 157 beş ay, orada, kaldılar. *Sencer*, 526 senesi, rebülahır ayında, *Rey*'e, vasil oldu. Vezir ile beraber, *Irak* askeri, onu, karşıladı. *Sencer*, taht üzerine, oturdu. *Sencer*'den sonra, geceleyin seher vaktinde, melik *Tuğrul*, geldi, sabahleyin, amcasile görüştü (amcasına mülâki oldu). Vezir *Dergezini*, yayan olarak, *Tuğrul*'u istikbal, etti. Lâkin *Tuğrul*, buna, hurmet ve iltifat göstermedi, kabul ve teveccüh etmedi (lâkin *Tuğrul* buna yüz göstermedi). Evvelce, hayırhahlığı ve şefkati ve bezli cehd edileceğini, göstermek için, tuğrula, ahitname ve hediyelerle, elçi gönderilmişti.

Müellif şöyle diyor : Elçi, *Zeynüddin Muzaffer ibni Seyyidiylzencani* idi. Bu zat, kendi elçiliğini, şöyle hikâyet ediyor : *Rey*'de *Tuğrul*'a, mülâki oldum. Huzurunda dikilerek, vezirin hediyesini, ona takdim ettiğimde, hediyeye hiç ehemmiyet, vermedi (beş paralık kıymet vermedi), bilâkis hediyeği görünce, kederlendi, atabeği *Şirgiri* ve onun mahdumu *Şerefüddeve*'yi, hatırladı ve gözü yaşla doldu. Ve onlara olan tahassürünü, izhar etti. Bu günde onlar nerede? eğer şimdi yaşamış olsalar idi, onlar bana, bu cemaatten, faideli olurlardı dedi.

Tuğrul'a, yemin arzedildikte, yüzünde, dargınlık eseri, zahir oldu. Yalan söylemiş olmaktan korunarak, yemini telâffuz etmeğe başladı. Yeminin revabıtını telâffuz etmedi ve şeraitinin farkına varmadı. Elçi dönüp, cereyan eden ahvali, vezire tarif ettikte ve haber verdikte, hiylesinin kuvvetine güvenerek, bu hal karşısında dudak büktü (bu hale ehemmiyet vermedi).

Müellif diyor ki : Sultan *Sencer*'in veziri, *Nasîrüddin Mahmud bin Ebi Tevbe* idi. Bu adam, *Rey* hasılâtını (varidatını), bu sene için, *Dergezini*'ye, verdi. Zira *Rey*, *Sencer*'e, tâbi sancaklardan idi (1). Burasının valisi, *Rey* eşrafından, büyük emîr diye maruf olan, mukarreb *cevher* idi.

- 158 Vezir, varidat (hasılât) üzerine konup, tevzi edecek oldukta (tevzi ettikte), büyük emîr, bunu menetti. Ve geri durdurdu. Bundan dolayı vezir, ona, ağır lâf söyledi. Bu ise, ileride ölümüne, sebep oldu.

Mellif diyor ki : *Sencer*, buradan kalkarak, *Hemedan*'a, gitti. Orada üç gün çadırda kaldı. Sonra *Nehâvend*'e, gitmek için kalktı. Askere, arkasından gelmelerini, emretti. Zira melik *Mesud*'un, yanında atabey *Karaca* olduğu halde, hazırlıkla, padişahlık için geldiği, haberi erişti.

Tuğrul, kardeşi *Mesud*'un teveccüh ettiğine dair haber alınca, saltanatı, elde edeceğinden ümidini, kesti. Kalkıp gitmeğe azmetti. *Sencer*, bunun niyetini anladı, veziri ve büyük *Hacip* emîr *Muhammed Kaşani*'yi ve emîr *Kumaçi* ve *Horasan* askeri ümerasından diğer bir cemaati, buna, gönderdi. *Tuğrul*, *Kinkiver* hizasında, bir tepe (*Tel'a*) üzerinde, dururken

[1] Sultan Mahmud, *Sencere* iyyan ettikte, *Sencer*, orasını, kendisine ilhak etmişti. bak! S. 128

bunlar, geldiler ve amcası *Sencer*'in sözünü, buna, tebliğ ettiler. *Tuğrul*'u, *Irak* saltanatına, tayin ettiğini, orasının idâresini, eline, verdiğini ve *Sencer*'den sonra, onun, veliahdı ve *Horasan*'ın sahibi, olacağını, söylediler. Bunun üzerine, *Tuğrul*, öpmek için, yere kapandı. Şüphesiz, bunun, padişah olacağına dair, semada, kader cereyan ettiki, işi, ilerledi.

Sencer, üç gün sonra, *Nehâvend*'e yürüdü, Ve sultan *Tuğrul*'u, *Irak* askerile gönderdi [1]. Lâkin bunlara, *Mesud*'un, *Deynever*, semtinde, *Azerbaycan*'a, dönmekte olduğunu ve amcası, *Sencer*, ile, karşılaşmak niyetinde bulunmadığına dair, haber, geldi. Bunun üzerine bunlar, *Mesud*, üstüne sür'atle yürüdüler, bu gece, uykuyu, terk ettiler. Gündüz yürüyüşünü, gece yürüyüşüne, vaslettiler. Tan yaruduğu zaman, gece gibi olan toz, simsiyah olarak ve hattı denilen süngüler, pehlivanlar elinde, ihtiraz ederek, meydana çıkıverdi. Davullar vuruluyor, borular çalınıyordu. *Mesud*'un askerine, *Deynever*, sancaklarından olan, *Bencengüş*t, denilen yerde, rastladılar. Bunlar, mezkûr mevziden geçtikte, sahra doldu ve çöl dalgalandı[2]. Büyük sultan *Sencer*'in sancağı gözüktü. Kendisi, çadırının altında, hâle içinde bedr (ağıl içinde tolun ay) gibi, duruyordu. Sağ kolunda, sultan *Tuğrul* ile emir *Kumaç* ve sol kolunda, *Harezm Şah* ve harp kösegüsü olup, şecaatlerle harp ateşi ölçürülen, birkaç emir bulunuyordu. *Mesud*'un sol cenahı, *Sencer*'in, sağ cenahına, hücum etti. Bu kolda *Tuğrul* bulunuyordu. *Mesud*'un sol cenahı bu kola çarptı ve bozdu. *Tuğrul*, bozgun bir halde, iki fersah, geri çekildi. Sonra amcasının yanına giderek, askerinin kalp kolunda, durdu ve yanında, sebat etti. *Sencer*'in sol kolu, *Mesud*'un sağ koluna saldırdı, bu kolun intizamını bozdu ve askerin büyük bir kısmını, yuttu. *Karaca* sebat etti. Havassı ile birlikte, yerinde durdu. *Sencer*'in askeri, biribiri arkasında, birkaç saf olmak üzere tabiye edilmiş idi. *Karaca*, kalbe kadar bu safları yardı, lâkin kuşatılmış oldu (Lâkin harp değirmeni bunu kuşatmak için döndü). Bu zat asırdaşlarının en kahramanı idi. Bundan dolayı ölümlerin biriktiği yerde (ölümün en koyu yerinde), sabit kadem oldu. Canına, bahillik etmeği, caiz görmedi. Lâkin askeri bozulduktaki, esir edildi, kendisile beraber, emirlerinden *Yusuf* çavuş ve veziri *Tacüddin* bin *Darest* de, esir edildiler. Sonra, üç gün geçtikte, sultan *Sencer*, oradan kalktı bir yüksek yerde (*Tel'a*'de) durdu. *Karaca* ile *Yusuf*'u, huzuruna getirdi. *Karaca* başını eğerek durdu, ne yalvardı ve ne de bir söz söyledi, sonra boyunları

159

[1] Burada üç nüsha olup elimizdeki metinde فقه dir ve terceme bunun üzerine yapılmıştır. İ nüshasında تقدم P nüshasında تبعه dir.

İkinci nüshaya göre terceme şöyle olur: Sultan *Tuğrul* asker ile *Sencer*den önde gitti. üçüncü nüshaya göre, *Sencer*in arkasından gitti.

[2] Elimizdeki nüshada; macelmertü'dir ve buna göre tercüme edilmiştir.

İ nüshasında; ve caşelmertü'dir. Buna göre tercümesi; ölüm kaynayıp taşı'dır.

vuruldu. Defterleri kapandı. Sultan, o gün döndü, ertesi sabah göç etti. *Gürşenbe*'ye[1] varınca, sultan *Tuğrul*'u, hilâtleli ve onunla تنها konuştu. Memleketini ve eski şerefini, muhafaza etmek hususunda, vesayada bulundu. Sırlarını, ona döktü. Ve gizli surette görüştü, rızasına muvafık surette hareket etmeği, emir ve muhalifet etmekten nehyetti (Kimin rızasına, *Sencerin* mi yoksa *Dergezini'nin* mi?).

Bunun üzerine, amcasının sözü için, istemiyerek veziri gözünden öptü. Ve bunu, onun, zimmetini muhafaza ve zemmini ihfa eden bir sır zannetti [2]. Sonra *Sencer*, *Tuğrul*'u, çağırdı, ve onunla müvudea etti ve birtakım nasihatlerde bulundu. Sonra, memleketin masalihini, yoluna 160 koymuş olduğu halde, *Rey*'e, doğru, avdet etti.

BÜYÜK SULTAN RÜKÜNÜDDÜNYA VEDDİN EBÜ TALİP TUĞRUL BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH BİN ALP ARSLANIN TAHTA CÜLÜSÜ

Müellif (r.h) diyor ki, *Tuğrul*, 526 senesi Cemazielahirede, sultan *Sencer Hurasan*'a döndükten sonra, *Hemedan*'da, saltanat tahtına, oturdu. Veziri, *Kıvamüddin Ebülkasım Nasır bin Aliyiddergezini Elenesabazı* bütün umuru idarede ve cumhura emrünehi etmekte, kendi başına hareket ediyordu. Sultandan sadır olan fermanlara, imza (tevki) etmezdi. Kendisini, *Sencer*'in veziri olarak, gösterir ve memleketi tehzib ve tedbir etmek için, *Sultan Sencer, Irak*'ta bırakmış olduğunu, iddia ederdi. Bu, kibrinde neşat üzere idi. *Sultan Tuğrul* ise buna karşı olan hiddetinden, patlıyordu. *Sultan* adalet neşretmekte, vezir, kat'i habil etmekte idi. Öteki veriyor beriki alıyor, beriki helâklik vartasına düşürüyor, öteki kurtarıyordu. İmam *Müstersîdin* elçileri geldi. Vezir, onları, soğuk yüzle karşıladı, onları, fena surette redetti, yüzlerine karşı münasebetsiz sözler söylemek hayasızlığını gösterdi. Rişvet tamâ ile, rüştünü kaybetti ve işlek, hidayet yolundan, saptı [3]. Düzgün olan işi bozdu, fellâh ahlâkile hareket etti, felâh bulmadı. Halife ile sultan arasında, hiçbir kaide kararlaştırılmadan, elçiler buradan gittiler. Mesele- nin halli yaklaştığı, zannedildikçe, vezirin araya girmesile uzaklaşıyordu [4].

[1] p ve i nüshalarında! gürşenbedir.

[2] Burada ibarede eksiklik olsa gerek zira ifade vazih değildir. *Sultan Sencer* kiminle تنها konuşuyor. *Tuğrul* ile mi yoksa *Dergezini* ile mi her ikisine de ihtimal var. ...قبل عين الوزير ذا كره لا ذا كره عه وظن انه سر يخفر فيه تمامه ويخفي ذمه dedigine göre konuştuğu adam *Tuğrul*dan başkası olmasına ihtimal yoktur. Lâkin ...ye gelince iş bozuluyor تنها konuştuğu adam, *Dergezini* olduğu anlaşılıyor.

[3] Burada ibare ...من هج الهداية التي تشد dir. doğrusu ...من هج الهداية التي تشد olmalıdır ve buna göre tercüme edilmiştir.

[4] *Dergezinin*, halife *Müstersîdin* elçilerine fena muamele etmesi, Mesud ile beraber, *Tuğrula* karşı muharebeye kalkmış olduğu için de olabilir. Bak (İbnüleisr C. 10 S. 258,259)

BABASI ÖLDÜKTEN SONRA DAVUD BİN MAHMUD'UN BAŞINA GELENLER

Müellif diyor ki: *Davud*, pederinin veliahdi idi. *Aksunkur ul Ahmedili*, bunun atabēği ve mürebbsi idi. *Davud*, külliyetli asker ve kalabalık ahali ile, *Azerbeycan*'da bulunuyordu. Pederinin havassı, bunun yanına geldiler, bunun için hiddet izhar etdiler ve taassup gösterdiler, kalktılar ve başına toplandılar. Emîr *Sadüddeve yerenkuşüzzekevi* de, bunlarla, beraber idi. Bu zat, hâdim ümeranın (hizmet ümerasının) en büyüklerinden, besalet ve kerem âdetlerini yaşatmak hususunda, en ileri gelenlerden idi (en keskinlerden idi). Yine bunlar içinde, *Karaca*'nın iki oğlu yani *İlirmiş* ايلرمش [1] ile, kardeşi ve ileri gelen âyandan diğer birçok emîrlere bulunuyordu. Sarıklardan da, *Aziz*'den sonra, sultan *Muhammed*'e, müstevfilik eden *Essafiyül evhed Ebûlkasım* vardı. Bu zat, bunları, *Tebriz*'den harekete teşvik etti. 526 senesinde, sultan *Davud*, *Hemedan*'a gitmeğe kalktı. Amcası *Tuğrul*'un karargâhına (payitahtına), yaklaştıkta, bunun askerinden, içlerinde *Belen-geri* ve kardeşi bulunduğu halde, birkaç Türk emîri, kavmiyet taassubu güden bir camaatle birlikte, *Tuğrul* tarafına, geçtiler. Türkler, böyle vefasız ahlâktadırlar(?).

Tuğrul'da, müttefik askeri ve dalgalanan sancakları ile, karşı çıktı. İki asker birbirine karşılaşıp iki toz birbirine kavuştuğu zaman, kılıçlar, tuğulalara vuruldu. Hiddetinden taşıb dökülen kan denizinden başka, bir şey, gözükmez oldu, öğlen vakti geçtiği halde, hiçbir tarafta galibiyet, eseri gözükmiyordu. Her iki taraf, harbe göğüs geriyordu. Nihayet amca galip geldi, galibiyet umumî oldu. Biraderzade gitti, askeri onu bırakarak kaçtı. *Aksunkur*, *Davud*'u kaçırdı. Kalanları kelepçelendiler. *Karaca*'nın oğlu, harp meydanında, ilerlemekte iken, katledildi. Çarpışma yerinde, ruhunu, şerefle, teslim etti (şerefli bir surette teslim etti). *Sadüddeve yerenkuşüzzekevi* yakalanarak, *Hemedan*'da vezir yanında köşkte hapsedildi. Yetmiş bin dinar ile, meselesi halledildi ve *Kazvin* kalesi elinden alındı. Memleketi olan *وزون* [2], bundan hali kaldı.

Evhed Behruz diye maruf olan, müstevfi *Safî* de, ele geçirilerek, *Cavli Candar* yanında, hapsedildi. Vezir bunu, evine naklederek hapis etmek için, müsaade istedi, lâkin sultan, izin vermedi ve bu şeytanı, ona, musallat kılmadı. Zira bu zat, eğer beni vezire teslim edersen, helâk ediciye, teslim etmiş olursun, selâmet kalmak, vezire teslim edilmemek,

161

162

[1] o ve i nüshalarında: ilezmiş'dir. İlirmiş'de olabilir.

[2] Mu'cemülbüldana göre Vezvin Buhara köylerindendir. Metnin naşiri bu kelimeyi Vezvin şeklinde Karekeleş ve memleket isimleri cedveline idhal etmiştir. Bende huna göre terceme etdim.

kanım değil de malım tasfiye edilmek, şartile, ben, sana yüz bin dinar, veririm diye *Tuğrul*'a yazmıştı.

Vezir, müstevfiyi elde etmekten, ümidini kesince, bunun müsadere malını, iki misline (bundan müsadere edilecek malı iki misline) çıkarmak hususunda, hiyle düşündü ki, bu zat, iki yüz bin, dinar, eda etti. Şöyle yaptı: Vezir, sultan *Tuğrul*'a, *Irak* ve *Horasan* paraları, aynı olsun için, amcan bana, *Hemedan*'da rüknî dinar, kesmeyi emretti, dedi ve mezkûr ayarda, bin altın kesilmesini, emretti ve bu diyarda, muamele, o para ile cereyan edeceğine dair, dellâl çağırtdı. Bu suretle, *Safiyü Evhed*, akd iki misline çıkarılmaksızın, mezkûr nakid ile mutalebe edildi. Sonra, emirleri, müsadere etti ve müsadere etmeği buyurdu. Asil ailelere eza ve cefa etti. Sultan *Mahmud*'un ustazdarı, olmuş olan, *Kutlugürreşid*'yi, seksen bin dinar vermeğe, mecbur etti. Sonra, vezir buna gadr ederek, seksen bin dinardan başka, bunun nezdindeki vedialardan, otuz bin dinar daha aldı. Bu tediye, *Reşid*'yi Fakirletti, kırdı ve harap etti.

Hemedan tüccarı *Cemâl bin Menare*'den [1], otuz bin dinar, aldı. *Fahrüddeve* bin ebi *Haşimil Haseni*'yi, *Hemedan* reisliğine, tayin edip, ondan da, yirmi bin dinar aldı. *Tacüddin Devletşah* bin *Alaiddevle*'ye, validesi ve veziri ile üçüne, yüz elli bin dinar, ilzam etti. Büyükleri müsadere etti, büyük günahları öne geçirdi (büyük günahları evvelce yaptı). Büyük cürümler, işledi ve cinayeti, büyüttü. Beyti şarabın ve matbahın kap ve kaçağı bahanesile, memleket kasabalarına, binlerle lira, tarhetti.

Sultan *Tuğrul*, vezirin tuğyanına ve halk üzerine tesallût ettiğine, vâkıf olunca, namımı lekeledin, beni fenalıkla yad ettirdin, beni rüsvay edecek işler buyurdun, büyüklerin derilerini yüzmekle iktifa etmedin, nihayet zayıfların kanlarını sıkıp çıkarmıya ve fakirlerin kanlarını tüketmeğe başladın diye, bir adam, gönderdi.

Bunun üzerine vezir, çoğunu topladıktan ve bol bol hiyanet ettikten sonra, halka vergi tarhetmekten, vaz geçti.

163 Sultan *Tuğrul*, kardeşi *Mesud*'un hareket ettiğini, *Aksunkur*'la beraber, külliyetli askerle çıktığını işitti. Bunun üzerine, *Mesud* tarafına. *Azerbaycan*'a gitti. *Mesud*, *Tuğrul*'un yaklaştığını, işitince, onunla harp etmek için durmadı, askerile birlikte alelacele *Bağdad*'da yürüdü (gitti). *Tuğrul*, *Merağa*'ya girdi. Vezir ondan, geride kalmıştı. Vezirin geri kalmasını ganimet bilerek, adalet neşretmeğe başlamıştı. Bunun üstüne, ansızın, vezir geldi. Ve sultana karşı, cüretkârlıkta, bulundu, hakkı bozdu,

[1] i nüshasında: Meyyade مائة dir.

adaleti durdurdu. Eşrafa belâ ve musibet yağdırdı, fazıllara, eza ve cefa, rüesaya, fenahk etti. *Tebriz* reisi *Zürkan*'dan yetmiş bin, saf altın, müsa-dere etti.

Bu esnada, kış, girdi, adımlar kısaldı, Sultan *Tuğrul*, kış geçinceye (açılıncıya) ve şiddeti kırılıncıya kadar, *Tebriz*'e girerek kalesinde ikamet etmeği, ihtiyar etti. Bu suretle, *Tebriz* üzerine, vezirin cevri ile, şiddetli kışın (zemherin) kasıp kavurması, Müs'ün idbarı ile suitedbiri, toplandı.

Karca'dan sonra, *Fars*'ı, istilâ eden kimse *Mengübars* olup, Türk'ler, bunun yanına toplanmışlardı. Bu zat, itaat etmeğe, hazır olduğunu ve tabiiyeti kabul ettiğini göstermek için, sultanın mahdumu *Alp Arslan*'ı istiyerek, mektup, gönderdi. Bu hal, sultanın oradan göç etmesini, icap, etti. Lâkin yollar kapalı olup, yürümek müşkül, olduğundan, binekler (hayvanlar), zararlandı. Zarar zâhir oldu. Hayvanlar bahalandı, askerler yorgunluktan kıvrandı.

Tuğrul, *İsfahan*'a vâsıl oldu ve oğlu *Alp Arslan*'ı *Fars*'a gönderdi. İşte bu vakit *Mengübars*, hakikaten, atabeylik vasfile, sıfatlandı ve üzerine hurmet yağmağa başladı.

BU SIRADA SULTAN MESUD İLE ATABEY AKSUN- KUR UL AHMEDİLİ TARAFINDAN VUKUA GELEN HADİSELER

Müellif (r. h.) diyor ki: sultan *Mesud*, *Bağdad*'a giderken, *Tekrit*, üzerinden geçti. Orasının valisi, *Necmüddin Eyyüp* idi. Amcam *Azizüddin*, bu adamın yanında idi. *Mesud* benim işim, ancak *Aziz*'i vezir edinmekle yürür, zira emîrlar ona meylediyorlar, eğer bunu vezir edinirsen, muh-kem kurgan حرز حرز içinde bulunurum, dedi. Bu fikir üzerine, hâdimi *İmadüddin Seva*b'ı ve Emîr *Abdullahiddevevi*'yi [1] ve emîrin maiyetinde, birçok, ileri gelen adamları ve hâcipleri gönderdi. Bunlar gidip, vali-den *Aziz*'i istediler. Vali bu talep karşısında, köleler gibi itaat gösterdi. Lâkin, düşman kimseler gibi, meselyi tehir ve tavik etmeği düşündü. Zira bunun sahibi, sultan *Tuğrul* yanında idi. Bundan dolayı, müşkül vaziyette kalmıştı. Eğer, *Aziz*'i, verirse, neticede sahibinin (efendisinin), cezalandırmasından, teslim etmezse, hazır bulunan münfeil sultanın, ga-zabına, uğramaktan, korkuyordu. *Aziz*'i kaleden, kasaba mezarlığına (meş-hedine), çıkardı. Ziyet ve tecemmül eşyası yükletmekle meşgul oldu. Bundan maksadı, vakit kazanmak idi. Nihayet gurup vakti yaklaştı fir-

164

[1] p nushasında ; eddevatı'dır.

sat, elden kaçtı. (şöyle oldu): *Aziz*, yanındakilerle beraber, çıkmaya, azmetti ve kapılara doğru koşuştular, fakat kapıları, vaktinden evvel kapanmış, buldular. Beklenen ümitler, bu hal, karşısında, boşa çıktı. Anahtarları aradılar, onlar da, kaleye götürülmüştü, bunun üzerine yanıp yakılarak, geceyi orada, geçirdiler. Sabaha çıktıklarında, *Hille* şihinesi, *Behruz*'un kölelerinden biri olan, *Satmaz*'ı, kapıda, buldular. Ayak takımından, baldırı çıplaklardan karışık bir cemaati yanına katmış, bir gecede, kırk fersah yol yürüyerek, kaledekilere, yardım etmek için, gelmişti. Doğru, *Aziz* yanına, girdi ve onu elinden tutarak kaleye götürdü (iade etti) ve *Mesud* tarafından gönderilmiş olan cemaate: selâmetle yerinize dönünüz! efendimizin tekdir ve tevbihine maruz kalmak istemiyoruz. Eğer saltanat, sultan *Mesud*'da takarrür ederse, bütün cihan ona itaat eder, yoksa, padişahlık kardeşinde devam edip dururken, *Mesud*'un *Aziz*'e, göz dikmesine ve ona ümit bağlamasına, mahal, yoktur, dedi. Bunun üzerine, mezkûr cemaat, ihtiyatla hareket edemediklerini ve fırsatı kaçırdıklarını bildiler, sultan yanına dönerek, meseleyi, ona, anlattılar. Bu yüzden *Hille* şihnesine, kin bağlandı.

Bu def'a, sultan *Mesud*, *Aziz*'in kardeşlerinden birini, istedi (aradı), maksadı, onu istihdam edip, o yüzden *Aziz*'e, tekarrüp etmek idi. Amcam, *Bahaüddin ebu Talip*, *Ahmedili Aksunkur*'un veziri olup, hizmetinde idi. Onu, istifa mansıbına tayin etti, suya bedel, pak toprağa, razı oldu (su bulunmadığından teyemmüm etti). *Enûşirevan*'ı, vezir tayin edip, onun iktidarı ile, o makamı, süsledi. Saltanat talep ve kardeşine muhalifet ederek askeri, yanına kattı (peşine taktı). Sultan *Tuğrul*, bu esnada, *İsfahan* da olup, atabey *Karasunkuru*, *Azerbaycan*'da naip bırakmış idi. *Aksunkur*, sultan *Mesud* ile birlikte, *Azerbaycan*'a gelmek için, hareket edince, *Karasunkur*, oradan *Zencan*'a gitti. *Aynüddeve Harezmi* şah ile *Biştekin* ve *Belak* namlarında olan iki emîr, *Erdebil*'de, hacip emîr *Tatar* ise, *Ürmiye* de, tahassün ettiler. Sultan *Mesud* ile *Aksunkur*, *Azerbaycan*'da, esası surette yerleşip, işleri yoluna girince, *Erdebil* üzerine yürüdüler ve muhasara ettiler (muhasara ederek *Erdebil* üzerine kondular). *Erdebil* ahali, sabr ve sebat ettiler.

Dergezinî, *Karasunkur*'a yazarak, harbe teşvik etti, *Aksunkur*'la mübareze et! sen onunla mübareze hususunda yarış edecek adamsın, karşı çık, bizzat kendin harp et, yoksa kendim, muharebede, hazır olurum, dedi.

Karasunkur, buna cevap yazdı. Muharebeyi tehir hususundaki, özrünü, beyan etti. Lâkin vezir, özrü kabul etmedi. İkinci defa mektuk yazdı ve muharebe etmeği emretti. *Karasunkur*, vezirin pek ileri gitmesinden (doğru düşünmemesinden), hiddetlenerek ateş kesildi ve yanındaki cemaate, Allah, bizi, bir fellâhla mübtelâ kıldığı, onun yüzünden devlet felah-

sız kaldı, dedi. Bunun üzerine iki emir, *Hâcip Tatar* ile *Cavlı Candar*, gazeplendiler ve asilere karşı harp etmek hususunda sultana, itaat etmek, lâzımdır, korkaklık gösterme, pehlivanlar yeri işte burasıdır, dediler. (Bu söz karşısında) *Karasunkur* hiddetlendi, o saat atlandı, bir gecede, yirmi ve küsür fersah yol yürüdü. Atları bitkin bir halde, *Erdebil*'e erişti. *Aksunkur*'un atları ise, dinlenmiş olup camih (?) değillerdi. Bunlar karşılaştılar, vuruştular, hiddetlendiler ve birbirine kanıktılar. Nihayet, *Karasunkur*, bozuldu ve kaçtı. *Aksunkur*, muzaffer oldu, yerinde kaldı. Harp, *Erdebil* kapısında, vukua gelmişti. *Aksunkur*, bunların kanlarını, kana kana döktü. Ve yanlarında ne varsa onları aldı, onlardan sonra oturmadı, arkalarından takip etti, uykuyu bıraktı. Gündüz yürüyüşünü gece yürüyüşüne vasl etti. Nihayet *Hemedan*'a erişti. Padişahlık, *Mesud*'a boyun eğdi ve münkad oldu. Sultan *Tuğrul*, *İsfahan*'dan çıktı, *Ervend*, ile *Maveşan*'da, tahassün etti. Buna, bir hastalık arız olup, bunu, harekettten alkoymuş ve memleketi himaye etmesine mani olmuştu. Derken, Emîr *Hasan*, askerin başına geçti ve *Tuğrul*'u, muharebeye teşvik etti ve harbe, sürükledi. Nihayet *Tuğrul*, münhezim olarak, *Rey*'e döndü, yaptığı işe pişman oldu, vezire darıldı, selâmet kurtulduğu için, Allaha şükür ve secde etti (yahut bundan dolayı Emîr *Hasan*'ı, askerin başına geçirerek, düşmana mülâki olma tehyic, etti ve muharebeye attı, Nihayet, *Tuğrul*, münhezim olarak *Rey*'e döndü).

166

AMCAM AZİZİN KALEYE DÖNDÜKTEN SONRAKİ HALİ

Müellif diyor ki: *Dergezinî*, *Sencer*, *Horasan*'a avdet ederken, ona, şöyle demişti: Sen *Horasan*'a dönekceksin, mühim işler hakkında, sana, müracaat etmek, bizim için, zor (uzak) olacak. Binaenaleyh, arız olacak maksat ve gazepler için, birkaç beyaz tomarlara yazarak, alâmetini bize ver, eğer bir maslahat zahir olursa, ve devlet için racih bir menfaat, görülürse, o tomarlarla, ferman (misal) ısdar ederiz ve ona, yakında ve uzakta olan hiç bir kimse, muhalifet etmez, azgın ve uslu, herkes ona, münkad olur.

Sencer'in alâmeti, altta tuğra *Kavısı* ve üstte بسم الله توكلت على الله (Alla-hın ismile başlarım, Allaha tevekkül ettim) idi.

Bu suretle *Dergezinî*, birkaç tomar içinde alâmetler, aldı ve onları, birçok kanlar dökmeğe ve ırlara tecavüz etmeğe, vesile ittihaz, etti. Tezvir ettiği ilk ferman, şudur: mezkûr alâmetlerden birinin altına, *Tekrit* sahibi hasî (hadim) *Behruz*'a, *Aziz*'i öldürmesi için, tevki yazdı. Tesadüfi olarak, *Behruz*, *Dergezinî* ile beraber, asker içinde, buluyordu. *Dergezinî*,

167

Behruz'u korkuttu, tehdit etti. Emre imtisal etmesini ve fermanın muktezası üzere hareket etmesini, emretti. *Behruz*, bundan ürktü, bütün, vücudunu, korku, istilâ etti. *Tekrit* valisi *Necmüddin Eyyüb*'e yazdı ve bu vaka hakkında hitap ederek, şöyle dedi: vezirin adamı (sahibi) ile göndermiş olduğum bu tomar, sultanın tevkii olup, *Aziz*'in katledilmesini ve bu adama teslim edip gönderilmesini, emrediyor. Eğer, bundan imtina edersen, benim gazabıma razı olmuşsun ve şartıma muhalifet edip, benim yazımı, reddetmek hatasını, irtikâp etmişsin demektir.

Necmüddin, hakkile müslüman bir adamdı. Bir müslümanı, teslim etmiş olmayı, caiz görmedi. Meseleyi, kardeşi *Eseddüddin Şiri Guha*, tarif ettiler, lâkin tevkii göstermediler (lâkin bunun tevkie vâkıf olmasına, mani oldular). Gelen adamı, çevirmek hususunda, *Necmüddin*'in kardeşi *Şirü Gôh* da, iştirak etti, hila'tler ve birtakım hediyelerle, bu adamı, çevirdiler. *Şirü Gôh*, *Aziz* yanına mülâzemet eder, onunla teberrüklenir ve onun yolile giderdi (sünnetine temessük ederdi).

İmadüddin diyor ki: Günün birinde *Şiri Guh*, bana şöyle dedi: Bir gece, *Aziz*'le namaz kılıyordum, hâtifden bir ses işittim ki, *Aziz*'i himaye ettiğin gibi, allah seni aziz kılsın diyordu. Otuz ve kûsur senedenberi, *Mısır*'a, ümit bağlatan şey, işte bu duadır [1], bu mertebeye nail olacağıma kat'î surette itikad etmiştim [2].

Müellif diyor ki: Filhakika dediği gibi oldu, zira *Mısır*'a padişah ve *Mısır*'ın azizi oldu. İnsan yaptığı iyiliklerle, cenneti elde ederse, *Mısır* memleketini elde etmesi, garip değildir.

Müellif diyor ki: *Dergezinî*, ümidinin meydana gelmediğini öğrenince, buna, dünya (feza), dar geldi, fezaya sığmadı. *Behruz*, üzerine bütün kuvvetiyle, yüklendi ve korkuttu. Kendin git, *Tikrit*'e varıncıya kadar sırrını, kalbinden dudağına getirme, geceyi geçirmeden, oradakilerin hakkından gel (işlerini bitir), dedi. *Behruz*'u, birkaç gün muhafaza altına aldı ve ona meselenin tatlı ve acı cihetlerini, gösterdi sonra, dediğini yapması şartile, salıverdi.

Necmüddin ile kardeşi *Şiri Guh*'un haberleri yok iken, üzerlerine kaleye, *Behruz*, giriverdi ve bunlara: kaç defadır bu adamı, müdafaa ediyorsunuz, bakalım bu defa nasıl yapacaksınız dedi. Bu ikisi, *Behruz*'u, defettiler mündefi olmadı. Zecretteler münzecir olmadı. Nihayet kendi haline bıraktılar, şanına lâayık olmıyan her şeyi yaptı.

[1] Allah seni aziz kılsın, denilmekle, *Mısır* sultanı olmak ümidine kapılması, kuran lisasında *Mısır* padişahına, aziz itlak olunduğundandır. Nihayet *Şirügôh*, *Nuruddin* adlı tarafından, birader zadesi *Salahudin Eyyübi* ile birlikte 564 de *Mısır*a gönderildi.

[2] Burada metinde: واقتت اي ائال هذه الخطوة dir, doğrusu «هذه الخطوة» olmaktadır ve buna göre tercüme edilmiştir.

Behruz, kendisile beraber, *Dergezini* a'vanından, kendisi gibi müfsid bir mülhid getirmişti. *Aziz*, teslim edildiğini bilince ve kendisine bildirilmediği halde meseleyi hissedince, namaza durdu. İki rekât namaz kıldı. Evvelki rekâtı, *surei kehfle* kıldı ve yasin ile ikinci rekâtı kılmağa başladı. Melun mülhide, bunun namazı, uzun geldi, namazını bitirinciye kadar, dayanamadı, secdede iken *Aziz*'i vurdu.

Aziz, münacat esnasında ruhunu, teslim etti, saadeti gördü, şehidlik saadetine erdi. Zaten haps edildiği gündenberi, çok ibadet eder, oruç tutar, geceleri, ibadetle geçirirdi. Bu vak'a, 527 senesinde vukua geldi. Şehid edildiği zaman, *Aziz*, 55 yaşında idi. Bu vak'anın cereyan ettiğinden, sultan *Tuğrul*'un, haberi yoktu. Dikkat edilecek nokta şurasıdır ki, sultan, *Dergezini*'yi öldürdükten sonra, *Aziz*'i sordu. Vak'ası ve hikâyesi nakledildikte, vezirin tesirine, ateş gibi olan şeametine ve fitne ölçermesine, lânet etti. Şehid *Aziz*'in katli ile, hayırsız vezirin katli, arasında, kırk günden fazla geçmedi.

VEZİR DERGEZİNİ'NİN KATLİ VE SULTAN TUĞRUL'UN HALİ NEYE MUNCER OLDUĞU

Müellif diyor ki: Sultan *Tuğrul*, *Aksunkur* ile *Mesud*'un önünden, bozgun ve az bir cemaatle *Rey*'e, çekildi. *Erdebil*'de, muhasara altında olan emîrler, çıktılar ve sultana iltihak için *İsfahan* cihetine gittiler. Asker bunlardan ayrıldı. Bundan dolayı, havasdan az bir kimse ile, sultana eriştiler. Müşköl yolu geçip halâsa erebildiler.

Asker ise, her bayırdan, süratle *Mesud*'un yanına, akıyor (geliyor) ve bütün titreyen (ihtizaz eden) süngülerle koşuyorlardı. *Tuğrul*, evvelce *İsfahan*'a gitmişti. Sonra, kardeşi *Mesud*, kendisini takip etmekte olduğundan, *Huzistan* tarafına gitti. İşlerindeki bütün muvaffakiyetsizlikler (za'flar), vezirin kusurundan ve suitedbirinden olduğunu bildi. Vezirin asılmasını, emretti. Sultanın emriyle, vezir, asıldı, boğazına geçirilen ip, vücudünün ağırlığından, koptu. Son nefesinde yere düştü. Seyirciler içinde, *Şirgir*'in kölelerinden biri, duruyordu. Ve efendisi *Şirgir*'in, vezirden neler gördüğünü, biliyordu. Bu adam, kılıcını çekerek, halk kütlesini yarıp geçti ve kelepçeli olan vezirin boynunu vurdu. Vezir, o saat, parçalandı ve kafa taşı çıkarılarak, *Şirgir*'in [1] oğluna götürüldü. *Şirgir*'in mahdumu, onu, köpeklere su vermek için yalak yaptı. Vezirin her bugunu (gemiği), onda intikamı, öcü olan kimselere, gönderildi. Sürüncümekte olan kimseler, vezirin sürüncümesiyle, ayağa kalktılar (intiaş ettiler).

[1] P, nüshasında: Şirügöh dür.

Vezir, *Şaburhası*'da, öldürüldü. Sultan *Tuğrul*, kaçarken, kardeşinin tulûu üzere, uful ederken (kardeşinin meydana çıkması üzere sönerken), vezire : Asker nerede? İktidar ve kifayet hakkında, senin vermiş olduğun teminat, nerede kaldı, demişti. Bunun üzerine, vezir sultana şöyle dedi: Hiç endişe etme. tehlikeyi, hatırına, bile getirme, ben, senin düşmanlarını öldürmek için, *Haşîşiyeler*'den, bir cemaati, hazır ettim. Ben şimdiden, senin düşmanlarının kahredilmeleri yaklaşmış ve cemiyetleri (toplari), dağılmış olduğunu görüyorum, dedi. Bunun üzerine sultan, gazeplendi ve ilhadın tebeyyün etti. Bozuk akideli olduğun, meydana çıktı, dedi. Şah damarının suyunda, demirin, ateş gibi alevlendirilmesini, emretti (kılıcı, şahdamarının kanına daldırarak, kırmızı ateş gibi parlatılmasını, emretti).

Müellif diyor ki : Tam o esnada, *Batiniler*, *Karatekin* çayırında, *Aksunkur*'un çadırına, girdiler ve onu birbiri arkasından, bıçakla vurdular. Bunun askeri, *Hemedan*'dan, *Azerbaycan* tarafına gittiler diye, haber geldi. Çünkü sultan *Mesud*, kalabalık bir cemaat ve karabulut gibi bir asker içinde idise de, işi gerilemekte idi. Zira tedbirli bir veziri, yoktu. Bundan dolayı, *Tuğrul*, dizginini düşman tarafına, çevirdi ve mızraklarını düşmanın göğsüne uzattı, *Rey* tarafına yürüdü. Gayet sür'atle tayyı merahil etti. *Rey*'e gelip, çadırını diktikte, sinekler balına, sür'atle koşan kurtlar, mahfeline ve ordusuna toplandılar.

Sultan *Mesud* dahi, atabeği *Aksunkur* öldürüldükten sonra, kardeşini temelinden sarsmak (kazığını sarsmak) ve kuvvetlenmesine meydan vermeden, onunla, muharebe etmek için, *Dey* üzerine yürüdü. Bunun yanında kalan asker, altı binden fazla suvari idi. *Tuğrul*'un askeri ise üç bin idi.

Muharebe hazırlığı ile, birbirine, karşı çıktılar, birkaç kere harp ettiler. Nihayet *Tuğrul* bozuldu. Bunu, has hamileri, himaye etti, muhlisleri, felâketten, kurtardı. *Belak* ve *zencan* sahibi *Sunkur* nam iki emir ve daha bir cemaat, aman dileyerek *Mesud*'un askerine iltihak ettiler. Bunların sükûnet gemileri, *Mesud*'un cömertlik denizinde, *Cûdi* dağı üzerinde, karar kıldı. Bu vak'a, 527 senesi on sekiz recepte idi. *Tuğrul*, *Taberistan*'a gitti. İsfihbid *Ali*'ye, müsafir oldu. *Ali*, buna ikram ve kudûminden dolayı, ızzat etti. Bunu ve bunun askeri olan, Türkleri, bol bol yedirdi ve içirdi, bunlara, çok mal ve zahire, sarfetti. Kış, onun nezdinde geçirdiler. Kış geçtikte (açıldıkta), *Tuğrul*, *Taberistan*'dan kalkarak, *Hemedan*'a dönüş etti. *Aynüddeule Harzemşah*, *Muhammed bin Şahmülk*, *Haydar bin Şirgir*, *Sadüddeule Yerenkuş* gibi, kendilerine ahalinin itaati olan büyük emirlerden bir cemaat, *Tuğrul*'a iltihak ettiler. faris'dan, Atabey *Mengûbars* nezdinden *Büzabe*'de iki bin suvari ile *Tuğrul*'a geldi. Bu suretle, *Tuğrul*'un şevketi, şiddetlendi ve silâhı keskinleşti.

Sultan Mesud ise, Azerbaycan'da idi. Bu dahi Fahrüddin Abdürrahman bin Tagayerk'i طغایرک çağırırdı. Bazdar Yereunkuş ile Necmüddin Reşit'de, buna, iltihak ettiler. Bunlar, Kazvin ve Rey cihetine, gitmeye, kalktılar, kat'i tedbirlerle, hastalığın önünü almağa, azmettiler. Sultan Tuğrul, bunları, yakından (tozlarını yarararak) takip etti. Bunlar, Tuğrul'la, karşı karşıya gelmekten çekindiler, bayrağı gözüktüğü gibi, arkalarını dönüp, kaçtılar ve her biri bir tarafa dağıldılar. Tuğrul'un eshabı, bunlardan kalan silâh ve hayvanlardan ne buldularsa cümlesini, igtinam ettiler. 171

Karasunkur, melik Davud bin Mahmud ile, muharebe etmeğe gönderildi. Karasunkur, Davud'u bozdu ve neşatını kırdı. Bu suretle, sultan Tağrul, saltanatında kökleşti. İktidarla tahakküm etti, seriri üzerine çıktı ve sevincini, duydu.

ŞEREFÜDDİN ALİ BİN RECA'NIN VEZİRLİĞİ

Müellif (r.h) diyor ki : Pederim Safiyüddin'den işittim ki Şerefüddin'i medh ve ona şükrediyordu ve şöyle diyordu : Sultan Tuğrul, veziri Dergezini'yi katledince, İsfahan'dan beni çağırtdı. Aziz'in hayatta olduğunu ve çağırtdığı taktirde, hazrete (kapıya) gelmekten imtina etmiyeceğini, zan ediyordu. Peder diyor ki, sultan, bana hurmet etti, kardeşini, buraya getirmek için, Behruz'a yazılmış mektubumu al ve acele et senin gelmeni bekliyorum, dedi.

Peder diyor ki : Bağdad'a vardığımda, kaza ve kader yerini bulmuş, hüküm infaz edilmiş olduğunu gördüm. Tuğrul, Aziz'in vefat etmiş olduğunu öğrendikte, muktedir bir kimse aradı. Ali bin Reca'yi, umduğu gibi yüksek buldu. Vezirlik hususunda, ona itimat etti ve o mansıbı, ona, verdi. Dergezini mensuplarını, müsadere etmeğe başladı, naiplerini tevkif etti ve eshabını sıkıştırdı.

Müellif diyor ki : Sultan Mesud, bu defa, müstevfi safiyi evhadı katl ve ailesini müsadere edip, ikiyüz bin dinar aldı. Bu iş, münşi Sadüddin Esadül Horasanî'nin Ra'yi ve Kemal Sabitülkummî'nin muvafakati ile, vukua, geldi. Zira Horasanî, istifa mansıbına tayin edildiğinden, o mansıbı mütehakkim (demir ve müstevli) elle kavriyarak, tutabilmesi için, o mansıba yarıyacak surette yetişen kimseleri, öldürmeği, lüzumlu gördü. 172

Tuğrul'un, mevkii sağlamaşıp, düşmanları, kendisini, bir vartaya düşürmekten emin olup, kendisile muharebe edenlerin yerlerini istilâ edip, tahtna oturarak yüksek bahtile tebcil edildikte, birdenbire, ölüm, geldi, zenginlikten toprağa (servetten sera'ya), belâ ve mihnet yurdundan, çürüme (bilâ) yurduna intikal etti. Bu vak'a, 528 senesi iptidalarında vukua

geldi. Sebebi şu idi. *Tuğrul*'a, kulunç, isabet etti, bunun için, ilâç içti, o deva, onun karnını sürdürdü, hasta etti ve kuvvetten düşürdü.

Bunun üzerine, o cemiyet dağıldı, o çırak, söndü, o su, kurudu, çekildi, o tolun ay, gurup etti.

Tuğrul'un vefatı, *Hemedan*'da olup, orada hadimlerinden bazıları için bina etmiş olduğu medresede, defnedildi. Ümit erbabı, bunun kereminden mahrum kaldıkları için, esef ettiler, bunun saltanat müddeti, iki sene bir ay yahut iki aydan ibarettir. Bu zat, hazz, azm, tahaffuz ve teyakkuz gibi, saltanat için lâzım olan hasletleri, kendisinde cemetmişti. Fakat, kendi fikrinde müstebid ve kendi hâvasile mağrur olup, işlerinde tanışıklık etmez ve tedbirinde kimseden fikir sormazdı, ilk çağında, kendisine arkadaşlık etmiş olan ayak takımına, ihsan ederdi. Son zamanda bunlar, *Tuğrul* askerinin ileri gelenleri, oldular ve bunun inam ve ihsanile temayüz ettiler. İşte bunların denaati, *Tuğrul*'un yüksek kadrini, aşağılatıyor, namını, alçaltıyordu.

EMİRÜLMÜMİNİN'İN ŞERİKİ BÜYÜK SULTAN GİYASÜDDÜNYA VEDDİN EBÜLFETH MESUD BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH'IN 528 SENESİNDE TAHTA CÜLÜSÜ

Mesud'un anası, zevci nezdinde kadr ve itibar sahibi (hazıye) olup, *Nist ender cihan*, tesmiye olunurdu. Sultan *Muhammed* vefat ettikten sonra, bu kadını, *Irak* valisi emîr *İsfahsalâr Mengübars*'a, tevzi etti (etmişlerdi). Bu kadınla beraber, cihaz olarak, sultan hazinesinden, durmadan sarfetmekle bitmiyecek miktarda, mal, naklettiler. *Mengübars*, devlet ümerasının eşrafından ve en cömertlerinden idi. Sultanın vefatından sonra, *Irak* iktalarını, tek başına (müstakil olarak) kullandı ve hayatı müddetinde, o iktalar, bunun elinde kaldı. Varidatının çokluğundan dolayı yükseldi. Bunun veziri *Veliüddin* il *Muhlîs Muhammed* bin مایلت il *Meğançî*'nin, *Mengübars* için, *Irak*'da, elbise, alât ve edevat, hayvanat ve cevahirden başka kesilmiş imamî sikke امی سکه ile bir milyon üç yüz bin dinar nakıd para topladım, dediği rivayet olunuyor.

Mesud, vakasına gelelim! 505 senesinde, pederi *Muhammed* bunu, *Musul* sahibi *İsfahsalâr Emîr Mevdûde* teslim etmişti. Sonra, *Mevdûdi*, firenklerle muharebeye gönderdi. *Mevdûd*, *Taberiye*'ye vasil oldu. İslâmın susalığını, küfür kanına kandırdı, yardım kılıcını, ehli imanın sağ ellerile teşhir etti. Feth ihsan edildiği için, sevindiği halde, *Dimeşk*'a, döndü. 507 senesi rebiülâhırın son cumasında, camide, hazır oldu. *Dimeşk* sahibi *Tağtekin*

ile el ele tutuşarak camiden çıktı. Çok sayılı ve mükemmel silâhlı askeri, etrafını kuşatmıştı. O esnada, yanına bir adam geldi, iki defa bıçak sapladı, biri boşböğründen öte geçti. *Tağtekin*'in evine kaldırıldı. Bunun ziyai, müslümanlar için pek ağır oldu. *Tağtekin*, *Dimeşk*'i zapt etmesinden korkarak o işi yaptırmış olduğu da söyleniyor eğer böyle olmasa idi, *Mevdud*'un kanı dökülürken müteessir (müteellim) olurdu.

Mevdûd'un ölüm haberi, sultan *Muhammed*'e eriştikte, oğlu *Mesud*'u *Aksunkur ul-Burnrkî*'ye teslim edip *Musul* ve *Cezire*'yi ona ikta ederek verdi. Ve pek çok atiyeler ihsan etti. (Sultan) *Muhammed* vefat edip, *Mahmud* tahta çıktıkta *Mengûbars*'in kalbini avlamak ve onu tergip için ona yakınlık izhar etmek ve ona yaklaşımağa rağbet göstermek maksadile, *Mesud*'un annesini, ona teziç etti ve onu, eline geçirdikte, katletti. Onun kanının boyasile, süsden hâli olan kılıcını süsledi. Bunun üzerine *Cuşbek* asker topladı. *Mesud*'un kardeşi *Mahmud*'a karşı harp etmek için, *Mesud* ile birlikte yürüdü, fakat yukarıda zikredildiği veçhile, mağlûp oldu ve veziri *Tuğrâî İsmail* katlolundu.

174

Sonra sultan *Sencer*, *Mesud*'u ve kardeşlerini çağırdı. Bunların nafakalarını *Irak* nâlından, sultan *Muhamud*'un vermesini, kararlaştırdı. Bu hal, son günlerde, ümera *Mahamud*'a isyan edip *Cürcan*'dan *Mesud*'u çağırıp sultan *Mahmud* ile muharebeye teşvik ettikleri vakte kadar, devam etti. Lâkin bu muharebede, sultan *Mesud*'a hiçbir iş elvermedi ve zafer müyesser olmadı. Bunun üzerine sultan *Mahmud*, kardeşi *Mesud*'un gönlünü aldı (avladı) ve kendisine yaklaştırdı ve *Erraniye*'ye gönderdi, bunun heybetinden *Erraniye* âyanının gözü kamaştı.

Sonra *Mahmud* vefat ettikte, *Mesud*'un başından, yukarıda zikrettiğimiz veçhile, kardeşi *Tuğrul* vefat edinciye kadar, onunla, aralarında cereyan eden vakalar, geçti.

Müellif diyor ki: *Mesud*, daha kardeşi hayatta iken, Darülhilâfeye gitmişti. halife *Müsterşid billâh*, bunun namına hutbe okumuş ve bunu ululamışdı. Hakikî manasile sultan olmadığı halde, bu namı almışdı, yükselme sesi çıkmadan, şöhreti yükselmişdi. Asker, bazen bunun başına toplanır, bazan yanından ayrılır, bazan bununla *Şam*'a gider, bazan *Irak*'a giderdi. Diktiği tutunca, vaziyeti sağlamlaşınca (tahtı yerleşince), kalbi, mutmain oldu ve alındaki çizgiler parladı (sevindi) veziri, *Şerefüddin Enûşirevan* bin *Halid* idi.

Müellif diyor ki: Bunu bir müddet *Müsterşidbillâh* (r.h), vezir edinmişti.

Sultan *Mesud*, darülhilâfeye geldi, 527 senesinde muharrem'in son cumasında bunun namına, hutbe okundu. Halife, veziri olan *Enûşirevan*'ı mühim işler hakkında görüşmek için elçi olarak (*Mesud* nezdine) gönderdi.

175

*Enûşirevan*ın güzel elçiliği sayesinde, halifenin muradı hasıl oldu. Bundan sonra *Müsterşid*, *Mesud*'u huzuruna getirerek şöyle dedi: Bu nimeti şükürle karşıla (telâkkî et) zahirde ve batında allahı kork, dedi ve hilâtle, boynuna sinebend ve koluna bilezik geçirdi sonra *Mes'ud*, kendisi için ihzar edilen kürsiye oturdu ve yer öpdü. *Emirülmü*'minin şöyle dedi: kendisini iyi idare edemiyen kimse başkasını idareye salih değildir. Allahı taâlâ: bir kimse, zerre kadar hayır işlerse onu görür, bir kimse zerre kadar fenalık işlerse onu görür, buyurmuştur.

Vezir bu sözleri *Farsa*'ca olarak ona tekrar ettikte, sultan *Mesud* çok tazarru ve dua etti. İnkıyad ve itaat edeceğini söyledi. Halife ona iki kılıç kuşattı ve kendi elile iki sancak aktetti. Biraderzadesi *Davud* ile *Atabey*'i *Aksunkur*'u, ona teslim etti. Ve, kalk sana verdiğimi al ve şakirinden ol dedi. Bunun üzerine *Mes'ud*, kalktı gitti. Bu nevbet, *Tuğrul*'a galip geldiği nevbettir.

Müellif diyor ki: Sonra halife, *Enûşirevan*'ı azl ve *Şerefüddin* naki-
bünnükaba *Ali* bin *Tarradüzzeynebî*'yi, vezir tayin etmeği, lüzumlu gördü. Bu hususta *Haysa Beysa* حيس بن حيس bir kaside söylüyor ki, Evveli şudur: İçinde bulunduğum zamana, hem kalbimle hem dilimle, şükrederim. Zira mün'im yerine mün'im bıraktı.

Bunun üzerine *Enûşirevan*, mükerrem olarak evinde oturdu, muhterem olarak yuvasına müâzimet etti. Sonra, sultan *Mes'ud* ile buluştu (içtima ettikte), *Mes'ud*, bunu kendisine vezir tayin etti. Bunu deste (sadre) geçirmekle, başkalarının tama etmeleri korkusunu defetti.

Mes'ud üzerine tahakküm eden kimse *Aksunkur* idi. *Aksunkur* şehit edilince, *yeren kuşulbazdar*, *Mes'ud* nezdinde, rütbe ve itibar sahibi oldu. *Mes'ud* üzerine tahakküm edip, ne *Mes'ud*'a ve ne de bunun vezirine iltifat etmedi. *Atabey Karasunkur* ise, etbai ve askeri ile *Azerbaycan*'ın müdafileri ve *Erran*'ın kahramanlarıyla hizmete, henüz gelmişti. Bu zat, sultan zevcesi *Berkiyarık* kızı *Zübeyde* hatundan bir parça korkuyordu. Zira bu kadın, sultan üzerine tahakküm etmişti. Bundan dolayı onunla iyi geçinmeyi ve kalbini kazanmayı lüzumlu gördü. Bunun zekâsı, hatuna, nefis şeyler götürüp hediye etmeğe, sevketti. Fakat bu iş, emir *Yerenkuş*'un hoşuna gitmedi, tevahhuş hissetti. *Bursuk*, kızıl emir *Ahur*, *Zencan* sahibi *Sunkur*, *Cavli* ve *Şirgir*'in oğlu *Haydar* gibi büyük emirler de buna uydular, taatten çıktılar (huruc ettiler) ve yavaş yavaş toptan ayrıldılar.

176 *Yerenkuş* bunları *Berucird*'e[1] götürdü. Sultan ise *Karasunkur*'la ve askerile kaldı. Sonra, *Harezmşah* ve *Horasan*'dan, emiri sabık *Reşit*,

[1] O nushasında: برودرد، در.

Sultan Mes'ud yanına geldiler. Sultan bunlarla, öteki tecrübesizler üzerine yürüdü, iki asker karşılaştıklarında, *Yerenkuş* mağlûp oldu. Evvelce, *Tuğrul* hizmetinde olan emirlerden bir cemaat, esir edildi. Bunların salıverilmeleri hakkında, *Karasunkur* şefaatt etti. Durmadan uğraşarak, bunların hallerini düzeltti ve işlerini bitirdi (arzularını yerine getirdi).

Yerenkuş Bazdar ise, korktu ve kaçtı, *Karasunkur*'un aleyhine çalıştı, nihayet *Darülhilâfe*'ye geldi. Korku rahlini (egerini), emniyet haremine indirdi. Kendisile beraber, türklerden, büyük bir miktarda asker getirmişti. Halife ile sultan beyninde fitne uyandırmaya uğraştı. Sultanın, yemini bozduğu ve imanı rafz (terk) ettiği şayiasını çıkardı. *Bağdad*'a yürümeğe kat'î surette azmettiğini, taatden çıkmış olduğunu ve *Müstersid* devletinin ekinini biçmek istediğini, söyledi. Zaten halife, sultan hakkındaki fikrini değiştirmeye sebep olan tahavvüllerden dolayı, sultandan soğumuştur. Fazla olarak, *Bağdad* şihnesinden de halifeyi gücendirecek işler zuhur etmişti. *Yerenkuş*'un da sözlerini işitince, bu halleri, taşaya yazılmış gibi gördü, halife zihninde dal budak salmış olan inat ve muhalifet fikri, ağacın büyümesi gibi büyüdü.

Sultan ise *Yerenkuş*'u durduracak ve hakkından gelebilecek miktarda asker ile arkasından takip etmek ve izine düşüp onu aramak istiyordu. Bu hal karşısında halife, sultanın kendisini kast ettiğine hükmetti ve kendisine muhalif olduğunda şüphesi kalmadı. Bunun üzerine, nutuk söyledi (hutbe okudu). Ve halka hitap etti ve harbe çıkmalarını istedi, faik mehabet ve korku ilka eden heyetile Bizzat kendisi çıktı. Halife ile birlikte, her tayfanın ileri gelenleri çıktı, zafer elde etmek için ensarı ve a'vanı, yardım ettiler. Şairler, tabipler, sofular ve fakihlere varıncaya kadar, cümlesi halifeye refakat ettiler. Şair *Ebülkasım İbnülfazl* bu muharebe hakkında âtideki kasidesini söyledi ki, evveli şudur:

Biz, Mansur asker içinde, rezil bir cemaatiz, biz ne kadar da aşağı ma'seriz. Gördüğün veçhile, hepsi hiffet, hamakat, ve tehevürden ibaret olan şeylere azmetmemizden, aklımızın derecesine istidlâl et.

Yine bu kasidede şöyle diyor:

Tekriti elde etmekten âciziz. Böyle olduğu halde, *Sencer*'den Tirmiz'i almaya, sai ediyoruz.

Müellif diyor ki: Eli silâh tutan hiç bir kimse, halifeden tahallûf etmedi. Özür eshabına dahi, müsamaha edilmedi. Halife, askerle yürüdü. Halifenin çıktığı haberi, sultana erişti. Halifeye muhalefet ve düşmanlık etmiş olmak, sultana ağır geldi, bütün ufku karardı. Bununla beraber, *Hemedan*'dan halifeye karşı çıktı. *Daymerk* [1] denilen çayırdaki karşı-

177

[1] P nushasında: ادی مرک dir. İbnülesir C 11 S 10 دایمرج dir.

laştılar. İki asker birbirine gözüküğü (iki asker birbirini gördüğü) zaman, cins cinse, yani Türkler Türklere meylettiler. İslâmın, masun olan hurmetini, çiğnenmeğe maruz bıraktılar. Halife seçme fertleriyle yalnız kaldı, yardımcılarının faidesini göremedi (faidesinden uzak düştü). Bulutu dağıldı, havassı da bozuldu. Halife tek başına kaldı, sebat etti yerini terk etmedi. Fakat, asker bunun üstüne yürümekden çekindiler. Nihayet sultanın sancak emiri, atından indi, ikide bir yer öperek ilerledi ve halifeye yaklaşıp atının dizginini tuttu. Sonra emirler, alayların, sultanlarını ihata etmesi gibi, halifenin etrafını kuşattılar. Ve bir çadıra indirdiler. Yanında veziri *Nakibünnükaba*, mahzen sahibi *İbni Talha*, inşa kâtibi *Sedidüddeve İbnülenbarî* bulunuyordu.

178 Bu suretle halife, sultanın çadırlarında kaldı, onlarla beraber göç eder ve onlarla beraber konardı. Sultan ona, *Darülhilâfe*'ye iade edeceğini, vaad ediyordu. Karargâh, (ordu) *Meraga*'ya vasıl oldukça, Kuran han *Yerenkuş*, gizli tutulan ve örtülü olan bir elçilikle, *Sencer* tarafından *Horasan*'dan geldi. Halife üzerine, *Batinîlerden* bir cemaat, hücum ederek çadırında öldürdüler. Halifelerin ve halkın seyyidini, ortadan kaldırmakla zamanı, fecaate uğrattılar. Bu vak'a 529 senesi onsekiz zilkadede vukua geldi. Sonra, *Sencer*, halifeyi öldürmek için *Batinîleri* göndermiş olduğu bir takım karinelere anlaşılmıştır ki teşebbüs ettiği iş ne kadar çirkin ve ne kadar acıklıdır [1].

EMİRÜLMUMİNİN EBU CAFER, MANSUR ERRAŞİD BILLÂH İBNÜL-MÜSTERŞİD BILLÂH'IN HALİFELİĞİ

Müellif diyor ki: Halife (r. h) nın şehâdeti haberi, *Bağdada* 529 senesi, yirmi yedi zilkadede, erişti. Halife olmak üzere *Raşid*'e biat edildi. Zilhiccede, hilâfet postuna (mansıbına) oturdu, *Bağdad*'da hilâfet sarayında, etrafı sarsan dedikodular (şayialar), az ümitli ve çok korkulu haberler, içinde, dokuz ay, kaldı. Nihayet *Mes'ud*, diğer işlerini bitirip bununla uğraşmağa fırsat buldu. Bunun beytini de elde etti ve tolun ayını, beyti şerefinden çıkardı [2]. Eskiden ve yeniden nesi varsa, cümlesini silip süpürdü. Bunu ilerde mahallinde zikredeceğiz.

Müellif diyor ki: Sultan *Mesud*'a gelince, *Meragada* vukua gelen, halife hadisesinden sonra fena nam kazandı, (şöhreti lekелendi). Diller bunu

[1] İbnülesirde Müsterşid halifenin sultan Mesud ile muharebesi ve katli hadisesi C. 11 S. 10-11 dedir.

[2] Beyiti şeref tâbiri, ilmi heyet iştilâbatından olsa gerek.

sebbü şetm etti, gözler kerih gördü. Bunun üzerine, kendisinden töhmeti defedecek ve kalplerde yerleşmiş olan nefreti çıkaracak bir iş düşündü. Nihayet, *Emir Dübeyş bin Sadaka'yı* öldürmeyi, en münasip iş olarak buldu. *Mesud* bunu, göz bebeğinin içindeki insanı (karagı) menzelesinde görüyordu. Binaenaleyh eğer bunu öldürecek olursam, ahali, halifeyi *Dübeyş* öldürmüş bundan dolayı, sultan ona merhamet etmemiş diyecekler diye düşündü. Bir gün *Emir Dübeyş Mezvedi*, sultan kapısına gelmişti, izin bekliyordu. *Dübeyş'e* gözükmeden arkasından uşak *Bahtiyar* geldi, kılıçla kafasını bedeninden ayırdı. Ve kanını kilim üzerine akıttı. Halifenin şehit edilmesi ile *Dübeyş'in* öldürülmesi arasından ancak bir ay geçmiştir [1]. 179

Bu defaki iş de şeni ve büyük rüsvaylık oldu. Büyük günah, diğer büyük bir günahla iki kat oldu. Cinayet cinayeti takib etti. Bundan dolayı kalpler yaralandı ve yandı, nefisler mahzun oldu ve korktu. Fakat sultan kederlenmeği icabeden bu şeye, ehemmiyet vermedi.

[1] فی هذه السنة (٥٢٩) قتل السلطان مسعود دبیس بن صدقة علی باب سرادقه بظاهر مدينة خوی امرغلاما ازمنیا بقتله قوقف علی رأسه و هو شکت الارض باصبعه فضرِب رقبته وهو لايشعر وكان ابنه صدقة بالحلة فاجتمع اليه عسكر ابيه و ممالیکه وکثر جمعه واستامن اليه الامير قفلغ (?) تکين و امر السلطان مسعود بك آبه ان يأخذ الحلة فसार بعض عسكره الى المداين واقاموا مدة ينتظرون لحاق بك آبه فلم يسر اليهم جينا و عجزا عن قصد الحلة لکثرة العسكر بها مع صدقة وبقى صدقة بالحلة الى ان قدم السلطان مسعود الى بغداد سنة احدى و ثلاثين و خمسمائة فقصده واصلح حاله معه و لزم باب السلطان.

و مثل هذه الحادثة وقع كثيرا وهو قرب موت المتعادين فان دبیساکان يعادى المسترشد بالله و يكره خلافته ولم يكن يعلم ان السلاطين انما كانوا يبقون عليه ليجعلوه عدة لمقارنة المسترشد فلما زال السبب زال المسبب الله اعلم (ابن الاثير ج ١١ ص ١٢)

Bu senede (529) sultan Mesud, Huvey kasabası arkasında çadırının kapısında Dübeyş bin Sadaka'yı öldürttü. Bunu öldürmeği bir ermeni uşağa emr etti. Dübeyş parmağı ile yeri karıştırıp otururken ermeni uşak yanına gelip dikildi ve duyurmadan boynunu vurdu. Dübeyş'in oğlu Sadaka (bu adamın babası da oğluda Sadaka mı), Hillede idi. Babasının askeri ve köleleri bunun yanına toplandılar. Sadakanın askeri çoğaldı. Kuglug tekin aman dileyerek buna iltica etti. Sultan Mesud, Bey abeye, Sadaka'dan Hilleyi almasını emretti. Bunun üzerine askerinin bir kısmı, Medayine gidip Bey abenin kendilerine yetişmesini bekliyerek bir müddet kaldılar. Fakat Bey abe bunların yanına gelmedi. Zira Hillede Sadaka yanında asker çok olduğundan, üzerine yürümeğe korktu. Sadaka 531 senesinde sultan Bağdada gelinceye kadar hillede kaldı. Sultan Bağdada geldikte Sadaka onun yanına gidip araları düzelince sultan kapısına mülâzemet etti.

Bu gibi hadiseler, yani iki düşmanın ölümü birbirine yakın vukua gelmesi pek çok olur. Dübeyş Müstershid billâh'a düşmanlık eder ve halifeliğinden hoşlanmazdı. Lâkin sultanların, halife Müstershidin, Sultanlara yaranmak istemesine sebep olduğu için onu yaşattıklarını bilmiyordu. Sebep gidince müsebbip te ortadan kalkar.

tamakârlığının dalgaları yükseldi, yavuzluğunun (şirretinin) kıvılcımları yandı. Büyükler ve fazıllar bundan ürktüler. Küçükler ve sefil-ler (reziller), bunun yanına toplandılar. Saltanat kaidelerini kaldırdı, ve bozdu, güzelliklerinin revnakını giderdi. Halife hadisesinden sonra, ilk işi *Sükman* memleketi üzerine yürümek oldu. Ve o memleket ahalisine belâ getirdi. O memlekete yırtıcıları dadandırdı. *Sükman* oğlu bundan korkup kaçtı. Sonra zilletle, hediye verip yerine döndü. İşte bu vakit, halifeye düşmanlık izhar ve korku yüzünü ona tevcih edip, *Bağdad*'a azimet etti.

Bunun üzerine halife korktu ve korkuttu, kalktı ve oturdu. Babasını öldüren kimsenin yaklaştığını his edince, ondan çekindi ve uzaklaştı. Şam sahibi emir *Zengî* bin *Aksunkur* o esnada *Bağdad*'da idi. Bu zat halifeyi *Bağdad*'dan çıkmaya ve sür'atle uzaklaşmaya teşvik etti. Sultan *Mahmud*'un oğlu *Davud* o esnada *Bağdad*'a gelmişti. *Zengi* *Davud*'un yardımcısı, müzahiri ve nâsırı idi. *Mesud*, *bağdad*'a gelip şehri muhasara ve askeriyle muharebe etmeğe başladıkta, *Davut*, kalktı *Azerbaycan*'a gitti. *Zengî* ise sultandan korktuğu için *Şam*'a döndü. Ve halifeye arkasından gelmesi münasip olduğunu söyledi. Fakat halife *Zengî*'nin sözüne kulak asmadı. Zira evinden ayrılmak halifeye ağır geldi. Tiksinerek bir müddet ikamet ettikten sonra, orada kalmasından bütün-bütüne tevahhuş etti. Nihayet ümitsiz bir halde oradan kalktı ve korkarak gitti. Pederinin hadimi *ikbal* beraberinde olduğu gibi veziri *Celâlüddin Ebürrıza* bin *Sadaka*'da yanında idi. Kendisinden kat'i münasebet eden kimsenin ipine tutunarak, kendisine hasım olan kimsenin, dostluğuna (müsalemetine) güvenerek, *Musul* arkasına (açığına), çadırlarını dikti. *Zengi* ise, *Mesud* ile aralarındaki meseleyi yoluna koyunca, halifeyi bırakıverdi ve yardımdan mahrum etti. Halifenin hadimi *İkbal*'i tutup hapise attı. Sonra öldürdü. Bu suretle halifeyi izac etti. Bunun üzerine halife, şüphede olan kimsenin kaçındığı gibi bir yerden bir yere göç etti ve korkan kimse gibi halden hale girdi. İki sene böyle kaldı. Bir yerde sebat edemedi. Bir yerde karar etmesi mümkün olamadı. Nihayet *Azerbaycan*'da sultan *Davud* ile içtima etti ve onunla birlikte *İsfahan*'ı muhasara etmeğe gitti. Ve orada 532 senesi yirmi altı ramazanda salı günü öğle vaktinde şehit edildi. Bu vak'a sıcak mevsimde, ortalık ateş gibi yandığı kuşluk vaktinde idi. Üzerine batınî fedaîlerinden bir kavim girdiler ve ölüm yatağına yatırdılar.

İmadüddin diyor ki: Küçüklüğümde geçen bu büyük hadiseyi ve hikâyesini, kalplere nasıl tesir ettiğini ve kalpleri nasıl yaktığını, hatırlıyorum. Bu vak'a, birkaç açıklıkla dolu seneler ve müteaddit kışlar ve milletleri dağıtan kahıtlar ve insanları yakıcı uygunsuz felâketler arkasından vukua

geldi. Bu senelerde halk, açlıktan helâk oldu. *İsfahan* ahalisinden bir kısmı, tekrar döneceklerinden ümitlerini kestikleri halde, şehirden çıktılar. *İsfahan* ahalisine bu yetişmiyormuş gibi, üzerlerine *Davud* kondu. Köyler harap edilerek yerle yeksan edildiler. Şehrin kapıları kapandı. Cesaret gösterecek kuvvet kalmadı. *İsfahan* eşrafı, şehrin muhasara edileceğini his edince, sahraya çıkmaya meylettiler ve şehrin dışarısına çıktılar hatta *İsfahan*'ın mezarlarında ikamet ettiler. Burada *Zenderuz* yakınında, namazgâh yanında, ekâbir kabirleri üzerine bina edilmiş yüksek köşkler (kasırlar) vardı. Biz de köşklerimize taşınmışdık ve kendi işlerimizle meşgul idik. Bu esnada, şehri muhasara etmek için, sayısız asker geldi. Amcam *Bahâüddin*, *Davud*'un yanında divanı istifada bulunuyordu. Aynı zamanda *Harzemşah*'a vezirlik ederdi. (Halife) *Raşid*'in veziri *rıza bin Sadaka*, yanında değildi. Zira *Zengî Rıza*'yı kendi nezdinde hapis etmişti. Sonra onu vezir edindi. Bundan dolayı halife, pederim *Safiüddin*'e adam göndererek kendisine vezir olmasını teklif etti. Lâkin peder, kabul etmedi. Sonra *Raşid*'in felâketi (hadisesi) vukua geldi. Halifenin hizmetini kabul etmediğimize ve feci hadisesinden uzak bulunduğumuza, Allaha, hamdettik. Zira merhum peder, *Aziz* vak'asından sonra hiç bir sultanın hizmetinde bulunmamaya ve divan vazifesini deruhte etmemeğe, yemin etmişti. Hayatı müddetince, yeminine sadık kaldı. Kardeşinden (*Aziz*'den) sonra hususî kendi işleriyle meşgul olarak otuz ve kûsur sene yaşadı.

181

(Halife) *Raşid Cey* kasabasında defnedildi. Mezkûr kasabanın camiinden onun türbesi için yer ayrıldı. *Raşid*'in kabri bulunduğu yer, bugüne kadar kasabanın en şerefli yerlerindendir. Bu vak'a üzerine, askerin hepsi dağıldı (toplu asker dağıldı). *Davud* oradan kalkarak *Rey* yolunu tuttu. Pederim onunla gitti. Kardeşim *Ebübekir* ile beni, beraberinde götürdü ve bizi *Kaşan*'da yeni açılan medresede bıraktı. Biz ikimiz orada bir sene kaldık. Mektebe gider ve gelirdik. Kur'an ve kütübi edebiyye ile iştiğal ederdik, sonra *İsfahan*'a döndük. İkimizde bülûğa ermemiştik. peder ise orta yaşta idi.

Müellif diyor ki: Vezir *Enûşirevan*, uzun müddet vezirlikte kalamadı. Zira bununla, devletin vaziyeti düzelmedi. Fakat bu, *Erûşirevanda* olan kusurdan naşi olmayıp, kaideler değiştiğinden ve işlerin karışıklıklarından idi. Böyle olmakla beraber azledildi ve çekildi. Sarayından gider gitmez, Allahın civarına intikal etti. Vezirlik makamına *İmadüddin Ebûlberekâtîdergezini* oturdu.

İmadüddin (R. H.) diyor ki: Bu adamın, dayıları cihetinden, *Kıvamı dergezini*'ye karabeti vardı. *Kıvamı dergezini*'nin zamanında bu adamın ahvali düzelmişti, *Kıvam*, *Sultan Mahmud*'a vezirlik ettiği günlerinde bunu,

182

askerî müfettiş (*Ârız*) tayin etmişti. Doğruluk üzere olarak mansıbında devam etti. Bu zat kadı *Errecanî*'nin atideki beyitlerle medih ettiği kimsedir (Bu, o zattır ki: Kadı *Errecanî* onun hakkında şöyle diyor:)

İmadın yükselmesi devam etsin, kulların ümidi ondadır

Üzerimize tulû, ettiği halde daim olsun zira o, memleketin ışığıdır.

Onun öyle bir eli vardır ki, O elden durmadan ihsanlar sadır olmaktadır.

Hâsitlerinin gözlerine uykusuzluk sürmesi çekilmiştir (Hasitler onu çekemediklerinden uyumuyorlar).

Sanki göz kapaklarındaki kirpikler, geven (katad) dikenlerindendir.

Mesud devletinin ilk anında ve saltanatının olgun (feyizli) çağında fesadın yerleşmiş olduğunu ve ahvalin bozukluğunu, sakathın zahir olduğunu ve mebadinin çürüklüğünü gördüğünde, *Enûşirevanın* tabiatı yumuşak olduğuna ve ömrünün kameri, gizlenme çağına yaklaşmış olduğuna bâkarak, bu işleri onun aczine hamletti. Ve bundan dolayı, kadr ve hurmetle İştin el çektilirtilmesini münasip gördü. Eğer bu işe bir *Dergezini* tayin ederse iktidarla iş göreceğini ve idareyi, demir elle tutacağını zannetti. Bundan dolayı *İmadi* vezir tayin etti. Lâkin bu adam ne devleti destekledi ve ne de sedadı bildi. İdarei maslahat (selâmet) yolundan ayrıldı. Mevki' ve âlâmatle iktifa etti.

Bu günlerde istifa mansıbında sabit, kâmil, ve bâsil olan *Kemalüddin Sabitülkummî* bulunuyordu. Bu zat amcam *Aziz* zamanında onun divanı naiplerinden olup onun çıraklarından (onun ihsanile perverde olanlardan) idi. Bu zat şehmi nakid ve sehmi nafiz idi. Sultan bunun simasına ünsiyet ve re'yine itimat etti. Bununla diğer bütün vezirlerinden müstağni oldu. Bunun hakkında kadı *Ebûbekir Erreccanî* bir kaside söylemiştir ki: Bir parçası şudur.

Yüksek semasında olan yıldız beni sor ki benim gibi geceyi beraber geçiren celis (oturdaş), görmüşmüdür. Kaçıp kurtulan kimsenin sıyrılması gibi, onun gözü (bakışı) yorulup sabah vaktinde sıyrılmasına kadar, onunla birlikte geceyi geçiriyorum. Onların zamanını öyle yağmur sulasın ki o yağmur belirdikte yeryüzünü kül renginde olan üveyk kuşu örtmüş zannedersin. Eğer *Sabit*'in eli olmasa idi, o yağmur (bulut) yükseldiği zaman, yeryüzüne yağmur yağdırmasını, ona benim gözüm öğretirdi[1]. (*Sabit*'in eli olmazsa, yağmura örnek olacak surette ağlardım). O *Sabit*'in öyle kalemi vardır ki, eğer yazmak için o kalemi harekete getirirse, o kalem, pehlivanların keskin ve abıdar kılıclarına galip gelir.

[1] Burası kitapta معلة الأمطار dır. o ve p nushalarında غم الأمطار dır. Bu nushalara göre tercüme edilmiştir.

Müellif diyor ki: Mezkûr *Sabit* dahî kimselerden ve iktidarlı âmillerden idi. Bunun meşvereti ile kaideler tahkim edildi. Akidler sağlamaştırıldı. *Muktefi* halifelige tayin ve *Raşit* halifelikten hal edildi. 183

Sultan Mesud'a gelince, bu zat, *Raşid*, makamı hilâfetten çıktıkta vezir *Şerefüddin Ali bin Tarradüzzeinebi* ile istişare etti. *Mesud* bunu, *Müstersid'in* başına gelen vak'adan sonra hapis etmişti. Nihayet salıvermiş ve yanına almıştı. Namına hutbe okuyacak kimse hakkında, bununla konuştu. Bu adam, halkın ve halifelerin hayırlısı olan Ebû *Abdillah Muhammed ibnül-Müstazhir'i* gösterdi. 530 senesinde, halife olmak üzere, buna biat edildi. *Muktefi - li - Emrillâh* diye lakaplandı. *Şerefüddinizzeynebi*, ona vezir oldu. Bütün halk ona biat etti. Susamış emeller, onun suvatına toplandı.

Bundan sonra sultan, emelinin husule geleceğine kanaat getirerek *Cebel e* döndü. O esnada, *Atabey Mengübars'ın*, buna isyan etmeye hazırlandığına, askerî tedarikâtta bulunduğuna, komşularından ciddi surette yardım topladığına ve harp esbabını (hazırlığını) yenilediğine dair, haber geldi. Bunuun üzerine sultan, *Atabey Karasunkur'u*, *Mengübarsın* yolunu tutmak (*Mengübars'ı* defetmek) için, *İsfahan'a* gönderdi. Bunun yanında *Bazdar Yerenkuş*, *Cavlı Candar* ve *Zencan* sahibi *Sunkur* bulunuyordu. Bunlar büyüklerden olup memleketin bazıları ve direkleri, memleket meskeninin malikleri ve sakinleri idiler. Bunlar, *İsfahan'a* vasil olduklarında açlık henüz başlamıştı. Bunlar ise, veba ve galâya sebep oldular. Yaştan ve kurudan ne buldularsa onu yediler. Zenginleri, güç halle yaşayan fakir haline koydular.

Müellif *İmadüddin* diyor ki: Ben *Karasunkur'un* geldiğini hatırlıyorum. Bunun veziri *İzzülmülk Ebülizzil Berucerdi*, *Dergezinî* asrında, onun arkasına takmış olduğu şeytanlardan biri idi. Bu adam, musaderelerin bıraktığı bakayayı emlakimizi zapt etti. Cemaatimizin cemiyetini (topunu) dağıtmıya başladı, bu kış *İsfahan'da* kaldılar. Sonra *Mengübars'ın* gelmesi haberi teyyüt etti. *Karasunkur* ve diğer emîrler *Mengübars'a* mukavemet edemeyeceklerini bildiklerinden, *Hemedana* giderek sultana kavuştular. 184

Mengübars, *İsfahan'a* geldi. Zulüm ve izlâm hususunda, ötekilerin yerini tuttu, mahsulleri yetişmeden evvel yedi. Bir müddet orada kaldı bu müddet içinde ahali, onlardan sıkıntı çekti. *Mengübars* mükemmel surette teçhiz edilmiş askerle göç etti. Sultan *Mesud'a* yaklaştıklarında iki asker, beyinlerinde, aralık bırakarak, ertesi gün savaşmak üzere, gecelediler. *Gürşenbe* diye maruf olan yerde, muharebe ettiler (karşılaştılar), hakikî manası ile çarpıştılar. İlk evvel *Fars* askeri bozuldu. Süvarileri, şikâr oldu. *Mengübars* esir edildi. Sultan, bunun, göz önünde, öldürülmesini

emretti. Bu zat cesur ve kerîm idi. Kalpler, bunun vefatından dolayı mahzun oldu. Emir *Buzabe*, *Mengübars* eshabının en büyüklerinden ve akranının en yücelerinden idi. Bu adam, harbin mağlubiyetle neticelen-
diğini görünce, selâmet kurtulmamız ganimettir (selâmet kurtulursak ganimet ile dönmüş oluruz) dedi. *Mengübars*'ın kurtulmuş olduğunu zannediyordu. Onun mevti haberi, ansızın geleceğini bilmiyordu. Sahibi-
nin mevti haberi geldikte, dünya buna dar geldi (yolları kapandı). *Mengübars*'ın intikamını almadan, bozgunluğu telâfi etmeden, dönmiye-
ceğine yemin etti. Sultan *Mesud*'un karargâhı üzerine döndü. Sultan *Mesud* emin bulunuyordu. Zafer, buna vermiş olduğu sözünü, yerine getirmişti. Kılıçlar kınlarına konmuş, çadırlar dikilmiş birinciliği virmiyen atlar salıveril-
miş zırhlar çıkarılmış idi. Bunlar, bu suretle en gafil bir halde iken, *Buzabe* bunlar üzerine hücum etti, her emiri çadırında yakaladı (çadırından çıkar-
dı = çadırından aldı), büyüklerden kimseye kaçacak yol bırakmadı. 185 Sultan *Mesud* atlandı ve mükemmel surette çarpıştı. Nefsini müdafaa hususunda mümkün olanı geri bırakmadı. En sonra yanında *Karasunkur* olduğu halde mağlup olarak kaçtı ki süngüler, rüzgârın yuvarladığı ufalan-
mış kuru ot gibi, arkalarından sürüp götürüyordu.

On iki emir *Buzabe*'nin eline geçti, bunlar içinde, *Sadaka bin Dübeyş bin Sadakatilmez* yedi, *Emîr Anterül* [1] *Cavanî*, büyük hâcip *Emîr Urgan*, zencan sahibi atabey *Sunkur*, *Karasunkur*'un oğlu *Muhammed* ve başka-
ları var idi. Bunlardan hiç birini bırakmadı hepsini önüne getirdi (baş-
larını kesip) kanlarını döktü, bu suretle öcünü aldı ve nezrini ifa etti. Bu vak'a 531 senesi nihayetlerinde idi. Sonra *Buzabe Fars*'a döndü. Ve o memleketi istilâ etti. Sultan ise Allahın kaza ve kaderine münkad olarak payitahtına avdet etti. Zira mağlûba galip gelen, meslûbu selb eden odur (sultan ise, galip iken mağlûp, salib iken meslûb olduğu hal-
de Allahın kaza ve kaderine münkat olarak payitahtına avdet etti). memleketinin intizamı bozulmuş, mülkünün saadeti harap olmuştu. Olup biten şeyler için matem tuttu. Sonra orada mutad olan fisk meclislerine döndü (devam etti) başka nedimler edindi, başka emîrler yetiştirdi (yükseltti).

Müellif diyor ki: İşte bu fersizlik esnasında, sultan *Davud*, yanında halife *Raşid* bulunduğu halde huruc etti ve malûm vak'a oldu. *Raşid* şehid edildi. Maksatlar *Davud*'dan yüz çevirdi, *Mesud* için, temel, atılmış oldu. Bundan sonra *Melik Selçuk*, kardeşi sultan *Mesud* yanına geldi. Sultan buna, *halat* amalinden ibaret olan *Sûkman* memleketini, *Menâzgerd* ve *Erzeni* [1] ikta olarak verdi. Ve yanına *Tebriz* sahibi (*Muktai*) *Emîr Guz*

[1] p nshasında : عنبر dir.

[1] p ve 1 nushalarında : erzin ارزین dir.

oğlu *Silâhi*'yi kattı. *Selçuk*, o memleketlere azimet, onları müsadere (istisfa) ve mallarını ihrac edip oralarını tamamille eline geçirdi. Bol bol tahribatta bulundu. Ve birçok esir aldı, ahaliye zulüm ve işkence etti.

Devlet ise, sarsılmış bir halde olup fitne ateşi alevleniyordu, zalim eller, ortalığı ifsad ediyor, zem edici diller ortalığı karışdırıyordu. Nihayet sultan veziri değiştirdi (yeniledi) ki yeni vezir, memleketi güzel bir surette idare ve icrai hüküm etti, sağlamlaştırdı yıkdı ve yaptı. Bu zat *Rey* 186 ahalisinden vezir *Kemalüddin Muhammed bin Aliyil hazin* idi.

Müellif diyor ki, sultan, *İmad ebül berekâtı*, âciz gördü. Büyük vak'aları yatıştırmak hususunda hareketsiz buldu. Bundan dolayı bunu, vezirlikten el çektirip güzellekle evine gönderdi. Bu da sükûnet ve refâh içinde meskenine mülâzemet etti. Hiç bir vezir, vezirlikten bunun kurtuluşu gibi kurtulmamıştır. Geceler bunun selâmet kalmasına kefil oldular. İşsizlik buna, namaz ve oruçla meşgul olma, fırsat verdi. *Kemalüddin*, vezirliği deruhte etti bunun vezirliği, 533 senesindedir. Bu vakitte istifa divanında *Kemalüddin Sabit*, işraf mansıbında, *Mühezzeb ibni Ebil bedril-İsfehânî* مذهب ابن ابی البراء الاصفهانی kitabeti inşada, *Siyah kâse* diye maruf olan *Veliyüddin*, Tuğra mansıbında, *Merzeban Müeyyedüddin bin Ubeydillahil İsfehani* bulunuyordu. Göğüsler genişlemiş ve işler düzelmişti. Vezir, sultan hazinesine getirilecek vergiler tarhetti ve hazineyi zenginleştirecek menbalar buldu. Devletin silinmeğe yüz tutmuş âdetlerini ihya ve masalihin çözülmüş akitlerini tanzim etti. Zorbaları (cebbarları) ezmek, bitkinlere yardım etmekle işe başladı (İlk işi şu oldu ki zorbaları ezdi. Zayıfların yardımına yetişti). *Karasunkur* için bir fenalık tertib etmeği, sultanla, gizlice kararlaştırdı. *Karasunkur*, veziri *İzzülmülk' ebû İzzil Berucerdî*'yi teslim edecek ve yedi iktidarının tahakkümü altında bırakacak olursa, ona beş yüz bin dinar verecek oldu. Lâkin *Karasunkur*, bu teklifi kabul etmedi ve verilen malı almadı. Mahzı kereminden dolayı vezirini, mal mukabilinde feda etmedi, arkadaşını altın ve gümüşe tercih eden kimse ne mesuddur.

Kemalüddin, *İzzülmülk*'ü elde etmekten ümidini kesince, sultanı *Karasunkur*'un akibeti ile korkutmağa başladı. İki kılıç bir kına sığmaz, bunun tahakkümü yanında senin saltanatının kuvveti zahir olmaz, dedi. Vezir ile sultan, *Karasunkur*'u yakalatmak ve karşı olarak yoluna koymak için, *Fars*'dan *Buzabe*'yi çağırmağa karar verdiler. 187

Bunun üzerine *Karasunkur*'un kalbi tiksindi ve kalbinde hiyle tertip etti, kuvvet kullandı. *Melik Selçuk*'u çağırdı. Onunla *Fars*'a gideceğini ve orasını alıp teslim edeceğini, ona, va'd etti. Bununla beraber hareket etmeğe (kalkmaya), *Davud bin Mahmud*'u ve bunun atabeyi *Ayaz*'ı kındırdı (teşvik etti). *Ayaz*, *Karasunkur*'un nimetinde büyümüş adamdı (nimetile perverde olmuş adamdı). *Karasunkur*, *Azerbeycan*'dan kalkarak,

yanında iki melik (*Selçuk* ile *Davud*) ve onbin asker olduğu halde, *Hemedan*'a sultan *Mesud* cihetine gitti. *Hemedan*'a yaklaşıncı veziri *İzzülmülk*'ü sultana elçi gönderdi. vezirle konuşarak bir takım sualler kararlaştırdılar. Vezire, *Karasunkur*, kendisinden ve iki melikten ve emirlerden, mektuplar verdiği, bunların mazmunları, şöyle idi: Biz vezir *Kemal* cihetinden emin değiliz. Ve ondan sadır olan işlere tahammülümüz kalmadı onu yok etmelisin yahut bize teslim etmelisin, eğer onu bize teslim edersen, biz sana itaat ederiz eğer onu müdafaa edecek olursan biz de kendimizi müdafaa edeceğiz.

Sultan bunların sözlerini işidince, taleplerinden vazgeçirmek istedi lâkin vazgeçemediler. Bunun üzerine hayrette kaldı, nihayet vezirini teslim etmeğe mecbur oldu. Vezirini yakaladı ve *Emîr Tatar*'a teslim etti. Bunda onun boynunu vurarak helâk etti [1].

[1] ذكر قتل الوزير الدرکزی ووزارة الحازن. في هذه السنة (٥٣٢) قبض السلطان مسعود على وزيره العماد ابي البركات بن سلمة الدرکزی واستوزر بعده کمال الدين محمد بن الحسين الحازن وكان الکمال شهما شجاعا عادلا نافذ الحکم حسن السيرة ازال المكوس ورفع المظالم وكان يقيم مؤنة السلطان ووظائفه وجمع له خزائن كثيرة وكشف اشياء كثيرة كانت مستورة يخان فيها ويسرق فثقل على المتصرفين و ارباب الاعمال فوقعوا بينه وبين الامراء لاسيما قراستقر صاحب اذربيجان فانه فارق السلطان و ارسل يقول اما ان ترسل رأس الوزير واما خدمنا سلطاناً آخر فاشار من حضر من الامراء بقتله وحذروه فتنة لانتلافی فقتله على كره منه وارسل رأسه الى قراستقر فرضى وكانت وزارته سبعة اشهر وكان قتله سنة ثلاث و ثلاثين وخمسائه و ورز بعده ابو العز طاهر بن محمد البروجردی وزير قراستقر ولقب عز الملك وضاعت الامور على السلطان مسعود واستطاع الامراء البلاد بغير اختياره ولم يبق له شيء من البلاد الا اسم السلطنة لاغير (ابن الاثير ج ١١ ص ٢٦، ٢٧)

Bu senede (532) sultan *Mesud*, veziri *İmad ebül berekât bin Selemete-d Dergeziniyi* tevkif edip ondan sonra *Kemalüddin Muhammed bin Elhüseynil hâzin*'i vezir tayin etti. *Kemal*, zeki cesur, âdil olup hükmü nafiz ve siyreti güzel idi. Mekisleri (bacları = haksız vergileri) ve haksızlıkları kaldırdı. Bu zat sultanın bütün işlerini görür ve vazifelerini yerine getirirdi. Sultan hazinesine pek çok mal biriktirdi. Hiyamet ve hırsızlıkları, gizli pek çok işleri, meydana çıkardı. Bu ise, mutasarrıflara ve sancak reislerine ağır geldi. Binaenaleyh bunlar, *Kemal* ile emîrlere, bilhassa *Karasunkur* arasına düşmanlık ilka ettiler. *Karasunkur* işi o dereceye getirdi ki, sultandan ayrıldı ve ona adam göndererek şöyle dedi: Ya vezirin başını göndereceksin yahut başka bir sultana hizmet edeceğiz. Sultanın yanında olan emirler de vezirin öldürülmesini tensip ettiler. Telâfi edilmiyecek (önü alınmiyacak) fitneden tahzir ettiler. Bunun üzerine istemiyecek veziri katletti. Ve başını *Karasunkur*'a gönderdi. *Karasunkur* razı oldu. Bunun vezirliği yedi aydan ibaret olup beş yüz otuz üç senesinde katledildi. Bunun arkasından *Karasunkur*un veziri *Ebül iz Tahir bin Muhammed*, sultana vezir oldu. *İzzülmülk* diye lakablandı sultan *Mesud*'un vaziyeti müşkülleşti. Emîrlere, bunun ihtiyarından başka memleketleri ikta olarak kendilerine aldılar bunun elinde hiçbir memleket kalmadı. Yalnız saltanat ismile iktifa etti.

Bu vak'a 533 senesi şevvalde vukua geldi. Bundan sonra *Karasunkur* yanında iki melik yani *Selçuk* ile *Davud* bulunduğu halde, sultanın hizmetine geldi. Şeytanî olan bu himmetinden dolayı onu methettiler. *Karasunkur*, *Berucird*'li vezir *Mecdüddin İzzülmülk Ebül izzi*, sultan *Mesud*'a, vezir tayin etti. Bu zat güzel simalı ve dinlenir sözlü bir ihtiyar olup, sultan *Muhammed* zamanındanberi büyük emirlerle beraber memuriyette bulundu, hiç bir zaman işsiz kalmadı. Memuriyetle süslenmiş bulundu. Muattal kalmadı. Memuriyetinde tedricen yükseldi nihayet vezirlik mertebesine erişti. Darlıktan sonra bolluğa erdi, zira bu, gençliğinde şakird olarak hizmet ederdi ve her vakit vezire hizmet etmekten, zevk alırdı. Nihayet mal ve emlak edildi. Söylendiğine göre, vezirliği 188 zamanında bunun mülkünde dört yüz köy bulunuyormuş.

Müellif diyor ki: Vezir *Kemal*, müstevfi *Sabiti* tevkif ve idam etti. Söylendiğine göre, bunu boğmuştur. Bunu yok etmekle devletin revnak ve behçetini giderdi. Bunun arkasından, istifa mansıbını, *Ebû Talip ibni ebil bedr* deruhde etti. İstifa mansıbında, bir ay kalmadan bedri gizlendi, bu dünyadan öteki dünyaya göç etti. Bunun yerine divanı istifaya *Elkemal ebû Reyyanil İsfehani* geçti.

Müellif diyor ki: İstifa mansıbını işgal eden bunlar, bütünü, *Aziz*'in terbiyekerdeleri ve şakirdleridir. Divanı inşada *Sadüddin el Horasanî*, tuğra mansıbında da *Müeyyedüddin Merzeban bin Ubeydillâh el İsfehanî* idi.

Atabey *Karasunkur*'a gelince, bu adam, vezir *Kemalüddin Muhammed el hâzin* katledilip, kendi veziri, sultana vezir tayin edilince, iki melik yani *Selçuk* ve *Davud*'la, *Fars* diyarına gitti. *Buzabe* bunların geldiklerini duyunca, *Huzistan* ile *Fars* beyninde olan *Gül* ve *Gülap* [1] kalesine iltica etti (Kapandı). Melik *Selçuk*, *Şiraz* şehrine girdi ve orada mesrur olarak tahta oturdu. Masalihi tanzim etti. Kaderden gaflet edip, mağrur olarak mülküne ünsiyet etti (güvendi). *Karasunkur*, *Selçuk*'un korusunu korumak ve düşmanına karşı durmak için yanında, asker bırakmak istedi. Fakat *Selçuk* askerinin en ileri geleni olan *Guzgulu Selâhi*'nin teferrüd ve tevahhudü sevmesi, bunu, yardımcından istigna göstermeğe ve yardımcıya ihtiyacı olmadığını izhar etmeğe sevk etti, bundan dolayı *Karasunkur*'a, ben kimseye muhtaç değilim ve bana yardımın lüzumu yok dedi.

Karasunkur, bu azmi ve metaneti beğendi, ihtiyatı terketti. Bunun üzerine *Guzgulu* müstakil kaldı. *Karasunkur* kalktı ve gitti, *Huzistan* cihe-tine geçti maksadı, oradan, *Hemedan*'a geçmekti.

[1] İbnül esirde bu kale القلعة البيضاء diye zikredilmiştir (c. 11 s. 29).

Melik *Davud*, askerinden (askeriyeden) bir taifeyi, bir maksat için, başka bir yola gönderdi. *Askerî mükrem* [1] e vardıkta, *Huzistan* havası, bunlara yaramadı. Asker beyninde ve hayvanları arasında ölüm baş gösterdi, yürümeğe kudretleri kalmadı, yürümek imkânsız oldu bu suretle muztar olarak orada kaldı.

Melik Selçuk ise padişah oldum, düşmanım helâk oldu. *Buzabe* ne kadar olsa köledir, binaenaleyh efendiye karşı gelmez onun, saklandığı yerde durması, ancak yollar kapalı olduğundandır, diye düşünüyordu ve atabeyi *Guzgulu*'nunda uyanıklık hususuna hâlel getirmeyeceğini, lâzım olan tahaffuzu ihmal etmeyeceğini, ümit ediyordu. Halbuki iş tersine oldu, işi nüks ederek tekrar bozuldu. Zira bunun atabeyi yiyip içmek ve oynayıp gülmekle meşgul idi. Bunlar bu halde iken *Guzgulu* ile melik *Selçuk* üzerine, *Buzabe*, hücum edip katl ve fetk etti, esir aldı ve bağladı, askerden ancak pek az kimse kurtuldu, kimse, kimseyi düşünmedi. *Selçuk*'u yakaladı ve onu *Esfizdız* kalesine القلعة البيضاء götürdü. *Selçuk*'un malûm olan son hali, bundan ibarettir. Onun helâk olduğuna kimse şüphe etmedi.

Bundan sonra *Buzabe*, mülkünde (padişahlıkta) muhkem yerleşti. gemisi murada uygun surette cereyan etti (fûlkünün medarı, murada uygun bir surette cereyan etti). Padişahlar, bunun heybetinden korktular arslanlar bunun ormanına yaklaşmaktan çekindiler. Bu vak'adan sonra, hiç bir süvari, *Fars* diyarına koşmadı, ve *Buzabe*'den başka hiç bir süvari oradan şikâr elde etmedi.

190 *Karasunkur*'a gelince, bu haber ona erişip, kaderi defetmeğe kudreti olmadığını bilince, arkasını döndüğü halde yoluna devam etti. Bundan sonra, hiç bir melike, mütevellî (atabey) olmamak için, yemin etti. *Berucird*'e vardığında, *Kenze* ve kazaları yere battı, zelzele, bu kasabayı, yıktı, kasaba yer altına geçmiş gibi harap oldu. *Ebhaz* ve *Gürcü* kâfirleri *Kenze*'ye hücum edip ahalisinden üç yüz bin kadar insan telef ettiler. Kalanlarını esir ederek memleketlerine geçirdiler (yahut kalanlarında da işkence ettiler). Yalnız, *Kenze*'nin, surları ve evleri ve yıkık olan kalesine iltica eden ve tepelerine sığınanlar kurtulabilmiştir. Mallar, yerlerden kazılıp çıkarılmıştır. Ve gizlenen şeyler araştırılmıştır, diye bir haber erişti.

Bunun üzerine *Karasunkur*, sür'atle *Kenze*'ye azimet etti. *Ebhaz* askeri resî *Eyvanî bin Ebilleys* لسة الله عليه zelzele üstüne zelzeleler, faci'a üstüne facialar ika etmişti. Ve orada da yeni bir kasaba bina edip *Kenze* tesmiye etmiş ve eski *Kenze*'nin kapısını götürüp ona takmış idi.

[1] p nushasında: Mükerrerendir.

Karasunkur'un yokluğunu ganimet bilerek, bu memleketlere azap acısını tattırmıştı. Bu vak'a 533 senesinde vukua geldi. *Karasunkur* eriştiği gibi dinin revnaki yerine geldi, yardım ve temkin âdeti avdet etti, ehli tevhid ehli teslise galip geldi, pâk olan şey, habisin sürcümesile ayağa kalktı. *Karasunkur* bunlarla muharebe edip bunları bozdu, şevketlerini kırdı, bunlardan pek çok kimse öldürdü, yeni kasabayı tahrip etti, eski *Cenze*'nin kapısını yerine iade etti ve kasabayı, imaretce en iyi hale ve en iyi şekle koydu.

Cenze'de, *Karasunkur*'un, *Emir Ergan* ارغان kızı olan zevcesi ve çocukları helâk olmuştu. Bundan dolayı, *Karasunkur*'u, keder istilâ etti ve sel hastalığına yakalandı, bir müddet tedavi edildi ise de iyileşmedi 535 senesinde *Erdebil*'de vefat etti. Müslümanlar, bunun için çok ağladılar, yerini tutacak kimse bulamadılar.

Müellif diyor ki: *Karasunkur*'un eceli yaklaşıp hayattan ümidini kesdikte, *Cavli Candar*'ı huzuruna çağırdı ve yerine tayin edip oğlunu, askerini ve saltanatını ona teslim etti [1].

Küffarın kökünü kurutmasını ve iyilere iyilik etmeği temadi ettirmesini vasiyet etti. Bunun üzerine *Cavli Candar*, *Karasunkur*'un vazifesini deruhde etti, bidayetini nihayete erdirdi.

Sultan *Mes'ud*, buna hil'at ve ahitname gönderdi ve büyük mikyasta atıyye verdi. *Karasunkur*'un *Erraniye* ve *Azerbeycan*'da olan bütün kaza ve sancaklarını buna verdi. Ve bunu, mezkûr kale, kasaba, ve memleketler üzerine nasbetti. Ertesi senede *Cavli*, sultana arzı hizmet için gitti ve kilimi öptü ve güzel surette kabul edildi. Hediyelelerini, nadi-de eşyasını ve getirdiği hamuleyi arzetti. Bunun askerinin çadırlarına, feza dar geldi ve sancaklarının, heybetile, dalgalanmasından kalpler, titredi. Burada *rey* sahibi *Emîr Abbas* ile görüşmek fırsatını elde etti gizli kalan meveddeti, meydana çıkardı biribirine muvafık kaldılar. Biribirinden ahit aldılar (teminat aldılar). Her ikisinin de aynı sultana itaat etmiş olmaları, bunları, samimiyet dizisine dizdi. *Emîr Abbas*, sultan *Sencer*'in hâdimi olan *Cevher*'in kölelerinden idi. *Rey*, *Cevher*'in iktaları meyanında idi, *Sencer*

[1] وفي هذه السنة (٥٣٥) توفي أتابك قراسنقر صاحب أذربيجان وإرانیه بمدينة اردبیل وكان مرضه السل وطال به وكان من ممالیک الملك طغرل وسلمت أذربيجان وإرانیه إلى الأمير جاولی الطغرلی وكان قراسنقر عظم محله على السلطان وخافه السلطان (ابن الاثير ج ١١ ص ٣٢)

Bu senede (535) Azerbeycan ve erraniye sahibi Atabey Karasunkur, Erdebil kasabasında vefat etti, hastalığı sel olup uzun müddet devam etti. Melik Tuğrulun kölelerinden idi. Azerbaycan ile Erraniye, yine Tuğrul kölesi olan emir Cavliye teslim edildi. Karasunkurun sultan nezdinde mevkii pek büyü müştü. Hatta Sultan bundan korkardı.

onu oraya vali olarak göndermişti. Orada onun şanı büyüktü. *Cevher*, *Batiniler*'in fetkine uğrıyarak katledilince, *Abbas* intikam almağa kalktı ve bu hususta pek ciddi hareket etti. *Rey* ve mülhakatını eline geçirdi. Orasının mallarını, yalnızı toplar oldu. Sultan *Sencer*'e ve sultan *Mesud*'a karşı kuvvetlendi. Yanındaki çok sayılı ve büyük cemiyetli askerle ve efendisi büyük emîrin (*Cevher*'in) kölelerinden kendisine iltihak edenlerle, kesbi kuvvet etti. Ve himmetini *Batiniler* üzerine hasretti. Vatanlarında, bunların üzerlerine hücum edip geceliyin yerlerinde bastırdı. İş başında kaldığı müddette *Batiniler*'den yüz binden ziyade adam katletti, hattâ bunların kafalarından, *Rey*'de, bir minâre bina etti ki, müezzinler, bu minareye çıkıp ezan okudular. *Batiniler*'i korkuttu. Bunlar, *Abbas* zamanında, hayatlarından emin değillerdi. Bu zat, teb'aya yardım etmeği tekkeffül eden himmete malik idi. Sultan bunun idaresinden memnun kaldı ve mevkiinde bıraktı. *Cavli Candar*, sultan hizmetine vardıkta, *Abbas*'ı orada hazır buldu rıza bahçesini, onun yüzünden, terütaze buldu.

Büyük hacip *Emîr Fahrüddin Abdurrahman bin Tagayerk* [1] devlete hakim olup, şevketli mahâbetli (heybetli) idi. Yakışıklı ve iri vücutlu ve sultanlara şerik olup, yalnız kendi reyile hareket eder ve ancak onun dediği olurdu. *Emîr Bek Arslan Hasbek bin Belengerî* ise, sultana her kesden ziyade mukarreb ve sultanın kalbinde en ziyade yer tutmuş olup, muhabbeti buna taalluk ettiği günden itibaren, sultan, bunu diğer bütün eshabına tercih etmişti. Bu adam ihtiyarladıkta (bu adam büyüüp yetiştikte) emirlerin en büyüklerinden ve büyüklerin en ulularından oldu. İşte bu büyükler, bu sene huzurda (kapıda) toplanmışlardı. Dünya, nimet yüzünden bunlar için pek revnakli (taravetli) idi. *Fahrüddin Abdurrahman bin Tagayerk*, *Emîr Abbas*'ı, vezire muhalefet ve tedbirinde ona muaraza etmeğe teşvik etti. Naibi *Cemalül Cacermî*'nin, vezir olmasını ümitlendirdi.

Cacermî, hareketi makbul ve bereketi memul bir genç olup geniş mürüvvet ve yüksek fütüvvet sahibi idi. Mansıb tamamı, bunun gönlünde kökleşti. İki emîrin, yani *Abbas* ile *ibni Tagayerk*'in yardımları sayesinde, *Cacermî*'nin ümidi kuvvetlendi. Ve bu hususta teşebbüs edip her çareye baş vurdu. Bunun işi, yerine gelmeğe yaklaştıkta, *Emîr Cavlı* vezir *İzzülmülk*'ü kayırdı (*İzzülmülk*'e tarafdarlık etti), vezirin cahını eski haline iade etti. *Hasbek*'de buna yardım etti. Bu suretle, vezirin işi düzeldi. Bütün emîrler, bunu yerinde bırakmağa karar verdiler. Beceriklilik hususunda, naziri olmadığına ittifak ettiler.

Sultan, *Bağdad*'a, kış seferini yaptı. Emîrleri, kendisiyle, beraber götürdü. *Emîr Abbas Rey*'e döndü.

[1] O nushasında tagaberk'dir.

Müellif diyor ki: Bunların büyük heybet ve güzel heyetle, 536 senesinde, *Bağdad'a* geldiklerini hatırlıyorum.

Müellif diyor ki: *Cavlı, Abdurrahman bin Tagayerk'in* kızını istedi. Bu suretle beyinlerinde, sıhriyet tesis edildi. Beyinlerindeki yardımlaşma bir kat daha kuvvetlendi. Bu suretle *Cavlı*, vaziyeti sağlamlaşmış ve arkası kuvvetlenmiş olarak ve büyük hâcip *Emîr Abdurrahman* ile aralarında teekküt eden kardeşlik ve sıhriyet akitlerine sevinerek, *Erran* diyarına ve *Azerbeycan'a* döndü.

Sultan, bu kışı, zevkını bol bol almak ve şehvetini tatmin etmek için, rakı fiçılarını yaklaştıрмаğa, muganni cariyeler (çengi cariyeler) elde etmeğe, masharaları etrafına toplayıp, fazilet sahiplerini uzaklaştıрмаğa, âşık ve hayran (susamış) olarak ve düşmanları defetmek hususunda taliine güvenerek, *Bağdad'ta* geçirdi. Filhakika bu sultan, ismi gibi kendisi de *Mes'ud* idi. Herhangi bir kimse, buna düşmanlık etmek teşebbüsünde bulunduyrsa, Allah, onun hakkından gelmiş ve bu suretle def olup gitmiştir.

Müellif diyor ki: *Emîr Sadüddeule Yerenkuş ez-Zekevî*, devlet adamlarının eskilerinden ve büyüklerinden idi. askerî müfettiş *Yeminüddin El-Mekin ebû Ali* bu günde onun veziri idi. Bunun fazlı şayi, ve inamı faiz idi. *Sadüddeule Yerenkuş, İsfahan* valisi (mütevellisi) olup naibi, *Emîr Gulbek* idi. *Sadüddin* kendisi payitahttan (karargâhdan = ordudan) ayrılmıyordu ve sultanın rızasına uygun olmıyan hiçbir işe, razı olmıyor ve muvafakat etmiyordu. Devletin heybet ve azameti, bunun heybet ve azameti ile kaim ve devletin ilerlemesi, bunun ona teveccühünün devamı ile daim idi.

Askeri, sandalya ve tahtaları, ellerinde tutan habesî hadım (ağa)lara geline, bunlar, *Şafiilere* karşı düşmanlık besliyen bir cemaattirler. Bunların büyükleri ve aksakallıları *Necmüddin Reşid, Candar Cemalüddin İkbâl, Şerefüddin Gird Bazu* [1] ve *Mesudül Bilâlî*, rütbece bunlardan dün olanları ise, *İmadüddin Savab, Şemsüddin Kâfûr, Eminüddin Ferecüd devevî* ve emsalidir. Bunlar *Şafiilere* yaptıkları eza ve cefalarla, Allaha takarrüp ederlerdi. Bütün memlekette *Şafiileri*, her çeşit belâyâ uğrattılar. *Şafiileri* sürdüler ve memleketlerinden uzaklaştırdılar. *Şafii* mezhebini körletmek istediler [2].

[1] O ve I nushalarında gird baz'dır.

[2] Nizamülmülk, kadıları hep hanefilerden ve müderrisleri hep şafiilerden seçermiş. Bundan dolayı bunu, hanefî mezhebini körletmek ve şafii mezhebini ilerletmek istiyor, zira müderrisler hervakit talim ve taallüm (ifade ve istifde) ve mutalea ile meşgul olduklarından ilimleri ilerliyor. Hanefîler kaza ile meşgul olup mütaleaya vakit bulamadıklarından ilimleri körleniyor, diye ittiham edenler vardır.

Fakat, bu mezhep daha yüksek bir surette meydana çıktı. Bu mezhebin nurunu öçürmek istediler, Allah onun nurunu daha ziyade artırdı.

Müellif diyor ki: Heryerde, mezhep reislerini nekbete uğrattılar. Şafiî mezhebi rüesasına yapacaklarını geri bırakmadılar. Nektete uğrıyan mezhep rüesasından bazıları şunlardır.

Rey'de *Ebülfezail ibnül Meşşat*, *Bagdad*'da *Ebü'l Fütuh El-İsferainî*, *İsfahan*'da, *Hucendî* oğulları (*Benu Hucendî*) dir. Şafiîlerden bir cemaat, mertebe istiyerek, Allahtan değil de, bunlardan korkarak, *Hanefî* mezhebine girdi. Bunlardan biri *Saveli* kadı *Umdetüddin*'dir,

Müellif diyor ki: *Muktefinin* hilâfete geçtiği zamanda veziri, *Şerefüddin Ali binTarradüz Zeynebî* idi. İnşa kâtibi *Sedidüddeve İbnül Enbarî*, mahzen sahibi (banka reisi mi maliye vekili mi) de, *Kemalüddin bin Talha* idi. Halife *Muktefi*, sultan *Mesud*'un hemşiresi *Fatma* hatun ile evlendi. 534 senesinde *Şerefüddin ez-Zeynebi*, halifeye vezirlik etmekden uzaklaştırıldı. Sebebi şu idi: Bu zat kendikendine korku duydu. Bunun üzerine, *Bagdad*'daki sultan sarayına gidip iltica etti (saklandı). Sonra, izzet ve ikram edilerek, evine gönderildi. *Nizamüddin Ebu Nasr bin Cehîr* vezirliği deruhte etti. Sultanın eshabı, *Irak*'ı yağma ediyorlardı (*Irak* sultan eshabının istilâsı altında idi). Kimsenin bunları menetmeğe takâti yetmiyordu.

Müellif diyor ki: 535 senesinde *Hataî* kâfir huruç ve *Maveraünnehr*'i istilâ etti ve sultan *Sencer*'i fena surette bozdu. *Sencer* devletinin (memleketinin) büyükleri, esir edildi. 538 senesinde sultan *Davud bin Mahmud bin Muhammed bin Melikşah*, *Tebriz*'de mülhitler elile gadren katledildi. Bu zat ömrünü, dehrin fenalıklarından sakınmakla geçirmişti, hiçbir gece rahat yatmamıştır. Sultan *Mes'ud* buna kızını tezviç etmiş, evine kapanarak bahtının gölgesinde ve tahtının üstünde oturup *Tebriz*'le iktifaya mecbur etmişti. Başta saadet bundan kaçtı ise de, akibette şehitlik, buna vefakârlık etti. *Aksunkur*'un oğlu *Emîr Zengi*'nin, memleketlerine hücum etmesinden emin olmak için, bunu öldürmeğe, *Şam Haşîşiyelerinden* adam tayin etmiş olduğu da söyleniyor. Zira sultan *Mesud*, *Davud*'u *Şam*'a gönderip, islâm hududunu bununla himaye etmek istemişti (İslâm hududunu muhafazaya bunu tayin etmek istemişti). Bundan dolayı *Zengi*, izharı huzûn ve telâş etti vukua gelip te defîne kadir olamayacağı hâdise için kederlendi. Lâkin hiyle, bunun yardımına erişti.

Davud'un katli haberi, *Bagdad*'a eriştikte hilâfet sarayında erbabı menasibin huzurile üç gün, matem meclisi akt edildi. [1] Bunun öldürülmesile vukua gelen musibet, en büyük musibetlerden sayıldı. 539 senesinde,

[1] P ve İ nushalarında: فتمد yerinde السلطان فتمد dir. Buna göre tercümesi şudur: Sultan, hilâfet sarayında üç gün mateme oturdu.

sultan Mesud, İsfahan'a gitti. Payitaht (darüssaltane), karmakarışık bir hale gelmişti. Bunları düzeltti. Ve vezir İzzülmülk El-Berucirdi'ye karşı re'yi bozuldu ve bunu azletti, yalnız azletmeği kâfi görmedi, malını da musadere etti. Bunu tecziye etmek işle kalbini meşgul etti, (zihni bunu tecziye etmek hususile meşgul oldu). Müeyyedüddin el Merzeban bin Ubeydullah el İsfahanî'yi vezir edindi. Bunu tuğra mansıbından vezirliğe nakil etti. Müeyyedüddin'in zevcesi, Mesud'un Türk cariyelerinden dili uzun وانداز bir kadın olup Müeyyed üzerine mütegalip ve müstevli ve ona hakim idi. Müeyyedüddin, İzzülmülk'ü tesellüm edip, mezkûr zevcesine teslim etti. Bu kadın onu, işkence ve talik تطیق ettikten sonra boğdu. Kemal, Sabiti nasıl öldürdüyse, bu da öyle öldürüldü. Mansıbından dolayı buna haset edenler, felâketine sevindiler.

196

İzzülmülk el Berucirdi, yakışıklı ve güzel adamdı. Yaşı sekseni geçmişti. İhtiyar olmasına rağmen, yüzünden, tazelik (nadaret, nüümet) suyu damlıyordu. Hayatında saadette olup mesud idi. Vezirliği zamanında, düşmana karşı heybetli ve misafir için kapısı açık idi (Kılıcı korkunç ve ateşi daima yanardı). Bunun vezirlik naibi, Necibüddin Abdül Celil, sehmi musip ve şehmi mehip idi, kesen ve ayıran kılıç idi. Bu adam kökleri kazar, hanedanlar yıkar, tavşancil kuşunu semadan indirir ve bahçı denizin altından çıkarır bir adam idi. Bunlar, Bağdad'da bir takım kesimler tarh ettiler, kesiplere bağlar vazettiler.

Müellif diyor ki: Sultanın müstevfisi Radıyüddin ebu Sa'd ise, yaramaz işlerden uzak olup şanı pek büyüktü. Peder buna gelir, giderdi. Zira bu adam, babamın günlerinde, kardeşi Aziz'e hizmet ederdi ve Aziz'in nimetile perverde olmuştu. Bu zat, o asır sadırlarının en geniş kalplilerinden (göğüslülerinden) ve fenalığı en az olanlardandır. Bunun naibi Kemalüddin Ebürreyyanil İsfahanî, amcam Aziz'in şakirtlerinden ve çraklarındandır. Zamanında istifa kanunlarını (maliye kanunlarını) bundan daha iyi bilen kimse yoktu. Fakat ilimü edepten hali idi, bu eksikliği ile beraber yüksek mertebeye çıkmıştı. Bu bir suretti lâkin manası yoktu, hüsn idi fakat ihsanı yoktu, şimşek idi yağmuru yoktu. Zengin idi lâkin faidesi yoktu. Vezir İzzülmülk ise cehline ve şiddetli cimriliğine rağmen bundan, bazı defa, deryadillik rüzgârı estiği olurdu. Bu cümleden biri şudur: Irakta Reyli bir amîd vardı. Bir sene memuriyette bulundu. Bu müddet zarfında, yeter diyecek kadar servet kazandı, idare ile kullanıp biriktirdi ve zengin oldu. Emekledi, topladı ve yuva kurdu. Sultan geldikte buna, hesabını yap denildi.

197

Bunun üzerine bu, Bağdat ahalisinden Hakimoğlu diye maruf olan müşrifi (maliye müfettişi yoksa maliye mütehassısı mı), ihzar etti ve ona

hiyle ve mekri bırakmanı ve kerem kullanmanı, benim işime ihtimam edip himmetine meşveret ve iyi hesap (muhasabe) etmeni, iyiliğin mükâfatını Allahdan beklemeni, iktidarın sayesinde benden elleri ve dilleri def (men) etmeni istiyorum, dedi. Buna karşı *Müşrif* dedi ki: ben gizlemeye cesaret edemem bütün söyleyeceklerimi zikr etmem lâzımdır. Benden gizli kalan cinayetler, cibayeler, ihtilâslar ve ayakteri el kirası gibi şeylerin ekserisini gizlerim fakat külliyetli varidat ve fevaidi zahireden aldıklarımı cem etmem lâzımdır, dedi. Mühim bir meblağı ıskat etmeğe ikisi ittifak ettiler. Nihayet elli bin dinar zikretmeyi kararlaştırdılar.

Amîd bu meblağı vezirin gözünden kaçabilecek şekilde haşivde (?) zikredip, ibraz etmemesi ve bu suretle vezirin muahezesinden kurtulması için, *Müşrif*'e iki bin dinar verecek oldu. Lâkin *Müşrif*, bunu, kabul etmedi, her birini ayrı ayrı zikr ve tasrih edecek oldu.

İmadüddin diyor ki: Bana *Hakimoğlu* *Müşrif* şöyle hikâyet etti ve dedi: Hıسابı alarak vezir *İzzülmülk*'ün yanına girdik. Vezirin gözü ilk evvel, mecmuun içindeki takdim edilen yeküne düştü ve bu nedir dedi. *Amîd*'in aldığı resimler ve ihtilâs ettiği merafıklardır, denildi. Bunun üzerine vezir, merfu meblağ üzerine hatı butlan çekti ve rusumundan ve hizmetinden kazandığı şeyleri, bunun zimmetine geçirmeyi nasıl tecviz ediyorsunuz, bu adam kapıda iki sene kaldı, borçlanarak ehl ve evlâdının nafakasını tedarik etti. Emelinin acısını tedavi ettiği, amelinin bayrağını kaldırdığı zaman, bunun muayyen bir geliri oldu ve bir takım resimler elde etti, bunları istirdad etmek mürüvete yakışmaz. Zaten bu vazife ona istifade etmesi için verilmişti, dedi.

Müşrif diyor ki: ben utandığımdan, *Amîd*'de sevindiğinden her ikimiz eteklerimizi sürüterek, vezirin yanından çıktık. Bu adam tekrar vazifesine iade edildi. *Amîd*, elimi tuttu ve içinde altı yüz altın olan çıkıyı elime uzattı. Ve bu senin içindir senin doğruluğundan bana zarar dokunmadı. Adetin veçhile doğrulukta devam et! dedi.

198 Müellif diyor ki: *Merzeban Müeyyedüddin*, vezirlik makamına oturduğu gibi işler bozulmaya, düğümler çözülmeğe başladı. Bu adam, vezirliğin ismi ve rütbenin merasimi ile iktifa etti (Vezirliğin ismine ve rütbenin merasimine kanaat etti). Bu adam, halkı güler yüzle memnun ederdi, kendisi en çok şarap içmekten hoşlanırdı.

Emîrlerin vezirleri, bunun işlerine tahakküm etmişler, buna meydan bırakmamışlardı. Bunun ne sözü dinlenir ve ne de buyuruğu tutulurdu. Ne buna şükür ettiler, ne de ondan şikâyet ettiler, ne ondan korkulur ve ne de bir şey ümit edilirdi.

Emr-ü-nehy eden kimse, *Hasbek bin Belengerî* olup, bu adam, büyük belâların biri idi. Bunun riyaset kokusu neşreden ve siyâsî fikirlerde hazik olan veziri *Reisüddin ebu Teglib bin Hammadüssühreverdi*, idareyi eline almış ve kavramış, devlet suvatına iyice yerleşmiş ve ondan kana kana içmişti. Bunun infaz etmediği hiç bir iş yürümez, bunun almadığı hak ve hukuk alınmazdı. Buda efendisi gibi mesud olup, kendisine saadet terfik edilmiş ve pek çok mal ve cah sahibi idi.

Müellif diyor ki: *Rey* sahibi emîr *Abbâs* ile, *Fars* sahibi *Buzabe* arasında, samimi dostluk ve hiç değişmeyen meveddet, teekküd etmişti. Bunlar ikisi, memlekete göz diktiler. Bereket harekettedir, meydan hâlidir, fırsat budur, İşte bu vakit, ihsan ümidiyle atılmanın ve süt sağmanın (dolap çevirmenin) tam sırasıdır, dediler.

Bunun üzerine *Buzabe*, ben kapıya hizmete geleceğim diye sultana yazdı ve sultan *Mahmud bin Melikşah*'ın mahdumları olan iki melik yani *Muhammed* ve *Melikşah* ile, *Şiraz*'dan hareket etti. *Abbas* dahi, sultan *Mesud*'un kardeşi *Melik Süleyman* ile *Rey*'den çıktı ve kapına varacağı ve rikâbına mülâzemet edeceği diye sultana mektup yazdı. Sultan, bunların sözlerini zahirine hamletti. Fakat içinde gizlenen batılmaksattan korktu ve işi, bunlarla pek düzgün gitmediğini ve eğer bunlar buraya gelecek olurlarsa, kendisinin, yerinde tutunamayacağını biliyordu. Bundan dolayı *Gavli Candar*'ı çağırıp mektup yazdı. Fakat bunun da bu davete icabet etmekten çekindiğini gördü. Zira kendisine müşavere etmeksizin vezir *İzzülmül*'kü tevkif ve bunu düşünmeden veziri müsadere etmek ve buna ehemmiyet vermemek günahlariyle suçlu buluyordu.

Sultan, bunun teahhur ettiğini görünce, bütün bütüne korktu. Kaçmasını, *Bağdad*'a kış seferi yapmak tesmiye etti. Ve süratle yürüdü. Yanında büyüklerden *Abdurrahman ibni Tagayerk* ve *Hasbek bin Belengerî* vardı.

Buzabe ile *Abbas*, taâti izhar ve isyanı ihfa ederek, sultan ile buluşacağız ümidile, *Hemedan*'a geldiler, kışı orada geçirdiler. Emîr *Nasrüddin Hutlebe de* [1] bunlara koşuldu. Bu adam kükreyen ve kavuran arslan idi. Bunlar, *Azerbeycan*'da olan *Cavli Candar*'a mektup yazdılar ve büyük sensin, tedbir senin re'iyine müfevvazdır. Biz senin etbanız, eğer gelersen, seni kendimize takdim edeceğiz Devlet tahtına gelecek kimse'nin başkumandanı (sahib ceyişi) sen olursun, biz muti olarak, seninle beraber, diziye diziliriz, dediler.

Cavli, bunlara güzellikle cevap verdi ve elçilerini, ümitlendirerek iade etti. Ve kendisi, asker toplamak, sevk etmek ve bayrak akt etmekle

[1] Bu isim biraz sonra : Kutlugabe şeklinde zikrediliyor.

meşgul oldu. Buna atabey *ayaz* da koşuldu. Bu adam, *Davud* hayatta iken, onun atabeyi idi. Bu adamın gösterdiği yararlıklar şayanı şükrandır.

200 Emîr *Şirîn Aksunkur* da *Cavlı*'ya yardımcı oldu. Bunun üzerine *Hemedan*'a yürümeği ve sultana tahakküm etmek için ayaklananlara karşı kalkmayı izhar etti. Fakat yolları, kar yüzünden, mesdud buldu. Kar açıldıkta yürümeye azmederek orada kaldı. Sultanı çağırıp, *Bağdad*'a birçok mektuplar gönderdi, halbuki, sultan, *Bağdad*'da dünyasını unutmuş olup eğlencesiyle meşguldü. Ve düzenip kuşanmakla vaktini geçiriyordu.

Gaflet uykusundan uyandığı zaman, başı boş gezdiğine pişman oldu. *Cavlı*'nin nidasına lebbeyke dedi ve davetine icabet etti. Ve ona gelmeye niyetlendi. *Karabelli* derbendi üzerinden en çetin yolla ve en müşkül kıskıktan, *Meraga*'ya geldi. Emîr *Cavlı*'ya koşuldu. Adedinin çokluğundan askerin kesafeti arttı. Silâhların parıltısı çoğaldı. Bu hal, sultanın hoşuna gitti ve ucüblendi (teaccüp etti). Zayıflığı kuvvete intikal etti. Ve kalbi kuvvetlendi. Bunun üzerine emîrlere cemaati, *Cavlı*'ya haset ve gıpta ettiler. Bunu tevkif edip bağlamak hususunda, çare düşündüler. Aralarında sıhriyyet olmakla beraber, *Tagayerk*, bunun tegallübünden (tehakkümünden) usanmış idi. *Hasbek* de bunun, her işi eline alacağını tevehhüm ediyordu. Bundan dolayı bütün emîrlere, bunu sultan çadırında, hiyle ile öldürmeği düşündüler. *Cavlı* bu sırda muttali oldu. Hiylecinin hiylesine vakıf oldu. Ve bunlardan sakındı ve çekindi ve bunlar, onu yakalamak istedikleri gibi, o bunları yakalamak istedi fakat tekrar vaz geçti. Âdeti veçhiyle yine hilim ve kerem ile hareket etti. Sultana şöyle dedi: Ben sana hayırhahım ve senin sohbetini arzu ederim. (Lâkin) bundan itibaren seninle ben, bir mecliste toplanamayız, artık mecliste benim telbiyemi hiç bir münadi işitmez dedi. Bundan sonra sultan ile *Cavlı*, ancak, at üzerinde askerden uzak yerde tenhaca konuşur oldular.

201 Ve yine sultana şöyle dedi: Eğer benim emniyette olmamı istersen, benden uzak ol ve bana müsaade et (beni bırak)! askerimle kalkıp düşmanın üzerine yürüyeyim onlara, nimetinin hukukunu, tanıtayım hatırlatayım, eğer gelirlerse icabet ve kabul ederim eğer imtina ederlerse onları öldürürüm. Eğer ittiba ederlerse onları sevindiririm, eğer kaçarlar (yürürlerse) arkalarından takip ederim.

Lâkin sultan itizar etti. Vukua gelen hadiseyi unutmasını ve ondan vaz geçmesini istedi. Hal ve akıd ve iktâ' hususlarını bunun uhdesine tevdi etti. Emîrlere ve askere, bunun emrine inkiyad etmelerini emretti. *Cavlı*'nin kalbi sevindiğinden sultan mesrur oldu.

Cavlı, *Melik Süleyman* ile mükâtebeye başladı. Ve onu kandırmaya ve ötekiler yanında kalmaktan vaz geçirmeye uğraştı, sultandan bunun

için yemin ve itimat aldı ve kendisinin emin bir adamıyla, eman nushası gönderdi. Bunun üzerine *Süleyman*, onlardan ayrıldı ve kesildi. *Harzem* şah ile kardeşi *Yusuf* da geldi. Diğer eşraf ve âyan dahi, bu tarafa iltihak hususunda, *Harzem* şah ile *Yusuf*'u takip ettiler.

Buzabe ile *Abbas*, kast ettikleri şeyin imkânsız ve teşebbüs ettikleri işin ağır olduğunu, topladıkları askerin dağıldığını gördüklerinde, tekrar toplanmayı vadederek, ayrıldılar. Taat ve sem'i tekeffül eden müsalemet üzerine, esenleştiler. Her biri, tekrar avdet etmek niyetiyle kendi kasabasına dönmeğe azm ve tekrar tulû etmek kastiyle her biri kendi ufkuna gurup etmeğe kast etti.

Sultan ise, yanına kardeşi *Süleyman* gelip, onun askeriyle, kuvvet kesbedince, *Buzabe* ile *Abbas*'ın ayrılacaklarını, fakat tekrar avdet etmek hususunda birbirine söz vereceklerini biliyordu. Bundan dolayı *Cavlı* ile ve askerle *Sicas* şehrine gitti. Maksatları, *Buzabe* ile *Abbas*ı süratle takip etmektir. Sultan ile havassı, korku ve endişe içinde idi. Sultan, *Cavlı*'ye sen *Buzabeyi* takip et! zira asker ve kuvvet onun yanındadır. Benim, *Rey* üzerine yürüyüp, *Abbas*'la karşılaşarak onu tenkil etmem münasıptır, dedi. Bunun üzerine *Cavlı*, *Hemedan*'a gitti, *Mesud* ise *Rey* cihetine teveccüh etti. Vardığı gibi *Rey*'i elde etti. talii sayesinde kılıç ve kargı kullanmaya hacet kalmadı. Ve kardeşi *Süleyman* şahı yakalayıp *Sercehan* kalesinde hapis etti [1]. Çetin olan iş, gayret ve tahammül ile karşılandığından, kolay oldu.

Buzabe ise *Cavlı*'nin geldiğini bilince, *Hemedan*'ı terk ederek kaçtı. 202 Ağırlığını ve hazinelerini orada bıraktı ve yürüdü. *Cavlı*'de bunun arkasından hafif süvari alayile yürüdü. *Buzabe*'ye yaklaşıncıya kadar, birçok merhaleler katetti. Buna yaklaştıkta, acıdı ve ona iyilik etti ve, buna şimdi iyilik edeyim ki yarın hacet olduğu zaman bana yardım etsin, bu sultanın ahidlerine inanılmaz, tesdid ve tefvikinde muvaffak değildir (işlerinde doğruluk yoktur) dedi. Kendi kardeşi *Süleyman şah*'a gadr ettiğini düşündü. Bundan dolayı, kaçmakta olan *Buzabe*'ye ben seni tasdik edici ve senin samimi dostunum, senin muvafıkın olup, muhalifin değilim, senden ayrılmam, senin dostluğunu ister ve meveddetini talep ederim, senin hizbindenim, seninle harp etmek için yürümiyorum, mealinde mektup yazdı.

Buzabe, bunun sözüne inandı ve gösterdiği iyiliğe itimat etti ve elçilerin ellerini hediyelerle doldurdu. İyi cevap verdi. Ve cevabını güzelleştirdi. *Cavlı*'nin mektubuna, düşmanları mahzun edecek surette cevap verdi ve şöyle dedi: Ben, davetçiye icabet ettim, çağırıcıya lebeyk de-

[1] Bu hangi Süleyman? bir Süleyman, *Buzabe* ile *Abbas* yanından ayrılıp bunların yanına gelmişti.

dim, binaenaleyh yalnız, ciddiyetle muahede etmek ve muahedede sebat edip yardımlaşmak kalmıştır. Dostlukta samimi olduğunun alâmeti şu olacaktır: *Hemedan*'da *esir* ^{۲۱} *ebi İsa*'nın evinde, otuz deve yükü altın ve gümüşten ibaret olan hazinemi bıraktım, eğer kendine almayı münasip görürsen kendine al eğer bana göndermek semahatinde bulunursan gönder ki, arkadaşına rıfk ve mülâyimetle muamele eden bir dosta sarılmış olduğum, belli olsun.

203 Bunun üzerine *Cavlı*, *Hemedan*'a döndü. *esir ebi İsa*'dan malı aldı ve bunu kendi develerine yükliyerek yolladı ve bu mallar yanına, askerlerinden iki yüz süvari katarak *İsfahan*'a gönderdi ve bu gönderdiği süvariler yanına, malları muhafaza için, süvari vermesini, *İsfahan* valisi emir *Gulbek*'e de yazdı. *Buzabe*'nin hazinesi, eline eriştikte, *Cavlı*, ile dostluk aktetmeye karar verdi ve onun vefa ve vifakını tasdik etti. Muahede akdettiler ve birbirine avdet etmeyi taahhüt ettiler ki *Cavlı*, istediği zaman *Buzabe*, *Melik Muhammed bin Mahmud*'u ona getirecek ve her ikisi asker toplamıya ihtimam edecek oldular.

Bunlardan her biri, merkezine avdet etti ve kuvvet kesbetmeleriyle, sultana karşı kendisini koruya bildi. *Cavlı* ile sultan beyninde düşmanlık kuvvetlendi. Bazularının zafından dolayı, azayı memlekete, baştan aşağı Ra'se târi oldu. Akidler gevşedi, düğümler çözüldü. Mesele uzayınca fenalıkla neticelendi.

Bunun üzerine *Cavlı*, *Emîr Tatarı Fars*'daki *Buzabe*'ye gönderip vadini yerine getirmesini, *Cavlı*'nın maksadını ifa etmesini, istedi ve, yanında bütün büyük emîrlere bulunduğu halde *Meyaniç*'de, ikamet etti. *Buzabe*'yi çağırması ve acele etmesi hususunda, bunlardan, *Emîr Tatar*'a, elçilerin biri gidip biri geliyordu.

Cavlı, *Buzabe*'yi bekliyerek, memleketin tedbirini düşünerek bir müddet kaldı. Fakat bunun hiç düşünmediği kazai ilâhi vukua geldi. Takdir edilen eceli yaklaştı.

Fahrüddin bin Tagayerk, *Emîr Tatarın*, *Buzabe*'yi kaldırmak için *Fars*'a gittiğini öğrenince, *tatarı* oraya gitmekten men ve sultana karşı isyan etmekten vaz geçirmek için, sultan tarafından, bizzat kendisi gitti.

Cavlı'nın *Meyaniç* arkasında (açığında) durması uzadı. Yanına külli-yetli miktarda asker toplandı. Toplantı, izdiham ve zahmet tezauf etti. *Cavlı*, on iki bin zırhlı askerle olup *Erraniye*, ve *Ürmiye* askerleri bunun yanında idi. *Zencan* yanına kondu (çadır kurdu). *Hemedan*'a yürümek azmini katileştirdi. Zamanın dizgini bunun kuvvetinin elinde idi. Fakat kendisi ahval ve vukuattan habersiz (sağır) idi. Hiçbir hastalığı olmadığı

halde kan aldırmıştı. Sonra buna bakmadan, âdeti veçhile elini hareketlendirdi. Açtı kıvırdı ve yay çekti. Bundan dolayı damarı incindi ve şişti, ufkı karardı ve veremin sereyanı, uruku nabızadan (şıryanından) başladı. 204 Kan cereyan ettikten sonra, şerayinde yükseldi, damarlarından boğazına ve göğsüne geçti. Bu suretle yeryüzünden, yeraltına göçtü (göç etti). Bunun vefatı 541 senesi cemadiel ulâ da *Zencan*'da vukua geldi. *Zeynüddin El Muzaffer bin Seyidiyüzzencani* bir kasidesinde bu hususa dair şöyle diyor.

Bir neşterin açtığı yara, yirmi bin hinduvani kılıcın yüzlerini kırdı (körletti).

Söylendiğine göre: *Cavlı Candar*'ın vefat ettiği gecede, *Zengi bin Aksunkur*'da *Şam*'da katledilmiştir. Bunlar ikisi kutup (demirkazık) olup, islâm feleği bunlar üzerinde dönerdi.

Müellif diyor ki: Doğrusu, *Zengi bin Aksunkur*, *Cavlı*'nın vefatından birkaç gün mukaddem aynı senenin rebülahirında *C'aber* kalesinde katledilmiştir. Lâkin ölmeleri birbirine yakın olmuştur. Fevtleri birbirine nida etmiştir. Bunlardan evvel *Sadüddevele Yerenkuş* ve kızıl emir *ahırın* (Emir ahır kızılın) vefatları vukua gelmişti. Bundan evvel de, *Bazdarî Nasirüddin Kutlugabe* katledilmişti. Bu suretle bunların ölmeleri, birbirine yakın oldu. nakitleri nesyeye münkalip oldu. Artık hikâye ve masal oldular.

Cavlı vefat edince, o akidler çözüldü ve o kaideler bozuldu. O cemiyet dağıldı, o vaziyet sarsıldı. Her kuş, kendi yuvasına, her ayık tekrar sarhoşluğuna avdet etti. Sultan, emelinin husulünden emin oldu, ümidi kendiliğinden ona doğru yürüdü. Emir *tatar*, *Buzabe* hakkında meyancı oldu ve yerinde bırakılmasını şart ederek, sultana müracaat etti (geldi). Bu iş büyük hacip Emir *Fahrüddin Abdurrahman bin Tagayerk*'in rey'yile olmuştu. Sultanın talii yine, vazifesini yaptı. Allah buna öyle şey takdir etti ki, onu ümit etmek hatırından bile geçmemiştir.

Müellif diyor ki: Mademki *Cavlı Candar*'ın *Zencan*'da öldüğü tarihte *Zengi bin Aksunkur*'un *Şam*'da katledildiğini zikrettik. Bu münasebetle burada, bunun vefatı gününe kadar olan bazı ahvalini (işlerini) zikrederim.

ZENGÎ BİN AKSUNKURUN SON ZAMANI

Müellif diyor ki: Bu adam, cebbar ve zalim olup, belâ fırtınası idi. 205 Kaplan huylu, arslan tabiatlı idi. Şiddet ve unf sahibi olup iyi muameleyi bilmezdi. 522 senesinde *Şam*'ı elde etti. Bu adamdan, satvetinden dolayı, korkulurdu, Kabalığından dolayı kendisi cefa görürdü. Mütecaviz ve taşkın

idi. Düşmanın ve valilerin ölümü idi. Lâkin Allahıtaâlâ, buna ahır ömründe, saadet ve şahadet takdir ve ibadetlerin efdali olan cihada muvaffak etti. *Reha*'yı kahren (zorla) fetheden budur, bunu feth etmekle saadetin zirvesine çıkmıştır (konmuştur). Bu vak'a 539 senesi yirmi altı cemazielahrede vukua geldi. *Rehanın* fethedilmesile müslümanlara yağma ve garet için *Coslin* memleketlerini dolaşabilmek imkânı hasıl olmuştur. Bütün bu memleketler, *Zengi*'nin oğlu *Nurüddin* zamanında, islâmlar eline geçmiştir. Bu andan itibaren frenklerin düğümleri çözülmeye ve işleri bozulmaya kaleleri fetholunmaya (kalelerine çıkılmaya), bakire kızları istifraş edilmeye başlamıştır.

Zengi, *Reha*'yı fethettikten sonra, fırat üzerinde olan *Hısnı bire* üzerine kondu. Fakat, *Musul*'daki naibi *Nasırüddin Cagr*'ın [1] katli haberi gelince, muhasarayı terk etti ve döndü [2].

ZENGİNİN MUSULDAKI NAİBİ CAGR'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Zengi'nin yanında, sultan *Mahmud bin Muhammed bin Melikşah*'ın oğullarından iki melik vardı. Biri *Alp arslan* tesmiye olunurdu, bu, *Sincar* kalelerinden birinde idi. *Ferruḫşah* tesmiye olunan ve *Melik Haffaci* diye maruf olan ikincisi ise, *Musul*'da idi. Bu sonuncusu, Emir *Dübeyş bin Sadaka*'nın eline teslim edilmişti. *Zengi* onu, bir harpte, *Dübeyş*'in elinden çekip almıştı. Ve ona büyük hurmet göstermişti. *Zengi*'nin zevcesi *Sukmaniye* hatun onu, terbiye ve tebriye ediyordu. Tecrübe meydanında koşturuyor ve cür'etlendiriyordu. Nihayet bâliğ oldu ve sakın olan zekâsı harekete geldi, hatun bunu kaç defa cesaretlendirdi. Ve ayağa kaldırdı. Muvafık kalacağına ahdetti ve ahbine vefa edeceğine söz verdi. Yavru, arslan oldu, yuvası buna dar geldi ve burnunu kaldırdı.

Zengi'nin *Musul*'daki naibi *Nasırüddin Cagr*, kan dökücü ve insan kasabı idi kabahatli yerine günahsız muakabe eder (kabahatli ile birlikte günahsız da muakaba eder) anacı, kısra ilhak ederdi.

Söylendiğine göre, *Nasırüddin Cagr*, *Musul*'un surunu tahkim edip, kapılarına bekçiler koyduktan sonra bunun sağlamlığını görüp ucuplendi, bunun üzerine bir mecnun buna âkil adam gibi söz söyledi (nida etti) ve *Musul* etrafına, kazai nazilin yolunu kapatacak bir sur bina edebile-

[1] Bu isim, *İbnülesir* ⲁⲣ şeklinde. C. 11 S. 41

[2] İmadüddin Zengînin Rehayı fethetmesi İbnülesirde 11 c. 40 ve 41 sahifededir. Zengînin katli ve buradakinden biraz başka olan şireti İbnülesirde 11 c. 45, 46 sahifededir.

cekmişin dedi. Nihayet dehrin dolabı, mecnunun sözüne uygun bir surette döndü, (deveran etti), şöyle oldu : Bu adam (*Cagrı*), melikin devlete taan ettiğini duydukta, dizginini topladı, lâkin onun hakkında lisanını uzattı ve uslanırsa ne âlâ, yoksa ben onu uslandırırım, tabiatını değiştirirse ne âlâ yoksa ben değiştiririm der oldu.

Melik, kendisini ürküten bu sözü işitti, fakat içinde sakladı kimseye söylemedi, bu sözü enine boyuna çekti, tedbir yürüttü, düşündü ve hiyle düzdü. Etrafındakileri topladı ve onlara maksadını söyledi. Onlar *Melik*'in sözünü sakladılar ve hatuna, yahut *Melik*'e resmi selâm için geldiğinde önünden ve arkasından kuşatmaya ittifak ettiler. Eğer onu öldürebilirlerse, *Musul*'u elde etmiş olacaklarına hükmettiler. *Nasıruddin* ertesi sabah, âdeti üzere atlandı, Feleğin deveranı, kendisinin iradesile olduğunu zuum ediyordu (Felek, bunun iradesile döndüğünü itikat ediyordu). Kasabanın ortasından yarıp çıktı. Resmi selâm için, *Melik*'in bulunduğu saraya geldi. *Melik*'in etbai, bunun canını elde ettiler, dehlizin sülûk edilen yolunda, hayatının ipini kestiler, kılıçlarile parçaladılar. Bıçaklarile vurdular parça parça ettiler. *Melik* şiarile çağırdılar ve onu tahta geçirdiler. Bu vak'a 539 senesi nihayetlerinde oldu. Kasaba, karıştı ahali meselenin akibetinden ve *Zengi*'nin satvetinden korktu. Bunun üzerine kadı *Tacüddin Yahya bin Abdullahi Şehrizorî* çıktı ve *Melik*'in yanına gelerek tebrik etti ve yaptığı tehlikeli işi, buna kolay gösterdi. Biz senin önündeyiz biz artık senin kölelerin ve uşakların olduk. Kasabada dolaş oraya sülûk et ve kaleye gir onu elde et! dedi. *Melik*, *Tacüddin*'in sözüne meyil, umur ve mesalihin temşiyetinde hazakat ve iktidarına itimat etti.

207

Asker bunun hizmetinde imiş gibi etrafını sardılar, azminde haklı olduğunu söylediler. Nihayet kaleye çıktı. Orada onu merkeze oturtup, dayirenin merkezi ihata etmesi gibi ihata ettiler. Etrafından, kölelerini birer birer toplayarak, onu, yalnız bıraktılar bu suretle ihtiyat ettiler. Bundan sora ondan ne bir eser görüldü ve ne de bir haber işidildi. Şüphe yok ki buna hiyle yapıldıktan sonra gadren öldürülmüştür, yerinden kaldırıldıktan sonra yok edilmiştir [1].

[۱] في هذه السنة (٥٣٩) في ذي القعدة قتل نصيرالدين جقر نائب آتابك زنكي بالموصل والاعمال جميعها التي شرق القرات وسبب قتله ان الملك الب ارسلان المعروف بالخفاجي ولدالسلطان محمود كان عند آتابك الشهيد وكان يظهر للخلفاء والسلطان مسعود واصحابه بالاطراف ان هذه البلاد لهذا الملك وانا نائبه فيها وكان ينتظر وفات السلطان مسعود ليخطب له بالسلطنة ويملك البلاد باسمه وكان هذا الملك بالموصل هذه السنة ونصيرالدين يقصده كل يوم ليقوم بخدمته ان عرضت له فحسن له بعض المقسدين طلب الملك وقال له ان قتلت نصيرالدين ملكت الموصل وغيرها من البلاد ولايتي مع آتابك زنكي فارس واحد فوق هذا منه موقعا حسنا وظنه صدقا فلما دخل نصيرالدين اليه وثب

Zengî, Cagr'dan sonra Musul'a Küçük Ali diye maruf olan Zeynüddin Ali bin Bektekin'i tayin etti. Bu adam işleri intizama koydu. Eski yolu tuttu. Telef olan şeyi telâfi etti. Bundan sonra *Zengî, Musul'a* geldi. *Cagr'ın* bütün mallarını aldı hazine (define) lerini çıkardı, eskisini ve yenisini temizledi. *Cagr'ın* ailesini ve akrabasını müsadere etti. Bunun naiplerine belâlar yağdırdı, bunların elinde ne kuvvet ne de kut bırakmadı. Bunlara, menfur olan cevrinin envainı tattırdı.

Sonra *Zengî diğer Melik Alp arslan'a* teveccüh etti (döndü) ve onu, haps edildiği yerinden çıkardı en ufak teferruatına varıncıya kadar bü-

من عنده من اجناد آتابك و مماليكه قتلوه والقوا برأسه الى اصحابه ظنا منهم ان اصحابه يتفرون ويخرج الملك ويملك البلد وكان الامر خلاف ماظنوه فان اصحابه واصحاب آتابك الذين في خدمته لما رأوا رأسه قاتلوا من بالدار مع الملك واجتمعت معهم الحلق الكثير وكانت دولة آتابك مملوءة بالرجال واجناد ذوي الراى والتجربة ثم دخل اليه القاضي تاج الدين يحيى بن الشهر زورى ولم يزل به ينجده وكان فيما قال له لما رأه منزجا يامولانا لم تحرد من هذا الكلب هذا واستاذة ممالكك والحمد لله الذى اراحنا منه ومن صاحبه على يدك وما الذى يقعدك فى هذه الدار قم لتصعد القلعة وتأخذ الاموال والسلاح وتملك البلد وتجمع الجند وليس دون الموصل مانع ققام معه واصعده القلعة فلما قاربها اراد من بها من النقيب والاجناد القتال فقدم اليهم القاضي تاج الدين وقال لهم افتحوا الباب وتسلموه وافعلوه ما اردتم ثم فتح الباب ودخل الملك والقاضى اليها ومعهما من اعان على قتل نصيرالدين فسجنوه ونزل القاضى وبلغ الخبر آتابك زكى وهو يحاصر قلعة البيرة وقد اشرف على ملكها فخاف ان يختلف البلاد الشرقيه بعد قتل نصيرالدين ففارق البيرة وارسل زين الدين على بن بكتكين الى قلعة الموصل واليا على ما كان نصيرالدين يتولاه (ابن الاثير ج ١١ ص ٤١ و ٤٢)

539 senesi zilkadede, Musul ve ıfırat şarkında olan bütün sancaklarında Zenginin naibi olan Nasıyrüddin Cagr katlolundu. Katlinin sebebi şu idi. Sultan Mahmudun Hafacı diye maruf olan oğlu, şehit Atabey nezdinde idi. Zengî halifeler, Sultan Mesuda ve atrafındaki eshabına, bu memleketlerin hepsi bu Melik'in olduğunu ve kendisi, bu memleketlerde onun naibi olduğunu iddia ederdi. Melik ismine hutbe okumak ve onun namına memleketleri istilâ etmek için, Sultan Mesudun vefatını bekliyordu. Buprens bu senede Musulda idi. Nasıyrüddin ise bir işi olursa, hizmetini görmek için her gün, Meliki ziyaret ederdi. Müfsitlerden bazıları bunu, padişahlık talep etmeye teşvik etti ve, Nasıyrüddini katledersen Musul ve diğer şehirleri elde etmiş olursun. Atabey Zenginin yanında tek bir süvari bile kalmaz dedi. Melik, bu fikri beğendi ve doğru fikir zannetti. Melik, Nasıyrüddin yanına girdikte, Atabeyin askerinden ve kölelerinden orada hazır olanlar, Nasıyrüddin üzerine atılıp onu katlettiler ve başını da dışarda olan eshabının içine attılar. Bunlar, Nasıyrüddinin eshabı, bu hal karşısında dağılacığını ve Melik çıkıp şehri zaptedeceğini zannediyorlardı halbuki bunların zannettiklerinin hilâfı çıktı zira Nasıyrüddinin eshabı ve Atabeyin Nasıyrüddin hizmetinde olan eshabı, kesilmiş başı görünce, saraydakilerle mukatele ettiler. Bunların yanına pek çok halk toplandı. Zira Atabey devleti, rey ve tecrübe sahibi adamlara ve tecrübe sahibi askerlere pek zengin idi sonra Kadı Tacüddin Yahya bin Şehrizorî Melik yanına girdi ve onu kandırmıya çalıştı. Ve onu korkmuş görünce şöyle dedi: efendimiz o köpekten niçin korkuyorsun, bu ve bununı üstazları senin kölelerindir Allaha hamd olsunki, Allah bizi senin eline, ondan ve efendisinden halâs etti. Neden sarayda otur-

tün işlerine itina etti. Bunun önünde nevbetler vurdurdu ve bunun culûs ve rûkûp halleri için bir takım merasim (rûtbeler) tertip etti. Buna bizzat kendisi ikram etmeye ve bunun rızasını kazanmaya pek haris gözüktü. Bundan maksadı, kardeşinin helâkini gizlemektir.

Sonra *Ca'ber* kalesini muhasara etmeyi kastetti bu kalenin sahibi, *Izzüddin Ali bin Malik bin Salim bin Malik* idi. Bununla muharebe, mukabele ve mukatele etti. Kalenin masun olan surunu, bileziğin bileği kuşatması gibi kuşattı. Kaleye pek yakın kondu ve muannidane muhasara etti. Yardımcılarla kendisini kuvvetli gösteriyor, kuvvetli göstermekten zafer bekliyor hazırlığını çoğaltıyor ve çoğaltmaya itina ediyordu. Dehre güveniyor, ve kahrettiğine seviniyordu. Kaza kendisinin hükmü altında olduğunu ve kader de kendisinin düşmanına düşman olduğunu, zannediyordu. Kaledekilerin bunun elinden, kırıcı ve ezici faciayı görmelerine, az kalmıştı. Bunun, iri yağmur gibi yağın şiddetinin envanını tatmışlardı. Bu esnada, hiç ummadıkları yerden bunlara halâs kapısı açıldı, esbabına teşebbüs etmedikleri halde, bunlara sevinç günü doğdu. Şöyle oldu :

Zengî uyuduğu zaman, uşaklarından birkaçı seriri etrafında uyurlar, uyku ve uyanık hallerinde onu muhafaza ederler, muharebelerinde arslanların tard etmesi gibi, düşmanı ondan tard ederlerdi, rüyasında hayalin ziyaret ettiği gibi, onu ziyaret ederlerdi. Bunlar, sabah karanlığından itibaren güneş doğuncuya kadar şarap içerlerdi. *Zengî* bunları, bunlar dahi *Zengî*'yi severlerdi, Lâkin onların vefakârlıklarına karşı *Zengî* onları azürde ederdi. Halbuki bunlar Türk, Ermeni ve Rum büyüklerinin oğulları idiler.

Zengî'nin âdeti şu idi ki, büyüklerden birini kabahatli bulursa, onu mahveder ve uzaklaştırır, çocuğunu yanında alıkor ve hayalarını çıkarırdı. Herhangi bir çocuk hoşuna giderse, onun hayalarını çıkararak yalabukluğunu devam ettirirdi ve onun neslini kat'ederdi. Binaenaleyh bunlar *Zengî*'nin mukarripleri (havassı) olmalarile beraber öç (intikam) almak için fırsat bekliyorlardı. Kale fethedilmeye yaklaştığı gecede bunla-

ruyorsun kalk kaleye çık malları ve silâhları al ve şehri zabıt et ve asker topla, Musulu elde etmekten hiç bir mani yoktur, dedi bunun üzerine kadı ile kalktı ve kaleye çıktı. Kaleye yaklaştığında orada olan nakip ve askerler karşı koymak istediler. Tacüddin ilerliyerek bunlara kapıyı açıp bunu tesellüm ediniz sonra istediğinizi yapınız dedi. Bunun üzerine kapı açıldı. Melik ile kadı kaleye girdiler. Nasırüddini öldürmeye yardım edenler de beraber idiler. Meliki haps ettiler. Kadı kaleden indi. Bire kalesini muhasara etmekte olup elde etmeye yaklaşmış olan Atabeye haber geldi. Nasırüddin katledilince Şark cihetinde olan memleketlerin karışmasından kortuğu için Bireyi bıraktı Zeynüddin Ali bin Bektekin'i Nasırüddinin deruhte etmiş olduğu bütün memleketlere vali olarak Musula gönderdi.

ra güvenerek ve bunlara olan itimadını devam ettirerek uyudu. Kadehler bunu sarhoş etmiş, rakı, bunu yere çalmıştı. Uykusu buna galebe etti ve uyudu. Köleleri, yalabukları olsun zorbaları (azgınları) olsun hepsi etrafında idi. Gece içinde uyandığında bunlar oyuna girişmişler içkiye başlamışlardı, zevk ediyorlardı, bunlara böbürlendi (bunları azarlardı ve zecretti), fakat sarhoşluğundan dolayı, bunları gördükte, birşey söyleyemedi. Bunun için başını salladı onları tehdit etti ve bir şeyler homurdandı.

109 Fakat başını sallaması, o başın kesilmesine işaret ve kaleye felâket indirmesi, kale kal' etmesinin sonu olduğunu bilmiyordu. Meseleyi *Yerenkuş* adlı büyükleri deruhde etti kalanları sükût ettiler. Bu, harekete geçti arkadaşları sakın durdular (tek durdular). Yavaşçacık *Zengî*'nin yanına geldi. Üzerine çömeldi yatağına yatırdı, karanlıkta gelerek, uykuda iken onu zebhetti. Cemaatinin onu himaye etmesinin faydası olmadı. *Zengî*'nin yüzüğünü (mühürünü) elinde tutarak dışarı çıktı. *Zengî*'nin havassından ve uşaklarından olduğu için kimse bundan şüphelenmedi. Kendisini mühim bir iş için gidiyor ve bir hususu keşfetmeye gönderilmiş gibi göstererek nevbet atına atladı.

Kaledekiler kaleyi son derece sıkı surette muhafaza ediyorlardı. Her nevbetçi diğeriyle ihtilât halinde olup bunları ziyaret etmek isteyen kimse, imkânı yok, edemezdi. Nihayet uşak bunlara geldi ve yaptığı işi bunlara söyledi bunun üzerine kaleden *Zengî*'nin katlini ilân ettiler. Ahali, başlarına gelen bu işten, ne yapacaklarını şaşırıldılar. Atlarına bindiler silâha sarıldılar, isimiz neye müncer olacak diye o gece sabaha kadar beklediler, içlerinden biri *Cemalüddin Muhammed bin Ali bin Ebi Mansur* çadırına koştu fakat orada okla karşılandı ve müşkil vaziyette kaldı. Nihayet *Cemalüddin*'i himaye ve fikirlerine iştirak eden birisi, onun yanına geldi ve, *Nurüddin Muhammed bin Zengî*'nin islâm hududunu muhafaza etmek için acele *Şam*'a gitmesi lüzumuna ittifak ettiler. Bunun üzerine *Nurüddin Muhammed* ve dostları ve *Şam* ümerası birlikte yürüdüler.

Bunların büyükleri *Salâhüddin Yağıbasanî* [1] idi. *Esedüddin Şirguh*'da *Nurüddin* ile gitti, âyan ve eşraf, *Nurüddin* yanına toplandılar. Bunun üzerine *Haleb*'i elde etti galip geldi ve murada erdi. Yeni yeni fütuhatta bulundu memleketleri küffardan kurtardı.

Vezir *Cemalüddin Muhammed bin Ali bin Ebi Mansur*'a gelince, (korktuğu) kimseler kendisinden uzaklaşınca, inkâr eden kimseler dahi meseleyi öğrenince (inkâr eden kimselerden meseleyi öğrenince) askeri,

[1] Metinde (Yağıbasanî) olup o ve p. nüshalarında (Yağısıyanî) dir. Bu kelimelerin her ikisi öz türkçe olup (Yağıbasan) düşmana baskın eden, (yağısıyan) düşman bozan demektir.

kendisine itaat ettirdi. Melik Alp Arslan'ın gönlünü istimale etti. Memlekete tama ettirdi harekete gelmiye teşvik ett. *Musul*'daki *Zeynüddin Ali Küçüğe* mektup göndererek *Zengî*'nin en büyük oğlu *Gazi Seyfüddin*'i çağırmasını emretti. Bu zat babasının buyruğu üzerine Sultan *Mesud*'un hizmetinde olup, suikaste uğramak gâilesinden (felâketinden) emin bulunmak için oradan ayrılmıyordu. Vakıayı yazıp buna bildirdiler ve çabuk gelmesini tavsiye ettiler. Buna haber *Şehrizur*'de erişti. Sultan yanından ayrılmış bulunuyordu. Bunun üzerine çabuk yürüdü ve mektup yazarlardan evvel *Musul*'a vardı. *Cemalüddin* de bunun geldiğini öğrendiği gibi *Musul*'a geldi. Melik yalnız kaldı tevahhuş etti ne yapacağını şaşırdı. Yerinden kalkarak, necat sahası budur diyerek, *Cezire* tarafına gitti. Buradakiler, doğruluğundan dolayı emanetine (emin olduğuna) itimat edilen birini, bunun arkasından gönderdiler ve buna, uşakları, burada kalanların yanına avdet ettiklerini ve eğer *Gazi* yanında bulunursa, *Gazi* bunun namına memleketler fethedeceğini ve onları buna tâbi kılacağını tahayyül ettirdiler. Katil çukuruna getirinciye kadar hiyle ve mekr ile söylediler. Melik bunlarla döndü, istikbal ve nisar ve tazim içinde *Musul*'a girdi nihayet saraya indi ve istikrar ettiğini zannetti, lâkin tahta oturtur oturtmaz bunu kaptılar (ihtilâs ettiler), merasim icra eder etmez kabre gömdüler. Halini gizlediler ve ömrüne hitam verdiler.

Vezir *Cemalüddin*, *Zeynüddin Ali Küçük* ve *Gazi Seyfüddin* birbirine destek olmiya ve birbirine yardım etmiya aralarında muahede yaptılar. *Cemalüddin Musul* vezirliğini deruhde etti. Bu zat Allahın kendisine vermiş olduğu nimete, bihakkın lâıyk idi. Bunun ihsaniyle cömertlik yaşadı, meclisine ziyaretçiler geldi. Bunun sayesinde *Musul*, ikbal kıblesi ve emellerin kâbesi oldu. Sa'dinin matlâları parladı, cömertliğinin semereleri (sanayii cûdu) bütün etrafta dolaştı haremeyni şerifeyni tamir etti, bütün haremeyn ahalisine in'am ve ihsanda bulundu ve cümlesini emniyette yaşattı.

CÖMERT CEMALÜDDİN EBU CAFER MUHAMMED BİN ALİ BİN EBİ MANSUR'UN AHVALİ

Müellif diyor ki: *Cemal*'in pederi, *Kâmil Ali* namında bir zat olup, vezir *Şemsülmülk bin Nizamülmülk*'ün hâcibi idi. Bunun babası *ebu Mansur* ise, Sultan *Melikşah bin Alp Arslan* zamanında parscı (parslar kâhyası?) idi. Bunun oğlu *Kâmil*, necip, edip lebig olup günden güne yükselmekte ve gittikçe uğru artmakta idi. Melikler ve vezirler bunu istihdam etmek için tenafüs ederlerdi. Büyük vak'alar karşısında

bunun reyine müracaat edilirdi. (Bunun reyile, büyük vak'alar hakkındaki, fikirler aydınlanır idi). Bu zat bir kızını amcam *Aziz*'in dayılarından birinin oğluna vermişti. Bu münasebetle, amcam *Aziz*, bunun oğlu, *Cemalüddin* ebu *Cafer Muhammedi* yanına aldı ve edebiyat öğretti. Ve tedrici surette rütbelerde yükseltti. İlk evvel, ilmü edeple mütehalli olduğu halde Sultan *Mahmud*'un arz divanına tayin etti. Bu yarış miyanında birinciliği ve ikinciliği kimseye vermedi. Bunu tarif ederken en çok ebleç (açık kaş) vasfı zikredildiğinden *Türkler* bunu ebleç lâkabiyle yad ederlerdi. Sülûk ettiği yolda asaletini lekelemedi.

Zengî bin *Aksunkur Şam'a* tayin olundukta emîr *İsfehşalar Gündoğdu*'nun zevcesiyle evlendi. Bu kadının evvelki kocası *Gündoğdu*'dan olan oğlu *Hasbek*, devletin emîrlerinden ve memleketin evlâdından idi. *Hasbek*, validesile birlikte yürüdü. *Aziz*, *Cemalüddin*'i *Hasbek*'e vezir tayin etti. Bu suretle *Cemal*, *Zengî*'nin maiyetinde gezer (sohbetinde gezer) oldu. Kadr ve itibarı ikbal devresinde olup sözü ve sohbeti hoş cünbüş ve neşatı sevimli ve güler yüzü güzel idi. *Zengî*, bununla hembezm olmayı (münademeyi) pek severdi. Sabah ve akşamını bununla münademeye hasretmişti. *Zengî* ömrünün sonuna doğru maliye (işraf divanı) hususunda buna itimat etti. Bunu maliyeye getirmekle, mal arttı hal güzelleşti. *Zengî* zamanında *Cemalüddin*'in cömertliği meydana çıkmadığı gibi zenginliğile de maruf değildi. Zira yiyecek ve içecek kadar erzakla iktifa eder ve onunla yaşardı. Eline geçen ne varsa, hürmet ve itibarını muhafaza ve akranı üzerine tefevvuk için bütününe *Zengî*'nin hazinesine götürürdü.

Bundan dolayı *Zengî* bunu divan erbabı hakkında istediği gibi muamele etmeğe salâhiyettar kıldı. Bu yüzden memurların bazıları bunun isaetine maruz kalıp mutazarrır oldular, bazıları ihsaniyle müstefid oldular.

Zengî katledildikte, *Cemalüddin*, *Etabekiye* devletinin melcei (kurganî = melâzi) ve *Aksunkur* ailesinin maazi (kamali) oldu. Gazi bin *Zengî* bunu kendisine vezir edindi. *Ali Küçük* vezirlik hususunda buna yardım ettiği gibi daima yardımında bulunmak için yemin etti. Bunun üzerine *Cemalüddin*, cömertlik denizini akıttı ve, felâha koşunuz diye bağırdı bunun in'am ve ihsanını, edip ve şairlerin sözleri teşhir etti. Edip ve şairler, dağ aralarının derinliklerinden buna geldiler ve uzak memleketlerden bunun ziyareti kastedildi. Büyükler bunu ziyaret etmeği arzu ettiler, şairler bunu methettiler. Bunu ziyarete gelen ve methedenlerden birisi de *haysa-Beysa* diye maruf olan *Ebülfearis Sa'd* bin *Muhammed* bin *es-Sayfi*'dir.

Müellif diyor ki: Bu zat *Cemalüddin* hakkımda ki kasidesini bana inşat etti ki evveli şudur :

Ey haşin (kuru) kılıçlar ve mızraklar! yardım ediniz! sizin yardım ettiğiniz kimse, mahzul kalmaz (har ve zelil kalmaz) eğer siz ikiniz dilerse-
niz - ki meşiiyet, meşiiyete bağlıdır - zaman cömertlik eder ve yüksekliği
esirgemez, ben iki günün, söz ve harp günlerinin suvarisiyim kılıçlada
dilimle de saldırırım.

Bu kasidede meth hakkındaki parça :

Muhammed aleyhisselâmın gözü, silinmiş olan ulumuni ve menzilini
ihya eden *Muhammed* yüzünden aydınlandı (sevindi). Öyle *Muhammed* ki,
peygamberin kabrinin mimarı, dininin hafızı ve yağmur gibi yağın cömertliği
ile ümmetinin yardımcısıdır. O *Muhammed* para tutmayı bilmez (beceremez),
gömleği ve ridası taşkın deniz ve *Yezbül* dağı üzerine ilikleniyor.

213

Müellif diyor ki: bu esnada ben *Bağdad*'ta fıkıh okuyordum, 542 se-
nesi zilkadede, *Musul'a* gittim. İki cumada *Cemalüddin* huzurunda camide
bulundum ve iki mesele hakkında fakihlerle mübahase ettim ve onu
bir kaside ile methettim ki bu kaside ilk nazımlarımdan olup evveli şudur:

— Göç etmeğe azmettiklerini zannediyorum, develeri (cimali) değil de
Cemal'i bizden uzaklaştırdılar (çevirdiler). Yürüdüklerinde, sabah (tan) yeri
ağarmışdı, vuslat zamânı geldiğinde iş değişti. Ey dostlarım, insanlar
arasında öyle dost bulunur mu ki onun sayesinde kalbimi, hüzünden boşaltı-
rım. Hasitlerimden öç alıp yüreğimi serinletmezsem, ve düşmanlarıma tedavisi
kabil olmıyan acılar tattırmazsam, edebden meramımı almıyayım, hasebim-
den hiç bir şey elde etmeyeyim, develer beni yüklenerek size koşmasın,
efendimiz (mevlâmız) *Cemal*'i dost edinmeyeyim nice kimseler vardır ki
hiç dünyada ondan başka kerim var mı diyorlar ben de hayır, *Ebül Ula*
ile yemin ederim ki yoktur, dedim.

Müellif diyor ki: ziyaretçilere yaptığı cömertlikle iktifa etmedi. Hatta
memleketlere cömertlik kabileleri gönderdi. İslâm memleketlerinin her bi-
rinde, daimî mevhibeler bulundurdu. Bu suretle bunun cömertliği, afakta
oturanları dolaşıyor ve kendisini arayanları arıyordu.

541 SENESİNDE CAVLI VEFAT ETTİKTEN SONRA SULTAN MESUD BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH'IN BAŞINA GELEN VAK'ALAR

Müellif (r. h.) diyor ki: *Cavlı Candar* vefat ettikte büyük hacip emîr
Fahrüddin Abdürrahman bin Tagayirik, Erraniye, Ermeniye memleket-
lerine tayin edilmek hevesine düştü. Fakat *Hasbek bin Belengeri*'nin
tahâkkümünden dolayı bu işin yürümiyeceğini bildiğinden *Fars* sahibi
Buzabe'yi elde etmeğe teşebbüs etti. *Buzabe* nezdinde olan emîr *Tatar'a*:

214

işte bu, *Buzabe*'nin gelme zamanı ve hücum etme anıdır diyerek adam gönderdi.

Bunun üzerine *Buzabe*, büyük asker içinde debdebeli bir surette karargâhı humayuna (orduyu humayuna) geldi. *Rey* sahibi Emîr *Abbas* da çok asker ve mükemmel hazırlık ve şiddetli kuvvetle, *Abdürrahman* bin *Tagayirike*, iltihak etti. Bu üçü, yani *İbn Tagayirik*, *Buzabe* ve *Abbas*, memleketi idare, kavaninını takrir, devavinini tertip, ve devlete tasallut edenlerin tecavüzünü ondan defetmeye, mustakil oldukları halde hisse-lerini (hazlarını) o devletten dolgunlaştırmaya ittifak ettiler. Zaruret icabı olarak Sultan, bunların hükümlerine boyun eğmeğe mecbur oldu. Selâmeti, bunlarla müsâlemet üzere geçinmekte gördü. Bunların rızaları veçhile hareket etmeğe yemin etti ve bunların taksimine razı oldu. Bu üçünün ilk yaptıkları iş, Sultanın vezirini azledip, Sultanın işlerini görmek vazifesini, tayin ettikleri vezire naklettiler.

FARİSİ TACÜDDİN BİN DAREST'İN VEZİRLİĞİ

Müellif diyor ki: *İbn Darest*, *Fars* memleketi sahibi *Buzabe*'nin veziri idi. İşleri kendi isteğine uygun surette yürütmek için bunu, Sultana vezir tayin etti. Bu vezir yüce kadılı, geniş sadırlı olup iyiliği sever ve, fenalıktan nefret ederdi. Tâyip edilecek bir iş işlemedi ve levm teveccüh edecek bir hal de ihdas etmedi. Naibi *Eminüddin Ebülhasan el Kâzeruni* metin diyanet, rezîn hılim sahibi olup iyi işlere düşkün ve hayırlı işlerle meşhur idi.

215 Arz (عرض) divanına, vezirin pederi, *Adüddin* tayin edildi. Bu zat kendisi yakışıklı olduğu gibi gittiği yolunun ziyneti idi ve mansıbını tezhîp ve tezhîp ederdi. Bütün *Azerbaycan* ve *Erraniye* memlektlerinin idaresini *Tagayirik* oğlu *Abdürrahman*'a verdiler. *Hasbek* bin *Belengeri*'yi Sultan yanından uzaklaştırmayı kararlaştırdılar. Bunun üzerine *Hasbek*, emîr olarak ibni *Tagayirik*'in hizmetinde yürüdü. Halislar (muhlislar) meyanında *Abdürrahman*'la sohbet etti, lâkin bu sahabet etmekte kalbini hiçbir zaman halis kılmadı.

Yine bunlar arasında, üçünden biri, nevbetle Sultan hizmetine mülâ-zemet etmek kararlaştırıldı ki bu suretle bunlar, Sultan cihetinden selâmette ve belâsından emin olsunlar. emîr *Buzabe*, *Fars* diyarına döndü. Sultan ise yanında *Rey* sahibi emîr *Abbas* bulunduğu halde uzanmakla el ermiyecek şevket, temaşa edenleri hayrette bırakacak heyetle *Bağdad*'a geldi.

Müellif diyor ki: bu senenin sonbaharında *Bağdad*'a geldiklerinde bunları karşılamak için fakihlerle beraber çıktım. Ahali ise onlardan korkub

onlardan saklanmakla meşgul idiler. Bunlar, *Bağdad*'a geldiklerinde ahalinin evlerine indiler ve şehrin mamur yerlerini tahrip etmek için birleştiler, gam ve tasayı alevlendirdiler. Kalplere korku saldılar. Zaten geldikleri vakitlerindeki âdetleri ve kondukları zamandaki meşgaleleri bundan ibaret idi. Bundan dolayı Türkler, yaramaz işlerden mümkün olanı geri bırakmazlar, bunlara göre zulüm adalettir fikri herkesin kalbinde yerleşmiştir(?).

Lâkin vezir, atıfet neşretmek kasdile bük (eceme) de ki darüvezare'ye (vezirlik konağına) indi ve dayısı vezir *Tacülmülk Ebülganayim* bin *Darest'in* *Bağdad*'da bina ettirmiş olduğu *Medresei Taciye'nin* yeniden tamir edilmesini emretti. Bundan sonra oaraya (müderris olarak) şeyhimiz *Şerefüddin Yusuf -üd- Dimeşki* devam etti [1]. Medresenin sönmüş olan ilimlerini, takrir ettiği dersleriyle yeniden diriltti. Medresenin ufku ilim yıldızları ve güneşleriyle aydınlandı.

Vezir kendi evinde hatimler için ve her mezhebin âlimleri ve fakihleri toplanıp mübahase etmek için meclisler (günler) tahsis etti. Sultan bunun buyruklarına ve işlerine itiraz etmezdi. Bunun seferleri ve meydana getirdiği eserleri sayesinde devletin yüzü güldü. Lâkin müddeti de kısa oldu ve tatlıya tuzluya da dokunmadı. Vazife de vermedi, açığa da çıkarmadı, ne azletti ve ne de nasbetti. Bütün bu hareketleri, istikamet suyile sulanmak istemekten, akibetinin vahametini ve cezaya çarptırılmanın acısını bilmiş olmaktan ve selâmeti talep etmekten ileri geliyordu. Şüphesiz, bundan dolayı çok sevilirdi, ne dostuna ve ne de düşmanına zulüm ve taaddi etmezdi.

Müellif diyor ki: bu senede, emîr âlim ve vaiz *Kutbüddin ebû Mansur - el - Muzaffer* bin *Erdeşir - el - İbadi* *Bağdad*'a geldi. Fesahat sahasında mucizeler gösterdi ve hayrette bıraktı, belâgat nurlarının çeşidini her tarafa dalgalandırdı.

Ben (müellif) bunu hatırlıyorum ve meclisinde hazır bulunmuştum. *Dicle* sahiline bunun için minber konuldu. Sultan yüksek yerden oraya bakıyordu. *Rey* sahibi Emîr *Abbas* ise *Diclede* gemisinde (şeffare'sinde) [2] *İbadînin* sözünü işidecek gibi yerde oturuyordu. *İbadî* ise izhar ve ibda ettiği sihrî belâgatiyle halkı meftun ediyordu. *Bağdad*'da bulunduğum müddette, *İbadî'nin* bütün meclislerinde hazır bulundum. Ve takrirlerini kendi ibaresiyle aynen yazdım. İmam *Muktefi* buna teveccüh gösterdi, öptü, hurmet etti ve hediye verdi. Halife buna, huzurunda olduğu halde kendisini görmeyecek yerde oturmak için, sarayın camiinde gözü önünde

[1] O nüshasında اوطنها dir. Buna göre tercemesi: oraya dimeski'yi yerleşdirdi'dir.

[2] P. nushasında: شبارته şebbaresinde.

yakın bir yerde oturmasını emretti. Bu zat bediheler ve bedialar saçtı, arzuları yerine geldiğinden yüzü güldü [1].

MEZKÜR AKİDLERİN ÇÜLÜMESİNE VE AHİDLERİN BOZULMASINA SEBEP OLAN HADİSELERİN CEREYAN ETMESİ KEYFİYETİ

Müellif (r. h.) diyor ki: Emîr *Abdürrahman* bin *Tagayirik*in *Erraniye*'de öldürülmesi haberi geldi. Allahın kaderlerindendir ki ibni *Tagayirik*, sultan hizmetinden (kapısından) uzaklaştırmak maksadiyle *Hasbek* bin *Belengerî*'yi kendisiyle beraber götürmüştü. Ve ondan korunmayı hiç düşünmemişti. Halbuki sultan, meydan hâlf kaldığı ve fırsat elverdiği zaman ibni *Tagayirik*'i öldürmesini gizli sûrette *Hasbek*'e emretmişti.

Günün birinde *Tagayirik*, *Gürcüler* gazasına asker techiz etmek için atlanmıştı. Bu kargaşalık (kalabalık) içinde yalnız duruyordu. Her emiri, ayrı ayrı yolluyordu. Büyük olsun küçük olsun kimseye evde kalmaya (durmağa) müsaade etmiyordu. İbni *Belengerî* yerinden ayrılmadan duruyordu. Kın denilen buluttan ısıldatacağı şimşeği görüyordu. (Kınından çekeceği şimşek gibi parlak kılıcı görüyordu). Yanında da emîr *Zengi Candar* bulunuyordu. İbni *Belengerî* ilerledi, hücum etti, İbni *Tagayirik*'in başına demir kamçı ile vurarak yardı ve ezdi. İbni *Tagayirik* yardımcılarına bağırdı, lâkin yardım eden kimse bulunmadı. Sonra kılıçlarla vuruldu. Öteki safların askerleri dağıldı. İbni *Belengeri Erraniye*'ye teğallüp ve kendisine yardım edenlere ihsan etti, ve onları dost tutmaya azmetti. *Erdebil*'i muhasaraya teşebbüs etti, orada emîr *Ak Arslan* bulunuyordu, aman vererek onu oradan çıkardı. Sonra istediğini elde etmek için *Meraga*'yi muhasara etmekle uğraştı. Uzun müddet muhasara etti, fakat elde etmeğe imkân bulamadı.

İbni *Tagayirik*'in katli haberi *Bağdad*'ta sultana eriştikte تنها görüşmek için, emîr *Abbas*'ı, sarayına çağırdı. *Abbas*'la tenhâ kaldıkta onun boynunun vurulmasını emretti ve cesedi (sokağa) atıldı. Bu vak'a 541 senesi zilkadede perşembe gün sabahleyin vukua geldi [2].

وفيها (٥٤١) ورد العبادى الواعظ رسولا من السلطان سنجر الى الخليفة ووعظ ببغداد وكان له قبول بها [1] وحضر مجلسه السلطان مسعود فن دونه واما العامة فاتهم كانوا يتركون اشغالهم لحضورهم مجلسه والمسابقة اليه (ابن الاثير ج ١١ ص ٤٨)

541 senesinde Vazir İbadî Sultan Sencer tarafından elçi olarak halifeye geldi ve Bağdad'ta va'zetti. Bağdad'ta herkes buna hurmet ediyordu meclisinde Sultan Mesud ve Sultan'dan sonra gelen büyükler hazır bulunuyorlardı. Avamı nas ise onun meclisinde hazır bulunmak ve erken gelip yer kapmak için işlerini bırakıyorlardı.

ذكر قتل عبدالرحمن طغاييرك وعباس صاحب الرى . في هذه السنة (٥٤١) قتل السلطان [2] مسعود امير حاجب دولته عبدالرحمن طغاييرك وهو صاحب خلخال وبعض اذريجان والحاكم فى دولة

Bunun üzerine Abbas'ın askeri başlarında Feyruz Emîr Aksunkur olduğu halde atlandılar ve Bağdad kasabasının ortasından geçtiler. Baldırı çıplaklar vezirin evini yağma etmek için kalktılar ve karıştılar, fakat Sultan vezirin evine el uzatmaktan menedecek bir cemaati atlandırdı, vezir, hurmeti üzere vakarı mahfuz olarak kaldı. Sonra Sultan buna, masun olarak Fars'a dönmeğe izin verdi. Bunun üzerine Sultana geldi ve vedalaştı ve dua etti. Sultan da ona hakkıyla riayet etti. İnsan için kendi sayinden başka hiçbir şey yoktur âyetini okudu.

السلطان و ليس للسلطان وجه حكم وكان سبب قتله ان السلطان لما ضيق عليه عبدالرحمن وبقي معه شبه الاسير ليس له في البلاد حكم حتى ان عبدالرحمن قصد غلاما كان للسلطان وهو بك ارسلان المعروف بابن خاص بك بن بلنكري وقد رياه السلطان وقربه فابعد عنه وصار لا يراه وكان في خاص بك عقل وتديبر وجودة قريحة وتوصل لما يزنه بعقله فجمع عبدالرحمن العساكر وخاص بك فيهم وقد استقر بينه وبين السلطان مسعود ان يقتل عبدالرحمن فاستدعى خاص بك جماعته ممن يشق بهم وتحدث معهم في ذلك فكل منهم خاف الاقدام عليه الارجل اسمع زني وكان جاندرا فانه بذل من نفسه ان يبدأ بالقتل وواقف خاص بك على القيام في الامر جماعة من الامراء فبينما عبدالرحمن في موكبه ضربه زني الجاندار بمقرعة حديد كانت في يده على رأسه فسقط الى الارض فاجز عليه خاص بك واعانه على حماية زني والقائمين معه من كان واطأه على ذلك من الامراء وكان قتله بظاهر جيزه وبلغ الخبر الى السلطان مسعود وهو ببغداد ومعه الامير عباس صاحب الري وعسكره اكثر من عسكر السلطان فانكر ذلك وامتنع منه فداراه السلطان ولطف به واستدعى الامير آلبقش كون خرو ترو هو امير اللحف وتتر الذي كان حاجبا فلما قوى بهما احضر عباسا اليه في داره فلما دخل اليه منع اصحابه من الدخول معه وعدلوا به الى حجرة وقالوا له اخلم الزردية فقال ان لي مع السلطان ايمانا وعهودا فلكموه وخرج له غلمان اعدوا لذلك فحينئذ تمهد وخلع الزردية والقاها وضربوه بالسيوف واحتزوا رأسه والقوه الى اصحابه ثم القوا جسده ونهب رحله وارتعج البلد لذلك وكان عباس من غلمان السلطان محمود وحسن السيرة عادلا في رعيته كثير الجهاد للباطنية قتل منهم خلقا كثيرا وبني من رؤسهم منارة بالري وحصر قلعة الموت ودخل الى قرية من قراهم فالتى فيها النار فاحرق كل من فيها من رجل وامرأة وصبي وغير ذلك وقتل بالجانب الغربي فارسلت ابنته فحملته الى الري فدفنته هناك وكان مقتله في ذي القعدة ومن الاتفاق المجيب ان المبادى كان يظ يوماً فحضره عباس فاسمع بعض اهل المجلس ورمى بنفسه نحو الامير عباس فضربه اصحابه ومنعوه خوفا عليه لانه كان شديد الاحتراس من الباطنية لا يزال لابسا الزردية لاتفارقه الغلمان الاجلاد فقال له المبادى الى كم هذا الاحتراس والله لئن قضى الله عليك بامر لتحطن انت بيدك ازرار الزردية وبنفذ القضاء فيك وكان والله كما قال (ابن الاثير ١١ ج ٤٧ ٤٨ ص)

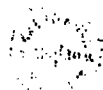
Abdurrahman Tagayirik ile rey sahibi Abbasın katli. Bu senede (541) Sultan Mesud, devletin hacibi Emîr Abdurrahman Tagayiriki katletti. Bu adam Halhal ve Azerbaycanın bir kısmının sahibi olup Sultan Devletin hakimi idi. Bunun yanında Sultanın hükmü yokdu katlinin sebebi şudur: Abdurrahman Sultanın dairei nüfuzunu daralttı, Sultan bunun yanında esir gibi kaldı, memlekette hiçbir hükmü kalmadı. Şu dereceye kadar ki Abdurrahman Sultanın, ibni Hasbek bin Blengeri diye maruf olan Bek Arslan nam uşağını aldı Sultan bunu terbiye edip yetiştirmiş ve kendisine mukarreplerden kılmıştı. Bunu Sultan-

218 DERGEZİNİ ŞEMSÜDDİN EBÜNNECİP EL-ASAMM'IN VEZİRLİĞİ

Sultan, vezir *Tacüddin*'nin hürmetini muhafaza etti. Vezir *Tacüddin*, kadr ve itibarı, hürmeti, haşmeti ve nimeti ile kalkıp gidinciye kadar, *Şemsüddin*, vezir ismini taşımadı. Selçukîlerin bundan başka hiçbir vezirleri can veya malca felâkete uğratılmadan vazifesinden el çektilirmemiştir. Sultanın bunu hürmetle işten el çektiirmesi, bunun vasıtasıyla *Buzabe*'yi elde etmeği ve onun rızasını kazanmayı ümit ettiğinden idi. Zira, Sultan, *Buzabe*'nin harekete geçeceğinden ve onunla muharebe etmeğe mecbur olacağından şüphe etmiyordu. *Tacüddin* bin *Darest*, *Buzabe*'nin hakkından gele-

dan uzaklaştırdı, Sultan bunu görmez oldu. Hasbek akıl, tedbir ve zekâ sahibi olup kasid ettiği şey'i yapmanın yolunu bulurdu, günün birinde Abdurrahman asker topladı Hasbek bunların içinde idi. Sultan Mesud ile Hasbek, Abdurrahmanı öldürmeği kararlaştırmışlardı. Bundan dolayı Hasbek, kendisinin itimat ettiklerinden bir cemaati çağırarak meseleyi bunlarla konuştu. Fakat hepsi bu işe önyak olmaktan korktular. Yalnız Zengi namında bir adam, önyak olarak bunu öldürmeğe başlayacak oldu. Bu adam Candardı. Bu meselede, Emirlerden bir cemaat Hasbek'e muvafakat ettiler. Bu esnada Abdurrahman alay içinde iken, Candar Zengi, elinde olan demir çomakla Abdurrahmanın başına vurdu, Abdurrahman yere düştü Hasbek onun işini bitirdi. Zengi'yi ve bu işte ona iştirak edenleri, bu işe muvafakat eden emirler himaye ettiler. Bunun katli, Cenze açığında vukua geldi. Bu haber Sultana eriştiğinde Sultan Bağdad'da idi rey sahibi Abbas Sultanın yanında bulunuyordu. Abbas'ın askeri, Sultanın askerinden çok idi. Abbas bu işi protosto etti ve bundan dolayı kederlendi. Sultan buna nezaket gösterdi ve siyaset kullandı. emir Alpkuş gün harı ve lehf Emiri olan Hacıp Tatari çağırıldı. Bunları kendisine celbedip kuvvet kesbedince Abbasi saraya celbetti. Sultan yanına girerken arkadaşlarının bununla girmesine müsaade etmediler ve Abbasi kenarda bir hücreye çektiler. Ve zerdıye'yi (zırh) çıkar dediler. Bunun üzerine Abbas, Sultanın bana karşı yeminleri ve ahdi vardır dedi. Abbasi döğdüler, Abbasi öldürmek için saklanmış olan uşakların çıkması üzerine kelime-i şahadet getirdi ve zerdıyeyi üstünden çıkarıp attı. Kılıçlarla vurdular, başını kesip arkadaşlarına attılar, sonra cesedini de attılar. Abbasi'nın çadırı yağma edildi, şehir halkı bu vak'adan ürktü.

Abbas, Sultan Mahmudun uşaklarından olup sireti güzel ve raiyyetine adaletli idi. Batinilerle pek çok muharebesi vardır. Onlardan çok kimse katletmiştir. Onların kafalarından Rey'de Bir minare bina etmiştir, Alamut kalesini muhasara edip köylerinden birine girdi. Bu köyü ateşe verdi ve içinde olan erkek kadın ve çocuk cümlesini yaktı. Abbas Bağdad'da garp cihetinde katledildi Abbasi'nın kızı adam gönderdi ve babasının cesedini Reye götürüp orada defnetti. Abbasi'nın katledilmesi zilkadede oldu. Acip tesadüfüdür ki İbadî bir gün va'zediyordu Abbas bu mecliste hazır bulunuyordu meclis ehlinde birisi vecde geldi ve kendisini emir Abbasa doğru attı. Abbasi'nın adamları Abbasa bir zarar erişmesinden korkarak bu adamı tuttular ve döğdüler. Zira Abbas Batinilerden son derece sakınırdı üzerine zerdıye giyerdi. Celâdetli yiğitler hiçbir zaman yanından ayrılmazlardı. Bu vak'a karşısında İbadî şöyle dedi: Bu korunma ne vakita kadar? ve eğer allah sana bir iş takdir edecek olursa, zerdıyenin iliklerini kendi elinle çözersin ve bu suretle kader yerini bulur. Şeyhin dediği gibi oldu.

ceğini ve şerrini menedeceğini Sultana vadetmişti. Fakat bu, *Tacüddin*'in dehâsından olup ancak felâketten kurtulmak ve hataralı vaziyetten selâmete çıkmak için (zayıf vaziyetini sağlamlaştırmak için) söylediği sözdü. Selâmet kurtulduğuna sevinerek vatanındaki meskenine gitmek için kalktı. İşte, bu andan itibaren *Şemsüddin Ebünnecip* müstakil vezir oldu. Bu adam, evvelce ibni *Belengeri*'nin hizmetinde bulunuyordu. İbni *Belengeri* *Azerbaycyn*'a gittikte efendisinin avdetine intizar ederek hacip emir *Tatârın* hizmetinde kaldı. *Hasbek*'e taalluku olduğu için Sultan buna rağbet etti, yoksa bu adam da vezirlik evsafından hiçbir şey yoktu, yalnız *Kıvamüddin-ed-Dergezini*'ye karabeti vardı ve o sayede mansıba geçti. Zamanına uygun ve makamında büyük olup o cemaate lâıyk ve muvafık idi. O cemaatin istifadesi olan hususlarda, onlara arkadaşlık etmek ve onların ahlâkıyla tehalluk etmek isterdi. Sultan ise, melâhi ile meşgul olup menhiyata dalmıştı. Yaptığından sorulmaz istenen işi yapmaz, söylenen sözü kabul etmez, kabul edilecek söz söylemezdi.

Sultan Musula hareket etmek niyetini ve meylini izhar edip orasının sükûnetini bozmak fikrine düştü. Bunun üzerine *Musul*'un mütevellileri, humûleler, armaganlar, atlar ve hediyelerle Sultan huzuruna koşuştular. Bunların getirdiklerini kabul etti ve bunlardan razı oldu. Kışın kalan kısmını da *Bağdad*'ta geçirdi. Kış geçtikte Sultan *Bağdad*'ı terketti (Kış 219 denilen misafir kalktıktan Sultan ikamet ipini çözdü). *Fars* sahibi *Buzabe*'nin isyanı haberi, Sultanın tatlı rû'larının tadını bozdu. Kalpler çarptı, sancıklar dalgalandı, gönüller ve asker bîkarar oldu.

Sonra Sultan, düşman girmeden evvel *Hemedan*'a erişmek için sür'atle yürüdü. Zira orası devletinin payitahtı ve silkinin nizamı idi. Askeriyle birlikte, orman arslanı gibi gelmesi için *Hasbek* bin *Belengeri*'ye mektuplar uçurdu (sür'atle mektuplar yolladı). *Hasbek* bu esnada *Merağa*'yı muhasara etmekle meşgul idi.

Buzabe'ye gelince, *Abbas* ile *Abdurrahman*'ın ölüm haberleri buna eriştikte bunun kıyameti koptu, ufku karardı, hayatının tadı kaçtı, itidali kaybettii nefsi ve askeri coştı. Sultan *Mahmud*'un iki oğlu *Muhammed* ve *Melikşah* ile kalktı, bunları, çadırları (şemsiyeleri) içinde iki felek-deki iki neyyir (ay ile güneş) haline koyarak, yola çıktdı. *İsfahan*'a yaklaştığı zaman *Sadrüddin* bin *el-Hucendî* bunu istikbal etti ve *İsfahan* kapılarını açtı ve *İsfahan* ahalisini *Buzabe*'ye refakat etmeğe teşvik etti. *Buzabe*, memleketin payitahtına ve saltanatın karargâhına girdi. Ve iki Meliki *Alp Arslan*'ın seriri olen *Husrevanî* tahta oturttu. Sonra bunlarla, *Hemedan*'a doğru yola çıktı.

Bu, oraya eriştikte galip geleceğine ve celadet izhar ederse yağma edeceğine şûphe etmiyordu. *Buzabe*, *Hamedan*'dan bir konak yerde olan

Karatekin çayırına vasıl oldukta, *Rey* sahibi *Abbas*'ın mahdumu buna iltihak etti.

Sultan *Mesud*, *Buzabe*'nin yaklaştığını işidince bölük bölük askerini topladı kalbini kuvvetlendirdi, *Belengerî*'ye mektuplarını uçurdu. Tehir hususunda özür göstermeğe meydan bırakmadı ve tekdir etti. Bunun üzerine *Belengerî* erişti. Karşılaşmak mukadder oldu harp tahakkuk etti. *Belengerî*'nin gelmesiyle Sultan kuvvetlendi, kuvveti şiddetlendi, şiddetle kuşandı, kuşağı şiddetli oldu. İki taraf birbirine yaklaştıkta, o geceyi tabiye ile meşgul olarak geçirdiler; iki tarafın denizleri dalgalanıyor, kolları alevleniyor, rüzgârları esiyordu. Tan belirdikte gece yerine tozdan olan gece kaim oldu, keheşan üzerine iki askerin yürümesinden zeyl (etek) çekildi. Kınından çekilen kılıçlar sebebiyle seller taşı, kılıçların ışıldamasından her tarafta süheyl yıldızı doğdu. İki saf karşılaştı, iki denizin dalgaları çarpıştı, asker askere saldırdı. Demir demir üzerinde çatırdadı. *Mesud*'un bozulmasına az kalmıştı. Bunun kalpte olan askeri, kovalayan ile kaçan arasında sabit duruyordu. *Buzabe* ise, biperva saldırıyor, hücum ediyor, hamlesiyle devirmek için, Sultan askerinin kalbine hamle ediyordu. Lâkin atı sürçtü ve yakalandı (avlandı). Kader bunu ihtilâs ettiğinden buna galip geldiler ve ele geçirdiler, esir olarak Sultana getirdiler. Sultan buna hitap etti ve azarladı. Buna karşı *Buzabe* ağız açıp bir kelime olsun söylemedi. Şehameti için Sultan buna kıymamak istedi, lâkin *İbni Belengerî*, *Buzabe*'nin başını kesmekten başkasına razı olmadı. Bunun üzerine Sultan, *Buzabe*'yi muhafaza (müdafaa) etmekten sarfınazar etti, boynu vurulup seri maktuu *Irak*'a gönderilerek bütün afakı dolaştırılmasını emretti. Toz basıldıkta, *Abbas*'ın oğlu harp meydanında maktul olarak bulundu. *Fars* askeri bozuldu, iki melik eğlenmeden kaçtılar ve iş başına geçmiyeceklerine yemin ettiler [1].

ذکر قتل بوزابه فلما اتصل بالامير بوزابه قتل عباس جمع عساكره من فارس و خوزستان [1] وسار الى اصفهان فحصرها وسير عسكراً آخر الى همدان وعسكراً ثالثاً الى قلعة الماهكي من بلد اللحف فاما عسكره بالماهكي فانه سار اليهم الامير آلبقش كون خر فدفعهم عن اعماله وكانت اقطاعه ثم ان بوزابه سار عن اصفهان يطلب السلطان مسمودا فراسله السلطان في الصلح فلم يجب اليه وسار مجدا فالتقي بمرج قراتكين وتصافا فاقتل العسكران فانهمز منه السلطان مسمود ومسيرته (doğrusu: فانهمز منه ميمنة السلطان وميسرته. olup buna göre terceme edilmiştir. و اقتل القلبان اشد قتال واعظمه صبر منه الفريقان وصار الحرب بينهما فسقط بوزابه عن فرسه بسهم اصابه وقيل بل عثره الفرس فاخذ اسيرا وحمل الى السلطان فقتل بين يديه وانهمز اصحابه لما اخذ هواسيراً وبلغت هزيمة العسكر السلطاني من الميمنة والميسرة الى همدان وخراسان وقتل من الفريقين خلق كثير وكان هذا الحرب من اعظم الحروب الكائنة من الاعاجم (ابن الاثير ج ١١ ص ٤٨، ٤٩)

Buzabe'nin katli (542). *Abbas*'ın öldürülmesi haberi *Buzabe*'ye eriştikte *Fars* ve *Hu-zistan*dan askerlerini topladı ve *Isfehane* yürüyerek orasını muhasara etti, askerinin bir

Masud tehniye kabul etmek için oturdu (meclis akdetti) ve *Hasbek*'i in'am ve ihsân ile mümtaz kaldı ve onu üzerdi ve emirler üzerine büyük kıldı ve büyükler üzerine emir yaptı. Bu yak'a 542 senesinde oldu.

BUZABE KATLEDİLDİKTEN SONRA İSFEHAN'DA VUKUA GELEN FİTNE

Müellif (R. H.) diyor ki, Sultan tarafından *İsfehan* valisi olan *Necmüddin Reşid-ül-Gıyasî*, şafilere düşman (mutaassıp) idi. *Sadrüddin Muhammed bin Abdüllâtîf-el-Hucendî*'nin *Buzabe*'ye meyli tahakkuk edince, Sultana isyan (huruc) edenlere darbe indirmek için *İsfehan*'a adam göndermeğe acele etti. *İbn-ül-Hucendî* bunu duydu ve *İsfehan*'dan çıktı. Avami nas medrese üzerine yürüyerek yağma ettiler ve medresenin kütüphanesini yaktılar. *Hucendî* oğulları dağıldılar. *Sadrüddin Muhammed* ve kardeşi *Cemalüddin Mahmud Musul'a* gittiler. Vezir *Cemalüddin* bunları, in'am ve ikramının sağanakla dökülen kaynağına götürdü (bunlara son derece büyük hurmet gösterdi). *Cemalüddin* hacce gitti, *Sadrüddin* orada kaldı. Vezirin cömertlik denizinin dalgaları, buna doğru çarpışarak geliyorlardı (vezirin cömertlik denizi dalgalanıp buna dökülüyordu). Sonra heğbeleri dolu olduğu halde pek çok atiyelerle oradan döndü ve *Cemalüddin* hakkında birkaç beyit tertip etti ki birisi şu beyittir: kapına yalnız geldim, senin nimetlerin sayesinde kafiye olarak çıktım (döndim).

221

İsfehan'a vasil olduğunda ora ahalisinin hepsi bunun hizmetine koşular ve bunun hurmetine riayet etmeği farz bildiler.

Kardeşi *Cemalüddin*'e gelince, ben *Bağdad*'a döndüğümde, 543 senesi safer ayında bu zat hacden dönüyordu. Peder de *İsfehan*'a dönmeğe azmetmişti bundan dolayı bununla arkadaşlık ettik. Yol bizi bir araya topladı, onu en iyi arkadaş bulduk. Sonra ayrıldık o *Hemedan*

kısmını *Hemedan*'a gönderdiği gibi üçüncü kolu da Lahf memleketindeki Mahki kalesine gönderdi. Fakat, Mahki'ye gönderdiği askerleri karşılamak için Emîr Albkuş gün har yürüdü ve onları Mahki amalinden defetti orası, Albkuş'un iktai idi. Sonra *Buzabe* Sultan Mesud'u taleb ederek *İsfehandan* yürüdü. Sultan sulh hakkında elçi gönderdi ise de *Buzabe* kabul etmedi sür'atle yürüdü Karatekin çayırında karşılaştılar her iki taraf saf tuttu iki asker savaştı, Sultan askerinin sağ ve sol kolları, *Buzabe*'den mağlûp oldu. İki kalp son derece şiddetle muharebe ettiler. (*Buzabe* askerinin sağ ve sol kolları nerede?) İki taraf da sabretti asıl hırp bu iki kol arasında oldu *Buzabe*, kendisine isabet eden bir ok sebebinden attan düştü, atı sürciyerek düşürdüğü de söyleniyor bu suretle esir edilip Sultana götürüldü ve gözü önünde katledildi. *Buzabe* esir edilince arkadaşları bozuldular. Sultan askerinin sağ ve sol kolundan bozulan asker *Hemedan* ve *Horasan*'a erişti her iki taraftan pek çok halk katledildi. Bu harp acemler (gayri araplar) arasında vukua gelen harplerin en büyüğüdür.

kafilesile gitti biz *İsfahan* kafilesiyle yürüdük. Sonra Sultanın bundan ve kardeşinden razı olduğunu ve bunları hil'atlediğini ve riyaseti tekrar bunlara iade ettiğini işittik. Sonra (büyük mertebeye) eriştiler ve evvelki haşmetlerinin birkaç mislini elde ettiler.

BAZI HADİSELER

Müellif diyor ki: 541 senesinde halife *Muktefi*'nin veziri *İbni Cehir* hacce gitti. Bundan dolayı, hazine sahibi (mahzen sahibi) *Kıvamüddin* bin *Sadaka* vezir tayin edildi. Bunun sülâlesi necip ve asil idi. Bunun yerine hazineye (mahzene = bankaya?) *Zaimüddin Yahya* bin *Cafer* tayin edildi. Bundan sonra, *Yahya* bin *Muhammed* bin *Hübeyre* divan sahibi oldu. 543 senesi kurban bayramı gününde *Kadıkudat Fahrüddin Ali* bin-*El-hüseynüzzevnebî Bağdad*'da vefat etti. Bundan sonra, yerine *Demegani*'nin oğlu *İmadüddin* tayin edildi.

Müellif diyor ki: *Buzabe* katledildikten sonra Sultan *Mesud* biraderzadesi Melik *Muhammed* bin *Mahmud*'u çağırdı ve ona ihsan etti ve ümitlendirdi ve kızıyla evlendirdi ve kendisine veliahd yaptı. Sonra ona *Huzistan* memleketini verdi.

İbni Belengerî her cihetten emin kalınca, emir hacip *Tatar* üzerine el uzattı onu yakaladı, bağladı *Sercehan* kalesine gönderüp orada hapsetti sonra boğdu. Meydan buna hâli kaldı istediği gibi at oynattı.

Müellif diyor ki: 543 senesi Rebiülevvelde büyük emirlerden bir taife, yanlarında Melik *Muhammed* bulunduğu halde *Bağdad*'ı muhasara etmeğe geldiler. Hayırsızlıklarından dolayı Sultan *Mesud*'u har ve zelil bırakacak iş için yekdiğerine yardımlaştılar. Bunlar *Şemsüddin İldeniz*, emîr *Kaysar*, arap Meliki *Ali* bin *Dübey*s ve başkalarından ibaret olup *Bağdad*'ı muhasara ettiler. *Bağdad* ahalisi bunları defetmeğe çıktıkta kaçıp sahraya çekildiler. Sonra *Bağdad*'lılar üzerine hücum edip helâk ettiler. Acımadılar mahvettiler. *Bağdad* ahalisine yakın yerde çamaşır yıkayıcı çukurları, keremitçi ocakları, kireççi furunları [1] var idi. *Bağdad* ahalisinden ancak bunlara saklananlar kurtulabildi. Muhasara ediciler *Bağdad* ahali-sinden beş yüz kimse öldürdüler. *Bağdad*ın nüfusça zayıyatı büyük ve başına gelen vak'a pek acı oldu.

Sonra muhasaracılar, kalkıp gitmek için Halife divanından (divan azizden) otuz bin altın istediler, *Bağdad*'dan ayrılmak meselesini mezkûr meblâğa talik ettiler. Bunun üzerine Halife, bunlara mezkûr meblâğı vermeli mi? Yoksa rahat için (yoksa sonra bunlardan rahat etmek için) bunların zahmetlerine katlanmalı mı diye vezire ve mansıb erbabı-

[1] Metinde ١٠٠٠ p ve i nüshalarında ١٠٠٠٠ dir.

na danıştı. Bunlar, *İbni Hübeyre*'den başkaları hepsi, altını vermek hususunda ağır davranıldığı için muahaza etmeğe acele ettiler. Bunun üzerine altın meydana çıkarıldı.

O sırada divan riyasetinde (divan sahibi) olan *İbni Hübeyre* bunların tensib ettiklerinin zıddını tavsiye etti, bunların ileri surdüklerinden başka bir fikir ileri sürdü ve Halifeye şöyle dedi:

223

Bunlar sana ve Sultana karşı huruc ve size karşı alenen isyan ettiler. Binaenaleyh Allaha iltica et ve ondan hayır dile bunlara verecek olduğun malı, bunlara karşı duracak ve bunların şerlerini defedecek askere sarfet. Eğer sen bunları, mal vermek suretiyle, üzerinden defedersen, Sultanın levminden kutulamazsın, eğer bunlara karşı durup bunları bozarsan, Sultana: sana karşı isyan edenleri sana muti olan askerle bozdum diyebilirsin. Bunlara vereceğin meblâğ için methedilmeyeceğin gibi yaptığın bu işten dolayı kimse de sana teşekkür etmez. Halife *İbni Hübeyre*'nin fikrini kabul etti. Buna muhalefet etmeği caiz görmedi. Bunun üzerine asker topladı ve techiz etti. Aylak gezenlerden, mukatele ve mukabele edecek bahadırlar istihdam etti, mal dağıttı, bir taife mala meyletti. Mal sarfetti, kastettiği işte muvaffakiyet yüzde yüz oldu. Bu günden itibaren halifenin heybetli askeri ve alevi düşmanın kalbine işliyen ateşi bulundu. Mezkûr alçakları keskin yüzlü kılıç ve yeni bir ciddiyet sayesinde defetti ve: *İbni Hübeyre*'nin meşveretini, yeni alınmış bal gibi ve fikrinin doğruluğunu ise zihinleri kandırmak hususunda şayanı şükran görüyorum dedi. Onu getirdi ve vezirliğe mahsus sırmalı yakayı (göğüslüğü) giydirdi. Halife nezdinde bunun mişvarı daima sevimli ve işaretleri daima makbul idi. Bunun vezirliğe tayini, dördüncü çarşamba günü yahut on dört Rebiülevvelde, 544 senesinde vukua gelmiştir. Vezir olunca, geniş göğüs ve uzun elle şeriate yardım etmeğe başladı, fazıllara ikram ve kerimleri tafdil etti. Bu zat *Muktefi* ile *Müstencid*'in vezirliklerinde, gözü mesrur ve eli kuvvetli olarak on altı sene iki ay kaldı. Bunun gözü şirlaganlı (zaif) ve Sultan vezirinin kulağı sağır idi. Din ve devlet işleri, bu ikisi sayesinde intizam üzere ve hilâfet ile saltanat arası bu ikisinin iktidarı yüzünden itilâf üzere idi.

MELİKŞAHIN OĞLU SENCERİN 544 SĖNESİ ŞABAN 224 AHIRLARINDA REY'E GĖLMESİ

Müellif (R. H) diyor ki : *Sencer*, gadren insan öldürölmesi, meyva devşirir gibi başların devşirilmesi, en yakın dostlar üzerine *Hasbek*'in tahakküm etmesi, Sultanın gaflet beşiğine yatarak ona karşı lâkayit bulunması (göz kapaması), *Hasbek*'in çocuk aldatırcasına, Sultanı aldatması

gibi *Irak*'ta olup biten halleri öğrendikte, tedarük, telâfi ve zaptetmek, tutmak, iş başındakileri tasfiye (tehzip), tahakküm edenleri tecziye etmek, ilerlemiş olan fenalığın önünü almak, yakıcı kıvılcımları söndürmek lâzım dedi ve yaşının ilerlemiş olmasına rağmen kalktı, Kış ortasında *Rey*'e erişti ve kışın soğuşunda *Rey*'de yerleşti. *Mesud* ise, *Hemedan*'dan kalktı, *Bağdad* tarafına geçti. *Şerefüddin-el-Muvaffak Girdbazı* bunun dizginini çevirdi ve, sen *Sencer*'in evlâdı yerindesin, çocuklar babalarına hurmet etmekle felâh bulurlar. Babalarının rızasını kazanan çocuklar ne mesuddur, dedi. *Mesud* ile *Rey*'e yürüdü. *İbni Belengerî* Sultana ittiba etmek istemedi, sağır vezir ile *Hemedan*'da kaldı.

Sencer, *Mesud*'u gördükte onu takdim ve ona ikram etti, onunla mesrur oldu ve onu kendisine yaklaştırdı ve ona hoşuna gidecek şeyler söyledi, ondan razı oldu, onu tevbih ve takdir etmedi, hatırladıkların hepsini unuttu, kendisini buraya kadar gelmeğe sevkeden şeylerin hepsinden vaz geçdi. Sultan *Mesud*, *Sencer*'den *Hasbek* için şefaât diledi. *Sencer* kabul etti. *Mesud*, *Sencer*'e *Hasbek*'in yaptığı işleri söyledi, *Sencer* tasvib etti. Hülâsa, ne emrûmaruf ve ne de nehyi münker etmedi. Şikâyet edilecek halleri, şükredilecek hallerle değiştirmede. Ne bir mazlûmun hakkını meydana çıkardı ve ne de haksızlıktan menetti. Biraderzadesiyle vedalaştı ve döndü. Gece ve gündüz sür'atle *Horasan*'a yürüdü. Sultan *Mesud* da *Hemedan*'a döndü. *Hasbek*'i ve sağır veziri yanına alarak *Bağdad*'a gitti. Bu kışı orada güzel yerleri gezmek, sabahleyin sabah şarabı geceliyin gece şarabı içmekle işsiz geçirdi.

Sencer'in yanında askerinin büyüklerinden sohbetdeşlerinin haslarından, *Müeyyed Yerenkuş Hirive*, *Felek Ali Çitrî*, *Sunkurul Azizî* ve başkaları gibi büyük ümerası bulunuyordu.

BU SENELERDE OLUP BİTEN VAK'ALAR

Müellif diyor ki: 545 senesi altı Rebiülevvelde Alman kırâhı (Meliki), külliyyetli frenk askeriyle *Dimeşk* üzerine geldi ve muhasara etti. Oradaki müslümanlar, ümitlerini kesmeğe başlamışlardı, Allahu taâlâ *Dimeşki*' muhafaza etti. Dört gün mahasara ettikten sonra koğularak korkarak, sâyi boşa çıkıp, ziyana uğrayarak kalkıp gittiler. 544 senesi Cumadiyel-ülâ iptidalarında, *Musul* sahibi emîr *Gazi bin Zengi* vefat etti yerine kardeşi *Kütbüddin Mevdud* geçti. Cömert *Cemalüddin* evvelce olduğu gibi hemîşe vezir ve *Zeynüddin Ali Küçük* de askerî kumandan idi.

Bu sene *Mısır* mütevellisi (Halifesi) *Elhafız* vefat etti yerine oğlu *EZ-Zafir* geçti. 544 senesi mevsiminde *Zı'ib* [1] kabilesi ve buna tâbi olan araplar, Mekkeden Medineye dönmekte olan hacılar kfilesine hücum

[1] O. nüshasında : زعب (Zu'ub) dır.

edip hacıları helâk ettiler ve onlara şiddet ve zarar erdirdiler, bu yüzden her tarafta müslümanlar büyük musibet içinde kaldılar. Binlerle adamdan son nefesle tek tük adam kurtulabildi.

Zengi oğlu Nurüddin Mahmud 544 senesi Safer yirmi birde Şam İnnib'inde Antakya prensini bozdu ve başını keserek öldürdü bu zaferiyle islâmın temelini sağlamlaştırdı.

545 senesi iptidalarında, Türkmenler Cuslin (cevselin) i esir ederek Nurüddin'e teslim ettiler [1]. Kılıç Arslan oğlu Melik Mesud, Cuslin'in elinde olan Tellübaşir üzerine kondu.

[1] ذكر انهزام نورالدين من جوسلين واسر جوسلين بعد ذلك وفي هذه السنة (٥٤٦) جمع [1] نورالدين محمود عسكره وسار الى بلاد جوسلين الفرنجي وهي شمال حلب منها تل باشر وعينتاب واعزاز وغيرها وعزم على محاصرتها واخذها وكان جوسلين لعنه الله فارس الفرنج غير مدافع قد جمع الشجاعة والرأى فلما علم بذلك جمع الفرنج فاكثروا وسار نحو نورالدين فالتقوا واقتتلوا فانهزم المسلمون وقتل منهم واسر جمع كثير وكان في جملة من اسر سلاح دار نورالدين فاخذ جوسلين ومعه سلاح نورالدين فسيره الى الملك مسعود بن قليج ارسلان صاحب قونية واقصرا وقال له هذا سلاح زوج ابنتك وسيأتيك يده ماهو اعظم منه فلما علم نورالدين الحال عظم عليه ذلك وعمل الحيلة على جوسلين وهجر الراحة ليأخذ بثارته واحضر جماعة من اسراء التركان وبذل لهم الرغائب ان هم ظفروا بجوسلين وسلموه اليه اما قتيلا او اسيرا لانه علم انه متى قصده بنفسه احتسى بجموعه و حصونه فجعل التركان عليه العيون فخرج متصبدا فليحت به طائفة منهم وظفروا به فصانهم على مال يؤديه اليهم فاجابوه الى اطلاقه اذا حضر المال فارسل في احضاره فضى بعضهم الى ابى بكر بن الداية نائب نورالدين بحلب فاعلمه الحال فسير عسكرا معه فكذبوا اولئك التركان وجوسلين معهم فاخذوه اسيرا واحضروه عنده وكان اسره من اعظم القروح لانه كان شيطانا عاليا شديدا على المسلمين قاسى القلب واصيبت النصرانية كافة باسره.....

(ابن الاثير ج ١١ ص ٦٢)

Nurüddin'in Cuslinden mağlûb olması, sonra Cuslin'in esir edilmesi. Bu senede (546) Nurüddin Mahmud askerini topladı. Frenk Cuslin'in memleketine yürüdü. Bunun memleketi Haleb'in şimalinde olup Tellübaşir, Aynıtab, İzaz ve başkalarından ibarettir. Nurüddin bu memlek. tleri muhasara etmeğe ve zaptetmeğe azmetti. Allah lânet etsin Cuslin frenklerin nazirsiz Farisleri olup hem şecî hem dahî idi. Cuslin Nurüddinin yürüdüğünü bildiği gibi frenklerden çok asker topladı ve Nurüddin'e doğru yürüdük karşılaştılar ve muharebe ettiler müslümanlar münhezim oldu çok kimse katl ve esir edildi. Esir edilenler içinde Nurüddin'in silâhdarı da vardı ki Nurüddin'in silâhı bunun yanında idi. Cuslin bunu aldı, Konya ve Aksara sahibi olan Mesud bin Kılıç Arslan'a gönderdi ve işte bu, kızının kocasının (damadının) silâhdarı yakında sana daha büyüğü gelir dedi. Nurüddin meseleyi bildikte müteessir oldu (gücene etti). Culsin için iyi çare düşündü intikamını almak için rahatını terketti. Türkmen ümerasından bir cemaati huzuruna çağırdı ve Cuslin'i diri olsun ölü olsun elde edip teslim ederlerse kıymetli hediyeler verecek oldu. Zira bizzat kendisi onun peşine düşecek olursa askerine ve kalelerine sığınacağını biliyordu. Bunun üzerine Türkmenler, Cuslin için gözailer koydular. Bir gün Cuslin avlanmaya çıktı Türkmenlerden bir cemaat bunun arkasından yetişip elde ettiler. Salıverdikleri takdirde mal verecek oldu. Türkmenler mal gelince salıvermeğe razı oldular. Cuslin mal getirmek için adam gönder-

*Nurüddin, Cuslin'i esir ettikten sonra Azzar kalesine kondu içinde-
kilere aman vererek orasını fethetti.*

226

546 senesi Rebiülevvelin yirmi beşinde perşembe günü emir *Hassan-ül-menbici, Tellübaşir* (kalesi) ahalisine aman vererek orasını tesellüm etti.

546 senesinde *Ca'ber* kalesi sahibi *İzzüddin Ali bin Malik, Rekka* etrafına çapulculuk etti. Bunun üzerine yağmaya uğrayanlar feryat ile istimdad ederek bunun arkasından eriştiler ve öldürdüler. Kalede bunun yerine oğlu *Şihabüddin Malik* oturdu.

MELİK MELİKŞAH BİN MAHMUDUN YENİ VAK'ALARI VE SULTAN MESUDUN VEFATI

Müellif diyor ki: 545 senesi Rebiülevvelde *Melikşah bin Mahmud İsfahan* üzerine hücum etti ve bazı sürülerini sürüp götürdü. Sabah ve akşam, *İsfahan'ı* korkutur oldu. *İsfahan* valisi *Necmüddin Reşid* orada idi. Sultan *Mesud, İsfahan'a Şerefüddin Girdbazı'yu* gönderdi ve yanına emirlerden bir kaç kimse kattı. Bunlar, *İsfahan'a* vardıklarında *Melikşah'a* elçi göndererek, bunun tahsin ederek yaptıklarını, takbih ettiler. *Reşid*, yüklettiği ve *Melikşah'a* gönderdiği mal ile bu işi bitirmeği üzerine aldı. Bunun üzerine sükûnet yerleşti. Fitne durdu, emniyet her tarafı kapladı. Yolcularda korku kalmadı Sultan *Mesud*, 545 senesinde, akraniyle zevk ve sefaya dalarak ve fırsatı kaçırmıyarak kışı *Bağdad'da* geçirdi. Sonra vedalaşan kimsenin ayrılması gibi, *Bağdad'dan* ayrıldı, bir daha *Irak'a* dönmedi. Sultan ile *Hasbek*, arkadaşlık ettiler ayrılmadılar. Birbirine muvafakat ettiler.

Hasbek, Sultan *Mesud'e* takarrübünden memnun olup, efendisine muhabbetten ve ihlâstan hâli kalmıyordu. Bunlar *Hemedan'a* vasil oldular. 546 senesi kederden hâli, eza ve cefadan uzak olarak zenginlikle ve parlak aydınlıkla geçti. Halbuki bu ikisi, yedinci senenin, yırtıcı hayvan gibi ısıracı olduğunu ve zamanın bugün tahkim ettiği şey, yarın bozulmuş olacağını ve hayat hitama ermiş, ölüm tahakkuk etmiş, ömrün 227 ümrânı yıkılmış ve kazanın sırrı gizli olduğunu bilmiyorlardı.

Mesud, daima mesud idi. Nihayet kader bunu yakalamaya acele etti, ecel fırsat vermedi kuma hastalığına tutuldu, bir daha kurtulamadı. Yayılmış sahifei hayatı dürüldü, güneşi gölgeye münkalip oldu. Cemazi-yelâhîre nihayetinde hayatı kesildi, alevi söndü, akması durdu.

di. Türkmenlerden birisi, *Nurüddin'in* Haleb naibi olan *Ebübekir bin Dâye'ye* giderek meseleyi bildirdi bunun üzerine *Ebübekir* asker gönderdi. Türkmenleri ansızın bastırdılar ve yanlarında olan *Cuslin'i* esir alarak, *Ebübekir* yanına getirdiler bunun esir edilmesi en büyük fetihlerden oldu zira *Cuslin* azgın şeytan olup müslümanlara pek şiddetli ve pek marhametsiz idi. Bunun esir edilmesi bütün hıristiyanlar için musibet oldu.

Mesud'un inamı büyük ve ihsanı çoktu. Lâkin ayak takımına ihsan eder ve aşağı takımı yükseltirdi. İkbalinin devam edeceğine güvenir, düşmanların hiylesine kulak asmaz, çirkin işlere karşı daima gözünü kapardı. Düşmana karşı kalbinde kin saklamaz, dostlar aleyhinde söyleneni kabul etmezdi (dostlar hakkında nemime kabul etmezdi).

Mesud'un vefatından evvel, bunun *Kazvin* kalesinde mahbus olan ve ihtiyat için üzerine ağır zincir vurulmuş olan kardeşi *Süleyman* şah ile, kale müstahfızı hâdim *Muvaffak*, *Mesud* öldükten sonra saltanat istemek ve kudretli eller sırasına geçmek için huruc etmeğe ittifak ettiler. Halbuki *Melik* (prens) *Melikşah* bin *Mahmud* iltica ederek ve inamlarına ümit bağhyarak amcası *Mesud* yanına gelmişti. *Mesud* ona ihsan etmiş ve ağuşuna almıştı. *Melikşah* *Mesud*'a ölüm geldiği, gözler çöktüğü ve kaynaklar suvaldığı zamanda hazır bulundu. Lâkin herhangi birleşen iki kimse arasını, firkatin (felekin) ayırması zaruridir.

Mesud *Hemedan*'da *Candar İkbâl* hadim denilen *Cemalüddin*'in bina ettiği medresede defnedildi.

SULTAN MELİKŞAH BİN MAHMUDUN TAHTA CÜLÜSÜ

Müellif diyor ki: *Melikşah*'ın amcası *Mesud* vefat ettikte asker, bunu, Sultan nasbetmeğe ve bunun muhabbetine gönül bağlamaya karar verdiler ve bunu tahta oturttular. Ve emîrler buna itaat ettiler ve taatini bir birine tavsiye ettiler. Bunun gününü uğurlu saydılar ve tali'i ile *Mesud* oldular. *İbni Belengerî*, talii yardım ettiği için âdeti üzere emrûnehi, hal ve akt, kasr ve med kabul ve red, mal toplamağa meyletmek, kazalardan vergi toplamak, servet sahiplerini fukara sırasına indirmek hususlarında yalnız başına hareket ediyordu.

Melikşah cıgıltılı raksa dalmak saz ve çalgı ile uğraşarak haysiyetini ayak altına almak ile meşguldü. Bütün devlet işlerini *İbni Belengerî*'ye tefviz etmişti. *İbni Belengerî*, *Melikşah* devletinin feleğinde, müşteri burcunda idi. *Melikşah* bunun iş becereceğine itikat etmiş ve hayırhahlığına itimat etmiş idi. Halbuki onun kazanmasıyle kendisi kaybedeceğini ve onun tanı ağarmasıyle kendisinin günü kararacağını bilmiyordu. Zira *İbni Belengerî* coştı ve taşı ve kalbinde *Melikşah* için tehlikeli iş sakladı ve Emîrleri topladı bunların büyükleri *Candar Hasan* idi, bunlara şöyle dedi:

Bu Sultan felâh bulmaz, padişahlığa salih değildir, gafil ve gururludur, iş bilmez hamrile meşgul olup devlet işine bakmaya vakti yoktur.

A'la yerine ednayı kabul etmiştir, ben bunu salıvererek kardeşi *Muhammed*'i çağırıp onu tahta çıkarmayı doğru buluyorum, dedi.

Bu hususta *Hasbek*, kendi ölümünü bakanağı ile eşleyip meydana çıkaran ve iyiliğine fenalık celbeden kimse gibi olduğunu, emîrlere bildirdi. Bunlar *Hasbek*'in bu derece istilâsından (tahakkümünden) ve yükselmelerinden usandıkları için bunun zayıf reyine iştirak ettiler. Ve bunu hak tarafından bir mevhibe sandılar ve eğer hükûmet başına hâzim, cazim, âkıl ve Devler mesalihine vakıf bir kimse gelirse bu mütecavizden *Melikşah*'ın intikamını almaya kasdederek, ve bunu susuz bırakarak, susamış devletin susalığını teskin eder, dediler. Bundan dolayı *Hasbek*'e bu işi çabuk tut, *Melikşah* bunu hissedip de, bu işin yerine gelmesinden mahrum kalmıyalım, dediler.

Bunun üzerine *İbni Belengerî*, *Hasan Candar*'ın ziyafetinde iken *Melikşah*'ı tuttu, ve afetile misafir etti, *Merci Hemezân*'da [1] hapsedti. *Melik Muhammed bin Mahmud*'u getirmek için *Cemalüddin İlfakset bin Kaymaz el-Haramî*'yi göndermişti. *İbni Belengerî*, *Muhammed*'i yemin ettirmek için 229 Emîr *Müşeyyedüddin bin Şahmeleg*'i ve onunla birlikte *Ta'cîlî* diye maruf olan Veziri *Elkemal ebû Şüca'ü-z-Zencânî*'yi gönderdi. Bunlar, elçilikte hiyanet ettiler, Sultan *Muhammed*'e *İbni Belengerî*'nin istediğinin zıddını süsliyerek gösterdiler. Payitahta vasil olduğu gün *İbni Belengerî*'yi öldürmesini Sultanla birlikte kararlaştırdılar ve Sultana, millet nazarında makbul olmak istersen bundan başka fikri kabul etme dediler. *İbni Belengerî* yanına döndüklerinde şöyle dediler:

Melik Muhammed'i yemin ettirdik, ondan yemin ile şayanı itimad sözlük aldık ve yeminini o suretle tekit ettik ki, yeminine hânis olması, imandan dönmek gibi olacaktır.

İbni Belengerî bunların emanetine güvendi ve bunlara itimad ettiğinden dolayı emin oldu. *Muhammed*'e adam gönderdi ve emin olduğu için teklifsizce ahbab muamelesi etti ve vürudunu tacil etti ve çabuk gelmesini istedi.

Melikşah'a gelince, bu *Melik*, hapisten kurtuldu, yıldızı, vebal hanesinden çıktı. Muhafızlar, bunun muhafazasında gevşek davranmışlar ve taliine tevdi etmişlerdi. Evvelce buna iyilik etmekten gaflet etmiş iseler de ondan gafil bulunmakla ona ihsan etmiş oldular.

Zaten ondan intikam almak için onda bir ölçeri yoktu. Kaçtı diye söylediler, takip etmeğe teşebbüs etmediler. Bu zat, saltanat tahtında ancak iki yahut üç ay kalmıştı sonra, halden hale geçti. Nihayet *Huzistan* padişahlığında karar kıldı ve selâmet yoluna sülûk etti.

[1] P. nushasında : همدان dir. Hemedan'da demektir.

547 SENESİ NİHAYETİNDE GİYASÜDDÜNYA VEDDİN EBÜ ŞUCA MUHAMMED BİN MAHMUD BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAHIN TAHTA CÜLÜSÜ

Müellif diyor ki : Sultan *Muhammed*, az hazırlık ve az askerle, *Hermedan*'a geldi. *Hasbek* bunu, likasına sevinerek, vefasıyle kuvvetlenerek, dostluğunun sâfiyetine inanarak, büyüklüğüne kanaat getirerek diyanetine, meylederek ve yeminine güvenerek istikbal etti.

Sultana, padişahlığının ziyneti olan alât ve edevvat, lâzım zaman için iddihar edilmiş mallar, çadırlar ve otağı şahîler, arabî atlar ve eşya ve elbise götürüldü. Gönül avlayıcı nefis eşyası herkesin kalbini celbetti. 230 Zavallı *İbni Belengerî* ise, Sultanın vefa ve vifakına güvendiğinden, mutmain idi. Sultan için kabından çıktı.

Sultan bunu güler yüz ve durmadan metheden diliyle karşıladı, lâkin kalbinde fenalık saklıyordu. Zihni, onu öldürmeği düşünmekle meşgul idi. Payitahta geldikten üç gün sonra, köşkün yukarısında oturdu. İdareyi teslim ve o hususta konuşmak için *İbni Belengerî*'yi çağırdı. Bunun üzerine *ibni Belengerî* geldi yanında Emîr *Zengî Candar* ile, *Şemle* diye maruf Emîr *Küştuğan* vardı. Köşkün basamağını çıktıkları zaman *Şemle*, meseleyi anladı, Uygunsuz bir takım alâmetler gördü ve döndü. Dönmesi için *ibni Belengerî*'nin eteğini çekti lâkin o dönmedi. *Şemle* korktuğu halde merdivenden indi ve hayvana binerek kaçtı [1].

ثم خاصبك بن بلنكرى قبض على الملك ملكشاه الذى خطب بالسلطنة بعد مسعود وارسل الى [1] اخيه الملك محمد سنة ثمان واربعين وهو بخوزستان يستدعيه وكان قصد ان يحضر عنده فيقبضه ويخطب لنفسه بالسلطنة فسار الملك محمد اليه فلما وصل اجلسه على تحت السلطنة اوائل صفر وخطب له بالسلطنة وخدمه وبالغ في خدمته وحمل له هدايا عظيمة جليلة المقدار ثم انه دخل الى الملك محمد ثانى يوم وصوله فقتله محمد وقتل معه زنى الجاندار والى برأسهما ففرق اصحابهما ولم ينتطح فيهما عزازان وكان آيدغدى التركانى المعروف بشملة مع خاصبك قناه عن الدخول الى الملك محمد فلم ينته فقتل ونجا شملة فتهب جيش الملك محمد ومضى طالبا خوزستان واخذ محمد من اموال خاصبك شيئا كثيرا واستقر محمد فى السلطنة وتمكن وبقي خاصبك مائى حتى اكلته السكلاب وكان صيبا تركانياً اتصل بالسلطان مسعود فتقدم على سائر الامراء ثم كان هذا خاتمة امره (ابن الاثير ج ١١ ص ٦٦)

Hasbek, Sultan *Mesuddan* sonra namına hutbe okunan *Melik Melikşah*'ı yakaladı. Bunun *Huzistan*'da olan kardeşi *Melik Muhammed*'i çağırmak için kırk sekiz tarihinde adam gönderdi ve maksadı ise huzuruna getirip onu da yakalayarak kendi namına hutbe okumak idi. *Melik Muhammed* yürüdü. Payitahta vâsıl olunca *Hasbek* bunu saltanat tahtına oturttu ve namına hutbe okudu. Son derece hurmetle hizmet etti yüksek, kıymetli, büyük, hediyeler getirdi. *Melik Muhammed*'in vüsulunun ikinci gününde yanına girdi, *Muhammed* bunu

İbni Belengerî ile Zengî ise, merdiveni çıktılar. Sultanın emretmesi üzerine İbni Belengerî'nin kafası koparıldı ve cesedi meydana atıldı, Zengî Candar'ın da boynu vuruldu. Bu zatın itibarı pek büyüktü. Bunun üzerine kalpler korkuya, nefisler şüpheye düştü, gözler yaşlandı, başlar aşağı sarktı.

Basiret göziyle bakan kimsenin ibret alacağı ve ibret alan kimsenin dikkat edeceği hallerdendir ki *Hasbek*, hesaba sığmıyacak, ateşe yakmakla bitmiyecek kadar mal bıraktı, bunun metrukâtında yalnız Attabi (عتابي) atlas elbiseden bin yedi yüz elbise bulundu, başka renkteki elbiseleri ona kıyas et. Halbuki katledildiği gün buna kefin arandı, lâkin bulunmadı, açıkta kaldı, lâhide konmadı, üzerine bir rida olsun örtülmedi, buna fidye verilmedi. Nihayet asker çarşısından kefin ile pamuk tedarük edildi. Allah 231 rızası için teçhizini deruhde eden kimse bunu gasl ve defnetti. Defolsun bu dünya ki safası nekadardır kedüretli ve vefası nekadardır hiyanetlidir. Kendisine emniyet edeni korkutuyor ve kendisine itimat edeni izaç ediyor, kendisini ihya edeni öldürüyor, kendisine riayet eden kimseye riayet etmiyor.

Sultan *Muhammed*'e gelince, o *İbni Belengerî*'yi öldürdükten sonra, mevânî kalktı menâfi çoğaldı, *İbni Belengerî*'den nefret eden Emîrlere, onu katlettiğim için bana toplanırlar, hepsi bana yardım ederler, diye zannetti. *Huzistan*'da iken bunun veziri *Celâlüddin İbnülkıvam*[1] *Ebülkasım-ed-Dergezini* idi. Bunu vezirlikte ibka etmişti. Bütün olup biten işler bunun meşvereti ve işareti ile olmuştu. Bu defada *Hasbek*'in başını iki büyük Emîr *Atabey Şemsüddin İldeniz* ile *Meraga* sahibi *Nusretüddin Hasbek bin Aksunkur*'a göndermesini tensip etti. Bunun helâk edilmesi onların hoşlarına gideceği gibi onlar için, Sultana isyan ve muhalefet etmek imkânı da kalmaz, diye zannetti. *İbni Belengerî*'nin başı bunlara geldikte, başın bu hali bunları ürküttü bu sürüncemeden tekrar ayağa kaldırmağa imkân bulamadılar (yahut: Sultanın bu hatası için mazeret bulamadılar [2]). Ve bu büyük günahı irtikâp ederek büyük zatı katlet-

öldürdü ve bununla birlikte Zengî Candar da katledildi, kafaları, arkadaşları içine atıldı arkadaşları dağıldılar. Bunlar hakkında iki dişi keçi bile süsüşmedi (arayib soran olmadı) hasbekin yanında Şemle diye ma'rifetli Türkmen Aydoğdu vardı, Hasbek'i Melik Muhammed yanına girmekten nehyetti; lâkin Şemle'nin sözünü dinlemedi, neticede öldürüldü. Şemle kurtuldu. Melik Muhammed'in kırdaki otlayan hayvanlarını sürüp götürdü. *Huzistan*'a gitti.

Melik Muhammed, Hasbek'in mallarından pek çok şey aldı. Saltanata geçti ve yerleşti. Hasbek ise yere atılmış olduğu halde kaldı nihayet cesedini köpekler yedi. Hasbek Türkmen olup sabi iken, Sultan Mesud'a iltihak etmişti nihayet bütün Emîrlere takaddüm etti sonra akıbeti böyle oldu.

[1] O, ı ve p. nüshalarında بن القوام dir

[2] Burada metin : واعيتهما في هذه العشرة اقالته olup hatadır, doğrusu, واعيتهما في هذه العشرة اقالته dir.

meğe ikdam etti. Leimin galip gelmesiyle kerime lev'm teveccüh etmez. *İbni Belengeri* ondan yemin ile ahit almamış mıydı onun sağlam vadine yapışmamış mıydı, eğer kerim padişahların oğlu olan kerim *Melik* bu gibi cürmlere cür'et eder ve bu gibi büyük günahları küçük görürse, sabırlar tükendi, ümit boşa çıktı, Belâ ve müsibet büyüdü, demektir, dediler. Ondan yüz çevirdiler ve ona dil uzattılar ve her ikisi şöyle diye elçi gönderdiler: doğru yaptım diye zannediyorsun, lâkin hata ettin. Bundan böyle sana hiçbir kalp itimat etmez eğer sen bize teminat verecek olursan *İbni Belengeri*'ye ettiğin yeminle yemin edeceksin ve ona verdiği sözünü nasıl bozdunsa bunu da öyle bozarsın binaenaleyh bizim size gi-deceğimiz olmadığı gibi seninle sözümüz de yok.

SULTAN SÜLEYMAN BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH'IN [1] MACERASI VE SALTANAT TAHTINA CÜLÜSU

232

Müellif (R. H.) diyor ki: *Süleyman Kazvin*'deki yerinden çıkıp da kendisine kuvvet ve kudret (temekkün ve temkin) gelince *Bazdar Muzaferüddin Alp Argu bin Yerenkuş*, bunu *Zencan*'a götürdü (bununla *Zencan* gitti). Oradan iki Emîrle yani *Şemsüddin İldeniz* ve *Meraga* sahibi *Nusretüddin* ile mükâtebede bulundu. Zaten bu ikisi onun hakkında düşünüyorlardı. Sultan *Muhammed*'den istinkâf ve onun yaptıklarını takbih edince her ikisi, askerleriyle birlikte Sultana hizmet etmek maksadiyle, *Zencan*'a yürüdüler ve onu Hemedane getirdiler. Sultan *Muhammed*, az bir cemaatle *İsfahan*'a kaçtı ve *Süleyman*, memleket tahtı üzerinde yerleşti. Bunun yanında *Yenaltekin*, *Harzemşah* ve kardeşi *Yusuf* ve bunların, Sultan *Süleyman*'ın zevcesi olan hemşireleri bulunuyordu. *Süleyman*'ın bütün işlerini bu kadın görüyordu ve onun üzerine mütehakkim (müstevli) idi. *Süleyman*, kadınlar suhbetine düşkün, şirrib ve himmir olup sarhoş olduğundan kendisini bilmez, bayılıp düşer (kendinden geçer), bir hafta uyur, başını kaldırdıkça hamre baş vurur sonra humari humara ekler idi. Kimseye gözükmeyişi için kimse onu sevmezdi. Onun şakavet üzere bulunması ve emirlerin onu görmek saadetine nail olmamaları, onlara ağır geliyordu.

Süleyman'ın veziri *Kaşan*'lı *Fahrüddin* ebû *Tahir İbnülvezir el-Muin* ebû *Nasr Ahmed bin-el-Fazl bin Muhammed* de kendisi gibi olup bir saat ayık bulunmaz ve şenaati eksik olmazdı. Bu da tıpkı Sultanı gibi olup, ikisi de zamanına uygun idiler. Büyük emîrlar, kapıda dur-

[1] P, nüshasında : بن ملكشاه بن آك ارسلان . . . dir.

233

maktan usandılar, oradan ayrılmaya ve alâkayı kesmeğe başladılar. *Şemsüddin İldeniz*, *İbni Belengeri*'nin amcazadesi *Revâdî*'nin elinden, *Erraniye*'yi çekip almak niyetiyle, *Azerbaycan*'a döndü. *Nusretüddin Aksunkur*, kendi vilâyetine dönmeğe azmetti. *Şemüsdin İldeniz* gittikten sonra kalan Emîrler, *Nusretüddin* ile birlikte *Karatekin* çayırına çekilerek tanıştılar. Sultanı havassıyla birlikte *Hemedan* köşkünde bıraktılar. Meşveret neticesinde veziri tutmaya karar verdiler, arkasından da *Harzemşah Yenal Tekin*'i tevkif etmeğe azmettiler.

Sultan *Süleyman* bu sırada kardeşinin zevcesi yani Gürcü Melikin kızı ile evlenmiş olup gerdeğe girmişti. *Süleyman* düğünde ve ünsiyette iken, *Harzemşah*'ın hemşiresi olan (diğer) zevcesi bunun yanına gelerek kendin için tedbir almazsan (başının çaresine bakmazsan) yakalanırsın ve uzun müddet hapiste kalırsın, yarına bırakırsan geç kalmış olursun (yarın, bu günün geçmiş olur). Kapanmış olduğundan dünkü günün avdet etmiş olur dedi. Bunun üzerine yanında bu zevcesi ve karının iki kardeşi (*Yenaltekin*, *Harzemşah* ve *Yusuf*) bulunduğu halde geceliyin kaçtı. Zıfı etmiş olduğu halde, *Ebhaziye* Hatunı bıraktı.

Emîrler sabaha çıktıklarında Sultanı yok buldular, aradılar bulamadılar, Askerler memleketlerine döndüler, o arslanlar ormanlarına girip kayboldular.

SÜLEYMAN KAYBOLDUKTAN SONRA SULTAN MUHAMMED BİN MAHMUD BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH'IN MERKEZİ HÜKÜMETİ OLAN HEMEDAN'A AVDETİ

234

Müellif diyor ki : Sultan *Muhammed* amcası *Süleyman*'dan uzaklaşıp *İsfahan*'a vasıl olunca etraf ile mükâtebe ve düşmanları mürakabe etti. Kendisine *Rey* sahibi Emîr *İnac* (inaç) [1] iltihak etmekle bazusu kuvvetlendi. Ve yabancı askerin [2], amcası, yanında kalmıyacıklarını öğrendi. Bu asker onun yanından ayrıldığı zaman onu hezimete uğratmağa kat'î surette karar verdi. Bu esnada amcası gece denizinde yüzerek uzaklaştı, kaçıp sahranın enini ölçüleyerek yürüdü diye sevinçli haber geldi, bunu işidince sevindi yürüdü ve sa'yetti. Devletin ümerası bunu, tebrik ederek ve taliini uğurlu sayarak, karşıladılar. Bu suretle köşküne ve mutad olan zaferine kavuştu. Bu vak'a 548 senesindedir.

[1] i. nüshasında : اِنَاج dir.

[2] p. nüshasında العربية yerinde العربية dir. Arab askeri, demektir.

SULTAN MESUD ÖLDÜKTEN SONRA, HALİFE MUKTEFİ LİEMRİLLAHIN TEŞEBBÜS ETTİĞİ İŞ

Müellif (R. H.) diyor ki: Halifenin şerif süddesi (südde'i şerifei imamiye), acemlerin tecavüzüne mâruz idi, bunların düşmanlıklarından dolayı süddei şerife, ısırmakta idi. Bunlara göre en ufak (ehemmiyetsiz) şey, Halifeye muhalefet etmek, Halifenin muradı değil de belki bunlar kendilerinin muratlarını vücade getirmek suretiyle, ona karşı inat ve temerrüd göstermek idi. *Bağdad*'ın (ufku) daima karanlık olup bunların zâlim şihneleriyle dolu idi. Bunlar, divanı azizden bir takım mutalebatta bulunurlardı ki divanı aziz'in hasılatı onu ödeyemiyordu. Bunlar yüzünden (tarafından) divanı aziz bir takım burclar altında kalıyordu ki, divanın onun altından kalkması zor oluyordu. Harrem dairesi bunların cinayetlerinden korkuda idi. Bunların heybetlerinden, şeref iğrenirdi, şeriat suvatı bulanmış idi, kan ve namus mübah görülüyordu ve heder idi. Halife iğmazı aynediyor, darılıyordu, itab ediyordu fakat tarziye edilmiyordu, ona herkesin gücü yetiyor, lakin onun gücü yetmiyordu. Ona gadrediliyor, o ise ahdinde sabit olup gadretmiyordu.

Sultan *Mesud* vefat ettikte, bundan böyle zulme sabredemem bu kavimle hiçbir iş kıvama gelmez, dedi. Vezir *Avnüddin bin Hübeyre*'de buna destek oldu ve yardım ve kalbini takviye etti.

Hadim *Mesudülbilâli*, *Bağdad* valisi idi. Bunun kıyameti koptu. *Bağdad*'da oturmak bunun için imkânsız oldu. Kalkıp *Hille*'ye gitti bozulmuş işlerin tedbirine başladı bir müddet asker topladı ve tahşidatta bulundu.

Hille'de Sultanın büyük Emîrlerinden, *Sellârülkürdî* bulunuyordu, 235 hadime ihtifal yapmadı. (ehemmiyet vermedi), belki ona karşı, teklifsizce akran muamelesinde bulundu. Hadime hoş amedi için (selâm vermek için) geldiğinde Hadim bunu tutup öldürdü ve Fırata attı ve asker topladı ve o vilâyetleri iktâ edip kendi fırkasına (tarafdarlarına) dağıttı. *İbni Hübeyre*, bunun üstüne yürüyerek bunu mağlûp etti ve bozdu.

Bunun üzerine *Bilâli*, vaveyla çağırarak (yardım istiyerek) *Hemedan*'a vardı, askeri dağıldı. Halife *Kûfe* nihayetinden *Hulvan*'a, *Tekrit* hududundan *Abbadan*'a kadar *Irak*'ı elde etti. *Vasıt*'ı ve kazalarını, nehirleri, kaleleri ve vilâyetleriyle beraber *Basra*'yı *Hille*'yi *Kûfe*'yi *Nehrülmülk*'ü, *Nehrüsa*'yı *Düceyl*'i *Razan*'ı ve *Hulvan* nahiyelerine kadar *Horasan* yolunu iktâ etti. Bütün bu memleketlerde Sultanın Vezirine ve memurlarına ait olan iktaların hepsini, Vezir *Avnüddin bin Hübeyre*'ye iktâ etti. Hazırlıkta bulunmak ve askerin sayısını çoğaltarak düşmanı za-

yıflatmak hususunda Vezire yardım etti ve onu "*Tacülmülûk ve Felekül-cûuş*," diye lâkabladi. Halife, hilâfet için yemin ettirildikte Türk köle satın almamak için yemin ettirilmişti. (bundan dolayı), bütün hilâfeti müddetinde ya *Ermeni* yahut *Rum* köle topladı. Türklerden *türşek* namında yalnız bir kölesi var idi. Onu halife olmadan evvel elde etmişti. Bunu Emîrler üstüne Emîr yaptı. *Rum* ve *Ermeni* kölelerinden necip olan bir kaçını kendisine havas ittihaz edip bunları süvari (*hayliyye*) tesmiye etti ve büyük rütbelere çıkardı (tayin etti). *Bağdad* surlarını, tahkim etti ve hendeklerini kazdırdı. Ve vilâyetlere valiler tayin etti her tarafa gözcüler koydu ve bütün kasabalara casuslar gönderdi. Bu senelerde Sultanlar yekdiğerleriyle uğraşıyorlardı. Allah Halifeye fırsat (teyit ve temkin) verdi.

Halife 546, yahut 47 senesinde *Kutbüddin-el-İbadi*'yi elçi olarak *Muhammed bin Mahmud* nezdine *Huzistan*'a göndermişti. O orada vefat edip, va'z sahasındaki fesahat, bu zatla hitam buldu. İlmin aydın matlâ-ları karardı.

Sultan *Muhammed*, amcası *Süleyman* kaçtıktan sonra *Hemedan*'a avdet ettiğinde, Halifeye elçi gönderdi namına hutbe okunmasını teklif etti. Lâkin Halife buna muvafakat etmedi. İbni *Belengeri*'yi katletmekle suçlu buldu, tayyib etti, *Bağdad* Mülkünden ümidini kestirdi, ricasını kabul etmedi. Bunun üzerine, iktaları *Bağdad*'da kalan Emîrler, Sultan nezdine toplandılar bizim rızıklarımız kesildi, köklerimiz söküldü evlerimize başkaları iskân edildi, valilerimiz azledildi. Bu hastalığı, müzmin (gayri kabili tedavi) bir hal almadan tedavi, büyümeden telafi etmek lâzımdır, dediler.

Sultan *Muhammed* mütedeyyin, âkil, vakur ve halîm olup ağır başlı ve düşünceli olduğundan: Acele etmeyiniz, Halifeye muhalefet meşumdur, ona dost olanlar memduh ve düşmanlık edenler mezmumdur, sâltanatının iptidasını, Halifeye düşmanlık ve ona muhalefet niyetiyle istiftah etmeği çirkin buluyorum, dedi.

Bunun üzerine Emîrler, biz gideceğiz ve bu işi yoluna koyacağız (bu işi başaracağız), bu yükü senin üzerinden alacağız, askeri, askerlerimizle karşılayacağız, kılıçlarımızla ekini biçeceğiz, dediler. Bu söze karşı Sultan ben fikrimi zikrettim ve niçün istemediğimi de size tarif ettim. Artık bildiğinizi işleyiniz istediğinizi yapınız, dedi. Bunun üzerine Sultanla vedalaştılar ve hayvanlara bindiler. Bunlara muvafakat edenler, iltihak etti. Bunlar, bol zırhlar içinde yürüyen askerler ve büyük alaylar halinde toplandılar. Önlerinde Türkmenleri, çadırları, sürüleri, çocuk ve çocukları ve hizmetçileriyle sürüp götürüyorlardı. *Tekrit* mevkii müstahkemi (*Hısnı Mesudülbilâli* elinde kalmıştı, orada, *Mesud*'un naibi *Esbe*

bulunuyordu. Halife burasını birkaç defa muhasara ettiği halde, el erdirememiş ve çetin kilitlerini açamamıştı. Bu kalede Selçukilerden iki Melik mahbus bulunuyordu. Bunlardan biri *Melikşah bin Selçuk bin Muhammed bin Melikşah*, diğeri de *Arslanşah bin Tuğrul bin Muhammed bin Melikşah* idi. Halife üstüne yürüyen bu asker *Mesudülbilâli*'ye Sultanın amcazadesi Melik *Arslan bin Tuğrul*'u getir ki onun huzurundan dolayı asker bölükleri ve Türkmen taburları kanaat getirsinler dediler. Bunun üzerine *Mesud*, şahzadeyi bunlara çıkardı ve onun çadırını (şemsiyesini başında) kaldırdı sonra *Irak* hududuna (nahiyesine) eriştiler. 237

Halife bu hali bilip ferman çıkarınca orman arslanları inlerinden sahraya çıkdılar. Korulukları, mızraklara tehavvül etti. Halife şemsiyesi altında ağıl içindeki tolunay gibi zâhir oldu. Nübüvvet nuru altında parlıyordu. Peygamberin asası, Halifenin sağ elinde zafer çiçeği (yaprağı) açıyordu. Peygamberden miras kalan bürdeyi ise ridasının üstüne giymişti. Kader ise, bunun nidasına karşı, düşmana galip geleceksin diye cevap veriyordu.

Halifenin önünde, Veziri *Avnüddin bin Hübeyre*, yılan gibi dalgalanan zırhlar giymiş arslanlar içinde ilerliyor, şimşekleri kılıç ve mızraklardan ve gürlemeleri at kişnemelerinden ibaret olan toz bulutları içinde yürüyordu. Sağ ve sol kollarda, her ikisi *Müsterşid* zamanı emirlerinden ve *Muktefi* devletinin hamilerinden olan *Nasırüddin Mengübars* ve *Vasıt Emîri Muzafferüddin Kutluğ Bars* ile *Fahrüddin Kuveydan*, *Abbasi Menklebe*, *Behaüddin Sandal* gibi Emîrler ve asker büyüklerinin ileri gelenleri ve diğer müntehâp, mümtaz ve memleketini korur behadîr zırhlı Emîrler bulunuyordu.

Halife *Bağdad*'dan iki konak iraklıkta *Becimza* denilen mevzide karargâhını (çadırını) kurdu. Düşmanın ta'arruzunu bekliyerek bir ay kadar kaldı. Dalâletlerinden rucu edeceklerini ümit etmiyordu[1]. İki asker birbirine yaklaştığı, iki ateş birbirine sıçradığında, düşman, sapıklığından ve azgınlığından dolayı hücumla cesaret etti ve açıktan açığa ilerledi ve, eğer hasmın bize karşı koyacak kudreti olsa idi, vakti bu kadar uzatıp, müşkilâta katlanmazlardı. Erzak azaldı, hayvan azığı bulunmaz oldu, Telefât başladı, dediler. Halifenin hükûmete karşı isyan edenlerle muharebeye mecbur kaldığında, şeriat hukmüne ittiba ederek onlara karşı müdafî vaziyetinde bulunacağını, bilmiyorlardı. Bundan dolayı atlandılar hilâfet hurmetini nazarı itibara almadılar. Meydana çıktılar. Ve gürültü etdiler. 238

Muhacir ve ensariyle birlikte Halife de atlandı askerinin içinde kalpte durdu. Veziri *İbni Hübeyre*'yi kendisinin önüne geçirdi, sancaklarını onunla birlikte gönderdi ve emîrlere de, onunla birlikte önünde bulunmalarını emretti. Siyah bayraklar gecesi, bunları taşıyanların beyaz yüz-

[1] İ. nushasında : استعيد dirki : doğru yola avdet etmelerini bekliyordu.

lerinden dolayı mehtaplı gece gibi oldu (gece gibi siyah sancaklar, hamillerinin beyaz yüzlerinden dolayı mukmir oldu). Halife günlerinin yümn ve bereketi, onun dolup taşan nuru sayesinde parladı. Işıldayıcı demirlerin şimşeği, helâk edici kılıçların kenarında ışıldamağa başladı.

Düşman, Türkmenlerin birçok binlerden ibaret olup büyük bir saha işgal eden atlarını, sürülerini, koyunlarını saflarının önünde ileri sürmüştü. Bunların arkasından da hamiyetli hamiler ve zırhlı vikayeciler yürüyorlardı. Bu hayvanlar yeryüzünü kaplıyordu ve yekdiğerlerine sıkışıp geldiklerinden, düşmanın safını yarmağa ve bozmağa mani oluyorlardı.

Bunun üzerine asker kumandanı Emîr *Fahrüddin Kuveydan* attan indi ve yer öperek Halifeden *Hille* diyarını istedi. Bunu görerek *Nasırüddin Mengübars* da *Basra*'yı istedi. Halife bu ikisinin istediklerini verdi. Bunun üzerine düşmanla karşılaşmağa hazırlandılar. Ve muharebe etmek için alevlendiler.

Vezir yanındakilerle birlikte hücum etti, lâkin bu hayvanlar arasından arslanlar için yol açamadılar, O geniş sahrayı, toplanmış hayvanlardan dolayı dar buldular. Halifenin kölesi, Türşek muhaliflerin müttefikî olup sağ kolda [1] duruyordu. Düşmanın sağ kolu, Halifenin sol koluna hücum etti, bu kolda *Mühelhil İbnü ebi Asker* [2] ve *Kürtler* bulunuyordu. Düşmanın askeri bu kolun nescini seyreltti (zayıflattı) ve burcunu sarstı. *Kürt* saflarının safveti bozuldu (bulandı), mağlûp olarak deve kuşları gibi kaçtılar.

Türşek, Otağı şahînin (süradıkı hümayunun) kazıkları (ipleri) arasına kadar girdi. Ve mahzene tayin edilen *Zahirüddin bin-el-Fakihî*, süngü ile sancdı ve öldürdü. Düşmanın sağ kolu bozulanların arkasından koştular sapmadılar ve takib ettiler ve onlara karıştılar. Halifenin uğurlu sağ koluna gelince, bunlar düşman üzerine hücum ettiler. Bu kolda *Nasırüddin Mengübars*, *Fahrüddin Kuveydan* bulunuyordu. Bu kol düşmana kavuştu ve karşısındaki, çimento yerine kurşun kullanılarak yapılan binayı yıktı ve hakkında ayet nazil olan (nas varid olan) hakkın, dön olan batıl üzerine galebesiyle hükmetti. Yuvarlanan ve uçan baştan kırılıp kıymık kıymık olan süngüden, yalınlanan kılıçtan başka bir şey gözükmiyordu. Düşman emelinin şirazesı koptu (söküldü), her fırka bir semte dağıldı. Şeytan bunlara verip ümitlendirdiği vadinde durmadı. Atlar üstünde öyle uçtular ki sanki o atlar, ayaklarına bedel kanatlar, ariyaet almışlardı. O mahallerde Türkmenlerin hayvanlarını ganimet bırak-

[1] Metinde: *وكان ترشك مملوك الخليفة للمخالفين مخالفا* yazılmıştır doğrusu *وكان ترشك مملوك الخليفة للمخالفين مخالفا* olsa gerek ve buna göre terceme edilmiştir. Ve ibnilesirde olana da bu muvafıktır. Bu bahis ibnilesirde 11. c. 79,80 sahifelerdedir.

[2] i. nüshasında : *ابن العسكر* dir.

tilar. Önce, hezimete uğrayanlar tarafından, çıkarılan hezimet haberinden sonra *Bağdad*'da zafer haberi geldi.

Mesudülbilâlî hezimetten sonra dahi, kalbi sabit olarak ve tarafdarları (fırkası) bunun yanına geleceklerini ümit ederek kalp kolunda duruyordu. *İbni Hübeyre* bunun üstüne yürüdü ve bunu parçaladı ve safının cüzlerini dağıttı ve yünlerini kırttı.

Emîr *Aksunkur ül Hemedanî* bu fırsattan istifade ederek, *Melik Arslan* bin *Tuğrul* ile ikisi ayrıldılar. *Aksunkur*, *Melik* ile beraber yürüdü. Yolunu belli etmemek için dar derelerden götürüp bunun annesinin kocası olan *Şemsüddin İldeniz*'e erİştirdi. Bu suretle *Melik*, yoksulluktan sonra zengin olmuş gibi oldu.

Halife ise şükür için allaha secde etti. Zaferden dolayı kalbi münşerih oldu. Sancağı muzaffer olarak, gök ferİşteleri refakat ettiğİ halde, *Bağdad*'a girdi. Ötekiler ümitlerinden mahrum kalınca *Emîrülümünün* korkusu, onları istilâ etti.

Hecalet eteğİne sürünerek, korku yolundan geçerek gerisi geriye döndüler.

Bunlar, Sultan *Muhammed* bin *Mahmud* yanına avdet ettiklerinde, ellerinden kaçırdıkları mülk için bunları tevbih ederek yaptıkları işlere nedamet ettirdi. Ve haysiyetinizi kesr, canlarınızı telef, *Türkmenleri* mahvettiniz. Onların çoluk çocuklarını ve kadın kızlarını esarete maruz bıraktınız. Sonra *Melik Arslan*'ı elden çıkardınız. Onu muhafaza etmekten gaflet (onu muhafaza etmekte müsahele) ettiniz. Şimdi o *İldeniz*'in yanındadır. Mesele neye müncer olacağını yakında görürsünüz hiç şüphe yok ki onun tarafından bana fenalık erişecektir. Bundan başka Halife de bize düşman oldu. Bundan böyle bizim devletimiz, onun tarafından meydana getirilecek karışıklıktan hiçbir zaman hali kalmaz. Artık tevhemizi kabûle yanaşmaz. Bizim tarafımızı memnun etmeğİ doğru fikir olarak kabul etmez dedi. Ve Sultan *Muhammed*'in dediğİ gibi de oldu. Halife bundan sonra hiçbir *Selçukî* Padişahının kusurunu bağışlamamıştır. Onlar için kalbini fariğ bulundurmamıştır. Mezkûr muharebe 549 senesi nihayetlerinde *Becimza* nam mahalde olmuştur. [1]

240

ذكر حصر تكريت ووقعة بكمزا. في هذه السنة (٥٤٩) ارسل الخليفة المقتني لاسر الله رسولا [1] الى والى تكريت يسب من عندهم من الماسورين وهم ابن الوزير وغيره فقبضوا على الرسول فسير الخليفة عسكريا اليهم فخرج اهل تكريت فقاتلوا المسكر ومنعوه من الدخول الى البلد فصار الخليفة بنفسه مستهل صفر فزل على البلد فهرب اهله فدخل المسكر فشعثوا ونهبوا بعضه و نصب على انقطة ثلاثة عشر منجنيقا فسقط من اسوارها برج وبقي الحصر كذلك الى الخامس والعشرين من ربيع الاول و امر الخليفة بالقتال وكثر القتلى ولم يبلغ منها غرضاً فرحل عائداً الى بغداد فدخلها آخر الشهر ثم امر الوزير عون الدين بن

550 SENESİNDE SULTAN SÜLEYMAN BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH'IN BAĞDAD'A VÜSULÜ VE HALİFENİN ONU KABUL EDİP ONUNLA ASKER TECHİZ ETMESİ

Müellif (R. H.) diyor ki: *Süleyman* padişahlıktan ayrılmış tahtını bırakmış, tedbiri idbarına tevafuk etmişti. Memleketleri dolaşıyor, bir takım felâketlere uğruyor, Necde gidenlerle Necde ve Gavre gidenlerle Gavre gidiyordu. Hiçbir yerde karar kılmıyor, hiçbir yurt onu barındır-

هیره بالعود الى محاصرتها والاستعداد والاستكثار من الالات للحصار فسار اليها سبع ربيع الاخر و نازلها و ضيق عليها فوصل الخبر بان مسعود بلال وصل الى شهر ابان ومعه البقش كون خر وترشك وعسكر كثير ونهبوا البلاد فماد الوزير الى بغداد وكان سبب وصول هذا العسكر انهم حشوا الملك محمد ابن السلطان محمود على قصد العراق فلم يتهيأ له ذلك فسير هذا العسكر وانضاف اليهم خلق كثير من التركان فخرج الخليفة اليهم فارسل بلال مسعود الى تكريت واخرج منها الملك ارسلان ابن السلطان طغرل بن محمد وكان محبوبا بتكريت وقال ان هذا سلطان تقاتل بين يديه بازاء الخليفة واتقى السكران عند بكمزا بالقرب من بعقوبا ودام بينهم المناوشة والمحاربة ثمانية عشر يوما ثم انهم التقوا اخر رجب فاقتتلوا فانهمزت ميمنة عسكر الخليفة وبعض القلب حتى بلغت الهزيمة بغداد ونهبت خزائنه وقتل خازنه فحمل الخليفة بنفسه هو وولىعهده وصاح يا آكل هاشم كذب الشيطان وقرأ وردالله الذين كفروا بفيظهم لم ينالوا خيرا وحمل باقى العسكر معه فانهمز مسعود والبقش وجميع من معهم وتمت الهزيمة وظفر الخليفة بهم وغنم عسكره جميع مال التركان من دواب وغنم وغير ذلك فبيع كل كبش بدانق وكانوا قد حضروا بنسائهم واولادهم وخركاواتهم وجميع مالهم فاخذ جميعه وتودى من اخذ من اولاد التركان ونسائهم شيئا فليده فردوه فاخذ البقش كون خر الملك ارسلان وانهمز الى بلد اللحف وقلمة الماهكين وفي هذه الحرب غدر بنوعوف من عسكر الخليفة والحقوا بالعجم ومضى هندى الكردي ايضا معهم وكان الملك محمد قد ارسل عسكرا مع خاص بك بن آق سنقر نجدة لكون خر فلما وصلوا الى الراذان بلغهم خبر الهزيمة فماد ورجع الخليفة الى بغداد فدخلها اوائل شعبان فوصل الخبر ان مسعود بلال وترشك قصدا مدينة واسط فنهبوا وخرّبوا فسير الخليفة الوزير بن هبيرة في عسكر خامس عشر شعبان فانهمز العجم فلحقهم عسكر الخليفة ونهب منهم شيئا كثيرا وعاد الى بغداد فلقب الوزير سلطان العراق ملك الجيوش وسير الخليفة الى بلد اللحف فاخذه وصار في جلته واما الملك آكب ارسلان بن طغرل فان البقش اخذه معه الى بلدة فارس الى الملك محمد يقول له ليحضر عنده و ارسلان معه فأت البقش كون خر في رمضان في هذه السنة وبقي ارسلان مع ابن البقش وحسن الجاندار فحملاه الى الجبل فخاف السلطان محمد ان يصل ارسلان الى زوج امه ابى بكر فيجمله ذريعة الى قهر البلاد فلم ينفه حذره واتصل ارسلان بابى بكر زوج امه فصار معه وهو اخو بهلوان ايلدكو لامة وطغرل الذى قتله خوارزمشاه ولد ارسلان هذا وكان طغرل اخر السلجوقية

(ابن الاثير ج ١١ ص ٧٩، ٨٠)

Tekritin muhasarası ve Bekimza vak'ası. Bu senede (549) Halife Muktefi-liemrillah, Tekrit valisine ellerinde olan esirler hakkında elçi gönderdi. Bu esirler Vezirin oğlu ve

mıyor ve hiçbir komşu onu sığındırmıyordu. Hal ve şanı ve emniyeti için (ve amanda olması için), *Emirülmüminin*'in korusundan (hıymasından) başka sığınak görmediğinden onun himayesinin sağlam iplerinden birine yapışmayı düşündü.

Müellif diyor ki: Bu esnada ben *Bağdad*'da idim. *Süleyman* yaklaştı ve inkıyat etti diye haber geldi. Bunun gelmesini, kabulü tam ile karşıladılar. Eğer bunun saltanat hakkını tasdik etmiş olsalar idi, Sultanları istikbalde âdet olduğu veçhile yanında *Kadıkkudat* ve iki naib ve hâdimlerin büyükleri olduğu halde Vezir istikbal ederdi. Lâkin bunu istikbal hususunda bir şerif alay çıkarmakla iktifa ettiler ki, alayın başında (önünde) Vezirin oğlu *İzzüddin Muhammed* ve yanında *Muhlisüddin bin Elkeya-l Herrasi* ve iki hâdim bulunuyordu. Alay, *Süleyman* yaklaşıncıya kadar şehrin haricinde durdu. Sonra Vezirin oğlu *Süleyman*'ı istikbal etti ve hoşuna gidecek ve onu memnun edecek sözlerle hitap etti ve *Emirülmüminin* sana selâm ediyor ve sana tahiyye gönderiyor dedi. *İbnülkeya-l Herrasi* bu selâmı *Süleyman*'a Farisi dili üzerine terceme ettikte *Süleyman* attan indi ve yer öptü sonra atlandı şehre girdi. *Halbe* (yarış meydanı) kapısından çarşıyı yararak *Rahbe* limanını (iskelesini) geçti. *Newbi* kapısına

başkalarından ibaretti. Tekritliler elçiyi tevkif ettiler. Bunun üzerine Halife bunlara asker gönderdi. Tekrit ahalişi askerle mukatele ve şehre girmekten onları menettiler. Safer iptidasında Halife bizzat kendisi gitti ve şehir yanına kondu. Şehir ahalişi kaçtılar. Asker şehre girdi tahrip ve şehrin bir kısmını yağma etti kaleye karşı on üç mancınık konuldu kale surlarından bir burç yıkıldı. Yirmi beşinci rebiülevvele kadar muhasara aynı halde kaldı. Sonra vezire, mukatele etmeği ve ilerlemeği emretti bunun üzerine harp şiddetlendi maktul düşen çok oldu fakat kaleyi fethedemedi. Kalkıp Bağdad'a döndü. Ay sonunda Bağdad'a girdi. Soura Vezir Avnüddin bin Hübeyre'ye tekrar gidip Tekriti muhasara etmeğe hazırlıkta bulunmayı ve mahasara aletlerini çoğaltmayı emretti. Nihayet Vezir yedinci rebiülâhırda Tekrite vardı ve sıkı surette muhasara etti. Lâkin Mesud Bilâl « Şehraban » a vasil oldu yanında Alpkuş gün har ve Türşek ve çok miktarda asker var memleketleri yağma ediyor, diye haber erişti bunun üzerine Vezir Bağdad'a döndü. Bu askerin gelmesine sebep şu idi :

Bunlar Sultan Mahmud'un oğlu Melik Muhammed'i Irak üstüne yürümeğe teşvik ettiler. Lâkin bunun için yörümek müyesser olmadı. Bu askeri gönderdi. Bu askere Türkmenlerden pek çok bir cemaat iltihak etti. Halife bunlara karşı çıktı. Bilâl Mesud, Tekrite gönderildi ve oradan Melik Arslan bin Sultan Tuğrul bin Muhammed'i aldı. Ve işte bu Sultan'dır bunun önünde Halifeye karşı muharebe ederiz dedi. Bu Melik Tekrit de mahbus idi. İki asker Ba'kuba yakınında olan Bekimza nam mahalde karşılaştı bunlar beyninde münaveşe ve muharebe on sekiz gün devam etti sonra Recep nihayetinde çarpıştılar Halife askerinin sağ kolu ve kalbin bir kısmı (kitapta: Türşek otağı şahininin kazıklarına kadar ilerledi... deniliyordu), bozuldu bozulan asker Bağdad'a kadar gitti. Halifenin hazinesi yağma edildi ve haznedarı katledildi. Bunun üzerine Halife bizzat kendisi ve veliahdi hamle ettiler ve Halife: ey ali Haşim! şeytan yalanladı diye bağırdı ve, allah kâfirleri, hiç bir şey elde edemedikleri halde hiddetleriyle (gayzları ile) çevirdi, âyetini okudu. Kalan asker Halife ile birlikte hamle ettiler. Bunun üzerine Mesud ve Alpkuş ve

vasıl olduğunda atından indirdiler. Kendisine hurmet ettikleri halde eşiği (atebeyi) öpmeyi teklif ettiler. Orada bir taş bulunuyordu, elçiler ve hacden dönenler, oraya geldikte taşın yanında hayvandan inerler ve o taşı öperler ve tazim ederlerdi. *Süleyman*'dan evvel, içlerinde eyileri de fenaları da olduğu halde ne bir *Selçukî* Sultan ve ne de bir *Deylemi* Melik, bu eşiği (atebeyi) öpmemiştir. Sonra yine hayvana bindirdiler. *Sûrüssultan* kapısına varıncıya kadar çarşı içinden geçirdiler ve hükûmet konağına (darüssaltana'ya) indirdiler. Buna tahsisat bağladılar maaş tahsis ve vazifeler tertip ve kendisine hurmet ettiler. Bilezik giydirdiler ve boyuna sinebent geçirdiler, camilerde cuma namazında minberler üzerinde bunun namına hutbe okudular. Samimî ikram ve ihsan ile bnnu mümtaz kıldılar. Fakat bunu ancak muazzam lafziyle telkip (tavsis) ettiler. Saltanatla tesmiye etmediler. Ve onunla alâmetlemediler, muazzam lafzına kasrettiler, bu onu tazimin son derecesidir.

Lâkin *Süleyman* gaflet kösteğiyle kösteklenmiş, cehaletinden dolayı iki lafı bir araya getirip söylemekten âciz, sarhoşluğundan dolayı hurmeti kırık idi, lezzetine (zevkine) düşkün olduğu için zelil idi. Daima şehveti (nefsi) arzu ettiği muharrematı helâl görür, lehvin zevkından hoşlanır

bunlarla olanların hepsi münhezim oldular. Hezimet tahakkuk etti Halife onlara galip geldi. Halifenin askeri Türkmenlerin at ve koyun ve diğer hayvanlardan ibaret olan bütün mallarını iğtinam ettiler, o dereceye kadar ki bir koç bir danka kadar satıldı. Türkmenler karıları, çocukları çadırları ve bütün mallarıyla gelmişlerdi. İşte bunların hepsi alındı ve bundan dolayı, Türkmenlerin karılarını yahut çocuklarını alan varsa iade etsin diye dellâl çağırtilar. Bunun üzerine reddettiler Alpkuş gün-har Melik Arslan'ı alarak münhezimen Lahf diyarına ve Mâhkin kalesine kaçtı.

Bu harpte Halife askerinden olan Beni Avf hiyanet ettiler Ve Acemler tarafına geçtiler. Hindükkürdi de bunlarla beraber gitti. Melik Muhammed, Gün Hara yardım için Hasbek bin Aksunkur kumandası altında asker göndermişti. Bunlar «Razan»a vasıl olduklarında hezimet haberi erişti. Bunun üzerine Hasbek döndü. Halife de döndü ve şaban iptidalarında Bağdad'a girdi. Sonra Mesud Bilâl ile Türşek Vasıt kasabası üzerine yürüdüler yağma ve tahrip haberini işidince Halife on beş Şabanda Vezir İbni Hübeyre'yi gönderdi. Acemler bozuldu Halife askeri bunların arkasından erişip pek çok şey yağma ettiler. Vezir Bağdad'a döndü Halife bunu « Sultan-ül-İrak Melikül-Cüyûş » diye lakapladı. Halife, Lahf diyarına asker göndererek orasını zaptedip kendi memleketi sırasına geçirdi.

Melik Alp Arslan bin Tuğrul'a gelince, Alpkuş bunu kendisiyle beraber memleketine götürdü. Melik Muhammed Alpkuş'a Arslan ile beraber huzura gelmesi hakkında adam gönderdi. Fakat Alpkuş gün har aynı senenin ramazanında vefat etti. Arslan Alpkuş'un oğlu ile Candar Hasan yanında kaldı. Bunlar bunu Cebel diyarına götürdüler. Bunun üzerine Sultan Muhammed, Melik Arslan, annesinin kocası olan Ebûbekir'e kavuşur, Ebûbekir bunu, memleketleri istilaya vesile eder, diye korktu. Fakat korkmasının hiçbir fâidesi olmadı. Arslan annesinin kocası yanına gitti ve onun maiyetinde oldu. Arslan, Pehlivan bin İldenizin ana bir kardeşidir Harzemşah'ın katlettiği Tuğrul, bu Arslan'ın oğlu olup Selçukî sultanlarının sonuncusudur.

(lehvin lezzetini dimağında tatlı buluyor), Onun nağamatını terennüm eder onun efsanesini söyler (hurafatını tebağğum eder, meler) idi.

Halife ise bunu dost tutmaya azmetmiş olup buna sancak akdetmekte idi. Ciddiyetle (uyanıklıkla) bunun mesalihini tedbir etmekte idi. Lâkin Süleyman bundan gafil idi (bunun mesalihini ciddî surette tedbir ettiği halde Süleymanın umurunda bile değildi). Halife, (Süleyman için tahşit ettiği) askerlerine, Süleyman'ın hizmetine yürümek için hazırlanmalarını ve onu saltanatındaki adetine iade etmelerini emretti.

Ve Süleyman'a Şerefüddin-el-Horasanî'yi Vezir ta'yin etti. Bu zat, yaşlı bir adam olup siyadete nisbet olunur ve sülâlesi asîl idi. Bağdad'a Sencer zamanında gelmişti. Sencer, Müstersid zamanında almış olduğu (alınmış olan) Bürdei nebevî ile asayı nebevîyi bu zat vasıtasıyla iade etmişti. 242 Bu zat hilâfet gölgesinde, muhterem olarak yaşıyordu. Muktefi bunu Süleyman'a Vezir tayin etmeği münasip gördü. Yanına kâfi miktarda asker katarak, Süleyman'ı Azerbaycan'a gönderdi. Bunlar Atabey İldeniz'e güvenerek Erraniye'ye gittiler. Lâkin İldeniz, bunlara başını kaldırıp bakmadı ve konuşmadı (ehemmiyet vermedi). Sultan Muhammed bin Mahmud geldi, muharebe cereyan etti. İki fırka beyninde dad (öç) alışma (intisaf) vaki oldu. Neticede Süleyman bozulup kaçtı. Halifenin göndermiş olduğu askerden uzaklaştı, bunlar, zafer elde edemediklerinden, seferlerine pişman olarak Bağdad'a döndüler. Süleyman dahi Derbend Karabüli yolundan Bağdad'a dönüyordu. Zeynüddin Ali Küçük sabahlayın Musul'dan çıkarak, Kısık'ta bunu yakaladı ve Musul kalesine getirip hapis etti (kalebent etti) ve bunu zahmetten kurtardı, arzu ettiği lehvi buna mubah kıldı bu vak'a, 551 senesi şabanda oldu [1].

ذكر القبض على سليمان شاه وحبسه بالموصل . في هذه السنة (٥٥١) قبض زين الدين على [1] كوجك نائب قطب الدين مودود بن زكي بن آقستقر صاحب الموصل على الملك سليمان شاه بن السلطان محمد بن ملكشاه وكان سليمان شاه عند عمه السلطان سنجر قديما وقد جعله ولي عهده وخطب له على منابر خراسان فلما جرى بسنجر مع الغز ما ذكرناه وتقدم على عسكر خراسان وضعفوا عن الغز مضى الى خوارزمشاه فزوجه ابنة اخيه اتيس ثم بلغه عنه ما كرهه فابعده فجاء الى اصفهان فتبعه شحاتها من الدخول فضى الى قاشان فسير اليه محمد شاه ابن اخيه محمود بن محمد عسكرا ابعده عنها فसार الى خوزستان فتمه ملكشاه عنها فقصده الحف ونزل البنديجين وارسل رسولا الى الخليفة المقتني يعلم بوصوله وترددت الرسل بينهما الى ان استقر الامر على ان يرسل زوجته تكون رهينة فارسلها الى بغداد ومعها كثير من الجوارى والاتباع وقال قد ارسلت هؤلاء رهائن فان اذن امير المؤمنين في دخول بغداد فلت والارجعت فاكرم الخليفة زوجته ومن معها واذن له في القدوم اليه فقدم ومعه عسكر خفيف يبلغون ثلثمائة رجل فخرج ولد الوزير ابن هبيرة لتلقيه ومعه قاضي القضاة والنقباء ولم يترجل له ابن الوزير ودخل بغداد وعلى رأسه الشمشة وخلع عليهم الخليفة واقام ببغداد الى ان دخل المحرم من سنة احدى وخمسين

CAĞRI ŞAH BİN MAHMUDUN, KARDEŞİ SULTAN MUHAMMED YANINA GELMESİ

Müellif (R. H.) diyor ki: Melik Çağrı Şah, Atabey Ayaz ile Azerbaycan'da idi. Muhammed mağlûp olup İsfahan'a gittikten sonra, Sultan Süleyman'a iltihak ettiklerinden dolayı Azerbaycan sahipleri İldeniz ve Arslan Abe'nin kalpleri (hatırları) muhtarib idi. Muhammed tekrar saltanata gelince, bunları ıslah etmek ve barıştırmak için Şerefüddin Girdba-zu'yi gönderdi bu zat vâsıl olduğu zaman harp en kızgın çağında olup ruhları yakalarından kavıyordu. Şerefüddin bunların aralarını ıslah etti,

وخمایة فاحضر فيه سليمان شاه الى دارالخليفة واحضر قاضى القضاة والشهود واعيان الباسين وحلف للخليفة على النصح والموافقة ولزوم الطاعة وان لا يتعرض الى العراق بحال فلما حلف خطب له ببغداد ولقب القاب ابيه غياث الدنيا والدين وباقي القابہ وخلق عليه خلع السلطنة وسير معه من عسكر بغداد ثلاثة آلاف فارس وجعل الامير قويدان صاحب الخلة امير حاجب معه وسار نحو بلاد الجبل في ربيع الاول وسار الخليفة الى حلوان وارسل الى ملكشاه ابن السلطان محمود اخى السلطان محمد صاحب همدان وغيرها يدعوہ الى موافقته فقدم في الثاني فارس فحلف كل منهما لصاحبه وجعل ملكشاه ولي عهد سليمان شاه وقواما الخليفة بالمال والاسلحة وغيرها فساروا واجتمعوا هم وايلدكز فصاروا في جمع كبير فلما سمع السلطان محمد خبرهم ارسل الى قطب الدين مودود صاحب الموصل وتائبه زين الدين يطلب منهما المساعدة ويبدل لهما البدول الكثيرة ان ظفر فاجاباه الى ذلك ووافقاه فقيوت نفسه وسار الى لقاء سليمان شاه ومن اجتمع معه من عساكره ووقعت الحرب بينهم في جمادى الاولى واشتد القتال بين الفريقين فانهمز سليمان شاه ومن معه وتشتت العسكر ووصل من عسكر الخليفة وكانوا ثلاثة آلاف رجل نحو من خمسين رجلا ولم يقتل منهم احد وانما اخذت خيولهم واموالهم وتشتتوا وجاؤا متفرقين وفارق سليمان شاه ايلدكز وسار نحو بغداد على شهر زور فخرج اليه زين الدين على وجاعة من عسكر الموصل وكان بشهر زور الامير بزان مقطعا لها من جهة زين الدين وسارا فوقفا على طريق سليمان شاه فاخذاه اسيرا وحمله زين الدين الى قلعة الموصل وحبسه بها مكرما محتوما الى ان كان من امره ما ذكره سنة خمس وخمسين ان شاء الله فلما قبض سليمان شاه ارسل زين الدين الى السلطان محمود يعرفه ذلك ووعدہ المعاضدة على كل ما يريدہ منه والمساعدة والله اعلم

(ابن الاثير ج ١١ ص ٨٣ - ٨٤)

Süleyman şahın yakalanması ve Musulda hapis edilmesi. Bu senede (551) Musul sahibi Kutbüddin Mevdud bin Zengi bin Aksunkur'un naibi Zeynüddin Ali Küçük, Süleyman şah bin Sultan Muhammed bin Melikşah'ı ele geçirdi. Süleyman şah eskiden beri, amcası Sencer yanında bulunuyordu Sencer, bunu kendisine vâliht yapmış olup Horasan minberlerinde bunun namına hutbe okunuyor idi. Sencer ve askeriyile Guzlur arasında, yukarıda zikrettiğimiz vak'a cereyan edip bunlar, Guzlardan âciz kalınca Süleyman şah Harzem şah yanına gitti. Harzem şah bunu kardeşi Atsız (Etsis) ın kızıyla evlendirdi. Sonra ona, Süleyman hakkında hoşlanmadığı bir haber eriştirdiler, bunun üzerine onu yanından koçdu. İsfehana'geldi, fakat orasının şihnesi kasabaya girmekten menetti. Sonra Kaşana gitti fakat biraderzadesi Muhammed Şah bin Mahmud bin Muhammed asker gönderdi, bu asker Süleyman Şahı Kaşandan uzaklaştırdılar. Sonra Huzistana gitti fakat Melikşah, onun Huzistana gitmesine

Cağrı beği tesellüm ederek sevinçle döndü. Gönüller (kalpler) ve diller onu meth ve ona hamdetmekle meşgul oldu. Kardeşini getirmekle Sultanın kalbini müsterih etti. *Atabey Ayaz* memleketine döndü. Raiyesi onun inayeti sayesinde emin idiler.

Semsüddin İldeniz ile Nusretüddin Arslan Abe, Azerbaycan bilâdını 243
paylaştılar, Emîr *Aguş'a* bırakmak için *Erdebil*'den uzaklaştılar. Adaletin silinmek üzere olan izlerini tazelediler.

Sultan *Muhammed*, kardeşi *Cağrı* ile toplandı. Kardeşlik bunu *Cağ-*

mani oldu. Bunun üzerine Lahf diyarına teveccüh etti ve Bendenicîn'e kondu ve geldiğini bildirerek Halifeye elçi gönderdi, bu ikisi beyninde elçi birkaç defa gidip geldi. Nihayet rehin (tutu) olarak zevcesini göndermesi kararlaştırıldı. Süleyman zevcesini, yanında birçok cariy ve hadem ve haşem ile Bağdad'a gönderdi, ve, işte bunları rehin olarak gönderiyorum, eğer Emîrülümünün, Bağdad'a girmeme izin verirlerse girerim, yoksa gerisi geriye dönerim dedi. Halife bunun zevcesine ve yanındakilere ikram etti ve kendisine de Bağdad'a gelmesine izin verdi. Süleyman üç yüz adamdan ibaret az bir askerle geldi. Vezir İbni Hübeyre'nin oğlu, Süleyman'ı istikbale çıktı, Yanında Kadılkudat ve iki naib vardı. Vezirin oğlu, Süleyman için attan inmedi. Süleyman başı üstünde şemsiye (şemse) olduğu halde Bağdad'a girdi, Halife buna hil'at giydirdi. 551 senesinin muharremine kadar Bağdad'ta kaldı, Muharremde Süleyman Şah Halife sarayına getirildi, Kadılkudat, Şahitler ve Abbasilerin eşrafı ihzar edildi, Halifeye sadık ve muvafık kalacağına ve taata mülâzım olacağına ve hiçbir vehile Irak'a taârruz etmeyeceğine yemin etti, yemin edince Bağdad'ta bunun namına hutbe okundu ve babasının Gıyasüddünya veddin denilen lakabıyla lakalandı. Ve üzerine saltanat hil'ati giydirildi, bunun yanına Bağdad askerlerinden üç bin süvari katıldı. Hille sahibi Emîr Kuveydan buna hacip tayin edildi. Süleyman Şah Rebîül-evvelde Cebel diyarına gitti. Halife Hulvan'a gitti, Hemedan ve diğer memleketler sahibi olan Sultan Muhammed'in kardeşi Melikşah bin Mahmud'a, adam göndererek Süleyman Şah'a yardıma (muvafakate) davet etti. Bunun üzerine Melikşah iki bin süvari ile geldi, herbiri diğerine karşı yemin etti, Melikşah Süleyman Şaha veliaht kılındı. Halife bu ikisini mal ve silâhla ve diğer şeylerle takviye etti, yürüdüler, bunlar ve İldeniz birleştiler. Büyük miktarda asker toplandı. Sultan Muhammed, bunların haberini işidince Musul sahibi Kutbüddin Mevdud ile naibi Zeynüddin'e adam gönderip bu ikisinden yardım istedi. Galip geldiği takdirde bu ikisine pek çok miktarda mal verecek oldu. Bunlar icabet ve muvafakat ettiler. Muhammedin kalbi kuvvetlendi ve Süleyman Şah'ı ve yanında toplanan askeri karşılamak için yürüdü, Cümediyelülâda bunlar beyninde harp vukua geldi. Ve pek şiddetli oldu. Neticede Süleyman Şah ve yanındakiler bozuldular. Asker darma dağın oldu. Üç binden ibaret olan Halife askerinden ancak elli kadar adam Bağdad'a geldi. Bu askerden kimse katledilmedi. Ancak atları ve hayvanları alındı bunun üzerine dağıldılar ve dağınık bir surette geldiler. Süleyman şah İldenizden ayrıldı ve şehri zor üzerinden Bağdad'a yürüdü. Bunlar üzerine Musul askerinden bir taife ile Zeynüddin çıktı. Emîr *Buzan* Şehri Zorda idi burası, Zeynüddin tarafından ona iktâ edilmişti. Bu ikisi yürüdüler ve Süleyman Şahın yolu üzerinde durarak onu esir ettiler. Zeynüddin onu Musul kalesine götürüp, mükerrrem ve muhterem olduğu halde orada hapsedti, Elli beş senesinde zikredeceğimiz hal başına gelinceye kadar orada kaldı. Süleyman Şah yakalanınca Zeynüddin adam göndererek bu vakayı Sultan Mahmuda (?) bildirdi. Kendinden istediği yardımı her hususta ifa edeceğini vadetti.

rı'ye şefakat etmeğe sevk ediyordu. Padişahlık ise onun üzerine kıskırtıyordu (iğra ediyordu).

Müellif diyor ki: Bu sıralarda, 549 senesinde *Hemedan*'da bulundum. Henüz *Cemalüddin Mahmud bin Abdüllâtîf-el-Hucendî* ile hacden dönmüştüm. Sultanı gördüm ki kardeşile ünsiyet edip onun için seviniyor ve onunla beraber yiyip içiyordu, şefekatte ona lâtife ediyor ve lûtufla şefekat ediyordu. Sonra kaleye hapsedilmesini emretti. Emir *İzzüddin Satmaz* [1] *bin Kaymaz el-Haramî*'yi bunu murakabeye me'mur etti ki bu adam *Cağrı*'yı gece ve gündüz bekliyor (tarassut ediyor), gizli ve âşikâr surette gözetliyordu. Biz karargâhdan ayrılıncıya kadar hal ve keyfiyet bu merkezde idi. Bir defa işini gerilettikten sonra kader bunu nereye doğru götürdü bilmiyorum, (kaleye) nakledildiği günden itibaren ne bir haberi işidildimiştir, ne de eseri görüldü. Sanki Padişahların toprağı, vefasızlık kınından çekilmiş (çıkarılmış), tabiatları da iğfal ve iğva unsurundan yaradılmıştır. Bunlar nezdinde rahîm münkatidir, rahmet memnudur, bunların hizmetinde izzet, zillet ile yanyanadır (çifttir) bunlara güvenmek gaflettir, Safiyetleri bulanıktır (kedûretidir), yemin ederler yeminlerini bozarlar, ahtederler ahtlerinde durmazlar.

BU SENELERDE CEREYAN EDEN HADİSELER

Müellif diyor ki: 548 senesinde, *Guz*'lar Sultan *Sencer*'i yakaladılar, bu, dehşetli bir vak'a idi. *Sencer* vak'alarını, ileride, vefatını yazarken, zikredeceğiz. Bu senede frenkler, *Askalan*'ı istilâ ettiler, bu senede Mısır Sultanı *Adil İbnü-s-sellâr* katledildi. Bunu, zevcesinin oğlu katletti. Yine bu senede Cemaziyelâhırede şair *İbni Münir Haleb*'te vefat etti.

244

Şair *İbnül Kayseranî* şaban yirmi birde *Dimeşk*'de, feylesof *Ebülfütuh ibnüssalâh-el-Bağdadî* yirmi beş şabanda *Demeşk*'de vefat ettiler. 549 senesi muharrem iptidasında *Mardin* sahibi *Temirtaş* vefat etti.

Zengi oğlu *Nurüddin Mahmud* 549 senesi üç safere müsadif pazar günü, *Dimeşk*'i fethetti. Safer nihayetinde perşembe gecesi, *Mısır* Hali-fesi (mütevellisi) *Zafir* katledildi.

Müellif diyor ki: Bu senede Sultan *Muhammed bin Mahmud*'un zevcesi sultan Mes'udın kızı vefat etti, sultan Muhammed, matem için oturdu ve çok ağladı, Ulema zümresi içinde bende hazır bulunuyordum.

Atabey İldeniz, Azerbaycan askeriyle ve Emîr *Şir bin Aksunkur* dahi kardeşinin askeriyle Sultanın hizmetine geldiler, Sultan nezdinde bir müddet kaldıktan sonra, dönmek için izin istediler ve döndüler. Sultan bunların hurmet ve kuvvetlerini artırdı, bunlar yükseldiler. *Kerman* meli-

[1] l. nushasında : ستمس (satmas) dır.

kinin elçisi geldi, hurmetle karşılandı. Yükle hediye getirmişti, onlar takdim edildi. *Cemalüddin ibn-ül Hucendî*, *Kerman* Melikinın kızını Sultana istemek için, *Kerman* elçisiyle beraber elçi olarak gönderildi.

Müellif diyor ki: *Cemalüddin* ile birlikte *İsfahan*'a avdet ettim. Bu elçilikte kendisiyle birlikte sefer etmemi istedi. Fakat bu seferki kazanç, benim reyime göre, aynı ziyan idi. Bundan dolayı ben arkada kaldım, o ilerledi, ben geri çekildim, o ileri gitti, ben ikamet ettim, o göç etti. Ben düz ve kolay yolu tuttum, o ise çetin ve sarp yola girdi. Zira o *Kerman*'a giderken ben, *Huzistan* yoluyla *Bağdad*'a gittim 549 senesi şevval de *Askeri mükrem*'e geldim. Melik *Melikşah bin Mahmud* burasının sahibi idi. Ve onun sayesinde memleketler ve yollar emin idi ve *Reisüddin Muhammed bin el-Kadı el-Ebibekir-el-Errecani*'ye mülâki oldum. Bu zat kadı naibi olup ülema beyninde hurmeti büyüktü. Bana pederinin 544 senesinde vefat ettiğini söyledi ve pederinin şiirlerinden bir kısmının müsveddelerini verdi, onun faideler bahçesinden ibaret olan eş'arını okudum. *Becimza* harbinde Halifenin galip geldiğine dair haber geldikte *Bağdad*'a gittim. Bu defa pederle beraber idim, sevinç (müjde) onu da sefere teşvik etti.

Müellif diyor ki: sultan *Muhammed bin Mahmud* bu sene kışı *Sâve* de geçirdi. Vezir *Celâlüddin ibn ül Kıvam*'ı [1] âciz ve tedbir hususunda gayri kâfi gördü, kendisine vezir tayin etmek için *Fars* dan *Tacüddin-ed-Da restî* yi çağırdı [2]. *Tacüddin İsfahan*' a vasil olduktan bir müddet orada ikamet etti. Bundan dolayı işinin tavı kaçtı (iş soğudu) ve ateşi söndü, sultan bunun gelmesini bekliyemedi, başkasını vezir nasbetti.

ŞEMSÜDDİN EBÜ-N-NECİB-ED-DERGEZİNİ'NİN VEZİRLİĞİ

Müellif diyor ki *Şemsüddin* hakkında sultana: bu adam, amcanın veziri ve azminin zahiri (mürevvici) olup bunun birçok hizmetleri sebkât etmiştir ve kıdemi vardır, denildi. Bunun üzerine sultan bunu, mansıba tayin etti ve en yüksek mertebeye çıkardı. Bunun üzerine bu adam mindere dayandı ve sadırda oturdu, irad ve ısdar etti. Elleriyle memleketler tevdi edilen ümeraya emlâki hassa (havassı sultanı) nın çoğaltması için her biri ellerinde olanın bir kısmından ferağat etmelerini teklif etti. Bir çok mamur memleketleri, nevahiye divaniye [3] cümlesine

[1] P. nushası: الدركمى yide ilâve ediyor.

[2] Çağırdı diye terceme ettiğim kelimenin yerinde metinde استقمى kelimesi vardır. Buna göre terceme edilecek olursa mübaleğa ile talep etti ve araştırdı demek lâzımdır. Fakat I ve P nushalarında استدعى olduğundan, çağırdı diye terceme ettim.

[3] Nevahiye divaniye, miri emlak demekmi, yoksa emlâki hassa demekmi bilmedim.

ilhak etti. Bu suretle ihtiyac zamanı için iddihar edilen eşya çoğaldı. çokluk göze çarpacak dereceye geldi, ümit edilen netice görüldü ve semere ümit edildi.

246 Bunun üzerine sultana: ahval düzeldi mal çoğaldı, kalb *Bağdad*'ı düşünmek için diğer işlerden fariğ oldu, binaenaleyh gasbedilen hakkını istirdad et matlup olan işini bırakma, zira orası, memleketinin merkezi baba ve dedelerinin makarrıdır. Eğer sen kendin oraya gidersen senin önünde kimse durmaz ve seninle boy ölçüşmek kimsenin elinden gelmez, dediler. İlk bahar maidelerini yeşilleştirdiği ve faidesini çoğalttığı ve aidesini güzelleştirdiği zaman sultan 550 senesinde *Hemedan* a avdet edip *Bağdad* tarafına hareket etti. *Bağdad*'a gitmek maksadile birkaç merhale gittikten ve birkaç konak konduktan sonra fikri değişti ve geri döndü. Zira harbe avdet edeceklerini va'd eden emirler sözlerinde durmamışlardı. Bundan başka asker de mahsul yetiştirdiği zaman evlerinden ve iktalarından ayrılmak istemiyorlardı. Bundan dolayı geri döndü ve *Azerbaycan*'a teveccüh etti. Burada amcası *Süleyman*'ı mağlub ettiği muharebe vukua geldi. Sonra payitahtına avdet etti. Fakat kalbinde *Bağdad* meselesi hakkında durmadan işliyen ve ruhunun derinliklerine dalan düşünce vardı. Askerin yazın evinden ayrılmıyacağını ve *Bagdad* sıcağı ile kılıç ateşi bir araya cemedilmiyeceğini bildiğinden, son baharda gitmeği askere va'd ederek korkunç tehlikeden onları emin etti. Yardım toplamak, harbe hazırlanmak, tahşidata çalışmak, asker teçhiz edeceklerine mektuplar göndermek, çadırları şehirden dışarı çıkarmak, ince karakol ve süvari bölükleri ayırmakla meşgul oldu. Yaz geçip son bahar gelince, kalktı ve yürüdü.

SULTAN MUHAMMEDİN BAĞDADI MUHASARAYA GELMESİ, EMİRÜLMÜMİNİN MUKTEFİ LİEMRİLLAHİN NETİCEDE ZAFER VE GALİBİYET GETİREN HUSNİ SABRA DAYANARAK ONU KARŞILAMASI

247 Müellif diyor ki: 551 senesi zilkadede, sultan *Muhammed* müthiş çok ve saldırgan asker ile yaklaştı diye, *Bağdad*'a haber geldi. Sultan *Muhammed* o esnada *Kasrı Kudaa* (kudaa köşkü) nam menzilde idi. Halife ihtiraz ve ihtiyata, ciddi surette ehemmiyet verdi ve harp için cidiyet libasını yeniledi, askeri çoğaltmak ve şehri tahkim etmek hususlarına son derece itina etti. Sur üstüne mancınıklardan ibaret bir sur daha çevirdi ve kale burlarını, harp kışkışu (mis'eri harp) olan himayecilerle doldurdu. Vezir *İbni Hübeyre* çıktı ve tacı şerifin altında *müsemmene* yanında *Dicle* kenarında çadırını kurdu ki halife, *müsemneden*

vezirin çadırı üzerine bakabiliyor ve ufak büyük işlerin her çeşidi hakkında tanışmak mümkün oluyordu. Kendisine ümit bağlanmış olan ve şimdiye kadar kapalı (sürgülü) kalan cömertlik kapısını açtı. İslâmın çarpan ve sarsılmış olan kalbini sabit kıldı. Hassa alayını (üdedi hassa) ve harciye'yi hazır kıldı mancınıkçıları ve çarkçıları istihdam etti.

Halifenin ihtiyatkâr tedbirlerinden birisi de, şudur ki: sultan *Mesud* vefat edip hâdim *Mesudûlbilâli*'yi *Bağdad*'dan sürdüğü gündenberi zahire tedarük etmeği, mühimmat toplamağı, silâh yapıcıları, işlerine devam ettirip kuvvet kesbetmeği emretmişti. Mancınık için lâzım olan taş bulunmıyordu. Gemilerle onlardan binlercesini getirtti. Harp gemileri yapılmasını emretti. Bu gemiler *Dicle*'de dağlar gibi durarak dehşet ilka ediyorlardı.

Muhammed şah (sultan Muhammed) askerile, *Bağdad*'ın yukarı tarafında uzaktan, *Diclenin* gün batı tarafına geçti, buraya teveccüh etmesiyle kalpleri korkuttu. *Zeynüddin Ali* küçük yardıma geleceğine söz vermişti, o da va'd ettiği günde mükemmel hazırlık ve külliyyetli askerle yetişti. Garp tarafında, *Bağdad*'ın üstüne bakacak yere kondular. Suvatları bulandırdılar, felâketi çoğalttılar. Sonra sabahleyin erkenden *Bağdad* üstüne yürüdüler azgınlıkta (utuv'de) pek ileri gittiler. *Tacı* şerif hizasında durup, fena tabiatlarının muktezasile hareket ederek ok atmıya başladılar, yaylarından neb' (نبح) okları sağanakla yağdı. Seyircilerden bir cemaati cerahatlediler ki o cemaat onlara hüsnü zannediyor ve onlar tarafından öldürülmiyeceklerinden emin bulunuyorlardı. Farzı, Rafızla karışılabilirler (riayet edilmesi farz olan hurmeti çiğnediler), yer yüzündeki halifesine karşı harp etmekle Allaha karşı harp etmiş oldular. *Bağdad*'dan uzakta bir yere kondular ki binleri toplandı ve derme çatma olan askerleri bir araya geldi. *Hille*, *Kûfe*, *Vâsıt*, ve *Basra*'ya iktalı (mukta') valiler, şihneler ve mutasarrıflar gönderdiler.

248

Halife hergün *Dicle* üzerinde, bölüklerle dolu gemiler çıkarırdı ki o gemilerde hafif mancınıklar, lâtif arradeler, cesur atıcılar, muktedir çarhıcılar (okcular) bulunuyordu. Bunlar *Dicle* üzerinde sultan *Muhammed*'in askeri hizasına gelerek onlara atıyorlar, kimini öldürüyorlar ve kimini cerahatlıyorlardı. Nihayet sultan *Muhammed*, *Bağdad* suruna yakın gelmeği münasip gördü ve gelip *Yerenkuş ez-Zekvî* nin *Sarat* ta ki yurduna kondu (indi). Ata bey *Ayaz*, *İzzüddin Satmaz* ve bunlara benzer büyük emirler, *Diclenin* şark tarafına geçtiler.

Ali Kûçük, *Musul* askeriyle garp cihetinde kaldı. Sultan dahi onunla birlikte garp tarafında idi. Lâkin o *Bağdad* tarafındaki hükûmet konağına (Sultan sarayına) her vakıt, *Dicle*'den geçer ve dönerdi, beyaz kılıçlar,

kınlarından fırlamışlardı, akılların bağları çözülmüştü. *Bağdad* süvarileri her gün (şehirden) çıkıyorlardı, bunların bazıları Sultan suruna (Sultan sarayına) ve *Zaferiye*'ye [1] kadar varıyorlardı, bunlar, düşman pişdarlarına hamle etmek için yapılan *Başûre*'nin [2] arkasında duruyorlar ve oradan çıkıp yaralıyorlar ve yaralanıyorlardı.

249 Halife bunlara gösterdikleri yararlıklara göre atıye verilmesini emretti ki her cerahat için atıye ve her iyi amel için mükâfat var idi. Pervanenin, ateşe düşmesi gibi avamın, harp ateşine atılmaları için de iki sa'ik vardı. Zira harpten dönerken hem din ve hem dünya elde etmiş olacaktı. *Bağdad*'ta harp, sabah ve akşam, kuşluk ve ikindi vakitleri hep devam etti. Muhasara müddeti uzadı. Fakat yiyecek eşya fiyatına tesir etmedi, Et ile tuzdan gayri eşya pahalanmadı [3]. Düşmanın (harbî) kaybetmesi ise kazanmamızın alâmetidir. Emelin elde edilmesi yaklaşımıştır.

Sultanın askeri, Dicle'den yana olan tarafta, *Amid* yurdunun su bendine (*Müsennat*) ve *Kumriye*'ye yakınına iki mancınık koymuşlardı. Diğer bir mancınık da, *Sürhek* سرخ in bina ettiği han üzerine *tac*'ın karşısına koymak istiyorlardı. Eğer bunu yapmış olsalar idi, iz'aclarına (iz'ac hastalığına) karşı tedbir almak güçleşirdi. Bundan dolayı halife, o hana geceliyin esasından yıkmak için adamlar tayin etti. Bu binanın, seher vaktinde, düşmesinin, gök gürlemesi gibi sarsılması oldu. Bundan başka, Dicle'de, tatar oku, arap oku, yakıcı şişe ve nefit yağlı paçavra atıcılarla dolaşan gemiler, Sultan askerini iz'aç ediyordu ve aczlerini kendilerine gösteriyorlardı. Bunları taciz etmekle bu gemiler kuvvetlenmiş ve bunların iz-zetinin ruhunu almıştı, düşmanın ancak az miktarda gemileri olup o da gemicilerini müsahhar ederek (zorla çalıştırarak) ve sahiplerini zarara uğratarak elde ettikleri gemilerden ibaretti. Sonra o gemiciler yanına mezkûr gemilere binmiye de cesaret edemiyorlardı, bundan dolayı hayrette kaldılar. Ve düşündüler, taşındılar, bunun üzerine Halifeye açıktan açığa muhalefet eden *Garraf* sahibi *Bedr bin Muzaffer bin Hammad*, bunlara, ben size harp gemileri tedarük ederim. *Vasıt* şehriden, yakın ve uzak *Batayih* dan yük taşıyan gemiler, yelkenli gemiler, zevraklar ve ateş gemileri (şeffare) getirip sizi zengin edeceğim, dedi. Bunlar ona teşekkür ve hamdettiler. O adam gitti, bunlar onu beklediler. Nihayet ağır ve hafif gemiler, gemiciler ve adamlarla geldi. Fakat bu gemileri, şehirden onların yanına geçirmek imkânsızdı. Halife bunları karşılamak ve ateşle yakıp harap etmek için gemilerle adamlar tayin etti. Bu mesele

[1] Zaferiye Bağdad'ta bir mahalledir.

[2] Dozy: باشوره = *bastillore* (bastiyor) diyor (seyyar kal'a olsa gerek).

[3] Bu terceme I nushasına göre yapılmıştır. Kitaptaki metne göre terceme edilecek olursa, etten gayri eşya azalmadı, tuz da az olmadı, demek lâzımdır.

bu suretle müşkülleşince o gemileri Furat'a çekip *Nehri İsa*'ya getirdiler, *Bağdad*'ın yukarısında *Sarat*'a çıkardılar. Bununla uğraşırken iki ay vakit geçti. Sonra Sultan sarayının yukarı tarafında Dicle üzerine bu gemilerden köprü yapmaya başladılar. Bu suretle Dicle'nin her iki tarafına geçmeye yolları genişledi ve her iki taraftan muhasarayı sıklaştırdılar. 250
Erzakı men ve zahireyi katetmek hususlarını, burun ve eller kesmek suretiyle şiddetlendirdiler.

Sonra bunlara *Hille*'den *Beni Esed* ümerası, ricalı ve cür'etli behadırları geldiler ve: *Bağdad*'ın, Dicle tarafında suru yoktur, o taraftan hücum etmeyi ihmal etmeniz hatadır, bize gemileri veriniz ki oradan hücum edelim, bizim için onu fethetmek ne kadar kolaydır, dediler.

Sultan onların yürümelerine izin verdi. Zırhlar giyerek ve alâmetler takınarak gemilere bindiler. Ölüme ikdam ederek şehir tarafına geçtiler. Sura yaklaşınca silâhlarla mücehhez olarak gemilerden çıktılar. Kapıdan da (şehir kapısından) bunlarla muharebe etmek için Halife kölelerinden bir cemaat çıktı. Böyle iken, gemiden çıkanlar, sahilden uzaklaşıyorlar, yanılmadan doğru ölüme varan adımı geniş atıyorlardı. Sonra *Bağdad* ahalisinden birçok cemaat bunlar üzerine üşüştiler. Bu suretle bunlar müşkül vaziyette kaldılar ve yakayı ele verdiler, Gemilere yüklendiler, ekserisi gark oldular, ağır yüklü gemiler bunlarla beraber battılar. Emîr *Hasan-el-Mutrip* [1] ve kardeşi *Mazi* ve *Beni Esed*'in maruf ricalinden mühim miktarı yakalandılar. Katlolunmak, suya boğulmak, büsbütün ortadan kaybolmak suretiyle bunların kısmı âzamı telef oldu.

Halife daha o gece, *Hasan* ve kardeşinin gemi direğine (dekal'ine) asılmasını emretti. Kalanları da sur üzerinde başı yukarı kaldırılarak asılmış ve asılarak öldürülmüş oldukları halde sabaha çıktılar. Allah bu suretle halifesi için, dostlarına heybet ilka etmek ve düşmanlarını hor ve zelil kılmak kapılarını açtı. Düşmanlar ise, tecavüzleri her tarafa uzandıktan (yetiştikten) sonra pişman oldular. Muhasara uzayınca ve öç almak geç kalınca halife kıtlıktan (galadan = pahalılıktan) korktu, bundan dolayı erzak anbarlarını (ehra) açtı, askerin maaşına (atıyatına) mukabil hurma ve erzak verdi. 251
Asker bunu aldılar, sarf etmek için bunların paralarına muhtaç olduklarından bunları çarşıya çıkardılar ve altın para ile sattılar. Bu suretle erzak fiatı ateşinin alevi öçtü, erzak fiatı yükselmedi. Hiç bir vakit yiyecek eşya pahalılanmadı.

552 senesinde huccac kafilesi *Bağdad*'a geldi, lâkin halife sarayını muhasara altında ve asilerin (haricîlerin) himmeti, onu tazim ettirmemeye matuf olduğunu gördüler ve sultanın karargâhına indiler. Sonra mem-

[1] Diğer nushaya (Elhuseynî) bakarak, Emir Hasan-el-Mutrip diye yazdım. Yoksa kitaptaki metinde, Emîr Hasan-el-Muztarip'dir.

leketlerine dağıldılar. Kimisi *Gavr'a* kimisi *Necd'e* doğru göç ettiler. *Bağdad*'lı hacılar ise, yurtlarına girmek evlerine inmek için hiyleye baş vurdular.

Bu esnada *Bağdad*'da tüccardan bir cemaat vardı. Bunlar, hacılara rafakat etmeyi, *Bağdad*'da kalmaya tercihan istiyorlardı. Şehir istilâ edilirse bizim mallarımız yağmaya uğrar ve vedi'alarımız istihrac edilir, diyorlardı. Bundan dolayı *Tac*'ın karşısına (*Tac'a*) geldiler, çok gürültü ettiler, muzayakadan kurtulmalarını istediler.

Bunun üzerine vezir bunlara şöyle dedi: *Emirülmüminin* size diyor ki: siz benim ihsanımın hariminde ve amanımın zamanindesiniz. Bana bakıp müteselli olunuz! bu belâ umumî olup istisnası yoktur. Mallarınız şehirde masundur, riayetimiz sayesinde mazmundur. Eğer şehirden çıkacak olursanız bir takım felâketlere maruz bırakılırsınız, daha sefere çıkmadan birtakım hadiselerle karşılaşmanız ihtimal dahilindedir.

Sabrediniz, sabrın akibeti saadettir, Allah, felâketlerin dişlerini kırmağa, bize kefilirdi.

Bunun üzerine yine gürültü ettiler, nihayet usandırdılar zecredildiler, dinlemediler. Sonra kendilerinin vâhi reylerine havale ve kısır akıllarına teslim edildiler. Şehirden çıktılar ve mezkûr mallarını sultan sarayına koydular. Bu karışıklıklar devam ettiğinden *Hemedan* seferine ikdam edemediler, birkaç gün geçer geçmez bir takım afetlere maruz kaldılar, soyuldular, 252 yağma edildiler yoksul oldular. Kalın kafalı (gabi) zenginler hakkında Allahın kanunu (sünneti) budur. Bunun sebebini inşaallah ileride zikrederiz.

Müellif diyor ki: *Bağdad* üzerine konan askere gelince, sultan *Muhammed*, merhamet ve atıye dilenerek, af ve mağferet isteyerek halife ile haberleşmeği (ilçileşmeği) münasip gördü. Sultan *Muhammed*'in yanında, *Sadrüddin Muhammed bin Abdüllatif-el-Hucendi* ve *Şemsüddin Ahmed şaz-el-Gaznevî* bulunuyordu. Bunlardan her birini ayrı ayrı elçi olarak gönderdi, lâkin görüşmeğe bırakılmadılar, istenen şeyin elçi vasıtasile yerine gelmesine imkân yoktur, eğer siz iyi muamele etse idiniz muharebeden evvel elçi gönderirdiniz, şimdi eğer yaptıklarınızı geri alır ve dönerseniz ve ahali sizin, yaptığınız işe pişman olduğunuzu görürse, o zaman elçiyi dinleriz ve vasita kabul ederiz denildi.

Bu kavim, elçi kabul ettirmekten ümit kestiler, fenalık etmeğe başladılar, zulüm ve taaddiye avdet ettiler, isyan ve tuğyanda ve ümrani tahrib etmekte ısrar (inat) ettiler. *Bağdad* halkı nezdinde mehâbetleri kalmadı (kırıldı), *Bağdad*'lıları mağlûp etmek için her çareye baş vurdular. Bunları çiftliklerinde baskın edip kuşadırlar, ansızın hücum edip muharebe ederler ve bunların yemcilerle muvasalalarını katediyorlar ve bunları korkutma yollarını mümkün olduğu kadar çoğaltıyorlardı. *Musul*'dan,

ekin ve erzak yüklü sallar (eklâk) geliyordu, bunları Dicle'de yakaladılar ve aldılar ve kendi taraflarına geçirdiler. Bağdad'lılar bunları kurtarmaktan âciz kaldılar, bundan sonra Musul'lular sal ile erzak göndermekten el çektiler, gönderemez oldular.

Halifenin veziri, sultan Muhammed, Bağdad'ı muhasaraya geldiği gündenberi, atabey Şemsüddin İldeniz ile mükâtebeyi devam ettiriyor ve onu iki şehzadeden biri yani Melikşah yahut Arslanşah ile Hemedan'a hareket etmeğe teşvik ediyordu, nihayet Melikşah memlekete hücum etti, yeni ve eski ne varsa cümlesini eline geçirdi, iktalar akdetti, mahsulleri topladı, kazançları (irtifaları) yükleyip kaldırdı, diye haber geldi. Bu haber, askerin bazusunu kırdı ve sebatını gevşetti. Fazla olarak sıcaklık da şiddetlendi, kara ve deniz tutuştu. Bunun üzerine hacekiler, emirler ve diğer büyükler sultan nezdinde toplanıp karar aldılar. Toplananlar, vezir Şemsüddin Ebû-n-Necib el-Asam ed Dergezini, müstevfi Radıyüddin ebû Sadûlhavafi, istifa naibi Kemalüddin Ebürreyyan ve ümeradan Atabey Ayaz, İzzüddin Satmaz, Şerefüddin Gerdbazu ve Mesudûlbilâli idi. Musullu Zeynüddin Ali Kûçûk'de bunların fikrini tervic etti. Bunlar, hepimiz, şark tarafına geçip ciddi surette harp edelim ve harbi devam ettirelim: eğer feth müyesser olursa, maksat yerine gelmiş olur, Eğer feth müteazzir olursa ilerisine avdet edeceğimizi kararlaştırıp dağılırız, harbi uzattığımızdan menfaat elde etmiş oluruz (?) dediler. 253

Sonra köprülerine ihtimam ederek onu tahkim ettiler. Aldıkları karar üzerine cesaretlendiler. Asker, Rebiülevvel ayında çarşamba günü sabahleyin, hazırlanmış ve silâhını giymiş, atına binmiş, bol zırhın eteğini yüğrük at üzerine sermiş olduğu halde sıkışarak köprüden geçmeye ve iktiham ederek ölüme kapanmağa başladılar. Tesadüf olarak bugün şiddetli rüzgâr esti, fırtınadan dolayı deniz dalgalandı, dalgalar biri diğerine çarptı, bölükler izdihamla köprüye girdi, köprü ağırlaştı ve koptu asker geri dönmek istedi, dönmeğe yol (imkân) bulamadılar. Köprüde olanlar, düşmekten korktular, ellerini topuzlara uzattılar, sallandılar. Karma karışık oldular (ölüme sürüklendiler). Fakat uğradıkları mesele- nin farkında değillerdi, köprünün kırıldığını bilmiyorlardı. Korkularından zebun oldular (korktuklarından kendilerinden geçtiler). Kendilerini büyük bir felaket helâk ettiğini zannettiler, hayrette kaldılar anlayamadılar, vehimlerine ne geldise onu yapmak istediler. 254

Mesele müphem bir şekil alıp karışıklık başlayınca, sultan ata atlandı ve aşağı doğru uzaklaştı, nehir kıyısına indi. Zeynüddin Ali Kûçûk'e, sultan atlandı, asker, sarsıldı ve saraya girdi korku hissediyorlar denildi.

Bunun üzerine Ali Kûçûk, sultandan görme (görerek), Musul aske- rile atlandı.

Bağdad ahalisi, bunların ihtilâf, ihtilâl, ihtilât ve ihtiyatlarını görünce, şehrin kapılarını açtılar, celâdet sahiplerini çağırdılar ve *Emirülmüminin*'in ve zaferinin uranile (şiar = parola) nida ettiler, karadan ve sudan bütün halk yürüdü. Hafif surette techiz edilen askerle, hafif (sür'atli) gemilerde kürek çektiler. Hak, batıl üzerine hücum edip onu bozdu.

Düşman ise kendi halile meşgul ve başlarına gelen aksilikten mütehayyir idi. Şark tarafında kalan askerin garp tarafına geçmesine yol yoktu. Binaenaleyh *Bağdad*'lılar sultan sarayına hücum ettiler, düşmanı oradan koğdular ve uzaklaştırdılar ve sarayın içine girerek, oraya tevdi (depo) edilen malları ve toplanan ağırlıkları yağma ettiler. Tacirlerin malları ve misafirlerin emanetleriyle oynadılar. Sarayda yağma edilecek eşya kalmayınca kapılarını söktüler ve iplerini kestiler. Düşman ise, korkarak meyus, kaygulu ve pişman olarak döndüler, ağırlıklarını düşünmeğe vakit bulamadılar, başlarının kaygusu, üzerlerine yük oldu. Gece oluncuya kadar at üzerinde durdular, sonra yürüdüler, gecenin evvelinde, geldikleri yollara döndüler, eğlenmediler. Garp tarafında olan *Hemedan* ve *Azerbaycan* askeri, *Musul* askerlerle dönmeğe mecbur kaldılar, hatır ve hayallarına getirmedikleri işlere ve mukadder olan tehlikelere sürüklendiler.

Bağdad ise, Allah onun tasasını giderdi ve güzellik üstüne güzellik verdi, *Bağdad*'a ihsan etmiş olduğu zaferi lütuflarile teyit etti (lütfundan naşı huccetlerle teyit etti) ve ahalisini dalgaları çarpışan fitne tufanından sekine gemisi içinde kurtardı, su çekildi iş yerini buldu, hak muzaffer oldu, zafer tahakkuk etti.

Muktefi, muhalifetten feragat edenleri yani elinden silâhı bırakanları takip etmedi saklanan ve ihtifa edenleri araştırmadı.

Halifenin askerleri, memleketlerine dağıldılar, mutad olan zafere sevindiler. Acemler de (gayrı araplar da) artık *Bağdad*'a göz dikmeğe mahal kalmadığını öğrendiler.

Müellif diyor ki, bu esnada ben *Bağdad*'da idim, imamı tehnie için bir kaside karaladım. *Avnüddin* bu sene beni, kendi yerine *Vasıt* naibi olarak istihdam etti. Beni medrese sıralarından iş masasına nakletti, ilimle iştiğalden mu'attal bırakdı, tevcih etmiş olduğu vazife ile beni süslediğini (ataletten kurtardığını) zannetti.

SULTAN SENCER BİN MELİKŞAH BİN ALP ARSLAN BİN DAVUD BİN MİKÂİL BİN SELÇUKUN VEFATI VE HAYATININ İPTİDASINDAN SONUNA KADAR OLAN AHVALİNİN HER BİRİNDEN BİRER PARÇA

Müellif (r. h) diyorki: *Sencer* Guzlar elinden kurtulduktan sonra, 552 senesi rebiülevvel on dördte pazartesi günü vefat etti. Tevellüdü ise, *Sin-*

car arkasında (açığında) 471 senesi Recebinin son beşinde (yirmi altısında) cuma günü vukua gelmiştir. Kardeşi *Berkiyark* bunu 490 senesinde *Horasan* vilâyetine tayin etmişti.

BU HUSUSTAKİ SEBEP

Müellif diyor ki: *Melikşah*'ın günlerinde *Horasan* diyarının şehirleri asayiş ve sükûnet içinde olup yolları emniyetli idi. *Horasan*'ın etrafı şih-nelerle dolu idi. Civarı sakinlerle meskûn olup iyiler orasını yurd (vatan) edinmişlerdi.

Yurtları feyizli ve bereketli idi. *Nizamülmülk*, devletin intizamı için kâfi geliyor ve devleti kolaylıkla idare ediyor, ihsanı fazilet sahiblerine kifayet ediyor ve cahillerin ellerini tutuyordu. *Horasan*' da iki reis yoktu, hiç bir zaman orada iki sultan hüküm sürmedi.

Nizamülmülk şehit edilip *Melikşah* devletin korusunu ölüm çiğne-yince o akitler bozuldu, o ahitler neshedildi, fenalık büyüdü, ziyan ve zarar dadandı (kanıktı), küçükler büyüklere, memurlar amîrlere tahakküm ettiler.

Sultan *Melikşah*'ın *Arslan Argun* denilen kardeşi var idi. *Hemedan* ve *Save* nahiyeleri yedi bin dinara buna ikta edilmişti, şimdi buna ne vakıta kadar mahrumiyet acısı çekeceksin ve ne vakıta kadar, padişahlık süsünü ve lezzetini terk edeceksin dediler, meskenlerini ıssız bırakacak işe teşvik ettiler.

Bunun üzerine *Arslan Argun* sükûnetin arkasından indi, eşkin (yügrük) atın arkasına bindi. Bu pehlivan, talebini şiddetlendirdi. Koşmak için atın göğüslüğünü (kümüldürük), sıkı bağladı, *Nisabur*'a geldi, orada tutunamadı, onu *Nisabur* ahalişi oradan defettiler. Bunun üzerine *Merv*'in çakıl taş-larını çiğnedi, ve şüphesiz bunu elde edeceğim dedi. *Merv* şihnesi emir *Kavdan*[1] buna inkiyad etti. Bu suretle *Merv*'in bütün mahalleri bunun yedi tasarrufuna bırakılmış oldu. *Arslan Argun*, *Kavdan* sayesinde kuvvetlendi, eşkinsiz atı değil de yügrük atı ele geçirdi, Belh ve Tirmiz'i elde etti (istilâ etti). *Horasan* bunun için temizlendi, bu kıt'anın şehir-lerine, şehirler zam ve ilhak etti. Ve biraderzadesi sultan *Berkiyark*'a yazarak kendi sâ'yim ve taliimin yar olması sayesinde, dedem *Cağrı* bey *Davud*'un memleketini (hisselerini) elde ettim. Kanaat ettiğimden, buna razı oldum, bundan başkasında ne gözüm var ve ne de onun hakkında münazaa edeceğim, dedi.

Berkiyark, kendisini, *İrak*' da meşgul eden ve gittikçe artan, eksil-miyen endişe içinde görünce ona karşı yürümedi ve teklifini kabul etmiş gibi göründü. Sonra fikri değişti, onunla muharebe etmeği ihtiyar etti.

[1] İ. nüshasında: قودون (Kudun) dir.

Berkiyark'ın yanında diğer amcası *Böri Bars* bin *Alp Arslan* bulunuyordu, bunu, kardeşine (*Böri Bars*'ın kardeşine) karşı muharebeye gönderdi. Yanına, *Mesud* bin *Macar* (macer'mi?) ile, emir *Altuntaş*'ı kattı. Bunun yanına, *Horasan* askerleri toplandılar. Bundan dolayı *Böri Bars*, sevincinden uçtu ve çılgınca sevindi, şiddetle kavrayıcı azmini teşvik etti.

Mesud'a gelinee, *Altuntaş*, bunun hakkında kendisine söylenen sözden dolayı vehme düşerek, bunun ve çocuğunun üzerine hücum edip bunları öldürdü. Bu suretle bütün iş *Altuntaş*'ın elinde kaldı *İmadülmülk Ebülkasım* bin *Nizamülmülk* Melik, *Böri Bars*'a vezir oldu. Artık bu alçalttı, yükseltti, dağıttı, topladı, yırttı, yamadı, daralttı, genişletti.

Böri Bars, kardeşi *Arslan Argun* ile muharebe etti, ona çarptı ve üzerine çökerek ezdi (üzerine yüklenerek ezdi), dağ gibi azmini sarstı ve mağlûp etti. *Arslan Argun* harbi kaybedip bozgun halde *Belh*'a döndü. *Böri Bars*, muzaffer ve mesrur olarak onun yerine oturdu. Sonra, *Arslan Argun*, memleketin her yerine elçi gönderdi ve asker topladı. Kalktı *Merv*'e gitti, orasının çakıl taşlarını çaktı, tepesine kondu, kahren onu fethetti. Surunu yıktı, ekser ahalisini katletti. *Böri Bars*, bununla karşılaşmak ve memleketleri bunun istilâsından korumak için *Herat*'tan çıktı. İki asker birbirine karşı yürüdü, kılıçlar tuğulgalarda çınladı, tilki, arslan göğüslüğünde (lebbe) harladı. Mavi demirle, zafer meyvası elde edildi. Ok kuburunun (ca'be) yavruları (oklar), göz bebeklerinin yuvasına uçtu. Ok uçları, yanağın öpülecek yerlerini kanattı. Felâket, *Böri Bars*'a karşı çıktı, askeri bozuldu. Arkasından erişilerek kendisi esir edildi. Kardeşi *Arslan Argun*'a getirildi. *Arslan* buna hiç acımadı ve yumuşaklık göstermedi, *Tirmiz* de kalebend (hapis) etti, sonra boğdu. *Böri Bars*'ın veziri *İmadülmülk* bin *Nizamülmülk*'den üç yüz bin altın müsadere etti (*İmadülmülk*'ü, üç yüz bin dinar vermeğe mecbur etti), sonra öldürdü. Yapmadık fenalık bırakmadı, şüphesiz Allah kendisini de aldı, kader ve kazasını ona musallat kıldı, saf hayatını bulandırdı şöyle oldu:

258

Merv'e döndü, kendisinin Padişah olduğunu (yahut, memleket elde ettiğini) ve hasmının helâk olduğunu zannetti. Münecimi buna şöyle dedi: üstünde bir zulmet parçası görüyorum, sen mukadder olan şeyi defedemezsin, bununla beraber korkudan emin oluncuya ve ondan korkun gidinciye kadar sakınman ve korunman münasıptır.

Bunun üzerine, *Arslan Argun*, eshabından saklandı ve kapılarını kapadı (kapılarının sürgüsünü sürdü), kendisiyle ülfet etmiş olduğu küçük köleden başka kimse bırakmadı, onu bekliyordu, geç kaldığı için kızdı, geldiğinde niçin geç kaldın diye tekdir ve kusuru için tecziye etti. Uşak yanında olan bıçakla *Argun*'u vurdu ve devirdi ve o anda öldür-

dü. Köleye niçin öldürdün dediklerinde, halkı bunun zulmünden kurtarmak istedim, dedi. Bu iş, Allahın kaderi idi ve Allahın ilminde sebkât etmişti. *Arslan Arğun*, 490 senesinde 26 yaşında iken katledildi.

Sultan *Berkiyark*, amcası *Arslan Argun*'un *Horasan*'ı istilâ ettiğini öğrenince, kendisinin kardeşi *Ebulharis Sencer*'i *Horasan*'a tayin etmiş (*Horasan*'ı *Sencer*'in uhdesine tevdi etmiş) ve onunla göndermek için asker de teçhiz etmişti. Bu esnada amcasının öldürülmesi haberi geldi, muharebeye hacet kalmadı, bununla beraber kardeşini göndermeği doğru buldu. Yanında *Sencer* olduğu halde yürüdü. *Damgan*'a vâsıl olduğunda, amcasının eshabı, onun yerine küçük bir çocuğunu oturtmuşlar diye haber aldı.

Arslan Argun'un eshabı, *Sencer*'in geldiğini ve *Berkiyark*'ın yaklaştığını öğrenince, yedi yaşlık çocukla *Berkiyark*'a karşı çıkıp çocuk için ondan aman dilediler, ve çocuğa itaat ettiklerini gösterdiler ve çocuğu *Berkiyark*'un huzuruna getirdiler. *Berkiyark* ona hürmet ve ikram etti ve onu takdim etti. Sabi on beş bin süvari ile gelmişti. Bunlar (*Arslan*'ın eshabı), çocuğu küçük sayarak hazinesini yağma etmişler ve onu fakir bırakmışlardı. Sultan ona, *Rey* ve *Hemedan* nahiyelerinde ikta verdi (yahut : Sultan ona *Rey Hemedan* nahiyelerini ikta etti). *Berkiyark* *Horasan*'a girdi. *Tirmiz*'e vâsıl oldu, bütün *Horasan* diyarını zaptetti. *Semer kand* bunun hükmü altına girdi (*Semer kand*'ta bunun emri yürüdü).

Berkiyark, *Semer kand*'ı *Süleyman Tekin* Hana, bunun akıbinde *Mahmud Tekin*'e tevdi etti, sonra yalnız *Hârûn Tekin*'in elinde bıraktı. *Berkiyark*'a, *Gazne* sahibi *İbrahim* de inkıyad etti, Allah bunu yer yüzünde kudretli kıldı. 259

Sencer, *Berkiyark* hayatta iken ne iş başında ve ne de iş başından uzak bir halde bulunuyordu, üzerinde yalnız, valilik ismi ve re'ye iştirak hakkı ve sancak akdetmek salâhiyeti vardı. Nihayet *Berkiyark*, *Irak*'ta rahneler açıldığını ve ahitlerin gevşediğini işitti. (Bu esnada) *Müeyyedülmülk* bin *Nizamülmülk*, Sultan *Muhammed* bin *Melikşah*'ı, Padişahlık talep etmeğe kaldırmak için *Cenze*'ye gitti ve onu harekete teşvik etti. Bu teşvik üzerine, *Muhammed Rey*, üstüne yürüdü *Berkiyark* o esnada *Rey*'de idi. Sultan *Muhammed Rey*'e vâsıl oldukça, *Berkiyark*, oradan ayrıldı validesi *Zübeyde* Hatun yakalandı. Sultan *Muhammed* onu hapsedti ve boğdu.

Berkiyark, *Huzistan* ve *Vasıt* yoliyle *Bağdad*'a gitti. *Seyfüddevle Sadaka* bin *Mansur*, *Berkiyark* yanına gelip kadr ve hurmet görüp atıye elde ederek sevinçle memleketine döndü. *Gührain* ile *Gürbuka* da *Berkiyark* yanına geldi. Bunun üzerine, *Şehrizur* tarikiyle, memleketine dönmek için çıktı ve başına pek çok Türkmenler toplandılar. *Gürşenbe*

denilen yerde, kardeşi *Muhammed*'le muharebe etti, mağlûp oldu, neşatı kırıldı. Elli süvari ile *Esferain*'e yürüdü, sonra *Nisabur*'a vardı. Emirleri yardıma çağırdı, işe yeniden başladı. Kasabanın ileri gelenlerini ve eşrafını tevkif, âyân ve efazilini helâk etti. İmam *Ebüлмаali-el-Cüveynî*'nin oğlu *Fahrülistâm Ebülkasım*, bunun elinde mahbus iken vefat etti.

260 Sultan *Sencer*, bu esnada adamlarıyla birlikte *Belh*'de olup Emîr *Kündeniz* [1] ile *Argaş* [2] bonun yanında idi. *Habeşi* bin *Altuntak* denilen bir kimse, *Horasan*'ın büyük bir kısmını elde etmiş isyan bayrağını kaldırmıştı (İsyan ederek ittifak esasını عما yarmıştı), kendisi, *Damegan*'da oturuyordu, *Horasan*, *Taberistan* ve *Cürcan* memleketlerinin büyük bir kısmı bunun eli altında olduğu gibi *Kirdigûh* kalesi de bunun elinde idi. Bundan hoş gitmiyecek işler sadır olmağa başladı. Bunun üzerine *Sencer*, *Argaş* ve *Kündeniz* ile birlikte, buna karşı muharebeye kalktı. *Sencer*'in(?) yanında kendi askerlerinden yirmi bin adam ve *Tabes* reisi (sahibi) *İsmail-ül-Keleki* eshabı olan *Batınî*'lerden beş bin adam vardı [3].

Sencer askerinin kalpleri, Sultan *Berkiyark*'ın gelmesiyle bir kat daha kuvvetlendi, bundan dolayı arslanlar gibi hücum ettiler, yağmur gibi döküldüler, dağlara dağlarla çarptılar, kın kızlarını (kılıçları) kafalara sapladılar. Başta, harbin cereyanı bunların aleyhine idi, sonra lehlerine döndü. *Habeşi*'nin askeriyle mukateleyi ve onları katletmeği reva gördüler. *Habeşi*, bozgunluk esnasında köylerden birine düştü ve orada yakalandı, takatsız bir hale konulduktan sonra, iki Emîre yani *Argaş* ile *Kündeniz*'e getirildi bu ikisi onu hapsettiler. Fidyei necat olarak yüz bin altın verecek oldu, kabul etmediler, onu öldürdüler.

Berkiyark *Irak*'a avdet etti. Buna *Cavli Sakav* [4], *Aytekin-ün-Nizami* ve *Sabave Usbühbud*'ı iltihak ettiler. Sonra zırhlı ve tuğulgalı beş bin süvari ile *Ayaz* geldi, bunun üzerine on beş bin asker ile *Hemedan*'a azimet etti. Orada yedi bin asker ile, kardeşi *Muhammed* bulunuyordu. Bunlar, çarpıştılar, karşılaştılar, alevlendiler ve parladılar.

Muharebe, Sultan *Muhammed*'in hezimetile nihaytlendi. *Muhammed*, muharebeden bir cemaatle birlikte kaçıp kurtuldu. *Müeyyedülmülk* esir edildi. *Berkiyark* bunu, evvelce yapmış olduğu fenalıktan dolayı öldürüp kalbini serinletmek için, kendi eliyle katil etti.

[1] P. nushasında كيدكز, O. nushasında كندكز dir.

[2] Metnin naşiri burada şöyle diyor: Kumandan زغش, ın adı olub يرغش diye tashih edilmelidir.

[3] Bu zikredilen asker hepsi, *Sencer*'in miydi yoksa *Habeş Altuntak*'ın mı idi, yahut *Batınî*'ler, *Altuntak*'ın mıydı.

[4] P. n. سقاو dir.

Sultan *Muhammed*, *Cürcan*'a kadar gitti. Bu haber *Sencer*'e eriştik-te, bunun için kaygılandı ve kederlendi ve olup biten işlerden müteessir oldu ve *Nisabur*'dan, *Muhammed*'e pek çok mal gönderdi. Ve bununla 261 görüşmek için yola çıktı ve *Cürcan*'da görüştüler (birbirine mülâki oldular). Birlikte *Bağdad*'a giderek, *Darülhilâfe*'yi kendileri için melce ve mahalli telâki edindiler. Halife *Müstazhir*, bunlar için meclis akdetti (oturdu) ve bunlara hil'atler ifaze edildi. Halife kendi elile bunlara, sancak akdetti. Bunlar her ikisi Padişahlık yolunu tuttular (Padişahlık yoluna doğruldular). *Sencer* yerine dönerek *Horasan* semtine gitti, *Muhammed* ise *Berkiyark*'la harbetmek niyetile hazırlandı. *Ruzraver* kurbünde harp için saf tuttular, fakat harbetmeden ayrıldılar. Sonra sulh ve ıslahıbeyn (hal) etmeği kararlaştırdılar. Sonra tekrar, aralarındaki sulh akdi bozuldu ve âdet üzere herbiri diğerinin aleyhine sayetti ve bunlar arasında *Rey*'de diğer bir muharebe vukua geldi, iki asker arasında ölüm elçileri bilâfasıla devam etti. Sultan *Muhammed İsfahan*'da muhasara edildi. Bunun üzerine Melik *Mevdud* bin *İsmail* bin *Yakutî* [1] bin *Mikâil*, elçi göndererek buna iltihak edeceğini, lâzım olan eşyayı vereceğini vadetti. Bundan dolayı, *Muhammed* muhasaradan çıktı, *Erraniye* semtine azimet etti, lâkin *Mevdud*, bununla içtima etmeden vefat etti. *Muhammed* bunun askeri ile kuvvetlendi. *Berkiyark*, harbetmek için bunun üstüne yürüdü, 496 senesi cemaziyelâhırede *Huvey* kapısında karşılaştılar. *Muhammed* münhezim olarak *Ani* şehrine gitti. Sonra bu iki kardeş arasında yakınlar ve yabancılar tavassut ettiler. Memleket (Devlet) bu ikisi bey-ninde ikiye ayrıldı. Sultan *Muhammed* için, *Musul* ve *Şam* ile *İsfizruz* diye maruf olan beyaz nehrin ötesi kararlaştırıldı. Devlet bu taksim sayesinde intizama girdi. *Bağdad*'ta, *İsfahan*'da bütün *Irak* ülkesinde ve diğer ülkelerde (diğer taraflarda) *Berkiyark* namına hutbe okundu. Lâkin kudretine tam itimat ettiği zaman, kader bunu tahrik etti, ömrünün suvatından dönmek zamanı yaklaştı, 498 senesi rebiülâhırda *Berucird*'de vefat etti.

SENCER KISSASINA AVDET

Müellif diyor ki, *Sencer*'in işi *Horasan*'da devam ediyor, saltanatı 262 kuvvetleniyor kuvveti muhkemleşiyor (şiddetleniyor) du. Bunun üzerine *Mavera'ennehir* sahibi *Kadir* hana şöyle bir fikir geldi: *Horasan*'a geçersen orasını kahren elde ederim, dedi. *Sencer*'in yaşı küçük olduğundan onu mağlûp edeceğini ümit etti, bu mesele kafasında dolaştı durdu. Emîr *Kündeniz* de buna mektup gönderiyor, tehir ettiği için (iş

[1] O. nushasında: ياقوتى dir.

gevşek tuttuğu için) bunu tevbih ediyordu. Nihayet, *Sencer* üstüne yürümeği tasdim ve onunla karşılaşmayı her şeye takdim ederek, fezaya sığmıyan, kazai mübremi tahakkuk ettiren yüz bin askerle nehri geçti.

Günün birinde *Kadirhan*, ayrılarak ve havassıyla infirad ederek askerinden çıktı, av peşinde koşarak karargâhından uzaklaştı. *Sencer* bu fırsattan haberdar oldu ve bu fırsattan istifade etti, elden kaçırmadı. *Sencer*, *Kadirhan*'ın askerinden ayrı bulunmasını ganimet bildi ve o ganimeti ihraz etti. *Kadirhan*'ı, yakalamak için askerinin *İsfehsâleri Yerga-ş*'ı[1] güzide askerlerinden bir camaatle gönderdi. Ve av meydanında onu avladı ve eline geçirdi. *Kadirhan* ava çıktığına pişman oldu. Zor sandığı *Kadirhan* meselesi, *Sencer* için kolay oldu. *Kadirhan* esir olarak *Sencer*'in huzuruna getirildi. Ve *Sencer*'in emriyle boynu vuruldu. Askeri dağıldı, şem'i (cırağı) söndü, Sultan *Sencer* makarrine döndü. *Kadirhan*'ı yarmakla ordusu meydana geldi. Bu vak'a *Sencer*'in kardeşi *Bekriyark*'un hayatında ve onun vefatından birkaç gün evvel vukua geldi. *Sencer*'in talii her cihetçe kendisine yar oldu, bundan sonra saadeti devam etti. Bütün işleri rast gitti, matl'aları nurlandı ve nuru tulû etti.

263 Sultan *Mahmud Sebüktekin* evlâdından *Behramşah*, iltica ederek *Sencer*'e geldi ve yardım etmesini istedi. ve *Gazne* tahtına oturan kardeşine düşmanlık etti. *Sencer* bunu güzel surette kabul etti arzusunu yerine getirmeği münasip gördü. *Behramşah*, başkalarına tercih ederek nasıl *Sencer*'e iltica ettiyse, bu da onu sığındırmağı tercih etti, ona iâşe ve iane hususunda da onun, *Sencer*'i ihtiyar etmesi gibi ihtiyar etti ve *Gazne*'ye yüzlendi. Bu haber, Sultan *Muhammed*'e eriştikte bu işi iyi görmedi ve *Sencer*'e mektup göndererek, bu hanedan büyük ailedir buna suikast etmeyiniz dedi. Lâkin *Sencer*, kardeşinin nasihatını kabul etmedi, yardım isteyene yardım etmeğe hazırlandı. Bu vak'a 510 senesinde oldu. Eteğini sürterek selini akıtarak, süvarisini saf saf dizerek ve fillerini koşturarak *Gazne* sahibi çıktı. Başında çetr dalgalanarak, muzafferiyeti sağ eliyle müsafaha ederek *Sencer* geldi.

Gazne sahibinin elli adet fili vardı onları, asker saflarının önüne saf saf dizmişti (Ordusunun önüne bunları sıra ile koymuştu). Bu filler üzerinde de zırlı hamiler, hamiyetli atıcılar bulunuyordu. Azkalsın *Sencer* askeri bozulacaktı. Zira filler, sel gibi gelince atlar, fillerden ürktüler. Bunun üzerine, *Sicistan* sahibi Emîr *Ebülfazl* attan indi, gözünü kan bürüyerek (tehevvürle) ilerledi, en büyük filin ayakları arasına girdi ve hançeri ile karnını yardı, fil bağırarak dönüp kaçtı, kalan filler de bunun arkasından gittiler. Bunun üzerine *Gazne* askeri bozuldu, *Sencer* askeri harbi kazandı. *Sencer*, *Gazne* malını ve hazinelerini aldı ve *Gazne*'nin,

[1] İ. nüshasında : بزغش. (Buzguş) dır.

gizli ve âşikâr nesi varsa cümlesinin üzerine kondu? *Mahmud* hanedanın (sülâlesinin) devleti, ilk anından itibaren, bakire olup el sürülmemiş (bozulmamış) ve mühürlü olup mührü kırılmamıştı. Nihayet *Sencer* geldi gururunu kırdı ve perdesini yırttı. *Gazne* mallarını aldıktan ve dolu hazinelerini boşalttıktan, gizli kenzlerini silikdikten sonra *Gazne* tahtına, *Behramşah*'ı oturttu, harap etmiş olduğu *Gazne*'yi tamir etmesini emretti. Her sene için kararlaştırılmış olan iki yüz elli bin lirayı eda etmeği zimmetine yükletti. Kardeşi Sultan *Muhammed*'e yazıp feth sevincini ve müradin yerine geldiğini bildirdi. Sultan *Muhammed*, bunun için acıdı. Bu vak'a, Sultan *Muhammed*'in kalbini meğgul eden ve onu ezen ve zayıflatan hastalığı esnasında idi, bundan bir sene sonra vefat etti. *Sencer* kuvvetlendi, asker onun yanına toplandı. Bundan iki sene sonra *Semer kand* 264 üzerine yürüdü ve askere bunun semeresini iktitaf ettirdi. Fakat bu, uzun zaman muhasaradan ve son derece sıkıştırmadan sonra olabilmıştır. *Semer kand* sahibi *Ahmed* Hanın şanı büyük ve Saltanatı sevimli idi. Bunun, on iki bin Türk köleleri vardı. Türkler üzerine gaza etmekten hâli kalmazdı. Türk memleketlerine iki aylık mesafeye kadar içerilere dalardı. Muzaffer olarak, sevinerek dönerdi, sonra felç hastalığına tutuldu, tabipler bunu tedavi etmekten âciz kaldılar. *Sencer*, bunu altı ay muhasara edip sıkıştırdı ve sabretti. Nihayet *Ahmed* Hanı, uşaklar sediyeye ile kaldırarak, *Sencer*'in yanına çıkardılar. Bir saat *Sencer*'in önünde oturdu söz söylemeğe takati yoktu, salyesi akıyordu, ve çenesi bir yana yamılmıştı, sonra harem tarafına götürüldü, zira bununla *Sencer*'in zevcesi Türkân hatun arasında karâbet vardı. Sonra *Sencer*, bunun yerine, *Nasır* Hanı tayin edip, bununla *Ahmed* Hanın devletini ihya etti. Sonra, *Gazne* sahibi Melik *Behramşah*, *Sencer*'e karşı olan ahdini bozdu, iltizam etmiş olduğu şeyi ödemekten imtina etti. Bunun üzerine *Sencer*, ikinci defa olarak *Gazne* üstüne yürümeğe ve askerinin dizginlerini o tarafa çevirmeğe azmetti ve kalktı. *Bûst*'e vardığında, ondan öte geçmek müşkülleşti, yerin çamuru, yürümekten menetti, hayvanlara yem bulmak müteazzir oldu, saman altından kıymetli oldu. Şedayid tahammül edilemeyecek dereceye vardı. Lâkin *Sencer*, buna bakmadı. Gözünü kararttı ve ilerledi. *Behramşah*, takati kesilerek harhar soludu, yakın olduğu için *Lehavur*'e [1] gidip *Sencer*'den uzaklaştı.

Sencer, yağma ederek falâketler kâsesini *Gazne* üzerine çevirerek oraya vâsıl oldu. Mallar ve canlar selbedildi, mahalleler ve pazarlar yağma edildi. *Sencer* kış geçtikten ve *Gazne* işlerini yoluna koyduktan sonra *Horasan*'a avdet etti. Kardeşi Sultan *Muhammed* 511 senesinde *Irak*'ta vefat edip yerine oğlu *Mahmud* geçerek yukarıda zikredilen öteki hadiseler vukua gelince, *Sencer*, *Irak*'a gitmeğe mecbur oldu ve

[1] Bu kasabanın asıl ismi : Lehvur, dir lakin : Lehavur, diye şühret bulmuştur.

- 265 yukarıda zikrettiğimiz, enini ve boyunu beyan ettiğimiz vak'a cereyan etti. *Sencer*, bu seferinden dönerken, Irakayn (Irakı Acem ve Irakı Arab), *Şam*, *Musul*, *Diyaribekir*, diyarı *Rebia* ve *Haremeyn*'de namına hutbe okunuyordu. *Şark* ve garpta *Sencer* namına para kesildi. Sultanülâzam *Muizüddünya Veddin* diye lakaplandı. Biraderzadesi *Mahmud* bin *Muhammed*'i *Irak*'ta kendisine veliaht tayin etti ve onu *Mugisüddünya Veddin* diye lâkapladı. *Sencer*'in *Irak*'a, *Mahmud* zamanında iki defa, *Tuğrul* ile *Mesud* zamanlarında iki defa geldiği zikredilmektedir. Fakat, *Mesud* zamanında *Rey*'i geçmemiştir.

SULTAN SENCERİN HORASANDAKİ VEZİRLERİ

Müellif (R. H.) diyor ki: *Sencer*'in küçüklüğünde kendisine has olan kâtiplerinden birisi de *Elâmid Ebülfeth* bin *Ebilleys*'dir. Bu adam, 489 senesi sekiz şevvalde *Sencer*'le beraber *Bağdad*'a geldi. *Sencer*'in yanında Atabey'i *Keç külâh* da bulunuyordu. *Sencer*'in bu seferi, kardeşi *Berkiyark* zamanında, *Mustazhir* hilâfetine ilk çağlarında olmuştur [1]. *Horasan*'a geçtiğinde *Nizamülmülk*'ün oğlu *Fahrülmülk-el-Muzaffer*'i kendisine vezir edindi. Bu zat vasi'ül ihsan, şerifülasl *mansurussuhbe* ve *mashubbunnusra* olup teyit ve temkini ilâhiye mazhar olmuşdu. On sene idarei umur etti, 500 senesi aşure gününde katledildi. Bundan sonra, bunun oğlu *Sadrüddin Muhammed* bin *Fahrülmülk*'ü vezir edindi. Bu zat mühim işleri başardı, şedaidi defetti, dağınık işleri nizama koydu, yayılmış işleri dertop etti, 511 senesi yirmi dört zilhiccede çarşamba sabahı Belh'de katledildi.

- 266 Bunun sebebi şu idi: Müellif diyor ki: Sultan *Sencer*'in, *Kaymaz* denilen bir kölesi vardı. *Sencer* bunu beğenmiş, kendisine haslamış ve bunu sevmekle şöhrat bulmuş, buna âşık olmuş ve bunun muhabbeti *Sencer*'in kalbinin perdesine (şifafına) erişmişti. Bu köle, Sultan *Sencer*'in muhabbetine güvenerek küstahane evza izharında pek ileri gitmiş olup, yaptığı işe mübalât etmezdi. Zira, *Sencer*'in kalbini meşgul etmekten başka bir şey düşünmüyordu. Bu köle, *Keç külâh* yani eğri külâh [2] diye marufdu Vezir daima bunu nehi eder ve terbiyesini takınmıya davet ederdi. Günün birinde buna: ya uslanırsın yahut seni doğrultmak hususunda tedbir düşünürüm ve, kalpağının eğriliğini düzeltirim dedi.

Kec külâh ise, Vezirin tehdidine metelik vermedi. Tehdidine tehdit ile mukabele etti ve: ya sen benim külâhımı düzeltirsin yahut ben senin sargını düzeltirim, dedi,

[1] Bu defaki gitmesi, yukarıda zikredilen gitmelerinden hariçtir.

[2] *Kec külâh* = levendane revş ve taze mahbubî dilâra vâsıdır.

Günün birinde Sultan, Vezirin ziyafetinde bulunuyordu ve bunun sırasında üç gün kaldı sabah ve akşam rakı (şarap) içti, üçüncü gün, Sultan, *Hamrin* şiddeti, ve onu içmenin verdiği sarhoşluğun tesiri altında olup aklı gitmiş idrak kuvveti zayıflamış idi. Gözünü kölenin gözlerine dikmiş eli de kölenin elinde idi. Köle kaş ve gözünü oynatarak *Sencer*'i esir etmişti. Onu gaflete düşürerek elinden yüzüğünü çıkardı yapacağı işi *Sencer*'den gizli tuttu. Kalktı ve yürüdü, vezire kin bağlamıştı vezir ise, odasında uyuyordu. Kapıcılara Vezir'den benim için izin alınız, Sultan tarafından mühim bir iş için geldim, dedi ve ısrar etti ve girdi. Orada hazır olanlar cümlesi *keç külâh* girince, oradan çıktılar. Meclisi تنها bulunca ve Vezir bunun sözüne kulak verip bununla ünsiyet edince, Vezirin başını kesti ve asarak elinde tuttu ve Sultan yanına girip, bu başı önüne koydu. *Sencer* ayıldı mezkûr kölenin yaptığı küstahlık ve kabahat, *Sencer*'i ürküttü. Bunun gösterdiği yüzüzlük *Sencer*'i korkuttu. Bunun üzerine eshabının en vazih fikirlisi olan Emîr *Kumac*'ı çağırdı, ve: şu dübürünü kiraya verenin vezirime yaptığı işe bak! sürurumu ve seririmi, mükedder attı. Bunu, yüzü üzerine sürükliyerek (sürterek) benim yanımdan çıkar ve parça parça kes dedi.

Buna karşı Emîr *Kaumac* böyle yapmak pek feci ve şenî olur ve kar ve haysiyetinin muhafazası şunu icap eder ki memlekette olan raiyeden herkes, senin idaren altında olan yerlerde, senin iznin olmaksızın hiçbir iş vukua gelmiyor diye bilmesi lâzımdır. Bu işi kendi izninle yapılmış gibi göster cahını siyanet et gevşek gözükmekten sakın şimdi atlan ve sarayına dön dedi.

Sencer bu fikri kabul etti, çirkin hadiseyi gizledi. Az bir zaman sonra, bu kölenin fena bir surette katledilmesini emretti bunun üzerine çirkin surette katledildi.

Fahrülmülk'ten sonra, *Nizamülmülk*'ün biraderzadesi *Şihabülsîlâm Abdüddavam bin-el-Fakih Abdullah bin Ali bin İshak*'ı Vezir edindi, bu zat fazilet ve ifdal, kabul ve ikbal, şiddet ve neval sahibi olup ulûm şer'iyede mütebahhir usul ve fer'ide mütekellim idi (söz sahibi idi). Bunun zamanında fukahanın revacı (pazarı) vardı. Ve onlar sayesinde bir takım hakayik ve hukuk meydana çıktı. Fudalâ bu zatı ziyarete gelirlerdi, bu da gendisini ziyaret edenlere in'am ve ihsan ederdi. Doğru idi ve doğruluğu emrederdi. Bu zat 515 senesi on yedi muharremde perşembe günü *Serhas*'ta katledilinceye kadar devlet, bunun ziynetiyle (bununla) süslendi ve bunun nuriyle açılıp ruşen oldu.

Bundan sonra ebû *Tahir Sa'd bin Ali bin İsa-el-Kummi*, vezirliği deruhde etti. Bu zat yüce kadirli ve yüksek şühretli idi, 519 senesi on beş muharremde çarşamba günü vefat etti. Bundan sonra vezirliği,

268

Kâşgar'ı deruhde ettiyse de 518 senesinde vezirlikten el çektirildi bundan sonra, *Muinüddin Muhtassülmülk* ebû *Nasr Ahmed bin-el-Fazl bin Mahmud* vezirliğe geçti. Yukarıda bu zatın faziletini zikr ve yüksekliğini methettik. Bu zat cömertlerin en büyüğü ve büyüklerin en cömerdi idi. bu zat, ömründe yaptıklarını düşünüp hatırladığı her haksızlığı, sahibine iade etmiştir. Devleti buna muhtaç olduğu için, *Sencer* bunu çağırdı ve vezirlik hususunda buna itimat etti. Bu zatı, 521 senesi yirmi dokuz saferde salı günü, Batıniler hücum edip öldürdüler. Bundan sonra *Nasrüddin Ebülkasım Mahmud bin ebi Tevbe-el-Mervezi* vezirliğe geçti. Bu zat fazıl vezirlerin en mükemmeli. Efadılı başına toplar ve erazili kahrederdi. Ehli fazl bunun ziyaretini kasdettiler. Bu da onları bol ihsanının geniş gölgesinde barındırdı, Ülema, teliflerle buna hizmet ederler ve eserlerini bunun namına yazarlardı.

Ömer bin *Sehlan* bunun namına *Kitabülbesair in-nasriye*, كتاب البصائر النصرية [1] yi telif etti ki, kendi sahasında bu kitabın naziri meydana getirilmemiştir. Bundan evvel bu güzellikte bir kitap yazılmamış olduğu gibi o kitapta gösterilen mehâreti de kimse göstermemiştir.

Müellif diyor ki, şeyhimiz *Gemalüddin Abdürrahim bin el-ihveti eş - şeybanî-el - Bağdadî Horasan'a* sefer edip *Nasrüddin* den ihsan ümit ettiğinde onun için tertip etmiş olduğu methiyeleri cümlesinden, onu, 525 senesinde *Nisabur* da ramazan bayramı gecesi methettiği kasidesinden atideki parçayı bana *İsfahan* da okudu:

Karanlığı, yedeğe yürüyen yarandırılmış develerin önüne koy (bırak) ki onun yayılmış olan kara esvabını yırtınsınlar. Zamanın tahavvülâtı kametimi bükteği zaman, geceler, ve süratle yürüyen develer bana daha ziyade lâyıktır. Yine bu kasideden: keskin kılıçları sallamam vardır ki, o sallamalar neticesinde mezkûr kılıçlar, gururlu büyüklerin başlarını koparmıştır (başlarını damgalamıştır).

269

Benim kulağıma, kılıç yüzlerinin çarpışmaları sesi, azâları kıvrılıp bükülen ve hoş avazla nağme eden hanendenin sesinden daha hoştur. İnsanların bütün halleri şayanı taaccüptür, bunlar içinde iki hal daha ziyade acıptır ki: biri, maişet hususunda zahmet çekmeğe mecbur kalan cahil, ikincisi kolay geçinen asil (hür)dür, deve eyerleri üstünde (sallanan) esrikler vardır ki, bunları üzüm salkımlarının tükürükleri (sıkılmış suları) değil, belki uykusuzluk esriklüğü salıyor. Bunlar herhangi bir yerde karar kılsalar, hacetleri uygunsuz gelerek bunları, yedekte kolay yürüyen soy develerle uzaklara atıyorlar. Bunlar, zenginlik şimşeklerini görmek için bakındılar, ne şiddet ve nede cûd bulmayan cihetlere bakınmak bunları zebun

[1] I. nushasında «Kitabülbesair in nesriye النصرية» dir.

270

etti (zaiflattı) azimleri gevşiyerek ümit kesmeğe yaklaştıklarında, vezir *Nasrüddin Mahmud*'un ihsanı bunları çağırır. Onun tabiatı yumuşaktır, fakat bunun aralarında çetin huyluluk da vardır (görülmiyormi ki). Ateş ile su aynı ağaçta saklanıyorlar. Adam ve kılıç, birer eser göstermedikçe, biri diri olduğu halde ölü gibidir, diğeri yalın, olduğu halde, kınından çıkmamış gibidir. Ufkun etrafı muğber (kuraklık) olduğu zaman senin ihsanın, senden inam bekliyen kimse için, yıldırımlı bulutun yağmurundan daha ziyade faidelidir (daha ziyade kandırıcıdır). Nasıl ki senin kalemin, harp şiddetlendiği zaman, ihtizaz eden metin mızraklardan müstağni kılıyor. Senin parlak işlerin (eserlerin), gülererek kaleminin siyah eserleriyle kâğıt üstüne çıktığı zaman, meserret ve şadımanı üzere olarak, düşmanlarını kedere ilka ettiğin ve tali seni, bir bayramdan diğer bayrama erıştirdiği halde devam et.

Müellif diyor ki: bu zat, 526 senesinde sultan *Sencar*, biraderzadesi sultan *Mahmud* bin *Muhammed*'in vefatından sonra saltanatı, *Mahmud*'un yerine onun kardeşi *Tuğrul* bin *Muhammed*'e tevdi etmek için *Irak*'a geldiği zaman vezirlikten el çektilirdi.

Kıvam Ebülkasımiddergezini devlete tahakküm etmişti. *Sencer*'in vezirliği, *Dergezini* ismine yürütülmesini, vezirlik resmi (merasimi) *Dergezini* resmile icra edilmesini, *Dergezini* kendisi *Irak* ta *Tuğrul*un işlerini tedvir etmekte ve onun mal ve cahnın çoğalması için çalışmakta olup, *Sencer* huzurunda vezirlik işlerini tekeffül eden ve vezirlik mesalihine muktedir olan ve onlarla uğraşan birisi, kendisinin (*Dergezinin*) yerine 'naib olmasını *Sencer*'den istedi. *Dergezini*'nin bu isteği kabul edildi matlubuna erişti. Alim azl olundu cahil nasbedildi. o fazıl zat, bu cahille değiştirilerek, işten el çektilirdi. Halisin pazarı düştü, mağşuş (sahte) revac buldu. *Dergezini*'ye naib olarak, *Zahirüddin Abdülaziz-el-Hamidi* tayin edildi, Bu zat emin ve mütedeyyin olduğu için *Sencar* buna itimat ederdi, güvenerek hazinesini bunun yedi emanetine teslim etmişti. Bu zat kadir ve itibarının yüksekliği cihetinden vezirlere nazir idi (yahut: mevki ve nüfuzının yakınlığından dolayı vezirlerle münazara ederdi).

271

Dergezini, kendisine naib olarak bunu tayin etmesi şundan dır: zira başkasile işin yürümiyeceğini ve devlet elbisesi bunun tırazından başka sile süslenemiyeceğini biliyordu. *Dergezini* *Irak*' da sehpaye çekilip boyunu vurulduktaki, *Sencer*'in vezirliğini 528 senesi Cümaziyelulâda *Nasrüddin Tahir* bin *Fahrülmülk* bin *Nizamülmülk* deruhde etti. Bunun vezirliği *Sencer*'in son zamanına kadar devam etti. Bu zat iğrileni doğrultmak, bozulanı düzeltmek için cehdetti. *Guzlar* geldikten sonra 548 senesinde Zilhiccede vefat etti.

SENCERİN HAS KÖLELERİNDEN BİR CEMAAT Kİ SENCER ONLARI SEVDİKTEN SONRA UZAKLAŞ- TIRMIŞ VE YÜKSELTTİKTEN SONRA ALÇALTMIŞTIR

Müellif (r.h.) diyor ki: *Sencer*'in âdeti şöyle idi: beğendiği bir köleyi satın alır sonra ona âşık olur ve onu sevmekle iştihâr eder onunla ünsiyet etmeğe meftun olur. Malını ve canını ona feda eder sabah şarabını ve akşam şarabını onunla içer, hükmünü onun eline verir ve saltanatı ona tevdi eder. Fakat, gecesi onun gündüzünü silip götürdükte ve menekşesi onun nar çiçeğini kuşattıkta (teraveti gittikte) ondan gönlü soğur ve ona bu'z eder ondan ayrılır ve onu uzaklaştırır, ona bu'z etmekte o raddeye varır ki vuslatdan onu terk etmekle iktifa etmez ondan müsterih olmağı onu öldürmekte görürdi.

Bu cümleden biri de, bir sarrafın *Sunkur* namındaki kölesi dir. *Sencer*, buna görmeden âşık oldu, efendisine teşrifat ve büyük ihsandan sonra, bin ikiyüz Rükûfî dinara bunu, satın aldı.

Hikâyet edildiğine göre *Sencer*'in Hâzini *Zahirüddin Abdülaziz* şöyle diyormuş: Günün birinde *Sencer* beni çağırdı, ve senin hizmetlerine daha uygun ve hurmetini daha ziyade arttıran bir iş emredeceğim, o işe sebatla devam et o hususta mümkün olan her şeyi yap! dedi.

Baş üstüne, bütün takat ve kudretimi sarfederim dedim.

Bunun üzerine şöyle dedi: İşte bu kölem *Sunkurülhas*, gözümün nuru (kurretü ayni), kalbimin semeresi ruhumun gülü (reyhanesi), müradımın hülâsasıdır. Bunlar da benim hazinelerim olup senin mührün altındadır. Bana ait ne varsa hepisini senin hükmüne verdim. *Ggazne ve harzem* vergileri gelmiştir onları al, ve memleketin hediyeleri takdim edilmiştir onları tesellüm et! İşte *Sunkur* hakkında emrettiğim hizmet bundan ibarettir ki ihmal etme belki farz bil, hiç bir şey hakkında bana müracaat etme ve bana danışma, mühim olan bu işi çabuk tut, allahdan hayır dile bu işi tehir etme! İsteddiğim şudur: bunun için benim çadırlarım gibi çadırlar dik ve benim yarış atlarım gibi atlar koştur ve bunun için bin köle satın al ki onlar, bunun rikâbında yürüsünler ve gece huzuruna gelsinler. İsteddiğin kimsenin iktasını kesip buna akdet ve istediğin adamın şehrini elinden al ve buna ver ve bunun için, benim hazinem gibi hazine tesis et, mal ile ve her çeşit altın ve gümüş kaplar (sıyagat) ile doldur. Ve bunun için âlim kâtipler ve fazıl naibler ile süsiü divan teşkil et ki iki hafta sonra o, on bin süvari sahibi olsun.

Zahirüddin diyor ki : bu teklif karşısında üç ay mühlet istedim. Mühlet vermedi yavaş hareket etmeği bırak dedi ve isticâl etti. Mühlet istemekte ısrar ettim nihayet bir buçuk ay mühlet verdi.

Sencer'in çizmiş olduğu kadroyu ikmal için hazineden naklettiğim şahâne (husrevî) aletlerden, madenî libaslardan başka, keza iktalar, vilâyetler ve takrirlerden (?) başka, yirmi gün zarfında yedi yüz bin dinar sarfettim, bir ay bile geçmemişti, iş yoluna girdi diye *Sencer*'e haber verdim.

Bunun üzerine sultan *Sencer* atlandı ve *Sunkurhas*'ın çadırı etrafında askerler saf bağlamışdı ve atlar, bir tırnaklarını dikip üç ayak üzere duruyorlardı. Hulâsa parlak manzara ve müthiş güzellik gördü.

Zahirüddin diyor ki : bunun üzerine *Sencer* bana sarıldı ve teşekkür etti ve menakıbımı teşhir etti ve namdar kıldı ve *Sunkur*'un hazine işlerini tefviz ve lâzım olan şeylerini tedarük etmeği bana emretti, biribirimize iyi muamele etmeği her ikimize tavsiye etti.

773

Zahirüddin diyor ki : iki sene bile geçmedi, *Sunkur*'un yanağının ateşi dumanla karışık yanmaya başladı *Sencer* de ondan nefret ve ona bu'z etti ve onu kerih gördü ve ondan usandı.

Sunkur ise, *Sencer*'e karşı olan küstahlığını ve onunla olan mübalatsızlığını gittikçe arttırıyordu. *Sencer*'in gönlünden onun muhabbeti zayıf olduğu halde o hâlâ, *Sencer* üzerine i'tiyad ettiği tehakkümünü[1] devam ettiriyordu. Büyükleri hakir görmesi ve uluları istisgar etmesi ümeranın da kinini arttırıyordu. *Sunkur* ise *Sencer*'in tahzirine kulak asmıyor ve tehditlerine iltifat etmiyordu. Bunun üzerine birgün sultan *Sencer*, bütün emirlerini teker teker olarak her birinin yanında yalnız birer silâh olduğu halde cümlesini bir hücreye çağırdı ve bunlara şöyle dedi : *Sunkurülhas* sizin üzerinize girdikte cümleiniz onu bıçaklayınız !.

Bunlar emredilen işe mübaderet ve isti'cal ettiler, üzerine sıçradılar ve onu parçaladılar. O parlaklık karanlığa döndü o güzellik dağınık toz oldu.

Müellif diyor ki : bu cümleden biri de *Sencer*'in vezirini öldüren *Geç-külâh Kaymaz*'dır ki bunu ululaması sonra tasgire münkalip oldu.

Sencer'in gönül verdiği ve kendisine yaklaştırmakla mumtaz kıldığı adamlardan biri de büyük mukarreb emir *İhtiyarüddin Cevherüttaci*'dir. Bu adam *Sencer*'in valdesinin kölesi ve has hadımı idi. *Sencer*'in annesi 517 senesi şevvalinde vefat edip bu köle *Sencer* tahtının hadimi, oldu. Sonra bunun muhabbeti, *Sencer*'in kalbini istilâ etti. Bu sebeble, *Sencer*'in tedbirlerine hakim oldu. *Sencer* bunu, öyle yüksek dereceye (tepeye) çıkardı ki ondan mukaddem o dereceye kimse çıkmamıştır. Ve öyle

[1] O, nushasında عادت dir ve ona göre terceme edilmiştir. Metinde ise عادیه dir, buna göre tercemeyi : tehakküm zulmını tecavüzkâr tasallutunu demektir.

274 mertebeye yükselttiği, kimse o mertebede onun nazirini görmemişti. Bunun askeri, otuz bine balig olmuştu. Sonra sultan bunun müddetinin uzamasından usandı, yeniliğini eskitmek için tedbir düşündü, çare bulamadı. Nihayet bunu öldürmek için *Batıniler*'i sakladı. Cevheri, araza münkalip olmak üzere olduğunu *Cevhere* haber verdiler. *Cevher*, kendisinin ölüm okuna hedef olmasını, sultanın istemiş olduğunu bildi fakat bildiği halde gizledi ve içinde sır olarak sakladı. Sultan birgün buna, ey *cevher*: senin hakkında bu mel'unlardan korkuyorum bunlardan sakın ve korun, uyanık bulun ve ihtiyat üzere yürü, dedikte *Cevher*, ona şöyle dedi: eğer beni kendinden emin edersen, kimseden korkmam bunların gailisini defetmek hususunda kimseden yardım istemem. Sultan bunun bu sözüne katlandı ve katlanmayı lâzım gördü.

Cevher birgün, gizlendiği yerinden, ayın çıktığı gibi, evinden çıktı. Rikâbında (yanında) bin yalın kılıç bulunuyordu. Yanında pehlivanları, önünde ve arkasında himayecileri bulunduğu halde sultan sarayının dehşetine girdiğinde *Batınî*'lerden bir cemaat bunun üzerine atıldılar ve bıçaklarla vurdular ölümü, onun ziyaretine getirdiler. Harem tarafında olan sultan, feryat yükseldikte işte *Cevher* katlolundu dedi. Bundan malûm oldu ki bu iş, onun izinile olmuştur.

Müellif diyor ki: *Cevher* âkil ve müteenni [1], edib ve terbiyeli idi. Bunun güzel nüktelerinden biri şudur: sultan buna *Mero'de* yüksek bir kubbe yapmasını emretmişti, *Sencer*'in kabri bu kubbeye olacak ve bu kubbe içinde *Sencer* üzerine taşlar dizilecekti (istif edilecekti). *Sencer*, *Mero'ye* geldiğinde kubbeyi bitmemiş gördü bunun üzerine ey *Cevher*! bu kubbe ne zaman tamam olacak dedi.

Buna karşı *Cevher* allah onu tamam etmesin, dedi ve bu sözile orada bulunanları ağlattığı gibi bu söz sultanın da hoşuna gitti ve *Cevher*'in ömrünü kabul etti.

SENCERİN YÜKSEK HİMMETLİLİĞİ VE KEREMİ, VE BUNUN NİMETİNDEN ÜMERA VE ESHABININ İSTİFADESİ

Müellif diyor ki: *Sencer* yumuşak tabiatlı, utancak, in'am ve ihsan bol, vefakâr ve yüksek nefisli, iyilik yapmaktan zevk alır, muhtar kalanlara yardım eder in'am ve ihsanda bulunur, kılıçla topladığını kalemlle dağıtırdı.

[1] Metinde müteenni yerinde متانی yazılmıştır.

275

Sencer bir defa, beş gün muttasıl şarap içmiş, bu beş gün içinde cömertliğin her çeşidini göstermiştir. Hazineye olan altın ve meta'nın büyük bir kısmını dağıtmış, yalnız kırmızı altından dağıttığı atıye yedi yüz bin dinara balig olmuştu. Hibe etmiş olduğu atlar ve hilatler ise, bundan fazla tutuyordu. İsrâf ettiği için kendisini müahaze (itap) ettiklerinde şöyle dedi: görmediniz mi ki bir iklim fethediyorum onda şimdi hibe ettiğim malın birkaç misli bulunuyor ve o iklimi, lâıyk gördüğüm adama, sormadığı halde, bir kelime ile hibe ediyorum? Şimdi hibe ettiklerim ona nisbetle azdır, binaenaleyh bu yolu tuttuğum için beni levmetmeğe yol yoktur.

Hikâyet edildiğine göre, *Sencer*'in haznedarı *Zahirüddin Abdülaziz* şöyle diyor: hazine mütevellisinin doğruluğu ve iktidarı meydana çıkması için, sultan *Sencer*'in hazineyi ve muhteveyatını görmesini arzu ettim. Bundan dolayı *Sencer*'e ben sana bin adet atlas elbise ile hizmet ediyorum görmelisin, altın ve gümüş ve hayvanları (samit ve natıkını) gözden geçirmelisin dedim. *Sencer* sükût etti, ben, sözümü kabul etti sandım. Kalktım hazineye geldim, orada olanların hepsini meydana çıkardım. Bu hazinede bundan evvelki sultanlardan hiç birinin hazinesinde toplanmamış olan, pek nadir bulunan garip şeyler, büyük dizili mücevherat, fezaı dolduracak para çıkınları, kıymeti takdir edilmeyen nefis eşya ve nazirsiz inci taneleri ile dolu sandıklar bulunuyordu. Bunların hepsini meydana çıkarıp dizdikten (istif ettikten), her cinsi birbirine bitıştırdikten ve nevilere ayırdıktan sonra *Sencer* yanına geldim ve ona malını görüp ve halini müşahade edip, bunları sana veren ve bunlarla seni tahsiys eden allaha şükür etmiyecekmisin, dedim.

Buna karşı şöyle dedi: benim gibi kimse hakkında, mala meyletti yahut baktı yahut hatırından geçirdi diye söylenmek çirkin olur. Benim için ihzar etmiş olduğun atlas giyimleri emirlere dağıt ve hazinede olan eşyayı onlara göster ve onlara, *Sencer* bu malı sizin için toplayıp sakladım ve düşmanları kahr ve hatırınızı cemetmek için biriktirdim diyor, diye söyle.

276

Zahirüddin diyor ki, *Sencer*'in dediklerini yaptım, sevindiler ve birbirine muştular ve şükrettiler. *Sencer* hazineye girmez, oraya bakmaz ve orasını hatırına bile getirmezdi. Kereminden dolayı naiblerine hüsnü zan eder ve kalemin ahkâmını kâtiplere bırakırdı eshabını inam ve ihसानile memnun ederdi ve, dünya fanidir, bizimle yiyip içmelerine müsaade edelim bize yetişen nimet onlara da yetişir derdi. *Sencer*'in cevherleri kendi mühürile mühürlenmiş kumaş kiseler طبول içinde kendi namına mahfuz idi. Onlardan bir şey almak isterse getirtir ve kilidinin mühürünü bozar ve alacağını alır, sonra mühürile olduğu gibi iade ederdi.

SENCER DEVLETİNİN BOZULMASI VE DİZİSİNİN DAĞILMASI

Müellif diyor ki: *Sencer*'in müddeti hayatı uzadıktan ve ömrünün maddesi uzatıldıktan, emîrler bunun işine tegallüb ve kaderine hürmetsizlik ettiler. Küçükler, büyüğün hakkına riayet etmez oldu, küçükler ileri çıktığından büyükler geride kaldı ve vekarlı kimseler istihfaf edildi hafif meşrep kimseler tevkir edildi kuvvetli kimselere işten el çektirildi zayıflar iş başına getirildi ve ümera arasında birbirini çekememezlik ve birbirine karşı kin bağlamak vukua geldi birbirine yardım ve muzaharet kalktı.

Bu zamanda devletin büyük adamları, *Sunkurûlazizi*, *yerenkuş hiri ve*, *Kızıl* ve bunların akranları idi. Bunların daha kıdemlileri *Kummac* ile *Alicitrî* idi. Bunların fikirleri ve maksatları biri diğerinkine muhalif oldu. Bunların her biri kendi arzusuna atlanmış ve ızrar etmek hususuna dişile yapışmış idi. *Sencer*'in başına gelen ilk felâket, *Hataî* kâfirin onu ve askerini bozarak, devletin safiyetini bulandırmasıdır.

SENCERİN HATAİLERLE MUHAREBESİNDE BOZULMASI VE BUNUN SEBEBİ

277 Müellif diyor ki: *karlıklar*ın [1] at sürüleri *Semerkan*d taraflarında olup bunların malları çoğalmış ve hayvanları yayılmıştı. Ehl ve etba'ları çoğalmış olup bunların zararlarından korkuluyor ve cinayet etmelerinden ürkülüyordu. Bunun üzerine emîrler, bunları defetmek için üzerlerine yürümesini ve bunları zecretmek için uykudan kalkmasını sultan *Sencer*'e tavsiye ettiler. Halbuki *karlıklar* kendi hallerine bırakıldıkta salâh üzere yaşıyorlar ve kendilerine tavsiye edilen (gösterilen) felâh üzerinde duruyorlardı (istikrar ediyorlardı). Emîrler, bunların üstüne yürüdüler ve yaylalarında (meralarında) bunları sıkıştırdılar. İyiliklerine karşı fena muamele ettiler. Karlılarını ve küçük çocuklarını çalmakta pek ileri gittiler.

Bunun üzerine *karlıklar*, sultan *Sencer*'e adam gönderdiler, ondan sağlam ahd ve geniş masuniyet alıp çocuk ve çolukları emin yaşasın için ona beş bin deve, beş bin at elli bin koyun ile hizmet (koyun hediye) edecek oldular. Lâkin hizmetleri kabule geçmeyince ve masuniyet elde edilmeyince, kavmî hamiyet (hamiyeti milliye) bunları, şiddete katlanarak korunmaya, küçüklerle karşı olan merhamet ve şefkatleri ise

[1] O. nushasında : قزل. p. de قوزون dir. ileride gelen القرلقى yerinde o. القرلقى. p. de القرلقى dir.

bunların büyüklerini göç etmeğe sevketti. Bunlar, *Hata*, *Huten* ve *Na'ma* [1] Reis *Uzhan*'ın huzuruna gitmek maksadile Türk diyarına girdiler. *Hataî* kâfirleri içinde *Uzhandan* memleketi dahageniş, işi daha düzgün, techizatı daha mükemmel, askerinin ve halkının adedi daha çok hiç bir padişah yoktu. Çin hududuna kadar bunun emri yürüyordu.

karlıklar, *Uzhan*'ın yanına geldikten sonra onları hareketlendirdiler (tâciz ettiler) ve devlete göz diktirdiler ve teşvik ettiler, imanı yenmek hususunda küferün ümidini kuvvetlendirdiler. Ehli adle karşı ehli zulümden yardım istediler ve, *Horasan* ve *Maveraennehir*'deki memleketler bizim elimize geçmek için paçalarını sıvamışlardır, tali oralarının sultanlarından, yüz çevirmiştir, *Sencer*'e askerleri muhalefet ediyor, *Sencer*'in fenalığı, iyiliğini (idbarı ikbalini) kûsûfe uğratmıştır, dediler.

Bunun üzerine *Hataî*, bütün takatini sarfetti (takatinin adımını geniş attı). Akrep gibi askerleri, dini islâmı sokmak için yürümeğe başladılar yedi yüz bin asker ile yürüdü, karanlık küfür gecesinden bir parça ile erişti, aşağı doğru akan sel suyu gibi indi.

Sultan *Sencer* ise ancak yetmiş bin suvari ile olup muvaffakiyet ona dargın ve teyidi rabbani de ondan yüz çevirmişti. Kâfirler, bunları gördükleri gibi bütün bölüklerle hamle ettiler müslümanlar şehit edildi ve Firdevse götürüldüler. *Sencer*, az bir miktar asker ve zaif yardımcı ile kaldı.

Sicistan sahibi emir *Ebülfazl*, *Sencer*'e askerler bizi kuşattı felâketler bizi sardı, binaenaleyh sen kurtulmanın çaresine bak, çetir (şemsiye) altında ben durayım! dedi, durdu ve esir edildi. Sultanın zevcesi hatun dahi esir oldu ve, beş yüz bin dinar verip kurtarılınca kadar esirlikte kaldı. Emir *Kummac* da esir edildi. Yüz bin dinar mukabilinde kurtarılınca kadar her zulmü çekti ve her işkenceye uğradı.

Emir *Ebülfazl*'a gelince, *Hataî* kâfir, bunun oğulları memleketlerini istilâ ve bütün mamelekinin ihtiva edeceklerini bildiğinden onun istediğini yaptı. (dermeyan ettiği şartları yerine getirdi) ve salıverdi ve bunun gibi pehlivan ve bunun gibi atılğan kahramana riayet ve ihsan etmek lâzımdır dedi. Bu vak'a 532 senesinde vukua geldi.

Müellif diyor ki: mezkûr *Hataî Maveraennehir* memleketlerini istilâ etti. Müslümanlar bunun idaresinde kahr altında kaldılar. İmam *Hüsameddin bin-el-Burhan bin Maze* (R.D) Buharada bunun elinde şehit oldu [2]. Bu zat ulum şeriyede nazirsiz idi. *Uzhan* (*Gürhan*) helâk oldu. Tahtı ve bahtı yüz çevirdi. Bundan sonra yerine hemşiresi geçti. *Maveraennehir*'de

[1] Yağma ینما olmasın.

[2] beni Mazeler hakkında el-fevaidül-behiye fiteracimil-hanefiye ye bak.

Hataî hakimiyeti bu asra kadar devam etti. Valiler, kâfir devleti tarafından nasbolunan müslümanlar idi.

279 Bu kitabı ihtisar eden *Elfeth bin Ali bin Muhammedül Bündarî el-isfehanî* diyor ki: o memleketlerde *Hataî*'lerin hakimiyetleri ve oradaki kullar üzerine istilâları allahı, Said sultan *Alâeddünya Veddin Muhammed Harzemşah* bin-es-sultan *Tekiş* bin *İl Arslan Atsız* bin *Muhammed*'in elinde Hataîlerin istisal edilmelerini takdir ettiği güne kadar devam etti. Zira *Muhammed Harzemşah* dırki onların asıllarını kattetmeğe ve köklerini koparmaya azmetti. Bunları yağma etmeğe ve bunlara hücumu tevali ettirmeye itina etti. Nihayet bunları, *Maveraennehir* den çıkardı.

Bunlar üzerine kahr ve kasr kamçısını döktü sonra bunların memleketlerine içerilere daldı ve memleketlerini dolaşarak bunların hepsinin köklerini kopardı. *Hataîler*'den yeryüzünde ateş üfleyen kimse kalmadı. Bu vak'a 600 senesinden sonra olmuştur.

Sonra *Muhammed Harzemşah*, kâfir *Türk*lerden diğer bir taifeyi yani *Tatar*ları kahr ve tenkil etmeye başladı. Bu *Tatar*ların memleketleri, *Çin* diyarının nihayetine müntehi oluyordu.

Muhammed Harzemşah, bunlara karşı, askeri muzaffer ve talii yar olduğu halde *Harzem*'den, bunların memleketlerine, çocuklarını ve karılarını eski ve yeni neleri varsa cümlesini yağma ederek beş aylık yere kadar gidiyordu. Nihayet bunlar dirildiler ve toplandılar ve çıktılar bundan dolayı sultan geri çekildi. Bunun üzerine bütün *Maveraennehir* diyarını zapt ettiler. Sonra *Horasan* diyarına girdiler, meskenlerini harap ve kalelerini zabt ve kadınlarını tutsak ettiler. Erkeklerini öldürdüler, hacet vakti için toplamış oldukları eşyalarını ve mallarını yağma ettiler. Sultan, bunların önünde *Cebel* memleketlerine çekildi, düşman, *İsfahan* hududuna kadar bunun peşini takip etti. *Rey*, *Kazvin* ve *Hemedan*'ı aldı, bu memleketlerde ve bunlara henihudud olan yüksek ve alçak yerlerin hepisinde bulunanları öldürdüler düşmanın *Horasan* memleketlerine girmelerinin iptidası 617 senesi evailinde olup, müslümanları, misli görülmemiş ve zikri nakledilmemiş bir surette öldürdüler, esir ve kahrettiler islâm memleketinde uzun müddet kaldılar *Azerbaycan* yoluyla çıkıp gidinciye kadar memleketleri harap ederek ve halkın kanını dökerek, İslâm memleketinde üç sene ikamet ettiler bu müddet zarfında aynı tarzda devam edip kan dökmek ve yağma etmekten ayılmadılar

280 *Azerbeycan*'dan, *Lan* diyarına ve oradan da *Kıfcak* diyarına girdiler ve o yoldan memleketlerine avdet ettiler. Allah bunların tekrar gelmeleri şerrinden müslimanları muhafaza etsin bunların fenalıklarını ve

müslimanlara olan zararlarını zikredip bitirmek, ancak ciltlerle kitap yazmakla mümkün olabilir. Biz burada bunları ancak icmalen zikretmek istedik. Her hal ve kârda allaha hamd olsun! sözümüze geldik:

SENCERİN DÜŞTÜKTEN SONRA KALKMASI BOZUL- DUKTAN SONRA DÜZELMESİ DİKEN BATTIK- TAN VE KIRILDIKTAN SONRA ÇIKARILMASI VE KIRIGININ ONALMASI

Müellif diyor ki: *Sencer* kâfirlerle cihada azimet ettikte, *Harzemşah* *Atsız*, bin *Muhammed* bin *Nüştekin*, onun meşguliyetini ganimet bilerek *Merv* üzerine yürüdü. Ve galib gelerek şehre girdi, ahalisinden ileri gelenleri öldürdü *Mervin* ovalarında ve dağlarında (hazn ve sehl yerlerinde) bulunanları zulüm ateşine yakıtı. *Sencer*'in tahtına oturdu. Tuğrayı çekti, tevki etti buyurdu ve nehi etti. *Sencer*'in hazinesinden mücevherat sandıklarını nakletti. Sultan *Sencer*, Seferinden döndükte, *Harzemşah*, kaderin kendisine yardım etmediğini bildi. Bundan dolayı

Harzem 'e döndü, azminin akıbetini fena buldu.

Sencer, payitahtına gelince, ciddiyetle yeniden asker topladı. *Harzem* 'e gitmeğe kalktı, *Hezaresf* kalesine vâsıl oldukta orasını muhasara etti bu kalenin taşlarını (divarını) taşa tuttu. Bu kalenin geniş ve derin hendeği vardı. *Sencer* himmetini buna hasretti. Bu hendek su ile dolu idi onu gömdü. Ve kalenin surunu emîrlere taksim etti. Bunlar surun yaşmağını sıyırdılar yıkılmasını meydana getirdiler kale, kahren fethedildi. İleride fethedilmek istenilen kaleler için nümune oldu. Lâkin bu kalenin içinde ve dışında binlerle adem katledildikten ve burunlar kesildikten felâketler ve musibetler vuku'a geldikten sonra oldu. Sonra sulh akdedildi. Bu karanlıktan sonra tan açıldı (ağardı). *Harzemşah*, *Merv* hazinesinden almış olduğu mücevherat sandıklarını, mühürlü oldukları halde *Sencer*'e iade etti. Onları teslim etmek sayesinde kendisinin selâmetini kazandı.

Harzemşah yeryüzünü kaphıyan askerlerini karada ve dolu gemilerini suda yürüterek kendisi ata bindi (atlandı) ve *Ceyhun*un şarkında *Sencer*'in hizasında durdu ve gözükecek yerde atından indi yer öptü ve farzı ifa etti.

Sencer *Harzemşah*'dan razı ve kaderin yardımına mazhar olarak *Horasan*'a döndü. Allahü taala, cemiyeti dağıtmak ve ipi kesmek kasdedip *Guzları* musallat edinciye kadar, *Sencer*'in işi yürüyor ve devletinin libası

güzellik nakşile süslenmekte idi. Allahın iradesi taalluk edince, izzet selb olundu, *Guzlar* musallat oldu, devletin akitleri çözüldü şevketin hiddeti kırıldı vakit geldi, iş bitti.

548 SENESİNDE GUZLERİN GÜNLERİ

Müellif(r.h.) diyor ki: Türkmenlerden olan *Guzlar*, zorluk kabuletmeyen bir taifedir. Bunlar, emir *Kumac*'ın idaresi altında idiler ve üzerlerine teklif edilen vergiyi, ona teslim ediyorlardı. Bunların iki emîrleri *Kargud*[1] (yahud Kurgud) ile *Toıty* bey kapıya (sultana) hizmet ediyorlar ve hizmette bulunuyorlardı. Bunların şefaati makbul ve vesileleri mevsûl idi. Niha-yet emîr *Kumac* bunlara suç attı (bunları suçlu yerine tuttu). Bunlar kendilerini tebrîe için özür beyan ettiler kabule geçmedi ve *Kumac*'ın dargınlık düğümünü çözmek için çarelere baş vurdular çözülmeyi, her yol ve her şey ile bunu razı etmeye uğraştılar razı olmadı, geniş yer-yüzünün enini ve boyunu bunlar için dar kıldı. Bunları, kendisine zarar etmeye ve fenalığını defetmek için fenalığa atılmağa mecbur etti. Bundan dolayı ondan tavahhuş ettiler, onunla çekiştiler, onunla vuruşmakta, bütün kuvvetlerini sarfettiler ve bu vak'ada *Kumac*'ın oğlunu öldürdüler. Bundan dolayı *Kumac*'ın bunlara kanıkması (dadanması) ziyadeleşti öcü kaydandı ateşi yahnlandı şimşek gibi cakup ve tehdit edip korkuttu, köpürdü, hiddeti hilminin gözünü kapadı cehli, ilminin yoluna set çekti *Guzlar*'ın ileri gelenleri (sulehası) bunları memnûn etmek için toplandılar, istediğini verecek ve oğlunu öldüreni, eline teslim edecek oldular, lâkin bunlarla harp etmek, bunları öldürmek ve köklerini koparmaktan başkasını kabul etmedi. *Kumac* dalgalı deniz gibi coştı ve askerlerin dizginlerini *Guzlar* tarafına çevirdi.

Bunun üzerine *Guzlar* atlandılar, *Kumac* üzerine yürüdüler ve onu kederlendirdiler onu yakmak için alevlendiler, ve onu yaktılar, bozdular ve kırdılar.

Bunun üzerine *Kumac* kalbi kararsız, gönlü kinle dolu ve hiddeti buğazını sıkışmış olduğu halde *Sencere* yanına geldi ve: devlet bozuldu, dizi çözüldü bunlarla harp etmekten üşenip (çekinip) otursan seni ayağa kaldırırlar, eğer bunlara atmaz ve bunlar üstüne yürümezsen bunlar sana atarlar ve senin üstüne yürürler. Binaenaleyh askerle bunlara karşı kalk bunların nuhusetlerini sadinle (uğursuzluklarını yümn ve bereketinle) defet dedi.

Emîrlerden hiç birisi, bu iş için kimseyi ayağa kaldırmayı münasip görmediler ve harbi tervic etmediler ve *Sencere Kumac* ihtiyarlamış

O, قرغرد p قرقد I قرغرد dir.

kuvvetten düşmüş olup korkmuş ve ümit kesmiştir. Lâkin isabet edemiştir. Eğer buna yardım edersen kaybedersin (yardımsız kalırsın), Bunun arzusuna uyarsan dağlanırsın (yanarsın) ve tahtie edilirsin, dediler.

Bunun üzerine *Kumac* arlandı, hiddetlendi ve şiddet gösterdi *Sencer* nezdinde ısrarında devam etti. Nihayet *Sencer*'de bunun arzusuna uydu ve bunun tuttuğu yola gitti, emirlerine hazırlanmayı emretti. Ateşinin yalınını ölçerdi ve, dalgalanan deniz gibi asker içinde ve aşkın sonu gelmek bilmiyen gecesi gibi karaltısı içinde, yürüdü.

Guzlar, kendilerine, gaza edileceğini ve fenalığa nisbet edildiklerini, bildiklerinde geldiler ve tevessül (tevassül) ettiler, Sultana elli bin at ve deve, ikiyüz bin rûknî dinar ve iki yüz bin Türk koyunu verelim ve *Kumac*'ın çocuğunu öldürenleri teslim ve sene için harac vermeyi iltizam edelim, dediler, tavazu ve yumuşaklık gösterdiler, lâkin *Sencer*, bu eşrafın yüzlerine karşı, kabul kapısını kapadı ve bunlara fenalıkla muamele etmekten başkasına razı olmadı.

283

Bunun üzerine *Guzlar* korktular, uzaklaştılar (kenara çekildiler) ve ölüme teslimi nefis ettiler ve öyle bir yere iltica ettiler ki oraya ancak bir dereden girilir ve derenin eni yüz atlıdan ziyade almazdı. Ve yollara da Türkmen savaşlarında âdet aldığı üzere Tokan [1] ihzar ettiler. Ve mushafları açarak ehli imandan aman dilediler. Sonra, şiddetlendiler ve kolanlarını çektiler, hazırlandılar ve hayvanlarını koşdurdular ve çadırlarını (hargâhlarını) sur gibi etraflarına diktiler. Okların ateşleri bu çadırların arkasından, gözbebeklerini yakıyordu. *Sencer* askeri gelip bunlara karışınca kadar bu suretle sabrettiler. *Sencer*, âşkerin kalbinde duruyordu. Dere sel gibi akan suvarilerle doldu. Gündüz gece elbisesini giydi mukaddimedeki emirler zebun oldular ve korktular, vehimlerine ne geldise onu yapmak istediler ve hayrette kaldılar. *Guzlar*, bunların zaifliklerini ganimet bilerek bunların üzerine hücum ettiler (omuzlarına bindiler), öldürdüler, esir aldılar, çarptılar ve kırdılar. Kısıktan kurtulmak zor oldu. Ölülerin cesetleri yollara döşeldi. Emîr *Kummac*'ı ve oğlunu öldürdüler. Askeri helâk ettiler. Adedini ve udedini imha ederek *Sencer*'e eriştiler ki, havassından az bir kimse ile bulunuyordu. Atı, onu kurtarmak cömertliğini göstermemişti. Kirpikler göz bebeğini kuşattığı gibi, *Guzlar* bunu kuşattılar. *Sencer*, kendisini kuşatan halka içine dairenin merkezi gibi kaldı ve cevri edici ellere düştü.

Guzlar'ın emîri atından indi ve yer öptü, inadı ile *Sencer*'in atının dizginini tuttu. *Sencer*'e bol bol dua etti ve, senin kavmin ezâ ve cefaya başladılar tebaa'ya iyi bakmasını bilmelidir. İşte biz, senin etrafında hizmetçile-

[1] P nushasında Turkan طرکان ve İ nushasında turfan طرفان dır (düşmanın yürüyebilmesine mani olan bir şey)

riniziz, senin sözünü söyleriz ve senin sözünü dinleriz, dediler ve *Sencer*'i, arkadaşlarından ayırdılar. *Secner*'in serkeş kumandanlarının izzeti (gururu) yerine eshabının zilletini bunun önüne koydular.

284

Sencer, *Guzlar* yanında üç sene esir gibi kaldı. Yemek ve içmek için az bir şey veriyorlardı. Fakat bunu, tahta oturtuyorlar, emir *Kargud* ile *Totiy* beyden başkaları, bunun etrafında hizmete dikiliyorlardı. Bunlar, çekirge gibi memleketlere yayıldılar. Ayakta durabilen her biri, fesat arkasından koştu. Mal ve canı imha ve nimeti ifna ettiler, Fakru zarureti meydana getirdiler *Nisabur* şehrini harap ettiler ve ahalisini işkence altında öldürdüler. Mihrapta âlimlerin ve imamların kanlarını döktüler. *Sencer*'i yanlarında gezdiriyorlardı. *Sencer* bunları, bu işlerden menetmeye kadir değildi. Bazen sert söyler, nehi eder azarlar seb ve şetm ederdi. Yüzlerine karşı ağır sözler söylese dahi bunlar birşey demezlerdi.

Sencer askerinin kurtulanları, *Sencer*'in kurtulmasından ümitlerini kesince ve onun sıkı surette muhafaza altına alındığını görünce korktular. Yürüdüler ve me'yûs oldular.

Seneer, son ömründe *Guzlar*'dan kaçtı Tirmize düştü. Aziminin haddini (yüzünü) keskinletti ve biletti. Lâkin ecel oku isabet ve nüfuz etti. Bunun üzerine *Sencer*'in askerleri *Sencer* yerine oturmak ve saltanatını yenilemek için biraderi *Muhammed*'in oğlu *Süleyman* şahı ihzar ettiler. Lâkin felâh bulmadı, işi yürümedi, kendisi işe yaramadı ve işini düzeltmedi. Bunun üzerine uzaklaşarak *Rey*'e ve oradan da *Bağdad*'a gitti. Bunun işi yürümek için yol bulamadı, asker ittifakla *Sencer*'in hemşirezadesi *Mahmud* [2] hanı sultan tayin etti. Mahabetle mütemekkin olarak *Nisabur*'da ikamet etti. Bu vak'â sultan *Muhammed* bin *Mahmud* bin *Muhammed* bin *Melikşah*'ın hayatında vaki olup, sultan *Muhammed* buna *Hemedan*'dan ahidname gönderdi ve sultan olarak nasbetti. Sonra emir *Müeyyed Ayebe Nisabur*'u zapt etti *Mahmud* hani yakaladı ve yok etti ve işleri eline aldı.

Guzlar ise *Merv*, *Belh* ve diğer memleketlerde, doğru yoldan sapmış ve zulme dadanmış olup halka zulüm etmekte devam ettiler.

SULTAN MUHAMMED BİN MAHMUD 552 SENESİNDE BAĞDADI MUHASARA EDİP ORADAN AYRILDIK- TAN SONRA IRAKTA OLUP BİTEN İŞLER

352

Müellif (r.h.) diyor ki: muhasaranın tafsilatı ve allahın, *Muktefi* halife-yi, düşmanlarını renci ilka etmek ve onlardan öc almak suretile takviye

[2] p. nushasında : muhammed han.

etdiği, yukarıda zikredildi. Muhasaracıları def hususundaki sebeplerin en kuvvetlisi şu idi: Halife elçi göndererek. *Atabey Şemsüddin İldeniz'i* 285. asker ile *Hemedan'a* yürümeye teşvik etti ki, sultan *Muhammed*, tahtı işgal edildiğini ve sevinci zayıf olduğunu bilince *Bağdadı* bırakacaktı.

Halifenin teşviki üzerine, *Atabey İldeniz*, sultan *Melikşah* bin *Mahmud* ile *Hemedan'a* yürüdü şehre girdi devletin zehayirini elde edip onları nakletti. *Melikşahı* tahta oturttu ve kendisi onun önünde memleketi idare etti.

Bağdad üzerinde muharebe eden asker, *Hemedan'daki* menzillerinin işgal edildiğini ve vilâyetlerindeki valilerin azledildiğini öğrenince rahatları kaçdı ve kalpleri mütevahhiş oldu, bu suretle kaçmaları, hiddetlerinin kırılması ve *Bağdad'dan* ayrılmaları vukua geldi ve *Hemedan'a* döndüler.

Melikşah ise, kardeşi *Muhammed'in* yaklaştığını hissedince oradan çekildi ve bir kenara saptı. *Atabey İldeniz* dahi bunun arkasını takip etti hiç durmadı. *Melikşah*, *Zencanlı* olan *Muzaffer* bin *Seyyidi'yi* kendisine vezir edinmişti. Bu zat büyük sülâleden olup yüksek fazilet sahibi idi. Bunun parlak nazmı ve faik nesri vardı. Cümleden biri, sultan *Muhammed'in* veziri *Şemsüddin Ebünnecib* hakkındaki şu sözüdür : *ey Ebünnecib!* doğru söze gücenmek olmaz sen benim gibimisin? O halde, ilimle haseb nerede kaldı. Sen, sen olduğun (hiçbir vechile değişmedigin) halde bu mal senden gayrısına intikal eder ve bu işde başkasına devredilir.

Ben isem, eslâfımın taclarile yemin ederim ki - bu ysmın bizim hanis olmayacağımız yemindir o yemin karşısında şüphemiz kalmıyor -şevketine magrur olup taşkınlık eden padişaha yan bakarım (göz kuyruğıle bakarım) ve kendimi yüksek tutarım ve ona gelmem. Bir taife vardır ki vezirlik pişinde koşuyorlar ve onu şeref sanıyorlar halbuki ben, onu deruhde etmekle şerefim Küçüldü(alçaldı). Onu bana zorlukla taklid ettiler halbuki bir cemaat vardır ki bi karardılar, vezirlik basamağında yükselmek istiyorlar. Ben isem kendi ihtiyarımla onu bıraktım, allahtan sonraki hamisinden ayrılınca, devlet de sarsıldı nefsimin Takvalık en feyizli meramlarındandır diye yekını surette bilmesi, onun takvaya red etti. Nefsim, mevlâsı ve münimi olan allaha rucu' ettiği zaman hüsnü hatime vermesini, allahdan diliyorum.

Müellif diyor ki: sultanbundan sonra emeli sakim derd ve elemde sâkin siyretinde nazırsız lâkin kendisi yok gibi, cismi hasta, resmi mu'vec neşatı kırılmış, münkabız bir halde kaldı. Bunun zamanında, devletin, himmetli ve akıllı fuhûldan olan büyükleri / *İzzüddin Satmaz, Nasırüddin Akkuş, Emirüddevele Eminüddin Ebû Abdllah* ve hadimlerden *Şerefüddin Girdbazı* ve *Nec-*

287

müddin Reşid olup bunlar, daima devletin büyük adamları ola gelmişlerdir. Bunlar, çok asker hadem ve haşem sahibi olup sefer ve hazarda sultan *Muhammed*'e mülâzemet ederlerdi, onunla birlikte selâmet yolunda müsterih bulunuyorlardı. Sulan *Muhammed*, kardeşi *Melik şah* ile sulh etti. *Huzistan* için ona sancak verdi lâkin orada dikiş tutturamadı orada sevinci, yerine gelmedi. Zira *Şemle* diye maruf olan *Ay dogdu* bin *küştoğan* orasını zabt ve oraya tegallüp etmişti. Bunun ısrarla talebi (tetallübü) yüzünden *Melikşah*'ın işi bozuldu, belâya sabrederek, darlığa göğüs gererek ve mütehayir dolaşarak, memleketlerde kaldı (memleketlerde mütehayyir dolaştı).

Sultan *Muhammed*'e gelince, bu ise, kırıklığına, mizacının sihhati, hastalığa karışmış ve yolu üzerine ölüm bekçileri dizilmiş olmasına rağmen, *Kerman* melikinın kızile evlenmeye kalkıştı (rağbet etti). Büyük vak'lar karşısında olduğına bakmadan bunu istedi. Mal sarfetti, cihaz gönderdi hediye verdi ve ihtifal yaptı (ehemmiyet verdi), *Kerman* kızı olan hatun geldi onun kudumu için köşkler süslendi ve gelmesinden dolayı sevinc büyük oldu. Bunlar bu esnada *Hemedan*'da idiler. Sultan hasta olduğu için hatunu mahaffe (tahtı revan) içinde istikbal etti ve yanına indirdi ve ondan istifade etmeğe kudreti olmadığı ve onun bahçesinde otlamaya takati olmadığı halde yanında alı koydu. Bekâretini izale etmeğe kudreti yetişmedi ve kızlığını bozup sevinmek nasip olmadı. Gerdeğe bile giremedi suhbet elini kadına uzatamadı. Hatun daha sultan ölmeden dul olarak, yanındaki çadırda kaldı.

Vezir *Şemsüddin Ebünnecib* ise heyza'ya yakalandı [1] ve bu hastalık sebeble güneşi battı, canı çıkdı canı çıkmasile kabri suyunu çekti, yarını kalmadı, bu genü yüzünden dünkü günü unutuldu. Bu zat, kendi kavmi içinde siyreti en güzel (dogru) emsali içinde seciyesi en mükemel olanı idi. Tevazula müzeyyen olup kibirden hâli idi.

Bunun üzerine sultan, vezirlik vazifesini, *Zıyaüddin bin Mecdüddin bin Allece el-isfehanî* uhdesine tevdi etti. Bu zatı tuğra mansıbından vezirliğe nakletti bu mertebenin gelinini ona vermekle küfüvlerin en efdalile evlendirdi? bu zat siyadatte kök salmış olub riyasete lâayk idi. Lâkin vezirlik, buna korku yaklaştığı ve ecel işaret ettiği zaman geldi. Vezirlik postuna yaklaştığı gibi kabre yatırıldı ve defin edildi. Yazısı[2] bunun

[1] Heyza bir hastalık adıdırki mübtelâ olan hem kay eder hem de oturamayıp kenefe taşınmakla aşağıdan yüreği sürer (okyanus).

[2] Kitapta: وما قام خطه بقدره diye yazılmış olduğu için yazısı diye terceme ettim. Yazı ve kader aynı şey olduğundan kadri kaldırdıkta kaderi oturttu demek olur. İbare: وما قام خطه بقدره olsa idi, netice de her ikisi aynı yola çıkmakla beraber sonuncu takdirde hiç olmazsa zahirde tenakuz olmazdı.

288 : kadrini ayağa kaldırdığı zaman kader mukavemet etti ve tekrar oturttu. Bunun ölümü, sultanı müteessir etti. Bu zat uzun zaman sultana sahabet etmişti.

Sultan buna vezirlik vaad ediyordu. Fakat dur bakalım ile uzayıp gidiyordu fırsat el vermiyordu. Vezirlik, vuslat için muvafakat gösterdi lâkin vuslat faide etmediği zamanda muvafakat etti.

Bundan sonra sultan ölü ile diri arasında yaşadı ki ne ümit bağlanacak (ümit edilecek) diri ve ne de yüzü örtülecek ölü değildi. Sonra 554 senesinde zilkade nihayetinde cumartesi günü vefat etti. Bunu rahmetle anan ve bunun ziya'ına acıyan pek çok oldu. Zira bu sultan, *Selçukîlerin* en halimi ve en âlimi, adaleti en çok seveni ve en çok inam ve ihsan edeni idi.

Sultan *Muhammed* öldükten sonra ümera ihtilâf ettiler. Evvelâ *Rey* sahibi emir *İnac*'ı çağırmaya karar verdiler. Gizli olan şeyi bu kararlar ile meydana vurdular. Sonra re'yilerinde taaruz ve arzularında tenakuz vuku'a geldi. Bunlardan bazıları müteveffanın kardeşi *Melikşaha* meyletti bir kısmı ise, annesinin kocası olan *İldeniz*'in nüfuz ve itibarından dolayı, melik *Arslana* adam göndermeyi münasip gördü, diğer bir kısmı da müteveffanın amcası *Süleyman*'ı padişah nasbetmeyi arzetti. O esnada askeri en çok ve cemaati en kalabalık ve kılıcı en keskin olan emîr *İnac*, *Süleyman*'a meyletti: bu şerden daha uzak eza ve cefadan daha çekingen- dir. Halife bunu evvelce sultan tayin etmişti ve ona iyilik etmişti. Eğer bunu tayin edersek halife bunun terbiyesini deruhde eder ve tayin olun- masına da razı olur, dedi.

Müellif diyor ki: *Süleyman*, *Musul*'da *Ali Küçük* tarafından hapisde idi. Emîr *İnac*, *Nasırüddin Akkuş* ve *Şerefüddin Girdbazı* ittifak ettiler, *Süleyman*'ı getirmek için *Kazvin* sahibi *Muzafferüddin Alp Argun*'u, [1] *Musul*'a göndermeği kararlaştırdılar. *Süleyman*'ı istemek hususunda *Musul* sahibi ile mükâtebe edildi.

289 : Halbuki *Zeynüddin Ali Küçük*, sultan *Muhammed*'in öldüğünü öğren- diği gibi *Süleyman*'ı hapisten çıkarmış yeminlerle sağlam söz aldıktan sonra (techiz edip) onu yollamıştı. Bundan dolayı geldi ve *Hemedan*'da saltanat tahtına oturdu. Türk eşrafı (zadegâni) buna itaat etti, işi yoluna girdi koru ateşlendi, muhalifleri, muvafık oldu. Yemin edenler yeminle- rinde durdular. Devletin hal ve akdi, emîr *İnac*'ın iradesine tâbî ve diz- gini onun elinde ve bağlaması (vaslu) onun kudreti altında oldu.

Kazvin sahibi *Muzafferüddin Alp Argun* bin *yerenkuş*, emin emîr *Hacib* oldu. *İnac*'ın veziri olan, *Şihabüddin Mahmud* bin *essika Abdül- aziz -en-nisaburî*, *Süleyman*'a vezir tayin edildi. Memleketlerde bunun

[1] O ve i nushalarında اورغو dir.

kalemi yürüdü ve hükümleri geçti. Vezirliğin dökülmüş olan yüz suyunu tekrar onun yüzüne iade etti ve onun ufuklarını aydınlatmak yollarını açtı (vezirliğin ufuklarını aydınlatmak mezheplerini izah etti).

Bu zat, büyükler arasında, *Atabey Şemsüddin İldeniz*'den büyük kimse bulunmadığını ve bunun yanında *Arslan bin Tuğrul*'un bulunduğunu, *İldeniz*, bununla *Süleyman*'ı tahttan koğmak için yürümesi ihtimal dahilinde olduğunu görünce, *Erraniye* vilâyeti hakkında *Arslan*'a menşur gönderdi. Bu suretle, orada karma karışık olan işi, nizama koydu ve dağınık işi topladı. *Melik Arslan*'ı, *Süleyman*'a veliahd tayin etti. Böyle yapmakla, çetin iş baş eğdi ve kolaylaştı.

Lâkin bunlar, sultanı, derin uykusundan uyandırırız ve uyanır, şarap kadehini atar ve döker, sarhoşluktan ayılır diye düşünüyorlardı. Halbuki bu, şarap üzerine yüz üstü düştü, oyuna gönül bağladı, aklı bıraktı hilmide koğdu. Şüphesiz bundan dolayı hali değişti. Ve akibeti fena oldu. Bu kıssayı, *Süleyman* zamanındaki bazı hadiseleri zikrettikten sonra zikredeceğiz aherini evveline ekliyeceğiz (başını aherine vasl edeceğiz).

HALİFE MUKTEFİ Lİ EMRİLLAHIN VEFATI VE MAHDUMU EMİRÜLMÜMİNİN HALİFE MÜSTENCİD BILLÂH EBÜ MUZAFFER YUSUFUN HİLÂFET MAKAMINA GELMESİ

Müellif (r. h.) diyor ki: Halife *Muktefi li emrillah* muhasaradan kurtulunca, memleketleri görmek için gezmiye çıkmak ve bereketi ile memleketin topraklarını zenginleştirmek istedi. Her hangi bir tarafda bulundu ise orasını yeşillendirdi, her hangi bir köşeye baktı ise orasını tazelen-
290 dirdi (revnaklendirdi).

Seferi ister uzun olsun ister kısa, olsun, *Muktefi* askeri içinde bulunduğ müddette, askere, insan ve hayvan başına ekmek, koyun, hayvan yemi diğer havayicileri tevzi edilirdi. Bunun askerleri, nafaka ve atiyelerini, hayrat ve hasenata sarfediyorlardı.

Eğer askerden birinin atı ölürse hemen yerine başkasını verirdi, arkadaşlarından biri yardım isterse, onun istediğini tacil ederdi. Onun askeri, seferlerinin uzun olmasını temenni ederlerdi ki onun atiyeleri (bahşişleri) sayesinde, saadetlerinin tanı, ağarmakta devam etsin.

Muktefi, 554 senesinde safer nihayetine doğru, *Vasıta* geldi ben orada vezir ibni *Hübeyle*'nin naibi idim, Halifeyi karşılamak için eshâ-

bımla çıktım. Lâkin, mülâkat ızdıhamından son derece korkuyordum. O esnada halifenin alayını (mevkibini) gördüm kı, dalgalanan deniz gibi olan taburları içinde geliyordu. Halifeye doğru ilerledim ve önünde yer öptüm, Sıkışmamdan korktuğu için, hayvanıma binmemi bekledi, durakladı asıl yaradılışında şefekatli ve merhametli idi.

Muhlisuddin bin el-Keya el-herrasî benim hakkımda halifeye şöyle dedi: bu zat, *Emirülmüminin* hakkında ki (sizin hakkınızdaki) kasidesinde, sanki şimdiki şu manzarayı tasvir edermiş gibi, şu beyitleri söylemiştir:

Müeyyed olan azmini, hazm ile beraber kullandığında seferin, arzularının meydana gelmesiyle neticelendi. Nurun, sana bakanların gözlerini kamaştırdığı halde, güneş gibi parlıyarak ahali yanına çıktın, ay ağılına benziyen siyah şemsiye ile çıktın ki halifenin yüzü (senin yüzün) onun içinde ay gibi parlıyor.

291 Vezir de bu benim sahibimdir vazifeye tayin, arkadaşlığa idhal ve inam ettim dedi. Benim kendisine hizmet etmeme sevindi ve kendisine naib olmamla öğündü ve gururlandı.

Halife, beni vezirine tavsiye etti. Şemailim ve terbiyem (sistemim ve uslûbüm), halifenin hoşuna gitti. Halife yavaşça yürüdü, divan sarayına girdi divanda bir saat oturdu sonra kalktı. Vezir dahi, makamına oturdu, yazdı, tevki etti söyledi ve dinledi.

Bu esnada *Vasıt* nazırı (vasita bakan kimse), emir *Şemsüddin Ebûlfezail fâtin* idi. Bu zat, meziyetli ve ziynetli olan hâdimlerin büyüklerinden idi,

Sonra halife otağı şahiye (süradık'a), vezir de çadırına gittiler devlet ricalinden herkes yerli yerine indi.

Müellif diyor ki: *Vasıt*'ın meydanında (oyun meydanında) bulundum. *Muktefî*, yanında evlâdı veliahd *Müstencid Yusuf*, Ebû *Ali* ve Ebû *Ahmed* ve *Müstencid*'den sonra hilâfete geçen torunu ebû *Muhammed Müstezîy bin-el-Müstencid* bulunduğu halde hazır bulunuyordu. Top oynadılar. *Vasıt* da üç gün bile kalmadan acele *Bağdad*'a döndü. *Muktefî*'nin *Vasıt*'a gelmesi, *Garraf*'a gitmek için idi. Lâkin su, geçilmiyecek bir surette arttı. Bunun üzerine, tekrar gelmek niyetile *Bağdad*'a döndü. Döndüğü zaman *Bağdad*'ı su bastı. Bu vak'a 554 senesi Rebiülevvel ayında vukua geldi. Zira bu sene su, adetten ziyade arttı. Korec[1] nehrinin bendi su ile çöküp yıkıldı ve oyuldu. Su kuvvetlendi *Zaferiye* [2] tarafında sura erişti ve

[1] Bağdadla katul nehri arasındadır.

[2] Zaferiye, Bağdadda bir mahalle adıdır. Bağdadın sultan Muhammed tarafından muhasarasında bu isim zikrediliyor.

aştı. Ve o tarafları *Nuh* tufanı tavaf etti. Her binanın ruhsuz karaltısı kaldı (her binanın karaltısı ruhsuz kaldı), Bu bir korkunç manzara, gelmiş bir kaza, vurması çok olan tokmak ve kapanması (yamalması) müşkilolan bir yara idi. Vezir ve devlet adamları atlandılar, Suyu durdurmak için uğraştılar. Vakti geldiğinden su da eksildi ve durdu [1]. Bu suyun eriştiği yerin kısmı azamı gark oldu (bu büyük sudan içenin kısmı azamı gark oldu).

292 Yaz geçip sıcaklar kırıldırtı *Muktefi*, ikinci defa *Vasıt*'a geldi. Ve *Garraf* nahiyesine indi. *Hâdimi zaferi* orasının valiliğinden azledip ebû *Cafer Bin Beledî*'yi vali tayin etti. *Zaferin* veziri ibni *Efleh*'i tevkif etti ve cezalandırdı, ibni *Hamadd*'dan musadere ettiği defineleri ödemeye mecbur etti (istihrac ettiği *ibni Hamadd* definelerini ödemesini ilzam etti) ve bunu istedi. Halife, oradaki sakiyelerin birinde atı sürcyerek attan düştü ve incindi. Kader, selâmet bırakması, yapmış olduğu cürümden itizar etti bu vak'a aynı senede Ramazan ayında idi,

555 senesi girdikte halife *Hite* çıktı. Burası, *emîr Amidin* oğlu *Nuruddevle*'ye ikta edilmişti. İktâ bundan kesti ve son dereceye varan cimrilüğünün cezasını tattırdı. Bu seferinden, ikbali parladığı ve emellerini elde ettiği halde döndü. Döner dönmez bunu hastalık ziyaret etti ve üzerine ağrı geldi, 555 senesi Rebiülevvel ayında vefat edip zeylî tahir, aşikâr ve gizli hallerinde emin ve ma'âyıbdan beri olarak rabbinin civarına intikal etti.

Halifenin, veliahd olan oğlu *Müstencîd billah ebü-el--Muzaffer Yusuf*, pederinden ümit kesildiğini bilince, veliahd olmıyan kardeşi ebû *Ali*'ye biat edilmesinden korkarak saraya hücum etti büyükleri ve küçükleri yakaladı hapse attı ve kalebend etti, nakil ve intikal etti (göçtü ve göçürdü). Pederi vefat ettiği gün buna biat edildi. Pederinin eski ve yeni nesi varsa cümlesini elde etti. Halife *Müstencîd*, *Muktefi*'nin kölelerinden birkaç süvari emirini yakalayıp idam etti kendi kölelerinden bir cemaati seçti, onları emir yaptı ve takdim etti (ileri geçirdi). Kadı *Sedîdüddin bin-el-Mürâhhım*'ı şiddetle muahaze etti canı çıkınca ve kabre girinciye kadar tekrar tekrar işkence etti. *Elkiya-elharrsası*'nin oğlu *Muhlis*'i, bütün hilâfeti müddetince hapiste bıraktı atıfet ve merhametinden mahrum etti. *Reisürrüesa*'nın oğlu *Azduddin*'i *Üstaddar* tayin etti (yahut: *Üstaddarlıkta* bıraktı). Bunun kadrini kadirlerin fevkine çıkardı. *Avnüddin bin Hübeyre*'yi vezirliğinde bıraktı. Bunun sayesinde devletin revnakı, olduğu gibi muhafaza edildi. *Müstencîd*in devletinde kölesi *Kaymaz* tahakküm ett.

[1] İbnül-esirde, Bağdadın gark olması tafsilen zikrediliyor. Orada قورج yarıldı deniliyor (C. 11. S. 101)

HALİFENİN SULTANA ELÇİ GÖNDERMESİ

Müellif diyor ki: Halife, sultan *Süleymana* elçi gönderip, itaat etmesini ve bütün memleketlerinde, namına hutbe okunmasını istedi. *Muktefi*'nin kendisine yapmış oduğu inam ve ihsanları zikrederek, arzusunun kabul edilmesi hususunda ümidi kuvvetli olduğunu söyledi. Bu talep karşısında sultan, yer öpmeğe ve farza imtisal etmeğe mübaderet etti. Halifenin mektubunu öptü ve kabul etti bütün memlekete halife namına hutbe okunmasını emrederek yazdı ve, *Bagdad* kendisinin talebine icabet ettiğini ve eline geçtiğini ve kalkıp gelmesine muntazır olduğunu zan netti. Hemen o saat kadı *Nebihüddin* ebû *Hüreyre-el Hemedanî*'yi elçi göndermeyi kararlaştırdı. Bu zat, mesleğinde sabit ve sireti makbul olup memleketin eşraf ve ayânından ve ümmetin ülema ve fuzelâsından idi. *Bagdad*'da vali olmak ve orada *Selçukî*lerin itibardan düşmüş ve kıymetsizlenmiş mevkilerini yükseltmek ve kıymetlendirmek için, *Nebihüddin*'in yanında, emir ibni *Tagayirik*'i gönderdi. Emir ibni *Tagayirik*, vaad üzerine gittiğini zannettiği için hazırlıkla gitti. Kadı, emir (ibni *Tagayirik*) ve bunların maiyetindekiler, halifenin elçisi olan söz ve dil, güzel fikir, ilim ve fesahat hilim ve hasafet sahibi hâcib *Sevinc-ün-nizamî* ile yürüdüler. *Sevinc-ün-nizamî*, kadı ile emiri yanına aldı ve getirdi ve muradı elde ettiğini zannetti. Kadı ile emir, yaklaştıklarında mukarrebinden kıldılar ve hediyelerle taltif edildiler. Vazifeler ifa, nezâketler icra edildi (vazedildi). Bu ikisi, bir müddet, takarrüp etmekte olup intizarda kaldılar. Sonra mutalebe ve tahakküme kalkıştılar. Biz, iş yürütmek için geldik sakınıp durmak için gelmedik, dediler. Vezir bunlara, fikriniz ve haliniz ne? Niçin gönderildiniz ve ne istiyorsunuz, dedi.

Bunlar biz, gitmek için gelmedik, belki emr (hitab) etmek ve hutbe okumak için geldik dediler. Bunlara, siz, hediye alışıp verişmek elçilerinden, vilâyet de dostluk meyancılarından başka bir şey değilsiniz, hutabeye el uzatmak büyük işler açar eger dosluğu elde etmek isterseniz, hutbeye rağbet etmeyiniz, denildi.

293 Bunlar da, bize kendi elçiniz hutbeyi va'd etti şimdi niçin vadeye muhalifet ediyorsunuz mal talef etmekte, keder ve hüzn meydana getiren karışıklık ihdas etmekte ne mana var dediler.

Bunlara, bizim emir etmediğimiz şeyi söylemeğe, elçimizin selâhiyeti yoktur. Sizi gönderen kimseden ne gibi hususlarda razı olursak o, ancak o hususlarda konuşa bilir. Yarın elçimiz, sizin iddia ettiğiniz şeyleri söylemediğini ve sizin düğümlediğiniz düğümü, düğümlemediğini ve çözümediğini size söyler, denildi. Ertesi gün toplanmak ve va'd edilen yere

avdet etmek üzere dağıldılar. Halifenin elçisi hâcib *Sevinc-ünnizamî*, o gece vefat etti, hayatının meş'alesi (ışığı) söndü ve sırrı toprak altında saklı ve gizli kaldı. Bu vak'a, acaiblerin en gariblerinden ve garaibin en aciblerinden oldu. Ahali bu hâdise hakkında dedi kodu ettiler. Bunun başına gelen hadise hakkında pek çok şeyler söylediler. Kimisi, bu zat zehir içmek yahut salben öldürülmek arasında muhtar bırakıldı, diyorlar halbuki bu ikisinden hiç biri ihtiyar edilecek şey değildir (bu ikisinden hiç birinde, ihtiyar eden için bir kolaylık yoktur), bazısı, allahın cereyan eden kazası ve mıkdar üzere tevkit edilen eceli ile ölmöştür dediler.

Hacib Sevinc-ün-nizamî vefat ettikten sonra, va'd edilen yere tekrar avdet edilmedi. İki elçi düşmanlık ve münâferet izhar ettiler. *Sevinc*'in vefatından bir hafta sonra iki elçiden biri olan kadı ebû *Hüreyre* vefat etti. Bunun diyaneti, kendisini kaderin pençesinden kurtarmadı. Ahali bunun hakkında da birtakım dedikodulara daldılar, birtakım şayialar çıkardılar, bildiklerini de bilmediklerini de söylediler. Diğer arkadaş ise, korku hissetti, durmakta faide (halas) yok dedi ve kaçıp, göç edip kurtuldu. Zira, burada kaldığı takdirde ölecğine ve geçmişlere karışacağına kanaat getirdi imkânî olmadığı için elçilik yok oldu bu gibi işler tehlikeli olduğundan bir daha teşebbüs edilmedi, *Bağdad*'ın heybeti gönüllerinde yerleşti ve ondan ümitleri kesildi ne melik ve ne de sultan, bir daha *Bağdad*'a gelmedi.

Müellif diyor ki: Bu senede, yani 555 senesinde *Melikşah*, bin *Mahmud* bin *Muhammed* vefat etti

Bu vaka'nın beyanı şudur: *Melikşah*, amcasının padişah olduğunu, bütün memleket onun eline geçtiğini fakat o, âdeti üzere halvetine devam edeceğini âdetini bırakmayacağını, hevâsına ittiba edip iradesine kulak asmıyacağını bildiğinden kâfi derece hazırlık ve çok miktarda asker ile, hiç eğlenmeksizin *İsfahan*'a (*Ceyy*'e) geldi. Bunun gelmesi için *İsfahan* ahali sevindiler. Bunun işlerine itina ettiklerinden emirlerini dinlediler, Sevinşdiler ve güler yüzüne alıştılar (ülfet ettiler). Tıyp neşrettiler ve onun neşrile hoş oldular (hoş koku neşretti ve onun hoş kokusundan hoşlandılar) ve eltafi ilâhiyye bize avdet etti ve *Melikşah*'ın günleri tekrar geldi dediler. *Melikşah* orada ikamet etti ve ahaliyi kendisine celbetmek için etrafa mektuplar gönderdi sonra [1] eğlence peşine düştü büyük işten gaflet etti (ölümü unuttu) yaş dalın çabuk solacağını hatırına getirmede gençliğine mağrurdu, kılıcının yüzü ateşli (keskin) ve her şeyden emin olacağına kanaat getirmiş olup kaderi düşünmiyordu. Halbuki bir ay geçer geçmez, öldüğü

[1] Metinde وخطب اللهو dir. p nushasında ise خطب اللهو dir ve buna göre terceme edilmiştir.

ve zamanı, yıldırım gibi ışıdayıp geçivrediği haberi ortalığa yayıldı. Bu ölüm, hiç bir hastalık sebkat etmeden ve hiç bir arıza arız olmadan on bir Rebiülevvelde pazartesi günü birden bire vukua geldi. Şöyle ki: bunun bir muğanniyesi vardığı buna hevâ ve hevesi hoş göstermiş, azdırmış ciğer köşesini çalmış ve aklını almış idi. *Melikşah* bu muganniye'nin elinden yiyip içtiği gibi, oturması ve kalkması da onun arzusuyla idi. Söylendiğine göre bu muganniye *Melikşah*'ın ölümünü istemiş oda birden bire ölüvermiş. Sektei kalpten öldüğü, söylendiği gibi, muganniye mal ile kandırılarak zehir içirdiği de söyleniyor. Kader böyle imiş hakikati halî Allah bilir [1].

296

SULTAN SÜLEYMAN'IN AKİBETİ, ZAMANIN BUNA NASIL EZA VE CEFA ETTİĞİ PADİŞAHLIK MEC- LİSİNDEN YAKALANIP FELAKET MAHALLİNE NASIL NAKLOLUNDUĞU

Bunun memleketi genişleyip işi yoluna girince, emîrler bunun felaha sarıldığını ve selâha alıştığını (selâhla sulh ettiğini) zannettiler. Bundan dolayı *Süleyman*'a ihsan etmek hususunda ellerinden geleni geri bırakmadılar. Durmadan, bunun esbabını takrire ve buna yardımı devam ettirmeğe çalışdılar, sonra onu değiştirmek fikrine düştüler. Zira emir *İnac Rey*'e avdet etmişti. Sultan *Süleyman* ise, azgınlığından başını kaldırmıyordu. *Kazvin* sahibi *Muzafferüddin* ise, hâciblik mevkiini terk etmişti. Kalan emîrler ise sultanı öldürmek fikrinde sabit idiler. Zira sultan, lehvile meşğul olup vazifesini görmiye vakti yoktu. Cinneti yüzünden ciddiyet ipini koparmıştı (ciddiyet kalmamıştı). Bu hal

[1] Melikşahın vefatı: bu senede (555), Melikşah bin-es-sultan Mahmud bin Muhammed bin Melikşah bin Alp arslan zehirlenerek İsfahanda vefat etti. Bunun sebebi şu idi: Melikşahın, İsfahanda askeri ve cemaati çoğalınca, Bağdada adam gönderdi, amcası Süleyman namına hutbe okumayı kesip kendi namına hutbe okumalarını, Irakın eskî halinin iade edilmesini istedi. Yoksa asker ile Bağdada yürüyeceğim dedi? Bundan dolayı Avnüddin bin Hübeyre bu işe bir çare bulmak için, kendisinin havassından olan Uğul bek Gevherayın denilen hasıyî Melikşahı zehirlemeye tayin etti. Hası Acem diyarına giderek, Hemedan kadısından bin dinara bir cariyeye satın aldı ve onu Melikşaha sattı. Halbuki buna Melikşahı zehirlemek vazifesini tahmil ve bunun mukabilinde büyük vaidlerde bulunmuşlardı.

Cariye, Melikşahı, kızarmış ete zehir dökerek zehirledi. Melikşah öldü. Tabibin, Deklâ ile Şemleye gelerek, Melikşahın zehirlenmiş olduğunu söylemesi üzerine bu işi cariyenin yapmış olduğunu bildiler. Cariyeyi yakalayıp döğdüklerinde ikrar etti, Uğul bek kaçarak Bağdada geldi vezir, buna vaid ettiği şeyleri verdi. Melikşah ölünce. İsfahan ahalisi bunun arkadaşlarını İsfehandan çıkardılar ve Süleyman şah namına hutbe okudular memleketin asayişini yerine geldi. Şemle, Huzistana gitti ki orada Melikşahın tagallüb etmiş olduğu yerleri kendisine aldı. (İbnül esir c. 11 s. 117).

karşısında doğrusu, bunu tutup bağlamaktır, serbest bırakmamaktır dediler. Bunu hal' etmek ve tahttan indirmek hususunda bir müddet müşavere ile geçirdiler. Zevcesinin oğlu *Melik Arslan* bin *Tuğrul*'u getirmesi için, *İldeniz* ile mektuplaştılar ve o gelinciye kadar, hiç bir işe karar vermiyeceklerini bildirdiler. Sağlam surette muahede yaptılar ve akdi muhkemleştirdiler,

Bu esnada, sultan *Süleyman*, attan düşerek sar'aya müptelâ oldu. Nefes darlığı ve sıkıntı arız oldu. Hastalığı için bunu ziyaret lâkin arzusundan tolayı ona muhalifet ettiler, Sultan sarayından bir köşke, bunu, hapis ettiler. Her emir, kendi mu'temedlerinden bir cemaati, buna muhafız tayin etti. Bunu yok etmek hususuna muahede ettiler. Buna olan ahitlerini yok farz etmeyi kararlaştırdılar. Bu vak'a 555 senesi şevvalinde oldu.

Sonra, *Hemedan* kalesine nakledip zehir içirttiler ve fena ölümü ziyaret ettirdiier. Bunun vefatı, 556 senesi on üç Rebiülevvelde, biraderzadesi saltanat tahtına oturduktan sonra vuku'a geldi [1].

SULTAN RÜKNÜDDÜNYA VEDDİN EBÜLMUZAFFER ARSLAN BİN TUĞRUL BİN MUHAMMED BİN MELİKŞAH BİN ALP ARSLANIN TAHTA OTURMASI

Müellif diyor ki: *Arslan*, amcası hapis edildikten sonra, aynı senenin 297 Zilkadesinde *Hemedan*'a vasıl oldu. Sevinç tahtına oturdu, kıvanç süsünü giydi. *Şemsüddin İldeniz*, büyük *Atabey* diye lâkaplandı, ilerledi, ilerletti, alçaltdı ve yükseltdi.

Sultan, *İldeniz*'in tehakkümü altında olup, ihsanını yalanmakla (sümürmekle) kanaat ederdi ve kardeşleriyle beraber, *İldeniz*'in sofrasından yemek yiyordu. Zira, *İldeniz*'in çocukları, sultanın valdesinden doğmuşlardı.

İldeniz Arslan' ı, çocuklarının yanına katınca o, bunların dizisine vasıta ve düğümüne bağ oldu. *Ata bey İldeniz*'in talii, geniş adımlarla ilerledi ve bahtı genişlemek ve güzelleşmek hususunda ciddiyet gösterdi. Büyükler, bunun yanında küçüldüler. Emirler buna itaat ettiler. Vezirlik, *Şihabüddin Mahmud* bin *Abdülaziz* da, hâciblik ise *Tuğrul tekin Ayaz*'da tekrarrü etti.

Bunlar, iki ay *Hemedan*'da kaldılar. Sonra sultan, *İsfahan*'a teveccüh etti. *Save* yolunu tuttu. Kendisinin *Atabeyi İldeniz*'i beraberinde götürdü. *Rey* sahibi emir *İnac beksunkur*, sultan yanına geldi. Emir *İnac* sultana

[1] Sultan Süleyman şahın katli haberi İbnülesirde C. 11. S. 107 ve 108 dadır.

mülâki olduğu için sevindi ve sultanın da sevindiğini gördü (emir *İnac*, sultana mülâki olmağa sevindiği gibi sultanda sevinc izhar etti). Hulusunu izah etti ve onu itaat ettiğine hüccet olarak gösterdi.

İnac ile *İldeniz* arasında sıhriyet teessüs etti. Bu sebeble bunların sultana müzaheretleri temin edilmiş oldu. *İldeniz*'in büyük oğlu *Nusretüddin pehlivan Muhammed*, *İnac*'ın kızile evlendi. *Nusretüddin*, sultanın ana bir kardeşi olup, devlet ricali içinde, sultanın mühim işlerle en ziyade uğraşan o idi.

Sonra izzet ve hürmet ederek, *İnac*'ı kendi memleketine gönderdiler. Lâkin bu, taşkınlığında baki olup serkeşliğini artırmakta idi, *İldeniz*'in büyümesini istemiyordu. Bundan dolayı, kalbi müteessir ve gamkin olup yanıyordu. Olup biten şeye razı olarak gözüktü ve kendisini dostlar meyanında gösterdi. Düşmanlardan olduğunu sakladı. Sultan ve ashabı, buna inanarak ve şayanı şükran işine itimad ederek *İsfahan*'a geldiler. Sultan saltanat sarayına (kükûmet konağına) girdi ve saltanat tahtına oturdu. Sevinerek orada karar kıldı (yerleşti).

Bunlar *İsfahan*'da ellerini uzattılar, tekrar zulme başladılar. Suçlu ile birlikte suçsuzu leimin yanında kerimi zemim ile beraber hamidi mu'aheze ettiler. Ahaliyi tevzi kalem ile kurkunç yol ağzına sevk ediyorlardı (kalemle, korkuya sevk ediyorlardı), müsadere yollarını, şiddet ve nfiistimal etmekle semeredar ediyorlardı. Bostanlara giden suları sed edip, su parası aldılar suyollarını zapt edip, susamış kimseleri oraya gelmekten menettiler.

Sultan bir müddet böyle kaldı. Sultan, oradan göç etmek istediğinde, emir *İzzüddin Satmaz* bahane bularak ondan ayrıldı ve tahallûf etti ondan korundu ve durakladı. Zira, sultana muhalefet etmek ve araya tefrika salmak, ve sultanın kardeşi *Muhammed* bin *Tuğrul*'u *Fars*'dan çağırmaq için emir *İnac* ile mektuplaşmıştı. Sultan bundan haberdar olunca, endişe etti. Zira Atabey *İldeniz* ve oğulları *Hemedan*'da idiler, ve bunların, fenalık çıkaracaklarını ümit etmiyorlardı. Bundan dolayı sultan öyle süratle yürüdü ki sanki, *İldeniz* ve evladı yanına gitmek için kuş kanadını ariyet almıştı. Bunların yanına gelince kalbi müsterih oldu, ayıldı, ziyası yükseldi ve parladı.

İnac ise, sultanla karşılaşmaya ve ona *İldeniz* mülâki olmadan onunla çarpışmaya acele ederek yola çıktı. *İzzüddin Samtaz* ile *Kazvin* sahibi *Alp Argu* toplu askerle *İnac* yanına geldiler. *Melik Muhammed* bin *Tuğrul* bunlarla beraber olup bunların gönülleri onda idi. Feza, askere dar geldi, askeri almadı.

Sultan, çetin ve çok olan askerinin başında idi. İki taraf birbirine karşı ilerledi, iki tarafın kalpleri çarptı, iki asker hareket etti iki kor ateşlendi. Bu

iki askerin içtimalı, *Kerc* nahiyesinde vukua geldi kazanılması güç olan harp yaklaştı.

299

Sultan, kendisine karşı gizli düşmanlık beslemek ve *İnac* ile mükâtebe edip konuşmakla vezirini ittiham etti. Sultanı, veziri katletmeye teşvik ve onun mekr ve hiylesinden tahzir etmişlerdi. Lâkin sultan, bu hususta söz dinlemedi ve onu hapis etmeyi münasip görmedi. Belki, bir cemaati gizli surette bunu murakabe etmeye tayin etti bunlar, kendilerini onun hizmetinde gösteriyorlardı ve hurmetinin muhafızı olarak görünüyordular. Veziri, *Nusratüddin Behlivan* tutuyordu, bundan dolayı, bunun işi, vereceği hediye ve ödeyeceği kırk bin altınla halledildi. Bunun üzerine bundan malı aldılar, dedi koduyu bıraktılar ve o malı asker, masalihine sarfettiller. Vezir tekrar parlak taliine ve aydın bahtına kavuştu. Harp gününde ilk hareket eden bu oldu. İki cemaat karşı karşıya durduğu ve iki taraf toplandığı zaman, *İnac*'ın sağ kolu, sultan askerinin sol koluna hücum edip bozdu. Sultan kederlendi, başını eğdi, düşmanın hücumu sebebinden üzerine kaygu çöktü, lâkin kalpte sebat etti. *İldeniz* o tarafa teveccüh ederek evladile ve eshabile hücum etti, *İnac*'ın kalp koluna yürüdüler. *İnac*, kalbi atarak, endişesi vehmile musafaha ederek el çırpıyarak kurtuldu. Arkasından koguncu takip ediyordu bütün düşüncesi koğulması hakkında idi. (Koğulma, bütün zihnini işgal ediyordu). Toz içinde kayboldu. Yarış atlarının vücade getirdikleri karanlık (toz karanlığı), bunu gizledi.

Vezirin yüzüne, bu muharebede kılıç darbesi isabet ederek sağ gözü gitti. Altını gittikten sonra sağ gözünün de gideceğini bilmiyordu. Tedavi için *Hemedan*'a mahffe ile götürdüler. Düşmanları bunun felâkete uğradığından sevindiler. Düşmanlıkta ileri gidenleri (kanıkmişleri) köpek gibi uludular. Hulâsa, *İnac* arkasını çevirdi ve rahlini (çadırlarını) bıraktı ve uzaklaşarak gitti. Sultan ise eskisi gibi, tekrar saltanata avdet etti, memleketi genişledi ve işi yoluna girdi fülkü döndü ve feleğinin feyzü çok oldu.

300

Sultan valdesinin zevci olan *Atabey İldeniz*, emrünehi neşru tay isbat ve nefi hususlarında yalnız kaldı, yaklaştırdı, uzaklaştırdı, saadete erdirdi, musibete uğrattı, emsalini mürakabe etti boyunlar vurdu, düşmanları dost edindi, dostları düşman yerine tuttu.

Harb bitip silâhlar yerli yerine konulduktan sonra sultan, sancaklarını *Rey* üzerine tevcih etti. Sultanın taburları, *İnac*'ın yolunu kesmek için arkasından eriştiler, *Rey*'ye geldiler. *Rey* kazalarının vergilerini biriktirdiler ve mallarını topladılar, zahirelerini cemettiler, nimetini (hayırlarını) paylaştılar.

İnac ise, bunlardan korunarak bir tepeye iltica etmişti. Bu adam, geçinmek için *Damagan* hududunda bir dağ arasile iktifa etmişti. Orada

durup merhamet dileniyor ve arzusunun is'af edilmesini istiyor, vesilelere tevessül ediyordu. Nihayet esbabı düzeldi, sulh tamam oldu arzuları fazlasile yerine geldi. Lâkin bunu *Rey* ile iktifaya mecbur ettiler. *Cerbazekan* ile *Sâve*'yı bunun elinden aldılar [1]. Bunun hayatına hüsn ve revnak geldi ve yaşayışına tad girdi.

Sonra bunlar (sultan ve cemaati) *Kazvin* üzerine yürüdüler, *Kazvin* sahibi, *Sercehan* kalesine kapandı zahmet çekti ve horluk gördü. Bunlar, etrafa adam gönderip, mal topladılar. Her çeşit belâlar ile kış bastırincaya kadar orada kaldılar, bir belâ geldikte bir belâ kalktı. Zira bunlar, kış gelince yerlerinde kalamadılar ve tutunamadılar. Kasabadan kalabalık kalktı (kasabadan, kalabalık kulpunu koparıp attılar). Sultan *Hemedan* tarafına, *Atabey İldeniz* ise *Azerbaycan*'a gitti. Bundan sonra, *Arslan bin Tuğrul bin Muhammed bin Melikşah*'ın saltanatı kökleşti. İzzetinde ve emrinin nufuzunda naziri yoktu. Lâkin buna ve bütün memlekete, annesinin kocası *İldeniz* hükmederdi [2] Bunun saltanatının haysiyetini muhafazada (namusunu ikamede), adeti üzere, devam etti. Vezirlik ise, *Şihabüddin Sika*'nın elinde, *İsfahan*'da vefatına kadar, kaldı. Halk bunu, kereminden ve yüksek himmetinden dolayı seviyordu. Bundan sonra, 301 sultan, Vezir *Fahrüddin İbnül-vezir-el-muin el-Muhtass*'ı vezir edindi. Bu zat bir kaç sene sonra *Hemedan*'da vefat ettikte, *Celâlüddin bin Kıvamu'ddergezini*'yi vezir tayin etti. Bunun vezirliği, *Arslan*'ın saltanatı zamanında devam etti ve ahkâmı sultaniyeyi sağlamlaştırdı.

ثم شرع في الصلح واقترح ابناءً اقتراحات فاجابه ايلدكر اليها واعطاء جرياذقان وغيرها وعاد [1]
ايلدكر الى همدان (ابن الاثير ج ١١ ص ١٠٩).

Sonra sulh akdetmeğe girişdi. İnanc bir takım şartlar dermeyan etti ki *İldeniz* onları kabul etti ve İnanc'a *Cerbazekanı* ve başkalarını verdi ve *Hemedana* döndü.

ولم يكن للسلطان ارسلان معه (مع ايلدكر) حكم وانما كانت له جرایة تصل اليه وبلغ من [2]
تحكمه عليه ان شرب ليلة فوهب مافي خزانته وكان كثيرا فلما سمع ايلدكر بذلك استعاده جميعا
وقال له متى اخرجت المال في غير وجهه اخذته ايضا من غير وجهه وظلمت الرعية وكان ايلدكر عاقلا
حسن السيرة يجلس بنفسه للرعية ويسمع شكاويهم وينصف بعضهم من بعض (ابن الاثير ج ١١ ص ١٥٧)

İldenizin yanında sultan Arslan'ın elinde hiç bir hüküm yoktu (halbuki yukarıda izzetinde ve emrinin nufuzunda naziri yoktu deniliyordu?) Bunun muayyen bir tahsisatı vardı o kadar. İldenizin Arslana tahakkümü o dereceye varmıştı ki bir gece Arslan içdi hazinesinde ki külliyyetli malı hibe etti. İldeniz bunu işittikte o malı hepisini istirdat etti ve haksiz yere mal sarfedersen haksiz yerden mal toplar ve ahaliye zulmedersin dedi. İldeniz âkil ve güzel siyretli idi. Meclis akdedip halkın şikâyetlerini dinlemeye bizzat kendisi otururdu ve adalet tevzi ederdi.

571 SENESİNDE SULTAN ARSLANIN VE ONDAN ÖNCE ATABEY İLDNİZİN VEFATI

Müellif (r. h.) diyor ki: sultan, *Hemedan* reisi *Fahrüddin*'in hemşiresi ile evlenmişti. Bu esnada, *Şemsüddin İldeniz*'in *Nahcuvanda* vefatı yukua geldi. İktidar, bunun *Behlivan* denilen ve *Arslan*'ın ana bir kardeşi olan oğlu *Muhammed*'e geçti. Bunun üzerine, idarede, *Arslan* değil de, kendisi müstakil kalmak istedi. *Arslan* hasta idi. *Hemedan*'da zevcesinin evine nakledildi ve orada öldü. Söylendiğine göre kardeşi *Behlivan* buna zehir içirmiştir, hayatta kalması yahut kalmaması hususunda ihtiyatla hareket etmiş olmak için onu hayatta bırakmamıştır [1].

Behlivan, *Arslan*'ın küçük yaşta olan çocuğu *Tuğrul*'u tahta geçirip, tahtı onunla meşgul etti. Memleketlerde *Tuğrul*'ın emirleri, hiç bir maniye, ta'vika uğramadan yürüdü. İş düzgün ve düzgünlüğü müstemir olup, devletin yüzü (ön dişleri) gülüyordu. Nihayet 582 senesi iptidalarında *Behlivan* vefat etti. Yerine kardeşi *Muzafferüddin Kızıl Arslan bin İldeniz* geçti, ve maruf yolu tuttu, düzeni yola koydu. Artık *Tuğrul* büyümüş ve bülüğa ermişti, bu, işi metrûk, kadir ve itibarı, perde arkasında kalmış olduğunu anladı. Yalnız kalmayı istedi ve istibdadı (istiklâli) arzu etti. Bundan dolayı günün birinde geceliyin kaçtı. *Behlivan*'ın ümerasından bir cemaat buna koşuldu ve saltanat izzetine başkasını teşrik etmemeye bunu teşvik ettiler. Fakat *Tuğrul* tedbirsiz idi, tühmet üzerine katl ve itlâf ile cezalandırdı. *Behlivan*'ın ümerası buna, kaç defa, yardım ve müavenette bulunmuşlardı. *Kızıl Arslan* kaç defa kıyam etmişti onu defetmişlerdi. Halbuki bunları şüphe üzerine ittiham etti, Bu tühmet üzerine hiddetinin ateşi alevlendi ve ansızın kilimi üzerinde bunları katletti. Bundan dolayı gönüller bundan soğudu. Bu suretle, *Kızıl Arslan*'ın nüfuzu arttı, *Tuğrul*'un mevkii sarsıldı.

302 Günün birinde veziri *İzzüddin bin Radyüddin*'i ittiham edip bunu ve bunun kardeşini kılıçla (sabren) öldürdü. Her ne zaman müte'essir olursa havassını öldürür oldu, fakat, bundan da bir hayır bulamadı. *Hemedan* reisi *Fahreddin*i zehirliyerek helâk etti. Kendisine takarrüb eden her kese tevehhümünü musallat kıldı (takarrüb eden herkes hakkında tevehhüm etti). Bir parça yerleşir gibi oldukça, amcası *Kızıl Arslan* (ibni *İldeniz*) bunu sarsardı (izac ederdi). Nihayet 585 senesinde emîr *Hasan bin Kaşçak* ile münasebet peyda etti ve bunun hemşiresi ile evlendi. Zamanın icabına göre onunla yürüdü. Emîr *Hasan*, *Tuğrul*'a yardım et-

[1] O ve İ nushalarında: والحرم dir, buna göre terceme şöyle olacaktır: Bunun hayatta kalmasında kendisi için mahrumiyet bulunduğundan bunu hayatta bırakmadı.

mek ve onu desteklemek için kalktı. *Tuğrul Ürmîye* kasabasına vardı. Kasabadakiler buna karşı kapıyı kapadılar, emir *Kafçak*'ın (emir *Hasan*'ın) etbai, *Tuğrul*'un yanında olup ona yardım ediyorlardı Bundan dolayı şehre girdiler. Orasını mübah gördüler, yağma ettiler, kökünü kopardılar ve harap ettiler.

Sultan *Salâhuddin*[1], *Tuğrul* ile *Kızıl Arslan*'ın arasını bulmak için, *Şamdan* elçiler gönderdi. *Tuğrul* buna itaat etti ve yumuşadı. Sulh tamam olmaya yaklaşmış ve sulh haberi söylenmeğe başlamıştı, lâkin fena düşünceler maksadın kemale gelmesine mani oldu, doğru fikir, perde arkasına saklandı. Sultan, *Hemedan*'a *Kızıl Arslan* üzerine yürüyüp fitneyi teskin etmek fikrine düştü, *Kızıl Arslan*, *Tuğrul*'u geldiği gibi yakaladı ve kalelerden birinde hapis etti. Bunun üzerine o uzun süren fitnelerin eseri silindi dehr sükûnet buldu, iş bitti.

Kızıl Arslan günde beş nöbet davul vurdurdu. Saltanat müstakil kalmayı kararlaştırdı. Sürdüğü safaya bakarak kederi (bulanıklığı) unuttu, kaza ve kaderden gaflet etti. Halbuki bir gece *Hemedan*'da bugazlanmış olarak yatağında bulundu. Bunu öldürmekle devleti sürcüten kimse, bunun ayağa kalkmayacağından emin olup, bekçilerin ve gözetçilerin içinde idi. Lâkin kafasını kırmak suretile bunu kimin katlettiği meydana çıkmadı.

Bu vak'a 587 senesi Şabanda vukua geldi. *Kızıl Arslan*'ın biraderzadesi *Nusretüddin Ebubekir bin Behlivan Azerbaycan*'a yürüyerek orasını elde etti. Bunun kardeşi *Kutluğ İnanc bin Behlivan* ise, *Rey* yolunu tuttu ve oraya yerleşti.

303 Emirlerden bazısı, *Tuğrul*'u haptiden çıkarmak için sai etti ve bunu saltanat tahtına çıkardı. *Tuğrul*, payitaht olan *Hemedan*'a gidip yeniden işe başladı imkân yeniden elverdi adalet ve ihsan yenilendi [2]. Fakat, 589 senesinde *Harzemşah* memleketi istilâ etmek için geldi. *Tuğrul* bunu harp meydanında karşıladı. Az bir askerle *Harzemşah* askerinin safını yardı Rüstemane kahramanlık gösterdi. Safı yarıp içeri girince etrafını kuşattılar ve oka tuttular kafasını kopardılar. Arkadaşları ne bundan

[1] p. nnshalarında: يوسف بن ايوب kaydi ilâve edilmiştir.

[۲] وفيها (٥٨٨) خرج السلطان طغرل بن ارسلان بن طغرل من الحبس بعد موت قزل ارسلان بن ايلدكز والتقى هو وقتلغ اينانج بن بهلوان بن ايلدكز فانهمز اينانج الى الري على ما ذكره انشاء الله سنة تسعين وخمسمائة (ابن الاثير ج ١٢ ص ٣٩)

Bu senede (588) *Tuğrul bin Arslan bin İldeniz* vefat ettikten sonra haptiden çıktı. *Tuğrul* *Kutluğ İnanc bin Behlivan bin İldeniz* ile muharebe etti. İnanc bozularak *Rey*e gitti. Bunu ileride beş yüz doksan senesi hadiseleri meydanında zikre-deceğiz.

düşmanı defetti ve ne de bunu himaye etti. *Harzemşah* bunun başını *Bağdad*'a gönderdi. Ve memleketleri istilâ etti. *Tuğrul* bey ile başlıyan selçuk devleti *Tuğrul* ile nihayet buldu [1].

[۱] ذکر قتل السلطان طغرل وملك خوارزم شاه الری و وفاة اخیه سلطان شاه وقد ذکرنا سنة ثمان وثمانین خروج السلطان طغرل بن آلپ ارسلان بن طغرل بن محمد بن ملکشاه بن الپ ارسلان السلجوقی من الحبس وملكه همدان و غیرها وکان قد جرى بينه وبين قتلغ اینانج بن بهلوان صاحب البلاد حرب انهزم فيها قتلغ اینانج وتحصن بالری و سار طغرل الى همدان وارسل قتلغ اینانج الى خوارزمشاه علاء الدین تکش يستجده فصار اليه في سنة ثمانية وثمانین فلما تقارباً ندم قتلغ اینانج على استدعاء خوارزمشاه وخاف على نفسه ففی من بین يديه وتحصن في قلعة له فوصل خوارزمشاه الى الری وملكها وحصر قلعة طبرک فقبحها في یومین وراسله طغرل واصطاحا وبقيت الری في يد خوارزمشاه فرتب فيها عسکرا یحفظها وعاد الى خوارزم لانه بلغه ان اخاه سلطان شاه قد قصد خوارزم فجذب في السیر خوفاً علیها فاتاه الخبر وهو في الطريق ان اهل خوارزم منعوا سلطان شاه عنها ولم یقدر على القرب منها وعاد عنها خائباً فشتی خوارزم شاه بخوارزم فلما انقضى الشتاء سار الى مرو لقصد اخیه سنة تسع وثمانین فترددت الرسل بينهما في الصلح فبینا هم في تقرير الصلح اذ قدورد علی خوارزم شاه رسول من مستحفظ قلعة سرخس لایخیه سلطان شاه بدعوه لیسلم اليه القلعة لانه قد استوحش من صاحبه سلطان شاه فصار خوارزم شاه اليه مجدداً فقتل القلعة وصار معه وبلغ ذلك سلطان شاه فقت ذلك في عضده و ترأید كده فأت سلخ رمضان سنة تسع وثمانین وخمسائة فلما سمع خوارزم شاه بموته سار من ساعته الى مرو فقتلها وتسلم مملكة اخیه سلطان شاه جميعها وخزائنه وارسل الى ابنه علاء الدین محمد وکان یلقب حینئذ قطب الدین وهو بخوارزم فاحضره فولاه نيسابور وولی ابنه الكبير ملکشاه مرو وذلك في ذی الحجة سنة تسع وثمانین فلما دخلت سنة تسعين وخمسائة قصد السلطان طغرل بلد الری فاغار علی من به من اصحاب خوارزمشاه فقرمته قتلغ اینانج بن بهلوان وارسل الى خوارزم شاه یعتذر ویسأل انجاده مرة ثانية ووافق ذلك وصول رسول الخليفة الى خوارزم شاه یشکو من طغرل ویطلب منه قصد بلاده ومعه منشور باقطاع البلاد... (ابن الاثیر ج ۱۲ ص ۴۹-۵۱)

Sultan *Tuğrul*'un katledilmesi, *Harzemşahın* *Rey*'i elde etmesi ve kardeşi *Sultan* şahın vefatı :

Yukarda (588) Sultan *Tuğrul* bin *Alp Arslan* bin *Tuğrul* bin *Muhammed* bin *Melikşah* bin *Alp Arslan* -es-Selçukî bu sene hapisden çıktı. Bunun memleketi *Hemedan* ve başkalarıdır. Bununla şehir sahibi *Kutlug İnanc* arasında harb cereyan etti ki bu harbde *Kutlug İnanc* bozuldu *Rey* hasabasına kapandı. *Tuğrul Hemedan*'a yürüdü. *Kutlug İnanc* yardım istiyerek *Harzemşah Alaaddin Tekiş*'e adam gönderdi. Bunun üzerine *Harzemşah* seksen sekiz senesinde *Kutlug İnanc* yanına gitti. *Harzemşah*'a yaklaştıkta *Kutlug İnanc* bunu çağırıldığına pişman oldu, Kendisine zarar erişeceğinden korktu, *Harzemşah*'ın önünden çekildi. Kendisine ait olan kaleye kapandı *Harzemşah Rey*'e vasil olup orasını zaptetti Taberek kalesini muhasara edip iki günde fethetti. *Tuğrul Harzemşah*'a adam gönderdi ve sulh ettiler. *Rey Harzemşah*'ın elinde kaldı orasını muhafaza edecek kadar asker tayin etti ve *Harzem*'e döndü. Zira kardeşi *Sultan* şahın *Harzem* üzerine yürüdüğü haberi geldi, *Harzem*'den korktuğu için sürat'le yürüdü lâkin *Harzemşah* daha yolda iken *Harzem* ahali *Sultan* şahı oraya girmekten menettiler. *Harzem*'e yaklaşılmaya bile kadir olamadı, mahrum olarak ondan döndü diye haber geldi.

Selçuk devletinin müddeti, *Tuğul* beğın *Bağdad*'a geldiği günden bu vakte kadar 140 sene oldu. Devletler müddeti 140 seneden ibaret olmak sanki kanun hükmünü almıştır. Mülkü zeval bulmıyan ve hükmü değişmiyen zatı takdis ederim,

MÜTEVELLİ VEZİRLER (ذكر الوزراء المتولين)

Müellif (r. h.) diyorki: vezirlik, *Celâlüddin* bin *Kıvam*'da idi. O vefat edince kardeşi *Kıvamüddin* vezirliğe tayin edildi sonra bu azledilip,

Harzemşah kışı *Harzem*'de geçirdi kış geçtikte kardeşini kasdederek seksen dokuz senesinde *Merv* üzerine yürüdü. Bu ikisi arasında sulh hakkında elçiler gidip geldi. Bunlar sulh şartlarını takrir ile meşgul iken *Harzemşah*'ın kardeşi *Sultan Şaha* ait olan *Serhas* kalesi mustahfızından, kaleyi teslim etmek için *Harzemşah*'ı davet etmeğe adam geldi zira mustahfız, efendisi *Sultan Şahdan* tevahhş ötmüştü. *Harzemşah* sür'atle oraya gitti ve kaleyi tesellüm etti. Mustahfız *Harzemşah* tarafına geçti. Bu haber *Sultan Şaha* eriştikte el ve ayağı kesildi kederi arttı. Beş yüz seksen dokuz senesi ramazan nihayetinde vefat etti. *Harzemşah* bunun vefatını işittiği gibi *Merve* gitti ve orasını tesellüm etti. Kardeşi *Sultan Şahın* bütün memleketi ve hazinelerini tesellüm etti o esnada *Kutübüddin* diye lakaplanan oğlu *Alaüddin Muhammed*'e adam gönderdi. Bu *Harzem*'de idi. Bunu ihzar ve *Nisabara* tayin etti. Büyük oğlu *Melikşah*'ı *Merve*, tayin etti bu vak'a seksen dokuz senesi zilhiccede vukua geldi. Beş yüz doksan senesi girdikte *Sultan tuğrul Rey*'e azimet edip *Harzemşah* eshabından orada olanları yağma etti. Pehlivanın oğlu *Katlug İnanc* bunun önünden kaçtı. *Harzemşah*'a elçi gönderip itiraz etti ve ikinci defa yardım istedi. Bu vak'a halifenin elçisi *Harzemşah*'a vasıl olduğu zamana rast geldi. Halife elçi göndererek *Tuğrul*'dan şikâyet ediyor, onun memleketine yürümeyi istiyordu. Elçinin yanında menşur da vardı ki o menşurla, memleketleri *Harzemşah*'a iktâ ediyordu. bunun üzerine *Nisabur*'dan *Rey*'e yürüdü *Katlug İnanc* ve yanındakiler, *Harzemşah*'ı itaatle istikbal ettiler ve *Harzemşah* ile yürüdüler.

Sultan Tuğrul, *Harzemşah*'ın vusulünü haber aldıkdta askeri dağınık idi. Asker toplamak için duraklamadı Yanındakiler ile *Harzemşah*'a karşı yürüdü. Bu yaptığı iş münasip olmadığını belki asker toplaması lâzım olduğunu buna söylediler lâkin kabul etmedi. Şeci idi yoluna devam etti. İki asker *Rey*'e yakın yerde karşılaştı. *Tuğrul* bizzat kendisi, *Harzemşah* askerinin ortasına hücum ütti? Lâkin bunu ortaya aldılar ve atından düşürdüler ve yirmi dört Rebiülevvelde öldürdüler ve başını *Harzemşah*'a götürdüler, *Harzemşah* onu daha o gün *Bağdâd*'a göndrdi *Bağdad*'da *Babı nöbi*'de bir kaç gün dikili kaldı. *Harzemşah Hemedan*'a yürüdü bütün memleketi elde etti.

Halife *en-Nasır li diniallah*, *Harzemşah*'a yardım için asker göndermişti ve veziri *Kasap oğlu Müeyyedüddin* ile sultana hil'atler göndermişti. *Müeyyedüddin Hemedan*'dan bir fersah kadar uzağa indi. *Harzemşah* bunu yanına davet edip adam dönderdi, lâkin *Müeyyedüddin*, senin bizzat kendinin huzurun ve hil'ati benim çadırımda giymen lâzımdır dedi. Bu ikisi arasında elçiler gidip geldiledi. Bunun üzerine *Harzemşah*'a bu iş seni oraya götürüp yakalamak için düzülen hileden başka bir şey değildir dediler. Bunun üzerine *Harzemşah Müeyyedüddin*'i yakalamak niyetile ona doğru yürüdü *Müeyyed* de *Harzemşah*'ın önünden kaçtı dağa saklandı. Bunun üzerine *Hemedan*'a döndü. *Hemedan* ve oradaki memleketleri elde ettiği gibi *Katlug İnanc*'a teslim etti o memlekettten büyük bir kısmını kölelerine iktâ etti. *Mayacı* bunlara reis kıldı. Ve *Harzeme* döndü.

Ta'cili diye maruf olan *Kemâlüddin-ez-Zencan*'i vezir oldu. Bir kaç sene vezirlikte kaldı. Sonra *Meraga* kadısı *Sadrüddin* vezir tayin edildi. Bunun azlinden sonra vezirlik, güzel ahlâk ve kerem sahibi *İzzüddin bin -er-Radî* de karar kıldı sonra bunun katli hadisesi cereyan etti devlet de dağılmasını ilan etti.

304

Müellif diyor ki: *Rey* sahibi *İnac* 565 senesinde seriri üzerinde maktul olârak bulundu. Bunu helâk etmenin sebebi ne olduğu malûm olmadı. Bunun öldürülmesi vezirin müşareketi ve tedbiri ile kendi köleleri tarafından ika' edilmiş olduğu zannedildi. *İnac*'ın veziri *Eşel* (eli kesik) *Sadüddin es'ad* idi. Sonra bunu *Şemsüddin İldeniz* kendisine vezir edindi. ve müstakil oldu, *İldeniz*'in bundan evvelki veziri *Muhtarüddin* idi.

Müellif diyor ki: sultan *Tuğrul, Müstazi*'nin halifeliği zamanında tahta geçti. *Müstazi Biemrillah*'ın hilâfete geçmesi 566 senesi Rebiülâhırda olup 575 senesi Şevval ahırında Allâhın rahmetine kavuştu. İmam *En-Nasır-ldinillah Ebülabbas Ahmed bin-el-Müstazı bi-Emrullâh ebû Muhammed-el-Hasan bin -el- Müstencid bin -el- Muktefi* hilâfete geçti.

Ben diyorumki: bunun (Nasırın) hilâfeti 622 senesi ramazan nihayetine kadar imtidat etti. Bu tarihte *Nasır* vefat edip oğlu imam *Zahir bi Emrillâh ebû Nasr Muhammed* hilâfete geçti. 623 tarihinde vefat etti yerine oğlu imam *Müstansır billâh ebû Cafer Mansur - Allah* yardımcılarını aziz ve iktidarını muzaaf kılsın- hilâfete geçti.

İmam *İmadüddin* (r. h.) diyorki: bu kitabı, her senenin hadiselerini şerh ve her maksadı nihayetine kadar izah ederek, aherine erdirmek isteyorum. Lâkin *Şam*'a gidip merkezde bulunmamam ve günlerin vakalarına haberdar olmaktan uzak düşmem sebebiyle, kitabı, bildiğim icmali ahvale hasrettim. Ve onunla tafsilden müstağni oldum. Bundan başka bu günlerde, saltanat zaıflamış, değeri kalmamış, bozulmak âlâmetleri belirmiş za'fının eserleri zahire çıkmış olup, hiç bir vezir sevin-dirici bir siyrete, iftihar edilecek bir iyiliğe muktedir olmamıştır ki onun zikrini teşhir ve namını tebcil edeyim.

Nasır günlerinin güzellikleri hakkında yazdığım eser bu husus için kâfidir. Muvaffak olan herkes, doğru yolu Allahın hidayeti ile bulur.

İNDEKS A.

Şahıs ve Coğrafya adları

A

Abbadan. 213.
 Abbas, Emîr (*Rey sahibi*). 175, 176, 181, 183, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200.
 Abbâsî Menklebe. 215.
 Abdullahr. 9, (*bk. Muhtedî*).
 Abdullahiddevvî (*eddevatî*). 153.
 Abdullahil-Hatibî. 94, (*bk. Hatibî*).
 Abdurrahîm. 85.
 Abdurrahman bin Tagayerk (*Tagayirik*) 177, 181, 185, 194, 196, 197, 198, 199, (*bk. İbnî Tagayirik*).
 Abdülcelfîlîddehistanî. 90.
 Abdülmelik bin Mervan. 95.
 Abdülmelik Ebû Mansur bin Yusuf, Şeyh. 32.
 Abdürrezzak (*Kureys bin Bedra'nın es-habından*). 13.
 Abe (*memleket adı*). 128.
 Abhaz padişahı. 90.
 Acem diyarı. 263.
 Aden. 69.
 Adil İbnüsselâr (*Mısır sultanı*). 224.
 Aduddevle. 8.
 Aduddin Alâüddevle Ebû Kâlicar Ger-şasf. 127, (*bk. Ebû Kâlicar*).
 Aduddin Muhammed, *Kemalülmülk* oğ-
 lu. 129.
 Adüddin. 194.
 Afif, Hâdim. 76.
 Ağuş, Emîr. 223.
 Ahır, Emîr. 93.
 Ahmed (*İbrâhimYenâl'in biraderzadesi*). 14.
 Ahmet, *Tekiş oğlu*. 70, 72.

Ahır Kızıl, Emîr. 162, 185.
 Ahmed bin Abdilmelik bin Attaş (*batî-nî reislerinden*). 93.
 Ahmed bin Bugra. 125.
 Ahmed bin eyyüb. 15, (*bk. İbnü Fârek*).
 Ahmed bin Hanbel. 22.
 Ahmed Han, Semerkand sahibi. 239.
 Ak Arslan, Emîr. 196.
 Aksara. 27, 205.
 Aksunkur, Emîr. 78, 83, 85, 151, 152, 154, 155, 157, 158, 161, 162, 197.
 Aksunkur. 212, (*bk. Nusretüddin Aksun-
 kur*).
 Aksunkurul Bursukî, 137. (*bk. Bursuk*).
 Aksunkur ul Hemedanî. 217.
 Alamut. 198.
 Alâüddin Muhammed, Harzemşah. 271.
 Alâuddevle, Hemedan reisi. 142, 144.
 Alâüddin Tekeş. 270. (*bk. Tekeş*).
 Alem iklimi. 120.
 Ali. 125.
 Ali Bar, Emîr, Hâcip. 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125.
 Ali Citrî. 248.
 Ali, İsfihbid. 158.
 Ali bin Dübeys, arap Meliki. 202.
 Ali bin Rea. 159.
 Ali bin Ebi Aliyin ilcummî, Ustaz. 85.
 Ali bin Ebi Mansur Feramerz bin Alâüd-
 devle Ebi Cafer bin Kâkûye. 52.
 Ali bin Ömer, Emîr. 114, 115.
 Ali bin Tarradüzzeynebî, Şerefüddîn,
 Nakibünnükaba. 162, 169.
 Ali Küçük. 192, 227, 257. (*bk. Zeynüd-
 din Ali Küçük*).
 Ali Meşhedî. 33.
 El-Alkami (*yer adı*) 79.

Alman kralı (*meliki*). 204.
 Alp Argu, Kazvin sahibi. 265.
 Alp Arslan bin Tuğrul. 13, 26, 27, 28, 30, 31, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 65, 67, 71, 73, 83, 84, 89, 153, 199, 220.
 Alp Arslan bin Mahmud bin Muhammed bin Melikşah, melik. 186, 188, 191.
 Alpkuş, Emîr. 198, 201.
 Alpkuş, Günhar. 219, 220.
 Altıntaş. 106.
 Altıntaş, Emîr. 234.
 Amid. 36, 77, 228. (*bk. Diyaribekir*).
 Amid, Emîr. 109, 110, 111, 112, 180.
 Amidüddeve; (*bk. Behmenyar oğlu*).
 Amidüddeve Ebû Mansur Muhammed, İbni Cerir oğlu. 35, 43, 44, 51, 52, 53, 54, 55, 62, 73, 74, 76, 78, 81.
 Amidülmülk Kündürî. 2, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30.
 Amidürreisa. 33. (*bk. Ebülkasım bin Fahrüddeve bin Cebir*).
 Ammuriye kapısı. 76.
 Amr. 56.
 Ane. 14.
 Ani (*Âni*). 31, 237.
 Anız (*Anz*). 85, 90.
 Antakya. 25, 56, 57, 65.
 Antakya Sahibi. 138.
 Anterül Cavanî, Emîr. 170.
 Argaş. 236.
 Argu, Alp Arslanoğlu. 86.
 Argun, 48, 234. (*bk. Arslan Argun*).
 Armanos (*Armanus*). 39, 41.
 Arslan Abe. 222.
 Arslan (*Alp Arslanoğlu*). 47, 48.
 Arslan, Hacip. 3.
 Arslan Argun. 233, 234, 235.
 Arslan bin Tuğrul (*bin Muh. bin Melikşah bin Alp Arslan*). 217, 219, 220, 257, 258, 264, 267, 268.
 Arslan Hatun (*Hatice*). 8, 15, 18, 21, 24, 32, 42, 52, 53, 72, 73.
 Arslanşah bin Tuğrul bin Muh. bin Melikşah. 215, 231.
 Askerî mükrem. 174, 225.
 Askan. 224.

Atsız, Harzemşah. 222, 251.
 Attabi'ler Mahallesi (*Bağdat'da*). 130.
 Avnüddin bin Hübeyre. 213, 215, 219, 232, 260, 263.
 Ayaz (*Ayâz*), Emîr. 91, 92, 93, 264.
 Ayaz, Atabey. 171, 182, 222, 223, 227, 231, 236.
 Aydoğdu (*Aytoğdu*) bin Küştöğän, (*bk. Şemle*). 210, 256.
 Ayebe. 254. (*bk. Müeyyed Ayebe*).
 Ayıntab. 205.
 Aynül Kuzat Miyancı (*Menayhîy*). (*bk. Miyançi*). 143.
 Aynüddeve, Harzemşah. 154, 158.
 Ayşe. 47.
 Aytekin. 82.
 Aytekin-üs-Süleymanî. 42.
 Aytekin-ün-Nizami. 236.
 Azerbaycan. 37, 41, 111, 149, 151, 152, 154, 158, 159, 162, 166, 171, 175, 177, 181, 194, 197, 199, 212, 221, 222, 223, 224, 226, 232, 250, 267, 269.
 Azduddin, Reisürreisa'nın oğlu. 260.
 Aziz. 110, 121, 124, 130, 140, 141, 144, 147, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 167, 168, 173, 179, 192.
 Aziz (üddin) ebû Nasr Ahmed bin Hâmid, 125, 119, 135, 136, 140. (*bk. Aziz*).
 Azzaz kalesi. 206.

B

Babekülhurremi. 120.
 Babı nöbi (باب انوبى, *Bağdat kapılarının*). 17, 21, 271, (*bk. Nöbi kapısı*).
 Babüttak. 32.
 Bacimza. 215, 217, 225.
 Bağdat, Bağdat. 5, 7, 9, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 42, 43, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 63, 65, 69, 72, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 91, 97, 100, 102, 104, 107, 113, 117, 127, 128, 129, 130, 134, 136, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 152, 153, 159, 163, 164, 166, 176, 177, 178,

- 179, 181, 182, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 204, 206, 213, 214, 215, 217, 219, 220, 221, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 237, 240, 254, 255, 259, 261, 262, 263, 270, 271.
- Bağı basan. 26. (*bk. Yağı basan*).
- Bahâüddevlî Mansur bin Dübeyş. 48, 49, 52, 72.
- Bahâüddin. 167.
- Bahtiyar (*uşak*). 165.
- Baki' (*mahal adı*). 81.
- Bakube, Ba'kuba. 21, 219.
- Basra. 91, 128, 213, 216, 227.
- Batayih (*mahal adı*). 128.
- Batekin, emîr. 12.
- Bedr bin Mühelhil. 14, 15.
- Bedr bin Muzaffer bin Hammad, Garraf sahibi. 228.
- Behâüddevlî bin Aduddevlî. 17.
- Behâüddin ebu Talip. 154.
- Bahâüddin Şandal. 215.
- Behlivan bin İldeniz (*Muh.*). 220, 265, 266, 268.
- Behmenyar oğlu, Behminyar oğlu. 61, 74.
- Behramşah (*Gazne hükümdarı*). 238, 239.
- Behruz. 117, 118. (*bk. Mücabit*).
- Behruz, Bağdad şihnesi. 145.
- Behruz, Hille şihnesi. 154, 155, 156, 157, 159.
- Bek Arslan Hasbek bin Belengerî, emîr. 176, 197. (*bk. Hasbek*).
- Bekimza. 218, 219. (*bk. Becimza*).
- Belak, emîr. 154, 158.
- Belh. 26, 46, 48, 73, 74, 233, 234, 236, 240, 254.
- Belasanî. 90. (*bk. Mecdûlmülk*).
- Belengerî. 151, 200.
- Bencengüşt. 149.
- Bendencin. 223.
- Beni Abbas. 36.
- Benî Akil, benî Ukayl (*kabile*). 22, 77.
- Benî A'yas. 139.
- Benu Hucendî. 178.
- Berdeşir. 30.
- Benkiyarrık. (Bu isim şayi olan telaffuz şekli üzerine yazılmıştır. Bunun türkçe doğru telâffuz şekli *Berk-yarrık* olup şiddetli ziya «aydın» demektir. *Berk* dayanıklı, sağlam ve şiddetli mânalarına yarık da, ısrık ve aydın mânalarına da). 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 95, 233, 234, 235, 236, 237, 240.
- Berucird, Bürocird. 91, 162, 173, 174, 237.
- Berucirdi. 173. (*bk. İzzûlmülk*).
- Besa. 17.
- Besasiri, Besasirî. 12, 13, 14, 15, 17, 34. (*bk. Ebûlharis Arslanûlbesasiri*).
- Bevazic (*ülke adı*). 30, 31, 78, 79.
- Beyabey (*ad*). 165.
- Beycir, Emîr. 57.
- Beylekan kapısı. 133.
- Beyrûnnevbe. 19, 20, 23, 24, 32, 35.
- Bigu Arslan. 3.
- Bilâlî. 213, (*bk. Mesudûlbilâlî*).
- Bin (*nehir adı*). 7.
- Bire. 189.
- Biştekin, Emîr. 154.
- Börîbars (Börûbars) bin Alp arslan. 47, 48, 86, 234.
- Buhara. 2, 3, 45, 249.
- Buhturî. 131.
- Bukrat bin Geyüregî, Ephaz Meliki. 31.
- Bursuk, Emîr. 69, 80, 130, 147, 162.
- Bursukî, Bursukî, (*Musul sahibi*). 127, 137, 138.
- Buşanc, Buşenc. 6, 70.
- Buzabe, Büzabe (*Fars Sahibi*). 158, 170, 171, 173, 174, 181, 183, 184, 185, 193, 194, 198, 199, 201, 202.
- Buzan, Büzan, Reha Emîri. 69, 83, 85, 86.
- Buzguş. 238. (*bk. Yergoş*).
- Bündarî. 107, 250.
- Büst. 239.

C

- Ca'ber (*Kale*). 185, 189, 206.
- Cacermi. 176.
- Caferek. 74.
- Cağrı bey Davud, (*Ebu Süleyman bin Selçuk*). 5, 6, 188, 233.
- Cağrı bin Muhammed. 223, 224.

Cağrı, Cakır. 187, 188. (*bk. Nasyrüd-din Cagr (Cakr)*).
 Candar. 198; (*bk. Zengi*).
 Casılık. 65.
 Cavlı (*Cavli*) Candar. 155, 162, 169, 175, 176, 177, 181, 182, 183, 184, 185, 193.
 Cavlı Sakav. 236.
 Cavuşbek. 126, 127.
 Cebel diyarı (*memleketi*). 17, 130, 169, 220, 250.
 Cebraîl (*Ruhulemin*). 40.
 Cehir oğulları. 79.
 Cekirmiş. 93.
 Celâliye hatun. 84. (*bk. Türkân hatun*).
 Celâlüddin ebû Ali el-Hasen bin Ali bin Sadaka (*Amidüddeve*). 105, 134, 144.
 Celâlüddin Eburrıza bin Sadaka. 166.
 Celâlüddin İbnül-kıvam (*Ebülkasım-ed-Dergezinî*). 210, 225, 267, 271.
 Cemal. 73.
 Cemal. 193, (*bk. Cemalüddin İkbâl*).
 Cemal bin Menare (*Meyyade, Hanedan tüccarı*). 152.
 Cemalüddeve. 76, 79.
 Cemalül Cacermî. 176, (*bk. Cacermî*).
 Cemalüddin Abdürrahim bin el-ihveti-eş-şeybanî-el-Bağdadî. 242.
 Cemalüddin ebu Cafer Muhammed bin Ali bin Ebi Mansur. 191, 192.
 Cemalüddin İlfakşet bin Kaymaz et-Haramî. 208.
 Cemalüddin İbn-ül-Hucendî. 225.
 Cemalüddin İkbâl. 177, 204, 207.
 Cemalüddin Mahmud bin Abdüllâtif-el-Hucendî. 201, 224.
 Cemalüddin Muhammed bin Ali bin Ebi Mansur. 190, 191, 193.
 Cemalülmülk (*Ebü Mansur*). 74, 75.
 Cenze. 88, 174, 175, 198, 235.
 Cerbezakan. 85, 267.
 Cevher. 245; (*bk. İhtiyarüddin Cevherüt-taci*).
 Cevher, büyük emîr. 148, 175, 176.
 Cevher hatun. 102.
 Cey köyü. 123.
 Cey (*kasaba*). 167.

Ceyhun nehri. 6, 44, 45.
 Ceyhan. 128.
 Ceyy (*yer adı*). 262.
 Cezire. 93, 161, 191.
 Coslin memleketleri. 186.
 Cuslin (*Frenk*). 205, 206.
 Cuşbek. 161.
 Cûdi dağı. 158.
 Cürcan. 6, 106, 107, 161, 236, 237.

Ç

Çabuk, emîr. 77.
 Çağrı Şah bin Mahmud. 222.
 Çin. 47, 250.

D

Damegan, Demagan. 27, 128, 235, 236, 266.
 Darülhilâfe. 18, 161, 163, 164, 237.
 Darüsselâm. 142; (*bk. Bağdad*).
 Darüşşecere. 51.
 Daşilo (*köy*). 86.
 Davud bin Mahmud, Melik. 151, 159, 162, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 182.
 Davud (*Davud*) Çağrı (*bin Mikail*): 8, 13, 15, 26, 46; (*bk. Çağrı*).
 Daymerk (*çayırılık*). 163.
 ديق 29.
 Deklâ (*ad*). 263.
 ad-Demegani. 83; (*bk. Ebü Abdüllah Muhammed*).
 Dendaneke. 3.
 Derbend. 221.
 Dergezin. 120.
 Dergezinî. 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 130, 135, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 150, 154, 155, 156, 157, 159, 169, 198, 210; (*bk. Celâlüddin İbnü-kıvam Ebülkasım-ed-Dergezinî*).
 Dergezinî. 243; (*bk. Kıvam Ebülkasım-ed-Dergezinî*).
 Deylem. 8, 18.
 Deylem padişahları. 127.
 Dicle. 8, 10, 50, 143, 195, 226, 227, 228, 229, 231.
 Diynever, Deynever. 6, 149.

Dimeşki. 195 (*bk. Şerefeddin Yusuf üd-Dimeşki*).

Dimeşk, Dimişk, Dimişak. 69, 71, 85, 160, 161, 204, 224.

Dimeşk Camii. 34.

Diyanibekir. 9, 36, 76, 77, 78, 79, 93, 126, 240.

Diyar Rebia. 240.

Dübavend, Dunbavend. 128.

Dübeys bin Ali bin Müeyyed. 17, 72.

Dübeys bin Sadaka, emîr. 117, 118, 128, 165, 186; (*bk. Nuvüdderle Dübeys*).

Düceyl. 213.

E

Ebhaz, Ephaz. 31, 37, 174.

Ebhaziye İhatun. 212.

Ebher. 92, 128.

Eblec. 192; (*bk. Cemalüddin ebu Cafer Muhammed*).

Eburradi. 64; (*bk. Kemalüddevele*).

Ebu Sa'd ibnülmusalâ'ya. 79; (*bk. İbnülmusalâ'ya*).

Ebu Sa'di sâid, Rey kadısı. 18.

Ebu Said. 64; (*bk. Şerefülmülk*).

Ebuttayyib Tahir bin Abdillâh bin Tahirittaberî. 22.

Ebü Abdillâhittaberî, şeyh. 81.

Ebü Abdillâh Muhammed bin Hanımâdül-esedi. 52.

Ebü Abdillâh Muhammed bin Aliyinindegani. 8, 16, 33, 83.

Ebü Abdillâh Muhammed bin Muhammedülbeyzavî. 52.

Ebü Abdillâh Muhammed ibnül-Müztazhir. 169.

Ebü Ali bin Muktefi. 259, 260.

Ebü Ali. 64 (*bk. Nizamülmülk*).

Ebü Ali Hasan bin Musa bin Selçuk. 6.

Ebü Ali, Horasan Amidi. 71, 75.

Ebü Ali ibnûlmelik ebi Kâlicar. 24.

Ebu Aliyyil Belhî, Amid. 77.

Ebü Bekir Ahmed bin Ali Sabit, muhad-dis. 42.

Ebubekir al-Tusî.

Ebübekir bin Behlivan. 260, 269.

Ebübekir bin Dâye. 206.

Ebübekir bin Safiüddin. 167.

Ebü Bekir Errecani. 124; (*bk. Errecani*).

Ebü Bekirinil-Muzaffer bin Bekran-il-Hameviyüşşami, kadı. 83.

Ebü Bekirinişşâfî. 81.

Ebü Brakaş. 102.

Ebü Cabir bin Saklab. 49.

Ebü Cafer bin Beledi. 260.

Ebü Caferinilbeyazî, Şerif. 32.

Ebü Caferüttusî. 33.

Ebü Cehil. 65, 99.

Ebu Elhasn Sadaka bin Mansur bin Dübeyissül Esedî, Hille, Emîri. 65.

Ebü Galip Beravistanî. 61.

Ebü Galip bin Isbagî. 80.

Ebü Hanife. 32.

Ebü Hâşiminilhüseyni. 100, 103.

Ebü Hüreyre. 262; (*bk. Nebihüddin*).

Ebü İshakılfukarî. 5.

Ebü İshak, imam. 75, 76.

Ebü İshakışşirazî, Şeyh.

Ebü İsmaillettugrai. 114, 127; (*bk. Tugrai*).

Ebü İsmailil Kâtibiylisfehanî. 109, 110.

Ebü Kâlicar. 25, 127.

Ebü Alailmaarî. 10.

Ebü alâ Muhammed ibnilhuseyn. 42.

Ebülcenzaül Vasitî. 33.

Ebüfadr. 64; (*bk. Mecdülmülk*).

Ebü falissafiyil Kummî. 101.

Ebüfazl. 139.

Ebü Fazl Beravistani. 61.

Ebüfazl, Sicistan sahibi. 238, 249.

Ebüfazl (*Surri Dür*). 12, 33.

Ebüfeth bin Ebileys, Elâmid. 240.

Ebüfeth bin Sa'd bin Muhammed bin es-Sayfi. 192.

Ebüfeth bin Ebi Leys, Amid. 75, 105, 240.

Ebüfeth ibni Reisirrüesa, Elmuzaffer. 76, 79.

Ebüfüruh (*ibnüsalâh-el-Bağdadî*). 65, 71, 224.

Ebülganayım (*bin Mahleban*). 20, 64, 65; (*bk. Tacülmülk*).

Ebüharis Arslanülbesarî. 9.

Ebü Harisil Bağdadî. 40.

Ebüharis Sencer. 235; (*bk. Sencer*).

Ebülhasan İbnülbeyzavî, kadr. 51.
 Ebülhasan ibni Abdurrahim. 34.
 Ebülhasan Muhammed bin Ali bin Ebi Şakirinilvasıfî elfakihüşşafiî. 54.
 Ebülhasan Ali bin Muhammed bin Habîbü'l Maverdî. 22.
 Ebül iz Tahir bin Muhammed, vezir. 172; (bk. İzzülmülk).
 Ebülkasım Ali bin El-hasan bin Mesleme. 6.
 Ebülkasım bin Fahrüddeve bin Cehir. 33; (bk. Fahrüddeve bin Cehir).
 Ebülkasım Dergezinî [Enesabazî]; 117; (bk. Dergezinî).
 Ebül Kasım eddergezinî. 115; (bk. Zeynüddin).
 Ebülkasım Ensebazî. 130, 134, 135, 143; (bk. Dergezinî).
 Ebülkasım (Fabrülislâm), Ebülmali-el-Cüveynî oğlu. 236.
 Ebülkasimidebusî, Şerif. 81.
 Ebülkasımül Kuşeyrî, imam. 29.
 Ebülmaali, hacip. 43.
 Ebülmaali. 64; (bk. Sedidülmülk).
 Ebülmaâlî (Ebülmealî) Cüveynî. 29, 75.
 Ebül Mahasin Sâd bin Muhammedinilâbi. 91; (bk. Sa'dülmülk).
 Ebülmeali Nuhhas. 64.
 Ebülmefahirul Kummî. 96.
 Ebülmehasin, Seyyidürrüesa. 60.
 Ebülmuharüzzevenî. 61.
 Ebülmuzaffer. 83; (bk. Berkiyark).
 Ebüşşevk Faris bin Annaz, emîr. 6.
 Ebül Ula. 193.
 Ebü Ya'lâ. 33.
 Ebüzzail hamsî. 58.
 Ebû Mansur. 191.
 Ebû Mansûr. 75; (bk. Cemalülmülk).
 Ebû Mansur bin Yusuf, Şeyh. 19, 20.
 Ebû Mansurinilali. 85.
 Ebû Muhammed Abdülvehhabışşirazi, kadî. 81.
 Ebû Muhammed bin Me'mun.
 Ebû Muhammed bin Talhatüddamegani, kadr. 51.
 Ebû Muhammed bin Temim. 18.

Ebû Muhammed Hâbetullah bin Muhammed bin El-hasan ibnül Me'mun. 7.
 Ebû Muhammed Müstezy. 259; (bk. Müstezy).
 Ebû Müslim, Rey reisi. 96.
 Ebû Nasr. 134, 139; (bk. Aziz).
 Ebû Nasr ibni Sahîbilhaber. 80.
 Ebû Nasirinilkâşi. 97; (bk. Muhtassül-mülk).
 Ebû Nasr Muhammed bin Abdilmelikil Buhariyyil Hanefî, fakih. 39.
 Ebû Nasrüs-sabbag. 76.
 Ebû Reyyanil İsfehâni. 173.
 Ebû Sad, müderris. 76.
 Ebûsa'd. 8.
 Ebû Sa'd, amid. 32.
 Ebû Sa'd bin hendu. 93; (bk. Zeynülmülk).
 Ebû Sa'd Muhammed bin Nasr bin Mansuril herevî. 137; (bk. Herevî).
 Ebû Saidil-Kayinî. 24.
 Ebû Sehl (Ebüsehl) Ahmet bin El-hasan El-hamdunî. 3, 4, 30.
 Ebû Şüca', Ebû Şüca (Muhammed ibnül-hüseyn). 33, 54, 55, 72, 79, 80, 81, 82.
 Ebû Şüca'ü-z-Zencanî (Elkemal). 208.
 Ebû Tahirinilhatunî. 91, 106, 107, 109, 112.
 Ebû Tahir Sa'd bin Ali bin İsa-el-kummi. 134, 241.
 Ebû Talip ibni ebi Bedr. 173.
 Ebû Turabinilesiri. 21.
 Ebû Yâ'la ibnül Hebbariye. 65; (bk. İbnül Habbariye.)
 Ehvaz. 13, 22, 24.
 Ekyal oğulları. 139.
 Elemut, Elamat. 119, 139.
 Elhavi. 22.
 Elksis. 71
 Eminüddeve Ebû Sa'd. 23; (bak. Ebû Sa'd).
 Eminüddin Aliülmüstevfî. 31.
 Eminüddin Ebû Abdallah. 255.
 Eminüddin Ebülhasan el Kâzeruni. 194.
 Eminüddin Ferecüddevvî (hadım ağası). 177.

Emiriyül Kazvini. 96; (*bk. Kazvini*).
 Emirüddevl. 255; (*bk. Eminüddin Ebû Abdallah*).
 Enbar. 30, 31, 128.
 Ensabaz. 120.
 Ensebazi. 120; (*bk. Dergezini*).
 Enüştekin Şirgir. 114, 119.
 Enüşirevan, Enüşirevan (*bin Halid*). 2, 12, 13, 15, 17, 55, 56, 68, 83, 91, 93, 97, 99, 100, 108, 109, 112, 114, 116, 120, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 141, 142, 143, 144, 154, 161, 162, 167, 168.
 Erdebil. 154, 155, 157, 175, 196, 223.
 Erdem, 'اردم' emîr. 12, 17, 26.
 Ergan, emîr. 175.
 Ermanus. 37.
 Ermeniye. 193.
 Erran. 88, 90, 133, 162, 177.
 Erraniye. 161, 175, 184, 193, 194, 196, 212, 221, 237, 258.
 Errecani, Errecanî. (*Ebûbekir*), kadî. 124, 139, 140, 168.
 Errecanî. 225; (*bk. Reisüddin Muhammed*).
 'ار-من' 26.
 Ervend. 155.
 Erzen. 170.
 Es'ad, sihap. 127.
 Esbe. 215.
 Esfizdiz. 174.
 Esferain. 236.
 Esir Ebi İsa. 184.
 El-Esirî. 21; (*bk. Ebû Turabinilesiri*).
 Evhed Behruz. 951; (*bk. Es-Safiyül evhes*).
 Eyvani bin Ebilleys. 174.

F

Fahrüddevl bin ebi Haşimil Haseni, Hemedan reisi. 152.
 Fahrüddevl Ebû Nasar (*Nasr*) bin Muhammed bin Cehir. 23, 26, 30, 31, 32, 33, 43, 46, 51, 52, 54, 55, 72, 73, 74, 76, 77, 83.
 Fahrüddin, Hemedan reisi. 268.

Fahrüddin Abdürrahman bin Tagayerk. 159, 176, 184, 193.
 Fahrüddin Ali bin El-hüseynüzzeinebi, Kadıkudat. 202.
 Fahrüddin ebû Tahir İbnülvezir el-Muin ebû Nasr Ahmed bin-el-Fazl bin Muhammed. 211.
 Fahrüddin İbnülvezir-el-muin el-Muhtass. 267.
 Fahrüddin Kuveydan. 215, 216.
 Fahrüddin Mahmud, Kemalülmülk oğlu; 129.
 Fahrülmülk Ebûlfeth ıl-Muzaffar, Nizamülmülk oğlu. 87, 240, 241.
 Fakih ibnü Fûrek. 14.
 Fars, Faris. 17, 30, 43, 46, 61, 98, 118, 120, 121, 128, 153, 158, 170, 171, 173, 174, 181, 184, 193, 194, 197, 199, 200, 225, 265.
 Fars askeri. 169, 200.
 Fars âmili. 118.
 Fars emîri. 118.
 Fars Lisanı. 125.
 Fatma hatun, Sultan Mesud'un hemşiresi. 178.
 Felek Ali Çitrî. 204.
 Felek, nedim. 146.
 Fellûce. 33, 34.
 Feramerz bin Kâkûye. 18, 24.
 Ferrezin kalesi. 127.
 Ferruhsah bin Mahmud bin Muhammed bin Melikşah. 186.
 Feyruz. 197.
 Fırat. 128, 219, 229.
 Filestin. 33.
 Firdevs kapısı. 55.
 Freibertz. 133.

G

Gane. 128.
 Garebet kapısı. 82.
 Garraf (*yer adı*). 228, 259, 260.
 Gavr (*yer adı*). 218, 230.
 Gazali, Gazalî. 81, 144.
 Gazi bin Zengi, Musul sahibi. 192, 204.
 Gazi Seyfüddin. 191; (*bk. Seyfüddin bin Zengi*).

Gazne. 3, 41, 52, 57, 117, 235, 238, 239, 244.
 Gazne padişahi. 72, 73.
 Geç Külâh Kaymaz. 245.
 Gence. 88.
 Gerde-göh. 27.
 Gevher, Güher hatun. 102, 110, 111.
 Gührain, Gührâin, Gührayîn, Gührayin, Gevherayin. 42, 46, 49, 50, 53, 54, 55, 66, 77, 80, 92, 235, 263.
 Gıyasüddünya veddin. 223. (*bk. Süleyman*).
 Gıyasüddünya veddin Ebu Şuca Muhammed bin Muhammed bin Melikşah. 209. (*bk. Muhammed bin Mahmud*).
 Gulberk, emîr. 177, 184.
 Gur. 6.
 Guzgulu, Atabey. 173, 174ı (*bk. Selahî*).
 Güher hatun.
 Gül ve Gülap kalesi. 173.
 Gümüştekin, atabey. 85.
 Gümüş El-Amîdî. 17.
 Gündoğdu, İsfesalar. 192.
 Güm-har. 220, (*bk. Alpkuş*). 220.
 Gürbuka. 225.
 Gürcü melikesi. 31, 212.
 Gürhan. 249, (*bk. Uzhan*).
 Gürşenbe, Gürsenbe. 150, 169, 236.

H

Habeşî bin Altuntak. 236.
 Habur. 128.
 Hadise, Hadîse (*kasaba*). 13, 21.
 Hafaci bin Mahmut. 186, 187, 188; (*bk. Ferruḡşah bin Mahmud*).
 El-Hafız, Mısır mütevellisi. 204.
 Halar. 37, 38, 39, 77.
 Halar âmalî. 170.
 Halbe kapısı. 219.
 Haleb, Halep. 36, 52, 69, 78, 83, 138, 190, 205, 206, 224.
 Halhal (*kasaba*). 134, 197.
 Haniye padişahları. 72, 73.
 Hanü-lencan kalesi. 93.
 Haremeyn. 240.
 Harba. 30, 31.
 Harimî Tahirî. 23.

Harkan. 90.
 Harirî. 91.
 Harran. 83.
 Harun. 97.
 Hârun Tekin. 235.
 Harzem. 117, 244, 250, 251, 271.
 Harzemşah. 149, 162, 167, 183, 211, 222, 269.
 Hasan bin Kafçak. 268, 269.
 Hasan-el-Mutrip. 229.
 Hasan, emîr. 155.
 Hasan Candar. 207, 208, 220.
 Hasbek bin Aksunhur. 220.
 Hasbek bin Belengerî. 176, 181, 182, 193, 196, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 206, 208, 209; (*bk. İbni Belengerî*).
 Hasbek bin Gündoğdu. 192.
 Hassan. 65.
 Hassan-ül-menbici. 206.
 Hara. 249.
 Hatibî. 94, 95, 97, 100, 101, 102.
 Hatip Bağdadî. 42.
 Hatîr. 105; (*bk. Hatîrül-mülk*).
 Hatîrül-mülk ebu Mansur Muhammed bin Hüseyinmeybuzî. 98, 99, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 114, 116, 121, 131; (*bk. Meybuzî*).
 Hatun. 12, 18.
 Haydar bin Şirgir. 158, 162.
 Haysa-Beysa, Haysa Baysa. 162, 192; (*bk. Ebülfevaris Sa'd bin Muhammed bin es-Sayfi*).
 Hazer memleketi. 31, 37.
 Heftaze Bulan. 13.
 Hekimoğlu, muşrif. 179, 180.
 Hemedan. 9, 12, 20, 36, 48, 49, 85, 89, 93, 99, 100, 103, 126, 128, 143, 144, 145, 148, 150, 151, 152, 155, 158, 160, 163, 169, 172, 173, 181, 182, 183, 184, 199, 201, 204, 206, 207, 209, 212, 213, 214, 224, 226, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 250, 254, 255, 257, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272.
 Hemedan köşkü. 212.
 Herâin. 47.
 Herat. 6, 234.
 Herevî. 137.

Hezaresb (*Hezaresp*) bin Benkir bin İyaz. 13, 24, 33, 35, 36.
 Hezaresf kalesi. 251.
 Hısnı bire. 186.
 Hicaz. 69.
 Hille. 65, 117, 154, 165, 213, 216, 223, 227, 229.
 Hindülkürdi. 220.
 Hit. 30, 31, 128.
 Hite (*yer adı*). 260.
 Horasan. 3, 6, 8, 15, 25, 26, 28, 29, 57, 59, 70, 71, 72, 74, 75, 82, 86, 97, 102, 117, 120, 124, 125, 137, 139, 146, 149, 150, 152, 155, 162, 164, 201, 204, 213, 222, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 249, 250, 251.
 Horasan Askeri. 148.
 Hucendî. 199; (*bk. Sadruddin bin el-Hucendi*).
 Hulvan. 6, 76, 213.
 Humartaş. 77.
 Humantekin, Tuğraî. 17, 20.
 El-huseynî. 229.
 Hureybe. 66.
 Hutun. 249.
 Huvar. 27.
 Huvey (*kasaba*). 165.
 Huvey kapısı. 237.
 Huz. 128.
 Huzistan. 35, 36, 83, 90, 157, 173, 174, 200, 202, 208, 209, 210, 214, 222, 225, 235, 256, 263.
 Hülvan kapısı. 134.
 Hüsamüddin bin-el-Burhan bin Maze, İmam. 249.
 Hüseyin bin Ali bin Makûle, Kadıkuzat. 8.

I

Irak. 6, 8, 15, 21, 54, 57, 67, 75, 77, 97, 117, 118, 121, 125, 126, 150, 152, 160, 161, 178, 179, 200, 204, 206, 213, 215, 219, 223, 233, 236, 237, 239, 240, 243, 263.
 Irak Askeri. 147, 148, 149.
 Irak Saltanatı. 149.

Irakayn (*Irakı Acem ve Irakı Arab*). 240.
 Irakayn reisi. 24.
 Isfizruz. 237.
 İsmail bin Yakutî, emîr. 102, (*bk. Yakutî*).
 İstahur kalesi. 30.
 İyaz, Ayaz. 46, 48, 50.

I

İbadi. 195, 198, (*bk. Kutbüddin ebû Mansur el-Muzaffer...*)
 İbni Adim. 63. 64.
 İbni Belengerî. 196, 199, 200, 202, 204, 207, 208, 210, 211, 212, 214, (*bk. Hasbek bin Belengerî*).
 İbni Cehir. 34, 53, 54, 66, 77, 104, 202; *bk. Fabrüddeve bin Cehir*.
 İbni Cemile. 33, (*bk. Ebû Nasr Muhammed bin Ahmet*).
 İbni Darest. 19, 21, 22; (*bk. Mansur bin Ahmet...*).
 İbni Eflah. 260.
 İbni Hamadd. 260.
 İbni Hasbek bin Belengeri. 197, (*bk. Berk Arslan*).
 İbni Hatibî. 105.
 İbni Hindu. 106, (*bk. Zeynülmülk*).
 İbni Hübeyre. 203, 213, 215, 217, 220, 223, 226, 258. (*bk. Yahya bin Muhammed bin Hübeyre; Gene bk. Avnüddin bin Hübeyre*).
 İbni Kâfî. 106, 108.
 İbni Kanan. 76.
 İbni Mervan, Diyarıbekir sahibi. 77.
 İbni Mervan (*Nasrüddeve Ebû Nasar*). 23.
 İbni Münir, şair. 224.
 İbni Münkız. 63.
 İbni Rıdvan. 22.
 İbni Tagayerak (*Tegayirik*). 176, 196, 261, (*bk. Fabrüddin Abdurrahman...*)
 İbni Talha, mahzen sahibi. 164.
 İbni Yusuf. 19, 21, 22.
 İbnü Fûrek. 15.
 İbnü Hebbariye, İbnül Hebbariye. 65, 105, 114.
 İbnülbenbarî (*Sedüddeve*). 164.

İbnülfazl (*Ebülkasım*) 163.
 İbnülesir. 5, 6, 10, 12, 13, 15, 16, 26, 27, 28, 35, 50, 71, 74, 75, 77, 83, 87, 89, 92, 99, 103, 119, 133, 134, 163, 164, 172, 186, 196, 263.
 İbn-ül-Hucendî. 201, (*bk. Sadrüddin Muhammed bin Abdillâtîf-el-Hucendî*).
 İbnül Kayseranî. 224, (*bk. Kayseranî*).
 İbnül Meşşat, Ebülfezail. 178.
 İbnülmahleban. 21, (*bk. Ebülğanayim bin Mahleban*).
 İbnülmusalaya, İbni Mevsalâ. 34, 55, 80, 81, 83.
 İbnülmuttalip. 97.
 İbnüttemimî. 18, (*bk. Ebu Muhammed bin Temimi*).
 İbrahim. 66.
 İbrahim, Peygamberin oğlu. 81.
 İbrahim bin Yenâl bin Selçuk. 6, 10, 12, 13, 14, 15.
 İbrahim, Gazne sahibi. 235.
 İhtiyarüddin Cevherüttaci. 245.
 İkbâl, hadim. 166.
 İldeniz. 202, 217, 221, 222, 224, 257, 264, 265, 266, 267, 268; (*bk. Şemsüddin İldeniz*).
 İlermiş (*İlezmiş*) bin Karaca. 151.
 İlya kapısı. 138.
 İmadüddin İsfahanî, kâtip. 1, 31, 55, 68, 83, 87, 106, 107, 108, 113, 120, 125, 126, 128, 129, 134, 135, 144, 156, 166, 167, 169, 180.
 İmad ebül berekât (*bin Selemete-d Dergezini*). 171, 172.
 İmamüddeve. 50, (*bk. Savtekin*).
 İmaduddin, Demeganî oğlu. 202.
 İmadüddin Dergezinî. 168.
 İmadüddin Savab (Sevab), hadım ağası. 153, 177.
 İmadüddin Zengi. 186.
 İmadülmülk Ebülkasım bin Nizamülmülk. 234.
 İmamüddin, İmam (*Bündarî*). 272.
 İnac, Emîr, Rey sahibi. 212, 257, 263, 264, 265, 266, 272.
 İnâl bin Enüştakinülhüsamî, Emîr. 90.
 İsa bin Essultanîl-Melikil Âdil Ebubekir bin Eyyub. 1.

İsa han. 84.
 İsfahanî. 55; (*bk. İmadüddin İsfahanî*).
 İsfahan, İsfahan. 35, 43, 57, 73, 74, 79, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 93, 94, 95, 100, 105, 106, 110, 114, 118, 120, 123, 125, 126, 128, 136, 143, 145, 147, 153, 154, 157, 159, 166, 167, 169, 177, 178, 179, 184, 199, 201, 202, 206, 211, 212, 222, 225, 237, 242, 250, 262, 264, 265, 267.
 — eşrafi. 167.
 El-İsferainî (*Ebül Fütuh*). 178.
 İsmailülbeganî, melik. 111.
 İsmail-ül-Keleki, Tabes reisi. 236.
 İzaz. 205.
 İzzüddeve. 8.
 İzzüddin. 125.
 İzzüddin; (*bk. Süleymanî*).
 İzzüddin Ali bin Malik bin Salim bin Malik. 189, 206.
 İzzüddin bin-er-Radî (*İzzüddin bin Radi-yüddin*). 268, 272.
 İzzüddin Mesut bin Bursukî. 138.
 İzzüddin Muhammed. 219.
 İzzüddin Satmaz bin Kaymaz el-Harani. 224, 225, 227, 231, 255, 265; (*bk. Satmaz*).
 İzzülmülk, vezir. 172, 176, 180, 181.
 İzzülmülk bin Nizamülmülk. 84.
 İzzülmülk ebû izzil Berucerdî. 169, 171, 179.
 İzzülmülk İbnül Kâfiyil İsfahanî. 97.

K

Kadr (*Kadir*) Han. 3, 83, 237, 238.
 Kâfi. 105.
 — evlâdı. 113.
 Kaim Biemrillah, halife. 4, 6, 7, 8, 9, 11, 18, 19, 20, 25, 28, 29, 35, 42, 43, 51, 52, 53, 56, 72 73.
 Kâlicar. 127; (*bk. Ebû Kâlicâr*).
 Elkal'atülbeyza. 173, 174.
 Kâmil Ali, hacib. 191.
 Kâmil, Elkâfiyülİsfahanî oğlu. 105, 106, 108, 131.
 Kâmil Ebülfevaris Tarrad bin Muham-

medüzzeynebî, Nakibünnükaba. 23, 36.
 Karabelli denbendi. 182.
 Karalüleli (*mevki adı*). 221.
 Karaca, Atabey. 148, 149, 153.
 Karaca Sakî, emîr. 121.
 Kara Sunkur, Atabey. 147, 154, 155, 159, 162, 163, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175.
 Karatekin Çayırı. 158, 200, 201, 212.
 Karatekin, kasap. 124.
 Kara Toğan. 147.
 Kar gud (*Kurgud*), Guzlar reisi. 252, 254.
 Karmişin. 6.
 Karun. 12.
 Kasimüddeve Aksunkur. 83; (*bk. Aksunkur*).
 Kasimüddeve. 138; (*bk. Bursukî*).
 Kasrı Kudaa. 226.
 Kaşan. 211, 222.
 Kâşgar. 242.
 Kavdan. 233.
 Kavurd bin Davud. 13, 30, 46, 48, 49, 50.
 Kaymaz, Müstencid'in kölesi. 240, 260.
 Kayser, emir. 120, 126, 127, 128, 202.
 Kayserani, şair. 224; (*bk. İbnül Kayseranî*).
 Kayserî. 27.
 Kâzeruni. 194; (*bk. Eminüddin Ebülhasan*).
 Kazvin. 26, 128, 159, 211, 250, 257, 263, 265, 267.
 — kalesi. 151, 207.
 Kazvinî. 96.
 Keç Külâh. 240, 241; (*bk. Kaymaz ve Geç Külâh*).
 Kefraş kalesi. 130.
 Kemalüddeve Ebürradi Fazlullah bin Muhammed, inşa ve tuğra sahibi. 60, 61.
 Kemalüddin. 171, 172, 173, 179; (*bk. Muhammed bin Aliyîl hazin*).
 Kemalüddin Ebürreyyanî İsfahanî. 179, 231.
 Kemalüddin-ez-Zencanî. 272; (*bk. Ta'ci-lî*).
 Kemalülmülk Ali bin Ahmet (*Kemali*

Sümeýremî). 107, 110; (*bk. Sümeýremî*).
 Kemalülmülk (*Kemal*). 61, 110, 111, 112, 114, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129; (*bk. Ebülmuhtarüzzevzenî*).
 Kerc nahiyesi. 266.
 Kerdekök. 28.
 Kerh. 34.
 Kerman, Kirman. 28, 30, 46, 49, 67, 72, 224, 225, 256.
 Keşan. 167.
 Kıfçak. 37.
 Kılıç Arslan bin Süleyman. 93.
 Kısık. 221.
 Kıvamüddin, vezir. 271.
 Kıvamüddin bin Sadaka. 202.
 Kıvamüddin (*Kıvan*) Ebülkasım Nasır bin Aliyyiddergezinî Elensebazî. 150, 167, 199, 243; (*bk. Dergezinî*).
 Kızıl, emîr. 147.
 Kızıl (*Sencer devrinde devletin büyük adamlarından*). 248.
 Kızıl Arslan bin İldeniz. 268, 269.
 Kinkiver. 81, 148.
 Kirdigüh kalesi. 236.
 Konya. 27, 205.
 Korec Nehri. 259.
 Kostantaniye. 35, 56, 69.
 Kudüs. 66.
 Kûfe. 33, 69, 213, 227.
 Kufs. 23.
 Kuglug tekin. 165.
 Kuhistan. 6.
 Kum. 61, 85.
 Kumis. 128.
 Kummac, Kumaç, Kumacı, emîr. 148, 149, 241, 248, 252, 253.
 Kummî. 85; (*bk. Ali bin Ebi Aliyyinil-kummî*).
 Kumriye (*mevki adı*). 228.
 Kureyş bin Bedranîl'ukaylî, emîr. 9, 10, 12, 13, 14, 15, 22.
 Kureyşî. 53.
 Kuşeyrî (*Ebülkasım*); 53.
 Kutbüddin ebû Mansûr-el-Muzaffer bin Erdeşir-el-İbadi. 195, 214.
 Kutbüddin Mevdud bin Zengi. 204, 222, 293; (*bk. Mevdud bin Zengi*).

Kutlug Bars. 215; (*bk. Muzafferüddin Kutlug Bars*).
 Kutlug İnanc bin Behlivan. 269, 270, 271.
 Kutlugürreşidi. 152.
 Kutulmuş (*Kutulmuş*) bin İsrail bin Seicuk. 9, 10, 27, 28.
 Küçük Ali; (*bk. Zeynüddin Ali bin Bektekin*).
 Kührain. 69.
 Kündeniz, emîr. 237.
 Kunder. 29.
 Kündogudu, büyük emîr. 120.
 Kündüri. 15; (*bk. Amidülmülk*).
 Küstügan, emîr. 209; (*bk. Şemle*).
 Kuveydan. 215, 223; (*bk. Fabrüddin*).

L

Lahf memleketi. 201, 220, 223.
 Lan diyarı. 250.
 Lehavur. 239.
 Lût. 105.

M

Mahki kalesi. 201.
 Mahkin kalesi. 220.
 Mahriş. 15.
 Mahmud bin Melikşah. 83, 84.
 Mahmud bin Muhammed bin Melikşah, sultan. 107, 116, 117, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 132, 133, 134, 138, 139, 142, 143, 146, 147, 152, 161, 167, 186, 198, 199, 223, 239, 240, 243.
 Mahmud bin Salih bin Mirdas. 36.
 Mahmud. 5; (*bk. Yeminüddeve sultan Mahmud*).
 Mahmud bin Salih. 37.
 Mahmud, Sencer'in hemşirezadesi. 254.
 Mahmud hanedanı. 239.
 Mahmud Tekin. 235.
 Malatya. 27.
 Mansur bin Ahmet bin Darest, mecdülüzera ebülfeth. 18.
 Mardin. 224.
 Maveraennehir, Maverrainnehir, Mavera-

ennehir, Mavera-yinehir. 26, 45, 47, 57, 73, 117, 178, 237, 249, 250.
 Maverdi. 25.
 Maveşan. 155.
 Mayacık. 171.
 Mazenderan. 118, 128.
 Mazi (*insan adı*). 229.
 Mecdülmülk. 61, 62, 86, 87, 88, 89, 90; (*bk. Ebül Fazl Beravistanî*).
 Medayin. 165.
 Medine. 81, 204.
 Mederesi Taciye. 195.
 Mehmet, İbrahim bin Yenâl'in biraderzadesi. 14.
 Mekke. 29, 35, 69, 204.
 Melikşah (*Harzemşahlardan*). 271.
 Melikşah bin Alp Arslan. 43, 44, 46, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 57, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 81, 83, 84, 91, 133, 233, 262.
 Melikşah bin Berkiyark. 91, 92.
 Melikşah bin Mahmud bin Melikşah. 181, 199, 206, 207, 208, 209, 222, 225, 231, 255, 256, 257.
 Melikşah bin Mahmud bin Muhammed. 262, 263.
 Melikşah bin Selçuk bin Muhammed bin Melikşah. 215.
 Menazkerd, Menâzgerd. 38, 39, 170.
 Menbic (*kale*). 35, 52.
 Mendendevisi. 105.
 Mengübars, Mengübars, Arabey. 121, 124, 153, 158, 160, 161, 169, 170, 215; (*bk. Nasrüddin Mengübars*).
 Menia, Vessabünnümevri kızı. 37.
 Meniülhafacî oğlu. 17.
 Menklebe. 215; (*bk. Abbasî Menklebe*).
 Merağa, Merağa. 152, 164, 182, 196, 199, 210, 211, 272.
 Meratip Kapısı. 50, 51.
 Merci Hemezan. 208.
 Merv. 46, 48, 233, 234, 246, 251, 254, 271.
 Mervirrez. (مرورز), 28, 70, 71.
 Mervişşahcan. 70.
 Mervan oğulları. 76; (*bk. İbni Mervan*).
 Mesih. 41.

Mes'ut (*Mesud*) bin Muhammed bin Melikşah, Sultan. 72, 83, 116, 126, 127, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 188, 191, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 204, 206, 207, 209, 213, 224, 227, 240.

Mesud bin Kılıç Arslan. 205.

Mesud bin Macar. 234.

Mesut bin Mahmud, Gazne hükümdarı. 3, 5.

Mesudülbilâfî, hadım ağası. 177, 213, 214, 215, 217, 219, 220, 227, 231.

Mesud, Yahız oğlu. 71.

Meşhed. 50.

Mevdud bin İsmail bin Yakut bin Mikâil, melik. 237.

Mevdûd, Musul sahibi. 160, 161.

Mevsalâ. 23.

Meyançı, Mıyançı. 144, 160.

Meyaniç. 184.

Meybuzî. 98.

Meyyafarıkın. 23, 77.

Mezyediyye obası. 43, 51.

Mısır. 13, 29, 34, 69, 85, 204, 224.

Mihribat, Mihriyat. 72.

Mikâil, Selçuk oğlu. 2, 3.

Mugisuddünya Veddin. 240; (*bk. Mahmud bin Muhammed*).

Muhammed, kasap. 66.

Muhammed (*Peygamber*). 1, 193.

Muhammed bin Aliyilhazın, vezir. 171.

Muhammed bin Ebi haşim. 35, 36.

Muhammed bin Karasunkur. 170.

Muhammed bin Mahmud bin Muhammed bin Melikşah. 151, 181, 184, 199, 202, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 254, 255, 256, 257.

Muhammed bin Mansur bin Muhammet. 12, 16; (*bk. Amidülmülk*).

Muhammed bin Melikşah, Sultan. 31, 83, 88, 90, 91, 92, 95, 99, 107, 110, 116, 118, 119, 120, 128, 139, 160, 161, 173, 230, 231, 235, 236, 237, 238, 239.

Muhammed bin Muhammed bin Cehir. 55.

Muhammed bin Müeyyedülmülk. 97.

Muhammed bin Şahmülk. 158.

Muhammed bin Tuğrul. 265.

Muhammed Harzemşah bin Tekiş. 250.

Muhammed İbnülhüseyn İbnülferra. 32.

Muhammedinilkasım bin Aliyyilharî. 91; (*bk. Harîrî*).

Muhammed Kaşanî, büyük hacip. 148.

Muhammedül cüzekânî, emîr amid. 102.

Muhayyem. 21.

Muhlisüddin (*Muhlis*) bin el-Keya el-harrafî. 219, 259, 260.

Muinüddin Muhtassülmülk ebû Nasr Ahmed bin el-Fazl bin Mahmud. 242; (*bk. Muhtassulmülk*).

Muhtarüddin, İldeniz'in veziri. 272.

Muhtasülmülk (*Muhtas*) ebû Nasr Ahmed bin Fazl bin Mahmud. 72, 97, 100, 101, 102, 106, 107, 109, 114, 138, 139.

Muizüddünya veddin Ebülharis Sencer. 121; (*bk. Sencer*).

Muktedi, Muktedî (*halife*). 9, 43, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 64, 66, 68, 69, 72, 75, 81.

Muktefî, (*halife*). 169, 178, 195, 202, 203, 213, 215, 218, 221, 226, 232, 254, 258, 259, 260, 261.

Muslime, Kureys bin Bedran oğlu. 22.

Musul. 9, 12, 36, 73, 83, 126, 128, 137, 160, 161, 166, 186, 187, 188, 189, 191, 193, 199, 201, 204, 221, 222, 223, 227, 230, 231, 232, 237, 240, 257.

Mu'tazid. 112.

Muvaffak. 30, 107, 108; (*bk. Ebû tab-rinilbatunî*).

El-Muzaffer. 79; (*bk. Ebûlfeth*).

Muvaffak, hâdim, kale muhafızı. 207.

Muzaffer bin Seyyid, Zencanlı. 148, 255.

Muzafferüddin Alp Argu bin Yerenkuş. 211, 257.

Muzafferüddin, Kazvin sahibi. 263.

Muzafferüddin Kızıl Arslan. 268; (*bk. Kızıl Arslan*).

Muzafferüddin Kutlug Bars. 215; (*bk. Kutlug Bars*).
 Mücahit, emîr. 117.
 Mücirrüddevle Ebülfeth Ali bin Hasanül-
 erdistanî, Elkeya. 62.
 Müeyyed Ayebe. 254; (*bk. Ayebe*).
 Müeyyed ebi Galip bin Abdülhalik. 138.
 Müeyyedüddeve. 78.
 Müeyyedüddin, Kasap oğlu (*vezir*). 271.
 Müeyyedüddin Merzeban bin Ubeydillâh
 el İsfahanî. 171, 173, 179, 180.
 Müeyyedülmülk Ebû Bekr Ubeydullah. 50,
 51, 52, 53, 61, 72, 73, 74, 76, 78,
 82, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92.
 Müeyyed Yerenkuş Hirive. 204.
 Müeyyedülmülk bin Nizamülmülk. 235,
 236.
 Mühâriş bin Mücellâ. 14, 15.
 Mühelhil ibnü ebi Asker. 216.
 Mühenna. 35.
 Mühezzeb ibni bedrilisfehânî. 171.
 Müizüddünya Veddin, Sultanülâzam. 240;
 (*bk. Sencer*).
 Müslim bin Kureyş. 36, 49, 57, 78; (*bk. Şerefüddeve*).
 Müstansır billâh, (*halife*). 272.
 Müstazhir (*Mustazhir*) billâh (*halife*).
 81, 84, 97, 116, 237, 240.
 Müstencid billâh (*halife*). 259, 260.
 Müsterşid billâh (*halife*). 105, 117, 134,
 144, 150, 161, 162, 163, 165, 169,
 202, 215, 221.
 Müsteziy (*Müstazi*) biemrillâh (*halife*).
 259, 272.
 Müşeyyedüddin bin Şahmelek. 208.
 el-müteveccül-muammem.
 Müşkân. 88.
 Mütevec bin ebi Sâdil Hemedanî. 100.

N

Nahcüvan. 31, 268.
 Na'ma. 249.
 Nasih Ebû Bekir bin Abdullah bin Hu-
 seyî. 65.
 Nasihî Gandur. 65; (*bk. Nasih Ebû Be-
 kir bin Abdullah bin Huseyin*).

Nakibünnükaba. 164; (*bk. Ali bin Tar-
 radüzzeynebi*).
 Nasiru li diniallah, en-Nasiru-lidinillah
 (*halife*). 271, 272.
 Nasır Han, Semerkand sahibi. 239.
 Nasır. 126, 127.
 Nasırüddin Mengübars. 215, 216; (*bk. Mengübars*).
 Nasırüddin (*Nasır*) Mahmud bin Ebi
 Tevbe, Sencer'in veziri. 146, 148.
 Nasırüddin Akkuş. 255, 257.
 Nasırüddin Tahir bin Fahrülmülk bin Ni-
 zamülmülk. 243.
 Nasıyüddin Cagr. 186.
 Nasıybin, Nusaybin. 12, 128.
 Nasırlülmülk Muhammed bin Mueyyedül-
 mülk, Divanı inşa sahibi. 90, 96.
 Nasr bin Mahmud. 52.
 Nasr bin Mervan. 36.
 Nasruddevle Ebû Nasar bin Mervan. 23.
 Nasrüddin Hutlebe (*Kutlugabe*). 181,
 185.
 Nasrüddin Ebülkasım Mahmud bin ebi
 Tevbe-el-Mervezi. 242, 243.
 Nebihüddin ebû Hüreyre-el Hemedanî,
 kadr. 261.
 Necibüddin Abdül Celil. 179.
 Neoip Cerbazekanî. 61.
 Necir, Necd. 66, 218, 230.
 Necmüddin Eyyub. 153, 156.
 Necmüddin Reşid-ül-Gıyasî, hadım ağası.
 146, 159, 177, 201, 206, 255, 256.
 Nehavend, Nehâvend. 88, 148, 149.
 Nehrevan. 15, 16, 18, 19.
 Nehri Mulla. 80.
 Nehruisa, Nehri İsa. 213, 229.
 Nehrülmülk. 213.
 Nesa.
 Nevbetuşşerif. 8.
 Nevbi kapısı, نوبی kapısı. 16, 18, 219.
 Nil. 79.
 Nisabur. 4, 5, 6, 26, 27, 30, 43, 70, 74,
 75, 233, 236, 237, 242, 254, 271.
 Nist ender cihan, Mesud'un annesi. 160.
 Nizamiye medresesi. 32, 81, 134.
 Nizamüddin Ahmet bin Nizamülmülk.
 134.

Nizamüddin Ebu Nasr bin Cehîr. 178.
 Nizamüddin Bağdadî. 65; (*bk. İbnül He-
 bariyye*).
 Nizamülmülk. 2, 26, 27, 28, 30, 31, 32,
 35, 36, 37, 38, 41, 43, 46, 47, 49,
 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60,
 61, 62, 63, 64, 65, 67, 70, 72, 73,
 74, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
 86, 104, 233.

Nuh. 260.

Nuri Buhara. 2.

Nurüddeve, emîr Amid oğlu. 260.

Nurüddeve Dübeys bin Ali bin Mezze-
 diledî. 9, 10, 33, 34, 36, 52.

Nurüddin Mahmud, Zengi oğlu. 186,
 205, 206, 224.

Nurüddin Muhammed bin Zengî. 190.

Nusretüddin Aksunkur. 212; (*bk. Ak-
 sunkur*).

Nusretüddin Arslan Abe. 223.

Nusretüddin Hasbek bin Aksunkur. 210,
 211.

Nusretüddin Ebubekir bin Behlivan. 269;
 (*bk. Ebubekir bin Behlivan*).

Nusretüddin Pehlivan (*Behlivan*) Mu-
 hammed. 265; (*bk. Pehlivan (Behli-
 van) Muh.*).

Nüşirevan. 86; (*bk. Enüşirevan*).

O

Omer bin Sehlan. 242.

Ö

Ömer emîr (*Karatekin oğlu*). 112.

Özkend. 57.

R

Raduyüddin ebû Sadülhavafi, müstevfi.
 179, 231.

Rahbe. 9, 78, 128.

Rahbe limanı. 219.

Rahim Ebünasrinid-Deylemi. 8.

Rakka. 77, 78, 206.

Raşid, Reşit billâh (*halife*). 162, 164,
 167, 169, 170.

Razan. 213, 220.

Rebibüddeve (*Rebib*) Ebû Mansur ibnül
 Ebi Şuca'. 79, 113, 116, 121.

Rehâ, Reha. 36, 69, 83, 186.

Reisüddin Muhammed bin el kadî el-e-
 bekir-el-Errecanî. 225; (*bk. Errecanî*).

Reisüddin ebu Teglibe bin Hammadüs-
 suhreverdî. 181.

Reşid. 206; (*bk. Necmüddin Reşid*).

Reşidî. 152; (*bk. Kutlugürreşidi*).

Revadî. 212.

Revşenüttac. 17.

Rey. 6, 8, 13, 18, 24, 26, 27, 28, 35, 39,
 48, 49, 51, 56, 67, 70, 71, 72, 84,
 85, 86, 87, 88, 90, 96, 121, 123, 128,
 146, 147, 148, 150, 155, 157, 158,
 159, 167, 171, 175, 176, 178, 179,
 181, 183, 194, 195, 198, 200, 204,
 212, 235, 237, 240, 250, 254, 257,
 264, 266, 267, 269, 270, 271, 272.

Rikka kapısı. 10.

Riyâsî. 116.

Riza bin Sadaka. 166; (*bk. Celâlüddin
 Ebürrıza bin Sadaka*).

Rum diyarı. 37, 59, 69, 189.

Rum Meliki. 38, 39, 40, 41, 69; (*bk.
 Ermanos*).

Rum Padişahlar. 57.

Ruzraver. 237.

Rüknüddeve; (*bk. Tuğrul Bey*).

Rüknüddin, Şahinşah. 20; (*bk. Tuğrul
 Bey*).

Rüknüddünya veddin Ebûlmuzaffer. 264;
 (*bk. Arslan bin Tuğrul bin Muham-
 med*).

S

Sabave Usbühbud'ı. 236.

Sabit, müstefi. 169, 173, 179; (*bk. Sa-
 bitulkumî*).

Sabur. 147; (*bk. Şabur*).

Sa'd. 131.

Sadaka bin Dübeys bin Sadaka. 165, 170.

Sadaka bin Mansur bin Dübeys bin Mez-
 yedil esedî. 103, 235.

Sadaka bin Mezyed. 93; (*bk. Seyfüdde-
 ve*).

Sadrüddin Abdüllatif bin Muhammed bin

- Sabitil Hucendî 136, 199, 201, 230; (*bk. Âli Mühelleb*).
- Sadüddevlle Gührayin. 41, 45; (*bk. Gührayin*).
- Sadrüddin Es'ad, İnac'ın veziri. 272.
- Sadrüddin, Merage kadısı. 272.
- Sadrüddin Muhammed bin Fahrülmülk. 240.
- Sadüddevlle ez Zekevî. 151, 158, 177, (*bk. Yerenkuş*).
- Sadüddin. 177.
- Sadüddin Esadül Horasanî. 159, 173.
- Sadülmülk Mahasin Sâd bin Muhammedinilâbi. 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99.
- Safi. 93.
- Safî Ebülkasimil-Cenezi, müstevfi. 141, 142.
- Safiüddin. 167.
- Es-Safiyülevhad Ebülkasım (*Safîyi Evhad*). 151, 152, 159.
- Safiyüddin. 145, 159.
- Sahnüsselâm (*ve hüsulislam*) koridoru. 10, 26, 46, 52.
- Sakî Karaca. 120, (*bk. Karaca*).
- Salâhuddin, Sultan. 269.
- Salâhüddin Yağribasanî. 190.
- Saman. 128.
- Saman kapısı. 50.
- Sandaküttümkî. 38.
- Sarat (*mevki adı*). 227, 229.
- Sare. 47.
- Sarek. 128.
- Satmaz. 154, 224. (*bk. İzzuddin Satmaz*).
- Sâve, Save. 106, 128, 144, 225, 233, 264, 267.
- Save reisi. 144.
- Savtekin, İmadüddin Serhenk. 17, 50, 61, 79.
- Secistan, Sicistan. 6, 238, 249.
- Sedidüddin bin-el-Mürահm, Kadı. 260.
- Sedidülmülk Ebülmeali Ebülmufadal bin Abdürrazzak bin Ömer. 62.
- Seferiye Hatun.
- Selâhi, Silâhi (*emîr Guz oğlu*), Tebriz sahibi. 171, 173.
- Selçuk bin sultan Muhammed. 116, 120, 121, 128, 170, 171, 172, 173, 174.
- Sellârükkürdî. 213.
- Semer kand. 45, 56, 117, 235, 239, 248.
- Semer kand hanı. 117.
- Sencer. 83, 117, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 128, 134, 137, 138, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 155, 161, 163, 164, 175, 178, 196, 203, 221, 222, 224, 232, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 251, 253, 254.
- Serahs, Serhas. 5, 71, 241.
- Sercehan (*Serechan*) kalesi. 182, 202, 267.
- Seyfuddevle Sadaka bin Bahaüddevlle. 77.
- Seyfuddevle Sadaka bin Mansur. 235; (*bk. Sadaka bin Mansur*).
- Seyfuddevle Sadaka bin Mezyed. 92.
- Sevinc-ün-nizamî. 261, 262.
- Seyyide, Halife Kaim'in kızı. 18, 21.
- Seyyidülüzera. 17; (*bk. Amidülmülk*).
- Seyyidürrüesa. 61, 62; (*bk. Ebülmehasin*).
- Seyyit, emîr. 100; (*bk. Ebû Hâşim*).
- Sicas. 183.
- Sin. 30, 31.
- Sincar. 9, 10, 232.
- Sirvan. 6.
- Sukmaniye hatun, Zengi'nin zevcesi. 186.
- Sultan-Şah (*Harzemşahlardan*). 270, 271.
- Sultanşah bin Kavurd. 72.
- Sultan-ül-İrak, Melikül-Cüyüş. 220; (*bk. İbni Hübeyre*).
- Sunkurhas; (*bk. Sunkur*).
- Sunkur, Halep emîri. 69.
- Sunkur. 86; (*bk. Aksunkur*).
- Sunkur, Sencer'in kölesi. 244, 245.
- Sunkur, Zencan sahibi. 158, 162, 169, 170.
- Sunkurul Azizi. 204, 248.
- Sübey'a. 69.
- Süddei Şerife. 9, 10, 11, 23, 82.
- Süheyl. 65.
- Sükman memleketi. 166, 170.
- Sükmen oğlu. 166.
- Süleyman bin Abdülmelik. 58.
- Süleyman bin Davud. 24, 25, 26.
- Süleyman bin Davud. 24, 25, 26.

Süleyman bin sultan Muhammed bin Melikşah. 116, 146, 181, 182, 183, 207, 211, 212, 214, 218, 220, 221, 222, 223, 226, 254, 257, 258, 261, 263, 264.
 Süleyman Tekinhan. 235.
 Sümeryem. 110.
 Sümeyremî. 109, 110, 116, 121, 122, 123; (bk. *Kemalülmülk*).
 Sürhap bin Bedir bin Mühelhil. 24.
 Sürhab bin Kâmreva. 18.
 Sürhek سرخك 228.
 Sürri Dür Ebülfazl. 33, 34; (bk. *Ebülfazl*).
 Sürüssultan kapısı. 220.
 Sürmez-şühne. 85.

Ş

Şabur, hazine memuru. 147.
 Şabur bin erdeşir, vezir. 17.
 Şabur-has. 158.
 Şahdiz kalesi. 93.
 Şam. 36, 47, 56, 65, 69, 85, 126, 161, 166, 178, 185, 190, 192, 237, 240, 269, 272.
 Şam İnnibi. 205.
 Şamahî. 133.
 Şandal. 215; (bk. *Behaüddin Şandal*).
 Şaşı, Şaşı. 76, 81; (bk. *Ebü Bekirinişsa-şî*).
 Şebankâriye. 118.
 Şehraban. 219.
 Şehnizorî. 187; (bk. *Tacüddin Yahya bin Abdillâh*).
 Şehrizur. 191, 235.
 Şemle. 209, 210, 256, 263; (bk. *Aydoğdu ve Küştugan*).
 Şemsüddin Ahmed şaz-el-Gaznevî. 230.
 Şemsüddin Ebülfezail fâtin. 259.
 Şemsüddin Ebün-Necib el-Asam ed-Dergezinî. 198, 199, 225, 231, 255, 256; (bk. *Dergezinî*).
 Şemsüddin İldeniz. 209, 210, 211, 212, 217, 223, 231, 255, 258, 272; (bk. *İldeniz*).
 Şemsüddin Kâfûr, hadım ağası. 177.

Şemsülmülk bin Nizamülmülk. 84, 101, 112, 124, 129, 131, 133, 134, 191.
 Şemsülmülk Tekin bin Tufkaç. 44, 45, 83.
 Şerefüddeve bin Şirgir. 140, 148.
 Şerefüddeve Ebülmekârim Müslim bin Kureyş. 30, 31, 36, 48, 50, 72, 77, 78, 79.
 Şerefüddin Ali bin Raca. 159; (bk. *Ali bin Raca*).
 Şerefüddin Ebû Nasr. 142; (bk. *Enûşirevan bin Halid*).
 Şerefüddin-el-Horasanî. 221.
 Şerefüddin ez-Zeynebî. 178.
 Şerefüddin-el- (*Muvaffak*) Girdbazı. 177, 204, 206, 222, 231, 255, 257.
 Şerefüddin Yusuf-üd-Dimeşki. 195.
 Şerefülmülk Ebû Sa'd Muhammed bin Mansur bin Muhammed, Müstevfîl Memleke. 31, 32, 60, 61.
 Şerefülümme. 76.
 Şihabüddin Malik. 206.
 Şihabüddin Mahmud bin essika Abdül-aziz-en-nisaburî. 257, 264, 267.
 Şihabülislâm Abdüddavam bin-el Fakih Abdullah bin Ali bin İshak. 241.
 Şihap Ebül Mahasin. 134.
 Şihap Esadıttugraf. 117, 130, 135, 142; (bk. *Esad*).
 Şiraz. 22, 30, 44, 173, 181.
 Şirazî. 81; (bk. *Ebu Mahmud Abdülvehhabuşşirazi*).
 Şir bin Aksunkur. 224.
 Şirgir, emîr. 119, 139, 140, 146, 148, 157.
 Şirîn Aksunkur, emîr. 182.
 Şirügöh, Şirü Guh (*Esedüddin*). 156, 157.
 Şirvan. 132, 133.
 Şirvan derbendi. 133.
 Şirvanşah. 132, 133.

T

Taberek kalesi. 270.
 Taberistan. 128, 158, 236.
 Tabriye. 160.
 Taberî. 76.

at-Tabarî. 81; (bk. *Ebû Abdillabittabari*).
 Tabes. 236.
 Tac (*yer adı*). 34, 230.
 Tacı Şerif (*yer adı*). 226, 227.
 Ta'cili. 272; (bk. *Kemâlüddin-ez-Zencami*).
 Ta'cili. 208; (bk. *Ebû Şüca'üz-Zencanî, Elkemal*).
 Taciye medresesi. 81.
 Tacüddeve Tutuş. 84; (bk. *Tutuş*).
 Tacüddin, vezir. 198, 199.
 Tacüddin bin Darest (*Tacüddin-ed-Daresî*). 149, 194, 225.
 Tacüddin Devletşah bin Alaiddevle. 152.
 Tacüddin Yahya bin Abdillahiş Şehrizarî, kadı. 187, 188, 189.
 Tacülmülk Ebülğanayimilmerzüban bin Husrev Firuz. 61, 62, 63, 81, 82, 83, 84, 95, 195.
 Tacülmülük ve Felekülcüyuş. 214; (bk. *Avnüddin bin Hûbeyre*).
 Tagayrek, Tagayirik. (her şeyi beğenmez, titiz mânasına olup dayı demektir). 134, 182, 196; (bk. *Abdurrahman*).
 Talekan. 128.
 Tarrad bin Muhammedüzzeinebi, Naki-bünnükaba. 49.
 Tartanbil. 96; (bk. *Ebülme'fahirul Kummi*).
 Tatar, emîr. 154, 155, 172, 184, 185, 193, 198, 199, 202.
 Tebriz. 21, 37, 151, 153, 170, 178.
 Tekeş, Tekiş (*Harzemşâh*). 47, 48, 70, 71, 72, 270, 271.
 Tekrit, Tikrit. 42, 72, 145, 153, 155, 156, 163, 213, 218, 219.
 Tekrit müstahkem mevki. 214.
 Tella'fer 14.
 Tellübaşır kalesi. 205, 206.
 Telli Ükbura. 15.
 Temirtaş, Mardin sahibi, 224.
 Tiraz. 69.
 Tirmiz. 70, 163, 233, 234, 254.
 Toğtekin, Dimeşk sahibi. 160, 161.
 Tos. 3.
 Totry bey, guzların reisi. 252, 254.
 Tufgaç han. 84.

Tuğrai Ebû İsmail Müeyyedüddin. 126, 161; (bk. *Ebû İsmail ettiğrai*).
 Tuğrul bin Arslan. 220, 268, 269, 270.
 Tuğrul Bey Muhammed bin Mikâil. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 24, 25, 29, 30, 270, 271.
 Tuğrul bin Muhammed bin Melikşah. 2, 116, 120, 128, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 175, 240, 243, 271, 272.
 Tuğrul Tekin Ayaz. 264; (bk. *Ayaz*).
 Tusî, (bk. *Ebubekir*).
 Tutuş. 4, 47, 69, 71, 84, 85, 86, 87.
 Türk diyarı. 44, 117.
 Türkân hatun. 64, 72, 73, 80, 83, 84, 86, 239.
 Türşek (*halife'nin türk kölesi*). 69, 77, 214, 216, 219, 220.

U

Uddetüddin Ebûlkasım muktedî Biemrilâh. 21.
 Ugul bek Gevherayin. 263; (bk. *Güherain, Gevherayin*).
 Umdetüddin, Saveli kadı. 178.
 Urgan, büyük hacip. 142, 143, 170.
 Urtuk bin Ekseb, Hulvan sahibi. 76, 77, 78.
 Uzeyb. 69.
 Uzhan. 249; (bk. *Gürhan*).

Ü

Übeydullah bin Süleyman. 112, 131.
 Ürmiye, Urmiye. 23, 154, 184, 269.

V

Vakısa. 69.
 Vâsıt, Vasit, Vasit. 17, 18, 22, 79, 213, 220, 227, 228, 232, 235, 258, 259, 260.
 Venec kalesi. 70, 71.
 Veliüddin il Muhlis Muhammed. 160.

Veliyüddin. 171.

وزون 151.

Y

Yağı basan. 26.

Yagısıyanî. 190; (*bk. Salâhüddin Yagıbasanî*).

Yakutî bin Davud. 10, 13, 102.

Yaruk. 76.

Yemen. 69.

Yeminüddevele sultan Mahmud. 3; (*bk. Mahmud*).

Yeminüddin El-Mekin ebû Ali. 177.

Yenal Tekin, Harzemşah. (Yenal, şimal türkçesinde yinal olup *yen-al* demektir). 211, 212.

Yerenkuş, bazdar, (Yeren «yahut Yiren»-kuş, yermek ve yirmek kelimelerinden beğenmiyen, titiz mânalarınınadır. Bir de ısmal türkçesinde *yiren* «ciren» kelimesi vardır ki bir çeşit renk bilhassa at rengini ifade için kullanılır). 159, 162, 163, 164, 169, 177, 185.

Yerenkuş (*Zengi'yi öldüren*). 190.

Yerenkuş ez Zekevî. 227; (*bk. Sadüddevele ez Zekevî*).

Yerenkuş hirive. 204, 248.

Yerenkuş Kuran han (قرآن خان). 164.

Yergaş, İsfahsalâr. 238.

Yezbul dağı. 193.

Yezd. 127, 144.

Yusuf Çavuş. 149.

Yusuf, Herzemşah, 183, 210, 211.

Z

Zab. 49.

Zafer. 22, 82.

Zafer, 260.

Zahiretüddin Ebülabbas. 9.

Zahirüddin Abdülaziz-el-Hamidi, hazin. 243, 244, 245, 247.

Zaferiye (*Bağdadın bir mahallesi*). 228, 259.

Zafir, mısır halifesi. 204, 224.

Zahir bi Emrillah, halife. 272.

Zahirüddin bin-el-Fakih. 216.

Zahirüddin Müeyyidüddevele Seyyidülvüzerâ Safiyü Emirilmünin; (*bk. Ebû Şuca*).

Zaimüddin Yahya bin Cafer. 202.

Zaimülmülk Ebülhasan, Abdürrahim oğlu. 51.

Zeki, hazinede muhasebeci. 100.

Zencan. 18, 128, 154, 158, 162, 169, 170, 184, 185, 211, 255.

Zenderuz. 167.

Zengi bin Aksunkur, Şam sahibi. 166, 167, 178, 185, 187, 188, 189, 190, 192; (*bk. İmadüddin*).

Zengi Candar, emîr. 196, 198, 209, 210.

Zeynüddin 115; (*bk. Ebül Kasım eddergezini*).

Zeynüddin Ali bin Bektekin. 188, 189.

Zeynüddin Ali Küçük. 191, 204, 221, 222, 223, 227, 231.

Zeynüddin El Muzaffer bin Seyidiyüz-zencani. 185.

Zeynüddin Zahirüddevele Ebulkasım Amid; (*bk. Dergezini*).

Zeynül Küfat Ebülfüh. 127.

Zeynülmülk Ebû Sa'd bin Hindu (*Hendu*), Müstevfî. 95, 102, 106.

Ziyaüddin. 145.

Ziyaüddin bin Mecdüddin bin Allece el-isfehanî. 256.

Ziyaülmülk, Zıyaülmülk, emîr. 98, 103, 109.

Zor şehri. 223.

Zübeyd. 69.

Zübeyde (*Berkıyarık kızı*). 162.

Zübeyde Hatun (*Berkıyarık'ın annesi*). 84, 87, 88, 89, 90, 235.

Zühre (*yer adı*). 39.

Zürkan, Tebriz reisi. 153.

İNDEKS B.

Kavim, kabile adları, idarî ıstılahlar v.s.

A

- Abbasi Devleti. 15.
 Abbasoğulları, Abbasiler. 19, 223.
 Acemler. 58, 201, 213, 220.
 Alem. 28. (bk. bayrak ve Sancak).
 Âli Mühelleb. 135.
 Âli Selçuk. 117. (bk. Selçukîler).
 Amal. 46, 74, 135, 170.
 Amid, âmid, amîd. 3, 33, 74, 75, 76, 77, 78, 102, 105, 179, 180.
 Amidürrüesa. 9, 33.
 Amil. 118, 128.
 Araplar. 48, 49, 77.
 Arz divanı. 192, 194. (bk. Arzülceş divanı).
 Arzülceş (عرض الجيش) divanı. 130.
 Ârizülceş (عارض الجيش), Âriz. 62, 96, 102, 168. (bk. Askerî müfettiş).
 Asa, asâ. 11, 215.
 Asayı nebevî. 221.
 Askerî müfettiş (âriz), asker müfettişliği. 101, 177. (bk. Ârizülceş).
 Atabek, atabey. 85, 127, 151, 153, 154, 158, 174, 182, 188, 210, 221, 222, 223, 224, 227, 231, 240, 235, 258, 264, 265, 266, 267.
 Atabekiye (Etabekiye) devleti. 192.
 Attabi (kumaş). 210.
 Ayak takımı. 160.
 Avam, (avamı nar). 67, 96, 97, 101, 228.
 Âyan ve eşraf. 131.

B

- Bağdaddılar. 231.
 Balhaş dizisi. 92.

- Bargâh, barigâh. 96, 124.
 Başûre (seyyar kale). 228.
 Batınî'ler. 90, 93, 94, 98, 100, 101, 119, 137, 138, 139, 158, 164, 166, 176, 198, 236, 242, 245.
 Bayrak. 60, 76.
 Bayrak, siyah. 216.
 Bazdar. 159, 162, 163, 169, 211.
 Bazdarî. 185.
 Becnâk. 39.
 Beni Avf. 220.
 Beni Esed. 229.
 Biat. 52, 83, 84, 115.
 Bimaristan. 129.
 Bimaristanı Adudî. 33.
 Buhti deve. 3.
 Bürdei nebevî. 221.
 Büyük hacip. 114, 115, 142, 148, 176, 177, 185, 193.

C

- Candar. 85, 151, 155, 169, 175, 176, 177, 181, 185, 207, 209.
 Cizye. 24, 80.

Ç

- Çadır (شمس), çetr. 126, 238, 249.
 Çavuş. 149.

D

- Dank (para vahidi kıyası). 220.
 Dariamme. 53.
 Darûlvezare. 195.
 Darüssaltana. 220.

Davul. 28, 39, 53, 60, 73, 76, 124, 149.
 Debikî gömlek. 29.
 Dergâh. 121.
 Deylem devleti. 6, 59, 67.
 Deylemî, deyalim, deylemîler, deylemler.
 6, 30, 53, 128, 220.
 Dinar. 40, 41, 59, 90, 102, 103, 133,
 145, 151, 152, 159, 160, 171, 180.
 Divan. 103.
 Divanı aziz. 202 213.
 Divanı inşa, divanülînşa. 60, 80, 81, 96,
 97, 102, (bk. inşa divanı).
 Divanı istifa. 95, 167.
 Divanı istifa naibi. 101.
 Divanı işraf. 107, (bk. Müşrif ve işraf
 mansıbtı).
 Divanı resail. 99, 102.
 Divanı Tuğra. 60, 124.
 Divanı zimam ve istifa. 60.
 Divan naibi (ve naipleri). 111, 168, (bk.
 Naip).
 Divan nazırlığı. 81.
 Divan sahibi. 202, 203.

E

Ebhaz, Ebhazlar. 37, 174.
 Ebher kabilesi. 92.
 Efrasiyap, afrasiyab. 57, 84.
 Emiri bar (izin emiri). 115.
 Emlâki hassa. 225.
 Ermeni, ermeniler. 37, 70, 189, 214.
 Eş'ariler. 29.
 Eş'arilik, eş'arilik mezhebi. 53, 54.
 Evkaf. 59; (bk. Vakf).

F

Farisi dili. 219.
 Farraş. 46.
 Frenk, frenkler. 37, 39, 160, 205, 224.

G

Gassanî hanedanı. 65.
 Guzlar. 13, 15, 37, 222, 224, 232, 243,
 251, 252, 253, 254.

Gürcü (*Gürc, gürçü*), Gürcüler. 37, 39,
 133, 134, 174, 196, 212.

H

Hacekiler. 231.
 Hacılar. 229, 230.
 Hacib, (*hacip, bâcib, bâcip*), haciplik. 3,
 17, 19, 43, 76, 96, 101, 115, 117,
 131, 153, 155, 191, 198, 199, 202,
 257, 262,, 263, 264, (bk. büyük ha-
 cip).
 Hacı bühuccab. 21.
 Hacıp Yarıuk. 76.
 Hadım ağalar (*habeşi*). 177.
 Hanbelîler. 32, 53, 54.
 Hanefî mezhebi. 29, 102, 178.
 Haraç. 24.
 Harem dairesi. 213.
 Hargâh. 141, 146.
 Haşîşiyeler. 158, 178.
 Hataî. 178, 248, 249, 250.
 Hazer. 37.
 Hâzin (*Haznedar*). 32, 33, 247.
 Havas, 96, 97, 98.
 Hezaresb (*rûthe*). 36.
 Hil'at. 4, 11, 24, 33, 35, 41, 42, 43, 49,
 51, 57, 72, 76, 78, 79, 80, 82, 86,
 99, 100, 124, 142, 150, 156, 162,
 175.
 Hoca Büzürk. 57.
 Horasanlı'lar. 97, 98.
 Hutbe. 90, 261.
 Huttel atı. 3.

I

İbahiye. 101.
 İci (*agabey*). 126.
 İkta' اقطاع. 20, 21, 30, 31, 35, 49, 50,
 59, 90, 128, 160, 161, 172, 175, 182,
 201, 214, 226, 231, 235, 244, 245,
 260, 271.
 İmamî sikk. 160.
 İnşa divanı. 61, 62, 81, 96, 130.
 İnşa kâtibi. 117, 164, 178.
 İnşa mansıbtı. 135.
 Iraklılar, Iraklılar. 20, 21, 97, 98.

İsfehşâlâr, İsfihsalar. 91, 121, 160, 192, 238.
 İsfihibid. 158.
 İsmailîler. 66, 67.
 İstifa divanı. 85, 87, 106, 114, 124, 139, 171.
 İstifa mansıbı (*mevkii*). 17, 98, 102, 129, 141, 154, 159, 168, 173.
 İstifa naibi. 124, 231.
 İşraf divanı. 192.
 İşraf mansıbı. 102, 171.
 İşrafı memleket. 112.

K

Kadılkuzat, kaduilkuzat. 7, 8, 19, 20, 22, 51, 52, 83, 202, 219, 223.
 Kantar. 40.
 Karlıklar. 248, 249.
 Kıfçak, kıfçaklar, kıfcaklar. 37, 133, 250.
 Kitaberi inşa. 171, (*bk. İnşa katibi*).
 Kureyşî. 53.
 Kürtler. 6, 48, 49, 118, 216.

L

Lût kavmi. 105.

M

Mahzen sahibi. 164, 178.
 Mederesei Nizamiye. 32, 53, 76, 81.
 Melik. 191.
 Menşur. 258, (*bk. Tevki*).
 Miskal (*ağırlık ölçüsü*). 92.
 Musadere divanı. 126.
 Musul'lular. 231.
 Müfredat divanı. 126.
 Mühlhitler. 119, 137, 178, (*bk. batmîler*).
 Mültezimlik (*Bağdad mültezimliği*). 24.
 Münşi. 113, 159.
 Müslümanlar. 40.
 Müstevfi. 64, 86, 95, 96, 99, 106, 117, 134, 151, 152, 159, 173, 179, 231.
 Müstevfil - Memleke, Müstevfiyül - memleke. 31, 135.
 Müşrif, memleket müşrifî. 113, 124, 179, 180.

Mütevelli. 73, 76, 177.
 Müzdek ve Babekülhurremi mezhebi. 120.

N

Naib, Naip. 32, 33, 60, 61, 105, 110, 111, 112, 117, 131, 154, 159, 176, 177, 179, 186, 206, 214, 219, 223, 225, 232, 243, 244, 258, 259.
 Nakib. 51, 52, 120.
 Nakibunnükaba. 23, 36, 37, 49, 162, 164.
 Neb' oku. 227.
 Nevbet, nöbet. 189, 269.
 Nevbet att. 190.

O

Ordu müfettişi عارض الجيش .96, (*bk. Arız ve Arızölceş*).

P

Posta پست 67.

R

Rafızî'ler. 29.
 Raiyye. 241.
 Reisürriüsa. 6, 7, 9, 11, 13,
 Ritl. 40, 147.
 Ribat. 69.
 Ribatı Sofiye. 53.
 Rum, Rumlar. 35, 37, 39, 40, 52, 56, 69, 214.
 — askeri. 38, 41.
 Rus. 37, 38, 39.
 Rükni dinar. 152, 244, 253; (*bk. Dinari*).

S

Saltnat ahdi. 52.
 Sancak. 256; (*bk. bayrak*).
 Selçukî Devleti. 1, 2.
 Selçukiler. 2, 4, 7, 15, 67, 84, 115, 125, 198, 215, 217, 220, 257, 261.
 Serlienik. 79.

Subaşı. 3, 4; (*bk. Şihne*).
 Suddei şerifei imamiye. 213.
 Sultan. 91.
 Sultan kapısı. 165; (*bk. bârigâh*).
 Sultanülâzam. 240.
 Sünnilik. 143.
 Süradik, süradiki hümayun سرادق. 15, 16,
 60, 124, 216, 259.

Ş

Şafiiler. 29, 177, 178.
 Şafîi. mezhebi. 52, 178.
 Şahitler. 7, 19.
 Şihne. 4, 42, 53, 54, 76, 85, 145, 163,
 222, 227, 233.
 Şîlik, Şia'lar. 33, 143.

T

Taç. 11.
 Tatarlar. 250.
 Tavk (*boyun sinebendi*). 11.
 Tekritliler. 219.
 Tevki. 33, 34, 35, 79, 81, 91, 95, 144,
 150, 155, 156.
 Top oyunu. 82.
 Tuğra ve tuğra çekmek. 85, 114, 130,
 251.
 Tuğra divanı. 61, 62, 109, 130.
 Tuğrât. 20, 161.

Tuğra mansıbr. 102, 124, 126, 135, 171,
 179, 256.
 — vazifesi. 121, 127.
 Türk, türkler. 6, 7, 21, 39, 57, 59, 85,
 101, 151, 153, 163, 164, 189, 192,
 195, 214, 239.
 Türk cariyesi. 80.
 — eşrafı. 257.
 — koyunu. 3, 253.
 Türkmen, türkmenler. 27, 57, 58, 76, 77,
 78, 85, 205, 206, 210, 214, 215,
 216, 217, 219, 220, 235, 253.

U

Ustazdar, Üstaddar. 24, 152, 260.

V

Vakıf. 130.
 Vekili der. 96.
 ودارى elbise. 25.
 Vezir. 191, 194.
 — naibi. 81, 108, 109, 110, 124, 179.

Z

Zerdiye (*zırh*). 198.
 Zırh kabilesi. 204.
 Zimam divanı. 33.
 Zimmî'ler. 80.

İNDEKS C.

İçinde geçen kitap adları

El-Berküşamî (<i>İmaduddîn İsfahânî'nin eseri</i>). 1.	Mu'cemülbüldan. 29.
Dairetül Maarif. 65.	65. نتائج الفطنة.
El-Havi. 22.	Nusretül fetre ve Usretül fitre. 1.
El-İkna. 22.	Süleyman Efendi Lûgati. 3.
2. فتورالزمان الصدور وصدورالزمان الفتور.	Eş-Şamil (<i>Ebû Nasrûs-sabbag'm eseri</i>). 76.
Kelile ve Dimme. 65.	Tarihi Bağdad (<i>Ebû Bekir Ah. b. Ali bin Sabit'in eseri</i>). 42.
Kitabülbesair in-Nasriye كتاب البصائر النصرية (<i>Ömer b. Sehlân'm eseri</i>). 242.	Radlof Lûgati. 3.
Kitabüssaadihi velbağım. كتاب الصادح والباغم. 65.	تتير الوزير الزير الحزير (<i>Ebû Tabirini-hatunî'nin eseri</i>). 91.
-

İNDEKS Ç.

İBN EL-ESİR'DEN TERCÜME EDİLEN PARÇALARIN UMUMİ FİHRİSTİ

Guz adı her sahifede bir kaç def'a geçtiğinden fihriste alınmamıştır.

A

Abd us-Samad LII.
Abhaz L.
Accac LLIX.
Ahmed XI, LII.
Alâüddvle XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIII, LV.
Ali Tekin XXXIX, LV, LVI.
Alp-Arslan L, LVI.
Alpkara LVI.
Altuntağ LXI, LXII.
Altuntaş LII.
Altuntaşoğlu LVI.
Amul uş-Şat LVII.
Arab XLIV, XLVI, XLVII.
Arslan XXXIX XL, LIII, LV, LVI, LVIII.
Ayyar'lar LXI.
Azerbaycan XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIV, XLVI, XLIX, L, LV.

B

Bağdad XLIX.
Bak'a XLVI.
Bazabad XLIV.
Belcan XXXIX, XL.
Belh LI, LII, LVIII, LX, LXII.
Berka'id XLVI.
Besnüye XLVI.
Beşu LVIII.
Bigo, (Bigu) XL, LVI, LVII, LX, LXI, LXII.
Bugra-ıhan LIV, LV.
Buhara XXXIX, LIV, LV, LVI.
Buka XL, XLII, XLIV, XLIX.
Bumariye? XLVIII.

Büveyh XLVIII.

C

Cagri-Bey LIII, LIV, LVI.
Cebel XLIV, LI.
Celâlüddvle XLVII, XLVIII.
Cend LIV, LV.
Cessas XLVII.
Ceyhun XXXIX, LV, LVII.
el-Cezire XLIV, XLVI.
Cüheyne XLVI.
Cümdi LII.
Cürcan XL, XLI, LXIII.
Cûzecan LX, LVIII, LIX.

Ç

Çarsök XLVII.

D

Damagan XL.
Dana XLII.
Davud XL, XLIV, L, LI, LII, LIII, LIV, LV, LVI, LVII, LVIII, LIX, LX, LXI.
Deylem XXXIX, XLIV.
Dicle XLVIII.
Dihistan XL, LVII.
Dinever XLIV.
Diyaribakır XLIV, XLVI, XLIX.
Dübeys XLVII, XLVIII.

E

Ebu Nasr Ahmed bin Muhammed bin Abd-üs-Samed LXII.

Ebû Talib L.
 Ebülfeth XLIV.
 Ebü-l-Heyca XLII, XLIII.
 Ebünnecih XLVII.
 Ebüşşevk XLIV, XLVIII.
 Ebû Ali XLVII.
 Ebû Kâlicar XLIII, XLIV, LXIII.
 Ebû Sehl L.
 Enûşirvan bin Minûçihr bin Kabus bin
 Veşimgir LVIII.
 Ermen XLIII, XLVIII.
 Esedabad XLIV.

F

Fena Husrev XLIII, XLIV.
 Fenek XLVI.
 Ferave LVII.

G

Garşistan LXI.
 Gazne XL, LI, LII, LVIII, LIX, LX,
 LXI, LXII.
 Göktaş XLII, XLIV, XLVII.
 Guzğılı (Guzoglu?) XLIV.

H

Habur XLVI.
 Hacıp LXI.
 Hamdunî XL, XLI, XLII, L,
 Hârun LIV, LVI.
 Hamdunî XL, XLI, XLII, L.
 Harzemşâh LII, LVI.
 Hasba XLVI, XLVII.
 Hâvuz LXIII.
 Hekkâriye XLIV.
 Hemezan XLII, XLIII, XLIV, LI.
 Herat LII, LVIII, LIX, LX, LXI, LXII.
 Hind, Hindistan XXXIX, XL, LXII,
 LXIII.
 Horasan XXXIX, XL, XLI, XLII, L,
 LII, LIII, LV, LVIII, LIX, LXII.
 Huvar XL.
 Hüseyiniye XLIV.

Irak XL, XLVI, LXIII.
 Irak Guzları LXIII.

I

İbnü Büveyh XLIV.
 İbnü Fergan XLVI.
 İbnü Rebibüddeve XLIV.
 İlik han LIV, LV.
 İltugdu LVII.
 İnanc LVI.
 İsbahan XLIV, LI, LV.

K

Kâmruva XLIII.
 Kazvin XLIII.
 Kâlicar XLIII.
 Kâkûye XLIII.
 Kerç XLIII.
 Kırtaş XLIV, XLVI, XLVII, XLVIII,
 XLIX.
 Kızıl XL, XLII, XLIV, LXIII.
 Kinkiver XLIV.
 Köktaş XL.
 Kürd XLIV, XLVII.

L

Lehavur LXIII.

M

Mahmud XXXIX, XL, XLVIII, LV,
 LXII.
 Mansur XLII, XLIV, XLVI, XLVII.
 Maveraünnehr XL, LXIII.
 Mecdud b. Mesud LXIII.
 Mecdüddeve XLIII, XLIV.
 Mehlan XLIV.
 Meltan XLII, LXIII.
 Merc XLVI.
 Mervaviç bin Besu LVII, LXIII.
 Merv L, LII, LVII, LVIII, LIX, LX, LXI,
 LX, LXI.
 Mervan XLVI, XLVIII.

Merv-üş-Şahcan LX.
 Mesud XL, XLI, XLII, L, LI, LII, LIII,
 LVII, LVIII, LIX, LXI, LXII.
 Mevdud LXII, LXIII.
 Mezyed XLVII, XLVIII.
 Mikâil L, LIV.
 Muhammed L, LII, LIII, LXII.
 Musa LIII, LVI.
 Musul XLIV, XLVI, XLVII, XLVIII,
 XLIX.
 Muzafferiyeh XLIX.
 Muşkûye XL.

N

Nasibin XLVI, XLIX.
 Nasıgı XL, XLIII, XLIV, XLIX.
 Nasrüddevle XLVI, XLVIII.
 Nesa LVII.
 Nisabur XL, XLII, L, LII, LIV, LVII,
 LVIII, LIX, LX, LXI, LXIII.

Ö

Ömer XLIV, XLVI.

R

Rebibüddevle XLIX.
 Re's-ül-Eyl XLIX.
 Rey XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV,
 XLVIII, LI, LIII.
 Ruhhac LXII.
 Rüknüddin L.

S

Saman LIV, LV
 Sariye LXIII.
 Sazyah LIX.
 Sebüktekin XXXIX, XL, XLVIII, L, LII,
 LV, LVII.
 Sehl XL, XLI, XLIII.
 Selcuk XXXIX, XL, XLIX, L, LII, LIV,
 LV, LVI, LVII, LVIII, LIX, LX.
 Selcuk Guzlari LXII, LIII.

Selcukiler LX, LXI, LXII.
 Semnan XL.
 Serhas LIII, LIX, LX.
 Sinn XLVII, XLVIII.
 Sincar XLVI.
 Subaşı L, LII, LVIII, LIX, LX, LXII.
 Süleyman XLIV, XLVI.

Ş

Şahmelik LII, LVI.

T

Taberistan XL, LVII, LXIII.
 Taberek XLI, XLII.
 Taşfıraş XL, XLI.
 Tebriz XLIV.
 Telli'afer XLVIII.
 Tiflis L.
 Tuğrul-Bey XL, XLIV, XLVIII, L, LI,
 LII, LIII, LIV, LV, LVI, LVII, LVIII,
 LIX, LX, LXI, LXII.
 Tukak LIII, LIV.
 Tus XL, LII, LVIII, LIX.
 Türk XXXIX, XLVIII, XLIX, LIV,
 LV, LVI.
 Türkistan LIV.
 Türkmen XLVIII.

U

Ukayl XLVIII.
 Urmiye XLIII, XLIX.

Ü

Üstüva LII.

V

Vehsözan XXXIX, XLII, XLIV, L.

Y

Yağmur XL, XLI.
 Yeminüddevle XXXIX, LV.
 Yenaltekin XL, XLIV, LI.
 Yusuf LVI.

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Çevirenin önsözü	V
Neşredenin önsözü	IX
İbn ül-Esir'de Guz'lar ve Selçukiler'e dair parçalar:	XXXIX
Azerbaycan'da olan Guz'ların yaptıkları ve oradan ayrılmaları	XLII
Guz'ların Hemezan'ı elde etmeleri	XLIII
Tibriz kasabasında Guz'ların katledilmesi ve Azerbaycan'ı bırakıp Hakkâ- rı'ye çekilmeleri	XLIV
Guz'ların Diyarbakır'a girmeleri	XLV
Guz'ların Musul şehrini elde etmeleri	XLVI
Musul halkının Guz'lar üzerine hücumu ve bunun akıbeti	XLVII
Musul sahibi Kınvaş'ın Guz'lara galip gelmesi	XLVIII
Abhaz'ların Tiflisi muhasara etmeleri ve muhasarayı terkedip dönmeleri	L
Tuğrul-Bey'in Horasan'da yaptıkları	L
Melik Mesud'un Horasan'a gelmesi, Selçukileri oradan sürüp çıkarması	LI
Selçuk devletinin iptidası ve sıra ile haberleri	LIII
Melik Mesud'un yakalanıp öldürülmesi ve kardeşi Muhammed'in Padişah olması	LXII
Selçukilerin bidayeti ahvaline dair parçalar	2
Bu akdın keyfiyeti	8
Zuhura gelen hâdiseler	9
Sultanın Bağdad'a dönüp halife huzuruna çıkması	10
Halifenin avdetine kadar vezirliğini İbni Darest'in deruhde etmesinin sebebi	21
Bu senelerde vukua gelen hâdiseler	22
Sultan Tuğrul - Bey'in dördüncü defa Bağdad'a gelmesi	23
Rey'de Sultan Tuğrul - Bey'in vefatı	24
Tuğrul - Bey'in sireti	25
Sultan Aduddevle Alp Arslan Ebi Şuça Muhammed bin Davud bin Mikâil bin Selçuk'un tahta cülüsü	26
Nizamülmülk	30
Padişah olduktan sonra Alp Arslan'ın başına gelenler.	30
Müstevfil-Memleke şerefülmülk Ebu Sa'd Muhammed bin Mansur bin Muham- med'in Bağdad'a vusulü	31
Vukua gelen ve (göze) çarpan hâdiseler, tesadüfler ve tevafuklar	32
Vukua gelen ve (göze) çarpan hâdiseler, tesadüfler ve tevafuklar	32
Alp Arslan'ın Diyarbakır ve Şam'daki ahvali	36
Rum padişahının muharebeye çıkması, bozulması, kahr ve esir edilmesi . .	37
463 ve 464 senelerinde vukua gelen bâdiseler	42

465 senesinde Alp Arslan'ın vefatı	44
Sultan Celâlüddeve Ebülfeth Melikşah bin Alp Arslan'ın padişahlık tahtına oturması	48
Kaim Biemrillah (R. H.) ın vefatı ve muktedî Biemrillah'ın hilâfete geçmesi	51
Emirülmümininin sağ eli olan Sultan Celâlüddünya Veddin Ebülfeth Melikşah bin Alp Arslan'ın günleri (zamanı)	56
Nizamülmülk zamanındaki büyükler ve kâtipler: Elkemal, Eşşeref, Seyyidürrüesa, İbni Behmenyar ve Tacülmülk	50
İsmaililer'in baş göstermeleri	66
Melikşah zamanında vukua gelip te vezir Enüşirevan'ın zikretmediği hâdiseler	68
Nizamülmülk'ün oğlu Cemalülmülk Ebu Mansur	73
Sultan Melikşah'ın Bağdad'a girmesi	81
Emirülmüminin'in Burhani, Ebülmuzaffer Berkiyaruk bin Melikşah'ın saltanatı elde etmesi	83
Nizamülmülk'ün oğlu İzzülmülk Ebu Abdillâh İl-Hüseyn'in vezirliği	84
Emirülmüminin'in şeriki Sultan Ebu Şüca Muhammed bin Melikşah'ın Gence ve Erran'dan Rey ve İsfahan'a çıkması	88
Ziyâülmülk Ebu Nasr Ahmed bin Nizamülmülk'ün vezirliği	98
Hatirülmülk Ebu Mansur Muhammed bin Hüseynülmeybüzi'nin vezirliği	104
Şerefüddin Enüşirevan bin Halid'in vezir naîbi tayin edilmesi	108
Kemalülmülk Aliyüssümeiremi'nin ilk hali ve Sultan Muhammed bin Melikşah Devletinin ısnafını deruhde etmesi	110
Rebîbüddeve Ebu Mansur İbnül vezir ebi Şüca'nın vezirliği	113
Emirülmüminin'in sağ eli Sultan Mugisüddünya Veddin Ebül Kasım Mahmud bin Muhammed bin Melikşah'ın tahta çıkması	116
Halifenin sağ eli büyük Sultan ulu Şahinşah Muizüddünya Veddin Ebül Hanis Sencer bin Melikşah'ın Horasan'dan Irak hududuna gelmesi, zaferi, af edip dönmesi	121
Şemsülmülk bin Nizamülmülk'ün vezirliği	129
518 senesinde Dergezinî'nin vezirliği	136
Şerefüddin Ebu Nasr Enüşirevan bin Halid'in vezirliği	142
Sultan Mahmud vefat ettikten sonra padişahlık Tuğrul'da takarrür edinceye kadar vukua gelen hâdiseler	147
Büyük Sultan Rükünüddünya Veddin Ebu Talip Tuğrul bin Muhammed bin Melikşah bin Alp Arslan'ın tahta cülusu	150
Babası öldükten sonra Davud bin Mahmud'un başına gelenler	151
Bu sırada Sultan Mesud ile Atabey Aksunkur-ül Ahmedili tarafından vukua gelen hâdiseler	153
Amcam Aziz'in Kaleye döndükten sonraki hali	155
Vezir Dengezinî'nin katli ve Sultan Tuğrul'un hali neye müncer olduğu	157
Şerefüddin Ali bin Reca'nın vezirliği	159
Emirülmüminin'in şeriki büyük Sultan Gıyasüddünya Veddin Ebülfeth Mesud bin Muhammed bin Melikşah'ın 528 senesinde tahta cülusu	160
Emirülmüminin Ebu Cafer, Mansur Erraşid Billâh İbnül-Müsterşid Billâh'ın halîfeliği	164
Zengî bin Aksunkur'un son zamanı	185

Sahife

Zengî'nin Musuladaki naibi Cagr'ın öldürülmesi	186
Cöment Cemalüddin Ebu Cafer Muhammed bin Ali bin Ebi'l Mansur'un ahvali	191
541 senesinde Cavlı vefat ettikten sonra Sultan Mesud bin Muhammed bin Melikşah'ın başına gelen vak'alar	193
Farisi Tacüddin bin Darest'in vezirliği	194
Mezkûr akidlerin çözülmesine ve ahidlerin bozulmasına sebep olan hâdiselerin cereyan etmesi keyfiyeti	196
Dergezini Şemsüddin Ebünneoip el-Asamm'ın vezirliği	198
Buzabe katledildikten sonra Isfahan'da vukua gelen fitne	201
Bazı hâdiseler	202
Melikşah'ın oğlu Sencer'in 544 senesi Şaban ahırlarında Rey'e gelmesi	203
Bu senelerde olup biten vak'alar	204
Melik Melikşah bin Mahmud'un yeni vak'aları ve Sultan Mesud'un vefatı	206
Sultan Melikşah bin Mahmud'un tahta cülusu	207
547 senesi nihayetinde Gıyasüddünya Veddin Ebu Şuca Muhammed bin Mahmud bin Muhammed bin Melikşah'ın tahta cülusu	209
Sultan Süleyman bin Muhammed bin Melikşah'ın macerası ve saltanat tahtına cülusu	211
Süleyman kaybolduktan sonra Sultan Muhammed bin Mahmud bin Muhammed bin Melikşah'ın merkezi hükûmeti olan Hemedan'a avdeti	212
Sultan Mesud öldükten sonra Halife Muktefi Liemrillâhın teşebbüs ettiği iş	213
550 senesinde Sultan Süleyman bin Muhammed bin Melikşah'ın Bağdad'a vusultü ve halifenin onu kabul edip onunla asker teçhiz etmesi	218
Cağrı Şah bin Mahmud'un, kardeşi Sultan Muhammed yanına gelmesi	222
Bu senelerde cereyan eden hâdiseler	224
Şemsüddin Ebü'n-Necib-ed-Dergezini'nin vezirliği	225
Sultan Muhammed'in Bağdad'ı muhasaraya gelmesi, Emirülmüminin Muktefi Liemrillâh'ın neticede zafer ve galibiyet getiren hüsnî sabra dayanarak onu karışlaması	226
Sultan Sencer bin Melikşah bin Alp Arslan bin Davud bin Mikâil bin Selçuk'un vefatı ve hayatının iptidasından sonuna kadar olan ahvalinin her birinden birer parça	232
Bu husustaki sebep	233
Sencer kıssasına avdet	237
Sultan Sencer'in Horasan'daki vezirleri	240
Sencer'in has kölelerinden bir cemaat ki Sencer onları sevdikten sonra uzaklaştırmış ve yükselttikten sonra alçaltmıştır	244
Sencer'in yüksek himmetliliği ve keremi, ve bunun nimetinden ümera ve eshabının istifadesi	246
Sencer devletinin bozulması ve dizisinin dağılması	248
Sencer'in Hataî'lerle muharebesinde bozulması ve bunun sebebi	248
Sencer'in düştükten sonra kalkması, bozulduktan sonra düzelmesi, diken battıktan sonra çıkarılması ve kırığının onalması	251
548 senesinde Guz'ların günleri	252

Sultan Muhammed bin Mahmut, 552 senesinde Bağdad'ı muhasara edip oradan ayrıldıktan sonra Irak'ta olup biten işler	254
Halife Muktefi Liemrillâh'ın vefatı ve mahdumu Emirülmüminin Halife Müstencid Bilâh Ebr Muzaffer Yusuf'un hilâfet makamına gelmesi	258
Halifenin Sultana elçi göndermesi	261
Sultan Süleyman'ın akıbeti, Zamanın buna nasıl eza ve cefa ettiği, padişahlık meclisine nasıl naklolunduğu	263
Sultan Rüküddünya Veddin Ebülmuzaffer Arslan bin Tuğrul bin Muhammed bin Melikşah bin Alp Arslan'ın tahta oturması	264
571 senesinde Sultan Arslan'ın ve ondan önce Atabey İldeniz'in vefatı	268
İndeksler	273
Mütevelli vezirler	271
Kitaptaki yanlışlar	

KİTAPTAKİ YANLIŞLAR

Yanlış	Doğru	Sahife	Sa ır
Selât	salât	1	4
görmüyorum	görüyorum	3	13
itibarları	itibarları	4	36
yakalarının	yakalarının	11	22
hüsrevan	husrevanî	11	29
Nusaybin	Nasibin	12	22
انوشروان والكندرى	anuşrovan vâlkındırî	13	22
Mevsalaya	Musalaya	23	21
perhizlik	perhizkârlık	36	15
منیعة	menîce	37	14
Iyaz'e	Ayaz'a	46	8,10
Kermanı	Melikşah, Kermanı	49	32
iş	işi	50	18
Nurüdevle	Nurüddevle	52	4
حواشيم	havaşim	54	9
şahane	şahi	60	34
Ebulanayim	Ebûlganâyim	64	7
osnra	sonra	65	26
silerek	silkerek	80	5
gizlemekden	kizlemekden	88	15
kabu	kabul	90	14
gelen	gelenler	95	20
مروان	muvân	95	25
Ebûlmefahirül	Ebûlmefahiril	96	37
hareket	hakaret	113	15
حد	al-hıd	119	19
şetekatlı	şefekatlı	123	39
kayrer	kaysar	126	5
alan	olan	142	18
serait	şeri'at	143	18
Dergezenî	Dergezinî	144	31
kenara saptı	yan çizdi	145	29
olduğunu	olduğuna	149	8
edinirsen	edinirsem	153	24
Dey	Rey	158	24
Burnrkî	Bursukî	161	8
Tugrul	Tugrul'un	163	3

Yanlış	Doğru	Sahife	Satır
kuran	kıran	164	14
tahtaları	tahtları	177	24
başlar	baclar	179	21
ilimü	ilmü	179	30
söyleyeceklerimi	söyleyeceklerini	180	5
umur	ümûr	187	24
mukarribler	mukarrebler	189	30
olen	olan	199	37
مسيرته	ميسرتہ	200	32
devler	devlet	208	8
şahınının	şahının	216	23

